

АКАДЕМИЯ НАУК СССР
ОРДЕНА
ДРУЖБЫ НАРОДОВ
ИНСТИТУТ
МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ А.М.ГОРЬКОГО
СЕВЕРО-ОСЕТИНСКИЙ
НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
ФИЛОЛОГИИ
И ЭКОНОМИКИ
АКАДЕМИЯ НАУК
ГРУЗИНСКОЙ ССР
ЮГО-ОСЕТИНСКИЙ
НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ
ИНСТИТУТ

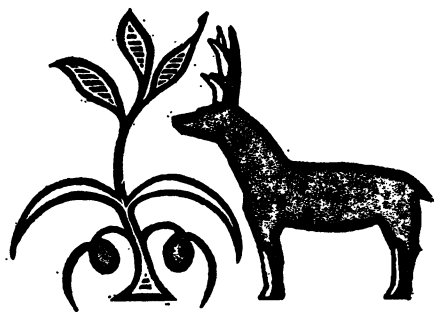
ИЗДАТЕЛЬСТВО • НАУКА •

НАРТÆ

ИРОН АДАМЫ
ГЕРОИКОН
ЭПОС

1 ЧИНЫГ

ГЛАВНАЯ РЕДАКЦИЯ
ВОСТОЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

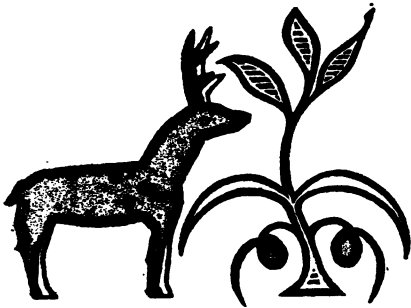
Москва • 1990.

НАРТЫ

ОСЕТИНСКИЙ ГЕРОИЧЕСКИЙ ЭПОС

КНИГА I

ГЛАВНАЯ РЕДАКЦИЯ
ВОСТОЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
Москва • 1990

ББК 82.3(2)
НЗ0

Серия «Эпос народов СССР»
Основана в 1971 году
А. А. ПЕТРОСЯН

Составители

Т. А. ХАМИЦАЕВА и А. Х. БЯЗЫРОВ

*Автор вступительной статьи
и научный консультант*

В. И. АБАЕВ

*Перевод
иронских текстов*

А. А. ДЗАНТИЕВА,

дигорских текстов

Т. А. ХАМИЦАЕВОЙ

Комментарии и глоссарий

Т. А. ХАМИЦАЕВОЙ

Ответственный редактор тома

У. Б. ДАЛГАТ

Редактор национальных текстов

Н. К. МАМИЕВА

Редактор издательства

Р. Ф. МАЖОКИНА

Утверждено к печати

*Институтом мировой литературы имени А. М. Горького
АН СССР*

НЗ0 **Нарты.** Осетинский героический эпос в трех книгах. Книга 1.— М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990. 431 с. (Эпос народов СССР).
ISBN 5-02-016995-1

«Нарты» — первое академическое двуязычное издание осетинского героического эпоса. В системе многонационального нартовского эпоса народов Кавказа осетинские сказания представляют собой наиболее архаичную и полную версию, в яркой художественной форме отразившую историю, этнографию, психологию и нравы народа. Книга 1 содержит статью проф. В. И. Абаева и тексты сказаний на иронском, дигорском и юго-осетинском диалектах, книга 2 — перевод эпоса на русский язык, книга 3 — музыкальную расшифровку текстов, статью о сказителях, комментарий к книге 2 и глоссарий.

Н 4702500000-017 КБ-13-54-89
013(02)-90

ББК 82.3(2)

ISBN 5-02-016995-1

© Главная редакция
восточной литературы
издательства «Наука», 1990.

ОТ РЕДАКЦИИ

В книгу вошли тексты подлинных народных сказаний осетинского нартовского эпоса такими, какими они были записаны собирателями.

Тексты были отобраны из рукописных фондов СОНИИ и ЮОНИИ, из дореволюционных и советских научных публикаций эпоса, в свое время осуществленных крупными представителями русской академической науки, такими, как А. Шифнер, В. Миллер. Нами использованы также аутентичные записи и публикации В. И. Абаева, Ц. Амбалова, Г. Дзагурова, А. Тибилова, М. Туганова и др.

Тексты нартовских сказаний, собранные первыми собирателями осетинского фольклора братьями Шанаевыми и опубликованные ими на русском языке в «Сборнике сведений о кавказских горцах» в 70-е годы прошлого века, помещены как приложения к вариантам сказаний. Записи братьев Шанаевых представляют большую ценность. Братья Шанаевы не только фиксировали «сказания слово в слово на родном языке», но и переводить «старались как можно ближе к подлиннику»¹. Язык этих текстов не всегда отвечает стилистическим нормам русского современного языка. Однако мы не сочли возможным вносить существенные исправления. Такой перевод на русский язык настолько близок к оригиналу, что в обратном переводе на осетинский язык восстанавливается подлинность самого оригинала. Не переведенные слова, объясняемые Шанаевыми в их комментариях и повторяемые ими из сказания в сказание, вынесены составителями в глоссарий (например, хадзар, ныхас и др.).

Составители отбирали в первую очередь наиболее ценные в художественном отношении тексты. Все тексты представлены на тех диалектах и говорах осетинского языка, на которых бытовали и были зафиксированы собирателями. В репрезентации текстов в томе соблюден и вариативный принцип их подачи.

Сказания расположены в определенной последовательности: от начала нартов до их гибели, по циклам, включающим биографии основных героев. Внутри циклов выделены сюжетные группы, которые обозначены римскими цифрами, сказания нумеруются арабскими. В том случае, если собиратель не назвал сказание или же дал ему не соответствующее содержанию название, составители дают свое заглавие и заключают его в квадратные скобки.

Разбивка кадагов на строки и строфы в переводе соответствует разбивке в оригинале.

Все ранее опубликованные тексты были сверены нами с рукописями, хранящимися в отделе рукописных фондов института.

Записи Гацъра Шанаева, опубликованные в «Памятниках народного творчества осетин» (Вып. I), также сверены с его рукописью, в результате чего исправлены допущенные в публикации опечатки и неточности. Опубликованные переводы А. Шифнера, В. Миллера и Г. Дзагурова были в ряде случаев откорректированы в соответствии с осетинскими текстами. Все изменения текстологического характера (в смысле коррективки текстов) отмечены нами в комментариях.

Тексты переводились максимально близко к оригиналу, однако переводчики старались избежать буквализма и сохранить художественное своеобразие сказаний.

В комментариях (третья книга) даны полные паспортные данные о сказаниях (источник, на каком диалекте или говоре исполнялось сказание, фамилия сказителя, место и время записи, фамилия собирателя и все источники публикаций данного текста), объяснение идиом, этнографизмов, перечень вариантов, а также фрагменты из сказаний, дополняющие основные тексты. Дополнения к ранее опубликованным комментариям составителями отмечены.

¹ Шанаев Дж. Предисловие от собирателя.— ССКГ. Вып. III. Отд. 2, с. 2; Несколько слов от собирателя.— ССКГ. Вып. V. Отд. 2, с. 2.

Имена собственные и топонимические названия даются в той огласовке, в которой зафиксированы собирателем (например, Урызмаг-Урузмаг-Оразмаг, Созырыко-Созрыко-Созруко). Звездочкой отмечены слова, объясняемые в глоссарии. Пояснения сказителя к тексту обозначены двумя звездочками.

В конце третьей книги дается глоссарий, включающий имена собственные, географические названия, осетинскую лексику и фразеологию, сохраненную в русском переводе.

Публикация нартовских сказаний осуществлена в трех книгах. Первая включает вступительную статью проф. В. И. Абаева и основные осетинские тексты.

Вторая книга содержит перевод текстов.

В третью книгу входят: комментарий к переводу текстов, статьи К. Г. Цдурбаевой «О напевах осетинских нартовских сказаний» (с нотацией) и Т. А. Хамицаевой «О сказителях нартовских сказаний» (включающая сведения о собирателях эпоса), глоссарий и список основных сокращений (с указанием источников).

Составители и переводчики считают своим долгом отметить большую помощь, которую оказали в работе над осетинским героическим эпосом сотрудники литературного отдела Северо-Осетинского НИИ А. А. Хадарцева, З. Н. Суменова, З. И. Джанаева, И. В. Мамиева, сотрудник Северо-Осетинского Государственного университета Ж. А. Токазов, учитель Ф. Тавасиев и В. Г. Бекузарова.

Ранее в серии «Эпос народов СССР» вышли:

1971 г.

Харлукга и Хемра. Саят и Хемра.
Туркменский романтический эпос.

1972 г.

Украинские народные думы.
Рустамхан. Узбекский героико-романтический эпос.

1973 г.

Маадай-Кара. Алтайский героический эпос.

1974 г.

Нарты. Адыгский героический эпос.

1975 г.

Кобланды-батыр. Казахский героический эпос.
Лачплесис. Латвийский народный эпос.

1977 г.

Башкирский народный эпос.

1983 г.

Гёр-оглы. Туркменский героический эпос.

1984 г.

Манас. Киргизский героический эпос. Книга 1.

1985 г.

Строптивный Кулун Кулустуур. Якутское олонхо.

1987 г.

Гуругли. Таджикский народный эпос.
Коми. Народный эпос.

1988 г.

Манас. Киргизский героический эпос. Книга 2.
Алтын-Арыг. Хакасский героический эпос.

В. И. Абаев

НАРТОВСКИЙ ЭПОС ОСЕТИН

І. Запись и публикация

Первые сведения о существовании у осетин национального эпоса мы находим у известного ориенталиста Юлиуса Клапрота. В своей книге «Путешествие на Кавказ и в Грузию», вышедшей в свет (на немецком языке) в 1812 г.¹, в томе 1 (с. 443), он, упоминая о реке Уруп, притоке Кубани, замечает: «У этой реки была, видимо, старая крепость, именуемая в осетинской героической саге Уарп-фидар (крепость Уарп), которая была удивительным образом завоевана героем Батерасом, сыном Хамица. Он велел зарядить собою пушку и выстрелить в крепость». После этого упоминания Клапрота прошло, однако, более столетия, прежде чем появились публикации из этого эпоса.

Первые записи нартовских сказаний относятся к 60-м годам прошлого столетия. К этому времени у горских народов уже была плеяда творческой интеллигенции. Из ее среды и выдвинулись энтузиасты, проявившие живой интерес к своей национальной культуре, в частности к народному творчеству. Василий Цораев, Джантемир и Гацыр Шанаевы — вот имена пионеров записи нартовских сказаний в Осетии. Их бескорыстный и плодотворный труд заслуживает благодарной памяти потомства. Руководствуясь не столько научными соображениями, сколько инстинктивным ощущением важности даже простой фиксации того, что воссоздано талантом народа, они проделали огромную работу, собрав популярнейшие сюжеты нартовского эпоса.

В. Цораев вместе с известным грузинским писателем Даниилом Чонкадзе сделал достаточно много записей фольклорных текстов на осетинском языке. Академик А. Шифнер снабдил их русским переводом, примечаниями и опубликовал в 1868 г. в «Записках Академии наук» (СПб). Из нартовского эпоса туда вошли два ценных сказания: одно о Батразе, другое об Урузмаге.

Записи Джантемира и Гацыра Шанаевых в их осетинских оригиналах, к сожалению, до нас не дошли. Мы располагаем только их русскими переводами, сделанными самими Шанаевыми и опублико-

¹ *Klaproth J. Reise in den Kaukasus und nach Georgien. Unternomen in den Jahren 1807 und 1808. Bd 1-2. Halle-Berlin. 1812-1814.*

ванными в «Сборнике сведений о кавказских горцах» (Вып. V, 1871, с. 2—37; Вып. VII, 1873, с. 1—21; Вып. IX, 1876, с. 1—64). Материал этих публикаций имеет большую научную ценность. Часть записей Гаццыра Шанаева (в русском переводе) не была опубликована при его жизни и увидела свет лишь в 1925 г., войдя в «Памятники народного творчества осетин» (Вып. I), опубликованные Северо-Осетинским научно-исследовательским институтом (см. ниже).

Из русских ученых первым после А. Шифнера обратил внимание на нартовский эпос и опубликовал содержание нескольких сказаний д-р В. Пфафф, известный своими «Материалами по древней истории осетин»². Дилетант в области этнографии и фольклора, склонный увлекаться собственными, часто малообоснованными теориями, он отличался, однако, живым интересом к изучаемому предмету и энтузиазмом, с каким, например, преодолевал немалые в то время трудности, путешествуя по Осетии и собирая материал по истории, обычному праву, эпосу осетин. Материалы по нартам, опубликованные им в «Сборнике сведений о Кавказе» (Вып. I, 1871, с. 163—175), не потеряли до сих пор своего научного значения.

Большим знатоком и ценителем осетинского фольклора был Всеволод Миллер, крупнейший ученый, лингвист, фольклорист, чьи «Осетинские этюды» заложили прочную основу для изучения языка, этнографии и истории осетин. Среди опубликованных им осетинских текстов (всегда с русским переводом и ценными комментариями) значительное место занимают нартовские сказания (см. Осетинские этюды. Вып. I, 1881, с. 1—79; Осетинские сказки. — Сборник материалов по этнографии. Вып. I, 1885, с. 113—117, 128—140; Дигорские сказания. — Труды по востоковедению, издаваемые Лазаревским институтом восточных языков. Вып. XI, 1902).

Совместно со Штакельбергом Миллер опубликовал несколько дигорских текстов с немецким переводом, в том числе один, примыкающий по содержанию к нартовским сказаниям («Асаго»)³.

В. Миллеру принадлежит также заслуга первого опыта научно-го истолкования некоторых сюжетов и мотивов нартовского эпоса в свете сравнительной фольклористики (см. ниже).

Записывая в начале 80-х годов XIX в. нартовские сказания, В. Миллер считал, что нартовский эпос у осетин уже отмирает, и высказал предположение о его скором исчезновении⁴. С тех пор прошло более ста лет — прогноз В. Миллера не оправдался: сказания о нартах живут в устах народа по сей день, хотя сказителей, поющих о подвигах нартов, сейчас, быть может, и меньше, чем во времена В. Миллера.

² ССКГ. Вып. IV, 1870; Вып. V, 1871.

³ *Miller W. und Stackelberg R. von. Fünf ossetische Erzählungen in digorischem Dialect. St.-Petersbourg, 1891, с. 1—15.*

⁴ «Через 15, 20 лет уже некому будет в Осетии прославлять подвиги Батразов, Урызмагов и других удалых нартов» (ОЭ. Вып. I. 1881, с. 6).

Работы В. Миллера в большой степени стимулировали интерес к родному языку и фольклору среди интеллигентных осетин. Многие из них стали ревностными собирателями памятников родного фольклора. Нельзя не отметить с признательностью имена А. Кайтмазова, И. Собиева, С. Туккаева, М. Гарданова, Г. Гуриева, М. Туганова, внесших свою лепту в дело записей нартовских сказаний. Собранные ими весьма ценные материалы только в настоящее время публикуются полностью. Из дореволюционных публикаций, кроме тех, которые осуществились благодаря В. Миллеру (см. выше), следует указать еще на три нартовских сказания в русском переводе А. Кайтмазова, помещенных в «Сборнике материалов для описания местностей и племен Кавказа» (Вып. VII, 1889, с. 3—36), и в особенности на книгу Махарбега Туганова «Дигорон кадæнгитæ» («Дигорские сказания». Владикавказ, 1911), где в числе других фольклорных материалов помещена неподобная «Песнь о нарте Ацамазе» (на дигорском наречии осетинского языка).

После Октябрьской революции собирание и публикация нартовского эпоса получили новый размах. Изданные Северо-Осетинским и Юго-Осетинским научно-исследовательскими институтами в 1925—1930 гг. «Памятники народного творчества» по богатству и ценности содержащихся в них материалов имеют основополагающее значение. Известный венгерский ученый Б. Мункачи издал в 1932 г. осетинские тексты (с немецким переводом и примечаниями), записанные от военнопленных осетин в первую мировую войну. В числе этих текстов мы находим сказание о нарте Урузмаге⁵.

Важным этапом в публикации сказаний стало издание сводного текста (Дзауджикау, 1946) и его стихотворного изложения (Дзауджикау, 1949). Несколько новых нартовских сказаний опубликовал в 1939 г. Институт языка и мышления Академии наук СССР (ИОЭ). Там же переиздана, с русским переводом и комментариями, вышеупомянутая «Песнь об Ацамазе», записанная в свое время М. Тугановым.

В 80-х годах с нартовским эпосом могла познакомиться уже и западноевропейская публика: известный лингвист Хубшманн (H. Hübschmann), автор замечательных работ по армянскому и осетинскому языкам, издал в журнале «Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft» (№ XLI, 1887, с. 539—567) немецкий перевод нартовских сказаний, опубликованных ранее В. Миллером в «Осетинских этюдах» (Вып. I). Переводу своему Хубшманн предпослал ценное предисловие о нартах.

На более широкие круги рассчитана вышедшая в серии «Сказки народов мира» книга русско-немецкого ученого-кавказоведа Адольфа Дирра «Кавказские сказки» (по-немецки — «Kaukasische Märchen», Иена, 1922; по-английски — «Caucasian Folktales», Лондон). В этой

⁵ Munkácsi B. Blüten der ossetischen Volksdichtung. Budapest, 1932, с. 124—136.

книге помещено лишь несколько переводов нартовских сказаний, позаимствованных у того же В. Миллера.

Далеко превзошла по объему и значению прежние публикации работа французского мифолога и лингвиста Жоржа Дюмезиля «Легенды о нартах», вышедшая в Париже в 1930 г.⁶ Книга Дюмезиля включает французский перевод (в некоторых случаях резюме) всех опубликованных до 1930 г. на русском языке или с русским переводом нартовских сказаний, не только осетинских, но и кабардинских, черкесских, балкарских и карачаевских, чеченских и ингушских. Весь материал расположен в систематизированном виде, причем самый опыт этой систематизации, будучи первой попыткой подобного рода, представляет значительный интерес. Дюмезиль выделяет три главных цикла: 1) Урузмаг и Сатана, 2) Созруко (Сослан), 3) Хамиц и Батраз. Остальные сказания он объединяет под общей рубрикой: «Второстепенные герои и менее значительные подвиги». Пять мифологических этюдов, приложенных автором к своей работе, еще больше повышают ценность книги. В 1965 г. в серии, издаваемой ЮНЕСКО, вышел превосходный французский перевод нартовских сказаний, выполненный Дюмезилем⁷. На основе этого перевода Пиллодэном была составлена театрализованная радиопередача, которую парижане и все французы могли слушать 3 октября 1965 г. Главным действующим лицом в этой передаче выступает нарт Сослан. Кроме него участвуют Шатана, Сырдон, Урузмаг, небесный кузнец Курдалагон и др.

В русском переводе нартовские сказания выходили неоднократно (переводы Юрия Либединского, Валентины Дынник, Рюрика Иванова и др.).

Нартовский эпос привлекал, естественно, и внимание литераторов. Имеется несколько опытов поэтической обработки нартовских сказаний: А. Кубалова [по-русски «Герои нарты» (1930) и по-осетински — «Нарты кадджытæ»], В. Я. Иксуля [по-немецки отдельной книгой — «Der Sang vom Ssosiriko dem Narten» («Песня о нарте Созирко»), переведена на русский язык Вл. Волинцевым и вышла как том VIII собрания сочинений Иксуля], Сергея Городецкого [Ацамаз и Агунда.— Вольный Горец (Владикавказ). № 24, 07.01.1920], Г. Малиева (Симд нартов.— Горские мотивы, Владикавказ, 1923) и др.

II. Исследования

Начало научного изучения эпоса о нартах положено В. Миллером. Выдающийся знаток русского былинного эпоса, а также мифологии других индоевропейских народов, В. Миллер лучше, чем кто-либо,

⁶ Dumézil G. Légendes sur les Nartes. P., 1930.

⁷ Le Livre des Heros. Légendes sur les Nartes, traduit de l'ossète par Georges Dumézil. Collection UNESCO d'œuvres représentatives. Gallimard. P., 1965.

был подготовлен к своей задаче. Изучив обширный материал, собранный как им самим, так и его предшественниками и помощниками из интеллигентных осетин, он сделал ряд выводов, имеющих непреходящее значение. Таковы, прежде всего, несколько блестящих параллелей, проведенных В. Миллером между нартовскими мотивами и скифо-сарматским бытом⁸: обычай скальпирования у скифов (Геродот, IV, 64) и шуба из скальпов, которую велит себе шить нарт Созруко; похоронные обряды осетин и аналогичные обряды скифов; способ гадания на палочках у осетин и у скифов, совпадающий даже в деталях; в особенности же «чаша героев» Уацамонга у нартов, из которой удается пить только тому, кто совершил величайшие подвиги и кто не лжет, говоря о них, и обычай скифов раз в год давать пить из особой чаши лишь тем мужам, которые умертвили врагов (Геродот, VI, 66).

Столь же интересны, хотя и не всегда убедительны, параллели, проводимые В. Миллером между героями и мотивами нартовского эпоса, с одной стороны, и русскими былинами и иранским эпосом — с другой⁹. Нечаянное убийство Урузмагом своего сына сравнивается с известным эпизодом из «Шахнаме» о том, как Рустем убивает своего сына Зораба; тот же мотив сыноубийства встречается и в цикле Ильи Муромца. Образ русского богатыря Святогора В. Миллер вслед за М. Халанским¹⁰ сопоставляет с образом великана Мукара из нартовских сказаний. И в русском, и в нартовском эпосе В. Миллер отмечает мотив «сумы с тягой земной», которую не в силах поднять богатырь, Святогор — в былинах, Батраз — у осетин. Гибель Батраза в схватке с небесными силами сопоставляется с аналогичным концом богатырей Ильи, Добрыни и Алеши. Нарто-иранские параллели В. Миллера носят, по справедливому замечанию Дюмезиля¹¹, слишком общий характер и могут быть отмечены в фольклоре многих других народов. Такова, например, параллель между кровосмесительным браком Урузмага и Сатаны и известными эндогамными обычаями древних иранцев.

После работ В. Миллера в деле сравнительно-фольклористического освещения нартовского эпоса долго не замечалось никакого сдвига. Только работа французского ученого Ж. Дюмезиля «Légendes sur les Nartes» (см. выше) знаменует новый и решающий шаг вперед в этом вопросе. Дюмезиль открыто заявляет себя сторонником мифологической школы (с. VIII, IX). Но он чужд ее крайностей и пользуется

⁸ Черты старины в сказаниях и быте осетин (ЖМНП, ССХХII, авг. 1882).

⁹ Миллер В. Ф. Экскурсы в область русского народного эпоса. Вып. 1—VIII. М., 1892; Прилож. 1: Кавказско-русские параллели; Прилож. 2: Отголоски иранских сказаний на Кавказе.

¹⁰ Халанский М. Великорусские былины киевского цикла. Варшава, 1885, с. 184—185.

¹¹ Dumézil G. Légendes sur les Nartes, с. 207—209.

методом этой, уже несколько опороченной школы с требуемой осторожностью. Он правильно замечает, что выводы мифологической школы не могут быть отвергнуты огульно, что в них есть зерна истины. И когда Дюмезиль усматривает черты солнечного мифа в цикле Созруко-Сослана (с. 190—199) или черты грозового божества в образе Батраза (с. 179—189), то в его выводах так много чисто французской *clarté*, так много знания и убедительности, что нельзя не согласиться с ним и не признать, что в этих рамках мифологический метод себя оправдывает. Нужно только иметь всегда в виду — и об этом у нас будет еще речь впереди, — что солнечные и грозовые мифы, которым мифологическая школа приписывала универсальное, почти внеисторическое значение и готова была искать их где угодно, характеризуют в действительности лишь одну определенную стадию развития человеческого мышления. Дальше, при анализе термина «нарт», мы покажем, что солнце было, по-видимому, главным героем не только сослановского цикла, но и вообще всего эпоса.

Заслуга Дюмезиля не ограничивается мифологической интерпретацией циклов Батраза и Сослана. Вторая из пяти «мифологических заметок», приложенных им к своей работе (с. 167—178), содержит детальный сравнительный анализ нартовских сказаний о Сатане и армянской легенды об аланской царевне Сатиник, сохраненной нам Моисеем Хоренским (V в.).

При всем своем интересе эти параллели носят все-таки слишком общий характер, чтобы убедить нас в существовании прямой связи между нартовскими сказаниями о Сатане и песнями армянских рапсодов об аланской царевне Сатиник. Такие совпадения могут быть результатом простого случая.

В пользу аланского происхождения осетинского нартовского эпоса говорят нарто-скифские и нарто-аланские параллели, которым посвящен первый мифологический этюд Дюмезиля «Геродот, IV, 64 и т. д.» (с. 151—166). К старым сопоставлениям В. Миллера Дюмезиль прибавляет новые: роль лошади у нартов и у алан (по Аммиану Марцеллину); чисто военная организация и вытекающее из нее презрительное отношение к старикам, которое находим как в нартовском обществе, так и у алан, по свидетельству того же Аммиана Марцеллина; угроза юного нарта выжечь грудь своей матери сравнивается с обычаем выжигания правой груди у женщин-савроматок (Гиппократ) и амазонок (Страбон, Диодор Сицилийский); эпизод из цикла Сослана, где герой потрошит свою убитую лошадь и наполняет ее соломой, после чего она оживает и вновь служит ему, сравнивается с погребальным обычаем скифов, по которому посвященные покойнику лошади, убитые, выпотрошенные, наполненные соломой и зашитые, устанавливались вокруг трупа (Геродот, IV, 72); отсечение Батразом правой руки у убийцы своего отца сопоставляется с аналогичным обыкновением скифов в отношении пленных врагов (Ге-

родот, IV, 62); наконец Дюмезиль сравнивает обряд побратимства у осетин и у скифов.

Последняя «заметка» Дюмезиля, озаглавленная «Между Персией и Россией» (с. 200 — 209), предостерегает против увлечения «иранскими влияниями», которыми слишком широко и произвольно оперировали Максим Ковалевский и отчасти В. Миллер. То, что они приписывают влиянию Ирана и зороастризма, могло возникнуть самостоятельно, а не быть заимствованием.

Нарты надолго покорили Дюмезиля, и в ряде книг и статей он снова и снова возвращается к ним. Особенно важны его исследования «Локи»¹² и «Миф и эпос»¹³. В первой дается тонкая сравнительная характеристика бога Локи в скандинавской мифологии и нарта Сырдона. Злокозненный Локи враждует с солнечным богом Балдром и ищет случая убить его. Но Балдр неуязвим. Его можно убить только веткой омелы. Узнав об этом, Локи подговаривает слепого Ходра, чтобы тот метнул в Балдра стрелу из омелы. Балдр гибнет. Нарт Сырдон враждует с солнечным героем Сосланом и ищет случая погубить его. Но Сослан неуязвим: его ребенком закалили в волчьем молоке. Только колени остались незакаленными. Зная об этом, Сырдон подговаривает страшное небесное Колесо Балсага поразить колени Сослана. Сослан гибнет.

В книге «Миф и эпос» один большой раздел озаглавлен «Три фамилии». Речь идет о трех фамилиях нартов: *Алаговы* (Алаэгатæ), *Ахсартаговы* (Ахсæртæггатæт) и *Бораевы* (Борæтæ). В ряде предшествующих работ Дюмезиль показал, что у индоевропейских народов от глубокой древности определились три социальные функции — религиозно-культурная (жреческая), военная и хозяйственная — и что эта социальная трифункциональность оставила отпечаток на структуре религии, мифологии и эпоса этих народов. Деление нартов на три фамилии отражает, по мнению Дюмезиля, эту трифункциональность: Алаговы, в доме которых происходили молитвенные пиршества и собрания, олицетворяют первую функцию, Ахсартаговы, славившиеся воинственностью, — вторую, Бораевы, известные богатством, — третью.

Неизменное и все возрастающее внимание привлекают нарты в советской фольклористике. О публикации текстов и переводов мы уже говорили выше. Параллельно шла исследовательская работа. Доминирующий интерес вызывали генетические проблемы. Для суждения о генезисе и этнической основе нартовского эпоса особое значение имеет анализ личных имен. Не случайно именно с этого началось в

¹² Dumézil G. Loki. P., 1948. Дополненное немецкое издание этой книги: Loki. Darmstadt, 1959.

¹³ Dumézil G. Mythe et épopée. P., 1968. — В настоящее время работы Дюмезиля о нартах вышли и на русском языке: Дюмезиль Ж. Осетинский эпос и мифология. Пер. с франц. А. З. Алмазовой. М., 1976.

советское время исследование нартов (Абаев В. О собственных именах нартовского эпоса.— Язык и мышление. Вып. V, 1935). Сравнительному разбору легенд о происхождении нартов и римлян посвящена и статья В. Абаева (см. сб. Памяти академика Н. Я. Марра. Л., 1938, с. 317—337; ср. «Скифо-европейские изоглоссы». М., 1965, с. 86—92). В 1945 г. вышла монография В. Абаева «Нартский эпос»¹⁴.

В 1949 г. Северо-Осетинский научно-исследовательский институт издал сборник «Нартский эпос», где помещены ценные статьи Л. П. Семенова «Нартские памятники Северной Осетии» и Б. В. Скитского «Нартский эпос как исторический источник».

Чрезвычайно важным в научно-методологическом отношении направлением в изучении проблем нартовского эпоса была ориентация на многонациональность эпоса о героях-нартах. Исследователями подчеркивалась необходимость «глубокого сравнительного изучения всех национальных вариантов нартовского эпоса на Кавказе, т. е. сравнительное изучение осетинских, кабардинских, западноадыгейских, абхазских, карачаевских, балкарских, сванских, ингушских, чеченских вариантов»¹⁵. В. И. Абаев выдвинул концепцию «кавказского субстрата», в частности отмечая, что «осетины, как кавказский народ, формировались на сильном кавказском субстрате и очень многое в их языке и фольклоре идет из этого кавказского субстрата, сближающего их, в частности, с адыго-абхазской группой кавказских народов»¹⁶. Причем было обращено внимание на то, что «исторические, археологические, этнографические, языковые данные согласны говорят о том, что общение между народами Кавказа было с давних пор весьма тесным, живым и интимным. Парадоксальный на первый взгляд факт существования многонационального эпического цикла у народов Кавказа следует в значительной степени объяснить именно особой теснотой и интимностью существовавших между ними культурных связей. Народы Кавказа создали общий для них эпос именно потому, что они жили единой культурной жизнью». В то же время было высказано предостережение о том, что «преувеличенное внимание к общему чревато игнорированием особенного». И «при всей близости нартовских сказаний у разных народов Кавказа легко убедиться, что эти сказания у каждого народа сохраняют черты глубокого своеобразия и самобытности»¹⁷.

В октябре 1956 г. в столице Северной Осетии проходило специальное совещание, посвященное нартам. Материалы этого совещания вошли в сборник «Нартский эпос» (1957 г.). Этот сборник является шагом вперед в деле научного освещения и обобщения накопленного материала.

¹⁴ ИСОНИИ. Т. 10. Вып. 1, 1945.

¹⁵ Абаев В. И. Проблемы нартовского эпоса.— НЭ, 1957, с. 24.

¹⁶ Там же, с. 29.

¹⁷ Там же, с. 32.

В 1969 г. Институт мировой литературы им. А. М. Горького издал новый ценный сборник, в котором детально рассматривались самые различные аспекты содержания и формы нартовских сказаний.

Вопросами генезиса нартовских сказаний занимался Е. М. Мелетинский, в частности в книге «Происхождение героического эпоса» (М., 1963; гл. «Древнейшие героические сказания народов Кавказа»).

Эпические общности, возникающие в результате ареальных межнациональных контактов, освещаются в книге И. В. Трескова «Фольклорные связи Северного Кавказа» (Нальчик, 1963).

Специально монгольским влиянием в нартовских сказаниях посвящена работа Т. А. Гуриева «К проблеме генезиса осетинского нартовского эпоса» (Орджоникидзе, 1971).

III. Циклы, сюжеты, герои

В науке установлено, что эпос в своем становлении проходит несколько фаз. Вначале мы имеем разрозненные, ничем между собой не связанные сказания, возникающие в разных центрах, в разное время, по разным поводам. Это — первая фаза становления эпоса. Об эпосе пока, собственно, и нет речи. Но для него подготавливается материал, который при благоприятных условиях постепенно приобретает черты эпоса. Из массы героев и сюжетов выделяется несколько излюбленных имен, несколько излюбленных событий и мотивов, и сказания начинают кристаллизоваться вокруг них как своеобразных центров притяжения. Так образуются эпические узлы, или циклы. Эпос переходит в фазу циклизации.

В некоторых случаях, но далеко не всегда, эпос может достигнуть и третьей фазы. Не связанные между собою дотоле циклы могут быть, более или менее искусно, соединены одной сюжетной нитью, сведены в одно последовательное повествование, в одну эпическую поэму. Происходит, если можно так выразиться, гиперциклизация. Она может явиться результатом не только соединения нескольких циклов, но и разбухания одного излюбленного цикла за счет других, менее популярных. Это и есть завершающая фаза, фаза эпопеи.

Переход в эту фазу бывает нередко результатом индивидуального творческого усилия. Так, создание «Илиады» и «Одиссеи» из разрозненных до того эпических циклов греческая традиция приписывает слепому певцу Гомеру. Карело-финские руны были зафиксированы во второй многоциклической фазе, и только Элиас Ленрот (XIX в.) придал им вид цельной поэмы «Калевалы».

На заре собирания нартовских сказаний в прошлом веке казалось, что память народа хранит только разрозненные рассказы. Однако по мере накопления материала все отчетливее стали проступать контуры монументальной многосюжетной, но цельной эпопеи с явственными чертами генеалогической циклизации. Выявилось, что основ-

ные герои находятся между собой в родственных связях, образуя четыре последовательных поколения; что они объединены в три фамилии; что они носят общее наименование «нарты».

Распределение нартовских сказаний по циклам не представляет больших трудностей. Оно напрашивается само собой. Сказания без всякого насилия легко группируются вокруг нескольких главных героев и событий.

Впрочем, если, с одной стороны, в нартовском эпосе мы имеем яркий пример циклической фазы, с чертами эпопеи, то, с другой стороны, в нем много пережитков начальной стадии становления эпоса: развитие сюжета внутри каждого отдельного цикла не свободно от противоречий и непоследовательности, чувствуется, что нанизанные друг на друга эпизоды и мотивы, группирующиеся вокруг одного героя или события, имели до этого разрозненное и самостоятельное существование и что у сказителей не было уж такой насущной потребности устранять противоречия и выдерживать строгую сюжетную линию.

Центральных циклов в нартовском эпосе намечается четыре:

1. Начало нартов (Уархаг и его сыновья, Хсар и Хсартаг);
2. Урузмаг и Сатана;
3. Сослан (Созруко);
4. Батраз.

Важным, если не по объему, то по значению, являются также циклы хитроумного Сирдона и чудесного певца Ацамаза.

Но кроме этих основных циклов имеется еще десятка полтора самостоятельных сюжетных узлов с самостоятельными героями: Тотрадз, Арахцау, Сауай, Сыбалц, Айсана и др. Не всегда удается установить, являются ли эти «малые циклы» обломками когда-то существовавших больших или, наоборот, перед нами разрозненные сказания, находившиеся на пути к образованию цикла.

Взятый в целом нартовский эпос поражает богатством сюжетного материала. Сюжеты сказаний весьма разнообразны, но некоторые можно считать типическими: борьба с великанами: походы за добычей; приключения на охоте; борьба между нартовскими фамилиями и отдельными героями (обычно на почве кровной мести); соревнование героев за женщину и добывание жены; путешествие в загробный мир (в цикле Сослана); борьба с небожителями (в цикле Батраза).

Начало нартов.

Согласно вариантам, записанным от лучших сказителей, родоначальником нартов был *Уархаг*. У него было два сына-близнеца — *Ахсар* и *Ахсартаг*. Однажды, преследуя чудесную птицу, братья оказываются в подводном царстве. Птица оборачивается красавицей *Дзерассой*, дочерью владыки вод *Донбетра*. Ахсартаг женится на Дзерассе. По пути домой Ахсартаг нечаянно (или из ревности) убивает своего брата, а затем кончает с собой. Беременная Дзерасса возвращается в

подводное царство к отцу и в урочное время рождает двух близнецов — *Урузмага* и *Хамыца*. Когда братья подрастают, они разыскивают своего дедушку Уархага и женят его на своей матери, Дзерассе. Так было положено начало могущественному нартовскому роду Ахсартаговых (*Ахсæртæггатаæ*).

В статье «Опыт сравнительного анализа легенд о происхождении нартов и римлян» мы пытались показать, что в основе сказания о Ахсаре и Ахсартаге лежит тотемический миф о происхождении племени от волка, аналогичный легенде о Ромуле и Реме.

По первому впечатлению в осетинском сказании нет ничего тотемического. Только мотив близнецов и мотив братоубийства сближают нартовскую легенду с италийской. Чисто фольклорный анализ вряд ли и вскрыл бы когда-нибудь действительный характер сказания об Уархаге и его сыновьях. Но тут на помощь фольклористике пришла лингвистика. Трудно вообще указать две другие науки, сорудничество которых было бы так плодотворно и необходимо. Лингвистический анализ позволил установить, что имя родоначальника нартов *Уæрхæг* есть не что иное, как старое осетинское слово, означавшее «волк» (древнеиранское *varka*). Легенда о происхождении нартов вводится тем самым в круг распространенных тотемических мифов, характеризующих одну из самых ранних ступеней развития общества.

В какую-то, весьма отдаленную эпоху древнеосетинское общество имело тотемом волка, т. е. считало волка своим родоначальником и было убеждено в особой, интимной связи племени с этим хищным животным. Имя тотема обычно подпадает под действие табу, словесного запрета, и вытесняется из обиходной речи. Этим объясняется, что слово *уæрхæг* — «волк» в нарицательном значении уже не употребляется. Оно вытеснено заимствованным словом *бирæгъ*. Но эпос сохранил нам его как свидетельство о далеком минувшем, когда люди верили, что они могут происходить от зверей и птиц.

Легенда об основании города Рима гласит, что царевна Рея Сильвия, насильственно сделанная весталкой своим дядей Амулием, овладевшим незаконно престолом, встретила как-то волка. Испугавшись, она укрылась в пещере. Здесь ей явился бог войны Марс, от которого она зачала и родила двух близнецов. Амулий, видя в мальчиках будущих претендентов на престол, велел бросить их в Тибр. Течение вынесло их на берег. Здесь их заметила волчица. Она облизала мальчиков и стала их кормить своим молоком. Царский пастух Фаустул забрел как-то в эти места, нашел мальчиков и принес их домой, к своей жене Акке Ларенции. Она их воспитала и дала им имена — Ромул и Рем. Когда они выросли и узнали о своем царском происхождении, то свергли насильника Амулия, а сами основали новый город Рим. Потом были возведены городские стены и между братьями возникла ссора. Рем был убит, а Ромул остался царствовать в новом городе.

Произошло это, по преданию, в 753 г. до н. э.

Дошедшая до нас редакция легенды о Ромуле и Реме относится к эпохе, когда тотемические воззрения перестали быть живыми, когда люди уже не верили, что они могли произойти от животных. Отсюда известная рационализация старой, чисто тотемической легенды, стремление сделать ее более правдоподобной. Отцом Ромула и Рема выступает теперь не волк, а антропоморфный Марс. Но из-за фигуры Марса еще отчетливо выглядывает его зооморфный предшественник. Он удержался в образе волка, который пугает Рею Сильвию, и волчицы, которая выкармливает близнецов. Тотемическая подоплека легенды стоит вне всякого сомнения.

Разъяснение имени родоначальника нартов Уархага-Волка освещает параллелизм между осетинской и итальянской легендами: мотив родоначальника-волка, близнецный мотив, связь близнецов с водной стихией, мотив братоубийства — таковы черты близости обеих легенд.

Такая близость имеет, возможно, не только типологический, но и исторический смысл. Она может восходить к тем далеким временам, когда предки латинян и скифы контактировали на рубеже средней и восточной Европы. Об этих контактах свидетельствует ряд лексических сходжений: осет. *румлæг* 'моль' — лат. *gumro* 'рвать'; осет. *муштæлæг* — лат. *mustela* 'ласка (животное)'; осет. *амоньын* — лат. *monere* 'наставлять'; осет. *Уæргон* (*Кург-Алæ-Уæргон*) — лат. *Volcānus* 'бог-кузнец' и др.¹⁸

В данной связи стоит отметить еще один любопытный факт. Археолог Негматов при раскопках на территории Таджикистана, во дворце древних правителей Шахристана, носивших, кстати, аланское наименование «афшин»¹⁹, обнаружил фреску с изображением волчицы, кормящей двух младенцев, которое всегда считалось символом города Рима. Как объяснить такое совпадение? О прямых контактах древнего Рима с Таджикистаном ничего не известно. Направивается мысль о каких-то народах-посредниках. Такими посредниками могли быть скифо-сарматские племена, которые на западе общались с европейскими народами, а на востоке — с народами Средней Азии и которые сами знали легенду о близнецах — детях волка.

Волк играет особую роль в фольклоре многих народов. У мегрелов эпонимный герой зовется *Гериа*, что представляет точную кальку осетинского *Уæрхæг*: *гери* по-мегрельски значит «волк», а суффикс *а* по употреблению тождествен осетинскому — *æг* в *Уæрхæг*.

В Хевсуретии, на вершине горы Ахиели, хевсуры показывают вам могилу своего предка *Мгела*, т. е. Волка: «У этой могилы, называемой

¹⁸ Абаев В. И. Скифо-европейские изоглоссы. На стыке Востока и Запада. М., 1965, с. 27—29, 86—98, 129—131.

¹⁹ ВДИ. 1959, № 2, с. 112—116.

барука, ежегодно справляется трапеза в честь этого предка, куда поднимаются жители всего Архотского ущелья»²⁰.

Чеченцы так поют о своем происхождении: «Мы родились в ту ночь, когда щенилась волчица»²¹. Первоначально это звучало, несомненно, иначе: «Мы родились от волчицы».

Мегрелы, хевсуры, чеченцы — как видим, осетины со всех сторон были окружены волчьими тотемами.

От волчицы ведут свое происхождение анатолийские турки. По монгольским преданиям, род Чингисхана произошел от «пегого волка». Волк — любимое тотемное животное североамериканских индейцев. Следы тотемического культа волка сохранились почти у всех европейских народов. Аполлоний Родосский (II, 124) сообщает, что афиняне особо чтит волка и каждый убивший его должен был приготовить все для его погребения. Культ волка был засвидетельствован также в Дельфах. Название славянского племени *лютичей* означает собственно «волки» (Буслаев). О скифском племени *невров* Геродот сообщает, что они были чародеями: каждый из них раз в год на несколько дней обращался в волка.

Волк весьма популярен в германском эпосе. В «Эдде» Гуторм, готовясь к убийству Сигурда, питается волчьим и змеиным мясом. Гудруна, предупреждая своих братьев Гуннара и Хегни об опасности, послала им кольцо, обвитое волчьим волосом. Вой волка считается добрым предзнаменованием. При конце света волк Фенрир будет проводником верховному богу Одину.

Волк фигурирует в большом числе собственных и фамильных имен европейских народов, что является несомненным пережитком тотемических представлений. В древнерусских памятниках несколько десятков лиц носят имя Волк. Ср. также германские имена, содержащие элемент *wolf-wulf*, что означает «волк», или древнегреческие, содержащие название волка *lykos*.

Имя римского бога-кузнеца *Вулкан* произошло от старого латинского названия волка *vulcus*, точно так же как имя осетинского бога-кузнеца *Курдалæгон* (из Курд-Ал-Уæргон) содержит старое название волка *Уæрг*.

Кельты не сохранили общеиндоевропейское название волка, очевидно, по той же причине, что и осетины: волк играл у них тотемную роль, и его имя попало под табу.

В осетинском фольклоре волк играет видную роль, подтверждающую его тотемическо-культурное значение в прошлом. Один из нартовских героев *Сæуай* (по одним вариантам), подобно римским близнецам, выкармливается волками. Другой виднейший герой, *Сослан*, становится неуязвимым после того, как он выкупался в волчьем молоке.

²⁰ Бардавелидзе В. Опыт социологического изучения хевсурских верований. Тб., 1933, с. 38.

²¹ Услар. Тифлис. 1889. № 2, с. 82.

О дружбе между нартами и волками свидетельствует ряд сказаний. В одном из них умирающий Сослан предлагает волку напоследок полакомиться его мясом. Но волк благородно отказывается, вспоминая многочисленные благодеяния, которые оказал ему Сослан. Тогда Сослан благословляет волка, говоря: «Пусть у тебя будет отвага Сослана, когда ты станешь нападать на стадо, и застенчивость молодой невесты, когда ты будешь уходить от стада». В сказании о «Черной лисице» повествуется о том, как волки дружески беседуют с Урузмагом, обращенным в собаку, причем последний в одном случае даже помогает им опустошить стада своего хозяина.

Волк считается грозой чертей и темных сил. В любопытной «Песне чертей», изданной в сборнике «Фольклор Юго-Осетии» (Сталинир, 1936), черти поют: «Берегитесь остроухого, никогда не смыкающего глаз (т. е. волка.— В. А.): он истребил наше племя». Непобедимый витязь Тотраз падает от руки своего врага Сослана только потому, что его конь, взращенный чертями (далимонами), не выдерживает вида волчьих шкур, в которые нарядился по наущению Сатаны Сослан.

Известно, что одевание в шкуры тотемного животного имеет у тотемических народов обрядово-магическое значение. Переодевание Сослана — очевидный отзвук такого обряда.

Тотемная роль волка оставила следы и в обычном праве осетин. Во время так называемых судебных испытаний (ордалий) использовалось одно из «сильнейших средств» для обнаружения виновного: подзреваемого заставляли перешагнуть через зажженную сухую волчью жилу — в случае виновности тело его должно было, по убеждению осетин, искривиться.

Если ко всему сказанному мы прибавим, что волки имеют в осетинском пантеоне свое особое божество, Тутыр, то предположение о тотемическом культе волка у осетин в прошлом и о тотемическом субстрате в легенде о происхождении нартов представляется достаточно обоснованным.

Остановимся в заключение на некоторых отдельных элементах сказания об Ахсаре и Ахсартаге.

Нарты произошли от дочери водного божества, Дзерассы. Эта связь нартов с водной стихией и ее властителями Донбетрами проходит настойчиво через весь эпос. Батраз по матери, а Сирдон по отцу — также дети воды. Несомненно, в эпоху создания эпоса осетины-аланы жили по соседству с морем или большими реками, так как в небольших и быстрых горных реках современной Осетии решительно нельзя найти места для Донбетров с их обширным царством и роскошными дворцами. Об этом же говорит постоянное упоминание в сказаниях моря (*генджыз, фург*).

Нарты делились по большинству вариантов на три фамилии: *Ахсартагата, Бората* и *Алагата*. В отнесении отдельных героев к той или иной фамилии наблюдается у сказителей большая путаница, но срав-

нительным анализом вариантов можно установить, что знаменитейшие герои *Урузмаг*, *Сатана*, *Хамиц*, *Сослан*, *Батраз* были потомками *Ахсартага* и, стало быть, принадлежали к фамилии *Ахсартаггата*. Представителем фамилии *Бората* является *Бурафарнуг* с семью сыновьями. О героях фамилии Алагата нет в эпосе прочной традиции. Деления нартов на отдельные и часто враждовавшие друг с другом фамилии служит очевидным указанием на родовой строй и живо напоминает деление древнескандинавских эпических героев на три знаменитых, обреченных на великую славу и великие страдания рода: *Вользунги*, *Нифлунги* и *Будлинги*.

Мотив близнецов, повторяющийся в этом цикле дважды (*Ахсар* — *Ахсартаг*, *Урузмаг* — *Хамиц*), имеет широчайшее распространение в мировом фольклоре. Римские близнецы *Ромул* и *Рем*, а также греческие *Диоскуры* и индийские *Асвины*, послужившие предметом специального исследования В. Миллера²², являются наиболее известными героями этого мотива.

Известный этнолог Л. Я. Штернберг посвятил близнецному мотиву чрезвычайно интересную и содержательную работу: «Античный культ близнецов в свете сравнительной этнографии»²³. По мнению Л. Я. Штернберга, культ близнецов возник благодаря тому, что самый факт рождения близнецов казался первобытному человеку чем-то чудесным и сверхъестественным, невысказанным без участия высшей силы. Поэтому многие народы охотно помещают близнецов в начале своей легендарной истории. Близнецы *Ахсар* и *Ахсартаг* стоят в начале нартовской эпопеи, как близнецы *Ромул* и *Рем* — в начале эпопеи города Рима или близнецы *Санасар* и *Багдасар* — в начале эпопеи о сасунских богатырях.

В далекой Америке, у племени ирокезов, мы находим космогонический миф о двух близнецах *Тавискароне* и *Таронгайовагоне*, из которых последний убивает первого, как *Ромул* — *Рема*, *Ахсартаг* — *Ахсара*.

В мифологическом плане близнецы символизируют нередко парные космические явления: утреннюю и вечернюю зарю, солнце и луну и пр.

Для мотива братоубийства можно указать еще параллель в библейском рассказе об убийстве Авеля Каином.

По некоторым вариантам, *Дзерасса* выходит замуж за своего свекра *Уархага*. От этого эпизода веет глубокой архаикой. Это — несомненный отзвук группового брака, при котором все мужчины одной группы имеют право на всех женщин другой группы. Пережитки ранних форм брачных отношений мы найдем и в других циклах нартовского эпоса, в первую голову в цикле *Сатаны* (*Шатаны*) и *Урузмага*, к которому мы теперь и переходим.

²² Миллер В. Очерки арийской мифологии. Т. 1. Асвины — Диоскуры. М., 1876.

²³ Штернберг Л. Я. Античный культ близнецов в свете этнографии. — Первобытная религия в свете этнографии. Л., 1936.

Урузмаг и Сатана.

Если бы нас спросили, что в нартовском эпосе самое замечательное, мы ответили бы, не задумываясь: образ Сатаны. Тщетно искали бы мы в каком-либо ином эпосе женский образ такой мощи, такого значения, такого размаха, такой жизненности, как нартовская Сатана. Во многих эпосах женщинам отведена очень большая роль. Но при всем том они остаются прежде всего носительницами чисто женского или семейного начала, чем в конечном счете определяется сфера их активности. Поэтому в других эпосах одну героиню можно легко заменить другой без ущерба для психологической и художественной правды. Нартовскую же Сатану никогда и никем заменить невозможно, равно как нельзя ее удалить из эпоса без того, чтобы не ощутить зияющую пустоту.

Сфера ее активности — не узкий круг любовных и семейных отношений, а вся жизнь народа в целом. Можно мыслить нартов без любого из героев, даже главнейших, но нельзя их мыслить без Сатаны. Не этим ли объясняется, что нигде в эпосе мы не находим никаких указаний или намеков на смерть Сатаны? Она — бессмертна, или, точнее, она жива до тех пор, пока живет весь нартовский народ.

Сатана — истинная мать народа, центр и средоточие нартовского мира. К ней сходятся все нити. Без ее участия и совета не обходится ни одно знаменательное событие. Это она взрастила нартам двух славнейших героев — Сослана и Батраза, не будучи им кровной матерью. Это она — мудрая и вещая — выручает их в труднейшие минуты. Это она открывает им свой гостеприимный чертог, когда их постигает голод. Щедрость Сатаны и изобилие ее стола вошли в поговорку: *He фсин — Сатана* — «Наша хозяйка — Сатана». Это высшая похвала женщине в устах осетина.

Сатана — могущественная чародейка. Она может вызвать снег и бурю, понимать язык птиц, по желанию принимать вид старухи или молодой обольстительной женщины; взглянув в свое «небесное зеркало» (арвы айдæн), она видит все, что происходит на свете, и т. д.

Доказывать, что образ Сатаны идет от матриархата, — значит ломиться в открытую дверь. Черты матриархата рассеяны в изобилии во всех древних эпосах: в «Калевале», ирландских сагах, «Эдде». Но наличие именно в осетинском эпосе такой монументальной женской фигуры, как Сатана, имеет особый исторический смысл. Дело в том, что предки осетин аланы были одним из сарматских племен. А сарматы, по свидетельству античных авторов, выделялись среди других народов яркими чертами матриархата и высоким общественным положением женщины²⁴. Псевдо-Скилак называет их *γυναῖκοκρατουμενοί* — «управляемые женщинами». Мы не ошибемся, если скажем, что с точки зрения социальной типологии аланская Сатана — родная сестра

²⁴ Смирнов К. Ф. Савроматы. М., 1964, с. 201 и сл.; Граков Б. Пережитки матриархата у сарматов. — ВДИ. 1947, № 3, с. 100—121.

сарматской царицы Амаги (Полиен), скифской Томирис (Геродот), массагетской Зарины (Ктесий).

Быть супругом такой выдающейся дамы — дело нелегкое, связанное с риском обезличиться, затеряться, отойти на задний план. Однако с Урузмагом этого не случается. С большим достоинством и честью он поддерживает супружеский «ансамбль». Рассудительность, выдержка, находчивость в минуту опасности — таковы отличительные черты старшего из нартов. В щедрости и хлебосольстве он под стать своей супруге. Отношения их проникнуты неизменной любовью и заботой. Народ воплотил в них образ идеальной супружеской пары. *Uadzæen aftæ akænync, Uyryzmæg æmæ Satanayy zærong baut* — «Чтобы вам состариться, как Урузмагу и Сатане».

И Урузмаг, и прежде всего Сатана выступают эпизодически во всех циклах. Каждый эпизод вносит новый штрих в их характеристику, и в совокупности они создают образы высокой художественной силы, цельности и полноты. В ряде сюжетов Сатана и Урузмаг являются центральными фигурами, и это дает право говорить об особом цикле этой знаменитой супружеской пары. Таковы сказания: о рождении Сатаны; о том, как Сатана стала женой Урузмага; об измене Сатаны своему мужу и об их примирении; о Сатане и черном ногайце; об убийстве (нечаянном) Урузмагом своего «безымянного» сына; об Урузмаге и одноглазом великане; о последнем балце (походе за добычей) Урузмага; об изготовлении Сатаной пива и некоторые другие. Удивительные приключения Урузмага с превращением в собаку и лошадь описаны в сказании о «Черной лисице», представляющем своеобразный конкурс на чудесный рассказ.

Ж. Дюмезиль видит особенность цикла Урузмага и Сатаны (в отличие от циклов Сослана и Батраза) в том, что в нем бытовые мотивы решительно превалируют над мифологическими: женитьба, супружеские отношения, измена, отцовское и материнское чувство, домашнее хозяйство — все это как будто взято из быта, и наши герои — обыкновенные люди с их страстями и слабостями²⁵. Однако, как справедливо отмечает Дюмезиль, герои мифов, боги и полубоги, нередко обращаются в ходе эволюции фольклорных сюжетов в героев бытовых, даже анекдотических рассказов. Происходит процесс снижения, «оземления», очеловечивания когда-то мифических, сверхчеловеческих мотивов и образов. И в этом случае одна из задач исследователя показать, что представляли собой эти образы до того, как они были переключены в бытовой план. Нам кажется, что в цикле Урузмага и Сатаны мы имеем именно такое снижение старых мифических образов, причем связь наших якобы земных героев с их божественными или полубожественными прототипами выступает еще ощутимо и прозрачно.

Возьмем рождение Урузмага и Сатаны. Оба они через свою мать

²⁵ Dumézil G. Légendes sur les Nartes, 167 и сл.

Дзерассу связаны с водной стихией, само собой разумеется, не в обыденном, а в мифологическом плане. Урузмаг (в большинстве вариантов) даже рождается в подводном царстве, у Донбетров. Вдвойне чудесно рождение Сатаны. Если Урузмаг лишь по матери — мифического сверхчеловеческого происхождения, то рождение Сатаны целиком относится к области мифов: ее отец — небожитель Уастырдж — слегка христианизированный образ старого солнечного божества, мать происходит из водной стихии, стало быть, мифологически Сатана — дочь Солнца и Воды.

Яркую параллель этому находим в предании о происхождении скифов, которое сохранил нам Геродот (IV, 5): «Скифия была вначале необитаемой. Первый человек, который там появился, назывался Таргитаос. Родители его были, как говорят, Зевс и дочь реки Борисфена (Днепра)», Родоначальник скифов появился, таким образом, от союза Неба (Зевс) и Воды, как родоначальница нартов — от союза Солнца и Воды. Если иметь в виду, что от скифов через алан к осетинам идет преемственность, то становится в высшей степени вероятным, что в скифской и осетинской легенде мы имеем два варианта одного и того же скифо-аланского мифа. При этом любопытно, что современная версия со своей матриархальной тенденцией оказывается более древней по типу, чем геродотовская, записанная в V в. до н. э.

Чудесный характер рождения Сатаны усугубляется тем, что мать зачинает и рождает ее уже после смерти — еще одно подтверждение того, что мы имеем дело не с простыми смертными.

Если мы вспомним, что и Урузмаг через своего дедушку Уархага-Волка связан с тотемическим мифом, то окажется, что наш «бытовой» цикл корнями своими целиком уходит в систему мифических образов и представлений.

Рассмотрим некоторые другие мотивы данного цикла.

Женитьба брата на сестре. Может быть, чисто бытовой мотив? Ведь известно, что подобные кровосмесительные браки считались законными и даже похвальными у древних иранцев. Вс. Миллер, а за ним М. В. Рклицкий и другие хотят видеть здесь одно из доказательств иранских влияний в нартовском эпосе. Вряд ли, однако, это правильно. Инцест, как бытовой институт, иногда не был общеиранским явлением. Он связан исключительно с маздеизмом, о воздействии которого на предков осетин ничего не известно. Зато в плане мифологическом супружество брата и сестры — распространеннейший мотив. Разве в древнеиндийской мифологии первая человеческая пара, Яма и Ями, не были братом и сестрой? Не то же ли — иранская пара Йим и Йимак? Разве Кронос не был супругом своей сестры Реи, а Зевс — супругом своей сестры Геры? В мифах, где речь идет о первых божествах и человеческих парах, другого выхода и нет, как женить братьев на сестрах. И брак Урузмага и Сатаны надо, нам кажется, рассматривать в этом мифологическом, а не бытовом аспекте.

Типологическая параллель Урузмаг — Кронос получает в эпосе еще одно любопытное подтверждение. Кронос, как известно, пожирал своих детей. Только Зевс был спасен матерью и избежал участи своих братьев. То же самое приписывается Урузмагу, потомство которого гибнет от его руки. По одному дигорскому варианту (ПНТО. Вып. II, с. 12), шестнадцать сыновей пали от руки отца. Семнадцатого Сатана отдала на воспитание в подводное царство, даже не показав его отцу. Но волею судеб Урузмаг попадает к Донбетрам и нечаянно убивает и этого сына.

Мы думаем, что сказание об Урузмаге и Сатане — это сильно затемненный, обросший позднейшими наслоениями и интерпретациями миф о первой человеческой или божественной паре. Их брак — древний мифологический образ, значение которого мы уже не можем полностью уяснить. И именно потому, что подобный кровосмесительный брак принадлежал целиком мифу и не имел никакой опоры в живом быту, понадобилась поездка Урузмага на осле задом наперед как наивная попытка оправдать то, что как будто не допускает никакого оправдания²⁶.

Нашему толкованию легенды об Урузмаге и Сатане противоречит, казалось бы, наличие у Урузмага другой жены, Эльды. Но это, несомненно, позднейшая пристройка, характерная только для некоторых вариантов.

Миф об Урузмаге и Сатане вводит нас в круг изначальных теогонических, антропогонических и этногонических мифов, и это подтверждается также тем, что с рождением Сатаны связано и рождение первого коня и первой собаки. В самом деле, выражения *бæхты хистæр* — «старший из коней» и *куиты хистæр* — «старший из псов» нельзя понимать иначе как «родоначальник коней» и «родоначальник псов». Для мифологических представлений обычно и в порядке вещей, что первый земной конь произошел от небесного коня, а первая земная собака — от небесной собаки²⁷.

С личностью первой и лучшей из женщин, Сатаны, связывается

²⁶ Иначе объясняет «мотив осла» Ж. Дюмезиль (*Dumézil G. Légendes sur les Nartes*, с. 203). Он видит в нем пережиток обрядово-карнавального шествия, связанного с мотивом инициации. Ж. Дюмезиль считает также, что этот мотив — мифологического происхождения, и приводит интересные параллели между нартовской легендой, с одной стороны, и ведийской (Яма—Ями) и иранской (Йим—Йимак) — с другой: и там, и тут инициатива сестры, сопротивление брата и пр.

²⁷ Во всем нартовском эпосе, с начала и до конца, конь играет первостепенную роль. Некоторые кони, например конь Урузмага Арфан, пользуются не меньшей известностью, чем сами герои. Во многих сказаниях конь наделен человеческой речью и выступает как друг и советчик своему хозяину. Угон чужих конских табунов составляет главную цель нартовских балцов (походов). Эти черты, как и многие другие, указывают на связь эпоса с аланским бытом. Аммиан Марцелин пишет об аланах: «Они гонят перед собой стада крупного и мелкого скота и пасут их; но главный предмет их забот — лошади» (XXX, 2, 19—20). Здесь и далее цитаты из Аммиана Марцелина даются по кн.: «Известия древних писателей греческих и латинских о скифах и Кавказе собрал и издал с русским переводом В. В. Латышев». Т. 2. Спб., 1906.

также появление первого и лучшего из напитков, пива, любимого напитка осетин-алан. Этнографические и лингвистические данные указывают на древность и исключительную распространенность культуры пива у осетин. Осетинское *æлутон* (сказочная пища, или напиток) означало первоначально «пиво особой варки» и родственно северогерманскому названию пива *alut* (ср. англ. *all*, фин. *olut*).

Если мы вспомним, что в «Калевале» изобретение пива отнесено ко временам родоначальника финских героев Калевы, а в «Авесте» первым, изготовившим священный напиток хому (сому), оказывается родоначальник людей Йима, то и здесь мы найдем подтверждение того, что миф об Урузмаге и Сатане, изобретателях пива, есть, в сущности, миф о первой человеческой паре.

Едва ли мы ошибемся поэтому, если выразим убеждение, что в цикле Сатаны и Урузмага за бытовой сюжетикой скрывается старое мифологическое зерно — древняя этногоническая легенда. При этом образ Сатаны и роль, какую она играет во всем эпосе, позволяют утверждать, что легенда эта возникла в условиях еще не изжитого матриархального мировоззрения. Последнее обстоятельство может служить некоторым отправным пунктом для датировки данного цикла. Многие исследователи отмечают существование несомненной связи между тотемизмом и матриархатом. Во всяком случае, последний не моложе первого. И если цикл Уархага с его тотемическим ядром мы относим к первой половине I тысячелетия до н. э., то вряд ли более новым можно считать первоначальное мифологическое ядро цикла Урузмага и Сатаны.

Существовала ли какая-либо исконная связь между первым и вторым циклом? Это для нас не очевидно. Преемственность поколений Уархаг — Ахсартаг — Урузмаг как будто говорит о связи, но эта преемственность могла быть присочинена впоследствии в порядке «генеалогической циклизации».

За время своего долгого бытования в устах народа нартовские сюжеты претерпели, разумеется, немало изменений и вариаций, из которых многие безвозвратно для нас утеряны. Если бы у осетин-алан была старая письменность, которая зафиксировала бы нартовские сказания на разных этапах их истории, мы имели бы интереснейший материал для суждения об эволюции эпических мотивов и сюжетов. Сейчас этого материала у нас нет.

В цикле Сатаны и Урузмага есть еще несколько сюжетов и мотивов, которых мы можем коснуться лишь вскользь.

Сюжет о герое, погибающем в юности и возвращающемся из загробного мира к своему отцу, чтобы совершить с ним чудесные подвиги и затем вернуться в царство смерти, принадлежит к числу весьма популярных в нашем эпосе. Он встречается также в цикле Тотрадза.

Приключение Урузмага в пещере у циклопа относится к разряду

странствующих сюжетов широчайшего распространения. Древность этого сюжета засвидетельствована гомеровским рассказом об Одиссее и Полифеме (Одиссея, песнь IX). Подобно мифам о Прометее и Аргонаутах, этот сюжет относится к числу тех, которые особо тесно связывают античную Элладу с Кавказом.

Сказания о циклопе помимо осетин засвидетельствованы у мегрелов²⁸, кабардинцев²⁹, дагестанцев³⁰, чеченцев³¹. Кроме того, мотив Полифема известен у многих европейских народов, а также в сказках «Тысяча и одна ночь». Кавказские варианты несравненно ближе к греческому, чем европейские. Сравнительному разбору этих сказаний посвящена работа В.с. Миллера «Кавказские сказания о циклопах»³².

Изобретение пива послужило сюжетом эпической песни не только у осетин. Этому знаменательному событию посвящена почти целиком 20-я руна «Калевалы»³³. Капо (или Осмотар), дочь Калевы, родоначальника финских героев, является первой женщиной, сварившей пиво из ячменя и солода с примесью меда.

Как ни мало общего на первый взгляд между глубоко человеческим, реальным образом нартовской Сатаны и туманно-мифическим образом финской Капо, оба они идут, несомненно, из одного источника — из древнейших мифов о происхождении стихий, богов и людей.

Таков материал цикла Сатаны и Урузмага.

Нам остается сделать несколько общих замечаний о чертах социального архаизма в этом цикле. В образе Сатаны и в связанных с ней эпизодах и сюжетах больше, чем где-либо в других частях эпоса, сохранились пережитки ранних общественных и семейных отношений, предшествовавших патриархальному роду и моногамному браку. Само собой разумеется, что и здесь мы не найдем матриархата или группового брака в чистом виде. Об этом нет и речи. Патриархальная идеология и практика решительно преобладают во всем эпосе. Герои зовутся по имени своих отцов, а не матерей. Там, где описываются браки, они носят характер чисто патриархальных браков с переходом жены в дом мужа. Иначе оно и не могло быть. Если зачатки нартовского эпоса и ведут в глубокую древность, оформление его растянулось на много веков и, по-видимому, только в XIII—XIV вв. он получил свой нынешний вид. Таким образом, в значительной своей части эпос жил и развивался уже в условиях патриархального общества, которое и оставило на нем свой определяющий отпечаток.

²⁸ СМОМПК. Вып. V. Отд. 2. Тифлис, 1886, с. 97 и сл.

²⁹ Сказка о Хагоре.— СМОМПК. Вып. XII. Отд. 1, 1891, с. 80 и сл.

³⁰ Анучин Д. Н. Отчет о поездке в Дагестан летом 1882 г.— ИИРГО. Вып. XX, 1884, с. 40.

³¹ ССКГ. Вып. IV. Отд. 2, 1870, с. 12 и сл.

³² ЭО. Кн. XLVIII. М., 1901, № 1, с. 49 и сл.

³³ Культура пива и для финнов является очень древней, и финское название пива *olut*, как и осетинское *æluton*, ведет к древнегерманскому *alut*.

Тем больше внимания привлекают, однако, те настойчивость и упорство, с какими черты более ранних отношений проглядывают там и сям, вылезают из всех щелей.

То, что образ Сатаны был пронесен через тысячелетия во всей своей цельности и силе, говорит о том, что и в новых патриархальных условиях некоторые реминисценции иной роли женщины, иных форм семьи и брака никогда полностью не сглаживались, никогда не исчезали из памяти народа. Иначе трудно было бы объяснить, как они могли бы удержаться в таком жизненном, реалистическом эпосе, как нартовский.

Сатана берет на себя инициативу в браке с Урузмагом и добивается своего наперекор общественному мнению. Когда Урузмаг находится в длительной отлучке, она открыто посылает людей, чтобы ей отыскали и привели другого мужчину. Урузмаг, узнав об измене Сатаны с Сафой, сохраняет полное спокойствие. Никаких упреков, никаких сцен ревности. Он просто удаляется, не сказав ни слова. И когда Сатана ловко оправдывается в своем поступке, примирение наступает очень быстро. Все это черты, абсолютно несовместимые с патриархальной и моногамной идеологией современных осетин. И если народ удержал их в своем эпосе, то, надо думать, потому, что он чувствовал за ними какую-то другую, более древнюю правду.

Женщина выступает обычно в нартовском эпосе как существо сильное и властное, пользующееся большой личной свободой и самостоятельностью. Такова Сатана, такова Агунда в сказании о женитьбе Ацамаза, такова Акула в сказании о женитьбе Батраза, бесцеремонно отвергающая претендентов на ее руку и выбирающая жениха по своему усмотрению.

Выше мы отмечали — как пережиток группового брака — женитьбу Уархага на своей невестке Дзерассе. В сказаниях о женитьбе Сослана есть варианты, в которых нельзя не видеть отражения перехода от группового брака к парному. В варианте, записанном В. Миллером (ОЭ. Вып. I, с. 147), Сослан, сокрушив крепость Гори, добывает себе в жены красавицу Агунду. Однако остальные нарты — участники похода недовольны тем, что Сослан единолично присвоил Агунду; они считают ее общей добычей. Чтобы избавиться от их домогательств, Сослан с женой вынуждены скрываться в подземелье. Когда нарты с помощью Сирдона открывают их убежище, они удовлетворяются тем, что видят Агунду, и уступают ее навсегда Сослану. Сказание носит компромиссный характер. Вроде бы признается право всех нартовских воинов на Агунду, но в конечном счете нарты «добровольно» и «великодушно» отказываются от этого права и отдают Агунду Сослану.

Сослан и Батраз — два главных, любимых героя эпоса — имеют хорошо известных отцов. Первый — некоего пастуха или Сосаг-алдара, второй — Хамица. Однако мы их видим постоянно живущими не

с отцами, а у своей «не родившей» их матери — Сатаны. Тоже яркая матриархальная черта.

Сын Сатаны и Урузмага («безымянный сын») чуть ли не с самого рождения живет у родичей своей матери — Донбетров. Урузмаг даже не знает его и нечаянно убивает. Это убийство сравнивают с убийством сына Руستمом в «Шахнаме», Ильей Муромцем в русских былинах, Кухулином в ирландских сагах о Гильдебрандте. Мотив, как видим, очень распространенный и, как правильно отмечали, матриархальный. Почему? Потому, что в основе этого мотива лежит такой порядок вещей, при котором сын не знает отца, а отец — сына, а это как раз и есть порядок вещей при матрилокальной семье.

Сатана выступает как мать и хозяйка — не только в узком кругу семьи, но и для всего племени. Когда нартов постигает голод, Сатана открывает гостеприимные двери и из сделанных ею запасов угощает народ, от мала до велика. Выступающая здесь хозяйственная роль женщины как хранительницы запасов и их распределительницы в высшей степени интересна и важна для характеристики ранних общественных форм матриархального типа.

Все это дает право видеть в образе Сатаны и связанных с нею сюжетах и мотивах одно из самых своеобразных явлений не только в осетинской, но и в мировой народно-эпической традиции.

Сослан

Богатством сюжетов и популярностью центрального героя выделяется цикл Сослана (Созруко). Имя Сослан, по-видимому, тюркского происхождения³⁴. Сравни ногайское *суслан* — «принимать грозный вид», от *суслы* — «хмурый», «грозный», «строгий» (*суслы адем* — «грозный человек»). Форма *Созруко* представляет «адыгизацию» имени *Сослан*. В староадыгском не было фонемы *л*, и имя *Сослан* должно было принять форму *Сосран*. Эта форма была затем снабжена излюбленным в личных именах элементом *-ко* (адыг. *qwā* — «сын»). Полученное *Сосрануко* (сохранилось в абазинском) было затем упрощено в *Сосруко* и в этой форме было заимствовано из адыгского (кабардинского) осетинским. Такие «челночные» переходы слов и имен из одного языка в другой и обратно представляют нередкое явление.

На осетинской почве имя *Сослан* впервые зафиксировано в XIII в.: осетинский вождь Давид Сослан был мужем знаменитой грузинской царицы Тамары.

В дигорских вариантах *Созруко* отсутствует. Они знают только *Сослана*.

В эпосе *Сослан* (*Созруко*) занимает виднейшее место, является одним из любимых героев не только в осетинских, но также и в кабар-

³⁴ Известно, что этимология имени *Сослан/Сосрыко* подлежала различному толкованию. См., например: *Кумахов М. А. К этимологии имени основного героя адыгского и абхазского эпоса. — Сказание о нартах — эпос народов Кавказа. М., 1969, с. 497 и др. (рег.)*.

динских, балкарских, чеченских и других вариантах. В циклах Сослана и Батраза больше, чем в остальных, выступают мотивы героические, сверхчеловеческие, богатырские. Однако в отличие от Батраза, героя неодолимой силы и честного, прямого действия, Сослан в борьбе с могущественным врагом охотно прибегает к приемам хитрости и коварства, со слабейшим же и побежденным — он жесток и безжалостен. Особенно в неблагоприятном свете рисуется он в эпизоде схватки с Тотрадзом, сыном Албега.

В дигорских вариантах обычный его эпитет — *наэрамон* — «буйный», «неукротимый».

К наиболее известным сюжетам сослановского цикла относятся следующие:

- 1) рождение Сослана из камня, оплодотворенного неким пастухом (или небожителем) при виде полуобнаженной Сатаны;
- 2) закалка Сослана в волчьем молоке;
- 3) дары богов Сослану;
- 4) схватка Сослана с Тотрадзом, сыном Албега;
- 5) Сослан справляет себе шубу из скальпов, бород и усов своих врагов, в том числе богатыря Елтагана, которого он обыгрывает в игре в альчики;
- 6) Сослан хитростью одолевает великана Мукара (популярнейший сюжет, известный в десятках вариантах). Сослан уговаривает великана спуститься в море. Затем по молитве Сослана над ним намерзает лед огромной толщины, и Мукара гибнет;
- 7) путешествие Сослана в царство мертвых;
- 8) Сослан добывает жену;
- 9) смерть Сослана от Колеса Балсага.

С именем Сослана (Созруко) связано еще несколько эпизодов: убийство Сосланом сына Сырдона; встреча с Гумским человеком, начавшаяся враждой и кончившаяся соревнованием в благородстве; сказание о трех кубках; участие Сослана вместе с Урузмагом и Хамыцем в конкурсе на чудесный рассказ (сказание о «Черной лисице»).

О популярности и глубоко национальном характере этого героя свидетельствует помимо самих сказаний множество местных преданий, связанных с его именем, особенно в Дигории. Многие древние могильники в Дигории ссылают за могилы Сослана. Показывают также камни, на которых он сидел. Один из летних праздников звался праздником Сослана (см. ниже). Радуга зовется по-дигорски *Сослани генгурæ* — «лук Сослана», как в персидском — «лук Рустема» (*katān-i Rustam*). В одном сказании рекомендуется каждому позаботиться о том, чтобы его покойник получил на том свете более удобное место, дабы тот мог наблюдать за последней схваткой Сослана с Тотрадзом, которая произойдет в загробном мире.

Образ Сослана послужил предметом специального мифологического этюда Ж. Дюмезия, озаглавленного «Солнечные мифы».

«Разумеется,— говорит Ж. Дюмезиль,— не каждая черта, не каждый подвиг Сослана носит солнечный характер. Как всякий бог, ставший со временем героем рассказа, он объединил вокруг своей личности много легенд различного происхождения. Но его цикл, единственный в кругу нартовских сказаний, дает целый ряд сюжетов — и притом сюжетов основных,— в которых солнечный характер героя выступает еще вполне прозрачно»³⁵.

Во-первых — рождение. Рождение из камня есть черта, охотно приписываемая солнечным богам. Из скалы родился прославленный малоазийский солнечный бог Митра. Его так и зовут *petrogenes* — «рожденный из камня». На солнечную природу Сослана указывает также его женитьба на дочери Солнца.

В ряде сюжетов, повествующих о борьбе Сослана с врагами, говорится, что он одержал победу к полудню: опять черта солнечного божества, ибо полдень и есть апогей солнечной силы.

Сюжет борьбы с Мукарой, сыном Кара (Тара), в особенности некоторые его варианты, поразительно напоминают широко распространенные мифы о «похищении солнца». В одном сербском варианте этого мифа дьявол похищает солнце. Бог посылает архангела Михаила, чтобы вернуть солнце на небо. Михаил притворно вступает в дружбу с дьяволом и однажды предлагает ему поплавать в море и испытать, кто глубже ныряет. Первым ныряет Михаил. Он достигает морского дна, откуда выносит горсточку грязи. Наступает очередь дьявола. Как только он опускается под воду, по молитве Михаила вода над его головой замерзает на шесть локтей в толщину. Пока дьявол силится выбраться из-под льда, Михаил успевает похитить солнце.

Злое существо, скрытое подо льдом,— очевидный символ зимы и холода. Герой, борющийся с этим злым существом,— символ солнца. В нартовских сказаниях это — Мукара и Сослан. Особенно прозрачно выступает эта символика в одном кабардинском варианте (СМОМПК. Вып. XII. Отд. 1, 2, с. 7 — 12, 16 — 19), где Созруко хочет похитить у великана огонь и потому вступает с ним в борьбу. Да и в осетинских вариантах, почти во всех, именно зима и холод заставляют Сослана со своими стадами отправиться во владения Мукары, где есть солнце, тепло и корм. Так что экспедицию эту можно без натяжки интерпретировать как экспедицию за солнцем, а в подвиге Сослана опознать черты солнечного героя.

Еще нагляднее и непосредственнее вводит нас в круг солнечных мифов «Колесо Балсага». В галло-романской мифологии известно божество, представляемое неизменно с колесом в руке или на плече. Впоследствии этот образ будет перенесен на христианского святого Иоанна. Гедоз (Gaidoz), Маннгардт, Фрезер показали, что мы имеем здесь дело с солнечным божеством и что самое колесо есть символ

³⁵ Dumézil G. Légendes sur les Nartes, с. 190—199.

солнца. Подтверждается это и тем, что в практикуемых у многих народов обрядах в праздник равноденствия или солнцеворота колесо фигурирует как несомненный символ солнца.

Ж. Дюмезиль приводит один такой обряд, описанный в начале XIX столетия в одном селении в Лотарингии. Обряд этот совершается в день святого Иоанна, совпадающий с летним солнцеворотом (русский Иван Купала). В ночь накануне праздника мужчины собираются на вершине холма, где устанавливается огромное колесо, перевитое соломой, принесенной из каждого дома. Затем солома поджигается, и в то же мгновение колесо, направляемое двумя проворными молодыми людьми, скатывается с вершины холма вниз. Считается хорошей приметой для урожая винограда, если удастся колесо, объятые пламенем, докатить до долины и сбросить в реку Мозель.

Ж. Дюмезиль обращает внимание на черты сходства между этим обрядом летнего солнцеворота и нартовскими сказаниями о Колесе Балсага. Последнее также в некоторых вариантах рисуется как объятые пламенем и сжигающее все на своем пути. Оно и здесь находит свой конец в воде, в иных вариантах — в Черном море, т. е. на западе. Есть варианты, где Колесо Балсага действует по наущению дочери Солнца, оскорбленной Сосланом. В кабардинском варианте колесо, убившее Созруко, изображается как большое колесо со стальными зубьями, которым нарты пользуются для игр: одна группа скатывает его с вершины Бештау, а другая ловит внизу. Эта «игра» живо напоминает вышеописанный лотарингский обряд, связанный с культом солнца.

В дигорских вариантах колесо, убившее Сослана, зовется Колесо Ойнона. Имя *Ойнон* — искаженное *Иоанн*, а мы видели, что святой Иоанн связан преемственно с солнечным культом и праздник его совпадает с летним солнцеворотом³⁶.

В Дигории на месте предполагаемой могилы Сослана возле селения Нар ежегодно летом, близко ко дню Иоанна Крестителя (*Фыд Иуане*), справлялся праздник Сослана, и в честь героя закалывались бараны, и ему молились о ниспослании хорошей погоды³⁷. Таким образом, связь Сослана с солнечным культом получает в этом празднике решающее подтверждение.

В эту концепцию прекрасно укладывается и дигорское название радуги *Сослани гандурæ* — «лук Сослана».

То, что солнечный герой погибает в борьбе с колесом, символом солнца, не удивит никого, кто знает, какими извилистыми и неожиданными путями идет развитие сюжетов в народной поэзии и как часто здесь подтверждается диалектический закон единства противо-

³⁶ Миллер В. (ОЭ. Вып. II, с. 285) отмечает, что убившее Сослана колесо зовется также Колесом Фыд Иуане, т. е. Иоанна Крестителя.

³⁷ Миллер В. (ОЭ. Вып. II, с. 261, 285).

положностей. Ж. Дюмезиль указывает, в частности, на миф о борьбе Митры (солнечного бога) с Солнцем.

Подобных примеров можно было бы привести немало, ибо народное мифотворчество меньше всего боится противоречий. В сложном образе Сослана объединились черты разнообразные и зачастую, быть может, противоречивые. Но если в образе Сослана есть черты, имеющие ясный мифологический смысл, то, несомненно, черты солнечного героя. Ж. Дюмезиль сумел это показать, и в том его заслуга.

Ниже, при анализе цикла Батраза, мы высказываем предположение, что некоторые, наиболее драматические эпизоды нартского эпоса можно рассматривать как отражение борьбы старых натуралистических, «языческих» культов алаан с новыми, христианизованными. Сослан, старый языческий солнечный бог, борется с Колесом Ойнона, т. е. Иоанна, нового, христианизованного солнечного «бога», и погибает в этой борьбе³⁸. Точно так же языческий грозовой бог Батраз борется с христианизованными грозowymi богами, Уациллами, и тоже погибает. В обоих случаях победа остается на стороне новых христианских божеств. И когда Сослан вынуждает Колесо называть себя Сослановым, а не Ойноновым (или Балсаговым), мы видим сквозь эту прозрачную символику, что речь идет о богах двух разных эпох, которые борются за то, кому из них быть хозяином Солнца.

В цикле Сослана есть еще ряд мотивов, которые легко вызывают в памяти аналогичные мотивы в других известных памятниках мирового фольклора.

Мотив неуязвимости и «ахиллесовой пяты» повторяется в эпосе дважды: в цикле Сослана и в цикле Батраза. Батраз закаляется в небесной кузнице и становится стальным, а Сослан — в волчьем молоке, как Зигфрид — в крови дракона, Ахилл — в реке Стикс. Как мы уже отмечали, мотив волчьего молока связан с тотемической ролью волка, причем между тотемическим культом волка и культом бога-кузнеца намечается какая-то преемственная связь.

Осада крепости Хиз имеет отдаленное сходство с сюжетом «Илиады». По некоторым вариантам, поводом к походу нарттов против этой крепости послужило похищение Хизовым сыном жены Сослана, прекрасной Агунды. Троянская война вспыхнула, как известно, в результате похищения Парисом жены Менелая, прекрасной Елены. Осада Хизовой крепости, как и осада Трои, принимает затяжной характер. Неуязвимый Сослан, как бы совмещающий роль Менелая и Ахилла, является главным героем осаждающих. Во время осады он теряет своего друга Дзеха, как Ахилл — Патрокла. В происшедшей схватке двух врагов мы видим Хизова сына убегающим, а Сослана преследующим и настигающим его, совершенно так же, как Ахилл Гектора.

³⁸ Имя Балсаг получило, возможно, из чечено-ингушского *Малх-саг* — букв. «солнце-человек». Если так, то и оно связано с более новыми, уже на Кавказе усвоенными элементами мифологии и, следовательно, не противоречит нашей интерпретации борьбы Сослана с Колесом Балсага как борьбы старых культов с новыми.

К интереснейшим эпизодам сослановского цикла относится путешествие нашего героя в страну мертвых. Это один из древнейших эпических сюжетов, какие вообще засвидетельствованы в памятниках мировой литературы.

Озирис в Египте, Гильгамеш в Вавилоне, Одиссей, Геракл и Орфей у греков, Вейнемейнен в карело-финском эпосе, Кухулин в ирландских сагах, Один в скандинавской мифологии — вот наиболее известные имена героев, посетивших, как и нарт Сослан, царство теней.

Нартовское описание отличается большой конкретностью и живостью в изображении судьбы людей, совершивших при жизни те или иные добрые или дурные деяния. При этом, как всегда бывает, сцены мук и лишений получились более разнообразными и яркими, чем сцены блаженства. Если в греческих мифах мы находим описание мук всего двух-трех грешников (Тантала, Сизифа, Данаид), то здесь перед нами проходит целая вереница картин, рисующая воздаяние за добрые и в особенности за дурные дела. Проникающая эти описания морализующая тенденция трогает своей наивностью. Мы видим, какие добродетели считались особенно похвальными, а какие пороки осуждались. Щедрость, гостеприимство, справедливость, супружеская и родительская любовь обеспечивают блаженство на том свете. Зато тяжкая участь ожидает скупых, сварливых, воров, прелюбодеев...

Описание загробного мира с его чудесами повторяется в таком же точно виде в обрядовой формуле посвящения коня покойнику (*бæх-фæлдисын*)³⁹.

Калым Сослана за дочь Солнца представляет вариацию весьма распространенного мотива о браке, обусловленном выполнением женом трудных поручений.

Особого упоминания заслуживает Сосланова шуба из скальпов. Уже Вс. Миллер (Черты старины в сказаниях и быте осетин, с. 196 — 197) указывал, что этот мотив восходит к скифским временам и отражает скифский обычай, описанный Геродотом: «Скифы снимают головы с тех, кого они убивают в сражении, и приносят их к царю: только воин, принесший голову врага, получает право на долю добычи. Затем они скальпируют головы следующим образом: они делают круговой надрез над ушами и отдирают кожу путем встряхивания. С помощью бычьего ребра они соскабливают приставшее к коже мясо, а кожу мнут потом между руками. Когда она становится мягкой, они делают из нее утиральник для рук, который подвешивают к уздечке своего коня и которым они похваляются; ибо чем больше у скифа таких утиральников, тем больше у него славы и почета. Есть и много таких, которые делают себе плащи из таких человеческих скальпов, сшивая их вместе на манер пастушеских плащей» (Геродот, IV, 64).

Аланы продолжают традицию своих предков, скифов. «Они (аланы. — В. А.) ничем так не хвастаются, как убиением какого-нибудь

³⁹ См. стихотворение Коста «Уæлмæрдты» («На кладбище»).

человека, и, в виде славных трофеев, навешивают, вместо украшений, на своих боевых коней кожи, содранные с отрезанных голов убитых» (Аммиан Марцеллин, 31, 2, 2).

Мы видим на этих примерах, что то, что когда-то было живым обычаем, бытовым явлением, впоследствии переходит в фольклор и сохраняется как фольклорный мотив.

В сослановском цикле можно указать еще один яркий пример такой же трансформации: у скифов — живой обычай, у осетин — нартовский эпический мотив. Мы имеем в виду набитого соломой коня Сослана. Ж. Дюмезиль указывает на большое сходство погребальных обычаев у скифов и осетин; в частности, сравнивая конские жертвоприношения у скифов и посвящение коня покойнику у осетин (*бæх-фæлдисын*), он приводит рассказ Геродота (IV, 72) о том, как устанавливались вокруг могилы скифского царя трупы лошадей, предназначенных сопровождать его в загробный мир: их резали, очищали брюхо от внутренностей, набивали его соломой и затем зашивали. В таком виде «лошади» ставились на подпорки и располагались вокруг могилы. Можно ли, спрашивает Дюмезиль, отделить этих «траурных коней» скифов, на которых царь въезжает в загробный мир, от «траурного коня» Сослана, на котором он возвращается из загробного мира?

Так древние обычаи, давно вышедшие из употребления, вплетаясь в фольклорные сюжеты и мотивы, переживают тысячелетия.

Параллели между мотивами цикла Сослана и скифскими бытом и преданиями могут служить при отсутствии других данных основанием для приближенной датировки некоторых существенных частей указанного цикла: очевидно, происхождение этих частей надо относить ко времени не позднее V в. до н. э.

Заслуживают упоминания и параллели цикла Сослана с ирландскими сагами, особенно с циклом Кухулина. По некоторым вариантам, у Сослана в каждом глазу было два зрачка. У Кухулина в одном глазу четыре зрачка, в другом — три. Добывание Кухулином себе в жены красавицы Эмер имеет общее с добыванием Сосланом Бедухи (Агунды). В особенности отец Эмер, Форгал хитрый, напоминает своими поступками отца Бедухи (Агунды), Хизова сына. Небожительница Морриган, отвергнутая Кухулином, мстит ему тем, что околовывает его колесницу перед роковым для него боем. Смерть Сослана, как мы помним, произошла в результате роковой встречи с Колесом Балсага, которое наслала на него отвергнутая им небожительница. Как и к Сослану, слетаются птицы к умирающему Кухулину, чтобы напиться его крови.

Путешествие в загробный мир тоже сближает Сослана с Кухулином, а также с Гавейном из цикла короля Артура.

В сказании «Дары богов Сослану» боги наделяют Сослана хлебными зернами, сохой, ветром для веяния зерна, мельницей для его размола (Мелетинский).

Фигура Сослана и связанные с ним сюжеты представляют большой интерес с точки зрения эволюции образа эпического героя. Дело в том, что идеал эпического героя не остается постоянным. Он меняется от народа к народу, от эпохи к эпохе в зависимости от уровня хозяйственного, материально-технического и социального развития. В архаичных эпосах, например, в таком, как карело-финский, эпический герой — прежде всего маг, чародей, волшебник, заклинатель, колдун, шаман. Вера в могущество заклинаний на ранних ступенях истории — оборотная сторона слабости человека перед силами природы. Но эта слабость постепенно преодолевается.

Расцвет железной металлургии вкладывает в руки человека новые орудия труда и новое оружие для борьбы. Он проникается верой в свои силы, в мощь оружия, в неотразимый ореол воинской доблести. И тогда на смену герою-колдуну и чародею приходит герой-воин, герой-богатырь.

Однако древняя идеология колдовства и магии не умирает сразу. Она пытается и в новых условиях удержать свои позиции. В результате появляется тип героя, в котором богатырские качества сочетаются с «хитростью». «Хитрость» же в понимании древних — то же колдовство. В осетинском слово *хин* означает и «хитрость», и «колдовство»; отсюда устойчивое словосочетание *хин æмæг кæлæн* — «колдовство и чародейство».

Сослан олицетворяет именно эту переходную стадию. Он уже наделен качествами героя-воина, но вместе с тем в его образе явственно выступают черты героя-колдуна. И черты эти он пронесит через всю свою жизнь. Сослан и Батраз оба проходят процедуру закалки. Только Батраз закаливается в горниле кузнеца (нормальная «технология» железного века), Сослан же — в волчьем молоке (явная тотемическая магия). Важнейшие подвиги Сослана совершаются по одной схеме: он начинает как герой-воин, а кончает как герой-колдун. В схватке с великаном Мукарой Сослан сперва действует силовыми, богатырскими приемами: скатывает на него каменные глыбы, бьет мечом, поражает стрелами. Но все оказывается тщетно. Тогда он прибегает к хитрости: молитвой (=заклинаниями) заставляет великана вмерзнуть в море, и тот погибает.

Великана Елтагана Сослан побеждает в игре в альчики. Это не спортивная игра, а состязание двух колдунов, когда у одного из альчика вылетает голубь, у другого — ястреб, который настигает и терзает голубя, у одного героя имеется кабан, у другого — пара гончих, расправляющихся с кабаном, и т. д.

В схватке с Тотрадзом Сослан сперва пытается одолеть противника в честном богатырском поединке, но, убедившись в своем бессилии, надевает по наущению Сатаны (тоже чародейки) волчью шкуру, и этот шаманский прием приносит ему победу.

При осаде крепости Хиз Сослан долго и безуспешно пытается

взять твердыню силой. Тогда он влезает в шкуру быка. И лишь с помощью такого приема, колдовской характер которого сами сказители уже не понимают, перед ним открываются ворота крепости.

Все эти эпизоды представляют, в сущности, вариации на одну и ту же тему: колдун сильнее воина, хитрость и колдовство эффективнее богатой силы.

Особенно любопытен неизменно повторяющийся мотив: на заключительном этапе борьбы герой облачается в шкуру животного (волка, быка). В одном абхазском варианте нарт Патраз для того, чтобы овладеть крепостью, предварительно облачается в шкуру коровы. В адыгском сказании герой в аналогичной ситуации надевает кабанью шкуру. Такое переодевание представляется малоосмысленным. Для чего оно нужно? Ответ на это дают широко известные у народов севера Европы и Азии представления о борьбе героев-шаманов в образе животных. Согласно этим представлениям, герой-шаман обретает полную силу, лишь перевоплощаясь в образ животного. Множество относящихся сюда фактов собрано в статье венгерского этнографа В. Диосэги «К вопросу о борьбе шаманов в образе животных»⁴⁰.

Мотив борьбы в образе животных в генезисе своем восходит к первобытной охотничьей, тотемической магии. Чтобы иметь успех на охоте, охотник сам должен был «ревоплощаться» в животное, т. е. принимать его облик.

Со временем этот мотив, разнообразно переосмысляясь, сохраняется в эпических памятниках разных народов уже не как актуальное воззрение, а как пережиточный структурный элемент. В другой работе мы пытались показать, что знаменитый троянский конь, обеспечивший падение Трои после безуспешных попыток взять ее силой, есть вариация на ту же тему: герои в оболочке животного побеждают — в данном случае коня⁴¹. Герой поэмы Руставели «Витязь в барсовой шкуре» Тариел, возлюбленную которого похитили злые каджи, облачается в шкуру барса и освобождает красавицу⁴². Герой персидского эпоса Рустам также перед каждой решающей схваткой надевает шкуру тигра или барса.

Первоначальный смысл данного мотива ясен: принятие образа животного было магическим, колдовским средством для достижения цели, сперва на охоте, а потом вообще в борьбе с врагами или злыми духами. Слабость человека перед силами природы вынуждала его искать магического, «шаманского» (а не силового) решения задач, встававших перед ним в борьбе с этими силами.

⁴⁰ Acta Orientalia Hung. T. 2. Fasc. 1-3. Budapest, 1952, с. 303-316.

⁴¹ Annales. Economies. Sociétés. Civilisations. P. 18e année, № 6, Nov.—Dec. 1963, P., с. 1041—1070.

⁴² Абаев В. И. О фольклорной основе поэмы Шота Руставели «Витязь в барсовой шкуре». — ИАН СССР. Серия литературы и языка. Т. XXV. Вып. 4, 1966, с. 304—308.

Постепенно с развитием материальной культуры и техники человек вооружается новыми средствами борьбы, и тогда он все больше начинает полагаться на силу своих рук и своего оружия, а не на колдовские «хитрости». Соответственно меняется идеал эпического героя: герой-шаман уступает место герою-воину.

Сослан, Одиссей, Рустам, Тариел — герои-воины. Но какой-то нитью связаны они еще со своим предшественником, героем-чародеем. Эта нить явственно видна в том, что в решающий момент они прибегают к зооморфной маскировке. Сослан не может одолеть Тотрадза иначе как в волчьей шкуре. Одиссей и его товарищи не могут проникнуть в Троию иначе как в оболочке коня. Тариел не может взять Каджетскую крепость иначе как в барсовой шкуре. Рустам не может победить иначе как в шкуре тигра или барса. Геракл, убив Немейского льва, уже не расстается с его шкурой; она становится непременным спутником его дальнейших подвигов.

Герой-воин с пережиточными чертами героя-волшебника представляет как бы переходный этап от чисто шаманского образа к чисто богатырскому. По выражению Ф. Энгельса («Происхождение семьи, частной собственности и государства»), когда война становится нормальной функцией общественной жизни и военные вожди задают тон в формировании общественной идеологии, рождается новый тип эпического героя, героя неборимой силы, сокрушающего врагов богатырской мощью без примеси хитрости и колдовских приемов. Таким героем в осетинском эпосе является Батраз, сын Хамыца.

Батраз.

Народ с особой щедростью наделил Батраза чертами, в которых видел идеал мужчины, воина, члена родовой дружины. Всесокрушающая сила, отвага, не знающая границ, всегда честное, открытое и стремительное нападение, презирающее хитрости и уловки, неукротимая ярость к врагам и насильникам — все это в соединении со стальным неуязвимым телом, закаленным в кузнице Курдалагона, делает Батраза идеальным витязем железного века.

Вместе с тем сгущенный гиперболизм в описании личности и подвигов Батраза выводит его зачастую за пределы земного, человеческого, постижимого и возносит над нартовским миром как существо особого порядка, как сверхчеловека, как полубога. Подобно Сослану и в большей степени, чем последний, Батраз несет в себе черты мифологического образа, где еще клокочут бурные первозданные космические силы, для которых оболочка обычного, хотя бы эпического героя слишком хрупка и эфемерна. Печатью чудесного, сверхчеловеческого отмечена вся жизнь героя — рождение, подвиги, а также смерть. Заключительная битва Батраза с небесными силами приобщает его к сонму титанов-богоборцев, к греческому Прометею, кавказскому Амирану.

В цикл Хамыца и Батраза входят следующие наиболее известные сюжеты:

- 1) чудесное рождение Батраза из опухоли на спине отца;
- 2) Батраз закаляется в небесной кузнице;
- 3) Батраз спасает Урузмага;
- 4) Батраз в нартовской пляске калечит великана Алафа;
- 5) Батраз сокрушает крепость Гур;
- 6) Батраз и чудесная нартовская чаша Уацамонга;
- 7) нартовский симд и женитьба Батраза;
- 8) Батраз выигрывает соревнование: кто лучший среди нартов;
- 9) месть Батраза за кровь отца;
- 10) борьба Батраза с небесными силами и его смерть.

Перечисленные сюжеты знает (или знал) каждый хороший сказитель. Но Батразу приписывают и некоторые другие, менее известные подвиги:

- 1) Батраз справляется с необоримым великаном Мукарой, осмелившимся вторгнуться к нартам;
- 2) Батраз убивает кривого великана Афсарона;
- 3) Батраз спасает Сослана, попавшего в плен к бесам (каджам);
- 4) Батраз поступает на службу к алдару и, оскорбленный последним, убивает его.

Кроме того, Батраз появляется эпизодически в циклах других героев. Так, в цикле Арахцауа, сына Бедзенага, юноша Батраз провожает могучего Арахцауа на нартовский пир, причем, сидя верхом позади Арахцауа, он так сдавливал бока его коня своими булатными коленями, что животное падает без сил.

Каково происхождение цикла Батраза? Мы установили в свое время, что имена *Хамиц* и *Батраз* монгольского происхождения и что нартовская пара Хамиц и Батраз представляет, по-видимому, раздвоение монгольского имени *Хабичи-Батыр*. Можно ли на этом основании утверждать, что и весь цикл Батраза идет из монгольского? Разумеется, нельзя. Процесс циклизации эпических сказаний приводит к тому, что вокруг одного имени объединяются сюжеты и мотивы самого разного возраста и происхождения. В цикле Батраза можно, пожалуй, найти один или два сюжета, имеющие параллели в монгольском эпосе. Вместе с тем в нем есть черты, которые, несомненно, древнее самых ранних возможных алано-монгольских сношений. В нем есть, как увидим, черты, восходящие к скифской эпохе, т. е. по меньшей мере к V в. до н. э. Таким образом, если даже на монгольской почве существовал эпический цикл «Хабичи-Батыр», аланский цикл Хамыца и Батраза обязан ему только собственными именами и, может быть, парой мотивов. В остальном он совершенно самостоятелен и оригинален.

Итак, в цикле Батраза, как и в других циклах, приходится различать несколько самостоятельных сюжетных линий, впоследствии,

в порядке циклизации, объединившихся вокруг имени Батраза. К древнейшим элементам цикла следует относить элементы мифологические. Мифологическое ядро цикла составляет, как это удачно показал Ж. Дюмезиль, образ грозового божества. Сверхчеловеческие, мифические черты настолько ярко выступают в образе Батраза, что сомневаться в его мифологической подоснове не приходится. Вокруг этого мифологического ядра вырос ряд эпическо-героических сюжетов и мотивов иного происхождения, из которых самым популярным стал излюбленный мотив родового быта: кровная месть.

Черты грозового божества Ж. Дюмезиль усматривает в следующих мотивах цикла Батраза.

1. Батраз рождается железным, впоследствии, закалившись в небесной кузнице, становится стальным. Несколько раз он вместо стрелы (или привязанный к стреле) выпускается из лука (или, в новых вариантах, заряжается в пушку вместо ядра) и таким образом поражает и сокрушает вражескую крепость.

Известно, что представление о молнии как о металлическом орудии (особенно — как о стреле) в высшей степени характерно для воззрений примитивных народов. Батраз-стрела, поражающий врагов, — это мифологический образ молнии, поражающей с неба темные силы.

2. В некоторых вариантах о рождении Батраза говорится, что, когда Сатана вскрыла опушкой на спине Хамыца и оттуда выскочил раскаленный докрасна герой, он, пробив семь этажей, попал в семь котлов с водой, которые Сатана предусмотрительно приготовила в нижнем этаже, чтобы остудить новорожденного Батраза. То же самое делает Сатана, когда Батраз по ее вызову спускается с неба на выручку Урузмага, который чуть не стал жертвой заговора нартов. В этом рассказе мы имеем отзвук известного обычая многих примитивных народов: во время грозы приготавливать воду, чтобы в нее «поймать» молнию. У эчмиадзинских армян, по описанию Бунатова⁴³, этот обычай выполняется так: когда начинается гроза, на земле расстилается семь войлочных ковров, обильно пропитанных водой; считается, что, если молния попадет на эти ковры, она потеряет свою силу.

3. В отличие от других нартов Батраз пребывает большею частью на небе, у Курдалагона или других небожителей. На землю он спускается только для совершения какого-либо подвига, и каждое такое сошествие его на землю есть не что иное, как изображение молнии: он падает стремительно, подобно молнии, он раскален и сверкает, точно молния, он уничтожает все на своем пути, как молния.

⁴³ СМОМПК. Вып. XVII. Отд. 2, 1893, с. 179.

Так, является он на нартовский симд, чтобы расправиться с сыном кривого великана. Так, по вызову Сатаны слетает он с неба, чтобы спасти Урузмага, которого нарты сговорились убить на пиру. Так, опять-таки по вызову Сатаны Батраз спускается с неба, чтобы сокрушить крепость Хиз и возвратить похищенную жену Сослана. По некоторым вариантам, весть об убийстве отца застает его также на небе, и оттуда, пылая яростью, спускается он, чтобы осуществить свою жестокою месть.

Ярость — характерная черта грозовых божеств, и Батразу она свойственна в высокой степени. Он обладает чертами не только молнии, но и бури. Вспомним, как он развеял пепел от сожженных одежд нартовских женщин или как от «дыхания» его уже мертвого тела гибнут десятками небесные силы.

Может показаться противоречивым, что грозовой бог Батраз борется с грозвыми божествами христианской эпохи — Уациллами (св. Илья). Но это противоречие такого же порядка, как борьба солнечного героя Сослана с солнечным символом — Колесом Балсага. Оно не опровергает, а подтверждает мифологическую (грозовую) природу Батраза, ибо речь идет, как мы думаем, о борьбе между однородными божествами двух эпох: языческой, представленной Батразом, и христианской, представленной Уациллами.

Борьба христианства с дохристианскими культами оставила отпечаток на многих народно-эпических произведениях христианских народов: на русских былинах (Добрыня и Змей и др.), на германских сагах (Сумерки богов и др.), ирландских сагах.

Нартовский эпос в основном дохристианский. Но в драматических эпизодах гибели Батраза и Сослана отразилась, как нам кажется, борьба старого язычества с христианством. Языческий герой-полубог Батраз гибнет в борьбе с христианским богом и христианскими ангелами и Уациллами. Особенно любопытен эпизод с водворением тела Батраза в склеп Софии, т. е. в главное святилище Византии, откуда к аланам пришло христианство. Вряд ли мы что-нибудь поймем в этом эпизоде, если не допустим, что он символизирует капитуляцию языческого мира перед новой религией, а сопротивление, которое оказывал уже мертвый Батраз этому водворению, — упорство предшествовавшей борьбы.

Связь образа Батраза с языческими культами скифов и древних арийцев подтверждается некоторыми прямыми параллелями, отмеченными Ж. Дюмезилем. Церемония с погружением в море меча Батраза сопоставляется с культом меча у скифов и алан⁴⁴. Костер из «ста арб угля», на который восходит для закалки Батраз посреди трепещущих нартов, напоминает грандиозное ежегодное сооружение из «ста пятидесяти возов» дров, которое служило у скифов пьеде-

⁴⁴ Об аланах Аммиан Марцеллин (31, 2, 23) пишет, что они не знают других богов, кроме Марса, которому поклоняются в образе обнаженного меча, воткнутого в землю.

сталом для бога-меча и вокруг которого закалывались трепещущие пленники ⁴⁵.

В мифическом древнеарийском грозовом боге Индре есть черты, сближающие его с Батразом. В Ригведе (IV, 18, 1—2) говорится, что, когда Индре настало время явиться на свет, мать хотела родить его обычным путем. Но ребенок отказался. «Я не выйду этим путем,— сказал он матери,— я выйду из твоего бока». Так же необычен путь рождения Батраза: он рождается из опухоли на спине своего отца ⁴⁶. Подобно Индре, завоевывающему чашу с напитком бессмертия, Батраз завоевывает чудесную чашу Уацамонга. Как Батраз отрывает руку и ногу сыну кривого великана, так и Индра отсекает руки и ноги злому духу Вотре.

В одном предании, записанном Г. Шанаевым, меч Батраза выступает сам как грозовой бог. «Предание,— говорит Г. Шанаев,— уверяет, что меч Батраза заброшен в Черное море... Когда... сверкает молния с запада, осетины относят это сверкание к блеску меча Батраза, бросающего себя из моря на небо для истребления нечистых сил и бесов» ⁴⁷.

За вычетом черт, характеризующих Батраза как мифологический образ грозового бога, остается еще в его цикле ряд мотивов, которые, в свою очередь, имеют широкие параллели в мировом фольклоре.

Женитьба Хамица и последующие события представляют вариацию распространяющегося фольклорного сюжета, известного под названием «мотив Мелюзины». Сущность этого мотива сводится к следующему. Герой берет в жены девушку, часто имеющую вид какого-либо животного, обычно лягушки. Брак с самого начала обусловлен строгим выполнением определенных зарок (табу). При нарушении брачного табу молодая исчезает. Так, в ирландских сагах фея Маха остается женой Крунху до тех пор, пока он, в нарушение зарок, не принудил ее показаться народу. После этого, родив близнецов — мальчика и девочку,— она покидает мужа. В случае с Хамицем и дочерью Быценов брачное табу заключается в том, чтобы не показывать молодую людям или чтобы она не подвергалась ни малейшей обиде. С нарушением этого зарок дочь Быценов уходит от мужа и возвращается в водное царство.

О мотиве закалки и неуязвимости героя мы уже говорили выше — цикл о Сослане. Следует еще отметить, что мотив железного или стального тела встречается в турецком и монгольском эпосах ⁴⁸.

⁴⁵ Дюмезиль полагает, что и у скифов первоначально речь шла о костре, хотя Геродот (IV, 62) и не говорит об этом.

⁴⁶ Рождение необычным путем мы встречаем и в греческой мифологии: Афина рождается из головы Зевса, Дионис при втором рождении выходит из ребра Зевса.

⁴⁷ ССКГ. Вып. IX. Отд. 2, 1876, с. 21.

⁴⁸ В греческой мифологии закалка в огне дает бессмертие. Деметра, желая сделать Демофонта бессмертным, закаляет его в печи. В некоторых вариантах о смерти Батраза бог отказывается выступить против Батраза, ссылаясь на то, что он бессмертен. Бессмертие связано, надо думать, с приобщением к высшей и бессмертной стихии — огню.

Мотив сидения сиднем в юности, а также мотив сумы с «тягой земной» приводит на память хорошо известные параллели из русских былин. Гибель Батраза в схватке с небесными силами напоминает аналогичную гибель киевских богатырей — Ильи Муромца, Добрыни Никитича и Алеши Поповича.

Мотив чудесной чаши имеет многочисленные параллели в мировом фольклоре. Вспомним прежде всего знаменитую средневековую легенду о чудесной чаше Грааль, хранимой рыцарями на горе Монсальват, легенду, давшую Р. Вагнеру материал для оперы «Парсифаль».

В ирландских сагах известна, кроме того, «золотая чаша Кормака», которая служила для отаичия лжи от правды: от лжи она распадалась на части, от правды вновь срасталась⁴⁹. Чаша с напитком бессмертия фигурирует также в древнеиндийской мифологии (см. выше).

Более важное значение для выяснения происхождения мотива чудесной чаши в нартовском эпосе имеет, однако, яркая параллель из скифского быта, на которую обратил внимание еще В. Миллер (Черты старины в сказаниях о быте осетин, с. 197). Как мы знаем, чаша Уацамонга определенным образом реагировала на рассказы нартов о своих подвигах и тем самым позволяла нартам отличать истинных героев.

А вот что рассказывает Геродот (IV, 66) о скифах: «Однажды в году каждый глава области велел смешивать в чаше вино и воду. Все те из скифов, которые убили врагов, пили из нее. Но те, кто не имел этой заслуги, не могли к ней прикасаться; они со стыдом сидели в стороне; для них это было величайшим бесчестьем. Что касается тех, кто убил большое число врагов, то они пили одновременно из двух чаш, соединенных вместе».

Об этом обычае скифов упоминает и Аристотель в своей «Политике» (VII, 2, § 6): «У скифов во время одного из праздников не позволялось пить круговую чашу тому, кто еще не убил ни одного врага».

Близость рассказов нартов и Геродота поразительна. И у нартов, и у скифов чаша служила премией за подвиги и «определителем героев». В связи с этим Ж. Дюмезиль⁵⁰ отмечает роль чаши в мифологии скифов. Четыре золотые вещи, которые, по верованию скифов, упали с неба, были плуг, ярмо, секира и чаша (Геродот, IV, 5). Известна также роль в древних индоиранских культах священных напитков и чаши.

В связи с мотивом чаши уместно отметить еще одну параллель — на этот раз между нартовским эпосом и «Калевалой». В ряде нар-

⁴⁹ Ирландские саги. Пер. А. А. Смирнова. М.—Л., 1961, с. 168, 173.

⁵⁰ Dumézil G. Mythe et épopée, с. 163.

товских сказаний герою с враждебными намерениями предлагалось выпить напиток из чаши, полной змей, лягушек и других гадов. Но герой приканчивает гадов концами своих стальных усов и выпивает чашу. В «Калевале» также фигурирует чаша с пивом, кипящим змеями и лягушками. Ее преподносят Лемминкейнену на пирушке в мрачной Похьеле; но финский герой, подобно нартовскому, приканчивает гадов и выпивает пиво (27-я руна «Калевалы»).

Одним из центральных эпизодов цикла Батраза является месть героя за кровь отца. Классический мотив патриархально-родового быта — кровная месть — не случайно занял такое выдающееся место в осетинском эпосе. Говоря выше об особой жизненности нартовского эпоса, мы указывали, что одну из причин этой жизненности надо видеть в породивших этот эпос общественных условиях, которые существовали вплоть до недавнего времени и, таким образом, предохраняли его от окостенения, деградации и забвения. Мотив кровной мести вошел в эпос в пору патриархально-родовых отношений и, судя по другим элементам цикла Батраза, в весьма отдаленную эпоху. Но эти патриархально-родовые отношения (а с ними и кровная месть) процветали в осетинском быту в течение многих столетий. Вот почему рассказ о том, как Батраз мстил за кровь отца, был и остается одним из любимых и популярнейших эпизодов нартовского эпоса. Вот почему ряд нартовских героев помимо Батраза выступают в эпосе как мстители за кровь отца: таковы Тотрадз — сын Албега, Ацамаз — сын Аца, Кайтар и Битар — сыновья Созруко. Не случайно также кровная месть составляет основное содержание известной народной эпопеи более нового происхождения — «Авхардты Хасана».

Жестокая и неумолимая последовательность, с какой Батраз выполняет свой долг кровомстителя, может показаться отталкивающей современному читателю. Однако приходится считаться с тем, что эпос создавался в суровые времена и при суровых нравах. Действия Батраза продиктованы не прихотью, а идеей долга. Его месть — это торжество справедливости, как она понимается в родовом строе. Она содержит меньше элементов произвола и неоправданной жестокости, чем, скажем, месть Кримгильды в «Песне о Нибелунгах». Более того, в ней есть отдельные черты рыцарского благородства и великодушия. Так, когда Батраз приносит к Сатане в виде трофея руку убитого Сайнаг-алдара, Сатана предлагает ему вернуть родным руку врага, чтобы его можно было с честью предать земле, так как с недостающим членом тело нельзя по обычаю захоронить. И Батраз, не вразив ни слова, повинуется.

Идея мести является важнейшим сюжетным и композиционным элементом многих памятников мирового эпоса. В значительной части «Илиады» повествуется о том, как Ахилл мстил за своего друга Патрокла. Орест мстит за своего отца Агамемнона, не пощадив да-

же родную мать, и эта месть относится к наиболее драматическим сюжетам классической мифологии, знаменующим победу патриархального начала над матриархальным. Идея мести пронизывает от начала до конца скандинавскую «Эдду» и германскую «Песнь о Нибелунгах». Сигурд в «Эдде» мстит сыновьям Хундинга за кровь отца. «Плох,— говорит он,— витязь, чью отвагу воспламеняет золото, а не месть за отца». Месть Кримхильды за мужа и братьев заполняет всю вторую половину «Нибелунгов». Мстителем за кровь отца, Давида, выступает в армянском эпосе Мхер Младший. В этой галерее эпических образов героев-мстителей занимает свое место и Батраз, сын Хамица.

Из отдельных эпизодов рассказа о мести Батраза за кровь Хамица заслуживает особого упоминания один: отсечение Батразом правой руки у Сайнаг-алдара и принесение ее в виде трофея Сатане. Не сохранил ли и на этот раз эпос отзвук какого-то древнего обычая? Дюмезиль указывает следующую параллель из Геродота: богу войны скифы приносят в жертву не только животных, но и людей. Человеческое жертвоприношение совершается следующим образом: из числа пленных отбирают каждого сотого и отсекают у него правое плечо вместе с рукой. Рука подбрасывается в воздух и остается лежать, где упала. Туловище остается в другом месте (Геродот, IV, 62). Отсечение правой руки являлось, очевидно, у скифов, как и у нартов, позорящим моментом, лишившим убитого права на почетное погребение. У близких соседей осетин, горного грузинского племени хевсуров, известен обычай отрубать у побежденного врага кисть руки. Количество таких кистей, повешенных на стене, служило мериллом доблести хевсурского воина.

Многочисленные параллели между циклом Батраза и скифоаланскими реалиями, а также староосетинским бытом дают нам право утверждать, что этот цикл в основе своей достаточно оригинальный и весьма древний. Между тем не подлежит сомнению, что имена Хамиц и Батраз не являются оригинальными, осетинскими. Они имеют явно монгольский характер и наряду с некоторыми другими фактами свидетельствуют о том, что аланский эпос о нартах в какую-то эпоху испытал на себе влияние монгольского. Сомнительно, что это влияние ограничилось только несколькими собственными именами. Вместе с именами могли быть заимствованы отдельные сюжеты и мотивы. В деле выявления тюрко-монгольских элементов в нартовском эпосе предстоит еще большая работа.

Считая, что всестороннее изучение монгольских и тюркских влияний в нартовском эпосе — дело будущего, мы ограничимся здесь лишь несколькими замечаниями.

Мы отмечали уже, что мотив железного (стального) тела является общим у цикла Батраза со многими тюркскими и монгольскими героями. Эпитеты темир «железный», булат «стальной» обычны для

героев⁵¹. При этом речь идет нередко о простой метафоре, ибо железо и сталь служат символами мощи и непобедимости. Но в процессе эпической гиперболизации метафора начинает иногда пониматься буквально, и тогда герою приписывается обладание действительно железным или стальным телом.

Впрочем, в эпизоде Батраза мотив железного тела мог возникнуть совершенно самостоятельно, как необходимый атрибут грозного божества (см. выше).

Более показательна следующая параллель между циклом Батраза и монгольским эпосом. В рассказе о рождении и детстве Батраза говорится, что первые годы жизни наш герой провел в море. Нарты очень хотели заполучить его, но это им не удавалось. Наконец, чародейка Сатана научила нартов, как выманить из моря Батраза. Последовав ее совету, нарты сумели привести мальчика к себе.

Аналогичный сюжет находим в монгольском сказании. Шаманка Асухэн имела двух мальчиков — Хоридоя и Ихирита. Как-то они увидели на берегу Байкала мальчика, выходящего из озера и играющего на берегу, захотели привести его к себе, но не знали, как это сделать. Тогда обратились они за советом к своей матери. Следуя ее указаниям, они поймали мальчика и привели его домой.

Большая близость двух рассказов наводит на мысль о заимствовании, но, в каком направлении шло это заимствование, сказать трудно⁵².

Анализ мотивов и сюжетов цикла Батраза приводит к выводу, что этот цикл формировался весьма долго. Древнейшими своими элементами он уходит в глубокую старину. Через длинный ряд столетий он доносит до нас мотивы скифо-сарматского быта и иранской мифологии. Вместе с тем наличие в нем монгольских влияний позволяет датировать его окончательное оформление XIII—XIV вв. Между этими двумя крайними датами — скифо-сарматской эпохой, с одной стороны, и монгольским периодом — с другой, проходило, по-видимому, развитие не только цикла Батраза, но и всего вообще нартовского эпоса.

Перейдем теперь от Батраза к герою совершенно иного типа, к Сирдону.

Сирдон.

Сирдон — один из любимых героев эпоса. Популярность его не уступает популярности знаменитейших нартов — Сатаны, Урузмага, Батраза, Сослана. Имя его стало нарицательным для обозначения хитрого и ловкого пройдохи, способного на всякие козни, но в трудную минуту умеющего выручить себя и других своей изобретательностью.

⁵¹ Например, Темир-Асыл (*Потанин*, Восточные мотивы в средневековом европейском эпосе, с. 742).

⁵² Из нартовского эпоса мотив о мальчике, выманываемом из воды, перешел в другой бытующий у осетин эпический цикл, в так называемое сказание о Даредзановых (*Даредзанты каджытæ*). Там в роли Батраза выступает герой Амран.

Нартовский эпос замечателен, между прочим, тем, что в нем большое место занимает юмор⁵³. Носителем юмористического начала в эпосе и выступает преимущественно нарт Сирдон.

Он фигурирует во всех циклах эпоса, сохраняя всегда свою неповторимую индивидуальность. В нем нет ничего от героического духа и мощи Сослана или Батраза. Его главное оружие — язык, острый, ядовитый и беспощадный, вносящий повсюду раздор и вражду. Это оружие оказывается зачастую более опасным и разрушительным, чем мечи и стрелы сильнейших нартов. Ему случается оказывать нартам немаловажные услуги, но в большинстве случаев его *esprit mal tourné* подсказывает ему всякие злые шутки, от которых порядком страдают нарты. Недаром за ним закрепился в сказаниях постоянный эпитет нарты *фыдбылыз* — «злой гений нартов».

Сирдон — оборотень. Он может по желанию принимать вид старика, старухи, молодой девушки. В одном случае он обращается даже в шапку.

Красной нитью проходит через эпос вражда между Сирдоном и Сосланом (Созруко).

Отцом Сирдона был водный дух Батаг (Гатаг). Он злоупотребляет своим положением, грозит закрыть нартовским женщинам доступ к воде, и тем самым принуждает нартовскую красавицу к сожительству. От этой связи и родился Сирдон. По некоторым вариантам, нарты долго не признавали Сирдона членом своей дружины и не допускали его в свой аул. Лишь когда он изобрел двенадцатиструнную арфу и подарил ее нартам, последние, плененные чудным инструментом, приняли Сирдона в свою среду.

Сирдон первым узнает о рождении Сатаны от мертвой Дзерассы и пользуется этим, чтобы пристыдить Урузмага и Хамица. Это он стал громкогласно при всех нартах корить Хамица за то, что тот принес с собой на нартовский пир в кармане жену. В результате оскорбленная дочь Быценов покинула мужа, и потому Батраз рос, не зная матери.

При закалке Сослана в волчьем молоке по наущению Сирдона укоротили корыто, и потому колени героя остались незакаленными, что впоследствии послужило причиной его смерти.

Когда нарты решили послать свои табуны во владения могучего Мукары, Сирдон подстраивает так, чтобы жребий гнать табуны выпал Сослану (Созруко), в надежде погубить таким образом своего врага. Сирдон, обращаясь в старика, старуху и пр., отговаривает Сослана спасти жизнь своего друга Дзеха, раненного при осаде крепости Хиз.

Обратившись в шапку, Сирдон подслушивает разговор Сослана со своим конем и узнает, от чего суждена смерть Сослану и его коню. Добытые сведения он использует для того, чтобы погубить своего противника и его животное.

⁵³ Это отличительное свойство осетинского эпоса бросается в глаза в особенности при сравнении с такими однообразно сумрачными произведениями, как скандинавская «Эдда», «Нибелунги», «Ирландские саги».

Балсагово Колесо, побежденное Сосланом в первой же схватке, решило отказаться от дальнейшей борьбы и даже умертвить своего хозяина Балсага. Но Сирдон, принимая последовательно образы старика, старухи, девушки, настоятельно советует Колесу вновь сразиться с Сосланом. В итоге Сослан гибнет от Колеса, причем Сирдон не может отказать себе в удовольствии поиздеваться даже над умирающим врагом.

По некоторым вариантам, не кто иной, как Сирдон натравил также Батраза на роковую для него борьбу с небесными силами.

В борьбе фамилий Бората и Ахсартагата Сирдон, также по некоторым вариантам, играет роль подстрекателя.

Когда нарты, мучимые голодом, доходят до полного изнеможения, Сирдон, хорошо покушав, с особенным удовольствием прохаживается между ними, подвесив к каждому своему усю по куску жирного шашлыка из бараньих внутренностей.

Из домашних животных у Сирдона имеется прославленная сука, животное, по нраву и повадкам вполне достойное своего хозяина.

Живет Сирдон где-то в таинственном месте, куда очень трудно проникнуть. Ход к его жилищу представляет собой запутанный лабиринт. Только привязав к ногам Сирдоновой суки нить и следуя за этой «нитью Ариадны», смог Хамиц добраться до жилища Сирдона.

Крупных сказаний, в которых Сирдон играл бы главную роль, немного. Наиболее известное из них имеет следующее содержание.

Нарты Урузмаг, Хамиц, Сослан по своему обыкновению собираются в поход за добычей (балу). С ними на этот раз увязывается и Сирдон. У него нет коня, и он семенит следом за всадниками. Надо перейти вброд большую реку, и Сослан (или Урузмаг) предлагает Сирдону, чтобы его не отнесло течением, ухватиться за хвост коня. Достигнув середины реки, Сослан (Урузмаг) вдруг останавливается и спрашивает Сирдона: «Когда следует стричь ногти?» Не чуя ничего худого, Сирдон отвечает: «Тогда, когда это приходит на ум». «В таком случае,— говорит Сослан,— мне пришло на ум стричь ногти именно сейчас». И пока Сослан, не торопясь, стрижет ногти на руках и ногах, несчастный Сирдон, держась за хвост коня, купается в ледяной воде. Сирдон затаивает злобу против нартов. И когда они по очереди подсаживают его на своих лошадях, Сирдон вытаскивает у них у всех из карманов огниво. Расположившись на ночлег, нарты ищут свои огнива, чтобы развести огонь, но тщетно. Как быть? Огонь нужно добыть во что бы то ни стало. Осмотревшись с высокого дерева, нарты замечают вдали огонек. Посылают туда Урузмага. Огонек исходит от жилища великанов-людоедов. Они радуются Урузмагу как добыче и усаживают его на скамью, предварительно облитую бурамазом (волшебным клеем). Урузмаг прилипает к сиденью, и все его усилия освободиться напрасны. Обеспокоенный продолжительным отсутствием Урузмага, Хамиц отправляется на поиски брата— его постигает та же участь.

Вскоре к ним присоединяется и Сослан. Пока три могучих нарта сидят прилипшие к скамье в жилище людоедов, Сирдон, разведя великолепный костер, жарит шашлык и угощается на славу. Хорошо покушав, он решается проведать нартов. Приходит к великанам. Те пытаются и его усадить на скамью рядом с другими нартами, однако Сирдон отказывается, говоря, что он недостойн такой чести, и садится на бочонок без дна, наполненный золой. Великаны и под него подливают бурамаз, но клей впитывается в золу, и таким образом Сирдон избегает участи других нартов. Он уже составляет план, как им выпутаться из беды. «Мы,— говорит он, обращаясь к великанам,— не зря пришли к вам. У нас возник спор, и мы просим вас помочь нам разрешить его». «О чем же вы спорите?» — спрашивают великаны. «Мы заспорили о том, какая вещь в кузнечном деле самая важная: молот, наковальня или щипцы? Спорили и не могли прийти к согласию». Великаны, сами завзятые кузнецы, принимают близко к сердцу предмет спора. С большой горячностью высказываются они, один — за молот, другой — за наковальню, третий — за щипцы. Дискуссия становится все более бурной. Ловко подстрекаемые Сирдоном, великаны переходят от слов к кулачной аргументации, и после грандиозной свалки они все лежат на земле.

Поиздевавшись предварительно над приросшими к сиденьям нартам, Сирдон наконец отклеивает их с помощью кипятка от скамьи, и они благополучно возвращаются домой.

В некоторых вариантах приведенный рассказ осложняется еще эпизодом со «смеющейся лошадью» Сирдона. По этой версии, у Сирдона также была лошадь. Нарты на ночлеге взяли да отрезали у нее губы. С оскаленными зубами лошадь стала казаться смеющейся. Сирдон делает вид, что ничего не видит, но тут же незаметно отрезает у лошадей своих товарищей хвосты по самый корень. Ничего не подозревая, нарты в пути весело спрашивают Сирдона, который трусит позади: «Скажи-ка, Сирдон, почему твоя лошадь смеется?» Сирдон не отвечает. Его опять спрашивают, он снова молчит. А некоторое время спустя он спокойно говорит: «Надо полагать потому, что она видит перед собой что-нибудь смешное». Тут только нарты обратили внимание на хвосты своих коней. Так вот над чем смеется лошадь Сирдона!

Широко известен также рассказ о краже Сирдоном коровы у Хамица. В голодный год, когда нарты вынуждены были доедать последнюю скотину, Сирдон похитил у Хамица его упитанную корову. Затем Сирдон явился на нартовский нихас (место собраний) и стал подтрунивать над Хамицом. Подозрение запало в душу Хамица, и он решил пробраться к Сирдону в дом: не там ли его корова? С большим трудом, следуя за нитью, привязанной к собаке Сирдона, проник Хамиц в его жилище. В котле варилось мясо. Вокруг сидели сыновья Сирдона (семеро или трое). Тут же лежала голова Хамицевой коровы. Пришедший в ярость Хамиц схватил сыновей Сирдона и, порубив,

побросал их в котел. По уходе Хамица вернулся домой Сирдон. Вынимая из котла мясо, он с ужасом узнавал части тела своих сыновей. Горе его было беспредельно.

Скорбь возвышает и облагораживает даже злодеев, и мы видим, что в эту ужасную минуту Сирдон вырастает перед нами в яркую и трагическую фигуру, внушающую невольно уважение. Он делает арфу, натягивает на нее двенадцать струн и начинает в звуках изливать свое горе. Так впервые появляется у нартов двенадцатиструнная арфа.

Музыка рождается из трагедии — такова, по-видимому, мысль, вложенная в этот замечательный эпизод. Плач Сирдона и его игра на арфе потрясают даже суровых нартов. Они прощают ему все его прошлые деяния и принимают в свою среду как равноправного.

Остальные рассказы о Сирдоне имеют в большинстве случаев характер анекдотов, напоминающих популярные у кавказских и тюркских народов анекдоты о Ходже Насреддине, нередко даже буквально совпадающих с ними.

Когда мы пытаемся проследить генезис образа Сирдона, приходят на память прежде всего известные в мифологии многих народов типы героев-плутов, или трикстеров (англ. *trickster* — плут, обманщик). Трикстер — это своего рода антигерой. Его поведение часто асоциально, т. е. направлено во вред коллективу в целом. Это, как мы видели, характерно и для многих поступков Сирдона. Вместе с тем трикстер может обладать и некоторыми чертами культурного героя, что опять-таки не чуждо и Сирдону: он первый изготавливает для нартов арфу.

Есть ли у Сирдона собратья в эпосе европейских народов? Ближнюю параллель находим, пожалуй, в ирландских сагах в лице хитрого и злокозненного Брикрена. В некоторых случаях близость между ними особенно разительна. Известно, что язык Брикрена был крайне опасен при дележе. Так, когда герои делили свинью Мак-Дато, Брикрен сумел натравить их друг на друга и вызвал общую свалку и кровопролитие. Такими же свойствами обладал и язык Сирдона. Памятуя об этом, нарты после разгрома крепости Гур (или Хиз), прежде чем начать дележ добычи, вырывают яму в двенадцать саженей глубиной и опускают туда Сирдона. Только после этой «профилактической» меры они приступают к дележу, который проходит вполне мирно.

Далеко идущую близость между Сирдоном и известным персонажем скандинавской мифологии Локи вскрывает Дюмезиль (см. выше).

Истоки образа Сирдона, как и других нартовских героев, ведут, несомненно, к древним мифам. Рождение от водного духа и его чудесные способности как оборотня указывают на то, что он связан с древнейшим слоем эпоса, где действуют еще гении стихий и чародеи. Но то, что образ Сирдона потерял с мифологической стороны, он с лихвой выиграл в смысле психологической и бытовой жизненности, и Сирдон, каким мы видим его в сказаниях, относится к самым ярким, художественно цельным фигурам эпоса.

С именем Ацамаза связано в эпосе несколько сюжетов, в том числе мечь за кровь отца. Отец Ацамаза, Аца, убит неким великаном. Ацамаз, еще ребенок, силой выведывает у матери имя своего врага и немедленно отправляется выполнить священный долг кровомстителя. Бой его с убийцей отца продолжается несколько дней и отличается страшным упорством и жестокостью. Ацамаз, получив бесчисленное множество ран, слабеет, тогда как раны противника каждую ночь заживают его женой-волшебницей. К счастью для Ацамаза, чародейка, увидев юного витязя, пленяется им. Втайне от мужа она залечивает раны Ацамаза и помогает ему убить противника. В некоторых вариантах Ацамаз ведет бой не с целью мести, а чтобы отбить похищенную жену Насран-алдара, присяжного брата своего отца Аца.

В одном сказании Ацамаз выступает как счастливый соперник виднейших нартов. Капризная красавица Уадзафтауа, выбирая жениха, отвергает одного за другим всех претендентов, в том числе Урузмага, Хамица, Сослана, Батраза. Наконец, выбор ее останавливается на Ацамазе, которого она ни в чем не может упрекнуть.

Ацамаз упоминается также при дележе добычи после разгрома крепости Гур (Хиз).

Наибольший интерес представляет, однако, сказание о сватовстве и женитьбе Ацамаза на Агунде. В этом сказании Ацамаз выступает как дивный певец и музыкант, зачаровывающий всю природу игрой на свирели.

Сюжет сказания крайне прост. Виднейшие нарты тщетно добиваются руки прекрасной Агунды, дочери владетеля Черной горы Сайнаг-алдара. Напоследок решается попытать свое счастье юный Ацамаз, сын Аца. Взяв свое единственное сокровище, драгоценную свирель, он отправляется к Черной горе и начинает свою чудную игру. Вся природа, реки и горы, звери и птицы, цветы и травы пробуждаются и, замороженные, слушают вдохновенного музыканта. Сама неприступная Агунда захвачена звуками волшебной свирели. Бросив работу, недвижимая, слушает она игру Ацамаза. Гордость не позволяет ей, однако, признаться сразу в охвативших ее чувствах, и она обращается к Ацамазу с полунасмешкой. Оскорбленный Ацамаз разбивает свирель о камни и уходит. Агунда собирает обломки свирели, ударяет по ним волшебной плеткой, и они срываются. Она заворачивает свирель в шелковый платок и прячет в свой девичий сундук.

Между тем расстроенного Ацамаза встречают в пути небожители — Уастырджи, Уацилла и др. и, узнав, почему он идет «с опущенной головой и заплетающимися ногами», берутся уладить дело. Они отправляются к Сайнаг-алдару в качестве сватов. Вначале их визит не имеет особого успеха, но когда упрямый старик узнает, что его дочь уже сделала свой выбор, он «капитулирует».

Далее следует описание пышного свадебного пиршества, где участвуют все небожители на равных правах с нартами.

Развеселившись, гости обращаются к Ацамазу с просьбой поиграть им на своей волшебной свирели. Ацамаз с грустью отвечает, что свирель его лежит разбитая на Черной горе. Вот тут-то Агунда извлекает из сундука бесценную свирель и подает ее, целую и невредимую, Ацамазу...

Сказание сохранилось в нескольких вариантах. Из них один, записанный Махарбегом Тугановым, представляет собой высокохудожественное произведение. Именно этот вариант мы имели в виду, когда писали: «Песнь об Ацамазе занимает в эпосе особое место. В ней нет сцен жестокости и кровопролития, которые не редкость встретить в других сказаниях. Она чужда зловещей идее рока, которая бросает свою мрачную тень на важнейшие эпизоды истории нартов. Пронизанная с начала до конца солнцем, радостью и песней, отличающаяся, несмотря на свой мифологический характер, яркостью и рельефностью психологических характеристик и живостью бытовых сцен, полная образности, соединенной с непогрешимым чувством меры, изящно простая по содержанию и совершенная по форме, эта „Песнь“ может быть названа по праву одной из жемчужин осетинской народной поэзии»⁵⁴.

Рассматриваемое сказание ставит Ацамаза в ряд знаменитых певцов-чародеев: Орфея (из греческой мифологии), Вейнемейнена (из «Калевалы»), Горанта (из «Песни о Гудруне»), Садко (из русской былины)⁵⁵. Есть, однако, в этом сказании некоторые черты, которые позволяют думать, что осетинский Орфей типологически отличен от своих европейских собратьев и, может быть, древнее их. Вчитываясь в описание действия, которое производит игра Ацамаза на окружающую природу, мы видим, что речь идет не просто о чудесной, магической, волшебной песне, а о песне, имеющей природу солнца. В самом деле, от этой песни начинают таять вековые глетчеры, выходят из берегов реки, зеленым ковром покрываются обнаженные склоны, появляются на лугах цветы, среди которых порхают бабочки и летают пчелы, пробуждаются от зимней спячки медведи и выходят из своих берлог и т. д. Короче — перед нами мастерски нарисованная картина весны. Весну приносит песня героя. Песня героя имеет силу и действие солнца.

Такое яркое единство микро- и макрокосмических элементов в мотиве чудесного певца не встречается, насколько мы знаем, в европейских орфических сюжетах. Ацамаз выступает здесь как солнечный герой, а брак его с Агундой оказывается не чем иным, как весенним мифом.

⁵⁴ ИОЭ, с. 91.

⁵⁵ Особая близость к Горанту заключается в том, что и у него песня служит для завлечения женщины. Нельзя не вспомнить также песню Автандила в поэме Руставели «Витязь в тигровой шкуре».

Мотив песни, приносящий весну, ведет нас, кажется, от Ацамаза не на запад, а на восток, к некоторым тюрко-монгольским эпическим образам. В алтайском эпосе «Когутэй» находим, например, такое место:

Бобренок... запел.
От песни его обнаженные деревья
Листьями покрывались,
Голье земли травой покрывались,
На деревьях цветы распустились,
Кукушки-певуны заиграли,
Не переставая, запели.
Все повеселело кругом,
Все стало прекраснее во сто раз ⁵⁶.

Бобренок, подобно Ацамазу, выступает в качестве жениха.

Тот же мотив — в бурят-монгольском эпосе «Аламжи Мерген». Герой Аламжи Мерген игрой на роге оживляет природу:

Всеми пальцами играя,
Затрубил он в дивный рог.
Звуки лучшие из лучших
Он из рога извлекает,
И дрожит от звуков дивных
Вся Алтайская страна.
И выжженные все холмы
Покрылись зеленью веселой,
И все зачухшие деревья
Листвой оделись молодой;
И все засохшие ключи
Водою брызнули живой ⁵⁷.

Эти описания весьма близки к соответствующему месту из «Песни об Ацамазе», хотя гораздо беднее.

Разумеется, нет надобности непременно видеть здесь заимствование. Мотив Орфея — мировой мотив, который мог самостоятельно возникнуть у разных народов. Имя нашего героя говорит об оригинальности этого цикла. Ацамаз — старое аланское имя. В опубликованных греческих надписях из Северного Кавказа, относящихся к первым векам нашей эры, это имя встречается четыре раза: в двух надписях из Горгиишии (Анапы), в одной из Танаиды (Нижний Дон) и в одной из района Краснодар. В греческом не было, как известно, звуков *ц* и *ч*, и для их передачи обычно пользовались буквой *t*. Поэтому аланское Ацамаз или Ачамаз закономерно передается через *Atamazas*.

Цикл Ацамаза дает нам повод отметить попутно великую любовь нартов к музыке. Мы отмечали выше, что Сирдон был принят в среду нартов только тогда, когда изобрел и подарил им двенадцатиструнную арфу. Все виднейшие герои эпоса — отличные музыканты. В сказании об Урузмаге и Уарп-алдаре говорится, что старый нарт был обладате-

⁵⁶ Когутэй. Academia, 1935, с. 71.

⁵⁷ Аламжи Мерген. Academia, 1936, с. 44—45.

лем фандыра (скрипки), звуки которого возносились прямо к небесам. Под звуки этой скрипки небесная Уарп-Ахсина (жена Уарп-алдара) смеялась, пела и плясала целыми днями.

Точно так же пленял своей игрой на фандыре одну из небожительниц и нарт Сослан (Созруко).

Не чужд музыки и могучий Батраз. Когда он в течение семи дней и ночей закаляется в кузнице Курдалагона, ему становится скучно сидеть в горниле, он просит дать ему фандыр и развлекается игрой, пока кузнец поддувает огонь.

Гости Сайнаг-алдара на свадебном пиршестве Ацамаза и Агунды угощаются на славу. Но ни пышный стол, ни обилие ронга и пива не дают им удовлетворения, пока нет на пиру «самого главного» — песен и пляски. Лишь когда Ацамаз берется за свою свирель, пиршество достигает апогея.

Это сочетание грубой и жестокой воинственности с какой-то особой привязанностью к музыке, песням и пляскам составляет одну из характерных черт нартовских героев. Меч и фандыр — это как бы двойной символ нартовского народа.

Прочие сказания.

Кроме перечисленных главных героев в нартовских сказаниях выступает эпизодически еще ряд лиц, во многом примечательных, но не ставших центрами эпической циклизации. Таковы Тотрадз — сын Албега, Арахцау — сын Бедзенага, Сауай — сын Кандза, Субалц, Маргудз и др.

Есть несколько сказаний, которые нельзя отнести к одному определенному циклу, так как в них на равных правах участвуют все виднейшие нарты. Таковы сказания о борьбе нартовских фамилий Ахсартаговых и Бораевых⁵⁸ и о черной (или золотой) лисице. В последнем сказании использован широко распространенный в мировом фольклоре композиционный прием, известный под именем приема обрамления. Сущность этого приема заключается в том, что один сюжет служит как бы рамой, в которую вставляется другой или несколько других сюжетов. На приеме подобного обрамления построена, между прочим, композиция сказок «Тысяча и одна ночь».

В рассматриваемом сказании обрамляющим сюжетом является охота нартов за черной лисицей, а вставными — рассказы их о чудесных приключениях.

В мотивах чудесных рассказов нет ничего специфически нартовского. И обращение героя в животного, и пребывание в чреве рыбы, и чудесное оживление животного, а затем таким же приемом и человека (так называемый мотив «воскрешения Главка») — все эти мотивы имеют очень широкое распространение в мировом фольклоре. Близкие параллели находим, в частности, в кавказском фольклоре⁵⁹.

⁵⁸ Разбор этого сказания дан в книге Ж. Дюмезиля («Mythe et épopée»; см. выше).

⁵⁹ СМОМП, Вып. XII, Отд. 1, с. 86.

Нартовская эпопея завершается сказанием о гибели нартов. Сокрушив всех противников на земле, нарты возгордились и решили померяться силами с самим богом. Но, не видя бога в лицо, они не находили способа вызвать его на бой. Тогда Сирдон им посоветовал: «Рассердите его, и он сам к вам явится». «Но как его рассердить?» «Перестаньте ему поклоняться и приносить жертвы, не упоминайте его имени, и он рассердится». Нарты так и поступили. Они перестали поклоняться богу и упоминать его имя. Переступая порог своих домов, они прежде должны были по причине низких дверей нагибаться. Тогда они, решив, что эти вынужденные «поклоны» бог может принять по своему адресу, немедленно перестроили дома — заменили низкие двери высокими...

Бог пытался образумить нартов, посылая к ним своего вестника, ласточку. Но нарты стояли на своем. Тогда бог предложил им на выбор: либо вечную жизнь, либо вечную славу; по другим вариантам — либо плохое потомство, либо отсутствие потомства. Нарты предпочли вечную славу вечной жизни, отсутствие потомства — дурному потомству. После этого, по одним вариантам, бог поразил нартов недородом, и они, примирившись с судьбой, сами соорудили себе склепы и закончили в них свои дни; по другим — под ними разверзлась земля и поглотила их.

Богоборческие мотивы, которыми проникнут эпизод о гибели нартов, выступают в эпосе неоднократно. С наибольшей силой они выражены в цикле Батраза, в его последней схватке с небожителями. Борьба Сослана с Колесом Балсага есть также, по существу, борьба с небесными силами. Корни этих богоборческих мотивов могут восходить к древнему прометеевско-амирановскому комплексу, в котором отразились первые усилия человека освободиться от власти природы и подчинить ее себе (добывание огня и пр.). Однако настойчивость, с какой указанные мотивы повторяются во всем эпосе, нельзя объяснить, если не предположить, что и в позднейших исторических судьбах осетин-алан были какие-то моменты, питавшие и поддерживавшие существование этих мотивов. Таким моментом было, по нашему мнению, введение у алан христианства. Борьба и смерть Батраза, борьба и смерть Сослана, наконец, гибель нартов — это, быть может, поэтическое отображение борьбы старого, примитивного языческого натурализма с новым христианским культом⁶⁰.

⁶⁰ Вспомним, что и титан Прометей был представителем старшего поколения богов, побежденным в борьбе с новым богом, Зевсом. В подтверждение нашей мысли обращаем внимание на то, что нет ни одного случая борьбы нартов с чисто языческими богами: богом-кузнецом Курдалагоном, богом лесной дичи — Афсати и др. Для нартов все они — «свои люди». Нарты борются только с христианизованными небожителями: Уаццалой (св. Ильей), Уастырджи (св. Георгием), зэдами (ангелами), Ойноном (св. Иоанном).

IV. Генетические и ареальные связи

В. Миллер и Ж. Дюмезиль показали, что генетические связи осетинского эпоса ведут к североиранским скифо-сарматским племенам, населявшим Южную Россию в I тысячелетие до н. э. (см. выше). Блестящий сравнительный анализ, проведенный этими учениями, вскрыл такие яркие параллели между мотивами и сюжетами нартовских сказаний и легендами и реалиями скифов, сарматов и алан, которые никак не могут быть случайными совпадениями. Они объясняются тем, что скифо-сарматский и аланский мир, уйдя в прошлое, продолжал жить в художественно-преображенном виде в сказаниях о нартах. Подтверждается это и тем, что имена старшего поколения нартов имеют ясно выраженный иранский характер: *Уæрхæг*, *Æхсæртæг*, *Уырыз-мæг*, *Сыргон*.

Но это древнее ядро, восходящее ко временам, о которых повествует Геродот, никогда не было замкнутым миром, непроницаемым для внешних импульсов и влияний. Напротив, оно было широко открыто для взаимодействия с мифологией и эпосом народов, с которыми скифы, сарматы, аланы имели контакты на протяжении своей долгой истории. Восстановить полностью эти ареальные связи вряд ли когда-нибудь удастся. Слишком обширна была территория расселения и передвижений североиранских племен, слишком многочисленны и разнообразны были народы, с которыми соприкасались или могли соприкоснуться далекие предки осетин. И слишком мало мы знаем о фольклоре и мифологии многих из этих народов. Но все же контакты с некоторыми европейскими, тюрко-монгольскими и кавказскими народами оставили в осетинском эпосе достаточно явные следы.

Древнейшими были контакты в ареале Восточной Европы с предками скандинавов, славян, кельтов, италиков⁶¹.

Связи некоторых нартовских сюжетов и мотивов из цикла Сослана и Сирдона со скандинавской мифологией показал Дюмезиль в книге «Локи»⁶². Выявленные им параллели выходят за рамки случайных совпадений. За ними скрыты реальные исторические контакты. Исландский ученый Гудмундссон убедительно доказывает, что германское племя герулов, участвовавшее в заселении Исландии, жило до этого у Азовского моря в тесном соседстве с сарматами⁶³. Известный норвежский ученый иранист Георг Моргенштерн, приводя в своей статье рассказ исландского скальда XIII в., автора «Младшей Эдды» Снорри о том, что Один и другие скандинавские божества пришли на север из «Страны асов» (*Asa-land*), считает, что под этими асами следует разумеать сарматское племя асов, известных также под именем алан⁶⁴.

⁶¹ См.: Абаев В. И. Скифо-европейские изоглоссы.

⁶² Там же, с. 98—109.

⁶³ Gudmundsson B. Uppruni Islendinga. Reykjavik. 1956.

⁶⁴ Morgenstjerne G. Ass og (J)as (Osseter). — Maal og Minne. Oslo, 1975, № 1-2, с. 30-31.

Влияния были, видимо, обоюдные. Имя великана Алафа, побежденного Батразом, сближается со скандинавским мужским именем.

Контакты скифо-сарматских племен с предками скандинавов находят решительное подтверждение в археологическом материале. М. Ростовцев пишет: «...невозможно понять скандинавское искусство без предварительного изучения предметов искусства скифского звериного стиля»⁶⁵.

Осетино-славянских мифологических встреч мы касались в упомянутых «Скифо-европейских изоглоссах» (с. 109 — 117). Для нашей темы особый интерес представляет сопоставление: украинское *Vii* — осетинские *уэйыг*. *Vii* в одноименной повести Гоголя выступает как зловещий бог смерти. Образ *Vii*, по свидетельству самого Гоголя, взят им из народных украинских верований. Осетинские *уэйыг* в нартовских сказаниях — это чудовища, с которыми борются нарты. Этимологически украинское *Vii* и осетинское *уэйыг* восходят к одному индоевропейскому прототипу *Veuo-*.

Ряд интересных совпадений в образах героев, в сюжетах и мотивах между нартовским и русским былинным эпосом отмечал в свое время В. Миллер⁶⁶.

В богатейшем кельтском эпосе также кое-что перекликается с аланами и нартами. Об общих чертах в образах эпических героев Сослан — Кухулин, Сирдон — Брикрен мы уже говорили. Недавно Хельмут Никель опубликовал интереснейшую статью «Кто были рыцари короля Артура? (Об исторической основе сказаний об Артуре)»⁶⁷. Автор доказывает, что в основе артуровского цикла лежит дофеодальный героический эпос, бытовавший среди сарматов и алан, оказавшихся во Франции и Англии в составе римских армий, в пору великого переселения народов. Лишь со временем этот цикл был втянут в орбиту рыцарских романов и подвергся соответственной переработке. Но архаичные черты не были полностью стертые. Сам «круглый стол», где все равны, не имеет ничего общего с феодальной иерархической лестницей сюзерена и вассалов, но как нельзя лучше соответствует военной демократии, которая была характерна для сарматов и алан⁶⁸. Есть прямые параллели между артуровским и нартовским циклами. Такова связь с водной стихией. Герои «круглого стола» проводят в недрах озер целые периоды своей жизни. Прославленный Лан-

⁶⁵ Rostovtzeff M. *Iranians and Greeks in South Russia*. Oxf., 1922, с. 207.

⁶⁶ Миллер В. Ф. Экскурсы в область русского народного эпоса. Прилож.: Кавказско-русские параллели.

⁶⁷ Helmut N. *Wer waren König Artus' Ritter? Uber die geschichtliche Grundlage der Artussagen. Waffen- und Kostümkunde. Jahrgang, 1975, с. 1-28.*

⁶⁸ Согласно некоторым хронистам, Артур был не король, а вождь отряда вольных стрелков (*dux bellogum*), сражавшийся в V в. на стороне бриттов против саксов. Вождь бриттов Амброзий «сокрушил варваров при славной подмоге воинственного Артура», — сообщает в хронике 1125 г. Уильям Малмсберийский (см. У. Мортон в кн.: *Мэзори. Смерть Артура*. М., 1974, с. 768).

селот получил воспитание в подводном замке, как и некоторые нарты. О рыцаре Гавейне узнаем, что его сила растет от рассвета к полудню и исчезает с заходом солнца⁶⁹. То же самое рассказывается о нарте Созруко⁷⁰. Оба героя совершают путешествие в потусторонний мир. Для обоих «родственные отношения по материнской линии гораздо важнее, чем по отцовской». На образе Гавейна, как и на образе Сослана, лежит печать волшебства. Знаменитый скифо-нартвовский мотив плаща из скальпов, бород и усов несколько раз фигурирует в цикле Артура («...король Риене затеял оторочить свою мантию бородой Артура»... Великан «оторочил свой плащ бородами пятнадцати королей»)⁷¹. Особенно яркая параллель: Артур и Батраз перед смертью велют закинуть свои мечи в море, от чего море приходит в великое волнение. Этот мотив подробно разработан Грисваром⁷².

Европейские связи нартвовского эпоса включают, как мы видели, Италию. Предки италиков до переселения на Апеннинский полуостров соседствовали в Центральной Европе со скифами. Легенда о близнецах волчьей породы, параллель *Уаргон//Вулкан* — яркие следы этих контактов.

Заметный след оставили в эпосе осетин (как и в русском былинном эпосе) контакты с тюрко-монгольскими племенами. В нартвовской ономастике тюрко-монгольский слой по объему и значению следует непосредственно за иранским. Из монгольского и тюркского получают объяснение имена *Батраз, Хамиц, Сослан, Елтаган, Сайнаг, Маргудз* и др. Имеются также совпадения в сюжетах и мотивах. Некоторые из них мы отмечали выше.

Особого рода межнациональную ареальную общность образовал нартвовский эпос на Кавказе у населяющих его народов: осетин, адыгов [кабардинцев (сокр. кабард.), черкесов (черк.), адыгейцев, абадзехов (абадзех.) и др.], абхазов (абхаз.), балкарцев (балк.), карачаевцев (карач.), чеченцев (чечен.), ингушей (ингуш.). Здесь речь идет уже не о сходстве отдельных мотивов или сюжетов, а об общей основе эпического инвентаря, о тождестве главных героев, об общем наименовании героев — нарты.

Вот соответствия в ономастике:

осет. *Ахсæртæг*, балк. *Схуртук* — родоначальник главной нартвовской фамилии; чечен., ингуш. *Орстхой, Эрстхой* — название богатырского племени;

осет. *Уырызмæг, Урузмæг, Орæзмæг*; кабард., черк. *Озырмег, Озермег, Озермеш, Узырмес, Урзамес*; балк., карач. *Урызмек, Орузмег*; ингуш. *Урузман* или *Орзми*;

⁶⁹ Мэлори. Смерть Артура, с. 777.

⁷⁰ Dumézil G. Mythe et épopée, с. 191—192.

⁷¹ Мэлори. Смерть Артура, с. 47, 139.

⁷² Grisward J. H. Le motif de l'épée jetée au lac: la mort d'Arthur et la mort de Batradz. — Romania. 1969, № 90, с. 289-340.

сестра и супруга Урузмага: осет. *Сатана*; кабард. *Сетаней, Сатане*; абадзех. *Сатанай*; балк. *Сатанай, Сатаной*; ингуш. *Сели-Сата*; чечен. *Сатай-хан*;

брат Урузмага: осет. *Хæмыц, Хæмиц*; кабард. *Хамыш*; балк. *Хымыц*; ингуш. *Хамч*;

сын Хамица: осет. *Батраз, Батрадз*; кабард., черк. *Батирас, Батраз, Петерез*; балк. *Батраз*; ингуш. *Патараз, Патрин*;

герой, рожденный из камня: осет. *Созрыко, Созруко*; кабард. *Сосруко*; абадзех. *Саусурук*; балк. *Сосрыко*; карач. *Сосрук, Созырко*; абхаз. *Сасрква*

осет. *Сослан*; ингуш. *Солса* (чаще двойное имя: *Соска-Солса*);

осет. *Сыргон, Сиргон* — сын Батага (или Гатага); кабард. *Ширтан*; балк. *Ширган*; чечен., ингуш. *Ботоко-Ширтта, Ботоко-Шертуко*;

осет. *Ацæмæз*; кабард. *Ашемез*; абадзех. *Ашмез*; карач. *Ачимез, Ечмей*;

осет. *Тотрадз*; кабард. *Тотреш*;

осет. *Сæуай*; черк. *Севай*; балк. *Шауай*;

осет. *Сыбали, Субалци*; кабард. *Сыбылышы*; балк. *Сыбылчы*;

осет. *Бедзенæг*; кабард. *Пиши-Багиноко*; абадзех. *Шыбат-нук*; зап.-черк. *Еше-Батынык*;

осет. *Арæхцау*; кабард. *Аракшау*; балк. *Рачикау* и др.

Если обратимся к содержанию сказаний, то и здесь найдем значительную общность и единство основных сюжетов и сходство композиций между вариантами осетинскими, кабардинскими, балкарскими и пр. В этом легко убедиться хотя бы по книге Дюмезиля «*Légendes sur les Nartes*», где параллельно дается французский перевод или изложение разных национальных сказаний.

Создается впечатление, что перед нами варианты или фрагменты единого эпического цикла. Среди кавказских фольклористов возникает спор: кому же из народов Кавказа принадлежит нартовский эпос? Ответ на этот вопрос очень простой: эпос принадлежит тому народу, среди которого он бытует. Это значит, что осетинские версии принадлежат осетинам, кабардинские — кабардинцам, абхазские — абхазам и т. д. Народы черпают свои песни и легенды не извне, а из сокровищ своей души, из своего исторического опыта, из своего жизненного уклада. Легко убедиться, что у каждого из народов Кавказа нартовские сказания по содержанию, бытовым реалиям, форме, поэтике, стилю, манере исполнения несут черты национальной фольклорной традиции, национального колорита.

V. Миф и история в сказаниях о нартах

Народный эпос как особая форма отражения и поэтического преобразования объективной действительности в сознании людей подлежит истолкованию. Подлежит истолкованию и эпос о нартах. Что

скрывается за его образами, мотивами, сюжетами? В прошлом веке возник спор между двумя направлениями в изучении народно-эпических произведений (в частности, русских былин): мифологическим и историческим. Отзвуки этого спора слышатся и по сей день. Спор идет о том, что по преимуществу отражено в народных эпических сказаниях: мифы, т. е. образно-поэтическое осмысление и «объяснение» явлений природы и народной жизни, или реальные исторические факты, события, личности?

В другом месте, в статье «Миф и история в Гатах Зороастра», на материале древнеиранской религии и мифологии мы пытались показать, что не существует такой альтернативы: либо миф, либо история. И то и другое, и миф и история, существуют как в религиозных системах, так и в народном эпосе⁷³. Какими бы фантастическими ни казались события и образы героического эпоса, тщательный анализ и сопоставление с историческими реалиями народной жизни позволяют распознать в них наряду с мифологическим вымыслом отражение конкретной исторической действительности. Вторжение истории в эпос сказывается не только в том, что в миф вплетаются факты и события реальной истории (ср. миф о Троянской войне), но и в том, что сам миф меняет свою функцию и свое оформление в зависимости от того, при каком общественном укладе и представителями каких общественных групп он «редактируется». В упомянутой выше статье мы иллюстрировали эту мысль на судьбе мифа «люди — дети Солнца». В доклассовом обществе, типа нартовского, содержание этого мифа вполне демократическое: каждый герой является «сыном Солнца», и миф служит самоутверждению всего коллектива. В феодальной Японии этот же миф служит выделению и самоутверждению одной общественной группы (феодалов) и даже одного лица (императора).

Сочетание мифологического и исторического в эпосе — это не нечто случайное или эвентуальное. Оно закономерно и неизбежно. Оно является следствием того факта, что создатели эпоса — народные певцы и сказители — располагают, с одной стороны, известным инвентарем традиционных мифологических, фольклорных образов, сюжетных схем, мотивов; с другой стороны, они — дети своего века и своей национальной и социальной среды с ее конкретным историческим опытом, с ее конкретными событиями, конфликтами, бытовыми и психологическими реалиями. Эта действительность властно вторгается в мифы, и именно поэтому всякий народный эпос — не только собрание мифов и сказок, но и ценный исторический источник.

Народный эпос в стадии завершенной цивилизации представляет собой систему и живет как система. Но это открытая, а не закрытая система. Она способна к адаптации и абсорбции элементов той исторической действительности, в которой она бытует в данный мо-

⁷³ Абаев В. И. Миф и история в Гатах Зороастра. — Историко-филологические исследования. Сб. статей памяти Н. И. Конрада. М., 1974, с. 310—321.

мент. Имена древних мифических героев могут вытесняться именами реальных исторических личностей, мифические топонимы и этнонимы — реальными. Более того, целые события реальной исторической жизни народа могут быть в характерной для данного эпоса идейно-эстетической интерпретации «вмонтированы» в структуру эпоса, не нарушая ее цельности. Конечно, отделить миф от истории не всегда просто. Можно иной раз принять историческое за миф или мифическое за историю. И тут возможны и разногласия и споры. Но это будут уже не принципиальные споры между двумя разными «школами», а второстепенные расхождения в истолковании отдельных элементов памятника. Нартовский эпос дает благородный материал для двухаспектного комплексно-экзегетического подхода. В нем многообразно и причудливо сочетаются и переплетаются мифы и история.

При разборе отдельных циклов мы отмечали, что первооснову каждого из них составляет та или иная мифологема: тотемический и близнечный миф в цикле Ахсара и Ахсартага; миф о первой человеческой паре в цикле Урузмага и Сатаны; миф о солнечном и культурном герое в цикле Сослана; грозовой миф в цикле Батраза; весенний (солнечный) миф в цикле Ацамаза. Сравнение с мифологией других народов, в частности индоиранских, скандинавских, кельтских, итальянских, кавказских, позволяет выявить мифологический субстрат и в тех случаях, где он был завуалирован позднейшими переосмыслениями и наслоениями.

Характерный пример — кровосмесительный брак Урузмага и Сатаны. Можно было бы усмотреть здесь отголосок эндогамных обычаев, существовавших в прошлом у некоторых народов, в том числе иранских. Однако привлечение сравнительного мифологического материала убеждает, что такое решение было бы слишком поспешным. В древнейшем религиозном и мифологическом памятнике индоиранских народов, «Ригведе», брат и сестра, Йама и Йами, становятся родоначальниками людей. Сами они родились от божества Гандарвы и «водной женщины» (*āruya uṣa*). Вспомним, что Урузмаг и Сатана также родились от «водной женщины», дочери владыки вод Донбетра. Во всех вариантах сказания об Урузмаге и Сатане повторяется один мотив: Сатана активно добивается брака, Урузмаг сопротивляется. И то же самое в эпизоде с Йамой и Йами: сестра добивается брата, брат сопротивляется⁷⁴. Так, в сказании об Урузмаге и Сатане мы распознаем черты древнего индоиранского мифа о первой человеческой паре.

О мифологических элементах в циклах Сослана и Батраза мы уже говорили выше. Они выявляются как путем сравнения с мифологией и эпосом других народов, так и путем внутренней реконструкции.

⁷⁴ У. Шнейдер замечает по поводу диалога между Йамой и Йами: *Zwar ist es klar... das die Schwester ihren Bruder mit immer neuen Argumenten... zum Inzest überreden will, doch warum sie das tut und warum der Bruder so hartnäckig weigert, bleibt weitgehend dunkel*. — *Schneider U. Yama und Yama* (RV. X, 10). (Indo-Iranian Journal. 1967, № 1, с. 1.

Итак, мифологическая основа нартовской эпопеи не вызывает сомнений, и столь же бесспорна ее историчность. Мы четко видим, как сквозь традиционные мифологические схемы, модели и мотивы проступают черты истории, конкретной истории конкретного народа.

Историчность нашего эпоса состоит прежде всего в том, что в нем — в большинстве сказаний — отражен определенный общественный уклад. Нартовское общество еще не знает государства. Для него характерны черты родового строя (фамильная организация) с заметными пережитками матриархата (образ Сатаны). Страсть к военным подходам в поисках добычи говорит о той стадии родового строя, которую Энгельс называл военной демократией. Мы знаем, что этот уклад был как раз характерен для сарматских племен.

Из конкретных событий аланской истории в эпосе ярко и драматично отразилась борьба между язычеством и христианством. По духу и содержанию своему наш эпос — эпос дохристианский, языческий. Хотя в нем фигурируют Уастырджи (св. Георгий), Уацилла (св. Илья) и другие христианские персонажи, но христианского в них — только имена, образы их идут из языческого мира. Вместе с тем в эпосе, как мы пытались показать, получила отражение борьба христианства с язычеством. Сослан, Батраз — герои языческого мира, погибающие в борьбе с новым богом и его слугами. Капитуляция Батраза перед св. Софией (*Софиаы зæннагз*) — это капитуляция языческой Алании перед византийским христианством. Исторически это происходило, как известно, между V и X вв. В X в. христианство, во всяком случае номинально, восторжествовало во всей Алании, и была создана аланская епархия. В эпизодах смерти Батраза и Сослана нартовский эпос выступает как эпос «уходящего язычества».

Явственный отзвук нашли в нартовских сказаниях алано-монгольские отношения. В сказании о войне между фамилиями Ахсартаговых и Бораевых фигурирует Сайнаг-алдар. Он помогает одним нартам в их борьбе с другими, возглавляемыми Хамицем, и убивает Хамица. Имя Сайнаг-алдар — это осетинская передача монгольского Саинхан — «славный хан»; таково было почетное имя Батыя. Поведение Сайнаг-алдара типично для политики ханов Золотой Орды. Такую политику они проводили в России, поддерживая распри между князьями⁷⁵. Эту политику они проводили и в Алании, помогая одним родовым объединениям, выступавшим против других. Роль Сайнаг-алдара (Саин-хана) в борьбе между нартовскими фамилиями — хорошая иллюстрация этой политики в отношении алан.

История любит повторяться. За тысячу лет до монголов Боспорские цари проводили такую же политику по отношению к скифо-сарматским племенам: поддерживали одни племена вставших против других с целью не дать никому из них настолько усилиться, чтобы уг-

⁷⁵ Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда. М.—Л., 1950, с. 233—246.

рожать их царству. Один вариант сказаний о борьбе между нартовскими фамилиями донес до нас, как нам кажется, отзвук событий того далекого времени. Согласно этому варианту, Ахсартаговы, задумав пойти войной на Бораевых, просят военной помощи у некоего правителя по имени *Кафты-сар-Хуангон-алгар*, что значит «Глава-рыб-Владелец-пролива». Правитель предоставляет им вспомогательное войско, и с его помощью Ахсартаговы истребляют Бораевых. Кто же такой этот «Владелец пролива»? В поле зрения нартов-алан был только один такой правитель: Боспорский царь, владевший Керченским (Пантикапейским) проливом. Огромный размах рыбных промыслов в Боспорском царстве мог стяжать ему также славу «Главы рыб»...⁷⁶

В цикле Батраза фигурирует некое чудовище Хъандзаргас, который держит в плену многих нартов, в том числе прадеда Батраза, Урхага. Весьма вероятно, что Хъандзаргас — это искаженное Хъан-Ченгес, т. е. Чингис-хан⁷⁷.

В названии враждебного нартам народа Агур распознается тюркский этнический термин Огур⁷⁸.

Реальными являются такие топо- и этнонимы, как *Sagendжыз* (-*Sau gendжыз*) — Черное море, *Хъуымы быдыр* — Кумская равнина (в нынешнем Ставропольском крае), народ *терк-турк* — терские турки, *бегзенаг* — печенег.

Говоря об историчности нартовского эпоса, нельзя обойти молчанием еще одну его особенность: реализм в изображении социальной и бытовой обстановки, в обрисовке характеров⁷⁹. Кажется странным говорить о реализме там, где мы не выходим из царства вымысла, фантастики. А между тем это так: нартовский эпос глубоко реалистичен. Помимо правды исторической существует правда художественная. И если в качестве историков создатели эпоса — неисправимые фантазеры, то как художники — они большие реалисты.

Возражая тем, кто отрицал историческую реальность образа летописца в «Годунове» Пушкина, Достоевский писал: «Неужели пушкинский летописец, хотя бы и выдуманный, перестает быть верным древнерусским лицом? А поэтическая правда? Стало быть, поэзия — игрушка? Неужели Ахиллес не действительно греческий тип потому, что он как лицо, может быть, никогда и не существовал?» Характерно, что в качестве высшего образа художественной правды Достоевский указал на народно-эпического героя, на Ахиллеса. Нартовские типы в

⁷⁶ Подробнее об этом см.: *Абаев В. И.* Сармато-боспорские отношения в отражении нартовских сказаний. — С.А. Вып. XXVIII, 1958, с. 56—61.

⁷⁷ См.: *Абаев В. И.* Историческое в нартовском эпосе. — НЭ. 1949, с. 46.

⁷⁸ Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 1. М.—Л., 1958, с. 36—37. Ряд интересных сопоставлений находим в книге Кузнецова В. А. «Нартовский эпос и некоторые вопросы истории осетинского народа» (Орджоникидзе, 1980). Особенно убедительными кажутся нам главы «Нарты и верховья Кубани» и «Тюрки в нартовском эпосе».

⁷⁹ С.: *Скигский Б. В.* Нартовский эпос как исторический источник. — НЭ. 1949, с. 21—34.

этом отношении не менее, если не более, замечательны. Они приводят на память слова того же Достоевского, сказанные по поводу типов Пушкина: «Главная красота этих типов — в их правде, правде беспорной и осязательной, так что отрицать их уже нельзя, они стоят как изваянные»⁸⁰.

«Стоят как изваянные»... Эти слова как нельзя лучше подходят к нартовским героям. Именно изваянными каким-то скульптором-титаном кажутся фигуры Урузмага, Сатаны, Батраза, Сослана, Сирдона. Не поэтому ли так трудно убедить простого горца в том, что нарты не существовали в действительности? Он готов согласиться, что многие подвиги и приключения нартовских героев — вымышлены.

VI. Дети Волка и дети Солнца

Живописными красками рисуют сказания картину быта и нравов нартовского общества. На этой картине стоит особо остановиться.

Происходя в тотемическом плане от Волка, в космическом плане от Солнца, нарты остаются верны своей двойкой природе: как дети Волка они больше всего любят охоту, войны, набеги и походы за добычей, как дети Солнца — буйную радость жизни, пиры, песни, игры и пляски. О героях персидского эпоса говорится, что они любили две вещи: *razm* и *bazm*. *Razm* означает бой, сражение, *bazm* — пир, пиршество. То же можно сказать и о нартовских богатырях.

Пытаясь на основании сказаний определить, в каких занятиях по преимуществу проводили время нарты, мы приходим к выводу, что таких занятий было два: с одной стороны, охота и экспедиции за добычей (*балц*, *стаер*, *хэгаен* — это различные наименования одного и того же — рыскания в поисках добычи), с другой — шумные и обильные пирушки с десятками зарезанных животных и с огромными котлами, полными ронга и пива, пирушки, обязательно сопровождаемые буйными плясками. «от которых дрожала земля». Пляски упоминаются особенно часто и притом не как случайный, а как существеннейший элемент нартовского быта, как серьезное и важное занятие, которому нарты предавались всей душой⁸¹. Весьма возможно, что танец имел ритуальное значение. Иначе непонятно, как могли, например, нарты плясать, когда войско агуров окружило их и готово было уже ворваться в селение.

Что касается нартовских «балцов» и «хатанов», то относительно их характера заблуждаться не приходится: это были хищнические, «волчьи» походы, главная цель которых заключалась в том, чтобы ут-

⁸⁰ Из речи Достоевского о Пушкине, произнесенной в 1879 г. в связи с 80-летием со дня рождения поэта. Была опубликована в «Московских ведомостях», № 162, 13.06.1880.

⁸¹ Это обстоятельство дало даже повод Дюмезилю связать *нарт* с санскритским *парт* — «плясать».

нать чужой скот, в особенности лошадей. Виднейших нартов мы видим нередко озабоченными тем, чтобы не осталась где-нибудь неопустошенная ими область (*ænaehærg bæstæ*). Самый факт, что такая область где-либо сохранилась, был достаточным мотивом, чтобы отправиться туда в поход.

Этот своеобразный быт и психология, отраженные в древнейших слоях нартовского эпоса, не заключают в себе ничего случайного. Это — быт и психология той эпохи и того уклада жизни, в которых родился наш эпос. Нужно перенестись в это общество с его военно-дружинной организацией, с его вечно беспокойным и бурным образом жизни, с его постоянными межплеменными и межродовыми войнами и столкновениями, с его культом удалства и хищнических «подвигов», чтобы проявить к нему требуемую объективность и определить занимаемое им место в истории развития ранних общественных форм. Разумеется, ни гомеровское общество, ни общество Нибелунгов, ни русское былинное общество, где повсюду уже выступает государство как оформившийся институт, не могут быть поставлены в один исторический ряд с нартовским обществом. Из европейских эпосов только древнейшие ирландские саги дают нам картину, типологически близкую к обществу нартов. Читая в старых сагах описание древнеирландского быта, можно подумать, что речь идет о нартах:

«Нравы населения были чрезвычайно дики. Главным, если не единственным занятием всех „благородных“ была охота и война... Каждый „свободный“ был воином... Причин для войн и распрей было много. Общество еще не устоялось, и постоянно совершались всякие правонарушения и взаимные обиды. Грабежи происходили ежедневно. Так как главным богатством был скот, то распространеннейшей формой разбоя был угон скота. Такие „похищения коров“ прославлены во многих сагах... Способ ведения войны отличался первобытной жестокостью. Население целых поселков иногда сплошь избивалось, посеы уничтожались, весь скот угонялся... Был обычай отрезать головы убитых врагов и сохранять черепа в качестве трофеев»⁸².

Нет, впрочем, надобности забираться так далеко в поисках параллелей нартовскому быту. На территории Южной России и Северного Кавказа вплоть до XVIII в. можно было наблюдать картины военно-дружинного быта, во многом напоминающего нартовский.

Опустошая владения алдаров и угоняя их скот, нарты выступают, говоря современным языком, как экспроприаторы эксплуататоров.

Следы сословного деления, которые можно, по некоторым вариантам, усмотреть в самом нартовском обществе, могут быть связаны с позднейшими наслоениями, так как они, по древнейшим сказаниям, плохо гармонируют со всем укладом жизни. В некоторых случаях имеют место и очевидные недоразумения. Так, два-три упоминания о

⁸² Смирнов А. А. Древний ирландский эпос.— Ирландские саги. Academia. 1929, с. 33—34.

рабах совершенно неосновательно выдвигаются как доказательство классового деления у нартов. Рабства как социального института мы в сказаниях не видим, а существование отдельных рабов из захваченных во время набегов пленных вполне совместимо с родовым строем⁸³. Имеется множество исторических свидетельств, что в чисто родовых обществах Осетии, Ингушетии и Чечни пленников нередко обращали в рабство, если не представлялось возможным выгодно их продать⁸⁴.

Если брать не отдельные, выхваченные там и сям упоминания, а общее впечатление, которое производит нартовский мир в наиболее архаичной части эпоса, то перед нами, несомненно, родовое общество, да еще с яркими пережитками матриархата. Народ в целом образует боевую дружину, внутри которой если и есть какая-либо иерархия, то это иерархия старшинства и военного опыта.

Из чисто военной, дружинной организации нартовского общества вытекает еще одна особенность нартовского быта: презрение к дряхлым старикам, неспособным уже участвовать в старях и балцах. «Урузмаг под старость,— читаем в одном варианте,— стал посмешищем нартов, молодежь стала плевать на него и обтирать об него грязь своих стрел». «Молодые нарты хотели умертвить Урузмага... попойкой, но не знали, как заставить старика прийти на веселый пир нартов». Сохранение этой черты в сказаниях тем более показательнее, что в живом осетинском быту она не имеет никакой опоры. Напротив, старики до самой смерти окружены у осетин почетом и уважением. Зато про алан, предполагаемых создателей нартовского эпоса, читаем: «Как мирный образ жизни приятен людям спокойным и тихим, так им доставляют удовольствие опасности и войны. У них считается счастливым тот, кто испускает дух в сражении, а стариков или умерших от случайных болезней они преследуют жестокими насмешками, как выродков и трусов» (Аммиан Марцеллин, 31, 2, 22).

Презрение к старикам вытекало, таким образом, из убеждения, что нормальная смерть мужчины — это смерть в бою. Так же думали и ближайшие родичи алан — масагеты: «Кто очень состарится, к тому сходятся родственники и убивают его... Умершего от болезни они... хоронят, говоря о том, что ему не пришлось быть убитым» (Геродот, I, 216).

Материальная культура нартовских воителей вполне отвечает той эпохе, о которой сигнализирует их общественный и хозяйствен-

⁸³ Слово *уацайраг* означает одновременно «пленный» и «раб», а этимологически оно разъясняется как «предмет купли-продажи», от среднеиранского *vācāg* — «торговля».

⁸⁴ Любопытно, что суждения о феодальной структуре нартовского общества основываются главным образом на записях братьев Шанаевых. Между тем относительно этих записей можно с несомненностью утверждать, что они подверглись кабардинскому влиянию. Это влияние сказалось не только на содержании, но и на форме сказаний. Мы находим там совершенно несвойственные осетинским вариантам длинноты, чуждые осетинскому эпическому стилю эпитеты, такие, как «снежнородый», «железноглавый» и т. п.

ный быт. Перед нами — железный век в его начальный, романтический период. Кузнечное дело окружено сияющим ореолом, так же как в гомеровской Греции, в скандинавской мифологии, в «Калевале». Как и все, что казалось прекрасным и священным, оно перенесено с земли на небо. Небесный кузнец Курдалагон, родной брат Гефеста и Вулкана, является одной из центральных фигур эпоса. Он не только кует героям оружие, но и закаляет самих героев. Его отношения со смертными (и тут сказалась большая архаичность нашего эпоса) несравненно интимнее, проще и патриархальнее, чем у богов-кузнецов на Западе. Он частый участник нартовских пиршеств. Подолгу гостят у него виднейшие нарты — Батраз, Айсана, сын Урузмага и др.

Железо и сталь встречаются в сказаниях на каждом шагу. Железными оказываются не только оружие и орудия. Мы встречаем железнорылых волков и ястребов с железными клювами. Железные ворота обычные, но есть даже целый замок из железа, построенный Сосланом для дочери Солнца. Наконец, стальными были и некоторые герои: Батраз во всех вариантах, а в некоторых также Хамиц и Сослан.

Наряду с железом весьма популярно золото. Оно фигурирует и как украшающий эпитет (золотые волосы, золотое солнце), и как материальный (золотое яблоко, золотые чаши, золотой кумбул, т. е. шишак?).

Медь шла на котлы, а также служила, по свидетельству некоторых сказаний, материалом для починки в небесной кузнице разбитых в бою черепов. Серебро непопулярно в эпосе.

Неоднократно упоминаются слоновая кость, перламутр (*æргъæу*), стекло.

Вооружение нартов составляют: меч (*карг*), цирхъ (разновидность меча или, может быть, секира), копье (*арц*), лук (*æргын*, *сагъарахъ*), стрелы (*фат*)⁸⁵, щит (*уарт*), кольчуга (*згъær*), шлем (*така*). Упоминание в некоторых вариантах ружей и пушек лежит целиком на совести позднейших сказителей-модернизаторов. Оружие мыслится нередко как одушевленное. От жажды боя оно испускает синий пламя. Знаменитый «Церекво панцирь» при крике «бой» сам выскакивает к герою.

Все материальные реалии, не связанные с боевыми подвигами, охотой и пиршествами, даны в эпосе очень смутно и бегло. Часто нарты выступают как пастухи, реже как земледельцы. Но в описании этих сторон хозяйственной жизни нартов нет той живости, яркости и конкретности, как в вышеуказанных. Разводят нарты и мелкий и крупный рогатый скот, но особенно дорожат конскими табунами.

⁸⁵ Относительно нартовских стрел узнаем, что они имели трехгранные железные наконечники, *æфсаен æрттигæ* (*æрттигъ из æртæ — тигъ — «трехгранный»*). Такой же формы были наконечники стрел у скифов. Типичное оружие, найденное в позднескифских погребениях, это длинные прямые железные мечи и железные трехгранные наконечники стрел.

О земледелии у нартов еще меньше материала. В одном сказании юному Сослану, присутствующему на пиру богов, небожители дают дары: железный плуг, воду для вращения мельниц, ветер для веяния зерна. Здесь перед нами, очевидно, опыт мифологической интерпретации начатков земледелия.

Хлеб в сказаниях почти не упоминается. Фигурируют только традиционные три культовые медовые лепешки (*мыгамæст*), которые Сатана приносит в жертву богам на священном холме *Уаскупп*, когда обращается к ним с молитвой. Но так как нарты — большие любители пива, то они, надо полагать, должны были (хотя бы с этой целью) доставать ячмень. Другой любимый напиток нартов, *ронг*, изготавливается из меда. Это, конечно, не означает, что нарты (аланы) занимались пчеловодством. Они могли получать мед путем обмена у соседних (славянских?) племен.

Много бытовых черт рассыпано в описании и истолковании судьбы людей в загробном мире (сказание «Сослан в царстве мертвых»), но отнести их все к нартовской эпохе весьма рискованно, так как в эту картину откладывался, по-видимому, и последующий опыт народа.

Если о трудовой деятельности нартов сказания дают очень мало материала, тем ярче, красочнее и богаче изображен в них досуг «детей Солнца». Судя по сказаниям, досуг сплошь заполнен пиршествами, плясками и играми. По выражению одного сказания, «бог создал нартов для веселой и беззаботной жизни». Презрение к смерти как-то очень естественно и просто сочеталось у них с любовью к жизни и ее радостям. После тягот и опасностей войны, далеких набегов и охоты они всей душой отдавались разгульному веселью. Захватив богатую добычу, нарты ничего не откладывали на черный день. Весь добытый скот шел на угощение соплеменников. Устраивать при всякой возможности щедрые и обильные пирушки для всего народа было, по всей видимости, делом чести для виднейших нартов. Неумение и нежелание делать запасы⁸⁶ приводило к тому, что нарты легко переходили от одной крайности к другой: за неумеренными всеобщими пирушками следовал нередко столь же всеобщий голод, доводивший «сынов Солнца» до полного истощения. Сказаниям, описывающим нартовские пиры и веселье, противостоят другие сказания (таких не меньше), которые начинаются с одной трафаретной фразы: «*Нарты агæмыл фыгаз скодта*» — «Нартов постиг тяжелый год», затем следует описание всеобщего голода и истощения. Нет, однако, никаких указаний на то, что в период такой депрессии нарты падали духом или изменяли своим привычкам. После первого же удачного балца эти неукротимые люди вновь предавались своему необузданному веселью.

О размахе предстоящего пиршества можно было судить уже по пригласительной формуле «крикуна» (фидиуага). Ни одна душа не

⁸⁶ У одной только Сатаны оказываются в голодный год кое-какие запасы.

могла уклониться от участия на пиру. «Способные ходить — приходите сами,— кричал фидиуаг,— кто ходить не может, того несите». Кормящим матерям рекомендовалось захватить с собой младенцев вместе с колыбелями. Столы тянулись на расстояние полета стрелы. Изобилие яств было истинно «фламандское». Под тяжестью мяса ломились столы. В громадных котлах ронг и пиво лились через край.

Кульминации своей достигало пиршество, когда начинался знаменитый нартовский пляс — *симг*. Этот старинный своеобразный массовый танец и сейчас при хорошем исполнении производит впечатление внушительное. Помноженный на нечеловеческую мощь и темперамент нартовских титанов, он, по уверению сказаний, сотрясал землю и горы и являл из ряда вон выходящее зрелище. Даже боги с небес взирали на богатырский пляс с изумлением, к которому примешивалась доля страха.

В сказаниях нередко встречается выражение *симг стынг и*, т. е. «симд усилился». Это выражение дает основание думать, что танец начинался в медленном темпе и, постепенно ускоряясь, достигал такой бурной силы и стремительности, что более слабые участники рисковали в нем целостью своих конечностей и даже жизнью. Сын кривого великана пал жертвой нартовского хореографического искусства. Танцуя в паре с Батразом, он потерял руку и ногу и еле дополз домой.

Кроме хороводного симда в сказаниях описываются сольные танцы, требовавшие от исполнителя виртуозного искусства и ловкости. Надо было проплясать по краям *финга*⁸⁷, не задев ничего из стоявших на нем яств и сосудов и не сронив с финга ни одной крошки. Надо было, далее, сплясать на краях большой чаши (кæхц), наполненной пивом, и так, чтобы чаша не пошатнулась. Надо было, наконец, проплясать, имея на голове кубок, полный до краев ронга, и не пролить ни одной капли. Безупречное исполнение таких номеров было под силу только лучшим танцорам, состязание между которыми составляло одно из любимых зрелищ нартов. Состязание между двумя знаменитейшими танцорами, Сосланом и сыном Хиза, служит завязкой известного сказания о сокрушении крепости Хиз и женитьбе Сослана.

Наряду с пляской очень любили нарты то, что мы назвали бы теперь спортивными играми. Характер этих игр-состязаний был, разумеется, боевой, а размах — чисто нартовский. Стрельба из лука и испытание мечей были наиболее обычными из этих игр. Резвость коней испытывалась на славных нартовских скачках, в которых иногда принимал участие сам небожитель Уастырджи. Упоминается также игра в альчики.

Вообще одной из характернейших черт нартовских героев был настойчивый и беспокойный дух соревнования. Быть лучшим всегда и во всем — такова была *idée fixe* виднейших нартов. Несколько нар-

⁸⁷ См. глоссарий (рег.).

товских сюжетов имеют своей завязкой один и тот же постоянно волновавший всех вопрос: кто лучший среди нартов? С этого вопроса начинается, по ряду вариантов, рассказ об Урузмаге и циклопе. Этот же вопрос стоит в центре внимания, когда красавица Акула (или Агунда, или Уадзафтауа и др.), выбирая себе жениха, последовательно отвергает одного за другим всех претендентов, находя в каждом какой-нибудь недостаток, пока не останавливает свой выбор на Ацамазе (по одним вариантам) или Батразе (по другим). Вокруг этого же вопроса разгораются страсти во время спора нартов за чашу Уацамонга. Наконец, решению этого же вопроса посвящен известный рассказ о том, как старики-нарты вынесли три нартовских сокровища, чтобы присудить их достойному.

В последнем рассказе пальма первенства достается Батразу. И очень интересно для суждения о народном идеале человеческого совершенства, какие именно качества обеспечили Батразу первое место среди нартов. Этих качеств было три: доблесть в бою, воздержанность в пище и уважение к женщине.

Другие сказания и варианты прибавляют еще ряд черт, дающих в совокупности представление об идеале нарта. Через весь эпос проходит нить прославления щедрости, гостеприимства и хлебосольства. Всякий удачный балц нартов неизбежно влечет за собой пиршество для всего нартовского народа. Ореол, которым окружена супружеская пара Урузмаг — Сатана, в значительной степени объясняется их неограниченным хлебосольством. До сих пор в устах осетина имена Урузмага и Сатаны являются синонимом высшего гостеприимства и хлебосольства. Нет большего комплимента для хозяина дома, чем назвать его Урузмагом, а для хозяйки — Сатаной.

Высоко развито у нартов чувство родовой солидарности и чувство товарищества. Эти черты теснейшим образом связаны с военно-дружинной организацией нартовского общества и из нее вытекают. В условиях, когда род означает дружину, естественное чувство кровной близости между членами рода возрастает во много раз благодаря совместному участию в военных и охотничьих предприятиях с их невзгодами и опасностями. Ряд сказаний имеет сюжет спасения одних нартов другими в минуту смертельной опасности. Батраз спасает Урузмага, когда последний едва не падает жертвой заговора на нартовском пиру. Тот же Батраз спасает Сослана, попавшего в плен к *кадзиям* (бесовским силам), которые уже распяли его на стене.

При осаде крепости Хиз (эпизод «Женитьба Сослана») юный друг Сослана Дзех падает от заколдованной стрелы Хизова сына. Он может ожить, если его перенести через семь рек. И что же? Сослан бросает осаду крепости и на руках несет мертвого Дзеха далеко-далеко, «через семь рек»: сперва спасение товарища, потом все остальное.

Жажда подвигов и презрение к смерти — неотделимые качества истинного нарта. Когда бог предложил нартам на выбор вечную жизнь

или вечную славу, они без колебания предпочли скорую гибель со славой вечному, бесславному прозябанию.

Воссоздавая в эпосе о нартах некую идеальную эпоху своей собственной прошлой жизни, народ считал одной из особенных черт этой эпохи величайшую интимность, простоту и близость отношений между миром людей и миром богов. Действительно эти отношения отличаются в эпосе исключительной патриархальностью и непосредственностью.

Сказания не просто описывают случаи общения богов с людьми, а подчеркивают, что это общение было в порядке вещей, что оно было обыденным делом. «Нарты были сотрапезниками богов» (*Нартæе гауг-жыгимæ æмхæрг, æмност уыдысты*),— говорится в ряде сказаний. Один из вариантов сказания о гибели нартов начинается так: «Когда нарты были еще в полной силе, когда для них был открыт путь в небеса...» Открытый путь в небеса — вот мечта о Золотом веке, воплощенная народом в нартовском эпосе. Тезис Л. Фейербаха, что человек создает богов по своему образу и подобию, нигде не получает такую осязательную конкретность и убедительность, как при знакомстве с примитивно-мифологическими воззрениями типа нартовских. Нартовские боги — те же люди, с той же психологией, с теми же слабостями. Они легко и часто общаются с нартами, а виднейшие нарты подолгу гостят на небе. Особого пиетета нарты к богам не чувствуют. Сатана беспрепятственно выгоняет легкомысленного небожителя, вздумавшего поволочиться за ней. Истреблять небожителей массами составляет одно из любимых развлечений Батраза. Преобладают, однако, дружеские отношения, взаимное участие в пиршествах, играх и даже балцах (сказание о Маргудзе). Некоторые небожители, такие, как Уастырджиджи, доводящийся отцом Сатане, небесный кузнец Курдалагон и др., особенно интимно связаны со всей жизнью нартов.

Нарты дружат с богами, и вместе с тем они большие друзья природы — зверей, птиц, растений. Мир богов, мир людей и мир природы — три мира, между которыми с годами воздвигнутся китайские стены, во времена нартов дышат еще одной жизнью и понимают язык друг друга. Мы помним, какое чудное действие оказывала на всю природу игра Ацамаза: звери пускались в пляс, птицы пели, травы и цветы являлись во всей пышной красе, глетчеры таяли, реки выходили из берегов. Преследуя Колесо Балсага, Сослан ведет разговор со всеми деревьями и благословляет березу и хмель за оказанную услугу. К умирающему Сослану сбегаются звери и слетаются птицы, и он дружески беседует с ними, предлагает им отведать его мяса. С трогательным благородством даже такие хищники, как ворон и волк, отказываются от предложения Сослана. Любимица нартов — ласточка служит постоянным посредником между ними и небожителями. Она же, по некоторым вариантам, летит к Сослану с вестью об опасности, угрожающей его матери, а также о смерти Сослана. Много и других чер-

точек, отражающих интимную близость и взаимопонимание между нартами и природой, рассыпано в нартовских сказаниях.

Вообще, когда мы в нашем многовековом эпосе отводим в сторону позднейшие наслоения и влияния, то восстанавливаемое в древнейшей части эпоса нартовское общество по своему быту, мировоззрению, идеалам производит впечатление цельное и в своей цельности покоряющее.

Как живой встает перед нами нартовский мир, мир суровых воителей и беспечных плясунов, «детей Волка» и «детей Солнца», могучих, как титаны, и наивных, как дети, жестоких с врагом и бесконечно щедрых и расточительных дома, друзей богов и друзей природы. Как ни своеобразен и далек от нас этот мир, вступая в него, мы не можем противостоять впечатлению реальности, жизненности, которое сумел придать народный вымысел сказочному, фантастическому миру.

Нарты — это образ чудесного легендарного мира, воссозданный с такой могучей простотой и пластической силой, что он становится нам близок и понятен, и мы отдаем невольную дань поэтическому гению создавшего его народа. Нарты — это миф, насыщенный жизнью и историей.

VII. Немного о форме и поэтике нартовских сказаний

Героическая сага *kaɣæɾ*⁸⁸ среди других фольклорных жанров занимает обособленное место не только по содержанию, но и по манере исполнения. Она четко противостоит, с одной стороны, *arɣau* — сказке, с другой — *zaræɣ* — песне (исторической, застольной и пр.). От сказки *kaɣæɾ* отличается тем, что он исполняется в сопровождении музыкального инструмента фандыра и имеет особую мелодику. По типу *kaɣæɾ* исполняются только нартовские и даредзановские сказания и еще несколько героических песен: «Сказание об Одиноком», «Сказание об Анзоре Анзорове», «Сказание о Дзамболате Дзанаеве» и другие. Песни об исторических героях (Чермене, Хазби и др.) не называются «кадаг» и поются без музыкального сопровождения.

Характер исполнения кадага (пение с музыкальным сопровождением) дает право думать, что кадаг представляет поэтическую форму, которой должен быть свойствен какой-то стихотворный размер и ритм. Между тем, обращаясь к имеющимся записям, мы видим, что почти все они, за редкими исключениями, имеют форму прозаических рассказов, несколько напоминающих сказки. Откуда такое противоречие? Насколько можно судить, оно вызвано двумя причинами. Первая: большинство записывающих сами просят сказителя не петь, а рассказывать, так как в последнем случае сказителя можно останавливать, переспрашивать, просить повторить, что при пении совершен-

⁸⁸ По-видимому, от слова *kaɣ* — «слава», «хвала».

но исключается⁸⁹. Вторая причина: поэтическая форма *кадаг* несомненно существует и отличается она (во всяком случае, в исполнении новейших рапсодов) особой строгостью и выдержанностью, но когда вы снимаете музыку, то вы, не улавливая стихотворно-ритмического членения песни, невольно записываете кадаг как прозу.

Однако поскольку существуют все же записи целых песен в хорошей стихотворной форме (например, песни об Ацамазе и о Маргудзе, записанные М. Тугановым), поскольку даже в прозаических записях попадаются отдельные куски с правильным ритмическим членением, то есть все основания ставить вопрос о метрическом характере осетинского кадага. Проведенный весной 1941 г. съезд сказителей в Дзауджикау, где мелодии и тексты были записаны на пластинки, дал для этого дополнительный ценный материал.

Анализ типических и лучших образцов песенных записей, сделанный нами совместно с Ив. Джанаевым, привел нас к следующим предварительным выводам. Существует не один, а несколько размеров песенного стиха. По утверждению некоторых сказителей, каждый герой имел свою особую мелодию. Наиболее распространенный тип характеризуется следующими показателями:

1) число слогов в стихе колеблется в пределах от 9 до 13; именно столько слогов наиболее удобно и свободно укладывается в большинство нартовских мелодий; правда, иногда сказители вгоняли в ту же музыкальную фразу значительно больше слогов, но это производило впечатление напряженности и перегрузки;

2) после 5-го или 6-го слога обязательна цезура;

3) каждое полустипение имеет обычно одно главное ударение;

4) главное ударение полустипения тяготеет к его началу, но может стоять также в середине, иногда (очень редко) — в конце;

5) избегается близкое соседство двух ударений равной силы.

Согласно нашим наблюдениям, «классическим» для кадага было более или менее правильное чередование следующих четырех типов:

1. *áрвы кæрæттæ*
куы нýррухс сты
Нáрты агæмыл
фыдáз ыскодта

2. *гæ бæхы агъгæй*
чъéпс куыд фесхъуа

3. *úу абонæй, зæгъ*
íннæ абонмæ

4. *цæуынхъóm чи у*
цéугæ ракæнæг

⁸⁹ По этим, а также другим соображениям лингвистического порядка мы и сами предпочитали записывать нартовские сказания с рассказа, а не с пения (см. ИОЭ).

Все четыре типа имеют по 10 слогов с цезурой после 5-го и различаются лишь распределением главных ударений в первых двух слогах полустиший. Прибавление лишнего слога к каждому полустишию не меняет типа стиха.

Рифма, будь то концевая или внутренняя, не характерна для кадага. Правда, тенденция ставить сказуемое в конце приводит к тому, что соседние стихи нередко имеют одно и то же глагольное окончание, как бы рифмуют, но это получается стихийно, а не умышленно.

Охотно прибегают певцы к повторениям: второе полустишие одного стиха повторяется в первом полустишии следующего. При этом порядок повторяемых слов меняется иногда на обратный.

Каковы особенности художественного стиля нартовских сказаний? Общая композиция сказаний проста и легкообозрима, без отступлений и запутанных поворотов. Синтаксис несложен; преобладает простая фраза; сложноподчиненные конструкции избегаются. Описания скупы до сущности. Диалог лаконичен. Действие, динамика решительно преобладают над описанием и риторикой. Характеры героев раскрываются в действии, в поступках, а не в эпитетах, оценках и характеристиках. Автор обычно сохраняет невозмутимый объективизм. Украшающие эпитеты и сравнения ограничены и не грешат чрезмерной изысканностью. Образы большей частью реальны, т. е. лишены условности, и в пользовании ими соблюдается величайшее чувство меры. Язык сжатый, как бы стянутый, но в то же время богатый, упругий, полновесный и меткий.

Отметим некоторые более употребительные образы и выражения из художественного арсенала нартовских сказаний.

О женской красоте: «от нее изливается свет солнц и месяцев» (*хуртæ мæ дзы мæйтæ касти*), или «от лица ее изливался свет солнц, от шеи — свет месяцев» (*йæ щæскомæй хуртæ касти, йæ дæллагхъ-уырæй — мæйтæ*); «ее золотые косы, не умышаясь на ней, ниспадали в сундучок» (*йæ сыгъæрин дзыккутæй йæ уæлæ чи нæ цыг, уыдон чыргъæдмæ калдысты*), или «ее золотые косы — до щиколоток» (*йæ сыгъæрин дзыккутæ — йæ фадхъултæм*); «ее слезы изливались, как обильный жемчуг» (*йæ цæстысытæ йæ разы цæлпнуыра абузгой*).

О глазах героя (Батраза): «его глаза величиной с сито» (*йæ цæстытæ — сасыры чъылты йас*); сравни в монгольском эпосе: «пестрые глаза величиной с чашу»⁹⁰.

О жилище донбетров: «пол — синее стекло, стены — перламутр, потолок — утренняя звезда» (*йæ бын цъæх авг, йæ къул — æргъæу, йæ цар — сæууон стъалы*).

Юный витязь, еще ребенок, впервые севший на коня, спрашивает свою мать, как он выглядит на коне. Мать отвечает шутливо: «Ты красуешься, как утренняя росинка на конском помете» (*сæууон æртæх бæхты лæхыл куыд фидауы, афтæ фидауыс*).

⁹⁰ Козин С. А. Джангариада. М., 1949, с. 87.

О всаднике-великане: «конь — величиной с гору, сам — величиной со стог сена» (*йæ бæх хохы йас, йæхæгæг цъынайы йас*).

О великольном витязе: «Приближается чудный всадник, от него исходит сияние солнца и луны, перед ним клубится туман, над ним кружатся вороны, за ним тянется глубокая борозда» — «сияние солнца — это блеск его шлема, сияние луны — блеск рукоятки меча, туман перед ним — это пар из ноздрей коня, вороны, которые над ним кружатся, — это комья земли, вылетающие из-под копыт, глубокая борозда — это царапина от кончика меча». Сравни в «Ирландских сагах». Возница Лугайда говорит: «Какой-то всадник приближается к нам. Слово все вороны Ирландии носятся над ним, а перед ним будто от хлопьев снега пестреет равнина». Лугайд: «То, что кажется тебе птицами, — это комья земли из-под копыт... снег — пена с морды коня» и т. д.⁹¹ В русских былинах:

Да проехала поляница удалая,
Да его храбра поездка молодецкая,
Да ископыт у коня метана
По целой-то овчине по барановой.
У коня изо рта-то пламя машо.
Из ноздрей у коня да кудряв дым валит⁹².

Формула приглашения на пир: «способные ходить — приходите сами, кто ходить не может, того несите» (*цæуынхъом чи у — цæугæ ракæнæг, цæуынхъом чи нæу — хæстæ йæ ракæнут*).

Сравни приглашение на свадебное пиршество в «Калевале» (руна 20):

Ты слепых доставь на лодках,
На конях доставь безногих,
А калек вези на санках.

Когда Сослану поручают вернуть ушедшего с пира оскорбленного Арахцауа, Сослан колеблется, решая, как ему подойти к богатырю: «Зайти спереди — он подумает, что я стою в засаде, сзади — подумает, что я его преследую...»

Такие же опасения возникают у Добрыни, когда его посылают вернуть обиженного Илью, ушедшего с княжеского пира в кабак:

Спереди зайти — хорошо ли ему прилюбится?
Да-ко я сзади зайду.

Излюбленными и весьма характерными для нартовских сказаний являются парные сочетания: парные образы, парные эпитеты и сравнения, парные имена.

О сильном снегопаде говорится: «заловский снег и вечный глетчер» (*залты мит æмæ æнусы цъити*)⁹³.

⁹¹ Ирландские саги, с. 220.

⁹² Онежские былины. Записаны А. Ф. Гильфердингом летом 1871 г. 3-е изд. Т. 3. М.—Л., 1940, № 219, с. 143.

⁹³ Значение слов *залт*, *заловский* неясно.

О сильной вьюге: «крутящийся ветер и кутающая вьюга» (*зилгае дымгае æмæ тухгае уаг*).

О сильном, отчаянном крике: «крик орла и вопль сокола» (*цæргæсы хъæр æмæ уарийы ахст*).

Сверхчеловеческая хитрость и прозорливость Сатаны и Сирдона характеризуются словами: «хитрость неба и чародейство земли» (*арвы хин æмæ зæххы кæлæн*).

Батразу дается нередко эпитет: «с выпуклым лбом и плешивой головой» (*къуыппных æмæ цæгæрсæр*).

О бедно одетом герое говорят: «со свернутыми ноговицами и со стоптанными арчи» (*зилгае зæнгой æмæ сæмплæрчы*).

Прославлены у нартов «Цереков панцирь и Бидасов плем» (*Церечы згъæр æмæ Бигасы така*), являющиеся в виде неразлучной пары.

О бесчисленном множестве говорится: «сто раз сто и тысячу раз сто» (*сæдгæ сæдгæ æмæ æрзæ сæдгæ*).

Парное сочетание «солнца и месяцы» (*хуртæ æмæ мæйтæ*) уже попадалось нам выше.

Этой же склонности к парным сочетаниям отвечают парные и ассоциирующие имена: «Терк и Турк» (*Терк æмæ Турк*) название народа; «Хсар и Хсартаг» (*Хсар æмæ Хсæртæг*) сыновья Уархага; «Кайтар и Битар» (*Хъайтар æмæ Битар*), сыновья Созруко и др.⁹⁴.

Мы подчеркиваем, что все эти наблюдения носят предварительный характер. В деле изучения поэтики осетинской героической саги предстоит еще большая работа.

⁹⁴ Дальнейшие примеры см. в статье: *Абаев В. И.* Опыт сравнительного анализа легенд о происхождении нартов и римлян.— Памяти академика Н. Я. Марра, с. 324—325.

КАДДЖЫТÆ

ТЕКСТЫ

НАРТЫ РАВЗÆРД. УÆРХÆГ ÆМÆ ЙÆ ФЫРТÆ

1. НАРТ КУЫД РАВЗÆРДЫСТЫ

1. Гуымырыты тыххæй

Гуымырытæ уыдысты стыр, тыхджын, æдылы адæм. Артæй сæхи фæстæмæ аласын нæ зыдтой æмæ-иу сæ ныхтæ бамбæрзтой къæйдур кæнæ фæйнæгæй.

Иухатт федтой: куыз арты фарсмæ хуыссиди æмæ, куыз тæвдæр кодта, афтæ æддæдæр йæхи ласта. Уымæ гæстæ гуымырытæ базыдтой артæй сæхи къахъхъæнын.

2. Нартæ

Фыццаг уыдысты гуымырытæ; фæрæст нæ дардтой, бæлæстæ къухæй тыдтой. Стæй уыдысты уæйгуытæ, домбай стыр адæм уыдысты; уыйфæстæ -- нарты нæртон адæм.

3. [Цавæр адæм цард нарты агъоммæ]

Хуыцау дунейы куы сфæлдыста, уæд адæм скæныны фæнд скодта. Хуыцауы уынаффæмæ гæстæ зæххыл равзæрдысты уадмирытæ. Уыдон уыдысты ставд æмæ тыхджын адæм, кæмтты цæугæ нæ кодтой, зæххæн та уæззау уыдысты.

Æртæфондзыссæдз азы куы рацыд уадмирыты равзæрынæй, уæд хуыцау сфæлдыста къамбадайы, — зондæй дæр, тыхæй дæр уадмирыты хуызæн, фæлæ асæй та къаннæгдæр, раст ныры дæсаздзыд сывæллоны йас. Къамбада дæр та æгæр чысыл разындысты зæххыл цæрынæн.

Æртæфондзыссæдз азы куы рацыд уыдон сфæлдисынæй, уæд та хуыцау скодта гамерыты; фæлæ та уыдон дæр æгæр стыр разындысты асæй дæр æмæ тыхæй дæр.

Æртæфондзыссæдз азы та куы рацыд гамерыты сфæлдисынæй, уæд та хуыцау скодта гуымырыты. Уыдон дæр зæххы аккаг нæ фесты. Æртæфондзыссæдз азы та куы рацыд гуымырыты сфæлдисынæй, уæд та хуыцау сфæлдыста уæйгуыты. Уыдон дæр ын дзæбæх нæ фæрæстмæ сты, æгæр стыр разындысты.

Æртæфондзыссæдз азы та куы рацыд уæйгуыты сфæлдисынæй, уæд та хуыцау скодта ног адæм, нарт, зæгъгæ, æмæ йын уыдон фæрæстмæ сты, асæй дæр æмæ тыхæй дæр зæххы аккаг уыдысты.

II. УЫРЫЗМАГ АМА ХАМЫЦЫ РАЙГУЫРА.
САТАНАЙЫ РАЙГУЫРА

4. [Нарты бэлас]

Нарты адæмæн сæ цард бирæ раив-баив кодта. Уымæ гæстæ сæ таурæгтæ дæр бирæ хылы-мылытæ сты. Нарты адæмы 'хсæн уыди иттæг æвирхæу æхсарджын мыгтæгтæ. Нарты мыгтæгтæй Æхсæртæгтаты мыгтагæй хуыздæр никæй хонынц. Иу рæстæджы Æхсæртæгтаты мыгтаг тынг скуынæг, чысыл ма йæ бахъуыд бынтондæр фесæфын æмæ сыскъуыйымæ. Фæлæ уæддæр бынтон нæ фесæфти. Æхсæртæгтаты тыххæй баззад ахæм таурæгъ: нарты адæмæн, загъта, сæ цард уыдис иу бэласæй. Уый уыдис ахæм бэлас, æмæ-иу æмбисæхсæвмæ дидинæг æфтыдта, уырдыгæй бонмæ та-иу дыргъ лæвæрдта. Тынг зынаргъ сын уыди уыцы бэлас нарты адæмæн, æмæ йæ хъахъхъæдтой стыр хæзнайы хуызæн. Уыцы бэласы цыдæр сагъуыди æмæ-иу ын йæ дидинæг пырх ныккодта, йæ дыргъ та-иу ын хæргæ бакодта.

Хъахъхъæдтой йæ радæй, фæлæ йын уæддæр ницы фæрæзтой бахъахъхъæнынæн. Æхсæртæгтаты мыгтагæй ма кæмдæр схъомыла и дыгуæ чысыл лæпгуйы — Æхсар æмæ Æхсæртæг. Æрзылди уыдонæн дæр сæ рад. Гæнæн сын нæ уыди æнæ ацæугæ сæ рады уыцы бэласы бахъахъхъæнынмæ. Чысыл ма уыдысты, гæртæ хæссынхъом тыджын наема уыдысты æмæ сæ фыдæлты гæртæ сæ сыдзы аластой æмæ ацъыдысты бэлас хъахъхъæнынмæ. Æмбисæхсæв куы фæци, уæд бэласы сæрæй цыдæртæ сызмæлыд. Сæ зæрдæ фехсайдта дыгуæ æфсымæрæн, сæ фыдæлты хæзна бэласы цонгмæ баластой æмæ йæ, змæлын кæцæй цыд, уырдаæм фæгæрах кодтой.

Æхсæв-бонмæ дыгуæ æфсымæры фыдæхсæв фесты æмæ нал бафынæй сты райсоммæ. Куы æрбабон ис, уæд бэласы рæбын фæдтой сызгъæрин базыр туджы пырх калгæ. Базыр систой æмæ йæ бафсайдтой сæ роны, сæхуыдтæг туджы фæд-фæд цæуын байдыдтой, æмæ сæ хуыцау денджызы былмæ æрбахаста.

Æхсар загъта:

— Цыфæнды куы феста, уæддæр мын ацы туджы фæдыл мæхи æнæ фесафгæ нæй.

Базыр йæ роны, афтæмæй цæуын байдыдта, цæуын байдыдта, æмæ йæ хуыцау Донбетгыртæм æрбахаста. Иу ран уый сæмбæлдис иу усыл, кæцы æнкъардæй бадти иу хæдзары къæсæрыл. Уазæг йæ размæ куы 'рбæхæццæ, уæд ын [ус] сыстади 'мæ йын «æгас цæуай»-тæ ракодта, бахуыдта йæ хæдзармæ æмæ йæ хорз фæдта, иттæг буц æй суазæг кодта. Уазæг хъæнтæ бæрæгтæнæг кæм нæ ваййы, æмæ, куы фехъуыста уатæй хъæрзын, сылгоймаджы уынæргъын, уæд бафарста йæ фысымы, уый цæй хъæрзын у, зæгъгæ.

Ус ын загъта:

— Хуыцау сын ма бакомæд нартæн, сæ цард уыди иу бэласæй,

æмæ йыл ме 'ртæ чызджы сагъуыдысты æмæ йæ нал æмæ нал уагътой. Дзырдтон сын, нгууадзут, уыцы бæласмæ мауал цæут, кæннод уæм иу фыдбылыз кæсы; нарты адæм уын ницы кæндзысты, зæгъгæ, сын-иу загътон, фæлæ ма Æхсæртæггатаей, чи зоны, исчи куы уа, уæд уын фыдбылыз скæндзысты. Уыдон мæ коммæ нæ бакастысты, æмæ, иу æхсæв куы уыди, уæд æцæг Æхсæртæггатаей дыууæ фаззон лæппуйы рафыдысты бæлас хъахъхъæнынмæ æмæ, æвæдза, мæ чызджытæ сызгæерин бæлæтты хуызы куы бацыдысты æмæ бæлас тонынмæ куы фесты, афтæ Æхсæртæггаты дыууæ фаззаны топп фехстой æмæ дзы мæ чызджытæй иуæн йæ базыр фæцæф кодтой, æмæ дзы уым дæр ахауди йæ бумбулитæй æмæ йæ сызгæерин базыртæй.

Лæппу йæ бафарста:

— Цымæ йын ницыуал хос уайд йе сдзæбæхæн?

Уый йын загъта:

— Бæргæ йын уайд хос, йæ базырæй цы бумбулитæ æмæ сызгæерин систæ ахаудта, уыдон ма йæ куы уаиккой, уæд.

Лæппу та йæ бафарста:

— Цы хорз ракæнис цымæ, уыцы базыры пырхытæ дæм чи æрбахæссид, уымæн?

Уый йын загъта:

— Æндæр мацы фæуæд, фæлæ йын æй усæн раттин, йæ базыр ын чи æрхæссид, уымæн.

Лæппуйы усы зæрдиаг ныхæстæ куы бауырныдтой, уæд бавнæлдта йæ ронмæ æмæ дзы базыры пырхытæ райста.

Ус сæ чызджы цонгыл баныхæста æмæ сæ нымæтын ехсæй æркъуырдат; æркъуырынмæ чызг, цы уыд, авд ахæмы фестад. Уыцы лæппу æмæ уыцы чызг æцæг, ус куыд загъта, афтæмæй баззадысты уæдæй фæстæмæ лæг æмæ усæй. Бирæ фæцардысты, чысыл — лæппуйы йæ фыдыбæстæм фæцæуын æрфæндыд. Иу бон куы уыд, уæд параст и йæ усимæ. Цæуын байдыдтой, цæуын байдыдтой æмæ денджызы былмæ æрбахæццæ сты.

Денджызы былæй куы рахызтысты, уæд кæсынц æмæ федтой иу хæдзар, саг æмæ сæгуытдзæрттæй астæрд — æдде уæд, мидæгæй.

Æхсар загъта йæ усæн:

— Уый ме 'фсымæры йедтæмæ никæй уыдзæн.

Хæдзармæ куы бахæццæ сты, уæд лæг усы уым нгууагъта æмæ йæхæдæг йе 'фсымæры агурæг ацыди. Æхсарæн — йæ ацæуын, Æхсæртæгæн — уырдаем йе 'рбацæуын иннæрдыгæй, æмæ хæдзармæ бараст.

Æрбараст æмæ, йæ хæдзары рæсугъд чындзы куы ауыдта, уæд æм йæ зæрдæ бахъазыд, æмæ йæм йæхи хæстæг баласта. Уалынмæ Æхсары дæр хуыцау æрбахаста, æмæ сæ уæлхъус æрбалæууыд. Айтæ-уйытæ нал фæкодта, фæлæ йе 'фсымæрыл йæхи ныццавта, хъæбысæй-хъæбысмæ фесты, кæрæдзийы хæфтытæ самадтой, æмæ бирæ хъуырдухæны фæстæ дыууæ æфсымæры уыцы ран кæрæдзийы амардтой.

Æхсар æмæ Æхсæртæг уым мард фесты. Тынг зын раны уыди уыцы чындз, æдзæраг быдыры астау иунæгæй куы базади, уæд: кæуын æмæ дзыназын йедтæмæ йæ зæрдыл ницыгуал лæууыди. Йæхи мæт, йæ худинаджы мæт дæр æй уыйас нал уыди, дыгуæ æфсымæры баныгæныныл куыд мæт кодта.

Уыцы уынгæг сахаты йæм хуыцау Уастырджийы æрбауагъта йæ æртæкъахыг бæхыл æмæ йæ егæрттимæ. Уый рацæйцыд денджызы былтыл цуаны. Куы федта Уастырджи кæугæ усы, уæд æм æрбаздæхти æмæ йæ куы бафæрстытæ кодта, цы уыд, цы хабар æрцыд, уымæй, уæд ын загъта усæн:

— Уыдон æз баныгæнин бæргæ, усæн мын куы рацæуис, уæд.

Ус загъта:

— Иууылдæр дæу куы уыдзынæн, цы дæн, уымæй, цæуыннæ дын ацæудзынæн усæн, ацы мæрдты куы баныгæнæм, уæд.

Уастырджи баууæндыди усыл æмæ йын сæххæст кодта йæ фæндон. Йæ ехсы фындзæй зæххыл ныххæцыд, æмæ зæхх фæхуынкъ. Дыгуæ æфсымæры уым баныгæдта, куыд æмбæлы, афтæ. Куы сæ баныгæдтой, уæд ус загъта:

— Цæй, уæдæ цæссыг æмæ чыллонæйдзаг дæн æмæ уал мæхи ахсон, стæй уæд цæрдзыстæм иумæ хъарм æмæ хъыбыллæджмы цард.

Уастырджи йыл баууæндыдис æмæ йын загъта:

— Уæдæ ацу æмæ уал дæхи цæхс.

Ус, æвæдза, денджызы былмæ куыддæр бахæццæ ис, афтæ денджызы йæхи баппæрста æмæ йæ фыды бæстæм ныффардæг, Донбеттыртæм.

Ныр æрбацæудзæн, уæд æрбацæудзæн, зæгъгæ, Уастырджи æнхæлмæ кæсы усмæ æмæ йæхинымæр алыхуызон хъуыдытæ кæны. Фæлæ ма цæй ус æмæ цæй цыдæр! Фыдæнхæлæй баззад Уастырджи, йæ зæрдыл бадардта уыцы усы сайд.

Ныр уалынмæ ус Донбеттыртæм басывæрджын, æмæ йын дæс мæйы фæстæ дыгуæ фазон лæшпуйы райгуыр, æмæ сыл сæвæрдта Хæмыц æмæ Уырымæг. Уыдон рахъомыл сты Донбеттыртæм. Асæй дæр, кондæй дæр Æхсар æмæ Æхсæртæджы хуызæн уыдысты Хæмыц æмæ Уырымæг. Хъазынхъом куы фесты Хæмыц æмæ Уырымæг, уæд хъыгдарын байдыдтой Донбеттырты дондзауты æмæ куыройдзауты, æнæ 'фхæрдæй æмæ æмæ бахъыгдаргæ никæй уагътой.

Иухатт куы уыд, уæд бафхæрдтой къулыбадæг усы, æмæ сын уый загъта:

— Кæд уыйбæрц лæгтæ раистут, уæд уæ фыдыбæстæ кæм ис, уый цацагуриккат!

Уыдон уый куы фехъуыстой, уæд уæнтæхъил, сæргуыбырæй раздæхтысты сæ хæдзармæ мæстæйдзагæй, сæ фæттæ æмæ æрдынтæ дæр фырмæстæй ныппырх кодтой. Сæ мады бафарстой:

— Нæ фыдыбæстæ кæм ис, уый нын бацамон.

Уый сын загъта:

— Æндæр хорз ыл ма 'рцæуæд, уæ тæккæ рæзгæйæ уый сыва-

хæн уæ зæрды чи бафтыдта. Айрæзут уал, мæ хуртæ, стæй, куы слæгтæ уат, уæд уын зæгъдзынæн, уæ фыдыбæстæ кæм ис, уый.

Уыдон айтæ-уыйтæ нал фæкодтой, фæлæ бел стæвд кодтой арты æмæ сæ мады сæ быны ракодтой æмæ йын тæвд бел йæ дугууæ дзидзийы æхсæнмæ ныддардтой, нæ фыдыбæстæ кæм ис, уый нын зæгъ, кæннод дæ физонæг кæнæм, зæгъгæ.

Усæн гæнæн куы нæуал уыди, уæд сын æй загъта, уæдæ цы уыдаид. Радзырдта сын:

— Сымахæн уæ фыдæлтæ цардысты нарты 'хсæн æмæ кæрæдзи амардтой.

Дзырд даргъ цæуы, фæлæ сын сæ фыдыбæстæ бæлвырдæй бацамыдта.

Уырымæг æмæ Хæмыц рафыдысты сæ фыдыбæстæм уынынмæ. Цæуын байдыдтой, цæуын байдыдтой æмæ æрбахæццæ сты Нарты хъеумæ. Сæ ехсы цæлхытæй æмæ сæ бæхты къæхты хъæрæй нарты зæронд лæгтæн ныхасы бадгæйæ сæ зæрдæ ныссæххæтт ласта, æмæ загътой:

— Æвæццæгæн æмæ ма уыцы фыдæбонны мыггагæй искуы æнхъæвзæн базади, уый йедтæмæ уый хуымæтæджы ехсы цæлхытæ æмæ бæхы къæхты хъæр не сты.

Уалынмæ дугууæ æфсымæры æрбахæццæ сты. Æрбахæццæ æмæ, куыд æмбæлд, афтæ радтой салам ныхасы адæмæн. Зæронд лæгтæ дæр сын æгъдау радтой. «Æгас цæуай»-тæ куы ракодтой, уæд Хæмыц æмæ Уырымæг бафарстой ныхасы адæмы:

— Ам Æхсæртæгтаты галуантæ кæм сты, кæм цæрынц?

Уыдон сын загътой:

— Æхсæртæгтатæй куы ничиуал ис, уыдон раджи куы бабын сты.

Уæд сæ Хæмыц бафарста:

— Бæстыхай, æндæр сын ницыуал базад, галуан; бынтон сæфт куыд фæкодтаиккой?

Сæ галуантæ сын бацамыдтой. Ссыдысты сæ фыдæлты галуанмæ, расыгъдæг æй кодтой æмæ дзы æрцардысты. Кæмдæр ма се 'рвадæлтæй иу зæронд лæджы ссардтой * æмæ уый дæр семæ æрцæрын кодтой æмæ йæ сæхицæн фыд скодтой æмæ йын æрбахастой денджызæй сæ мады дæр.

Цæрынтæ райдыдтой, цæрынтæ райдыдтой, æмæ та фыццаджы хуызæн стыхджын Æхсæртæгтаты мыггаг нарты 'хсæн, æмæ та сын нарты адæмтæ фыццаджы хуызæн хъалон фидын байдыдтой. Алы бæрæгбон дæр сын хастой кусарты æвдасарм, арахъхъы дурын, къуыстылы дзаг бæгæны.

Уалынмæ сæ мад æмæ сæ фыд [кæнгæ фыд] амардысты. Сæ мад куы марди, уæд сын радзырдта, Уастырджийы куыд фæсайдта, уый æмæ сæ бафæдзæхста:

* Иннæ вариантты йын ис ном «Уæрхæг» кæнæ «Борæ».

— Уæлæуыл мæм уæ тæссæй нæ бауæндыди, фæлæ мæ уый Мæрдты дæр нæ ныууадздзæн, æмæ мæ-иу бахъахъхъæнут, куы амæлон, уæд, мæ уæлмæрды.

Уыйфæстæ дьууæ æфсымаеры устытæ курын сфæнд кодтой, фæлæ сæ хистæр чи уыд, уый нæ зыдтой æмæ быцæу кодтой, хистæр сæ чи у, ууыл; раздæр сæ кæуыл æмбæлд ус курын, уымæн ницы зыдтой. Сæхимидæг хъæлæба кодтой æхсæвай-бонæй хистæрдзинадыл. Уыдонæн ма кæмдæр уыдис иу хо, сæхицæй хистæр, æмæ, кæрæдзийæн куы нæ састысты, уæд сфæнд кодтой сæ хомæ фæцæуын æмæ уымæй бæрæг базоньн, чи сæ хистæр у, уый.

Фæндагыл куы фæцæйцыдысты, уæд Хæмыц загъта:

— Цæй æмæ не 'рчъитæн фæсал ратонæм.

Уырымæг хинæйдзаг кæм нæ уыд æмæ загъта:

— Мæнæн ме 'рчъитæ ног ивд сты, фæлæ дæ кæд хъæуы, уæд агæпп лас æмæ ратон фæсал.

Хæмыц агæпп ластва йæ бæхæй, ратыдта фæсал йе 'рчъитæн æмæ йæ йæ фæсарцы абаста.

Цæуын байддыдтой æмæ æрхæццæ сты сæ хомæ. Кæрæдзиуыл бацинтæ кодтой æмæ кæрæдзийæн сæ хабæрттæ радзырдтой. Радзырынмæ сын сæ хо загъта:

— Дæлæ уæ йæ бæхы фæсарц фæсал баст кæмæн ис, уый у кæстæр, иннæ та — хистæр.

Уый загъта цы! Хæмыцæн дын цыма йæ былтæ ракъуырдауыд,— фескъиудта йæ мидбынат æмæ йæ хойы ралгыста Борæты хъæуы хæрæгæй. Борæты хъæуы хæрæгмæ та уыцы минуæг уыд, æмæ-иу дзы кæй ралгыстауыд, уый размæ-иу æрбалæууыдаид цæттæйæ. Борæты мила хæрæг уым куы æрбалæууыд, уæд дзы Хæмыц æмæ Уырымæджы хойæн йæ зæрдæ бауазал, куы йæм бакаст цæттæйæ, уæд, æмæ куры Хæмыцæй:

— Æз дзы дæ мæрдты уазæг, ма мæм æй æрбауадз, æмæ дæ цы фæнды, уыцы хорз дын ракæндзынæн.

Уыцы ныхасмæ Хæмыцæн йæ зæрдæ фæсасты, æмæ хæрæджы йæ ехсæй ракъуырда æмæ йæ фæстæмæ раздæхта.

Уыцы ракъуырдаей фæстæмæ мила хæрджытæн се рæгътæ вейыныц кæддæриддæр сау тæлм.

Нартæн сæ арфæ дæр æмæ се 'лгыст дæр цæуаг уыд. Уымæ гæстæ Хæмыцæн йæ хо ракодта фæстæмæ ахæм арфæ: чызг-иу чындзы куы ацæуа, уæд-иу фыццаг æхсæв Хæмыцы куыд уыдаид, афтæ; æмæ уымæйфæстæмæ Хæмыц ног чындзытыл зылд алы æхсæв дæр.

Ныр уæдæйуæдмæ сæ мад зæппадзы æнæ хъахъхъæнæгæй баззад, æмæ Уастырджи уыцы æдас афон йæ хæс райста Хæмыц æмæ Уырымæджы мадæй. Уый бавдæлд, афтæмæй, æвæдза, ныр Хæмыц æмæ Уырымæг ус курынмæ аивгъуыдтой, зæгъгæ, уæд дын иу æхсæв зæппадзмæ бахызти, æмæ йæхи æдде ма æртыкъахыг бæх æмæ йæ егар дæр фесты Хæмыц æмæ Уырымæджы мады зæппадзы.

Мард ус басывæрджын ис, æмæ йын дæс мæйы фæстæ райгуыр-ди чызг, байраг æмæ куыдзы хъæвдын. Уыдон иууылдæр куы рахъо-мыл сты, уæд уырдыгæй хъуысын байддыта сывæллоны кæуын, бай-раджы мыр-мыр æмæ къæбылайы къæу-къæу æмæ хъист-хъист.

Иухатт куы уыд, уæд уыдоны уынаæрмæ æрцыдысты Хæмыц æмæ Уырызмæг. Æрдиаг бакодтой, ай цы хабар у, зæгъгæ. Цы сын æй базонын хъуыд, уый Уастырджи кæй сарæзта, уый. Æмæ дзы райстой зæшпадзæй чызг, байраг æмæ куыдзы хъæвдын. Сæргуыбырæй, уæн-тæхылæй сæ сæ хæдзармæ скастой æмæ чызгыл сæвæрдтой Сатана, байрагыл — Уаддым, куыдзы хъæвдыныл та — Силаем.

Сатана сси тынг дæсны ус алцæмæ дæр. Афтæ дзурынц, нозт кæнын, дам, уымæй баззад.

5. Нарти рантæсæн

Нартæй раздæр адтæй дуйнебæл уадмеритæ. Уадмеритæ адтæн-цæ устур лæгтæ, хæдзарæ нæ кодтонцæ, дуарбæл нæ сæр ку фæггу-бур кæнæн, уæд нæ хуцау æхецæн æнгъæлдзæнæй, зæгъгæ.

Хуцау сæ уайтагъддæр фесафта.

Уойфæсте рантæстæнцæ уæйгутæ — гурумухъ, тухуаст æма æнæ-конд адæм: кæбæл адтæй авд сæри, кæбæл — еу сæр æма еу цæстæ. Цардæнцæ хуæнхти, гъæдти 'ма лæгæтти. Нарт ку рантæстæнцæ, уæд уæйгути хæццæ тухтæнцæ 'ма син сæ муттаг фесафтонцæ.

Нарт кæцæй рантæстæнцæ, уой хуцауæй æндæр неке зонуй, фал тауæрæхъæй зæгъунцæ, денгизи бунæй рацудæнцæ нарти адæм, зæгъгæ.

Нарт адтæнцæ æртæ муттаги: Бориатæ, Æхсæртæггатаæ 'ма Алæ-гатæ. Бориатæ адтæнцæ фæгъæздуг, мулкгин, фæрнуггин. Æхсæр-тæггатаæ адтæнцæ лæгæй хуарз. Алæгатæ адтæнцæ бæгъатæр муттаг.

Бориати Борæфрнугæн адтæй æстур дзæхæрадонæ, [адтæй си фæткъу бæласæ] æмæ йибæл задæй сугъзæринаæ фæткъутæ.

Æ фæткъутæ йин цидæр хуæрун байдæдта æхсæвигон, фал син багъæуайи фæрæзнæ нæ ирдта. Æхецæн фурттæ н' адтæй, 'ма нар-ти Уæрхæги фурттæй Æхсар æма Æхсæртæгæй ракурдта, ба сæ гъæ-уай кæнтæ, зæгъгæ.

Æхсар æма Æхсæртæг гъæуай кодтонцæ радугай. Еу æхсæвæ кæми адтæй, уоми Æхсæртæг раст бонивайæни æфсæнкъæбот мæргъ-тæ æрбатæхгæ фæййдта, сæхуæдтæ ба цираги хузæн сугъдæнцæ.

— Ци дессаг æй,— загъта Æхсæртæг,— атæ хумæтæги нæ уодзæнцæ, еуей æнæ фæццæф кæнгæ нæййес.

Мæргътæ бæлæсæбæл куд æрбадтæнцæ, уотæ сæмæ зустæй багъузтæй, хъæзин фатæй сæ фехста æма си еуей фæццæф кодта, 'ма [и маргъ] кизги цъæхахст никкодта æма æ тог калгæ фæттахтæй йе 'мбæлтти хæццæ.

Хорискасти сæ тоги фæдмæ син ку 'ркатæй, уæд къæсибадæг уоси бафарста:

— Циуавæр æнцæ?

Йе ба йин загъта:

— Йегæ 'нцæ Донбеттири кизгуттæ, уонæй ку фæццæф кодтай.

Æхсар æмæ Æхсæртæг еумæ фæннæхстæр æнцæ денгизи билæмæ.

— Цæй,— загъта Æхсæртæг,— кæд нæ еу исæфа, уæддæр не 'ннæ уæлæбæл байзайдзæнæй. Æз цæун денгизи бунмæ, ду ба мæнмæ ами фæккæсæ. Мæнæ дин мæ циргъаг, кæд тоги хузæн изæр кæнун байдайа, уæд уой зонæ, æма мæмæ æнгъæл мабал кæсæ.

Æхсæртæг денгизмæ ниллæуирдта, Æхсар ба уосонгæ скодта æма цауæн кæнун байдæдта денгизи билæбæл.

Æхсæртæг денгизи бунмæ ку ниххизтæй, уæд идардмæ еу уорс галаон фæйидта æма, уомæ цæун байдæдта. Æ размæ дуйней адæм баййафта æма сæ фæрсуй, ци кæнтæ, зæгъгæ.

Донбеттирæн æ хестæр кизгæ сæйгæ кæнуй, æма уой фæрсæг адтан, зæгъгæ.

Æхсæртæг æхе медæмæ баласта, ку 'й фæйининæ и сæйги, зæгъгæ.

Донбеттири кизгæ медуат хуссæни адтæй, æ цори ба йе 'ртæ хуæри бадтæнцæ æма йин æ цæф цонг бастонцæ.

Æхсæртæг медæмæ ку бакастæй, уæд кизгæн æ зæрдæ багъар æй, ба-'й-зудта.

Уæд загъта Донбеттирæн Æхсæртæг:

— Дæ кизги дин æз фæццæф кодтон, нур ба 'й дзæбæх дæр мæ-хуæдæг скæндзæнæн, æма мин æй киндзи радтæ.

Донбеттир дæр загъта:

— Арази.

Кизгæ ку сдзæбæх æй, уæд æй Æхсæртæг рахудта денгизи билæмæ æма 'й Æхсари уосонгæмæ бахудта. Æхуæдæг ба Æхсари агорунмæ рандæ 'й. Æхсар æма Æхсæртæг адтæнцæ фазæнттæ, æма сæ нарт сæхуæдтæ дæр туххæй æвзурстонцæ, ка си кæчи æй.

Æхсар æ уосонгæмæ ку 'риздактæй, уæд, рæсугъд силгоймаги ку фæйидта, уæд фæддес кодта, а циуавæр æй, зæгъгæ.

Фал ибæл Æхсæртæги уосæ æхе æрбатухта, ци æрæгæмæ адтæ, æз ами æнæ дæу нæбал фæразун еунæгæй, зæгъгæ.

Уотемæй сæ æрбайафта Æхсæртæг æма, ду ба, ме 'нсувæр уогæй, мæ уосæмæ куд æвналис, зæгъгæ, и дууæ æнсувæри йеци рауæн фæххилæ 'нцæ сæ кæрæдзей рамардтонцæ.

Кæугæ-дзиназгæ байзадæй денгизи билæбæл Æхсæртæги уосæ еунæгæй. Уæдта йин гæнæн нæбал адтæй, æма фæстæмæ æ фидæмæ, Донбеттирмæ, рандæ 'й. Уоми ба йин райгурдæй фазæнттæ — Урузмæг æма Хæмиц.

Гъазунгъон ку фæцæнцæ, уæд дууæ биццеуи иннæ биццеути хæццæ фæхиллæ ионцæ, æма Хæмиц къæсибадæг уоси биццеуи ранадта. Къæсибадæг уосæ сæмæ ралæбурдта æма сæ æлгъетуй:

— Сумах кæд уойбæрцæбæл лæгтæ айтæ, уæд уæлæ Стур Нарти

астæумæ сцотæ, кæцæй æрцудайтæ, уордæмæ, ами ба сумах неци гъуддаг йес!

Урузмæг æма Хæмиц мæтгæлæй æрбацудæнцæ сæ мади размæ 'ма йин загътонцæ:

— Махæн ами фæллæууæн нæбал йес. Къæсибадæг уосæ нин уотæ зæгъуй, ами уæ фиди бæстæ нæ 'й, нур ба нин зæгъæ, мах ке фуртгæ ан.

— Еунæ хуцау [си] ма сарази уæд,— загъта сæ мадæ.— Æз уин æй зæгъуйнаг нæма адтæн, нур ба уин æй æнæ зæгъгæ нæййес.

Хæмиц æма Урузмæг ку фæгъгъомбæл æнцæ, уæд сæ мади сæ хæццæ ракодтонцæ æма Стур Нарти астаумæ сцудтæнцæ. Сæ мадæ хундтæй Ацира-рæсугъд, æма йин загътонцæ:

— Мах дæ не стур фидæн, Уæрхæгæн, хонæн киндзи.

Уæдта загътонцæ Уæрхæгæн:

— Махæн нæ мади æрхонæ, Ацира-рæсугъди.

Йе ба загъта:

— Æз базæронд дæн. Æз ма лæгеуæг кæнун ку фæразинæ, уæд мин мæ тургъæбæл нарти уоститæ сæ донмæ цæуæн фæндæгтæ не скодтайонцæ.

Йетæ ба йин загътонцæ:

— Уой мах равзардзинан. Кæд ма дæ мезунцъæг финкæ кæнуи, уæд ма уосæн бæззис.

Уой ку сбæрæг кодтонцæ Урузмæг æма Хæмиц, уæд æй бацæрун кодтонцæ сæ мадæ Ацира-рæсугъди хæццæ.

6. Æхсæртæггати Уæрхæг æма æ цæуæт

Æхсæртæггатаæ 'ма Борæатæ кæрæдзей æртæ хатти ниццагъдтонцæ; фæйнæ бундоребæл фæйнæ еунæги баизайдæ, 'ма бабæй исмутгаг иуонцæ, фал уæддæр сæ дони бун нæ рæсог кодта, 'ма уотемæй кæрæдзей æртæ хатти ниццагъдтонцæ. Фæстагдæр цагъд ку никкодтонцæ, уæд Æхсæртæггатаæй ма баизадæй Уæрхæг, Борæатæмæ ба Борæфæрнуг.

Борæфæрнугæн æ тургъи еунæг фæткъу бæласæ адтæй. Йе ба задæй еунаг фæткъу. Йе ба адтæй уоди хуасæ. Уæрхæгæн æ зæрондмæ хæстæг райгурдæй дууæ фазон лæхъуæни: Æхснарт æма Æхсæртæг. Йетæ ку рагъомбæл æнцæ, уæд сæ фидæ нæбал фæразта нæ хуасæ æркæнун, нæ хумæ, 'ма æрмæгур æнцæ. Æхснарт æма Æхсæртæг косунгъон фæцæнцæ 'ма дзорунцæ сæ фидæмæ:

— Нæ фидæ, йе дин гал н' адтæй, йе бæх, йе игуæрдæн, цæмæй цардтæ?

Йе загъта:

— Уартæ не скъæти аласайæн æ гъостæ ма зиннунцæ фæгусæй, уотемæй лæууй.

Йе загъта:

— Уæртæ цæвгутæ дæр йес, уæдта нин хонхбæл æрдозæ дæр йес, 'ма йимæ бавналæн некæмæн йес.

Йетæ аласай раластонцæ, ра-'й-кæдзос кодтонца 'ма загътонцæ сæ мадæн, аласабæл нин-еу кæрдзин рахæссæ, мах хуæсæ кæрдунмæ цæуæн, зæгъгæ.

И уосæ бездахтæй æма син фæйнæ уæраси гКбæти 'ма син фæйнæ æхсæз кæрдзини фæххаста. Ку исхъæрттæй, уæд си алкедæр æ хай райста 'ма си алкедæр æ уæраси гæбæт раниуазта 'ма йе 'хсæз кæрдзини рахурдта. Сæ мадæмæ дзурдтонцæ:

— Цо нæхемæ, дæ дзауматæ дæр хæссæ, мах ами нæбал кæрдæн, мах цæуæн Борæати бæласæ гъæуай кæнунмæ.

Уосæ фæццудæй 'ма загъта æ лæгæн:

— Арцæунцæ, нæбал кæрдунцæ; раздахтæнцæ: мах ами нæбал кæрдæн, зæгъгæ, мах Борæати бæласæ багъæуай кæндзинан, зæгъгæ, 'ма нин уоми æхца ку уодзæнæй, уæд ма ами ци хъиамæт кæнæн.

Уæрхæг загъта:

— Афта нæмæ æ къох бабæй хъæртдзæнæй. Уони ма ку бафснайæн, уæд мах мугтагæй цæрæг нæбал йес. Мах тогæй ба уомæн бафсæдæн ку нæййес. Андæра, анæй æндæр ка багъæуай кодтайдæ, уæхæн нæ адтæй. Уомæн ба багъæуай кæнæн ку нæййес, 'ма син сæ сæртæ æркъуæрдзæнæй.

'Ма æрдеуатæ кæнун байдæдта.

Арцудæнцæ æма зæгъунцæ, дзаума нæййес, мах цæугæ кæнæн, зæгъгæ.

Йе ба син загъта:

— Цæугæ бæргæ фæккæндзинайтæ, фал фæстæмæ нæбал æрцæудзинайтæ, мах æнæуой дæр цæгъдæхсæн ку ан, 'ма сумахæн ба уотид рæстбæл дæр уæ сæртæ æркъуæрдзæнæй:

Нæ ниллæудтæнцæ 'ма райстонцæ фæйнæ топпи 'ма фæйнæ карди 'ма фæйнæ мудзурай. Ниццудæнцæ æма Борæфæрнугмæ бадзурдтонцæ, мæнæ дин мах дæ бæласæ гъæуай кæнæн, зæгъгæ.

Ра-сæмæ-цудæй 'ма син загъта:

— Гйæуай кæнетæ, 'ма ку багъæуай кæнайтæ, уæд дин, сугъ-зæринæй ке фæразайтæ,— уой. Фæткъу бонæ радзæгæрæг кæнуй, æхсæвæ ба фесæфуй, 'ма 'й ку нæ багъæуай кæнайтæ, уæдта уин уæ сæртæ куд æркъуæрон, уотæ.

Нистадæнцæ, 'ма гъæуай кæнун байдæдтонцæ, 'ма сæбæл æмбесæхсæви фæббон кодта, согдзæутæ дæр цæун [кæнун] байдæдта. Ка 'й хаста, йе уотæ æрбакодта.

— Гъай-гъай, уомæй нæ нæ фæссайдзæнæ! — 'ма топхæргъув-дæй бадтæнцæ.

Уæдта бабæй фæтталингæ 'й. Уа-нæ-уа, уой ку базудта, а, нæ мæ æруадзæнæнцæ, зæгъгæ, уæд фæткъу ка хаста, йе æхе мегъи медæги ракодта 'ма æхе æрискъардта 'ма уотемæй ку æрхæстæг æй, уæдта йибæл топх фæккодтонцæ, 'ма йеци гъæргæнгæ райевгъудæй, фæткъу дæр бæласæбæл баизадæй. Иннæ йимæ дзурдта, Аххсарт-мæ:

— Дæ топпи гъæри хæццæ цидæр рахаудтæй.

Талингæ ма адтæй. Сæумæ фæррохс æй, 'ма бадзурдонцæ. Фæткъу бæласæбæл лæудтæй. Ка 'й фехста, йе иссирдта æ еу сес, сугъæринæй, 'ма 'й иннемæ æвдесуй:

— Мæнæ кæсис, ци дзи рахаудтæй!

Тоги тьингтæ дæр дзи калдæй, 'ма ниллæг ратахтæй 'ма денгизмæ батахтæй. Лæхъуæн дзоруй йе 'рвадæмæ:

— Мæнæн æнæ уой цæуæн нæййес; ду ба нæ дууæ уаргъи ниххæссæ нæхемæ, уæдта мæ фæсте рацæудзæнæ.

Дууæ уаргъи ниххаста, уæдта æ фæсте цæун байдæдта. Йе [Æхснарт] æ разæй раздæр ниххъхæрттæй денгизи билæмæ. Зæнхи буни кумæ ниххизтæй, йеци рауæн æй хезун байдæдта. Кизгæ ба Менагорти кизгæ адтæй, 'ма син денгизи хæдзарæ адтæй. Иннæ дæр [Æхсæртæг] æй уоми æррийафта, загъта йин [Æхснарт]:

— Æз цæун уордæмæ, ду ба мæ мæйæй-мæйæмæ ардæмæ бæрæг кæнунмæ цо, 'ма, кæд денгиз сурх хæсса, уæд рамардтæн, 'ма дæхецæн ци кæнис, уой кæнæ; на 'ма уорс хæсса, уæдта æгас дæн, 'ма мæ уæдта афæдзи уалæнгæ бабæрæг кæнæ.

Рандæ 'й йе денгизи бунмæ; йе дæр [Æхсæртæг] сæ хæдзарæмæ исиздахтæй. 'Ма Менагорти хæдзарæмæ бацудæй [Æхснарт]. Уоми ба уосæ уæхæн адтæй, 'ма æ кондæн дæр, æ уиндæн дæр æмбал н' адтæй. Загъта:

— Дæ бон хуарз, хуарз уосæ!

Йе ба йин загъта:

— Æгас цо, хуарз иуазæг!

Къела йин æрдадта 'ма 'й исбадун кодта, æхуæдæг ба фингæ æрдадта 'ма фингæ байдзаг кодта; хуæруйнагæй 'ма ниузуйнагæй ци гъудæй, уони йин æ размæ æривардта. Рæбунæй, урундухъæй нæгун цудæй, 'ма уоси фарста:

— Циуавæр æй йе? Уой нæтуни зæрдæй мæ хъури хуæруйнаг нæ ниххездзæнæй.

Уосæ загъта:

— Йе фудæбони кизгæ 'й. Еунæг кизгæ мин йес, 'ма йин авд æнсувæри. 'Ма нарти Борæати Борæфæрнуги тургъи фæткъу бæласæ еунæг фæткъу хаста, бонæ радзæгæрæг кæнидæ, æхсæвæмæ ба исцæдтæ уидæ, 'ма гъе уой хаста 'ма нур цæф фæцæй, 'ма дзи еу сес рахаудтæй. Уой агор рандæ 'нцæ авд æнсувæри 'ма 'й кæд иссеронцæ, уæд баизадзæнæй, ку нæ 'й иссеронцæ, уæдта йин баизайæн нæййес.

И лæхъуæн дæр загъта, мæнæ æз еу сес иссердон; зæгъгæ, 'ма 'й бахаста кизгæмæ. Кизгæ рабадтæй 'ма рацудæй 'ма æ сæргъи идзагдар ниллæудтæй. Кизгæ ба адтæй, цидæр æрдо йибæл адтæй, еугур сугъæринæй, мæйдар æхсæви мæйрохс кодта, уæхæн кизгæ.

Уотæ рæхги ба æрхъæрдтæнцæ æ авд æнсувæри. Фæммедæг æнцæ 'ма сæ мадæмæ дзурдонцæ:

— Ци хуарз нæбæл æрцудæй, куд рабадтæй?

Сæ мадæ дæр син загъта:

— Мæнæ 'й [сес] иуазæг æ дзиппæй исласта, кæмидæр æй ис-
сердта.

'Ма 'й йетæ дæр сæ хъури кæнун раидæдтонцæ 'ма йин загъ-
тонцæ:

— Махæй дин лæвар фæууæд, кæд ибæл æрвæнсис, уæд.

Лæг æмæ уосæ иссæнцæ 'ма цæрун байдæдтонцæ, 'ма еу æхсæ-
вæ лæг нийнæфтæй, 'ма 'й [уосæ] фæрсуй, цæбæл инæфис, зæгъ-
гæ. Йе ба йин загъта:

— Сæумæ бабæй мæ ме 'нсувæр бæрæг кæндзæнæй, 'ма уобæл.

Уосæ дæр ин загъта:

— Уогæ ба дин æнсувæр йес! Уæд мæ мæ цæгати цæмæн дарис?

'Ма исунаффæ кодтонцæ цæунбæл, 'ма сæ [Менагортæ] сæумæ
денгизи уæлбилæ фæккодтонцæ. Се 'рвадæ нæма æрхъæрдтæй, 'ма
[Æснарт] дзурдта æ уосæмæ:

— Ду бал ами рагæдзæ кæнæ, æз ба бал денгизи билæбæл ра-
хæтон цауæни.

Йе цауæни рандæ 'й. Уосæ дæр бадуй 'ма уалинги уосæ рагъи-
гæ 'й, ци æрæги æй, зæгъгæ. Уалинмæ æ лæги æрвадæ Æхсæртæг
æрхъæрттæй. Уосæ 'й æхе лæг æнгъæл адтæй, уотæ æнхузæн ад-
тæнцæ, 'ма йимæ дзоруй:

— Куд æрæги адтæ?

'Ма йимæ æхе ласун байдæдта. Æхе йимæ ласун ку байдæдта,
уæд лæхъуæн кард фелваста 'ма 'й сæ астæу февардта. Уосæ дæр,
никки ба мæмæ кард ласис, зæгъгæ, цох исбадтæй, рабостæ кодта.
Уæд æ лæг исхъæрттæй 'ма ку 'руидта, бостæй бадунцæ, зæгъгæ,
уæд æ зæрдтæй уотæ æнгъæл адтæй, батухæ йин кодта, зæгъгæ, 'ма
æ хъæма фелваста 'ма йе 'нсувæри рамардта.

И уосæ йин ку æрдзурдта, гъе атæ 'ма атæ адтæй, зæгъгæ, уæд
лæхъуæн [Æхснарт], æдта ме 'нсувæри нецæбæл рамардтон, зæгъгæ,
'ма æ хъæма æ зæрди сæри рацавта. Дууæ мардей астæу уосæ бад-
тæй 'ма гъарæнгæ кодта, кудтæй сæбæл, ци кæнон син, зæгъгæ,
уадзгæ сæ кæнон, 'ма сæ халæнттæ хуæрдзæнæнцæ; ивæргæ сæ кæ-
нон, 'ма син ци мадзал искæнон?

Уалингæ ба дин Уасгерги æрхъæрттæй 'ма йибæл ницийнæ 'й,
абони уалæнгæ ке фæййагурдтон, уой ба мин хуцау ку 'рхаста,
зæгъгæ.

Уасгерги бæхæй æрлæуирдта 'ма уосæбæл æрхуæстæй.

Уосæ загъта:

— Ци кæнис? Ходуйнагдзинадæ ку кæнис, и мæрдтæ ма æнæ
ивæрд ку 'нцæ! Ци кæнис, ескупæ дин ледзун? Мæрдтæ багъуд кæ-
нæ, уæдта дæе ци фæндуй, уой кæнæ!

— Куд сæ æвæрун кæнис? — фæрсуй æй.

Йе ба йин загъта:

— Ани дзæбæх ку нæ баивæрай, уæд арази нæ дæн.

— Куд сæ æдта ивæрун кæнис,— зæгъгæ.

Йе ба йин:

— Аьдта сьбьел хуарз уобай куд уа, сь тьеккьь нивьэрзьен ба сугъзььринь фьеткьу куд уа, кьнь 'дта арази нь дьен.

Уасгерги хуцаумь искувдта:

— Хуцаути мьехе хуцау! Аньбьел уьехьен уобай куд уа, сь нивьэрзьен ба сугъзььринь фьеткьу куд уа, уой [исаггаг кьнь!]

'Ма йьци сахат сьбьел гьь уоть фьестадьей.

Йе дьер ин загьта:

— Хуцау ди боз фььууьед.

'Ма йимь Уасгерги фььццьейьвналдта бьбьей, 'ма йимь [и уось] дьурата:

— Ци кьнис? Ци аьньгьдау кьнис! Бьрь фььккудтьен 'ма мьехе нихснон, уьдта дьь ци фььндьь уа, уой кьнь.

Йе дьер ин аь думььггагбьел ниххуьестьей, тььрсгьь йин кодта, 'ма йимь уось дьер дьоруй:

— Ци кьнис? Ци аьньгьдаудзинадьь кьнис! Еуминги мь дььехьццьей раудзьь, дони хупп искььенон.

Йе дьер аьй исуагьта, 'ма и уось аьхе аьхснадта, уьдта аь дууь бьсмухьй аь уьле бакодта 'ма денгизи сьрти фььццьейцудьей. Уасгерги дьер аь бьхмьь исгььп кодта 'ма 'й ниццььвтьь кодта, фал аьй ньбьал раййафта,— аьхе дони ранихьулдта аьма аь цььегатмьь ниффардььг аьй.

Уасгерги искувдта:

— А хуцау, аьдта йе 'гасьей нь, фал аь мардьей дьер мьь хьохи куд бьфгуйа!

Уось дьер уььззауьей баизадьей. Раццьей-рабон 'аьй, 'ма йин раигурдьей дууь фьзон лььхьуьени: Урузмьг 'ма Хььмиц. Цидьер адтьей, хььссун сь раидььдтонцьь, 'ма фььгьгьонбьел аьнцьь, 'ма курондзау ку раццьейудьь, уьд аьй мььстьей мардтонцьь, дондзауи дьер уоть. 'Ма син уьдта еу уось ба загьта:

— Кьед уойасьбьел дьоретьь, уьд уь фидибььстьь баагоретьь!

Йетьь сь мадььмьь бьцудььенцьь 'ма сььхе искььуьг кодтонцьь, цьькутьь нин, зььгьгьь, уьертьь нин не 'мбалтьь нь равардтонцьь. Сь мадьь дьер син цьькутьь ракодта 'ма син цолпийь фьлвастьь. Йетьь ба йин загьгьтонцьь, гьььдин кьохьей нь исхастай, 'ма адььми уой туххьей не 'ййафьен, зььгьгьь.

Йе дьер фььналдта 'ма син аь кьохидзаг фьлвастьь, 'ма йин аь кьох нилхььвтонцьь. Сь мадьь дьер син зььгьуй:

— Уь арт ниууазал уа, мьен кьохьей аьндьер ке кьох нилхььвайтьь, уьехьен уин ньейьес,— зььгьгьь.

Йетьь бьр аьй фььрсунцьь:

— Нь фидьь, нь мутгаг кььццьей аьй,— зььгьгьь.

— Ис-мьь-уагьтьь, 'ма уин аьй зььгьдзььеньен.

Загьта син:

— Сумахьен уь мутгаг Аьхсьертььггатаь; уь фидьь денгизи бьльбьел аьвард. Дууь аьнсувьери адтььенцьь 'ма кььрьедзьей рамардтон-

цæ. Æгас ма æй уæ фиддæлти муггагæй Уæрхæг 'ма Нарти медæгæ цæруй. Сугъдæг æхецæй æндæр йин уосæ дæр нæййес.

— Гъе, мадта тæккæ сæумæ цæугæ кæнæн уордæмæ!

И мадæ ба син загъта:

— Мæнæн уордæмæ фæццæуæн нæййес, сæри хецау мин ку нæ уа, уæд. Уасгергий ауал хатти басайдтон, 'ма фæццотæ, 'ма ма кæд [Уæрхæг] æгас æй, уæд уой номбæл дæр фæццæудзæнæн.

Цæун байдæдтонцæ Урузмæг 'ма Хæмиц 'ма æрбацудæнцæ Нарти гъæумæ 'ма фæрсун байдæдтонцæ, ами Æхсæртæгтатæй ма ка йес, зæгъгæ, 'ма син баамудтонцæ Уæрхæги, бакурмæ 'й, уотемæй.

Уæрхæг ба загъта:

— Махæй фезмæлæг ку некæмибал йес, уæд ка 'нцæ йетæ, сæхе Æхсæртæгтатæй ка хонуй? Æрба-сæ-кæнтæ, æз сæ се стæги гъæдæй базондзæнæн.

'Ма йимæ сæ бакодтонцæ, 'ма син сæ цонги гъолтæ фæууидта 'ма загъта, се стæигъедæ махæй æй, зæгъгæ, фал бакурмæ дæн 'ма сæ цæмæй ма базонон?

Йетæ дæр ин æрдзурдтонцæ, гъе атæ 'ма атæ, зæгъгæ, 'ма син уæдта загъта:

— Æцæгдзинадæй мæнæн адтæй дууæ фазони 'ма рамардæнцæ.

Уæдта йин загътонцæ:

— Нæ мадæн гъе атæ 'й æ гъуддаг, 'ма йин æнæ дæу номбæл ардæмæ иссæуæн нæййес.

Йе ба син загъта:

— Æз зæронд ку дæн, 'ма ма æз ци кæндзæнæн?

Йетæ ба йин уотæ:

— Уой дæсниадæ æхуæдæг искæндзæнæй.

Фæццудæнцæ 'ма сæ мади исхудтонцæ. 'Ма æхсæвæ бацудæй 'ма Уæрхæги зæрондбæл и уосæ æ к'ох æрхаста 'ма æй, æ лæхъуæни куд адтæй, уотæ фестун кодта.

Анз ибæл рацудæй, уæдта йин раигурдæй Субæлци. Ку иурстонцæ, уæд хестаг хай йе райста. Уæдта бабай хестæрбæл дзорун раидæдтонцæ Урузмæг æма Хæмиц. И уосæ син загъта:

— Æз фиццагидæр Урузмæги фæууидтон; мæ губунмæ йе æрба-цудæй фиццагидæр.

Рацæй-рабон 'æй, 'ма Уæрхæг рамардæй, 'ма и мадæ дæр загъта:

— Мæнæн æнæ рамæлун нæбал йес,— зæгъгæ,— 'ма мæ æртæ æхсæви куд багъæуай кæнайтæ, уотæ. Уасгерги ма мæ фæсте уотæ кодта: «Де 'гас мæ к'ох кæд не 'ссирдта, уæддæр дæ мард мæ к'охи куд бафтуйа, уотæ».

Рамардæй и уосæ, сæ мадæ. И æртæ баздахтæнцæ 'ма 'й æртæ æхсæви гъæуай кæнун байдæдтонцæ. Фиццаг æхсæвæ 'й фæгъгъæуай кодта Субæлци. Æхсæвæ йибæл Уасгерги фæббон кæнидæ, уæддæр æй нæ ниууагъта. Дуккаг æхсæвæ ба 'й гъæуай кодта Урузмæг. Йе дæр æй нæ ниууагъта. Æртиккаг æхсæвæ гъæуайи радæ æрцудæй Хæмицбæл. Хæмиц гъæуай кодта, 'ма йибæл Уасгерги æмбесæх-

сæви фæббон кодта, цума уоститæ фидисæуми рацудæнцæ, уотæ. Йе дæр æй фæууагъта æма, æ зæрдæ ци гъастмæ æхсайдта, уордæмæ рандæ 'й. Уасерги дæр бацудæй зæппазмæ 'ма фиццаг æхуæдæг исхустæй марди хæццæ, уæдта æ бæх исхуссун кодта, уæдта — æ егар. И уосæн æ тог ма æнæисуст адтæй, 'ма Уасергиæй дæр, бæхæй дæр, егарæй дæр, ка, ци хузи адтæй, уотæ æ губуни бафтудæй.

Ци йибæл рацудæй, хуцау æхуæдæг зонуй, уæдта зæппази ме-дæгæ низзадæй кизгæ, байраг 'ма дууæ егари, 'ма зæппазæй кизгæ дæр никкæуидæ, байраг дæр ниууасидæ, егартæ дæр исрæйиуонцæ.

Уæд Сирдон зонæнгин адтæй, хуцауи æлгъист, 'ма 'й базудта, а Уасерги уотæ бакодта, зæгъгæ, 'ма сæ рæзти æруадæй Æхсæртæгтатæн, 'ма 'й Урузмæг куд фегъустайдæ, уотæ загъта:

— Хуцауи дессаг нæ 'й! Æхсæртæгтатæн сæ зæппазæй кизги кæун дæр цæуй, байраги уасун дæр, къæбиси рæйун дæр.

Уой ку райгъуста, уæд Урузмæг загъта:

— Цидæр æй, нæ лæгбæл сайдт æрцудæй!

'Ма зæппазмæ уайун райдæдта, 'ма дуарæй бакастæй 'ма дзи æ реубæл, мадæн, кизги фæууидта; байраг дæр уоми хизтæй, къæбистæ дæр уоми рауай-бауай кодтонцæ. Кизгæ æ думæгтаги ратухта, дууæ къæбиси æ хæццæ рахудта, байраг æ хæццæ раласта, уотемæй сæхемæ иссудæй.

Хæссун сæ байдæдта. Кизгæ киндзи цæуйнаг иссæй; дууæ егари исцæдтæ 'нцæ; маргъ ку ратæхидæ, уæд æй раахæссиуонцæ; байраг дæр исбæх æй.

И кизгæ ку исгъомбæл æй, уæд Урузмæгæн æ уосæ Елди хундтæй, 'ма йин, Сатана ка 'дтæй, йе йин загъта:

— Елди, ахсæви дæ лæги мæ хæццæ рауадзæ, маха ахсæви гъазæн, æз ба дин серæ искæнон, — зæгъгæ.

Йе дæр ин загъта, ка нæ дин æй уадзуй, зæгъгæ.

И кизгæ ка 'дтæй, йе йин хурхæбæл серæ устур циуан агидзаг искодта. Сатана 'ма Урузмæг бацудæнцæ уатмæ 'ма гъазун байдæдтонцæ, 'ма сæ гъаст рацудæй, уосæ 'ма лæг иссæнцæ, уомæ. Сатанайæн ба искувдиадæ адтæй, 'ма авари арв, æстгъалутæ, мæйæ искодта, 'ма Урузмæг, æндæмæ цæуон, зæгъгæ, ку зæгъидæ, уæдта йин Сатана уотæ:

— Барæнæ, æхсæвæ ма ку 'й!

Æма уотемæй æртæ 'хсæви æма æртæ бони фæцæнцæ. Сатана ба 'й нæ уагъта, цалинмæ Елди фæгъгъæпп адтайдæ, уæди уалæнгæ. Елди дæр рауай-бауай кодта æ фурмæстæй æма æ маст серæбæл фæккæнидæ, 'ма еу рауади ба фæгъгъæпп æй. Сатана уой ку базудта, уæдта æ дуар фегон кодта 'ма загъта:

— Æллах! Фæ-ннæбæл-бон æй!

'Ма йин [Урузмæгæн] загъта:

— Цо, хæрæгбæл фæстæмæ рабадæ 'ма 'й гъæунгти ратæрæ-батаерæ кæнæ, м'а уæд аннæ гъуддаг феронх уодзæнæй.

Йе дæр хæрæгбæл фæстæмæ рабадтæй 'ма йибæл гъæуи еу

гъæунги фæууæлæмæ 'й, уæдта иннеми ба фæддæлæмæ 'й, 'ма адæм деси бацудæнцæ, мæнæ дессаг! А цæмæн уотæ рабадтæй, зæгъгæ, 'ма иннæ гъуддаг ба феронх кодтонцæ.

Нарти Сатана, кадæр кумæдæр цудæй, кадæр кæмидæр цидæр кодта, гъе уонити зудта.

7. 'Хсарт æмæ 'Хсæртæг

Æртæ Нарты 'хсæн уыдис Борæйæн багъи. Уымæ сахуыр ис æртæ маргъы, æмæ йын баурæдта хъахъхъæнæг — алы хæдзарæй дæр дыууæ лæджы æхсæв. Æмæ йын афæдзæй-афæдзмæ сагъд уыди йæ алыварс дыууæ михы, æмæ-иу кæй рады баирвæзтысты мæргътæ, уыдонæн-иу сæ иуæн йæ сæр ралыц кодта, иннæмæн — йæ цонг æмæ-иу сæ дыууæ михыл æрсагъта. Уæд иубон æрзылдис Борæйæн йæхи рад. Борæйæн та уыд дыууæ фырты: 'Хсарт æмæ 'Хсæртæг. Æмæ сын загъта Борæ.

— Ай уын фæндагтаг. Ацæут, мæ хуртæ, æмæ уæ багъи бахъахъхъæнут, кæннод райсом Æртæ Нарты хæдзарæн лæгæй æрбацæудзысты æмæ уæ иуæн йæ сæр ракæндзысты, иннæмæн — йæ цонг æмæ сæ дыууæ михыл æрсадздысты, æмæ Æртæ Нарты 'хсæн дзæгъæл баззайдзынæн æнæ дарæг.

Араст сты дыууæ лæппуы æмæ ныццыдысты багъимæ. Багъийы астæу дынджыр фæткъуы, æмæ йæ быны æрбадтысты.

Æхсæвæр куы бахордтой, уæд кæстæр æфсымæр 'Хсæртæг загъта 'Хсартæн:

— Æрхуысс уал, 'Хсарт, радыгай хъахъхъæнæм. Æмбисæхсæвмæ ды фæфынæй кæ, уымæй бонмæ та — æз.

'Хсарт æрхуыссыди æмæ бафынæй. Æмбисæхсæв фехъал ис æмæ загъта:

— Хуыцау мын æй ныббарæд, æгæр афынæй дæн.

Уæд ын загъта 'Хсæртæг:

— Нырма æмбисæхсæв нæу, æмæ уал ахуысс.

Хуыссæгхъæлдзæг лæппу та 'рхуссыд фæстæмæ.

Æхсæв æмæ бон кæрæдзийæ хицæн куыд байдыдтой, афтæ æрбатахтысты æртæ маргъы. 'Хсæртæг бады, йæ фат æмæ йе 'рдын йæ къухы. Фæткъуыйыл абадтысты æртæ маргъы æмæ йæ бынмæ згъа-лынц цонгай.

Уæд сæ 'Хсæртæг фехста æмæ сæ иуæн аппæрста йæ базыр æмæ йæ базыримæ иу фыды хъумбыл. Дыууæ атахтысты, æртыккаг дæр сæ фæдыл тæхы фæчылиу-фæчылиугæнгæ. Уæд 'Хсæртæг афыста гæххæтт йæ фынæй æфсымæрмæ: «Æз сæфты мæргъты фæдыл цæуын дæнджызы былмæ. Ды мæм æнхъæлмæ кæс афæдзы бонмæ. Кæд сырх фынк хæсса денджыз, уæд-иу дæ хæдзармæ раздæх — мæнæй дын пайда нал ис. Кæд урс фынк хæсса, уæд мæм-иу афæдзы бонмæ æнхъæлмæ бакæс».

'Хсæртæг сæ фæстейы сурын байдыдта æртæ маргъы æмæ йæ

ахастой дендзыжы былмæ. Æртæ маргъы ныттахтысты дендзыжы бынмæ. 'Хсæртæг йæ дымджытæ æрбатымбыл кодта æмæ сæ асырда дендзыжы бынмæ æмæ ныффардæг Донбетгыртæм. Ахæм хæдзармæ бацъд, æмæ йæ къултæ — æргъæу, йæ бын — цъæх авг, йæ сæр — сæууон стъалы.

Уалынмæ 'Хсарт дæр фехъал. Æркаст йе 'фсымæры гæххæтмæ. Цæуын байддыта йæ фæдыл æмæ ныццъиди денджызы былмæ. Доны былы сарæзта сыррдзæрттæй халагъуд. Изæр æмæ райсом касти денджызмæ, æмæ хаста урс фынк.

'Хсæртæг бацъд хæдзармæ, æмæ хæдзары бадынц авд æфсымæры. Сæ дыууæ хойы сæ уæлейы бадынц — сæ сызгъæрин хил, сæ уæлæ чи цæуы, иннæ — сызгъæрин чыргъæдты. Æртыккаг — уатæй хъæрзы.

Загъта сын:

— Фарн уæ хæдзары æмæ уæ райсом хорз!

Загътой йын:

— Хорз дæ хай уæд! — æмæ сыстадысты авд æфсымæры. Æртæйæ йæ уæллаг фарс æрбадтысты, цъппарæй — йæ дæллаг фарс, æмæ сæ астæу æрбадти 'Хæртæг.

Чысыл куы абадтысты, уæд авд æфсымæры бакастысты 'Хсæртæгмæ æмæ йын загътой:

— Дæ хуызæн уазæг нæм нæдæр цæугæ 'ркодта, налдæр цæугæ 'ркæндзæн, æмæ дыл бацин хъæуы. Фæлæ мастыл стæм.

'Хсæртæг сын загъта:

— Хуыцау уын маст ма зæгъæд. Цæуыл маст кæнут?

Уыдон ын загътой:

— Æртæ хойы нын уыди, æмæ сæ сæ фыдбылыз сахуыр кодта нарты Борæйы багъийыл. Æмæ иу æхсæв чидæр сæ иуы фехста æмæ йын йæ базыр æмæ йæ базыримæ иу фыды хъумбыл аппæрста, æмæ уартæ уаты мæлы.

'Хсæртæг загъта:

— Æмæ уæ рынчынаен ницыуал хос и?

Уыдон загътой:

— Йæ базыр æмæ йæ фыды хъумбыл куы уаиккой, уæд фервæзид.

'Хсæртæг сын загъта:

— Цымæ уын сæ чи 'рхæссид, уымæн цы раттиккат?

Уыдон ын загътой:

— Уый йæ йæхицæн бинонтæн фæкæнид.

'Хсæртæг нывнæлдта йæ дзыппæ æмæ базыр æмæ фыды хъуымбыл уырдыгæй сита. Кæстæр æфсымæр ауади, базыр базыруат авæрдта, æмæ чызг, цы уыд, авд ахæм хуыздæр фестæди. Фараст боны æмæ фараст æхсæвы чындзæхсæв фæкодтой 'Хсæртæг æмæ Донбеттырты чызгæн.

Ракодта чызджы 'Хсæртæг. Афæдзæй-афæдзмæ фæцыдысты денджызы бын. Афæдзы бон куы сæххæст, уæд йе 'фсымæр 'Хсарты халагъудмæ бахæццы сты. 'Хсарт — цуаны, халагъуд — дзæгъæл.

Чызг бакаст халагъуды дуарæй, æмæ афтæ рæсугъд уыд халагъуд, æмæ загъта:

— Цалынмæ бадынæй бафсæдон ацы халагъуды, уалынмæ ардыгæй нæ ацæудзынæн.

'Хсæртæг ын загъта:

— Уæдæ уал бад, æз иучысыл ацуан кæнон.

Араст ис 'Хсæртæг цуаны.

Уалынмæ 'Хсарт æрцыдис йæ халагъудмæ.

Халагъуды дуарæй куы бакаст æмæ чызджы куы федта, уæд загъта:

— Хуыщæуты хуыцау! Мæ амонд мын фæндагыл дæр ма фесаф æмæ бынаты дæр! Уый та кæм зыдтон, æмæ мын халагъудмæ, æнæ фæцæугæйæ, бинонтæ 'рцæудзæн.

'Хсарт æмæ 'Хсæртæгæн та сæ ас дæр иу уыд æмæ сæ хуыз дæр, æмæ сæ ничи зыдта, хуыцау æмæ зæххы йедтæмæ, чи сæ кæцы у. Чызг æм скаст æмæ йын загъта:

— Уа их фæуай! Нал мæ зоныс? Афæдзæй-афæдзмæ доны бын нумæ куы фæцыдыстæм.

Уæд æй базыдта 'Хсарт: «Ай ме 'фсымæр 'Хсæртæджы ус у». Æмæ бацыд æмæ йе 'фцæджы ныттыхст æмæ йæ фæрсы:

— 'Хсæртæг кæм и?

Уый йын загъта:

— Цуаны ацыди.

Бадынц хо 'мæ 'фсымæры хуызæн, кæрæдзийыл цин кæнынц. Уалынмæ 'Хсæртæг æрцыд æмæ дуарæй бакаст. Халагъуды лæджы федта. Дыууæ 'фсымæры кæрæдзи нал базыдтой. Разæй фæхæцынц фатæй, стæй кæрдтæ сласынц. Афæмæй дыууæ дæр доны был кæрæдзи амардтой. Чызг байдыдта кæуын æмæ дзыназын.

Æмæ йæ уынгæгдзинадмæ уæлæ Уастырджы ратахт æмæ йæ уæлхъус абадт æмæ йын загъта:

— Гъæй, хорз чызг, цы маст, цы хъыг дæ бацыдис?

Уый йын загъта:

— Адон уыдысты дыууæ 'фсымæры, æмæ мæ сæ иу ракодта Донбетгыртæй, се 'ннæ ам цардис, æмæ кæрæдзи нал базыдтой æмæ мæ сæрыл кæрæдзи амардтой. Ныр сын сæ хъамбул цæстытæ æмæ сæ сырх уадултæ сынтытæ æмæ рувæстæн нæ ныууадздынæн. Сæ баныгæнын та мæ бон нæу: сылгоймаг дæн.

Уастырджы загъта:

— Æз дын сæ куы баныгæнон æмæ дын сыл хорз цырт куы самайон, уæд мын цы ратдынæ?

Чызг ын загъта:

— Фæцæудзынæн демæ бинонтæн.

Уæд сæ Уастырджы нымæтын ехсæй æрцъыкк ласта дыууæ 'фсымæры, æмæ сыл фестад диссаджы цырт, йæ алыварс куиткъуири галуан.

Уæд ын загъта чызг:

— Ам уал бад, æз доны был мæ къухтæ аксон, æндæра тугæр-хæмттæй демæ кæм цæудзынæн?

Чызг бауад денджызмæ æмæ аленк кодта æмæ йæ цæгатмæ афардæг.

Уастырджи загъта:

— Гъей, додойаг дæ къона! Уæлауыл дыл нал фæхæст уыдзынæн, фæлæ мын Мæрдты та кæдæм ирвæздзынæ!

8. Уырымæг, Хæмыц æмæ Сатана

Чызг йæ цæгатмæ ныццъд æмæ бахæстбойнон. Æмæ йын рай-гуырди дыгуæ лæшпуйы: Уырымæг æмæ Хæмыц. Бон уылынг, æх-сæв уыдисны рæзтысты лæшпутæ. Фат æмæ 'рдынæй хъазынхъом куы фесты, уæд рацыдысты Къутутæнæн бон Донбеттырты калачы фат-æрдынæй хъазгæ.

Æгас Донбеттыртæ сæ фаты хъæрæй бамбæхстысты. Къулыба-дæг ус йæ чызджы рарвыста донмæ. Хæмыц æй куы суыдта, уæд æй фехста, æмæ йæ донгарз ныццъæл. Йæ уæлæ цы дзауматæ уыд, уыдон дæр фат ныскъуыдтæ кодта. Чызг фæстæмæ кæугæ-кæугæ баздæхтис, æмæ йæм йæ мад дзуры:

— Цы кодтай, дæ мад дæ быныл баззайа, дон цæуылнæ æрба-хастай?

Уый йын загъта:

— Дæлæ мæ Хæмыц фехста фатæй æмæ мын мæ донгарз дæр ныццъæл кодта æмæ мын мæ пысултæ дæр ныскъуыдта кодта.

Уый та йын радта ног донгарз æмæ йын загъта:

— Ацу, æмæ дын кæд мæ дзыхæй хай уыдзæни, уæд дын цы дзидзи фæдардтон, уый дын хæлар уæд. Кæннод Сехы гоппыл фæ-хау.

Чызг рараст и æмæ та, дуарæй куыд рахызт, афтæ та йæ Хæ-мыц фатæй фехста.

Уæд æм чызг фæстæмæ дзуры кæугæ-кæугæ:

— Уырымæг æмæ Хæмыц тыхгæнджытæ,— уый мæхæдæг дæр зонын. Мæныл уæ цы тых хъæуы, мæныл хъæды мæргътæ дæр — тых. Фæлæ кæд уыйбæрц тыхгæнæг стут, уæд уартæ уæ фыды фыд Борæ къæлæтджыныл ныххус ис, æмæ уый бабæрæг кæнут.

Дыуу лæшпуйы сæ фæттæ æмæ се 'рдынтæ бацъæлтæ кодтой æмæ хæдзары цæгъдæджы мидæг сысты. Сæ мадмæ дзурынц:

— Ахæм фæндагтаг нын скæ, хæссынæн рæуæг чи уа, хæры-нæн — адджын. Мах цæуæм Нарты хъæумæ, уым ма нæ фыдæл-тæй чи дæр æгас у, æмæ йæ бабæрæг кæнæм.

Араст сты дыууæ лæшпуйы æмæ Нарты хъæумæ æрцыдысты.

Æртæ Нарты ныхасы бадынц.

— Фарн уæ ныхасы 'мæ уе 'зæр хорз. Ам Борæ кæм цæры?

Уыдон сын загътой:

— Борæ ахæм хæдзар нал у, сымах хуызæн лæшпутæ кæмæ ба-

цæуой, æмæ уæ кæмæ фæнды, уымæ рацæут, не 'гас дæр уын — фысым.

Лæшпутæ загътой:

— Махæн нæй фездæхæн æндæр хæдзармæ.

Уæд Нарты астæу дынджыр чъырын хæдзар, æмæ загътой:

— Уæлæ гъе уый Борæйы хæдзар.

Дыууæ лæшпуйы ссыдысты чъырынмæ.

Бахызтысты хæдзармæ, æмæ хæдзары нал уыдис быронæй бацæуæн. Уæд сæ иу фиййаг фелвæста, иннæ — уисой, æмæ рамарзтой хæдзар. Хæдзар, цы уыдис, авд ахæм хуыздæр сæрттывтæ. Зæронд лæгæн йæ дæлæртты бацыдысты æмæ йæ ракодтой дуармæ. Фаджысы йын нытгътыстой лæдзæг. Зæронд лæг уым ныддоныхуыпп кодта, æмæ хæрдмæ танхъа [фынк] схаста. Дыууæ 'фсымæры кæрæдзимæ бакастысты æмæ загътой:

— Ай ма нын нæ мады дæр фæдæрдзæн.

Зæронд лæджы фæстæмæ бакодтой хæдзармæ æмæ йын загътой:

— Мах дæ лæшпутæ стæм æмæ нырæй фæстæмæ демæ цæрдзыстæм. Фæлæ æнæ къæбæргæнæг ницы бакæндзыстæм æмæ дын искуыцæй бионтæ 'ркæнæм.

Араст сты æмæ ныццыдысты Донбеттыртæм. Сæ мады ракодтой уырдыгæй æмæ йæ 'ркодтой Нарты хъæумæ, æмæ дзы сæ фыды фыд Борæ сарæзта бионтæ.

Афæдзы бон куы сæххæст, уæд Борæ амард. Иннæ афæдзы бон куы 'рыввахс, уæд Донбеттырты чызг рарынчын. Йæ мæлæт куы 'рхæстæг, уæд загъта йæ дыууæ лæшпуйæн:

— Куы амæлон, уæд мæ фыццаг æртæ 'хсæвы дзæгъæл ма ныууадзут.

Ус рамардис. Хорз хæрнæг ын сарæзтой.

Бон куы 'ризæр, уæд Уырызмæг райста йæ хæцæнгæртæ, ссыди зæппадзы дуармæ æмæ йæ фæхъахъхъæдта бонмæ. Дыккаг æхсæв дæр та афтæ.

Æртыккаг æхсæв загъта Хæмыц йе 'фсымæрæн:

— Уыцы мад нæ хъомыл иумæ куы скодта, ацы 'хсæв та йæ хъуамæ æз бахъахъхъæнон.

Уырызмæг ын загъта:

— Æз дæуыл куы 'ууæндин, уæд ды гуырæй кæстæр дæ æмæ йæ æртæ 'хсæвы дæр ды хъуамæ бахъахъхъæдтаис.

Хæмыц райста йæ хæцæнгæртæ æмæ араст зæппадзмæ.

Зæппадзы дуарыл лæууы æмæ айхъуыста Нарты хъæумæ, æмæ кæцæй куывды зарын цæуы, кæцæй — чындзæхсæвы хъæр.

Уæд загъта:

— Бын бауай, мæлгæ рынчыны коммæ чи кæсы. Ам ма мын зæппадзæй мæ мады чи хæссы! Ацæуон æмæ искуы иу чындзæхсæв бахæрон.

Араст ис, æмæ, куыддæр зæппадзæй ахызт, афтæ Уастырджи зæппадзы уæлхъус фестæд. Нымæтын ехсæй æрцъыкк ласта марды,

æмæ ус, цы уыд, авд ахæм хуыздæр фестад. Æмæ йæм разæй бацыд йæхæдæг, стæй йæм бауагъта йæ бæх, стæй — йæ куыдз. Стæй та йæ фæстæмæ æрцъыкк ласта, æмæ ус, куыд уыд, афтæ фестад.

Иу афæдз куы рацыдис, уæд зæппадзы дуæрттыл æрбацæйцыд нарты фыдбылыз Сырдон. Байхъуыста, æмæ дзы цыдис сывæллоны кæуын æмæ байраджи уасын æмæ къæбылайы рæйын. Параст ис Сырдон, æмæ Æртæ Нарты бадынц æмбырдæй ныхасы.

— Фарн уæ ныхасы æмæ уæ райсомтæ хорз!

— Хорз дæ хай уæд, Сырдон!

Æмæ сын загъта Сырдон:

— Диссагыл дис кæнут, фæлæ ам диссагæй ницы ис. Диссагтæ ис Борæйы уæлмаертды: куы байхъусай, уæд дзы цæуы сывæллоны кæуын æмæ байраджи уасын æмæ къæбылайы рæйын.

Уырымæг бадтис ныхасы уæлейæ. Фестадис ныхасы сæрæй æмæ бацыд зæппадзы дуармæ.

Бакодта зæппадзы дуар, бахызт мидæмæ æмæ дзы ракодта бæхты хистæр Чесана æмæ куыйты хистæр Силæм, стæй дзы рахаста иу чызг. Куыдз æмæ бæхæн æмбал нæ уыди.

Чызг хъомыл [кæнын] байдыдтой, æмæ йыл сæвæрдтой ном Сатана. Чындзы цæуын афон ын куы сси, уæд ын загъта Уырымæг:

— Сатана, мæ хæдзарæй чындзы цæуай — сæфгæ кæндзынæн, чындзы нæ цæуай, уæд та мæ хо дæ, 'мæ худинаг у.

Уæд ын Сатана хæрæг сифтыгъта æмæ йын загъта:

Йауыл зыгъуыммæ сбад æмæ йæ Нарты уынгты ауадз.

Уырымæг хæрæгыл сбадти зыгъуыммæ, æмæ Æртæ Нарты сыхтæ-сыхтæ æмæ чыртæ-чыртæй рамбырд сты уæлхæдзæрттæм. Дис кæнынц: нæ зондамонæг Уырымæг хæрæгыл бадын йæ сæрмæ бахаста, фæлæ йыл зыгъуыммæ та цæмæн сбадт?

Уæд сын Сырдон загъта:

— Фесæфат, куыйтæ, сау нарт, æндæр диссаг дæр чи нæ федта! Уый барæй зыгъуыммæ сбадти: размæ йын фæндаг хæрæг уыны, фæстæмæ — йæхæдæг, æмæ сын афтæмæй никæцæй ницы тас у.

Дыккаг хатт куы ацыд Уырымæг хæрæгыл хъæууынгты, уæд ма йыл гæзæмæтæ фæдис кодтой. Æртыккаг хатт æй хъуыды дæр ничиуал æркодта.

Уырымæг фæстæмæ сæхимæ æрцыд. Сатана йæ фæрсы:

— Куыд уыд дæ хабар, Уырымæг?

Уырымæг ын радзырдта. Уæд ын Сатана загъта:

— Гъемæ уæдæ æз æмæ дæ хъуыддаг дæр афтæ.

Æмæ уыцы ран сарæзта Уырымæг йе хойæ бинонтæ.

9. Сатана куыд райгуырди

Борæты мад уыди Сасана. Иу бон куы уыд, уæд æм Уастырджи æрцыди æмæ йæм барвыста лæг, мæхицæн дæ хæзгул куы бакæнин, зæгъгæ.

Сасана загъта Уастырджийæн:

— Æз никæмæ бакомдзынæн мæхи мой йедтæмæ.

Уастырджи йын загъта:

— Æмæ куы амæлай, уæд та мын кæдæм цæудзынæ? Нæ дæ ныуаддзынæн мардæй дæр.

Стæй Сасана куы марди, уæд куырдатæ йæ фырттæй, Хæмыц, Уырызмæг æмæ Созырыхъойæ*:

— Мæнæ, куыд тыхджын лæг мæм æртхъирæн кодта, уый тыххæй уæ курын, мæ фырттæ, æмæ мæ æртæ æхсæвы бахъахъхъæнут ингæны.

Амарди Сасана, æмæ фыццаг æхсæв Уырызмæг хъахъхъæдта. Уастырджи æрцыдис æмбисæхсæв æмæ сбон кодта æмæ æрбакæсын кодта хур, æмæ алчи йæ хъомтæ аскъæрдта хъомгæсмæ. Стæй загъта Уырызмæг Уастырджийæн:

— Хинæйдзæг лæг, уымæй мæ нæ фæсайдынæ.

Фæбадти уым Уырызмæг, фæхъахъхъæдта æмæ, куы сбон и, уæд йæ хæдзармæ ацыди.

Дыккаг æхсæв Созырыхъо æрцыдис марды цурмæ æмæ йæ мады хъахъхъæнын байдыдта. Уастырджи та æрцыди æмбисæхсæв марды цурмæ æмæ та сбон кодта, алчи та йæ хъомтæ аскъæрдта хъомгæсмæ. Стæй Созырыхъо загъта:

— Хин лæг, мæн уымæй нæ фæсайдынæ.

Созырыхъо сахæттæ нымадта æмæ, куы сбон и, уæд ссыди йæ хæдзармæ. Уыйфæстæ 'хсæв Хæмыцы рад æрцыди хъахъхъæнын йæ мады. Стæй та Уастырджи æрцыдис æмбисæхсæв æмæ сбон кодта, æмæ хъомгæсмæ аскъæрдтой та сæ хъомтæ. Уæд загъта Хæмыц:

— Ай куы сбон и, хур дæр куы бакасти, алчи йæ хъомтæ хъомгæсмæ куы аскъæрдта, æз ма цæмæн бадын? Цæуон æмæ Алæгаты чындзæхсæвы æз дæр фæхъазон.

Ссыди чындзæхсæвмæ æмæ хъазыдис. Стæй Сасанамæ Уастырджи æрцыди æмæ фыццагдыдæр йæхæдæг йемæ схуыссыди, стæй йæм йæ уырсы бауагъта, уый фæстæ йæм йæ егары бауагъта æмæ атаhti уæларвмæ.

Стæй иу лæппу æрбацыдис Алæгаты хъазтæ æмæ загъта:

— Диссаг нæу! Борæты зæппадзæй чызджы кæуын, байраджы уасын æмæ куыдзы хъæвдыны рæйын цæуы.

Стæй, Уырызмæг æй куы фехъуыста, уæд загъта:

— Ай, ме 'фсымæр мæ аргæвста: нæ бахъахъхъæдта нæ мады.

Ныццыди ингæнмæ æмæ федта: йæ мад ныззади чызг, байраг æмæ куыдзы хъæвдын. Райста сæ Уырызмæг, йæ хæдзармæ сæ рахаста æмæ схъомыл кодта. Чызг хорз сси, хуынди Сатана. Байраг дæр уыдис Уырызмæджы хъулон Дур-Дура бæх; куыдзы хъæвдын егары къæбыла уыдис æмæ хорз егар сси.

* Созырыхъо кæд йæ фырт нæ уыди, уæддæр семæ царди, уый тыххæй дзы куырдатæ (кадæгтæнæджы фиш).

III. САТАНА УЫРЫЗМÆДЖЫ УС КУЫД ССИ

10. Æлдий тъяппи тауæрæхъ

Орæзмæгæн Æхсинæ йе 'нсувæр-хуæрæ адтæй. Æлди ба æ уосæ адтæй. Орæзмæг уæдта афæй балци рандæ 'й. Афæй ку 'рхъæрттæй, уæдта æрфæдзахста Æлдимæ:

— Æнахур иуазгутæ фæххонун, æма йести ниуæзтæ исцæттæ кæна!

Сагъæс кодта [Æлди], æма йин уæдта Æхсинæ загъта:

— Мадта ме 'рвадæ дæр æй, æма дин ку искæнон, уæд ди, ци ракорон, уой мин.

Йе дæр расоми кодта, цидæр корай, ра-дин-æй-æттдзæнæн, зæгъгæ.

— Мадта,— зæгъгæ, загъта,— фиццаг æхсæвæ, куддæр æрхъæртонцæ, уотæ мин дæ хъæппæлтæ радтæ, æма дæ хузи сæ рази зелæн кæндзæнæн, уæдта æхсæвæ, ме 'рвадæ кæд æй, уæддæр имæ ба-цаудзæнæн æма æ хæццæ фæууодзæнæн, уæдта цæретæ уой-фæсте ба.

Æ сæр ибæл ниццагъта, фал [ин] уæддæр равардта.

Æхсинæмæ зад нимæхст адтæй. Цъеу хумæллæгбæл бабадтæй æма 'й рахуардта æма парасуг æй. А бæздзæнæй, зæгъгæ, æма си бæгæни искодта.

Æрхъæрттæнцæ, æма йин Æлди æ хъæппæлтæ равардта, æма Æхсинæ зелæн кодта, Æлди ба æхе бафæсвæд кодта. Баздахтæй Æхсинæ 'ма син хуæрун, ниуазун кæнун байдæдта æма сæ фæррасуг кодта. Иуазгутæ ку ниххустæнцæ, уæд Æхсинæ уатмæ бацудæй æма и расуг лæги хæццæ ниххустæй, æма лæг æма уосæ иссæнцæ. Уат ка 'дтæй, уой царæбæл Æхсинæ мæйæ 'ма стълути хузæ искодта.

— Не 'фсинæ, æнгъæлдæн, исбон æй, фестæн,— зæгъгæ, дзоруй Орæзмæг.

— Уæлæ ма стълутæ зиннунцæ,— зæгъгæ, æма бабæй ниххустæнцæ. Нур фæббон æй, æма иуазгутæ дæр фестæдæнцæ 'ма рацо-бацо кодтонцæ. Æлди æрбауайдæ 'ма фæстæмæ фæууайдæ æма хурхи хъалац раниуазидæ æ фур мæстæй. Уотемæй, цалдæн æ хурфи хурхæ цудæй, уалдæнмæ ниуазта, уæдта фæгътъяпп æй æ фур мæстæй.

Æхсинæ дæр уой ку базудта, уæдта мæйæ æма стълутæ дæр фехалдта æма загъта:

— Нур ба кæд де 'нсувæр-хуæрæ дæн, уæддæр дин бинонтæ исдæн.

— Хуцау дин ма бакомæд,— загъта Орæзмæг.

Уæдта рацудæй Орæзмæг æма загъта йе 'уазгутæн:

— Ни-ммин-хатир кæнетæ, æгæр берæ фæххустæн.

Уæдæй фæстæмæ Æхсинæ æма Орæзмæг лæг æма уосæ иссæн-цæ.

11. Нарты Сатана

Нарты мад æрымысыд мæлын æмæ фæжæхсы йæ лæшпутæн:

— Æз дæн чæмæдæр хæснагонд æмæ йæ хæснагæй фæсайдтон. Уый мын нæ ныгуаджджен йæ маст, фæлæ мын мæ уæлмæрды бахъ-ахъхъæнут.

Уыдон ын бавæрдтой ныфс:

— Кæд фæнды, мæй дæр дæ бахъахъхъæнæм.

Амард сæ мад æмæ йæ жæппазы бавæрдтой. Фыджджæг æхсæв бахъахъхъæдта Уырымæг. Дыккаг æхсæв — Сослан. Æртыккаг æхсæв Хæмышы рад æршыди. Хæмыш уыди лæшпулæг, æрра, Уастырджы йæхæдæг — хæйрæг лæг. Хæмыш зивæгæй ашыди уæлмæрдмæ, омæн мæм йæ чынджæхсæвты хъазын фæндыди.

Уастырджы рараст æмæ зыдта, сымбæлжен хъахъхъæнæгыл. Афтæмæ бафæнд кодта: «Тыхæй нишы саразжынæн, сайæнжинад бакæнон».

Æрдæгæхсæв бон фестын кодта. Нарты уынгтæй зарыны хъæр суагъта. Хæмыш уый куы ауыдта, уæд загъта:

— Шом, æз нычæуон, ме 'мгæрттимæ ахъазон: ныр боньгон нæ мадæн тас нал уыжени.

Хæмыш ашыди, йæ ашyd ын жæбæх уыдта Уастырджы. Уый нарты жæппазы фæкуыси. Усимæ фыджджæг йæхæдæг фæши, стæй йæм йæ бæхы бауагъта, стæй гыджжыл къæбыла. Ус рагсоммæ ныййардта сывæллон, байраг æмæ къæбыла.

Нартæн Сырдон хæйрæг уыди, уышы хъуыддæгты базыдта. Рагсом раджы фæлиуырда, жæппазы дуæрттыл ссыди, æмæ мидæгæй хъуысы сывæллоны кæуын, байраджы уасын æмæ къæбылайы рæйын.

Нартæ ныхасы бадаг уыдысты. Ныхасмæ башыди Сырдон æмæ ражуры:

— Диссæгтæ бирæ федтон, фæлæ абоны хуызæн диссæгтæ никуы федтон. Нарты жæппазы сывæллоны кæуын шæуы, байраджы уасын æмæ къæбылайы рæйын.

Уырымæг ныхасы сæ уæле бадти. Йæ мидзæрды загъта: «Не 'рра 'фсымæр йæ мады æпшындæр нишы бахъахъхъæдта».

Шæрдæгтомау фæлиуырда, жæппазмæ ссыди, йæ дуар ын бакодта. Башыд æм, æмæ жы чызг дæр ис, байраг æмæ къæбыла дæр. Æртæйы дæр йæ хæжармæ æрхаста. Чызджы хæссын байдыдта, йæ ном ын Сатана схуыдта.

Чызг рæзын байдыдта: мæй йыл куы ашыди, уæд афæжы шахъ-хъæн кодта, афæж куы ашыди, æртæ азы шахъхъæн кодта.

Мой кæнын афон ын куы 'ршыди, уæд йæ зæрдæйы журы: «Мой бæргæ кæнын, фæлæ мæ мойаг кæм и, уый нæ уынын». Йæхи зæрды сфæнд кодта: «Æз, кæд мын уа Уырымæг, кæннод æппындæр нæ мой кæнын».

Ныр шы кæна Сатана? Йæхи жыхæй æм журын нæ уæнды, æндæр æй куы фехъуса, уый йæ фæндгæ нæ кæны. Сатана уæд йæхи-шаен журы: «Шæй, мæ сау шæсгом сыхалон æмæ йæм мæхæдæг бауæндон».

Загъта Уырымæгæн:

— Мæнæн æндæр хос нæй, ды мæ мой куы нæ уай.

Уырымæг ын загъта:

— Кой дæр æй мауал скæн, адæмæй худинаг у.

Сатана йын ражырдат:

— Худинаг шæмæй ферох уа, уый дын дæхишаен фенын кæнжынæн. Хæрæгыл дызгъуыммæ сбад æмæ ныхасы астæуты ашу. Ныхасы адæм куыд кæной, уыдонмæ кæс. Ныхасæй куы ашæуай, фæаууон кæн дæхи æмæ та сыл фæстæмæ æрбаздæх. Æртыккаг здæхт акæ, æмæ, чи куыд кæна, уый-иу мын ражур.

Уырымæг сбадти йæ хæрæгыл æмæ башыд ныхасыл. Ныхас худынæй ныффæлдæхтысты — иуыл фæхудтысты. Фæстæмæ æрбаздæхт Уырымæг ныхасыл: æрдæгæй ма бахудтысты, æрдæг æппын-дæр нал бахудт. Æртыккаг здæхт ныккодта, æмæ йæм кæсгæ дæр нал скодтой, худгæ дæр ничиуал бакодта.

Сыздæхт Уырымæг фæстæмæ йæ хæжармæ. Сатана йæ размæ ралиуырдат:

— Гъе, куыд кодтой адæм дæ хæрæгыл бадтæй?

— Раздæр куы башыдтæн, уæд адæм худæгæй ныффæлдæхтысты æмæ уæлæмæ стын нал фæрæзтой. Фæстæм куы сыздæхтæн, уæд ма чи бахудти, чи—нал. Æртыккаг здæхт куы ныккодтон, уæд мæм æппын кæсгæ дæр нал бакодтой.

Сатана йын загъта:

— Гъе, уæдæ адæмты хъуыддаг афтæ у. Æртæ боны ныл бахуджысты, стæй нæ хъуыды дæр ничиуал æркæнжен.

Уырымæг ын ражырдат:

— Ох, æмæ усджын дæн, дыууæ усы куыд уыжени?

Сатана йын загъта:

— Уымæн æз схос кæнжынæн. Ды мины куыд æрымыс æмæ дæ бинойнагæн нуæзтытæ бантауын кæн бирæ.

Загъта Уырымæг йæ усæн, Елдайæн:

— Мæнæ мины куыд кæнжынæн, æмæ нуæзтытæ бантау бирæ.

Елда дын бантыдта нуæзтытæ. Сатана сын хин скодта æмæ сæ æппын æнхъызын нæ уажы.

Уырымæджы ус Елда суынгæг ис:

— Ай æппæт хъиамæт куы фесæфой, уæд мæ мæ мой маржени!

Сатана йæм башыди æмæ йын загъта:

— Ма суынгаг у. Дæ мойы мын иу æхсæв ратт, æмæ сæ æз сæнхызын кæнжынæн.

Елда йын загъта:

— Оу, иу æхсæв мæ шы курыс! Афæж дæр дæу уæд, уышы хъиамæт ма фесæфæд, уый йедтæмæ.

Сатана башыди, æндæр сæнхызæнтæ бантыдта æмæ сæ сынхызын кодта.

Ашы рæстæджы Уырымæг уыд хæтæны. Сатана загъта Елдайæн:

— Дæ лæг куы 'ршæуа, уæд къуымæл уарзаг у.

Ахъайзаг æй сынхызын кодта. Уырымæг æршыди, йæ уатмæ башыди. Уаты куы 'рынчад, уæд Сатана загъта Елдайæн:

— Шæй, мæ жырды мын сайыс? Дæ лæг мæн у ахсæв.

Елда йын загъта:

— Æлпындæр нæ сайын. Лæг ахсæв дæу фæуæд.

Сатана башыди Уырымæгмæ. Йæ къуымæлы къæрта ахаста æмæ йæ уаты дуармæ 'рывæрдта. Сæ дуæрттæ сыхгæдтой æмæ 'рынчадысты иумæ Сатана æмæ Уырымæг.

Сатана зыдта хинжинæдтæ æмæ шарыл фестын кодта стъалытæ æмæ мæй. Фынæйæ куы бафсæст Уырымæг, уæд журы:

— Дуар бакæн, стын афон у.

Сатана зæгъы:

— Лæгай, иууыл хæтæны куы вæййыс, уæд ма скæс, нырма стъалытæ кæм сты!

Уырымæг дæр та 'рхуыссыд.

Елда рауайы æмæ дуарыл алаууы, мæстæй къуымæлæй дьгууæ аназы. Сатана уыйбæрш бакуыста, æмæ Уырымæджы иннабонмæ дуармæ нæ рауагъта. Елда мæсты кодта, шал шыды кодта, уал дьгууæ къусы къуымæлæй нуæзта æмæ тъæппытæ фæхаудта. Сатана ба- зыдта, ус амард, æмæ дуар бакодта.

12. Уырымæг Сатанайæ куыд баиу

Æхсæртæгтæ уыдысты æртæ 'фсымæры æмæ сын уыд иунæг хо: Уырымæг, Созырыхъо æмæ Хæмыц, сæ хо — Сатана. Тынг æхсарджын адæм уыдысты, нарты мидæг уыдонæй æхсарджындæр нæ уыди.

Сæ хистæр æфсымæр Уырымæг Алæгаты чызджы ракуырдатта.

Уыцы рæстæджы уыди ахæм æгъдау, æмæ-иу ус чи ракуырдаттаид, уый-иу хъуамæ балцы ацыдаид иу афæдз. Уырымæг цас ацарди йæ усимæ, уæд ын йе 'рцыдмæ йæ ус скодта бæгæны. Бæгæны фыцгæ хорз скодта, фæлæ йыл æнтуан куы ныккодта, Уæд не сæнхызыти. Куы нæ йын рæстмæ кодта, уæд Сатана загъта:

— Кæд мын фыццаг æхсæв дæ лæджы ратдзынæ, уæд дын æй æз бантаудзынæн, æмæ дын сæнхыздæн.

— Хорз,— зæгъгæ, загъта чындз,— кæд де 'фсымæры дæ сæрмаæ хæссыс, уæд дæу фод!

Дзырд ын куы радта чындз, уæд Сатана бантыдта бæгæны, æмæ тынг хорз сæнхъызти.

Уалынмæ Уырымæг æрцыдис, куывд скодтой æмæ хорз бæгæны фæнызтой. Изæрæй алчи дæр йæ хæдзармæ ацыдис.

Сатана — арвы хин, зæххы кæлæн — сарæзта ахæм хуызтæ: стъалытæ æмæ мæй цыма рудзынгæй зындысты, уыйхуызæн. Чызг æмæ чындз дæр бирæ фæбадтысты кæрæдзимæ гæстæ, стæй уæд чындз дæр загъта:

— Цæй, мах дæр схуыссæм, афон у,— зæгъгæ.

Уæд ын Сатана загъта:

— Æмæ дæ дзырд сайгæ кæныс? Кæм хуыссынмæ хъавыс?

Чындз та загъта:

— Цу, кæд дæ сæрмаæ хæссыс, уæд!

Сатана мæй æмæ стъалыты хуызтæ царыл бакодта, йæхæдæг Уырымæджы фарсмæ æрхуыссыд æмæ, иу рæстæджы куы уыдис, уæд Уырымæг райхъал æмæ йæ йæ усы 'фсон йæ хъæбысы æрбакодта. Уæд æм Уырымæг дзуры:

— Алæгаты чызг, фыццаг æхсæвæй ныр хуыздæр дæ.

Чызг ын загъта:

— Нæ мыккаджы хъæд афтæ у,— цæмæй йыл нæ фæгуырысхо уыдаид, уый тыххæй.

Куы сбон ис, уæд Уырымæг дзуры:

— Бон уыдзæнис ныр,— зæгъгæ.

Сатана йæм дзуры:

— Кæм и нырма бон, уæлæ мæй æмæ стъалытæ нæ уыныс? — Æмæ та хуссынц дарддæр дæр.

Æдте чындз катый кодта: «Кæд ын исты фыдбылыз сарæзта, цæй æрæгмæ стынц». Æмæ чындзæн мæтæй йæ зæрдæ атыдта, фæзæрдæ-дзæф æмæ амарди.

Сатана уый куы базыдта, уæд лæгмæ дзуры:

— Сыст, бон уыдзæн ныр,— мæй æмæ стъалыты хуызтæ райста æмæ рудзынг байгом кодта.

Уырымæг æй куы федта, уæд загъта:

— Ай Сатана куы дæ,— зæгъгæ.

Уый йын загъта:

— Æмæ уæдæ дысонбонмæ кæимæ хуыссыдтæ?

Фæзагъд кодта Уырымæг:

— Цæмæн мæ фæхудинаг кодтай, цæмæн афтæ бакодтай?

— Ницы кæны,— загъта Сатана,— уый бирæ худинаг нæу.

Æдтæмæ рацыдысты, æмæ [уæдмæ] чындз амарди, мардæй йæ райæфтой. Цы гæнæн мæ уыди! Мард баныгæдтой æмæ Уырымæг хъыг кодта:

— Фæхудинаг мæ кодтай Сатана,— зæгъгæ.

Сатана загъта:

— Ирон фидис — дыууæ боны, бирæ худинаг нæу.

Гъе стæй уæд Сатана загъта:

— Цом-ма уæдæ мемæ, кæддæра ныл адæм бирæ фæхудиккой? Хæрæгыл сбадтысты размæ-фæстæмæ æмæ афтæмæй хъæууынгты ацыдысты. Адæм сыл худæгæй мардысты:

— Уæртæ хæрæгыл куыд бадынц,— зæгъгæ.

Дыккаг бон дæр та сбадтысты, хъæууынгты ацыдысты, æмæ сæм уæд худгæ нæ, фæлæ кæсгæ дæр ничиуал кодта.

Уæд Сатана бафарста Уырымæджы:

— Гъер ма ныл исчи худы?

Афтæмæй лæг æмæ усей баззæдысты Сатана æмæ Уырымæг.

13. Уырымæг Сатанайы йæ цæгатмæ куыд арвыста

Фыр мæстæй иухатт загъта Уырымæг йæ ус Сатанайæн:

— Хуыцауы хатыр бакæ, цæугæ дæ цæгатмæ. Ахæсс нæ хæдзарæй, цы дæ бафæнда, уыдон иууылдæр, дæ зæрдæ кæй зæгъы, уыцы хæзнатæ, фæлæ мæ ныгуадз, нал дæ фæразын!

— Иттæг хорз,— дзуры Сатана,— гæнæн мын нал и, мæ лæджы хай, дæ коммæ бакæсдзынæн, фæлæ курын дæ, уыцы иунæг бар мын ратт — фæстаг хатт, фæнды мæ, хорз минас дын куы фенын кæнин, æххормагæй куыд нæ баззайай.

Цæлуарзаг уыди Уырымæг, ууыл сразы.

Æфсин Сатана заманайы фынг сарæзта. Къæбицы ницыуал ныуагъта хуыздæр хæринæгтæй, нозтытæй.

Бирæ аназын кодта сау бæгæнийæ.

Иттæг срасыг Уырымæг, урсрихи, саузачъе, æмæ тарф фынаей бацц.

Æфсин Сатана нард галтæ уæрдоны сифтыгъта, гуыффæйы байдзаг кодта фæсалæй, гобан айтыдта, гауыз ыл æрæмбæрзта, йæ лæджы уым авæрдта, хæдзарæй ницы рахаста.

Фæндагыл зæронд Уырымæг фехъал и; кæсы дын, æмæ йæ цуры Сатана бады, бæрз уисæй сæ галтæ размæ тæры, бындзытæ асурасур кæны йæ цæсгомæй залмы сыфæй.

— Ай та цы диссаг у, куы ницы æмбарын! Ай кæдæм цæуæм? — фæрсы лæг усы.

— Ферох дæ и, æвæццæгæн, мæн дæ хæдзарæй кæй атардтай дысон. Æмæ ныр мæ цæгатмæ рараст дæн.

— Хорз,— загъта Уырымæг,— фæлæ мын бамбарын кæ, мæн та ма демæ цæмæн ласыс?

— Куы мæ æрвыстай дысон мæ цæгатмæ, уæд загътай: «Дæ зæрдæ кæимæ дзуры, уыцы дзауматæ æмæ хæзнатæ алас демæ». Дæуæй

зынаргъдæр æмæ уарзондæр хæзна мæ царды нæй, æмæ дæ ралас-тон, иннæ хæзнатæ нæ хæдзары ныгуагътон.

— Ай хæйрæгыл куы фæхæст дæн! — загъта зæронд Уырызмæг, йæ усимæ бафидыдта, фæстæмæ сæ хæдзармæ ссыдысты.

14. Орæзмæги балци æма Сатана

Нарти Сатана, Æхсинæ-æфсийнæ, Орæзмæги уосæ адтæй. Еухатт Орæзмæг загъта Сатанайæн, балци цæун, не 'фсийнæ, мæ зæрди æрæфтудæй мæ зæруæрдæмæ ма фæххæтон, æма мин хуаллаг исрæвдзæ кæнæ, зæгъгæ.

Сатана дæр æ лæгæн куд не срæвдзæ кодтайдæ хуаллаг! Уотемæй рандæ 'й Орæзмæг йе стур Æрфæнбæл хæтунмæ. Ци фæххæттæй, уæдта 'й цидæр адтæй, хуцау дзенти гъæубæл бахаста. Йетæ ба 'й алцæмæйдæр сайдтонцæ; цæмæй уоми æризадайдæ, уой туххæй ин али хуарз кодтонцæ. Еу кизгæ йимæ æрбахудтонцæ, æ конд, æ уиндæн кæмæн нæ адтæй, уæхæн, æ сугъзæрийнæ дзиккотæ цетенидзаг адтæнцæ, хори тунтæ кастæй æ хъури бунтæй.

— Ами цæрæ, Орæзмæг, мæнæ дин бийнонтæ, мæнæ дин хæдзарæ, тухст дæ нецæбæл бауадздзинан, — зæгъгæ, йин дзурдтонцæ йеци адæм.

Орæзмæги зæронд дæр сæ куд не 'рлæдæрттайдæ 'ма син загъта:

— Цæрунбæл арази дæн, фал мин нуртæккæ ба ами ниррæмæн нæййес, цæун нæхемæ, дæс боней фæсте ба æрбацæудзæнæн, — уотæ син нæртон уасхæ равардта.

Дзентæ дæр æй рауагътонцæ. Орæзмæг æ хæдзарæмæ æрцудæй æма лæкъундзæстæй хабæрттæ Сатанайæн æрдзурдта, уæдта загъта:

— Дæс боней фæсте ба фæстæмæ цæудзæнæн, уасхæ син равардтон.

Æхсийнæ-æфсийнæ дæр нирдеуагæ кодта, йетæ ба дзентæ ку адтæнцæ, æма уонæмæ ку рандæуай, уæдта дæуæй мæнæн лæг ку нæбал йес, зæгъгæ.

Орæзмæгæн йе 'нгъуди бæнттæ æрхъæрттæнцæ, æма загъта Æхсинæйæн. Æхсийнæ, ме 'нгъуди бæнттæ фæцæнцæ, исон цæутæ кæнун, æма мин хуаллаг исцæттæ кæнæ, зæгъгæ.

Сатана дæр ин хуаллаг исцæттæ кодта, æхуæдæгта 'й фæррасуг кодта æма 'й уотемæй ницхуссун кодта.

Орæзмæг ку рафунæй æй, уæд ин Сатана ба æ сæргъи мæйæ æма стъалути хузтæ искодта. Орæзмæг фестидæ, рагъæуай кæнидæ, æма мæйæ — бæрзонд, стъалутæ дæр — уотæ, 'ма уæдта фæстæмæ ницхуссидæ. Уотемæйти йибæл хор арви астæумæ исхъæрттæй, йеци афони ба йимæ Сатана балæбурдта:

— Нæ лæг, мæрдхуссæ ку никкодтай, кумæдæр цæуйнаг ку адтæ, 'ма дæбæл ку исрæфтæ 'й.

Орæзмæг дæр æй балæдæрттæй æма йин загъта:

— О, гяур, налат силæ! Мæ нæртон уасхæ мин фæссайун кодтай, нарти астæу мæ фæгадæ кодтай, æма дин хуцау ма бакомæд! Дæ миутæй бабæй бакодтай, 'ма гъе нур ба мæнæй дæу астæу лæг æма уосæ нæбал йес, æма дæ хæдзарæ баагорæ.

Сатана ба йин загъта:

— Æз дæр арази дæн, лæг æ уосæ йесгæд рауагъта, фал уотемæй ба нæ ракомдзæнæн. Æз нарти астæумæ раги æрцудтæн, сæ цæнхæ, сæ кæрдзинæй син хайгин дæн, йетæ дæр уотæ. Нур ба мин кувд искæнæ, æз ба нартæн мæ ниуазæн радтон, уой хæццæ ба æз дæр ами хъиамæтгун дæн, æма мæбæл нæ хецаути муллитæй еу сæр æнтæсуй, æма йе дæр мæн куд уа.

Орæзмæг дæр ин исарази æй, 'ма йин кувд искодтонцæ. [Кувди] нарти авд æхсæви 'ма авд бони ниууорæдта, уойфæсте нартæ хуарз хинстæй сæ хæдзæрттæмæ фæххæлеу æнцæ, урдугистгутæ фæстагдæр баизадæнцæ, æма син Сатана загъта, а лæги фæррасуг кæнтæ, зæгъгæ.

Урдугистгутæ дæр Орæзмæгæн ниуазæнтæ дæттунмæ бавналдтонцæ, æма Орæзмæг фæррасуг æй, уотемæй ниффунæй æй.

Сатана ба уæрдун райефтиндзун кодта æма ранæхстæр æй æ цæгатмæ, Орæзмæги дæр йеци расугæй хусгæ-хусгæ æ хæццæ раласта.

Будурмæ ку рахъæрттæнцæ, уæд Орæзмæг æрæскъиттæй,— йе 'мод æрцæй æма фæрсуй:

— А ци ан? Кумæ цæуæн?

Сатана загъта:

— Æз мæ цæгатмæ цæун, уадзгæ мæ ку ракодтай, дæу ба мæхецæн ласун, дзурд мин ку адтæй, нæ хецаути муллитæй еу сæр мæн куд уа, зæгъгæ, æма си дæуæй хуæздæр не ссирдтон.

Уойадæбæл Орæзмæг бахудтæй, базудта, æ уосæ йибæл ами дæр фæтгухиндæр æй, фæстæмæ исæздахтæй Сатанай хæццæ, 'ма цæргæ байзадæнцæ.

15. Сатана æма Борæъæнты чызг

Сатана райста йæ зæронд хуыз, Уырызмæгмæ рацыдис æмæ йин загъта:

— Мæнæй дын бинонтæ нал ис, фæлæ дæхицæн мæ удæгасæй бинонты кой бакæ.

Уæд ын Уырызмæг загъта:

— Сатана, цалынмæ мын дæ цæст æрттива, уæдмæ мæнæн бинонтæ æрхæссæн нæй.

Уæд та йæм дыккаг хатт рацыдис Сатана:

— Уырызмæг! Мæнæй дын пайда нал ис, æмæ Æртæ Нарты 'хсæн фесæфдзынæ. Цалынмæ дын мæ цæст æрттивы, уалынмæ бинонты кой бакæ.

Уырымæг куы бакастис усы уынгæгдзинадмæ, уæд йæ сираг æфсургъ сифтыгъта æмæ далæ дæллаг Борæгъæнтæм ныщыдис. Борæгъæнты Бурæфæрныгæн авд лæппуйы æмæ иунаг чызг уыд. Уырымæджы куы фены Бурæфæрныг, уæд ыл бацин кæны:

— Уырымæг, дæ фонд мын æхсызгон уыдис. Рагæй фæстæмæ бæлын дæ уындмæ. Цы хур, цы къæвда дæ 'рхаста?

Уырымæг ын загъта:

— Уынгæг лæг кæдæм нæ бахаудзæн! Сатана мын ницыуал акаг у, æмæ уæм, фехъуыстон, чызг куринаг.

Уырымæгыл йæхи чи атигъ кодтаид! Бафидыдта Борæгъæнтимæ. Фæстæмæ ссыд Нарты хъæумæ. Нарты хъæуæн сæ цæутæ акодта чындзхæссæг: Хæмыц — хæдзары хицау [хистæр уазæг], Созырыхъо — нымæтгухæг [дзауматухæг], къухылхæцæг — Батырадз.

Ныщыдысты Борæгъæнтæм. Борæгъæнтæ сын сарæзтой иннабонаей-иннабонмæ чындзæхсæв. Сæ къуырийы бон куы сæххæст ис, уæд раарст сты нарты чындзæхсæджытæ æмæ сфардæг сты Нарты хъæумæ.

Уырымæг фервиты Æртæ Нартмæ хонæг. Иннабонаей-иннабонмæ та сарæзта Æртæ Нартæн чындзæхсæв Уырымæг.

А ныр чындзæхæвы адæм ацыдысты æмæ Борæгъæнты чызгимæ æмуат цæудзæн Уырымæг, афтæ та Сатана райста йæ чызгхуыз.

Уырымæг æй куы федта Сатанайы, уæд Борæгъæнты чызгимæ æппындæр æмгæрон нал æрцыд. Нарты хъæуыл айхъуысти уыцы хабар.

Нарты Уæлхæгæн та уыд авд фырты, кæстæр лæппу — фæсмæргомæу. Æмæ та архаудта нарты ныхасы Уырымæджы кой. Æмæ сын загъта Уæлхæджы фырт:

— Æз ахæсдзынæн ме 'хсæв Уырымæджы хæдзармæ æмæ уын дзы райсоммæ бæрæг хæсдзынæн Уырымæджы хабæрттæй.

Араст и лæппу 'мæ ныщыди Уырымæгтæм. Уыцы ран сæм æхсæвиуат бакодта. Уырымæг ын аргæвста бурæнæлфыс. Хорз æй федта.

Кæдмæ бадтысты, уæдмæ фæбадтысты, фæныхас кодтой. Стæй Уæлхæджы фыртæн бауат кодтой хæдзарæн йæ иу къуымы, Борæгъæнты чызгæн — йæ 'ннæ къуымы. Сатана æмæ Уырымæг се 'ргъæу уатмæ афардæг сты.

Уæлхæджы фырт чысыл куы афынæй, уæд Борæгъæнты чызг сыстад æмæ бацыд æмæ йын йæ хъæццулыл рахæцыд Уæлхæджы фыртæн.

Уæлхæджы фырт æй базыдта æмæ йæм дзуры:

— Гъæццйтт! Кæй дæ, уый дæ ма байрайæд, хуыссын мæ ныууадз.

Чызг фæстæмæ раздæхтис хъуыр-хъуыргæнгæ. Чысыл та афæстиат æмæ та йæм бацыд æмæ та йын рахæцыд йæ хъæццулыл.

Æмæ та йæм лæппу дзуры:

— Кæй дæ, уый дæ ма байрайæд, ды ма мæ хуыссын куы ныу-уадзай!

Раздæхтис та чызг фæстæмæ хъуыр-хъургæнгæ.

Æртыккаг хатт æм куы бацыд, уæд налдæр «гъæццитт», налдæр æндæр — æмуат æрцыдысты Уæлхæджы фыртимæ.

Сатана сæ базыдта. Райсом куы сыстадысты, уæд сæхи ныхсад-той, æмæ загъта Сатана:

— Сехи гопшыл фæхауæд, уазæгæй, фысымæй нæ дысон чи цы фын федта, уый куы нæ радзура!

Уæд сæм Уырымæг дзуры:

— Хистæрæй дзурут уæ фынтæ æви кæстæрæй?

Сатана загъта:

— Нæ зæронд лæг, дæ разæй махæй ныхасы бар никаемæн ис.

Уæд сын Уырымæг загъта:

— Дысон куы бафынаей дæн, уымæй бонмæ фыны мыттагæй ницы федтон, фæлæ, не 'фсин, дæхæдæг цы фынтæ федтай, уыдон дзур.

Сатана загъта:

— Дысон нæ ефс-бæх йæ бæндæн аскъуыдта æмæ ныццыдис далæ дæллаг нæ хицæуттæм æмæ уым уырсмæ цыди.

— А, Уæлхæджы фырт, ды та цы фын федтай?

Уый загъта:

— Дысон иу суангыл цуаны ацыдтæн, æмæ иу хъут-саг мæ разы февзæрдис. А ныр æй фехсон, куыд загътон, афтæ мæм дыккаг суангæй ныхъхъæр чынд: «Ма йæ фехс, Уырымæджы фæтдзæф у!» Чысыл та афынаей дæн æмæ та дыккаг суангыл ацыдтæн, æмæ та уыцы хъут-саг февзæрдис мæ разы. Æмæ та йæ а ныр фехсон, афтæ та мæм æртыккаг суангæй ныхъхъæр чынд: «Ма йæ фехс, Уырымæджы фæтдзæф у!» Æмæ та йæ ныууагътон. Чысыл та афынаей дæн æмæ та ауадтæн æртыккаг суангыл, æмæ та мæ разы февзæрд уыцы хъут-саг. Налдæр хъæрмæ байхъуыстон, налдæр æндæр — æмæ йæ фехстон.

— Гъæ, Борæгъæнты чызг, ды та цы фын федтай?

— Æз дысон бантыдтон ронджы гæртæ. Æппындæр мын не 'нхызтысты, æмæ æз дæр ныццыдтæн далæ дæллаг нæ хицæуттæм æмæ уырдыгæй схастон æнтуан; гъе уыцы æнтуанæй куыддæр фæхъæстæ сты, афтæ æнхъызын байдыдтой.

Уырдыгæй ацыдис Уæлхæджы фырт. Райсом ыл нарты ныхасы нарты фæсивæд æмбырдтæ кæнынц:

— Гъы, куыд у Уырымæджы хабар?

— Куыддæриддæр æй дзурынц, афтæ: Сатана райста йæ чызг-хуыз, æмæ æппындæр нæ цæуы Уырымæг Борæгъæнты чызджы æмгæрон.

16. Бæгæныйы равзæрд

Уырымæг уыдис хъæды æмæ сырдонцъиумæ фæкомкоммæ. Сырддонцъиу та хуымæллæджы мæцкъорæй фæрасыг и æмæ æрхауди зæхмæ, мæлгæ нæ акодта, афтæмæй.

Уырымæг рараст ис æмæ йæ хæдзармæ æрцыд. Æмæ зæгъы йæ ус Сатанайæн:

— Хуымæллæджы мæцкъорæй сырдонцъиу фæрасыг и æмæ къалиуæй рахауд, ратул-батул кодта, мæлгæ нæ акодта, афтæмæй; фæрасыг и.

Уæд Сатана загъта:

— Æрхæсс дзы, нæ лæг, æрхæсс, мæн хъæуы уымæй, æмæ дзы æрхæсс.

Æмæ дзы æрхаста, уæдæ цы уыдаид.

Хорæй ссадæхсиды хуызæн скодта æмæ йын хуымæллæгæй æнгуан скодта, æмæ тынг расыг кодта. Уыйфæстæ, дæсны ус уыд, æмæ æрхъуыды кодта бæгæны кæнын дæр.

17. Бæгæныйы зарæг

Уæй, бæгæны, дам, бæгæны,
Уастырджийы фæлдисгæ бæгæны.
Уæлæ хохæй цъиу ратахти,
Дæлæ рæзбынмæ ныттахти,
Дыргъбыны бæласыл бабадти,
Хуымæллæджы мæцкъортæ бахордта,
Уый йæ сæры бацыди;
Мæгуыр цъиу зæхмæ ахаудта,
Мæгуыр сугдау æй ссардта.
Мæнæ, дам, диссаг-æмбисонд!
Сатанамæ йæ бахаста;
Уый, дам, æй артмæ батавта.
Мæгуыр цъиу омынтæ байдыдта,
Хуымæллæджы, мæцкъортæ фæуомдта.
Мæнæ, дам, диссаг-æмбисонд!
Уæлæ, дам, хохмæ арвыста
Æмæ сыгъзæрин Уастырджийæ
Зады нæмгуытæ æрхаста,
Уыдонæй бæгæны бантыдта,
Ой, бæгæны, дам, бæгæны,
Ой, бæгæны, сой бæгæны.
Сой бæгæны, амонды бæгæны
Уæдæй, нырмæ, дам, базыдтам.
Бирæ фæцæра уыцы цъиу,
Уымæй фылдæр та — Сатана!

18. Нарти Сатана æма Орæзмæги зар

Йеси мæлгъæ уæд фæттахтæй,
Йес хуар, зæгъетæ!
Æхсæрæ къотæрбæл бор хумæллаæg,
Йес хуар, зæгъетæ!
Уомæй цъеу ку рахуардта,
Йес хуар, зæгъетæ!
Зæнхæмæ йе уæд рахаудтæй,
Йес хуар, зæгъетæ!
Нарти Орæзмæг уой иссеруй,
Йес хуар, зæгъетæ!
Сатанамæ 'й йе æрбахæссуй,
Йес хуар, зæгъетæ!
Мæнæуи цæстæмæ 'й йе бахæссуй,
Йес хуар, зæгъетæ!
Мæнæуи цæсти 'й йе ку ниввæруй,
Йес хуар, зæгъетæ!
Сæрæй йесгæ æма бунæй ахедгæ йе ку фæууй,
Йес хуар, зæгъетæ,
Цъеу уоми ку æрæскъетуй,
Йес хуар, зæгъетæ!
Сатана сагъæс уобæл уæд байдайуй,
Йес хуар, зæгъетæ!
Орæзмæги лæмбунæг уæд ниффæрсуй,
Йес хуар, зæгъетæ!
Æ хабæртгæ йин йе ку æркæнуй,
Йес хуар, зæгъетæ!
Æ хабæртгæ йин йе ку æркæнуй,
Йес хуар, зæгъетæ!
— Гъе, нур бæгæни цæмæй кæнгæ 'й!
Йес хуар, зæгъетæ!
— Хуари 'лдари бафæрсетæ,
Йес хуар, зæгъетæ!
— Сау бæгæни хъæбæр хуарæй,
Йес хуар, зæгъетæ!
— Йе 'нтауæн ба цæмæй кæнгæ 'й?
Йес хуар, зæгъетæ!
— Нарти Сатанай бафæрсетæ,
Йес хуар, зæгъетæ!
— Йе 'нтауæн ба — æхсæрæ къотæрбæл бор
хуммæллаæg,
Йес хуар, зæгъетæ!
Йе 'нтауæн ба уомæй кæнгæ 'й,
Йес хуар, зæгъетæ!
Ра-нин-æй-хæссай сау бæгæни, нарти Сатана!

Йес хуар, зæгъетæ!
Ра-нин-æй ковай, нарти Урузмæг,
Йес хуар, зæгъетæ?
Дзæбæх бæнтгæ йибæл мах фæууинæн,
Йес хуар, зæгъетæ!
Дзæбæх зартæ йибæл мах никкæнæн,
Йес хуар, зæгъетæ!

19. Уонайи зар

Уой, уонайи уонай, уонай!
Нарти нæртон Сатана сæдæ гъунемæй
Урузмæгæн нимæт кодта.
Алли мутгагæй фæйнæ кизги бæргæ æрхонуй,
Нæудæс æма цуппаринсæй кизгемæ
Фæйнæ гъуни бæргæ равардта,
Уой, уонайи уонай!
И кизгуттæй алкедæр æ гъуни хай бæргæ райста,
Нарти нæртон Сатана сæ астæу бæргæ исбадуи
'Ма син алли зари сæр ку хаста,
Уой, уонайи уонай, уонай!
Нарти нæртон Сатана сæмæ æ цæститæ нийирд
кодта.
Уалдзигон цъеуау, цъæбар-цъубур кизгуттæ
кæнунцæ,
'Ма си Сатанайæн æ зæрдæмæ неке бацудæй.
Æрæгиау ба Алумбегати Алибегуи еунæг кизгæ
Айсана-рæсугъди бæргæ исхонуй.
Уой, уонайи уонай!
Æ гъуни хай йин бæргæ багæлдзуй,
'Ма йин алли зари сæр ку æркæнуй.
Айсана æ цъухæй хъишп дæр не суадзуй,
И нимæт бæргæ исцæттæ уй.
'Ма и еунæг Айсанай ба æ фуртæн
Тайсанайæн уосæн бæргæ æрорамуй.
Уойфæсте ба рарветуй алли кизги дæр
Бæхуæрдунæй сæ хæдзæртгæмæ,
Уой, уонайи уонай!
Къуæрей бонмæ сæмæ бæргæ рарветуй
Алумбегатæмæ,
Кæрдзини хуæрдæмæ сæ исхонуй сæ хæдзарæмæ
'Ма сæ сæдæ лæгемæй ку фæххинцуй хъæбæр
хуарз,
'Ма уойфæсте ба нарт æма Алумбегати
Кайесдзинадæ ку æрфедар æй.
Уой, уонайи уонай!
Уой, уонайи уонай!

20. Не'фсинæ Сатанай зар

Не 'фсинæ Сатана æй,
Уай-ра, уа-ри-ра-рарæ, сой!
Сатанамæ баковдзинан,
Уай-ра, уа-ри-ра-рæ, сой!
Сатана нин радавдзæнæй,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Нæ тумбул финги æртæ къерей,
Уай-ра, уа-ри-рарæ сой!
Еума дæр нин радавдзæнæй,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Фарс фезонаг цæх-цæхгæнгæ,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Еума дæр нин радавдзæнæй,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Сау гъосини сау бæгæни,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Нæ хестæр Урузмæги къохи сæ,
Уотæ, зæгъуй, бакæндзинан,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Хуцаумæ нин исковдзæнæй,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Хуцауæй нин хуарз гъуддæгтæ,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Уотæ, зæгъуй, ракордзæнæй,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Нæ хуарз Уасергимæ баковдзинан,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Хуарз гъуддагбæл нæ сараздзæнæй,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Фæндараст нæ фæккæндзæнæй,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Фонси Фæлвæрамæ баковдзинан,
Фонсæфсес нæ фæккæндзæнæй,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Минтæ, минтæй нин февæрдзæнæй,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Уотæ, зæгъуй, сау нæл сæгътæ,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Еума дæр нин февæрдзæнæй,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Сæдтæ, сæдтæ зæдтаг фустæ,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Никколамæ баковдзинан,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!

Фæлвæрай фондсæй нин фæвæрдзæнæй,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Уотæ, зæгъуй, бор нæл фустæ,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Хуари Уацелламæ баковдзинан,
Хуарæфсес нæ фæккæндзæнæй,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Рохс Алаурдимæ баковдзинан,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Нæ сабити нин æ дари дусæй,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!
Хуарз æрдæмæ райдаудзæнæй,
Устур кувдтитæ уæд кæндзинан,
Уай-ра, уа-ри-рарæ, сой!

IV. УЫРЫЗМÆГ ÆМÆ САТАНА НАРТЫ АДÆМЫ ÆХХОРМАГ ЗАМАН КУЫД ФЕРВÆЗЫН КОДТОЙ

21. Нарти мæгур бæнттæ

Берæ мæгур бæнттæ фæидтонцæ и нартæ, фал син гъомурун æма æстонг анзæй хъæбæрдæр ба сæ зæрдæ неке басаста.

Еу кæми адтæй, уоми и Нарти лæгъуз ехæн зумæг никкодта, æма æ хæццæ ба ма сæ фондсæл фуд гъомурун ралæудтæй, 'ма сæ дзурунæ кодта. Фонс некæмæбал адтæй; кæмæ бацæуидæ' уомæ еунæг æстор дæр кæвдæсбæл нæбал ниууадзидæ. Æгас Нарти ма байзадæй еунæг Субæлций гъолон гал: уой ба Субæлци гъомуруни разæй баримахста æ бунккаг зæнхи бунн авæртти 'ма 'й æнæ 'ндæмæ рауадзгæй медæг дон æма медæг хуарæй хаста. И уалдзæг гъомурун ку банцадæй, уæд Субæлци дæр æ гал рауагъта. Хумæ афонæ æрцудæй, æма Субæлци дæр æ галæн къохæфсой искодта, уотемæй æхецæн дæр æма, нартæй кæбæл хъæрттæй, уонæн дæр æрхумæ кодта 'ма син байтудта муккаг. Уæд хуцау фæххортæ кæнун кодта, æма дуйне басутъдæй; зæнхæй кæрдæги халæ дæр нæбал истахтæй.

Æрфæззæг æй. Нартæ сæ зæронд тиллæг бахуардтонцæ, нæуæг ба не 'рхастонцæ 'ма судæй мæлæтмæ æрифтудæнцæ. Косун ма ке арми æфтудæй? Нихæсти хъантæй лæудтæнцæ 'ма хуцаумæ дзиназтонцæ. Адæмæй фестунгъом некебал адтæй, уомæ æрифтудæнцæ и нартæ.

Сирдон ба Субæлций еунæг гал радафта; уомæй фезонæгæй æхе исæфсаста, æхуæдæг ба æ дууæ бецъобæл дууæ æхсæрфæмбали исбаста, æ гаццайæн ба æ фарс фæккъæртт кодта 'ма 'й æ хæлæрттæ æ сидзæбæл давгæ нарти устур нихæсмæ исласта. Уоми ба Сирдон æфсесæй устур дзурдтæ кодта, адæми маестæй мардта; и гаццай хæлæрттæ син сæ билтæбæл раласæ-баласæ кодта, æхуæдæг ба кæми

æ еу рехи фарсмæ, кæми йе 'ннæ рехи фарсмæ йе 'взагæй равналидæ 'ма æхсæрфæмбал æрбацъиридæ. Уотемæй æй нарти устур Уорæзмæг фæидта. Ци имæ исдзурдгайдæ 'ма мæстгунæй æ хæдзарæмæ баздахтæй; гъолгун урундухъбæл зустргомау æрбабадтæй, 'ма и сугъзæринæ урундухъ æ буннæ фæрки-фæркгай рахаудтæй.

— Ци кæнис, цæбæл бабæй исмæстгун дæ? — зæгъгæ, йимæ дзоруй Æхсинæ.

Йе ба йин загъта:

— 'Ма цæбæл исмæстгун дæн? И нартæ судæй мæлунца, нихæси нихъхъантæ 'нцæ; Сирдони налат ба син сæ билтæбæл æ гаццай хæлæрттæ раласæ-баласæ кæнуй, 'ма куд ма мæстгун кæнон!

— Мадта син дæ зæрдæ уотæ кæд æхсайуй, уæдта мæмæ авд мæдæгони хуæрзидзагæй лæууй алли дзæбæх хуæрдæ 'ма ниуæзтæй, æр-сæ-хонæ 'ма бафсадæ. Уæхæн бонмæ дин сæ байвардтон,— загъта Æхсинæ 'ма Уорæзмæги æ æвæраентæ уинунмæ бахудта.

Уорæзмæг дæр сæ фæидта, ниццийнæ 'й, æ дууæ гъунгун сау æрфути уæлиаумæ исиста 'ма уотемæй нарти нихæсмæ рацудæй. Уæдта нарти федеугутæн дзурд равардта:

— Фæгъгъæр кæнетæ: æ къахбæл цæунгъон ма ка 'й, йетæ Уорæзмæгмæ цæуæнтæ, æгас Нартæн къуæре минасæ кæнуй!

И федеугутæ фæгъгъæр кодтонцæ. Нартæй цæунгъон ка адтæй, йетæ æрцудæнцæ 'ма æстæмæй-астмæ Уорæзмæги хæдзари фæмминасæ кодтонцæ; ка нæбал фæразта, уонан ба сæ хæдзæрттæмæ хæйтта æрвистонцæ.

Æстонг адæм æгæр зудæй ку фæррессонцæ, зæгъгæ, æма син Æхсинæ æхе къохæй халтъамадон фæллаæвардта; нихъуæрун ка нæбал фæразта, уонæн ба, æ еу къохи — фингæ, иннæ къохи ба — едуг, уотемæй хуæрун кодта. Къуæрей уæнгæ æстонг адæм рафедар æнцæ, цæунгъон рацæнцæ, 'ма, алке æ сæраен ци мадзал [ирдта], уой кæнун райдæдта. Уотемæй и нартæ судæй мæлæгтæй раервазтæнцæ.

22. Уырызмæджы кадæг

Нартæ æмæ Борæтыл фыд аз скодта. Ныхасмæ ашыдысты æмæ ныхасы дæлгоммæ ныффæлдæхтысты. Сырдоны ногзад гаджджа йе 'хсыр мизгæ сæ сырх бæрзæйтыл ралæс-балæс кодта.

Уырызмæг ашыд æмæ сæ куы федта, уæд фæстæмæ мæстæйжæгæй раздæхти æмæ йæ дурын бандоныл йæхи мæсты шæф ныккодта.

Уæд æм йæ ус журы:

— Шы маст, шы хъыг дæ башыд, зæронд лæг?

Уый йын загъта:

— Маст дæр мæ нишы башыд æмæ хъыг дæр. Нарты рæсугъд фæсивæд ныхасы ныккалдысты, æмæ сыл Сырдоны ногзад гаджджа йе 'хсыр мизгæ рагæпп-багæпп кæны сæ сырх бæрзæйтыл. Уымæй мастдæр ма мын шы уа?

Йæ ус Сатана зæгъы:

— Æппындæр мын дæ зæрдæйы хъынцъым ма уæд. Иу уат мын кувæггаг чъирийæ йе жаг у, иннæ уат мын кувæггаг базыгæй йе жаг у, аннæ уат мын кувæггаг нуазæнæй йе жаг у. Фидиуæгæн зæгъ æмæ ныхъхъæр кæнæд: «Маенæ Уырымæг куывд кæны! Шæуынхъом чи у, уый шæутæ ракæнæд, шæуынхъом чи нæ у, уый хæсгæ ракæнут!»

Фидиуæг фидиуæны сæрмæ скъжтис æмæ ныхъхъæр кодта:

— Уырымæг куывд кæны! Шæуынхъом чи у, уый шæутæ ракæнæд, шæуынхъом чи нæ у, уый хæсгæ ракæнут!

Афтæмæй æршыдысты, æмæ сæ иннабонæй-иннабонмæ бахыгъта стонг адæмы [Уырымæг].

23. Схуалийы мæликк

Нартыл фыд аз, фыд дуг скодта.

Хæлттæ æппæрстой, фосы хизынмæ чи аскъæра, ууыл, æмæ Уырымæджы хал схаудта: хъуамæ сæ уый аскъæрдтаид Схуалийы мæличчы бæстæм.

Уышы бæстæ афтæ уыд, æмæ йæ дыргътæй иу дидинаг æфтыдта, иннæ згъæлгæ кодта, аннæ хæрынаен бæезыд.

Уырымæг схъынцъым:

— Ашы хъуыддаг мæ бон нал баужен, базæронд дæн æмæ мæ бон нал у уырдем шæуын.

Сатана йын загъта:

— Ма мын тæрс, зæронд лæг, æз сæ аскъæржынаен дæ бæсты.

Райсом Сатана рашыди, Уырымæджы дарæс йæ уелæ скодта, йæ нымæт ын райста, йæ даргъ жыккутæ болат хæсгардæй ралыг кодта, йæ гæртæ райста Уырымæгæн, йæхæдæг нарты раз æрлæууыди æмæ сын загъта:

— Уæ фос раскъæрут, Схуалийы бæстæм сæ скъæрын.

Сатана сæ иужæвгар фæхызта. Уæд мæлик акаст æмæ фæдис и:

— Чи куыж, чи хæрæг, уый мæ бæстыл чи хизы? Ардæм æй æркæнут!

Фосæн хъарагъултæ баурæдтой æмæ Сатанайы 'ркодтой мæликмæ. Мæликк Сатанайы бафарста:

— Мæ бæстæм шæмæн æрыскъæрдтай?

Сатана йын загъта:

— Шы кæнон, фыд аз нæм скодта, Уырымæджы хал схаудта, æз йæ искæйон дæн æмæ сæ уый бæсты хизын.

Мæликк ын загъта:

— Хиз сæ, æрмæст мын Сатанайы мæ къухты бафтау.

Сатана йын жырда радта:

— Уышы бон мæм æршу, æмæ дын æй дæ къухты бафтаужынæн.

Сатана хæйрæг уыд æмæ Уырымæгæн загъта:

— Ды дæхи ма равдис, мæхи мын бауаж уышы лæджимæ.

Лæг дын æрхæджджæ. Сатана рагæпп ласта, йæ бæх ын райста, хор-хос ын ныккодта, бафснайдта йæ. Уыйфæстæ хæжармæ башыдысты, æмæ мæличчы к'æлæтджыныл æрбадын кодта, Уырымæджы фæсдуар бамбæхста.

Сатана Схуалийы мæличчы бафарста:

— Дæ уд кæм ис, уый мын башамон, æмæ дын æй ныхсон.

— Де 'ддæ шæджынжыл и,— загъта Схуалийы мæликк.

Сатана æхсын куы райдыдта, уæд мæликк бахудт æмæ загъта:

— Уым шы ми кæны мæ уд? Дæ разы к'онайы ис.

Сатана к'онайы куы райдыдта 'хсын, уæд ын Схуалийы мæликк загъта:

— Уым шы ми кæны мæ уд? Уæртæ авд æфшæджы æддейæ ис мæ уд, саджы хуылфы.

Уырымæг айхъуыста уышы ныхæстæ. Сатана мæликкæн ронг бадардта, æмæ мæликк афынæй.

Уырымæг абадти йе 'фсургъыл, йæ егармæ фæжырда æмæ авд æфшæгыл ахызт. Уым федта — фараст хосжауы кæрдынч хос. Уырымæг сæм куы баввахс, уæд сæ фæрсы:

— Шы ми кæнут?

Уыдон ын загътой:

— Ам æрвылбон нæ тут калæм, не 'лдарæн иу саг ис, æмæ сæ уый аныхъуыры.

— Гыджджыл мын æмбæхсæн ныууажут, æмæ уæ æз фервæзын кæнжынæн.

Уалынджы æршыди саг фуртгытæгæнгæ. Уырымæг æм топп фæшарæзта, æмæ — дæ балгъитæг афтæ! Акъæртт кодта саджы. Саджы хуылфæй тæрхъус рагæпп кодта, егар æй асырдта æмæ йæ рашахта.

Уырымæг акъæртт кодта тæрхъусы æмæ жы æртæ бæлоны сита: иуы, йæ уд уыд мæликкæн, иннæйы — ныфс, æртыккаджы — йæ тых. Уырымæг сыскъуыдта мæликкæн йæ ныфс æмæ йæ тых, фæлæ йын йæ уд ныууагъта.

Æрхæджджæ и Уырымæг йæ хæжармæ. Мæликк нал змæлыд — базыдта йæ хуышауы шæф, лæгъзтæ ма кодта:

— Мæ уд мын ма аскъуынут!

Уыдон æй нал ныууагътой, йæ уды к'убал ын аскъуыдтой æмæ йæ авд æфшæджы сæрты аппæрстой.

24. Нарты Уырымæджы кадаг

Нартыл фыд дуг, фыд аз скодта, æмæ æддæмæ рацæуынæн дæр нал уыдысты. Иу бон куы уыд, уæд ма, сæ сæрæн чи уыдысты, уыдонæй чидæртæ ныхасмæ рацыдысты æмæ сæ мæллæгæй ныхасы бафтыдтытæ кодтой. Нарты Уырымæг дæр ныхасы дурын бандоныл, йæ

дынджыр кærц йæ уæлæ, афтæмæй бадти. Уæд кæцæйдæр иу гацца æрбалæууыд æмæ, ныхасы æфтыдæй чи лæууыди, уыдонæй кæмæн йæ сæрты агæпп кæны, кæмæн та йæ рихийы фарс астæры. Гæды Сырдон дæр кæцæйдæр фæзынди, æмæ, куыдзы адæмы уæлæ рахизбахизгæнгæ куы федта, уæд нырдиог кодта æмæ загъта:

— О нартæ, нартæ! Уый бæсты куы фесæфат, уæд хуыздæр у, цы бахæрат æмæ цы баназат, уый уæм нал и. Нартæн сæ гæлхуыртæ фæсте баззадысты, æмæ сын гацца сæ рихитæ стæры. Ахæм лæг уæм куы разынид, æмæ сымах чи бафсади!

Зæронд Уырымæг æй куы фехъуыста, уæд мæстыгомауæй сыстади æмæ йæ хæдзармæ бацыди. Афтæмæй йæ сызгъæрин къæлæтджын бандоныл мæсты бадт æркодта, æмæ йæ быны асастис. Йæ ус Сатана йæм фездæхти æмæ йын загъта:

— Цы та кæныс, нæ зæронд хæйрæг, цæуыл та мæсты дæ?

Уæд ын зæронд Уырымæг загъта:

— Æмæ куыд нæ уон мæсты, дæ мæрдты стæн, гаццайы хъæвдын Сырдон мæ мæстæй мары, ныхасы афтæ дзырдта: «Нартæ! Фесæфтыстут, æвзæр гæлхуыртæ, фæсте баззадыстут æмæ уын гацца уæ рихитæ стæры. Сымахмæ ахæм лæг куы разынид, æмæ ма сымах чи бафсади!»

Сатана йын загъта:

— Ууыл мæсты ма кæн, нартæ мын сæ кувæгтагæй кæй фæхастой, уыдонæй мæм авд авды сгуытæ ис, авд авды уæлибыхтæ, авд авды ронджы дзæгтæ.

Уæд Уырымæг рацыд æмæ нартыл фидиуæгæн ныхъхъæр кæнын кодта афтæ:

— О нартæ! Уырымæг, уæ хоны, æмæ йæ къахыл цæуынхъом чи у, уый цæугæ æркæнæд, фазыл бырынхъом чи у, уый та йæ фазыл æрбырæд!

Ацы уацхъуыд фехъусгæйæ нартæ иннæбон æрæмбырд сты Уырымæгмæ. Уый сæ хæрд æмæ нозтыл æрбадын кодта. Иу фондз боны сын куы фæминас кæнын кодта, уæд Уырымæг дзуры фæсивæдмæ:

— Иучысыл æддæмæ куы акæсин, лæшпутæ, кæд Нарты хъæуыл исчи æрбадт, уæддæр æй нæ уынæм; уæддæр мæ цæст иучысыл куы адарин.

Уæд ын Сатана загъта:

— Де 'мбырд цæмæн халыс, зæронд лæг? Æддæмæ цæмн цæуыс?

Фæлæ уый уæддæр нæ бакуымдта æмæ загъта:

— Мæ цыбыр топп мæ куы уыдаид,— æмæ сыстади, йæ даргъ кærц йæ уæлæ æрбакодта æмæ, йæ цыбыр топп йæ къухы, афтæмæй æддæмæ рацæугæйæ фæсивæдæн загъта:

— Ме 'рбаздæхынмæ уæ бадт ма фехалут, æз æддæмæ акæсон.

Уырымæг ацыди æмæ цагъды уæлæ æрбадти, афтæмæй йæ кæ-

«сәнцәстәей алырдәем хъахъхъәдта. Уыцы афоны йәем цәргәс уәле йәехи рауагъта әмәе дзы йәе ныхтә ныссагъта, сита йәе әмәе йәе хәссын байдыдта әмәе йәе сау денджызы астәу сау дурыл сәвәрдта. Уырымәг алырдәем хъахъхъәнгәейәе еу-сагъәс кәнын байдыдта: ныр та цы кәнон, куыд кәнон, зәгъгәе, цы фыдәәбон мыл әрцыди.

Уәд дуры бынәей чысыл рухс сзынди; уый куыд фәдта, афтәе уымәе йәехи рауадзынвәндә скодта әмәе хуыцаумәе скуывта:

«Хуыцауты хуыцау, мәе хуыцау! Кәд мәе истәемәен скодтай, уәд мәе ацы донәен ма фәеласын кәен».

Афтәемәей дуры бынмәе йәехи ауагъта әмәе иу хәдзары цурмәе әрцыди; хәдзары къәсәермәе куыд баввахс и, афтәе, уазәг нәе уадзут, хәдзаронтәе, зәгъгәе, загъта.

Уым уыдысты иу ус әмәе ләппу. Ус, уазәг хуыцауы уазәг у, зәгъгәе, фәакодта, уазәг куыд нәе уадзәем; әмәе йәе мидәемәе бакодта. Иуысыл фәстәдәер, уазәг әрцыди, ләппутәе, зәгъгәе, загъта ус, әмәе уайтагъд хәдзар ләппутәей әрбайдзаг и. Уәд сын ус загъта:

— Ләппутәе, уазәгәен кусарт кәнын хъәуы, ацәут әмәе бурәнәлфыс әрбаласут.

Ацыдысты әмәе бурәнәлфыс әрбаластой, аргәвстой йәе, ацәттәе йәе кодтой, афтәемәей йәе әгасәей аджы цәвәрдтой; куы сфыхти, уәд әей Уырымәдджы разы фынгыл әгасәей дәер әрәвәрдтой, сгуы та хәйттәен сәе быны бакодтой.

Нартәен се 'гъдау хъамайы фындзәей кувын уыди. Афтәемәей Уырымәг хъамайы фындзәей сгуы агурын байдыдта әмәе йәе куы ссардта, уәд әей хъамайы фындзәей сита, скуывта әмәе, куывд куы фәеци, уәд әей ләппумәе бадардта. Ләппу йәем хъазгәейәе әрбазгъордта, афтәемәей йәехи нал баурәдта әмәе хъамайы фындзыл йәе зәрдәсәер бакъуырда, әмәе ләппу амарди.

Уый куы амарди, уәд Уырымәг агасәей та хъыг кәнын ууыл байдыдта әмәе хәргәе дәер нал кодта әмәе дзургәе дәер.

Уәд ын ус зәгъгы:

— Цәеуынаеуал хәрыс исты, хорз ләг? Ләппу кәей амарди, уый ницы кәны — хуыцау әей ацы сахатмәе әрхаста; фәерәез ын нал ис, фәеләе исты ахәр.

Уәд ма әнәбары чысыл цыдәертәе ахордта, стәей сыстади әмәе сын «хәерзәехсәев» загъта. Ус дәер сыстад әмәе йын загъта:

— Ахсәв дәер ам ләуу, хорз уазәг, стәей райсом ацәеудзынәе, — әмәе йәе нәе рауагъта. Уат ын бакодта әмәе йәе ныххуыссын кодта, ләппуы та әхсәв әндәер уаты сәвәрдтой.

Райсомы куы сбон и, уәд та Уырымәг дуры сәермәе ссыди әмәе уым сбадти. Әмәе та кәцәейдәер уыцы цәргәс фәзынди әмәе та йәехи рауадзгәейәе Уырымәдджы йәе ныхтә ныссагъта, афтәемәей йәе ахаста әмәе йәе цагъды сәерәей цы афоны рахаста, иннәе уыцы афон та йәе уым сәвәрдта.

Доны бын чи цардис, Уырымæг кæмæ ныццыди, уыдон Донбеттыртæ уыдысты, йæ ус Сатанайы цæгат; цы лæшпуйы амардта, уый та йæхи лæшпу уыди. Сатана йæ цæгаты куы уыди, уæд æй уым ныййардта æмæ йæ уым ныууагъта, Уырымæг ын æй куыд нæ зыдтаид, афтæ.

Цæргæс æй цагъды сæрыл куы сæвæрдта, уæд йæ хæдзармæ бацыд æмæ æмбырды уæле æрбадти æмæ сын загъта:

— Лæшпутæ! Рагон æмбисонд уын зæгъон æви æрыгон?

Уыдон ын загътой:

— Рагон æмбисæндтæ ма фехъуыстам, фæлæ æрыгон.

Уæд сын радзырдта, цагъды сæрыл куыд æрбадт, уырдыгæй йæ цæргæс куыд ахаста æмæ йæ сау денджызы сау дуры уæлæ куыд æрæвæрдта, уым дуры бынæй доны бынмæ куыд ныццыди, хæдзармæ куыд бацыди, кусарт ын куыд акодтой, кусарт ын йæ разы куыд æрæвæрдтой, хъамайы фындзæй сгуы куыд систа, куы скуывта, уæд æм лæшпу хъазгæ куыд æрбауад, йæхи хъамайы фындзыл куыд бакъуырда æмæ куыд амарди, æхсæв уым куыд фæци, райсом та дуры сæрмæ фæстæмæ куыд ыссыди, уырдыгæй та йæ цæргæс куыд систа æмæ йæ фæстæмæ цагъды сæрыл куыд æрæвæрдта,— уыдон иууылдæр сын радзырдта лыстæгтай.

Уæд Сатана йæхи ныттыдта æмæ ныррæдывта.

— Зæронд хæйрæг! Мæ сусæг æвæрæнмæ дæр та мын бахæццæ дæ,— загъта.

Фæлæ ма йын цы хос уыди?!

Адæттæ куы фесты, уæд Уырымæг фæсивæдмæ фæдзырдта:

— Лæшпутæ! Кæмæ цы бахæццæ, уый йын хæлар уæд йæ мады æхсырау, ныр уæ хæдзæрттæм цæутæут.

Афтæмæй адæм сæ хæдзæрттæм фæцыдысты.

Уырымæг кæй амардта, уый иукъорд бонты ингæны куы фæци, уæд хъынцъым кæнын байдыдта, нартыл фыд дут, фыд аз скодта, афтæмæй мæ фыд Уырымæгæн ницы ахъаз фæдæн, ницы фос ын фæкæнын кодтон, зæгъгæ, æмæ мæрдты хицау Барастырмаæ бацыди æмæ йын ныллæгъстæ кодта, уæлæмæ мæ ауадз, мæ фыд Уырымæгæн исты фос фæкæнын кæнон, зæгъгæ. Фæлæ уый йæ нæ уагъта, афтæ йын загъта:

— Дæу куы ауадзон, уæд мæрдтæ иууылдæр дæ фæдыл ацæудзысты.

Ууыл ын лæшпу загъта:

— Мæ фæдыл цæмæй нæ рацæуой, уымæн æз хос ссардзынæн мæхæдæг.

Стæй йæ фараствæ бонты æмгъуыдмæ ауагъта. Лæшпу баздæхт, афтæмæй йæ бæхæн цæфхæдтæ фисынмæ ныссагъта æмæ рацыди. Дуаргæс æй, Барастырмай уæгъд кæй у, уый зонгæйæ, ауагъта. Уæд мæрдтæ дæр рараст сты æмæ дуаргæсмæ бацыдысты æмæ йын загътой:

— Мах дæр ауадз уый фæдыл.

Уый сын загъта:

— Уый куы никæдæм ацыди, æркæсут ын маенæ йæ фæдмæ дæр: æддæмæ цæуыны фæд миййаг у?

Уыдон æркастысты æмæ, фæд фæстæмæ кæй уыди, уый куы фæдтой, уæд сæхуыдтæг дæр фæстæмæ аздæхтысты.

Лæшпу дын уырдыгæй рацыд æмæ нарты Уырымæджы дуармæ балæууыд æмæ йæм бадзырдта:

— О нарты Уырымæг! Æддæмæ мæм ракаес!

Уырымæг уый куы фехъуыста, уæд загъта:

— Уый цавæр у, цæй хъæр у, ай хуызæн дуджы дардæй чи æрцыди?

Уæд æм ракаст, æмæ чысыл лæппу чысыл бæхыл бады æмæ Уырымæгæн афтæ зæгъты:

— Демæ мæ ахæтын фæнды, æмæ мын æнæ дæуимæ фæцæуæн нæй.

Уырымæг ын загъта:

— Ау, куыдзы хъæбул, дæ бæх тæрхъусы йас йедтæмæ куы нæ у, дæхæдæг та саргъы гоппы йас, уæд ды мемæ кæдæм фæцæудзынæ? Мæ зæронд боны мæ куыд хынджылæг кæныс, худинаг дын нæу?

Æмæ фæмæсты, фæлæ йын лæппу сабырæй загъта:

— Æппын дæ нæ ныууадздынæн, Уырымæг, искæдæм мæ куы нæ фæкæнай, уæд.

Афтæмæй быдыры астæу, Æмхицхæрæн Бæрæг-бæрц, зæгъгæ, уырдаем иннæ бон сихормæ куыд бацæуиккой, афтæ 'мгъуыд скодтой, æмæ чысыл бараг фæстæмæ аздæхти. Уырымæг та йæ ус Сатанамæ бацыд æмæ радзырдта, уыцы лæппу дзы цы агурты, уый æмæ йæ кæй нæ фæнды, уый дæр. Уæд ын Сатана загъта:

— Ма тæрс, зæронд лæг, æз дын, цæмæй нал ацæуат, уый хос скæндзынæн.

Йæхæдæг мæсыджы сæрмæ æртæ мыдамæсты æмæ ронджы авгимæ суади æмæ уырдыгæй ныккуывта:

— Хуыцауты хуыцау, мæ хуыцау! Кæд ма мæ истæмæн скодтай, уæд ацы æхсæв æнусы цъити 'мæ залты мит æруарæд!

Афтæмæй дын, гъæй-дæ мит уарын байдыдта æхсæвæй-бонмæ, æмæ ма мæсыджы цъупп чысыл зынди, афтæ æруарыди.

Райсом Уырымæг куы ракасти, уæд йæ зæрдæ бадзæбæх ис, нал ацæудзынæн, зæгъгæ, æмæ æцæг нал ацыди. Уырымæг се 'мгъуыд афон æмгъуыд бынатмæ куы нæ 'рцыди, уæд лæппу уырдыгæй рацыди æмæ та Уырымæджы дуармæ балæууыди æмæ бахъæр кодта, æмæ йæм Уырымæг рацыди.

Уæд ын лæппу загъта:

— Дæ дзырд куы фæсайдтай.

Фæлæ йын Уырымæг загъта:

— Ай хуызæны мæ урс рихитæй мит сæрфгæ кæдæм цæуон?

Уæд ын лæппу загъта:

— Уый мæ бар уæд, æз ын хос скæндзынæн уымæн, мæ фæдыл рау, уыйæдтæмæ.

Цы ма кодтаид? Бацыди йæ хæдзармæ æмæ загъта:

— Ацы фыдабонь барæг мæ нæ ныууадздæн, фæлæ цæуон,— зæгъгæ.

Йæхи дын ацæттæ кодта зæронд лæг, йæ хъулон ефсыл абадти æмæ лæппуйы фæдыл ацыди. Лæппу бæхыл йæ разæй цæуы, æмæ йæ бæх йæ фындзы хуынчгыты тæффæй йæ алыварс мит мусуат бæрц тайын кæны; Уырымæг та йæ фæдыл сурыл цæуы. Иудзæвгар куы фæцыдысты, уæд лæппу Уырымæджы фæрсы:

— Хорз Уырымæг! Æнæсаст бæстæ ма дын кæм баззæди?

Уый йын загъта:

— Сау денджызыл ацæуыны фадатæн ницы ссардон, æмæ ма мын уый тыххæй Терк æмæ Турчы бæстæ æнæсаст баззæдысты.

Уæдæ уырдаем цæуæм, зæгъгæ, йæ акодта. Иудзæвгар та куы ацыдысты, уæд ын лæппу загъта:

— Æз раздæр ауайон æмæ бынат акæнон.

Афтæмæй ацыди æмæ Æмхицæрæн Бæрæг-бæрцы афынæй и. Уалынджы Уырымæг дæр куы 'рцыди, уæд фестæдид лæппу æмæ Уырымæджы æрхизын кодта æмæ йын йæ бæх афæсахсæн кодта æмæ йын загъта:

— Ды уал иучысыл ахуысс, æз та бæх хъахъхъæндзынæн.

Стæй райхъал и [Уырымæг] æмæ, исты куы бахæриккам, лæппу, зæгъгæ, загъта æмæ йæ фæндаггаг систа æмæ лæппуйæн загъта; исты бахæр, зæгъгæ. Фæлæ лæппу йæ дзыхмæ дæр ницы схаста. Мæнæн хæрын мæ рæстæг нæу, зæгъгæ. Уырдыгæй ацыдысты æмæ. денджызы былмæ куы 'рбахæццæ сты, уæд лæппу сагдзæрмттæй мусонг скодта, сæгуытдзæрмттæй та — лыстæн æмæ Уырымæгæн загъта:

— Ам мæм лæуу, абон майрæмбон, иннæ майрæмбонмæ дæм æз дæр искацæй хæццæ кæндзынæн:

Йæхæдæг йæ бæхыл абадт æмæ дын денджызы уыцы фарс Терк æмæ Туркмæ бацыди.

Уыдонæн сæ рæгъау æфсæндзых бирæгъ æмæ æфсæндзых сынт æмæ æфсæндзых уырс хъахъхъæнæг уыдысты. Лæппу æфсæндзых бирæгъы æмæ æфсæндзых сынты амардта, æфсæндзых уырсыл та сбадти, йæхи бæх та рæгъаумæ ауагъта æмæ Терк æмæ Турчы рæгъауы хъæуæй æддæмæ ратардта, стæй йæхæдæг Терк æмæ Туркмæ баздæхти æмæ сæм бадзырдта:

— Терк æмæ Турк! Уæ рæгъау уын фæтардæуы, фæдисы цæугæут!

Уыцы афон Терк æмæ Турк куывды бадтысты æмæ сæ уый дзырд нæ бауырныдта; чи куыдз, чи хæрæг у, махæн нæ рæгъау атæрын чи

бауенда, уый, зæгъгæ, загътой, уыдонæн æфсæндзых бирæгъ, æфсæндзых сынт æмæ æфсæндзых уырс хъахъхъæнæг куы ис, уæд?

Куы нæ сæ уырныдта, уæд сæм хæстæгдæр бацъд æмæ та сын загъта:

— Уæ рæгъау уын фæтардæуы!

Фæлæ уыдон загътой:

— Ай, хæрдацау æмæ нозтацау чи 'рцыди, ахæм у, æрхизын æй кæнут æмæ йын бахæрын кæнут æмæ баназын кæнут, уырдыстджытæ.

Уыдон дæр, Терк æмæ Турк куыд загътой, афтæ бакодтой æмæ лæппумæ басидтысты. Уый уæд тагъдгомау рахызти, ахордта цыдæртæ æмæ анызта, стæй æфсæндзыхы бирæгъы хъус æмæ æфсæндзых сынты сæр систа йæ дзыппæй æмæ сæ фынгыл сæвæрдта. Кæд уæ уыдонæй дæр нæ уырны, уæд уын дæлæ уе 'фсæндзых' уырсыл бадын, зæгъгæ, дын, рауади, бæхыл абадти, ныххæфтытæ йæ кодта æмæ рафардæг и.

Рæгъаумæ нæма бахæццæ ис, афтæ йыл иу зæронд ус сæмбæлди дон хæстгæйæ æмæ йын загъта:

— И-и! Дæ рын бахæрон æмæ дæ уды фæхъхъау фæуон, байхъус мæм: сажы хуызæн æхсæз лæппуйы мын уыди, æмæ дзы фондз фæдисы фыццаг уæвгæйæ мард фесты. Ныр дæр та дæ мæ лæппу фыццаджыдæр æййафдзæн, æмæ мын ын мацы кæн, æз дæ мад, дæ фыды уазæг, фæлæ-иу æй бацъæррæмыгъдтæ кæн æмæ-иу æй уæлвæндагмæ баппар, маргæ мын-иу æй ма акæн!

Цæмæй йыл баууæндыдаид, уый тыххæй йын йæ дзидзи дæр бадардта.

Уалынмæ дын фæдис дæр йæ фæдыл уайын байдыдтой, æмæ йæ мæнæ уыцы усы лæппу æппæты фыццаг æрбайæфта. Чысыл лæппу йæм дзуры:

— Дæ хорзæхæй, ныууадз мæ, дæ мадимæ æрдхорд стæм.

Фæлæ йын уый загъта:

— Мæ мад, мæ фыдыстæн, нал дæ ныууадздзынæн!

Куы нæ йæ уагъта, уæд æм чысыл лæппу фездæхти æмæ йæ бацъæррæмыгъд кодта æмæ йæ уæлвæндагмæ баппæрста. Фæлæ уый festaди æмæ йæ суры, нæ йæ уадзы. Чысыл лæппу та йæм festa-мæ дзуры:

— Дæ хуыцаумæ скæс æмæ мæ ныууадз, мæ ард мын ма фæсайын кæн.

Уæд ын уый афтæ зæгъы:

— Усимæ ард чи хæры, уый усы хуызæн лæг у, рæгъау фæтæрын дæ фæнды, фæлæ дæ æз нæ бауадздзынæн.

Хос куы нæуал уыди, уæд æм дыккаг здæхт ракодта æмæ йæ, уæдæ дæ тæригъæд дæхи уæд, зæгъгæ, бацæфтæ кодта æмæ йæ æрдæгмардæй фæндагмæ баппæрста; йæхæдæг рæгъауыл рахъæр кодта, афтæмæй сæ денджызы ацы фарс фæкодта. Уырымæгмæ куы

'рбахæццæ ис, уæд иу ран æрлæууыдысты, æмæ лæппу Уырымæгæн загъта:

— Байуар сæ, Уырымæг!

Уый йын загъта:

— Дæхæдæг сæ байуар!

Лæппу сæ æртæ хайы кæнын байдыдта. Уæд Уырымæг йæхинымæры хъуыды кодта: «Æвæццæгæн, æртæ хайæ иу йæхицæн исдзæни, иу та — йæ фæтæгтаг, иу та дзы маенæн дæтдзæни, æмæ ма уæд æз нарты 'хсæны цавæр цæсгомæй бацæудзынæн», зæгъгæ, загъта, хъынцъымгæнгæйæ.

Уалынджы сæ уæрст фæци лæппу æмæ Уырымæгæн зæгъы:

— Хай сис, Уырымæг.

Уый йын загъта:

— Нарт хистæрæй нæ исынц хай, махмæ æгъдауæй хай сисын дæуыл æмбæлы.

Афтæмæй Уырымæджы дзырд ацыди, æмæ лæппу систа иу хай æмæ Уырымæгæн зæгъы:

— Ай дын дæ хистæйраг.

Инна хайæ [зæгъы]:

— Ай та дын дæхи хай.

Æртыккагæй:

— Ай та дын мæ хай.

Æрмæст рæгъауæй иу урс гал сæвзæрста æмæ загъта Уырымæгæн:

— Ацы галæй мын хист скæн.

Æмæ йын йæхи паргом кодта æмæ загъта:

— Ды иу æхсæв Донбеттыртæм куы уыдтæ, уæд дæ хъамайы фындзыл йæхи чи бакъуырдатæ æмæ чи амарди, æз уыцы лæппу дæн æмæ мæхи дæумæ Барастырæй ракуырдатон, ныр ме 'мгъуыд æрхæццæ ис, æз цæуын, фæлæ мын хист æнæ скæнгæ ма фæу, афонмæ дæр ма мын мæ ном ницæмæй ссардтой. Ныр фæндараст фæу,— зæгъгæ, йын загъта [лæппу], йæхæдæг æй ныууагъта.

Уырымæг рæгъауыл тагъдгомау рахъæр кодта æмæ, Сатанамæ куы 'рхæццæ ис, уæд фæхъæр кодта:

— Æз, ды йæ цинæй кæмæн цардтæ æмæ йæ уындæй кæмæн нæ бафсæстæ, уыцы лæппуимæ ныр иннæ абон фæхаттæн.

Сатана Уырымæджы уым фæуагъта, афтæмæй лæппуы сурын байдыдта, сурын байдыдта æмæ йæм хæстæг кæнын куы байдыдта, уæд æм раздæр дзуры:

— О, кæй уындæй нæ бафсæстæн æмæ кæй цинæй цардтан, дæ уынд мын ма бахæлæг кæн, дæ цæсгом мæм фездах!

Лæппу та, йе 'мгъуыд кæй æрхæццæ ис æмæ хур кæй æрцæйныгуылд æмæ йæ бынатмæ кæй тындзыдта, уый тыххæй схъæр кодта:

— Рæстæг мын нал и!

Сатана куы федта, ай мæм нал ракаæсдзæни, зæгъгæ, уæд, мæгуы-
рæг, скуывта:

— Хуыцауты хуыцау, мæ хуыцау! Кæд ды мады зæрды кæсын
зонис, уæд ма хæхтыл дыдзы хур æрбакаæсын кæн.

Æмæ уæд хæхтыл дыдзы хур æрбакасти. Уалынджы лæппу дæр
Мæрдты дуарыл фæгуыбыр кодта æмæ иу здæхт фæкодта Сатана-
мæ, æмæ йын Сатана йæ фæччиты æмæ йæ цæсгом иу уынд акодта
æмæ лæшпуйыл йæ к'уыхдарæн фехста, æмæ уымæн йæ к'уыхыл абад-
ти. Лæппу уыцы к'уыхдарæны Мæрдтæм йемæ бахаста. Уырдыгæй
Сатана фæстæмæ йæ хæдзармæ рацыди æмæ уыцы урс галæй хист
скодта.

Хист та уæдæй нырмæ кæнын байдыдтой, зæгъгæ, зæгъынц.

Афтæ уыди Уырымæджы балц, зæгъгæ, зæгъынц, фæлæ сæ
æцæгдзинадæн ницы зонын; æрмæст уын уый зæгъын, уыдонæй цы
нæ федтат, рынæй дæр æмæ сонтæй дæр æндæр мацы фенут.

Мæ кадæггаг лæшпутæн авæрут.

25. Уырымæджы æнæном лæппу

Нæртон Уырымæг уыди. Нарт æркодта æмæ сын шæл кодта.
Уымæн æнæном лæппу уыдис; уышы лæппу амарди. Се 'птæн дæр
фæлдыстой, фæлæ уышы лæшпуйæн йæ ном нæ ардтой.

Лæппу Барастырмæ башыди æмæ ракуырдат:

— Уæлжæхмæ фæндаг мын ратт!

Барастыр ын загъта:

— Нишы дын ратджынæн, уæд мæрдтæ иууылдæр дæ фæдыл
шæуджысты.

Лæппу Барастыры нал уагъта, куырдат жы ноджыдæр:

— Æз мæхишæн схос кæнджынæн.

Йæ бæхæн шæфхæдтæ зыгъуыммæ ныссагъта. Уæд ын бар радта
Барастыр, æмæ лæппу Мæрдтæй рашыди.

Мæрдтæ уый куы базыдтой, уæд йæ фæдыл рашыдысты. Дуар-
гæс сын загъта:

— Кæдæм шæут?

— Уый куы ашъд, мах дæр шом йæ фæдыл.

Дуаргæс афтæ зæгъы:

— Уæдæ ма йын йæ фæд фенут, фæстæмæ куы раздæхт.

Мæрдтæ федтой фæд æмæ фæстæмæ раздæхтысты.

Лæппу ссыди уæлжæхмæ, йæ фыды хæжары дуармæ, æмæ йæм
барвыста лæг æмæ йын загъта:

— Шом хæтæны хæтынмæ, æвзарынмæ.

Уырымæг ын фæстæмæ загъта:

— Ашу Йеранеты быдырмæ, ахсæв уым æрынчай, райсом дæм
башæужынæн.

Лæппу ашыд быдырмæ æмæ уым æрынчад. Уырымæг скуывта хуышаумæ:

— О хуышауты хуышау! Ахæм мит æруарын кæн, æмæ æппын-дæр шæуæн куыд ничердæм уа.

Уый тыххæй скуывта, æмæ йæ сывæллонимæ шæуын нæ фæндыд, нартæй худинагæй тарсти. Райсом тыхджын мит æруарыд. Уырымæг схызти маesyгы сæрма æмæ кæсæншæстæй акаст: лæппуйы бæрæг кодта. Куы акаст, уæд фæдта: иу ран авд мусы зылды йас цъæх быдыр, æмæ уым хуыссыди лæппу, йæ нымæт йæ уæлæ, афтæмæй. Уый куы фæдта Уырымæг, уæд йæ усæн загъта:

— Худинаг мын уыженис, куы нæ ашæуон, уæд.

Стæй йæ бæх сифтыгъта æмæ ашыд Иеранеты быдырмæ. Тыххæй-фыдæй быдырмæ бахæчæ æмæ афтæ æнхъæлдта, лæппу митæй амард. Лæппу фæстад æмæ Уырымæгæн загъта:

— Нырмæ кæм уыдтæ, шæй æмæ шом, ды хистæр дæ, æмæ раздæр ашу.

Уырымæг загъта:

— Мæнæн мæ бон нæу, æз зæронд лæг дæн, æмæ дæхæдæг ашу раздæр.

Лæппу йæ бæх сифтыгъта æмæ ашыди йæ разæй. Бæх куы шыди, уæд мит сау кодта йæ комы тæфæй. Уырымæг дæр йæ фæдыл шыд.

Терк æмæ Туркмæ ашыдысты, уыдонæн сæ рæгъау скъæрынмæ. Лæппу Уырымæгæн загъта:

— Ды зæронд дæ, ам лæуу; æз сшæужынæн æмæ рæгъау раскъæржынæн.

Рæгъау куы скъæрдта лæппу, уæд ыл сæмбæлди рæгъаутæс — тугжих бирæгъ, æмæ фосы скъæрын нæ уагъта. Лæппу бирæгъæн йæ хъус ралыг кодта нысанæн æмæ йæ йæ жыппы нывæрдта. Бирæгъы фæстæ æрбашыд æфсæнжых хъæрджджыгъа. Уымæн дæр лæппу йæ къах ралыг кодта нысанæн æмæ йæ йæ жыппы сæвæрдта. Уыйфæстæ фос раскъæрдта æмæ сæ Уырымæджы фыджджæг бакодта. Иæхæдг хъæумæ æрбашыд фехъусын кæнынмæ. Адæм та куывды бадтысты, æмæ сæм лæппу дуарæй бахъæр кодта:

— О Терк æмæ Турк! Уæ фос уын фескъæрдæуы.

Уыдон загътой:

— Махæн нæ фос скъæрын чи бауæндджени! Уый чи журы, уый хæрдæнхъæл æршыди, æмæ йæ мидæмæ æрбакæнут хæрынмæ.

Лæппу загъта:

— Æз башæуин, фæлæ мын мæ бæх чи баурумджен?

Йæ бæх та тæрхъусы йас уыд.

Уæд æм иннæ рашыди, æмæ йæ лæппу бафарста:

— Мæ бæхæн шæуыл фæхæтджынæ?

— Уидоныл.

— Уидон куы аскъуына?

— Уæд та йæ хъустыл.
— Хъустæ куы аскъуыйой?
— Уæд та йæ баршыл.
— Йæ барш куы аскъуына, уæд та?
— Уæд йæ къудийыл.
— Йæ къуди куы аскъуына, уæд та?
— Уæд йæ шыппар къахыл ныххæтджынæн æмæ йæ мæ быны скæнджынæн.

Стæй йæм лæппу йæ бæх радта, йæхæдæг хæжармæ башыд æмæ та адæмæн загъта:

— Терк æмæ Турк! Уæ фос уын фескъæрдæуы.

Уыдон загътой:

— Де 'дде бахæр æмæ баназ, уыййедтæмæ мах фос ничи аскъæрдженис.

Лæппу йæ жьпмæ нывнæлдта æмæ фиййæутты нысæнтгæ сæ размæ бакалдта æмæ фæстæмæ фездæхт. Уыдоны бауырныдта, загътой:

— Уый тыхгæнæг чи у, ахæм куы у.

Æмæ йæ фæстейы сурын байдыдтой. Куы йæ баййæфтой, уæд сæм фæстæмæ фездæхт æмæ сæ шæгъдын байдыдта: фыджджæгты шæгъдгæ кодта, фæстæгты та туг ласта. Куы сæ фæшагъта, уæд ашыди. Уырызмæджы баййæфта, æмæ рæгъау иумæ аскъæрдтой Нартаем.

Уæд лæппу Уырызмæгæн загъта:

— Ды хистæр дæ, æмæ фос байуар.

— Æз зæронд лæг дæн, ды та лæппу — æмæ сæ ды байуар.

Лæппу фос уæрста æмæ сæ æртæ дихы кодта, Уырызмæг йæхинымæр бахъынчъым кодта: «Æвæччæгæн жы мæнæн æртыджджай хайы йедтæмæ нæ дæтты».

Лæппу загъта:

— Æртæ хайæ дæ бар ис.

— Дæхæдæг мын шы раттай, уый райсджынæн.

— Иу хай дын хистæрæггаг дæттын, иннæ хай та — æмбалы хай, æртыджджай хай та мæнмæ шæуы, фæлæ дын æй лæвар кæнын, уый тыххæй æмæ æз де 'нæном лæппу уыдтæн æмæ мын мæ ном не ссардтай, хæрнæг куы кодтай, уæд.

Уышы фосæй лæппу сæвзæрста æрмæст иу урс гал, иннæ фос иууылдæр радта Уырызмæгæн æмæ йæхæдæг уышы галимæ Барастырмæ башыд. Йæ ныгчыдмæ хур аныгуылд, æмæ йын дуар нал кодтой.

Лæппу хуышаумæ скуывта:

— Хуышæутты хуышау! Рæгътыл ма дыжы хур æрбакæсын кæн. Хуышауы бафæндыд, æмæ хур æрбакаст.

Уæд ын дуар бакодтой. Лæппу гал баскъæрдта æмæ йæ Барастырæн балæвар кодта. Барастыр ын арфæ ракодта æмæ йын хорз бынат радта.

Уыйфæста Уырызмæг, шы фос ын радта лæппу, уыдонæй хæр-
нæджытæ фæкодта йе 'нæном фырты тыххæй.

26. Урузмæг æма йе 'нæном лæхъуæн

Нарт адтæнца, æма сæбæл хуцау æстонг анз искодта. Нарты муг-
гагæй Æхсæртæгтати Урузмаг балци рандæ 'й æма фæцæй æртæ-
дууæ анзи, уæдта æрцудæй æ хæдзарæмæ. Æрбацудæй нихæсмæ,
æрфестæг æй 'ма загъта:

— Уæ бон хуарз! — æма йимæ нарты адæмæй ба æ сæр дæр не-
ке рахъел кодта, уой туххæн æма сæ тог нæ куста, сæ зæрдæ рохс
нæ адтæй, истонг анз сæбæл искодта. Урузмæг дæр фæстæмæ æ
бæхбæл рабадтæй æма æ хæдзарæмæ æрцудæй. Медæмæ бацудæй
æма къелабæл æхе зуст гæлст æркодта, 'ма къела æ бунн расастæй.
Сатана йимæ дзоруй:

— Ци кæнис? Ме 'рцæуни бонæй аци бони уалæнгæ дæ уотæ
мæстгунæй ку некæд фæууидтон.

Йе дæр ин загъта:

— Нарты нихæси æрфестæг дæн 'ма «бон хуарз» загътон, 'ма
мин мæ «бон хуарз»-мæ æ сæр дæр неке исхъел кодта.

Сатана ба йин загъта:

— Йетæ фур истонгæй баæгудзæг æнцæ. Мæнмæ йес, мæ киндзи
æрцæунæй аци бонмæ хунæй ка фæццудæй, йетæ авд медæгтоней
'дзæг,— ронги гъосин æма кури гъолгун,— гъе уонæй, 'ма дин сæ æз
исхæсдзæнæн æстæмæй-астмæ. Сæ тог а бунат исердзæнæй, сæ зæр-
дæ исфедар уодзæнæй.

Уæд Урузмæг йе 'рфгутæ бабæрзонд кодта, æ зæрдæ исрохс æй.
Сабат ку 'рхъæрттæй, уæд федеуæгмæ фæдздзуратонцæ, сабати
уалæнгæ ба 'й исхастонцæ, æ зæрдæ куд исфедар адтайдæ, уой ту-
хæн. Æ зæрдæ ку исфедар æй федеуæгæн, æма йибæл сæ зæрдæ ку
бадардонцæ, уæд ин загътонцæ:

— Цо æма Нартбæл гъæргæнгæ рацо: «Æхсæртæгтати Урузмæг
куд кæнуй. Цæунгъон ка 'й, йе цæуæд! Цæунгъон ка нæ 'й, уой
бæбæй хæсгæ ракæнтæ Æхсæртæгтати Урузмæги тургъæмæ».

Федеуæг иссудæй æма гъæргæнгæ рацудæй æма, адæм ка 'дтæй,
йетæ низмалдæнцæ: цæунгъон ка 'дтæй, йе цудæй, цæунгъон ка н'
адтæй, уони ба хæсгæ кодтонцæ, æма æгас нарт æрæмбурд æнцæ
Урузмæги тургы. Уæд бадунцæ, хуæрунцæ; хæссуй син Сатана ни-
уазуйнаг, хуæруйнаг, æма сæбæл рацудæйдæ бонтæ.

Уæдта адтæй сæ астæу арт, æма йе æрминæг æй, ниххустæй; сог
дзи нæбал адтæй. Уæд Урузмæг æнгъæл кæсуй, кæд йеске кæстæр-
тæй согтæ æрбахæссидæ 'ма арт искæнидæ, зæгъгæ. Неке кæсуй,
гъуди дæр некебал кæнуй арт. Уæдта Урузмæг æхуæдæг исистæдæй
'ма рацудæй согтæмæ. Согтæ æриста 'ма сæ фæдуй; нур сæ хæссон,
зæгъгæ, куд загъта, уотæ ба йимæ еу цæргæс æхе рауагъта 'ма 'й

æ нихтæбæл исиста. Фæ-'й-хаста, 'ма денгизи астæу еу устур дор адгæй, 'ма 'й уой сæрбæл æривардта. Уæд лæууы уоми 'ма хъурмæ кæнуй, кæуы, æ цæстисуг æ рехæбæл калуй. Рацудæй йибæл дууæ бони, уæдта йимæ дори бунæй рацудæй дууæ лæхъуæни 'ма йин загътонцæ, æгас цо, зæгъгæ.

Йе дæр син раарфæ кодта.

Медæмæ рацо, зæгъгæ, 'ма 'й сæ авармæ бахудтонцæ. Йеци авæрæн ба æ бун адгæй авгæй конд, æ фæрстæ ба æргъæуæй конд, æ сæр ба сæумон истъалуы конд.

Уæд æрбадтæй Урузмæг.

Нæ иуазæги хуарз фæууинун гъæуы, зæгъгæ, 'ма косæрттаг æрбаластонцæ 'ма 'й равгарстонцæ. Ба-'й-кой кодтонцæ, аги 'й ниввардтонцæ. Ку исцæттæ 'й, уæдта йин æривардтонцæ æ размæ; искувта, куд æмбалдæй, уотæ; уæдта ковæггаг гъолгун хъæмай финдзбæл бакодта 'ма дзоруй дууæ лæхъуæнемæ:

— Æрбауайетæ, 'ма уи ка 'рфиццаг уа, уой гъолгун фæууæд! Æрбауадæнцæ, æмæ сæ еу фæффиццаг æй æма уотæ куд загъта, нур æй райсон, зæгъгæ, уотæ ба фæггурдæй, 'ма хъæма æ зæрди сæри ниффедар æй, 'ма йеци рауæн æ уод исиста.

Уæдта Урузмæг, ци ма бахуардтайдæ, æ цæстисуг калуй æ закъæтæбæл урдугмæ, хъурмæ кæнуй:

— Йа хуцау! Ци æнамонд мæ скодтай? Ци дин кодтон?

Æма рацудæй 'ма бабæй дори сæрбæл исбадтæй. Сабат-бон бабæй ку 'рхъæрттæй, уæд йеци цæргæс бабæй æхе рауагъта 'ма 'й æ нихтæбæл исиста 'ма 'й, кæцæй рахаста согти разæй, гъе уоми бабæй æй фæстæмæ æривардта. Уæд æ гъæбес согтæй байдзаг кодта,— нур нарт ка 'дтæй, йетæ ба бадунцæ, хуæрунцæ,— æма бацудæй æ хæдзарæмæ, 'ма арт искодта, уæдта æ бадæни æрбадтæй 'ма фæрсуй:

— Рагон тауæрæхъ уин ракæнон æви æригон?

Йетæ йин зæгъунцæ:

— Кæд нуртæкки сахатти йести скодтай 'ма йести саразтай, уæд йеци тауæрæхъ ракæнæ.

Урузмæг зæгъуй:

— Мадта æз уæ астæуæй кæд исистадтæн, уой нæбал зонетæ? Æз тургъæмæ рацудтæн согтæмæ. Согтæ мæ гъæбеси куд цурхтон, уотæ мæмæ æхе еу цæргæс рауагъта 'ма мæ æ уæлнихти фæххаста 'ма мæ денгизи астæу еу устур цъæх дорбæл æривардта. Уоми æз кæугæ дæр кодтон, заргæ дæр. Уæдта мæмæ дори бунæй еу дууæ лæхъуæни рацудæй. «Æгас цо» — мин загътонцæ, ра-син-арфæ кодтон, 'ма мæ сæ авармæ бахудтонцæ. Уомæн ба æ бун авгæй конд, æ фæрстæ æргъæуæй конд, æ сæр ба сæумон истъалуы конд. Нæ иуазæги хуарз ку фæууинианæ, зæгъгæ, æма мин косарт ракодтонцæ. Ку исцæттæ 'й, уæд мин мæ рази æривардтонцæ; ракувтон, куд æмбалдæй, уотæ; уæдта ковæггаг гъолгун хъæмабæл бакодтон æма сæмæ

дзорун: «Æрбауайетæ, 'ма уи, ка фæффиццаг уа, уой фæууæд!» Æма æрбауадæнцæ, 'ма сæ еу фæрраздæр æй, æма нур æй райсон, зæгъгæ, куд загъта, уотæ ба фæггурдæй, 'ма хъæма æ зæрдисæри симбалдæй, 'ма рамардæй. Хъурмæ кодтон, уæдта рацудтæн æма бабæй дорбæл исбадтæн, æма мæ сабати бабæй цæргæс фæстæмæ æрбахаста.

Уæд Сатана, йеци дзубанди ку æрлæдæрттæй, уæд æ ростæмæ фæллæбурдта 'ма сæ тонуй гæшпæлгай 'ма зæгъуй:

— Уæ, зæронд сайтан! Еунæг йе [ма] мин ку адтæй, 'ма мин уой дæр бабæй ку 'ссирдтай æма мин æй Мæрдтæмæ дæ фиццаг ку барвистай!

Уæд адæн дæр фæххæлеу æнцæ: сæ тог дæр фæфедар æй, сæ зæрдæ дæр, ама алке æ хæдзарæмæ рандæ 'й.

Уæд цæрун байдæдтонцæ, 'ма еуафон ку дтæй, уæд, мард ка фæцæй, йеци лæхъуæн Мæрдтæй уæлзæнхæмæ æ маенги бæхбæл исбадтæй 'ма рацæуй, 'ма йин Барастур зæгъуй:

— Кумæ цæуис? Ма цо, мæрдтæ дæ фæдбæл цæудзæнæнцæ!

Йе ба загъта:

— Йетæ куд ниллæууонцæ, уæхæн амал син æз искæндзæнæн, маен ба рауадзæ, маенгий мæ гъуддаг йес уæлзæнхæ.

Ра-йин-æвардта барæ:

— Мадта уони раздахæ, 'ма дин барæ дæттун.

Йе дæр æ бæхбæл цæфхæдтæ фæстæмæ æрсагъта, размæ ку цу-дайдæ, уæддæр æ фæд фæстæмæ адтæй. Уæд исбадтæй æ бæхбæл, рагаст æй, 'ма, мæрдтæ ка 'дтæй, йетæ дæр æ фæсте рацудæнца, 'ма сæмæ дзоруй:

— Кумæ цотæ? — зæгъгæ.

— Мах, ду кумæ цæуис, уордæмæ цæуæн.

Йе дæр син зæгъуй:

— Бæхи фæдмæ кæсетæ, æма, фæд ци'рдæмæ амона, еци'рдæмæ цæун гъæуй.

Кæсунцæ фæдмæ 'ма фæстæмæ баздахтæнцæ.

Йе ба рацудæй æма цæун байдæдта 'ма багъæр кодта Нарти гъæуи Урузмæги хæдзарæмæ:

— Уæ, Урузмæг! Ами дæ? — зæгъгæ.

Уæд имæ Сатана ракастæй æма 'й фæрсуй:

— Ци дæ фæндуй? — зæгъгæ.

Йе ба йин зæгъуй:

— Урузмæги агорун,— зæгъгæ.

— Ами нæ 'й,— загъта йин Сатана.

Уæдта Сатанайæн бафæдзахста:

— Мадта йин зæгъгæ: Нарти фонсиуарæн лигъзи 'й хездзæнæн, æма мæмæ сæумæ уордæмæ куд рацæуа, уотæ; рагъæн рæуæг 'ма хъæстæн дзæбах хуаллаг исцæттæ кæнæд, мах ба фонс кæнунмæ фæцæуæн. Ку дæ фæрса, ка дæмæ æрбадзурдта, зæгъгæ, уæдта йин зæгъгæ, ци хузи дæр дæн, уой, мæ асæ дæр.

Гъе уонити бафæдзахста Сатанайæн.

Урузмаг ку 'рцудæй, уæд ин Сатана, ци йин бафæдзахста [лæхъу-
нæн], уони радзурдта.

Йе дæр нигтузавæ 'й, нихъхъурмæ 'й: «Ау ку базæронд дæн, 'ма
маема уæхæн сабитæ ку цæуонцæ, уæд ма уони хæццæ мæ бон ци
'й?» Æма уомæ гæстæ бахъурмæ 'й.

Æхсæвæ йин исцæттæ кодта Сатана рагъæн рæуæг 'ма губунæн
дзæбæх хуаллаг. Уæдта йин Сатана загъта:

— Мæнмæ ма йеци амал йес: мæнæн йес хуцауæй искувдиадæ,
æма, цæбæл исковон, уой мин хуцау дæттуй, æма æз ахсæвæ ис-
ковдзæнæн, уæхæн уазал сах къæвда куд æрцæуа, 'ма будури ка
уа, йе куд бахъурмæ уа, æма уæд кæд йе дæр батгхсидæ 'ма фæл-
ледзидæ.

Æхсæвæ фæййевгъудæй. Æрбон æй. Ис-ин-цæттæ кодта хуаллаг
[Сатана] 'ма рацудæй 'ма кæсуй мæсути сæрæй 'ма бауидта [лæ-
хъуæни], кæми адтæй, йеци бунатмæ: сау нимæтæй æмбæрзт, æ
саргъ æ нивæрзæни, уогемæй хуссуй, æ бæх ба æ алифарс хезуй
цъæх кæрдæгбæл.

Сатана дзоруй:

— Нæ зæронд! Ка нæййес, уомæн амал нæййес. Исбадæ дæ бæх-
бæл æма цæугæ кæнæ.

Рацудæй [Урузмæг] æма йимæ [лæхъуæнмæ] ку бахæстæг æй,
уæд имæ дзоруй:

— Дæ бон хуарз,— зæгъгæ.

Йе дæр æ нимæт рагæлста 'ма йибæл ниццийнæ 'й:

— Æгас цо, нæ хестæр,— зæгъгæ.

Уæд ибæл ку ниццийнæ 'й, уæд имæ Урузмæг дзоруй:

— Гъи, ци ми кодтай? Цæмæн дæ багъудтæн? — зæгъгæ.

Йе дæр ин зæгъуй:

— Йескæми фонс фæккæнианæ, 'ма дæ уой туххæй баагурдтон.

Мадта цæуæн, зæгъгæ, æма исбадтæнцæ сæ бæхтæбæл æма цæ-
уонцæ. Уæд ин Урузмæг зæгъуй:

— Цæуæн æдта. Æз зонун Донбеттиртæмæ уæхæн фонс, фал сæ
ратæрун зин уодзæнæй; йес ин гæстæ: урс, берæгъ æма хъæрци-
гъа, æма сæмæ хæстæг нæ уадзунцæ.

— Æз уонæн амал искæндзæнæн,— зæгъуй лæхъуæн. Цæуонцæ
'ма бахъæртæнцæ, Донбеттирти фонс кæми адтæй, уордæмæ, æма
Урузмæги идард ниуагъта, ами бал лæууæ, зæгъгæ.

Йе ба бацудæй, фонс кæми хизтæнцæ, уордæмæ 'ма къагъд ис-
кодта æхецæн 'ма æ бæх исуагъта, 'ма хизтæй æ алифарс. Гъе уæдта
йин æ бæхи, æфсæнцъух берæгъ ка адтæй, йе æруидта 'ма йимæ æ
гъæлæс хæлеуæй æрбахæссуй, æ къабазæ йин ратонон, зæгъгæ.
Лæхъуæн арæсæни бадтæй 'ма йимæ нигъгъавта, æ гъæлæсмæ, 'ма
'й фехста, 'ма æ гъæлæси симбалдæй 'ма æ мæкъури рахизтæй, 'ма

берæгъ рахаудтæй. Лæхъуæн дæр имæ бацудæй 'ма йин æ гъос æл-
луж кодта 'ма 'й æ дзиппи ниввардта.

Уæд бабæй æ бунати æхе банимахста. Уæд æй [бæхи] хъæрц-
цигъа æруидта 'ма йимæ æхе рауагъта. А нæ зæнхæбæл ка 'ндæуй,
хезун, æ цæститæ йин искъахон, зæгъгæ. Æма бабæй лæхъуæн уой
дæр рамардта вæ нимæхсæнæй 'ма уæдта йин æ сæр æркодта 'ма 'й
æ дзиппи ниввардта.

Гъе уæдта, кæмæй тарстайдæ, уæхæн нæбал адтæй 'ма загъта:
«Мадта нур ани сосæгтæй фæттæрон? Гъæумæ цæуон 'ма гъæубæл
фæдес фæккæнон»,— зæгъгæ, 'ма гъæумæ æрбацудæй.

Гъæуи йибæл еу лæхъуæн фембалдæй, 'ма 'й фæрсуй:

— Гъæу кæми 'й? — зæгъгæ.

Йе ба йин уотæ:

— Уæлæ Донбеттиртæмæ кувд йес, æма уоми 'нцæ. Йе дæр
уордæмæ иссудæй 'ма бадзурдта:

— Мæнæ иуазæг!

Ра-йимæ-уадæй еу лæхъуæн æма 'й фæрсуй:

— Ци дæ гъæуй? — зæгъгæ.

Йе ба йин уотæ:

— Уæртæ уин уе 'ргъау фæттардæуй.

Лæхъуæн дæр бацудæй 'ма радзурдта:

— Уæртæ еу цола лæхъуæн уотæ зæгъуй: «Уæ бæхæргъау уин
фæттардæуй!»

Йетæ ба йибæл ходунцæ, æвæццæгæн истонг æй, зæгъгæ, æма
'й æрбахонетæ медæмæ.

Рацудæй 'ма йин зæгъуй:

— Медæмæ рацо!

Йе ба йин уотæ:

— Мæ бæх нæ лæууй еу рауæн, æма, йе 'донæ ку раскъуна, уæд
ами байзайдзæнæн.

— Мадта дин ци кæнон? — загъта 'ма медæмæ бацудæй.

Уæдта йимæ рацудæй дуккаг лæхъуæн 'ма 'й медæмæ хонуй.
Лæхъуæн ин зæгъуй:

— Мæ бæх тæрстæ кæнуй, 'ма, йе 'донæ ку раскъуна, уæд ин ци
кæндзæнæ?

— Æ барцæй æй нийахæсдзæнæн.

— Æ барцæ ку раскъуна, уæдта?

— Æ гъостæбæл ин ниххуæцдзæнæн.

— Æ гъостæ ку раскъунонцæ, уæдта?

— Уæдта йин æ думæгбæл ниххуæцдзæнæн.

— Æ думæг ку раскъуна, уæдта?

— Уæдта дин æй æ цуппар къахемæй мæ бунд искæндзæнæн
'ма дин æй фуси хузæн искæндзæнæн, 'ма ма дин уæд кумæ леддзæ-
нæй?

— Мадта дæу фæууæд.

Ама бацудæй медæемæ 'ма син загъта:

— Уæ кувд барст,— зæгъгæ.— Циуавæр кувд æй уæ кувд, уæ хестæрти размæ сæр ку нæййес, уæ кæстæрти размæ ба гъос ку нæййес, уæд циуавæр кувд æй уæ кувд?

Уæд февналдта 'ма ниххуæстæй цæхгæрбæл 'ма 'й нинниуазта, уæдта сæ фингæн уæллаг кæронмæ рацудæй, 'ма 'й куд фæндæ адтæй, уотæ бахуардта. Уæдта æ дзиппæмæ февналдта 'ма берæгъи гъос кæстæрти размæ февардта, хъæрцигъай сæр ба — хестæрти размæ:

— Йе, уе 'вдесæнтæ, кæд уи не 'руагæс кæнуй, уæд.

Æхуæдæг ба ралигъдæй æма æ бæхбæл æхе багæлста 'ма бæхæргъау 'ма æнæуой фонт æ разæй фæккодта 'ма сæ Урузмæгмæ æрхъæртун кодта. Ани ду тæрæ, зæгъгæ, æз ба, фæдес рацæуй, 'ма уони хæццæ куд тохон, уотæ.

Уæд Урузмæг тæрун байдæдта; йе ба æрлæудтæй, 'ма тохун райдæдтонцæ, 'ма сæ фæстæмæ раздæхун кодта.

Уæдта рацудæй æма Урузмæгмæ æрхъæртæй, 'ма сæ тæрун байдæдтонцæ 'ма сæ æртардтонцæ Нарти фонсиуарæн лигъзмæ 'ма сæ иуарунцæ. Лæхъуæн сæ æртæ 'мбеси кæнуй. Урузмæг йе 'рфгутæ æргæлста: «Абони уалæнгæ мин лæг тухæ ку нæ кодта. Æвæццæгæн, еу хай æ хуæздæри хай есуй, гъе 'ма мæ рамæлæт хуæздæр æй», — фæндитæ кæнуй.

Лæхъуæн сæ æртæ хайи искодта 'ма дзоруй Урузмæгмæ:

— Райсæ дæ хестаг.

Урузмæг дæр йе 'рфгутæ исиста 'ма байдзулдæй. Райста æ хестаг.

Уæдта йимæ лæхъуæн дзоруй:

— Райсæ нур ба дæ хай дæр.

Уæдта бабæй йимæ [дзоруй]:

— Гъе нур ба æртиккаг хай ба мæн æй, æма дин йеци хай дæр дæуæн дæттун. Æз дæн де 'нæном лæхъуæн, дæ хъемай сæрбæл ка рамардæй, йе, 'ма дæ ка бауазæг кодта, йе. Уони мæн номбæл бафснайæ, Мæрдти мæмæ йести куд бахъерта, уотæ.

Æхуæдæг ба æ бæх ниццæфтæ кодта 'ма фæццæуй. Уой йин ку балæдæрун кодта, уæд йе дæр æ фæсте уайуй, кæсуй, æ цæстисут уорс закъæбæл калуи 'ма йимæ дзоруй:

— Еу каст ма мæмæ ракæнæ!

Йе ба йимæ дзоруй:

— Мæнæн фæстæмæ ракæсæн нæбал йес, мæнæй дин пайда дæр нæбал йес, фал дин ке бафæдзахстон, уой исæнхæст кæнæ.

Урузмæг сиздагтæй æма æ фонт æ хæдзарæмæ искодта.

Лæхъуæн ба цæуй 'ма бахъæртæй Мæрдти дуармæ, 'ма 'й, дуаргæс ка 'й, йейæ медæемæ нæбал уадзуй, уой туххæн æма хор рафтудæй, зæгъуй.

Йе дæр хуцаумæ искувта:

— Йа, хуцау, саби дæн, 'ма мæмæ æркæсæ. Мæрдти дуар мæбæл куд нæ нихгæнонцæ, уой туххæн ма мин хор ракæсун кæнæ!

Хуцау дæр [ин] æртæрегъæд кодта 'ма хуæнхтæбæл æрæгиау ракæсун кодта седзæрти хор.

Дзоруй лæхъуæн, хор ку фæууидта, уæд:

— Йарæби, хор ма ку кæсуй хæнхтæбæл, уæд мин над цæмæн нæ раттис?

Йе дæр [Мæрдти дуаргæс] хор ку фæууидта, уæд дуар байгон кодта, 'ма бацудæй [лæхъуæн]. Æрбадтæй уæдта йе 'носи бунати. Урузмæг ка 'дтæй, йе дæр æртæ хаййемæй дæр хист кæнун байдæдта 'ма йин сæ бахарз кодта Мæрдтæмæ. Уæд лæхъуæнæн иссæй Мæрдти æносон бунат, 'ма уоми баизадæй.

V. НАРТЫ УЫРЫЗМÆГ ÆМА СОХЪХЫР УАЙЫГ

27. Нарти Урузмæг æма уайуг

И нарт сæ «хуæздæр уон»-бæл дзорун байдæдтонцæ 'ма нæ фæдудтонцæ, æма алли бон дæр, æгирид ка нецæмæн бæзтæй, йе дæр уотæ загъта:

— Æз уæ хуæздæр дæн!

Уæдта нарти Сатана исаразта:

— Къолибадæг уосæ æрхонетæ, æма уин [йе] уæ хуæздæр æма уæ фуддæр рартасдзæнæй.

Фæ-йимæ-цудæнцæ. Сослан нæрæмон адтæй 'ма йимæ æхе хуæзæн лæгти хæццæ фæщцудæй, æма 'й æрхудтонцæ.

Загъта къолибадæг уосæ:

— Цæмæн мæ æрхудтайтæ, æз ци зонун? Ци уин зæгъон æз нур сумахæн?

Йетæ ба йин загътонцæ:

— Мах «æз хуæздæр уон»-бæл хъаугъа кæнæн, 'ма нин нæ хуæздæр сиргасæ.

Йе ба сæмæ фæгъгъæуай кодта 'ма син загъта:

— Кæсун уæмæ, 'ма уæ хуæздæр ами нæ 'й.

Фæрсунцæ 'й:

— Ка 'й уæдта нæ хуæздæр, уой нин зæгъæ.

Йе ба син загъта:

— Уæ хуæздæр Урузмæг æй, æма ами ку нæ 'й.

Уомæ ка хъæртæй, йе уой надта, иннæ ба зæнхæ хуаста, гъе уой над æй фæккодтонцæ.

Урузмæг æрцудæй, 'ма йин загътонцæ:

— Гъе, атæ, атæ, къолибадæг уоси фарстонцæ, нæ хуæздæр ка 'й, зæгъгæ, æма дæу баамудта, 'ма 'й уæдта фæннадтонцæ.

Урузмæг нæбал æрбадтæй, уотемæй федеуæгмæ фæщцудæй 'ма нигъгъæр кæнун кодта:

— Аз фонс фæууидтон, 'ма, лæг ка 'й, йе рацæуæд, фæстаг бон уотæ куд неке зæгъта: «Аз [дзи] цæмæн нæ фæдтæн?»

Уорс денгизи билтæбæл сæ рахудта, Сау денгизи билтæбæл сæ уæлæмæ исхудта, 'ма си неке исхъæрттæй; баизадæнцæ нæдтæбæл, æхуæдæг ба иссудæй Сау хонхи бунмæ 'ма искастæй хонхи сæрмæ, 'ма дзи хизтæй фусты истур дзогæ æнæ фиййау. Иссудæй сæмæ 'ма нæ уидта нæдæр гæс, нæдæр бунат 'ма загъта:

— Анæй уæддæр мæхецæн еу далис æхсæвæрæн ку нивгæр-дина.

Балæбурдта 'ма еу далиси къахбæл фæххуæст æй, 'ма 'й далис радавæ-бадавæ фæккодта 'ма йин æ билтæ дортæбæл фæххуаста, уæддæр ин райервазтæй.

— Цæй, анæн гæнæн нæййес, æма цæуон сæ хæццæ, еу рауæн уодзæнæй анæн бунат.

Æма сæ рауагъта, 'ма айнаги фарс байгон æй. Сæ разæй устур цæу адтæй 'ма сæ бахудта уордæмæ. Бацудæй йе дæр сæ фæсте уордæмæ, 'ма уæйуг æ фæсте къæйæ февардта. Уæйугмæ дзурдта Урузмæг:

— Де 'зæр хуарз!

Йе ба йин:

— Агас цо,— загъта,— хонхаг дзили!

Къахахæссæн имæ [уæйугмæ] адтæй, 'ма равналдта 'ма еу фус ниййахæста 'ма 'й равгарста; раст дууæ 'мбеси æй æркодта 'ма 'й дугъосуги нигтæлста. Исфунх æй, 'ма 'й райста 'ма йе 'рдæг уомæн равардта, йе 'рдæг æхецæн ниууагъта 'ма йин загъта, истæг ма рагæлдзæ, зæгътæ.

Бахуардтонцæ, 'ма истгутæ еу рауæнмæ æримбурд кодта 'ма æ нивæрзæнæй бинаг æхсæ райста 'ма сæ рацавта, 'ма фус, куд адтæй, уотæ фестадæй, æма æхе ниццагъта 'ма фусты астæумæ бацудæй.

Æрбон æй, 'ма фусты æ сагæхти рауагъта, 'ма райевгъудæнцæ, 'ма лæгæти дуар рахгæдта, æма Урузмæг уоми æризадæй.

Изæри фустæ фæстæмæ ку 'риздахтæнцæ æма æхсæвæр афонæ ку иссæй, уæд ин уæйуг загъта:

— Иуазæг еу æхсæвæ иуазæг æй, 'ма ахсæви æхсæвæр дæубæл æй, 'ма мин æхсæвæр куд искæнай, уотæ.

Йе ба йин загъта:

— Æма дин цæмæй исæхсæвæр кæнон, мæнмæ бæхæй æндæр ку неци йес?

— Мæнæн игъаугидæр нæ 'й дæуæй, дæ бæхæй, мæнæн æхсæвæр уæд.

Н' адтæй гæнæн, 'ма йин æ бæх равгарста.

Æхсæвæ фæййевгъудæй, 'ма сæумæ бабæй æ сагæхти рауагъта фонс, уобæл бабæй дуар рахгæдта.

Иннæ æхсæвæ ку 'рхъæрттæй, уæд æхсæвæр уæйугбæл адтæй, æма равналдта 'ма фус ниййахæста 'ма еу æрдæг уомæн бабæй равардта, инней ба æхецæн ниууагъта; йе 'стгутæ бабæй еумæ симбурд

кодта æма бабæй сæ рацавта æхсæй, æма фус, куд адтæй, уотæ фестадæй. Йеци æхсæвæ райевгъудæй.

Иннæ æхсæвæ æхсæвæр Урузмæги радæ адтæй, 'ма йимæ дзоруй уæйуг:

— Цæмæн неци кæнис æхсæвæри гъуддаг?

Йе ба йин загъта:

— Ци дин кæнон? Бæх мæмæ адтæй, 'ма дин æй нивгарстон.

Уæйуг ба дзоруй:

— Æхсæвæр ба æдта мæхуæдæг искæндзæнæн.

Æма райста æртикъахуг ухст 'ма йин æй æ лæбæзти исцавта 'ма йин æй æ усхъи тегътæй искæсун кодта æма 'й уотемæй арти фарсмæ ниссагъта, æхæдæгга æхе уæлгоммæ рауагъга 'ма хуссуй.

Урузмæг дæр, æ рагъ тæвдæ кæнун ку райдæдта, уæд рæхисмæ фæллæбурдта 'ма æхе исрæуигъта 'ма æхе раласта ухстæй. Ухст арти рацавта, 'ма, ку разинг æй, уæд æй радавта 'ма 'й уæйуги дууæ цæстеми ницавта. Уæйуг исистадæй æма фæрстæбæл æхе фæххуаста; Урузмæг ба æхе фусту æхсæн банимахста, 'ма 'й нæ ирдта. Ку бафæллад æй, уæдта æринцадæй 'ма йимæ дзурдта:

— Дæуæн байзадæнцæ, хуæнхаг дзили, 'ма дин мæнæ к'охдарæн, 'ма дæ кумæдæриддæр х'æртун кæндзæнæй, дæ к'охбæл æй ку бакæнай, уæд.

Æма йимæ к'охдарæн рагæлста. Йе дæр æй æ к'охбæл бакодта, æма к'охдарæн «Мæнæ 'й! Мæнæ 'й!» кæнун байдæдта, 'ма 'й уæдта йе 'нгулдзæ æд к'охдарæн фæрæгтæй æркъурдта, уæйуг дæр имæ фæллæбурдта 'ма 'й æ фур мæстæй ранихъуардта. Нинцадæй уæйуг æма æхе рауагъта. Уæйуг имæ дзоруй:

— Амæй мин сæумæмæ додой дæ сæр кæнуй! Сæумæ ба мæ фондс ку раск'æрон, уæд мин кумæ йервæздзæнæ?

Йе дæр февнадта цæумæ 'ма 'й растигъта, 'ма æ сæр—æ сæри бунати, æ к'æхтæ—фæстаг к'æхти бунати, æ к'охтæ ба раззаг к'æхти бунати рацавта. Сæумæ бабæй уæйуг дуармæ ниллæудтæй æма дзурдта цæумæ:

— Рацо, Бодзо, дæуæн æризадæнцæ фондс, а хонхаг дзили ба мæ барæ уадзæ!

Урузмæг дæр цæуи хурфи адтæй 'ма ранæхстæр æй 'ма æ сæгæхти фондæдуар æй. Фонс дæр æндæдуар ку фæцæй, уæд уæйугмæ фæстæмæ дзурдта:

— Г'е нур ба уоми «Бодзо», «Бодзо» кæнæ!

Уæйуг æ фур мæстæй рагæпп кодта æма æндæдуар хонхæй рахаудтæй 'ма нимморæ 'й. Урузмæг дæр фæстæмæ баздахтæй 'ма æ бæхи æстæгутæ æримбурд кодта 'ма сæ бинаг æхсæй рацавта, 'ма бæх, куд адтæй, уотæ фестадæй. Саргъ ибæл исивардта, исбадтæй æма фонси дзогæ æ разæй искодта æма сæ ратарда Нарти устур гъæумæ 'ма раст изæрæй бах'æрттæй и гъæумæ. Федеуæгмæ фæццудæй 'ма нигъгæр кæнун кодта. Урузмæги хæццæ йеци бон ка рацудæй, йегæ æримбурд уæнтæ, фонси конд байурæн, зæгъгæ. Сæумæ

æримбурд æнцæ, 'ма иуарун байдæдта, 'ма дзи еу хай уæлдай ис-кодта. Кæрæдземæ бакæсионцæ и нарт, аци уæлдай хай ма кæмæн кæнуй, зæгъгæ. Есун байдæдтонцæ, 'ма хай ку 'ризадæй, уæдта [Урузмæг] кьолибæдæг уосæмæ дзоруй:

— Мæнæ дæуæн дæр хай бакодтон, ке дæ бафхуардтонцæ, уой туххæй.

Кьолибадæг уосæ дæр, уæдта анæн маци зæгъон, зæгъгæ, 'ма дзоруй:

— Гъе нур ба уин нæ загътон, уæ хуæздæр Урузмæг æй, зæгъгæ,— нур цæттæй ба æз дæр нæ тæрун фонс!

Æма хæйттæбæл ка рабостæ кодта, уони дæр æхецæн фæттардта.

28. Уырымæг æмæ сохъхъыр уæйыг

Уырымæг æмæ Хæмыц апыдысты цуаны. Хъæуæй куы ахызгысты, уæд Æртæ Нарты фæсивæд æрымбырд сты нарты ныхасмсе. Сæхи мидæг тæрхон кæнынц æмæ дзурынц:

— Цымæ нæм лæг хуыздæр, ус хуыздæр чи уыдзæнис? — æмæ нæ фидауынц. Æмæ уæд загътой:

— Цом, уæртæ Къармæгоны бафæрсæм, зæронд ус у, æмæ нын æй уый зæгъдзæн.

Араст веййынц æмæ бацæуынц Къармæгонмæ.

— Дæ бон хорз уа, Къармæгон!

— Хорз уæ хай уæд!

— Къармæгон, иу ныхасæй дæ фæрсдзыстæм, æмæ нын æй зæгъ. Къармæгон сын загъта:

— Уæ хуыцауы тыххæй ныууадзут мæ, нарты хъалтæ!

— Нæ дæ ныууадздыстæм, цалынмæ нын æй зæгъай, Нарты къæуы лæг хуыздæр, ус хуыздæр чи у.

Уый сын загъта:

— Лæг хуыздæр — Уырымæг, ус хуыздæр — Сатана.

Зæронд усы сæ быны ракодтой æмæ йæ ныцъцæл-ныммур кодтой.

Йæ дыккаг бон Уырымæг æрцыди Нарты хъæумæ, æмæ йын Сатана хъаст кæны:

— Знон Æртæ Нарты бацыдысты æмæ Къармæгоны ныцъцæл-ныммур кодтой.

Уырымæг мæстæйдзагæй араст æмæ бацыд Къармæгонмæ. Къармæгоны фæрсы:

— Цы кодтай, Къармæгон?

Къармæгон ын загъта:

— Фыдбон сæ хай фод нарты фæсивæдæн, ам мæм знон æрбацыдысты æмæ мæ фæрсынц: «Нарты хъæуы лæг хуыздæр, ус хуыздæр чи у?» Æз сын загътон: «Лæг хуыздæр — Уырымæг, ус хуыздæр — Сатана». Уыдон мæ сæ быны ракодтой æм мæ ныцъцæл-ныммур кодтой.

Уырымæг раздæхти. Æхсæв райста йæ цуанон гæртæ. Райсом раджы фестад, ныццыди нарты ныхасмæ æмæ ныхъхъæр кодта:

— Æртæ Нартæй цуаны цæуынхъом чи у, — цомут мемæ цуаны!

Араст сты Æртæ Нарты фæсивæд — Уырымæг сæ разæй — уæлæ хохмæ.

Къармæгон æхсæв æртæ мыдамæсты ракодта, схызти нарты даргъ мæсыджы сæрмаæ æмæ загъта:

— Хуыцауты хуыцау, ме сфæлдисон хуыцау! Залты мит æмæ æнусы цъити кæм ныууары æмæ уыцы ран нарты цуанонтæн сæ лæг хуыздæр кæм рабæрæг вæййи!

Æхсæв-бонмæ уарын байдыдта. Ныууарыд ахæм мит, æмæ æппындæр акæсæн нал уыди. Нарты æфсæдтæ æмæлттæй баирвæзтысты хохы лæгæтмæ. Нал сын уыд сæ къуырийы бонмæ æддæмæ ракæсæн. Сæ къуыри куы сæххæст ис, уæд сыл ракасти хур. Æмæ уæлæ хохы сохъхъыр уæйыг рауадзы уады дымдæм йæ фос. Уырымæг сæм дзуры:

— Мæ кæстæртæ, цæуын ма уæ кæй бон у, уый ацæуæд уæлæ хохмæ æмæ нын дзы иу далыс йæ хъуыны стухæд æмæ йæ æркæнаæд, цæмæй ма не стæгдар нарты уæлмæрдтыл сæмбæла.

Иу дæр сысты æмæ фæстæмæ йæ бынаты æрхауы. Иннæ дæр афтæ.

Уæд зæронд Уырымæг араст вæййи æмæ уæлæ хохмæ ссæуы. Сохъхъыр уæйыджы фосæй æрцахсы иу далыс. Æргъæвст лæгæн йæ къухтæ асæлынц далыс къæхтыл, æмæ йæ далыс йæ фæдыл ласын байдайы æмæ йæ баласы сохъхъыр уæйыджы скъæтмæ. Сохъхъыр уæйыг бакæны дуар æмæ сæ йæ сагæхты астæуты уадзы йæ фос æмæ сæ нымайы. Æппæты фæстæ æрбацæуы уыцы далыс. Сохъхъыр уæйыг æй куы ауыны, уæд зæгъы:

— Деука, деука, дæ фæхъхъау мæ сохъхъыр сæр! Ай мын хорз хæххон дзылы æрцахстай физонæгтаг.

Лæджы рафтауы æмæ йæ бахæссы йæ хæдзармæ. Хæд-зилгæ уæхстыл æй бакæны. Уæхст буарæй пысулты æхсæн ацæуы. Æмæ йын зæгъы уæйыг уæхстæн:

— Дзæбæх мын æй сфыц. Мæнæн мæ цæст риссы, æмæ уал æрхуыссон.

Уæхст æй зилын байдыдта, æмæ, лæгæн йæ пысултæ куы асыгъдысты, уæд рахауди æмæ фæныгчы сæмбæлд. Уæхст райста Уырымæг æмæ йын йæ бырынкъ стæвд кодта æмæ йæ ахаста æмæ йæ сохъхъыр уæйыгæн йæ дзæбæхдæр цæсты ныззылдта. Сохъхъыр уæйыг нырдиаг кодта æмæ загъта:

— Додойаг дæ къона, хæххон дзылы, райсом мын кæдæм ирвæздзынае!

Уырымæг хъуыды байдайы, цы 'гъдауæй ма аирвæзон, зæгъгæ. Æмæ йын аргæвды йæ дзутгæс цæу, лалымстыгъд æй бакæны æмæ дзы æхсæв-бонмæ йæ фыдæй йæхи хорз фены. Райсом цæудзармы

мидæг бабыры. Йæ фыццаг къæхты йын йæ къухтæ ауадзы, йæ фæстаг къæхты — йæ къæхтæ. Сохъхъыр уæйыг бакæны хохы дуар æмæ сæ йæ сагæхты астæу иугай уадзын байдайы йæ фосы. Лæджы агур-ры фосы 'хсаен. Се 'шпæты фæстæ абыры цæудзармы мидæг Уырымæг. Куы йæм ахæццæ уæйыгмæ, уæд йæ сыкъатæ фæхъил кæны уæйыджы сагæхты астæу.

Сохъхъыр уæйыг æм дзуры:

— Деука, деука, дæ фæхъхъау фæуон, дæ фос дзæбæх бахъахъхъæ æмæ-иу сæ бæрæгæй раскъæр, мæнæн мæ цæст риссы.

Уырымæг хохы дуарæй куы ажизы цæудзармы мидæг, уæд æм фæстæмæ дзуры:

— Ацы фосæй цы ницуал фенай, дæ иннæ фæллоуæ дæр æндæр мацыуал фен!

Сохъхъыр уæйыг фыр мæстæй хохы сæрæй ныццух-мух кæны æмæ асхъиуы æмæ дæлæ хохы бын нышпырх вæййы.

Уырымæг цæудзармæй рабыры æмæ раздæхы уæйыджи хæдзæрмаæ. Цыдæрриддæр дзы фæллоу ссардта, уыдон йе 'ккой скодта æмæ, сохъхъыр уæйыджы дзут йæ фыццаг скодта афтæмæй сæ раскъæрдта нарты цуанонтæм.

Уыцы ран дзы цæмæннæ аргæвстаиккой æмæ дзы сæхи хорз цæмæннæ федтой! Иннæтыл рахæцынц æмæ сæ Нарты хъæумæ æрыскъæрынц. Æмæ сын се 'рдæг бахай кæны Уырымæг Къармæгонæн:

— Мах ацы фæллоу ссардтам Къармæгоны фæрцы.

Иннæ æрдæгæй афæдзæй-афæдзмæ Æртæ нарты номы куывдтæ фæкодтой.

V. УЫРЫМÆДЖЫ ФÆСТАГ ФОСЫ КОНД

29. Уырымæджы фæстаг балц

Нарты ныхасмæ рацыдис Уырымæг дыууæ лæдзæджы 'нцой æмæ загъта Æртæ Нартæн:

— Мæ чысылæй мæ зæронды бонмæ уын мæ зонд никуы бахæлæг кодтон. Гъе ныр уын мæнæй пайда нал ис, æмæ мын саразут æнгом цæнгæтæй чырын æмæ мæ уым нывæрут æмæ мæ денджызы башпарут: мæнæн нарты уæлмæрдты нæй ныгæнæн.

Кæстæртæ загътой:

— Нæ зондамонæг Уырымæг нæ уæлийæ куы нæ уа, уæд цæрынæн ницы бакæндзыстæм.

Æмæ нæ бакастысты йæ коммæ. Уæд та сæм рацыдис дыккаг хатт Уырымæг æмæ та сын загъта:

— Цæмæн мæ фыдæбонæй марут? Саразут мын чырын æмæ мæ башпарут денджызы.

Гæнæн куы нæуал уыд, уæд ын Æртæ Нарты саразынц цæнгæ-тæй чырын, сифтындзынц ын хæдзарæн цæд, аласынц æй æмæ йæ дынджыр денджызы башпарынц Уырымæджы.

Денджыз æй йæ сæрыл систа æмæ йæ ласынтæ байдыдта. Дæлæ Сау дендыжы былыл Сау денджызы мæликкæн — куырæйттæ. Æх-сæвыгон дон азылдта чырыны куырæйтты сатауимæ, æмæ куырæйт-тæ ныббадтысты. Райсом куыройдзаутæ 'рцыдысты æмæ раппæрстой чырын. Чырыны сæр бакæнынц, æмæ дзы мæнæ хуыссы иу зæронд лæг. Фæрсынц æй:

— Цы мытгаг дæ? Цы дæ 'рхаста?

Уый сын загъта:

— Æз дæн нарты нæртон Уырымæг.

Куыройдзаутæй сæ иу араст и æмæ ссыдис мæликмæ.

Мæликк æй фæрсы:

— Циу, цы хабар у?

Уый йын загъта:

— Дæ фыдæхæй фесæфон! Мæ чысылæй мæ зæронды бонмæ кусын дæ куырæйтты æмæ дзы абоны хуызæн диссаг никуы фæдтон: денджыз кæцæйдæр æрласта иу цæнгæт чырын, æмæ нын нæ куырæйттæ ныццауæзта. Мах æй раппæрстам æмæ йын йæ сæр бакод-там, æмæ дзы кæд хуыссыди иу зæронд лæг. Фарстам æй, æмæ нын йæхи скуыдта нарты нæртон Уырымæг.

Мæликк ын загъта:

— Ацу æмæ мæм æй тагъд хæццæ кæн!

Лæг фæстæмæ фездæхтис æмæ загъта Уырымæгæн:

— Мæликк дæм дзуры.

Уырымæг йæ фæдыл фæраст ис æмæ ссыди мæликмæ. Мæликк æй йæ дæллаг фарс сбадын кодта æмæ йæ фæрсы:

— Цы мытгаг дæ? Цавæр дæ?

Уый йын загъта:

— Æз дæн нарты нæртон Уырымæг.

Уæд мæликк загъта:

— Гъæйтт, дæ фæхъхъау мæличчы сæр куыд фæци! Мæ чы-сылæй нырмæ мæ хъавд дæумæ куы у!

Йæ къæхтæ æмæ йын йæ к'хухтыл бакæнын кæны уæззау рæ-хыстæ æмæ йæ арвиты талынг ахæстонмæ. Уырдаем ын дæтты ма амæллайы къæбæр.

Иу бон куы уыд, уæд Уырымæг загъта йæ кæрдзындзауæн:

— Цавæр куыдзы мæликк уын и! Æз ам амæлдзынæн æмæ бам-бийдзынæн, уымæй йыл цы бафтдзæн? Ахæстаргъ æрцагурæд зæронд Уырымæгæй.

Кæрдзындзау фæстæмæ фездæхт æмæ зæгъы мæликкæн:

— Нæ ахæст мæрдты дзыхæй дæр дзуры.

Мæликк æй фæрсы:

— Цы дзуры?

— Аз, дам, ам амæлдзынæн æмæ бамбийдзынæн, уымæй, дам, цы пайда ис мæликкæн? Азцагурæд, дам, ахæстаргъ зæронд Уырыз-мæгæй.

Уæд мæликк загъта:

— Ацу æмæ йын йæ рæхыстæ суадз æмæ йæ ардæм ракæ.

Ахæстдазу ацыд, Уырымæгæн йæ рæхыстæ суагъта æмæ йæ æрбакодта мæликмæ. Мæликк æй йæ дæллаг фарс сбадын кодта æмæ йæ фæрсы:

— Нæртон лæг, цы мын бафиддзынæ ахæстаргъ?

Уый йын загъта:

— Сæдæ сæдæ иусион галтæ, сæдæ сæдæ — дысионтæ, сæдæ сæдæ — æртæсионтæ, сæдæ сæдæ — цыппарсионтæ, сæдæ сæдæ — фондзсионтæ. Фæлæ мын мæ ныхас Нарты хъæумæ чи фæхæццæ кæна, ахæм лæгтæ мын æркæн, дыууæ лæджы, саухил лæг æмæ бурхил лæг.

Мæликк йæ калачы азылдис æмæ йын æркодта саухил лæг æмæ бурхил лæг. Уырымæг сæ фæрсы:

— Нарты хъæумæ фæндаг зонут?

Уыдон загътой:

— Куыннаæ зонаем Нарты хъæумæ фæндаг.

Уæд сын Уырымæг загъта:

— Хорз уæдæ, ацæут æмæ зæгъут нартæн: «Уырымæг Сау денджызы мæличчы къухы бахауд, æмæ йын раарвитут ахæстаргъ: сæдæ сæдæ — иусион галтæ, сæдæ сæдæ — дысионтæ, сæдæ сæдæ — æртæсионтæ, сæдæ сæдæ — цыппарсионтæ, сæдæ сæдæ — фондзсионтæ». Ноджы сын-иу зæгъут: «Миййаг нæртон фос куы нæ комой, уæд, зæгъ, сау галы сæр ралыг кæнут æмæ йæ бур галы æфцæджы бафтаут, æмæ сæ уæд æййафгæ дæр нал бакæндзыстут».

Дыууæ лæджы араст вæййынц æмæ Нарты хъæумæ æрцæуынц.

Æртæ Нарты ныхасы бадынц:

— Фарн уæ ныхасы æмæ уе 'зæр хорз!

— Хорз уæ хай уæд,— сын зæгъынц,— хорз барджытæ! Истытæ нын адзурут.

— Цы уын адзурæм: ам Иры 'рдыгæй иу зæронд лæджы фæласта денджыз цæнгæт чырыны мидæг, æмæ йæ ныццахста Сау денджызы мæликк, æмæ æрвиты ахæсты æргътæм: сæдæ сæдæ — иусион галтæ, сæдæ сæдæ — дысионтæ, сæдæ сæдæ — æртæсионтæ, сæдæ сæдæ — цыппарсионтæ, сæдæ сæдæ — фондзсионтæ. Уый дæр ма нын загъта: фос уын куы нæ цæуой, уæд-иу сау галы сæр ралыг кæнут æмæ йæ бур галы æфцæгыл бафтаут.

Уæд Азцагурæд Нарты бамаст кæнынц:

— Дысион галтæн сæ иу ськъатæ ралыг кæндзыстæм, фæлæ æртæсионтæ, цыппарсионтæ, фондзсионтæ кæццæй æркæндзыстæм?

Сæ фæстаджы ныхас Сатанамæ ацыди. Сатанайæн куы радзырдтой хабар, уæд йæ дзыхыдзаг ныххудти æмæ сын загъта:

— Уыцы зæронд лæг уæ куы нæ уа, уæд фесæфдзыстут. Кæм-

дæр та уын ссардта æнæхæрд калак æмæ уæ уый хæрынмæ хоны: иусион галтæ хоны фистæг æфсад, дысион галтæ — бæхджын æфсад, æртæсион галтæ — æрцджын æфсад, цышпарсион галтæ — згъæрджын æфсад, фондзсион галтæ — алцыппæт хæцæнгарзæй дæр æххæст æфсад. Утæппæт æфсадæй куы рацæуат, æмæ уæ сау лæг æмæ бур лæг куы феной, уæд уын фæндаг нал амондзысты Сау денджызы калакмæ, æмæ-иу сау лæджы сæр ракæнут æмæ йæ бур лæджы æфцæгыл бафтаут.

Уæд Æртæ Нарты æфсæдтæ æмбырдтæ байдайынц чыртæ-чыртæй. Æмæ сæ сау лæг æмæ бур лæг куы фенынц, уæд сæ иу иуыр-дæм аздæхы, иннæ — иннæрдæм. Æрцахсынц сæ, дыгууæ лæджы, æмæ сау лæджы сæр ралыг кæнынц æмæ йæ бур лæджы æфцæджы бафтауынц. Æмæ бур лæг уæд араст вæййы сæ разæй æфсæдтæн.

Уырымæг схизы Сау денджызы калачы мæсыджы сæрмæ æмæ йæ кæсæнцæстытæй акæсы. Куы суыны йе 'фсæдты, уæд йæ мид-былты бахуды.

Фæстæмæ æрхизы æмæ мæликкæн зæггы:

— Дæ фыдæхæй фесæфон, уыйбæрц фос æрцæуы, æмæ сæ зæхх дæр нæ уромы; фæлæ хæсты боны дæ адæмæй арæхстджындæр чидæриддæр у, уыдон сын сæ размæ арвит. Æрмæст уисы къæцæлты йедтæмæ цыргъаг мачи ахæссæд: знæт фос сты æмæ фæлидздысты.

Арвиты мæликк йæ адæмы, никæмæн ауадзы йемæ цыргъаг, уисты йедтæмæ. Араст вæййынц, æмæ сæ нарты æфсæдтæ куыддæр суынынц, афтæ сыл ралæууынц, æмæ сæ сæрыл сбады мигъы стыг.

Мæликк ракæсы æмæ фæрсы Уырымæджы:

— Уартæ уый фæздæджы хуызæн куы у, уæд цавæр у?

Уырымæг ын загъта:

— Уæззау фос æрцæуынц, æмæ сæ комы тæф æмæ сæ къæхты рыг.

Уæд та йæ мæликк фæрсы:

— Æмæ сæ хæсты хъæры хуызæн куы цæуы, уæд уый та цавæр у?

Уырымæг загъта:

— Уæззау фос сты, æмæ сæ къæхты хъæр.

Æмæхсæвæджы ныццæвынц нарты æфсæдтæ Сау денджызы калак.

Уырымæг бацæуы æмæ рахæцы мæликкæн йæ харæ хъæццулы æмæ йæ къахæй ныццæвы мæличчы риу:

— Уæлæмæ сыст, мæнæ дæ ахæстаргъ фос æрцыдысты.

Азылдысты нарты æфсæдтæ æмæ сухы цагъд ныккодтой мæличчы калакæн. Цыдæриддæр дзы фос æмæ фæллоу ссардтой, уыдон сæ фыццаг скодтой æмæ сæ раскъæрдтой Нарты хъæумæ.

Æртæ Нарты сæ афæдзæй-афæдзмæ фæкодтой номы куывдтæ æмæ номы хæрнæджытæ.

VII. СОСЛАН/СОЗЫРЫХЪОЙЫ
РАЙГУЫРА АМА ЙА БАЙСАРСТ

30. Сослан сос-дорæй игура

Сослан адтæй нарти Сатанай фурт. Сатана адтæй Орæзмæги уосæ .Уæхæн гъуддаг не 'рцудайдæ нарти 'хсæн устур гъуддагæй, нарти Сатанай кæбæл нæ бафарстайонцæ. Хундтæй Ахсийнæ-æфсийнæ. Рæсугъдæй ба йин æгириддæр кæрон н' адтæй. Еухатти дони билæбæл хъæппæлтæ æхснадта Сатана. Донæн æ фаллаг фарси ба фустуи дзогæ хизта фиййау æма, Сатанай ку рауидта, уæд нæбал баурæдта æхе рæсугъд силгоймаги уиндмæ æма дони байнадæй.

Дони астæумæ ку байнадæй, уæд имæ Сатана фæккастæй, æма фиййауи зæрдæ куддæр рацæй саурæсугъд Сатанай кастæй. Дони узал ин æвæдзи хилæ кодта, ци адтæй, ка 'й зонуй, æма еу цъæх æмир дори сæрмæ исгæпп ласта. Дори сæрæй кастæй Сатанамæ и фиййау, уотемæй дорбæл æхе фæддæлгоммæ кодта æма дорбæл фæййевгъудæй æ хуст. Фиййау дони астæуæй фæстæмæ раздахтæй æ фустуи дзогæмæ.

Нарти Сатана гъуди кодта, нимадта бæнттæ, цæйбæрцæ гъæуй сувæллон губуни бафтуйунæй ба æ райгурунмæ. Аынгъуд ку 'рхъæртæй, уæд Сатана ницудæй донмæ æма, фиййауи хуст кæбæл фæййевгъудæй, йеци сос-дор фехалун кодта æма æ хурфæй лæхъуен райста — Сослани. Сатана зундгин уосæ адтæй æма загъта, сос-дорæй игура æй Сослан, фал ма 'й арти бахседун гъæуй, зæгъгæ.

Курдалæгонмæ 'й исхаста æма йимæ авд кунци исаразун кодта. Сурх зингæй искодтонцæ кунцити, уæдта 'й дони февардтонцæ бæлæгъи, æмæ йин æ уæраги сæртæ нæбал рамбарзта бæлæгъи дон, æндæра йин мæлæт н'адтайдæ агириддæр. Ойнони цалх ибæл ку разилдæй Сосланбæл, уæд ин æ уæраги сæртæбæл разилдæй æма йин сæ рахаун ласта, андæра йин йе 'ннæ бауæрæн ба неци кодтайдæ. Гъе уогæ, Сослани сос-дорæй игура уомæн фæххонунцæ. Бæгъатæр æма йин мадзалæй æ раз неке иста. Сослан адтæй уонтæ бæрзонд, къуппæ тæрних...*

* Ацы ран оригинал зынæвзарæн у.

31. Сослан æма Сирдони райгуруни тауæрæхъ

Нарти Алæгæн инсæй лæхъуæни райгурдæй. Уонæн сæ кæстæр хундтæй Сосæг-æлдар. Æ фидæ 'й нецæбæл исахур кодта, фондсæй æндæр, 'ма Сосæг-æлдар уони хæццæ хаттæй 'ма цардæй. Сосæг-æлдар ма биццеу ку адтæй, уæд æй æ фидæ æскъæти бакодта, æ хæццæ ба ма — æртæ фуси æнæ фурай. Йетæ еунæг анзбæл сæдæ фуси бацæнцæ. Сосæг-æлдар æ фонси хæццæ уотæртти цардæй. Ци йибæл рацудæй, хуцау æхуæдæг зонуй, 'ма æ фондс уорамун нæбал фæразта. Еу бон кæми адтæй, уоми ба сæ Терк иуордгуги исæскъардта 'ма сæ гъæуай кодта, лæг еунæг фус куд гъæуай кæна, уотæ. Æхсийни унæут фæлгæсæнæй ракастæй 'ма загъта:

— Ауæхæн дессаг некæд фæйидгон: дæлæ и будуртæ фондсæй басау æнцæ, гъæуай ба сæ еунæг лæг кæнуй.

Æхсийнæ ракастæй фæлгæсæнæй 'ма, и фиййауи ку фæйидта, уæдта уæрдун райефтиндзун кодта 'ма Терки билæмæ ниццудæй. Уоми ба æхе мадиард бæгънæг искодта. Сосæг-æлдар силæстæг бæгънæгæй некæд фæйидта 'ма фæддес кодта, уæдта еу дорбæл рафунæй æй 'ма фертайуйнаг æй. Æхсийнæ 'й куд нæ балæдæрдтайдæ 'ма ниффардæг æй. Сосæг-æлдар дæр æхе ниртадта 'ма рандæ 'й æ фонси хæццæ. Цидæр адтæй, Æхсийнæ и бæнттæ нимайун райдæдта и дорæн. Æ афонæ ку æрхъæрттæй, уæдта дор бакъæртт кодта, 'ма йимæ дори наффæй биццеу ниххудтæй.

Биццеу йин загъта:

— Дæ хъиамæт мабал фæдздзæгъæл кæнæ. Нур ба мин лилагъз искæнæ 'ма мæ Курд-Ала-Уæргонæн байсæрун кæнæ, йе ба айдагъ болат исуон.

Æхсийнæ дууадæс уæрдуни дорин æвзалу æрбаласта, лилагъзи дон никкодта 'ма 'й кунцгоми истæвдæ кодта, уæдта 'й и биццеуи ниввардта, 'ма йин æ уæраги сæртæ нæ рамбарзта [дон].

Дæ хъиамæт дзæгъæл кæнуй, рæхги дон æрбадавæ, зæгъгæ, 'ма Æхсийнæ æхуæдæг донмæ рауадæй. Донгæс ин дон нæ лæвардта, ... 'ма Æхсийнæ бауæзсау æй. Æрæгиау ба æрбацудæй, 'ма уæдмæ и биццеу рауазал æй, 'ма æ уæраги сæртæ æнæ исæрд байздаенцæ.

Уæд Æхсийнæ æ думæлтæгтæ бацагъта, 'ма Сирдон аллæуирдта. Ралигъдæй.

Биццеу йимæ дзоруй:

— Гъе, мæ бæрцаг æрвадæ, кумæ ледзи? Натар-Уатары фурт Сирдон дæ ном фæууæд!

Сирдон ба йин загъта:

— Сосæг-æлдари фурт сос-дорæй хуæрзигурд Сослан ба дæу ном фæууæд!

Йеци бонæй ба сæ рамæлæти бонмæ Сослан æма Сирдон кæрæдзей фæдбæл некæд рацудæнцæ.

32. Сос-дорæй игурд нарти Сослан*

Нарти Æхсинæ хъæпшæлтæ æхснадта дони билæбæл, æ уæле цубур курæт искодта, уотемæй. Иннæ фæрсти фиййау иссудæй, æма йимæ Æхсинæ æхе равдесæ-бавдесæ кодта. Æр-имæ-хицæ кодта, фал имæ бацæуæн н'адтæй, æма уæдта хуцаумæ искувта: «А хуцау, æдта ми ка рацæуа, уой гъулахъи фæрдуг фестун кæнæ!»

Гъулахъи фæрдуг фестадæй, æма 'й фехста, уæддæр йе нæ сосхъæртдзæнæй, зæгъгæ. Æхсинæ дæр æхе фæййеуварс кодта, æма фæрдуг æ размæ æрхаудтæй. Райста æй Æхсинæ 'ма 'й фехста, æма дорбæл исæмбалдæй, æма уоми уодгоймаг бацудæй.

Дор райста Æхсинæ æма 'й хъæпшæлти бунн æрбахаста; пгъадвали 'й банимахста 'ма йин æ бæнттæ нимайун райдæдта. Æ афонæ ку 'рхъæрттæй, уæд Курдалæгонмæ иссудæй æма йин расоми кæнун кодта, куд, ци гъуддаг дин зæгъон, уой некæмæн зæгъдзæнæ, зæгъгæ.

Расоми йин кодта, æма уæдта загъта Æхсинæ:

— Йеци бон дæ дзæбокæ æма хъæсдарæги хæццæ æрцо æма дор бакъæртт кæнæ, уодгоймаг си йес, гъæнæ 'й ма фæккæнæ, уотемæй.

Ба-'й-къæртт кодта **, æма 'й сосæгтæй хъумамайг уосæн хæссун кæнун райдæдта. Нур æй Æхсинæ дæр нæ уинуй. Сослан дæр. Хъумамайг уосæ йимæ цал цуди кодта, уал ба разæгъидæ:

— Хуасæй æнхæст нæ дæн.

Йе дæр иссæуидæ æма Æхсинæн зæгъидæ. Йе ба йин уотæ:

— Зæгъгæ йин, ци хуасæ дæ гъæуй, йе дин уодзæнæй, нерæнгæ ма раги æй.

Уæд ку рагъомбæл æй, уæд бабæй Æхсинæ Курдалæгонмæ иссудæй æма йин загъта:

— Нæ соми — нæ астæу, гъуддаг кæронмæ рахъæртун кæнун гъæуй, æма йин бæлæгъ искæнæ.

Бæлæгъбæл косуй Курдалæгон. Сирдон æй балæдæрдтæй; æ рæзти рафецаудта 'ма дзоруй:

— Уе 'гæр калайтæ, нарти адæм. Нур бæлæгъ кæмæн кæнуй, уой зонуй, уотемæй ба 'й цушар æнгулдзи даргъдæр кæнуй.

Курдалæгон дæр радзæгъæл æй æма 'й цушар æнгулдзи цубурдæр фæккодта.

— Нур ба 'й исæрун гъæуй, — [загъта Курдалæгон], — æма сæдæ голлагн толдзæ æвзалу 'ма берæгъи æхсир исцæттæ кæнæ.

Æвзалу исцæттæ кодта, берæгъи æхсирæн ба амал нæ ирдта 'ма уæдта Орæзмæгæн загъта:

— Берæгъи æхсири амал мин искæнæ!

* Йеци ном ибæл Курдалæгон исæвардта, — уотæ бафтудта тауæрæхъгæнæг Омар.

** Тауæрæхъгæнæгæй феронх æй: «Биццеуи иссиста».

Рандæ 'й, æма æ хъохи неци æфтудæй, уæдта йибæл куйти сæр Селæн рамбалдæй.

— Дæ бон хуарз! — зæгъгæ, йимæ дзоруй куй.

— Дæ гъуддаг раст!

— Ци архайис?

— Берæгъи æхсир мæ гъæуй, æма мæ хъохи неци æфтуйуй.

— Мадта синдзин цагъд искаенæ.

Синдзин цагъд искодта, еунæг къæразгæ ма си ниууагъта. Куй дæр рандæ 'й æма, берæгъи гацбабæл ку рамбæлидæ, уæд ин æ бæрзæйбæл ниххуæцидæ æма 'й уотемæй æрласидæ. Æрæмбурд кодта, цæйбæрцæ 'й гъудæй, уойбæрцæ, уæдта дзоруй Орæзмæгмæ:

— Цæй, бавналæ сæмæ æма доцæ!

Гъо, йе ба мæ исхуæронцæ, зæгъгæ, æма куй берæгъи æ бæрзæйæй нилхъевидæ, Орæзмæг ба сæ дугъта. Дугъд ку фæцæй, уæдта иссудæй.

Ба-'й-гæлста Сослани Курдалæгон кунцгоми 'ма 'й уоми фæддардта, цалинмæ 'й æртхотугæй хæссун райдæдта, уалинмæ; уæдта 'й райста æма 'й бæлæгъи нигтæлста, æма йин æхсир æ уæраги сæртæ нæ рамбарзта, бæлæгъ ке фæццубурдæр æй, уой туххæй. Æма 'й хæдзæуæраг дæр уомæн худтонцæ.

Уойфæсте æй Æхсинæ нимæхсти фæддардта, цалинмæ Борæатæ Орæзмæги фур ниуæзтæй рамарун исфæндæ кодтонцæ, уалинмæ.

33. [Созырыхъо]

Нарт фæсобау тæрхон кодтой, æмæ Борæтæн райгуырди лæппу, æмæ, йæ авдæнбæттæн бон куы уыдис, уæд тæрхоны лæгтæ загътой:

— Ацæут-ма æмæ йæм байхъусут, æмæ йæм цы хъару уа, уый Сатана дзурдзæнис.

Æмæ рацыдысты æмæ йæм хъуыстой; æмæ йæ Сатана бабаста авдæны:

— А-ло-лай, ме 'нæныййаргæ лæппу, ды уыдзынæ уæллон бирæгъау æмбалхор; сау болатæй æмæ цъæх болатæй дæ авдæн; уæйыджы рагъаг гæрзыгæй авдæнбæстæ. Хурныгуылæны дын байраг хъомыл кæны, чи дæ фæхæсса, ахæм; бахъуаджы боны мæй кæм цæуын хъæуа, уым иу бон цæудзæнис. Хурыскæсæны дын кард арæзтæуы, бахъуаджы боны дын чи 'ххæсса авд ивазны, æнæуый бон та дын, кард цас уа, уыйас уыдзæн. Уæларв Куырдалæгон дын аразы згъæр, бахъуаджы боны дын дæ бæх дæр æмбæрздзæнис; топшы нæмыгмæ дзы æмбырд кæндзæнис фондзыссæдз цæджы; карды цæфмæ дзы æмбырд кæндзæнис дыууæ фондзыссæдз цæджы; æнæуый бон та дын хæдоны йас йедтæмæ нæ уыдзæнис...

34. Орæзмæги Борæатæ куд фæррасут кодтонцæ

Борæатæ Орæзмæги хинцунмæ худтонцæ, æма йин Æхсинæ загъта:

— Маргæ дæ кæнунцæ æма дин фиццаг синон æрхæсдзæнæнцæ, æма раковæ æма 'й раниуазæ. Дуккаг синон дин æрхæсдзæнæнцæ, а ба дæ нæртон хестаг, зæгъгæ, æма йе ба марги хæццæ уодзæнæй, æма 'й хæтæли рауадзæ; де 'стур уормег (кæрцæ) искæнæ, дæхуæдæг ба фестин гобæнттæбæл исбадæ, æма уæдта ниуæзтæ уоми исæфдзæнæй.

Фæццудæй æма фестин гобæнттæбæл исбадтæй, æма йин фиццаг синон рахастонцæ æма 'й ракувта æма 'й раниуазта. Уæдта йин дуккаг æрхастонцæ; а ба дæ нæртон хестаг, зæгъгæ. Æма 'й йе дæр æ хæтæли рауагъта. Уотемæй йин уæдта хæссун райдæдтонцæ, æма йе дæр ке ахуадгæ искæнидæ, ке ба хæтæли рауадзидæ. Уæдта 'й Сирдон базудта, налат кæми н' адтæй. Нур æхуæдæг ба, кæд Æхсæртæгати косæг адтæй, уæддæр Борæатæн цъуххæссæг адтæй. Загъта Борæатæн:

— Уæ, бун бауайтæ! Гъæздугтадæ тæллæх бафтудтаги хузæн æй. Уæ ниуазуйнаг исафетæ, хæтæли 'й нивгæнетæ, æма фестин гобæнттæмæ уайуй.

Орæзмæг дæр имæ цæмæннæ рауозгалдта, æма ци кæнуйнаг адтæй.

Борæатæ йин уæдта загътонцæ:

— Цæй, нур бæхгини ниуазæн раниуазæн.

Æма 'й фестун кодтонцæ æма йин уотемæй давун байдæдтонцæ æма йин ниуазун кæнун кодтонцæ. Орæзмæг дæр «нæ» æ сæрмæ нæ хаста æма ниуазта; дзой-дзоймæ æрцудæй, нур ин хæтæли уадзæн дæр нæбал адтæй.

Уæдта Æхсинæ загъта Сосланæн:

— Уæлæ уин уæ зæронди ниуæзтæй марунцæ, æма уайгæ æма йин йести амал искæнæ! Зилдæй кæбæл истонцæ, гъе йе уодзæнæй. Сослан ранæхстæр æй æма еу гъæдæ æ хæццæ райста.

Ку исхъæртгæй, уæд сæмæ дзоруй:

— Уæ, гурумухъ адæм! Кардæй, тошпæй рамаретæ. Ниуæзтæй, хуæрдæй ба некæд неке рамардæй.

Æма [син] Сослан сæ дуари сæри гъæдæ рацавта æма йибæл æрхуестæй æма кæмæн æ к'ох расаста, кæмæн æ цæстæ рахаун кодта, уæдта Орæзмæги райста, бæхбæл æй исæвардта æма [бæхæн] загъта:

— Цо, ни-й-хъæртун кæнæ Æхсини к'охмæ, куйтæ дæ бахуæрæд, йесгæми ку ниллæууай!

Æр-æй-хæццæ кодта; Æхсинæ 'й райста æма йин тæвдæ ниуæзтæ исцæтта кодта; ба-йин-ниуазун кодта æма 'й ницхуссун кодта.

Сæумæ уæдта загъта Орæзмæг Æхсинæн:

— Борæатæ мæ ниуæзтæй мардтонцæ, фал мæ ме 'зæди хай ра-
хаста æма фæййервæзтæн.

— Мадта дæ лæхъуæнæн гъæуй æви æнсувæрæн?

— Æнсувæрæн дæр хуарз æй, фал æнсувæр еу бон гæлдзгæ кæ-
нуй, лæхъуæнæй ба 'й хуцау кæмæн дæттуй?

— Æнсувæр дин ку адтайдæ, уæд дæ зæронд æлдари хузæн сугъ-
зæрингъолгун урундухъи фæддардтайдæ, фал дин нур ба лæхъуæнæн
фæууæд.

Æма гъе уæд рагом æй Сослан; уæдмæ зæнхи бунн авари ни-
мæхст адтæй, æма йин уордæмæ Æхсина хуæруйнаг æрвиста.

35. [Сослан Орæзмæги куд фæййервæзун кодта]

Цæветтонгæ, бæхгæс адтæй нартæн. Æма дин дони билæбæл
ниффунаей æй. Еу уосæ 'й нигъгъуди кодта æма, ци дорбæл никкал-
дæй æ цъумур, уой сæ хæдзарæмæ исхаста. Йеци уосæ адтæй нарти
Орæзмæги уосæ Æхсинæ. Гъе 'ма йин æ бæнтгæ, æ мæйтæ нимайун
байдæдта.

Ку байдæдта, уæд, и дор ка адтæй, уой басаста. Æма 'й ку ба-
саста, уæд æ хурфæй биццеу рахаудтæй. Ку рахаудтæй биццеу, уæд
æй сосæгæй хæссун байдæдта сæ медæгтони, куд æй неке фæйид-
тайдæ, уотæ. Гъе 'ма 'й хæссун байдæдта, ном ибæл исæвардта «Сос-
лан сос-дори фургт» зæгъгæ.

Уæд биццеу дзорун райдæдта, мæнæн ке хуæрун кæнетæ, уой еу
куйæн хуæрун кæнтæ, йе ба уин уæ къæсæр гъæуай кæна, зæгъгæ.

Уотемæй син еу къуар хатти загъта. Уæд æй Æхсинæ бафарста:

— Цæмæн уотæ зæгъис?

— Уомæн уотæ зæгъун,— зæгъгæ, [загъта Сослан],— æма мæнæн
адæймаг исуæн нæййес, еу ком ку нæ байдзаг кæнайтæ æвзалуæй
æма мæбæл сæдæ кунцемæй ку не 'сдумайтæ, уæд. Æма ку иссурх
зинг уон, уæд ходун райдайдзæнæн, мæ бæрæгтæнæн уодзæнæй,
æнхæст тæвдæ исдæн, зæгъгæ, æма мæ уæдта берæгъи æхсири ме-
дæгæ куд байсарайтæ, уотæ.

Гъе 'ма уæдта, пидæр адтæй, Æхсинæ загъта Орæзмæгæн, еу
сæдæ гæбæтей бæрцæ берæгъи æхсир æнæ иссерун нæййес, зæгъгæ.
Цæй туххæй гъæуй, уой ба йин нæ загъта.

— Æма ци амалæй иссердзæнæн? — загъта Орæзмæг.

— Ци амалæй, уой ба дин мæхуæдæг зæгъдзæнæн.

— Зæгъæ мин æй,— зæгъгæ, загъта Орæзмæг.

— Авд надей астæу уосонгæ искæнæ. Уордæмæ дæмæ æрветдзæ-
нæн, æма дæмæ кедæр æрветон, уæдта дæмæ кадæр æмбæла, уони
дзæбæх хинцæ. Дæхуæдæгта син зæгъисæ, берæгъи æхсир мæ гъæуй,
зæгъгæ.

Гъе 'ма уосонгæ искодта авд надей астæу.

Алли хуæруйнаги дзæбæх имæ æрвиста, Æхсина ка адтæй, йе. Гъе 'ма уотæ кæмæн разæгъидæ, берæгъи æхсир мæ гъæуй, зæгъгæ, йе ба, фæгъгъæла æй Орæзмæг, зæгъгæ, уотемæй раңдæ уидæ.

Уæд еу бон кæми адтæй, уоми ба куй Алушп дæр рацудæй Орæзмæги рæзти, æма уой дæр хуарз фæххинста.

Уæд куй Алушп Орæзмæги бафарста:

— Ами ци хезис? — зæгъгæ.

Æма йин загъта Орæзмæг:

— Берæгъи æхсир мæ гъæуй,— зæгъгæ.

Æма йин загъта куй Алушп:

— Дууæ мæйи мæ исхæссæ, ци хуæруйнаг мæ фæндæуа, уомæй.

Уæд Æхсинæмæ ранистауæн кодта, ци хуæруйнагтæ амудта куй Алушп, уони æрæрветуни туххæй.

«Нур исæнбалдтæн, ке агурдтон, уобæл»,— загъта Æхсинæ.

Æхсинæ ка адтæй,— æндах дæр æрветун байдæдта, куй Алушп ци хуæруйнагтæ агурдта, уони.

Дууæ мæйи ку 'схаста куй Алушпи, уæд [куй] загъта:

— Гъе нур фæдар стойнæ исбийæ.

Æцæгæй, фæдар стойнæ исбидта. Куй Алушп ка адтæй, йе гъæдæмæ фæццудæй æма берæгъбæлтæ тæрун байдæдта йеци стойнæмæ æма йеци стойнæ байдзаг кодта берæгътæй æма йин загъта:

— Доцгæ, Орæзмæг, гъе нур!

— Æма кутемæй доцон, ку мæ равгæрддзæнæй берæгъ,— загъта Орæзмæг.

Уæд куй Алушп бацæуидæ стойнæмæ æма уордигæй берæгъти еугæйтгæй æндæмæ ласгæ цудæй, сæ бæрзæйтæбæл син ницхуæцидæ, уотемæй. Æма сæ Орæзмæг ба уотемæй доцгæ цудæй. Уотемæй Орæзмæгæн æ сæдæ гæбæти исæнхæст æнцæ берæгъи æхсирæй. Ку исæнхæст æнцæ, уæд Æхсинæ ба ком æвзалуæй байдзаг кæнун кодта. Сослани ба йин æ хурфи нигтæлста æвзалуæн, 'ма йибæл сæдæ кунцемæй думун байдæдтонцæ. Ку байдæдтонцæ [думун], уæд, Курдалæгон ба Æхсинæн æ лимæн адтæй, 'ма Курдалæгонмæ фæццудæй. Загъта йин:

— Рацо, мæ куст мин цæмæй фæууинай,— зæгъгæ.

Æма йимæ исцудæй. Æма йин загъта Æхсинæ:

— Бакæсай, биццеу ходун байдæдта æви нæ.

Ба-йимæ-кастæй, æма биццеу ходун нæма байдæдта. Нæуæгæй ибæл карздæр думун байдæдтонцæ. Уæд имæ нæуæгæй бакастæй Курдалæгон, æма и биццеу ходун байдæдта уæдмæ.

Æхуæдæгта Æхсинæ исцæттæ кодта устур бæлæгъ, йе 'ндæргъцæ, йе уæргъцæ ка адтайдæ Сосланæн, уæхæн бæлæгъ. Берæгъи æхсир ка адтæй, сæдæ гæбæти, уой нивгæдта йеци бæлæгъи. Уæд Курдалæгонæн загъта, Сослани куд райсай 'ма 'й уоми куд байсарай, уотæ, зæгъгæ. Уæд æй Курдалæгон байсардта уоми.

Æхсинæ ка адтæй, йе Сослани бабæй æрбахудта 'ма 'й медæгто-ни бакодта, куд æй неке зудтайдæ, уотæ.

Уалдæнгæ Орæзмæгмæ фервистонцæ æ каййес Бориатæ хин-пунмæ.

Уæд ин Æхсинæ загъта:

— Нур йетæ дæуæн марг кæндзæнæнцæ ниуазуйнагбæл, 'ма де 'стур кæрцæ æркæнæ дæ уæле, дæхуæдæгта билбатуги хъæлнаегъ райсæ хæтæлгондæй, æма дæмæ фиццаг ци ниуазæн радтонцæ, уой раковæ. Ниуазгæ 'й ма бакæнæ, фал æй, цума ниуазгæ кæнис, уотæ 'й хæтæли равгæнæ æма 'й фæстæмæ дæ думæгтаги бунти рауадзæ. Уордиги æндæмæ ба уæдта дæ бæрцæ зонæ ниуæзтæй. Ку си ниуазай, уæддæр дин нецибал кæндзæнæй.

Гъе 'ма уæдта йе 'стур кæрцæ æркодта 'ма сæмæ рандæ 'й, кæр-ци медæгæ баримахста билбатуги хъæлнаегъ хæтæлгондæй, уотемæй.

Гъе 'ма сæмæ æрбадтæй фингæбæл, æма йин ниуазæн равардтон-цæ. Ниуазæн ракувта 'ма загъта:

— Мæ ковæгтаг некæмæн дæттун,— 'ма 'й ниуазуни рæуони хæ-тæли равгæдта, 'ма æ фæсте фæрсрæбунмæ рандæ 'й.

Уæд ин ниуæзтæй тухæ кæнун байдæдтонцæ Бориатæ. И лæг ка адтæй, йе æрхъан æй ниузтæй, æма йибæл ниуæзтæ бустæги калун байдæдтонцæ, кæд æй нæ мæлуй, зæгъгæ.

Уалдæнги Æхсинæ ка адтæй, йе Сосланæн загъта:

— Цæугæ Бориатæмæ,— зæгъгæ,— сæ къæжи бунт ке æууæрдун-цæ, уоци адæймаги рахæссæ. Дæхуæдæгта син зæгъгæ: «Кард, топ-пæй марун фæткæ ку йес, сумах ба ниуæзтæй цæмæн маретæ лæги?» Уæдта йин æхецæн ба зæгъгæ уомæн, ду дæр, дæ мæрдти тог бани-уазтай, æгæр цæмæн баниуазтай, зæгъгæ. Æма 'й рахæссæ æма 'й бæхбæл æривæрæ. Йе уодзæнæй дæуæн дæ фидæ.

Гъе 'ма сæмæ иссудæй Бориатæмæ. Æма и лæгбæл ниуæзтæ куд æвгæдтонцæ, уотемæй сæ сæргъи балæудтæй 'ма син загъта:

— Хуцау бæллах кæбæл ниввардта, лæг кард, топшæй марун фæткæ ку йес, уæд сумах лæги ниуæзтæй цæмæн маретæ?!

Орæзмæгæн ба загъта, ду дæр, дæ мæрдти тог баниуазтай, дæ бæрцæ цæмæннæ базудтай, зæгъгæ, æма 'й рахаста 'ма 'й бæхбæл исæвардта 'ма 'й рависта уотемæй сæ хæдзарæмæ.

Æхуæдæгта Сослан гъæунги разелæнтæ кодта, лæдзæгæн ци рай-сон, зæгъгæ.

Еу рауадзгæ раирдта гъæунги, 'ма фæстæмæ æрбаздахтæй Бо-риатæмæ. Сæ хæдзарæ сæбæл нийзаста æма сæбæл никкалдæй сæ хæдзарæ.

Уалдæнги Орæзмæг дæр æрцудæй сæ хæдзарæмæ, æма 'й Æхси-нæ фæрсуй:

— Куд адтæй дæ гъуддаг?

Æма йин загъта Орæзмæг:

— Сæ къæхтæй дæр мæбæл хаттæнцæ, ниуæзтæ дæр мæбæл æвгæдтонцæ, 'ма,— зæгъгæ,— еу, хуцау кæмæй исарази уодзæнæй, уæхæн лæхъуæн сæмæ фелвæстæй æма син лæгъузтæ загъта: «Хуцау бæллах кæбæл ниввардта, лæгæн кард, тошпæй марун ку 'нгъезуй, сумах мæгур лæги ниуæзтæй цæмæн маретæ?» Æхуæдæг ба мæ рaxаста æма мæ æ бæхбæл исæвардта.

Уæд æй Æхсинæ фæрсуй:

— Нур, йеци лæхъуæн ка 'й, йе дæ лæхъуæнæн гъæуй, æви æрвадæн, уомæй дæ барæ ку уа, уæд си ке райсдзæнæ?

Уотæ фарста Орæзмæги.

Орæзмæг загъта:

— Мæн йе гъæуй лæхъуæнæн, барæ мæ ку уа, уæд.

Гъе 'ма 'й уæд рахудта Æхсинæ медæлгонæй, Сослани, 'ма йин загъта, æ райгурундзинадæ куд адтæй Сосланæн, уой Орæзмæгæн. Æма 'й æ лæхъуæн уæдта искодта Сослани Орæзмæг. Æхсинæ дæр æй æхецæн райста лæхъуæнæн, уæдта загъта Орæзмæгæн:

— Ном ба йибæл исæвардтон Сослан — сос-дори фурт,— зæгъгæ Уотемæй сæ дуйнебæл байзадæнцæ цæргæ.

IX. ДАУДЖЫТЫ ЛÆВАРТТÆ СОСЛАНÆН ÆМА НАРТÆН

36. Нарты Сослан

Æгас нарты адæммæ Сосланæй æхсарджындæр, уымæй тыхджындæр ничиуал уыдис. Йе 'хсардзинады кой айхъуыстис дард рæттæм.

Стыр куывд скодтой Сосланы кадæн нарты адæм æмæ уым иннабонæй-иннабонмæ куынноæ фæминас кодтаиккой! Сæ куывдмæ хуынд уыдысты уæларвон зæдтæ æмæ дауджытæ дæр. Фæндагсар хъæбатыр Уастырджи, уæларв Куырдалæгон, фосы фæлвæратæ * — Тутыр æмæ Æфсати, хоры фæлвæра — Уацилла, рухс Реком æмæ сыгъдæг Мыкалгабыртæ, уæларвон Сафа æмæ Галæгон, стæй дæтты хицау — Донбеттыр.

Куывды адæм бирæ сидтыгæ фæкодтой, цæмæй сын Сосланы цæрæнбон бирæ уа, цæмæй ноджы æхсарджындæр, ноджы тыхджындæр, ноджы хъаруджындæр уа, цæмæй нæртон лæджы ном хуыздæрæй-хуыздæр хæссын фæраза!

Зæдтæ æмæ дауджытæ дæр бирæ арфæтæ фæкодтой нарты адæмæн сæ зонд, се 'гъдау æмæ се хсардзинады тыххæй.

Уæд Сосланы цæрæнбонны тыххæй гаджидау рауагъта фæндагсар Уастырджи æмæ йæ сидты кæрон загъта:

— Лæвар кæнын æз мæ номдзыд æфсургъ нарты Сосланæн, уымæн æмæ йин барагæн бæздæн!

* Ам æмæ дарддæр таурæгъгæнæг хæдзарон фосы бардуаг Фæлвæрайы хæццæ кæны иумæйаг бардуагимæ.

Уый фæстæ сидты бар райста уæларв Куырдалæгон æмæ фæстагмæ загъта:

— Мæ фæринк кард лæвар кæнын æз нарты Сосланæн! Мæхицæн æй скодтон, æндæр ахæм кард никæмæ ис!

Фосы фæлвæра Тутыр ралæвар кодта нартæн хæдзары фос, Æфсати та хъæддаг сырдтæ; хоры Уацилла, рухс Реком 'мæ сыгъдæг Мыкалгабыртæ балæвар кодтой нартæн хоры гагатæ.

Уæд дымгæты бардуаг Галæгон загъта:

— Уæдæ æз та нартæн сæ хортæ хъахъæндзынæн алцы фыдбылызтæй. Хур сæ куы хъыгдара, уæд сæм-иу мигътæ æрбадымдзынæн æмæ-иу фæлмаен къæвда рауадздынæн. Къæвда сæ æгæр куы тыхсын кæна, уæд-иу мигътæ фæйнардæм ныппырх кæндзынæн!

Фæстагмæ Сосланы цæрæнбоны тыххæй гаджидау банызта дæтты бардуаг Донбеттыр. Уымæн дæр та, æгъдаумæ гæстæ, нарты Сослан арфæ ракодта æмæ загъта:

— Доны бардуаг Донбеттыр, зонаем æй, дæттæ иууылдæр дæ бар сты. Бирæ тых дæм ис, æмæ дæуæй дæр нарты адæмæн курын исты хæрзиуæг.

— Нæртон гуыр, — дзуаш ын радта Донбеттыр, — мæ дæттылу саразут куырæйттæ. Æз бафæдзæхсдзынæн мæ чызджытæн, цæмæй сын доны мидæг сæ цæлхытæ æнæрынцойæ рæвдз зилой. Мæнæй та уый фæуæд нарты адæмæн лæвар.

Арфæ ракодтой нарт сæ уазджытæн сæ лæвæртты тыххæй æмæ сæ рафæндараст кодтой сæхимæ.

Х. СОСЛАН ТЫХАГУР

37. Нарты Сослан тыхагур

Зилахары быдыры, Хъазæн лæгъзы, уыцы гуыппæмбырд сты нарты фæсивæд. Симд самадтой уыдон Хъазæн лæгъзы. Сосланæй хуыздæр ничи сарæхсти симынмæ нарты фæсивæдæй. Зæххыл куыд арæхст, фæсивæды уæхсджытыл дæр афтæ арæхст нарты сгуыхт адæймаг.

— Цæйут, ныр та бавзарæм нæ фæттæ!

Мысан æркодтой, æхсынтæ байдыдтой. Нарты фæсивæдæй цæуылнæ разындаид рæстдзæвинтæ, фæлæ дзы Сосланы хуызæн иу дæр нæ фесгуыхт фатæй: уыцы иу ран æмбæлди Сосланы фат алы æхстæн дæр.

Къамбецты рæгъау ривæд кодтой фурды былыл.

— Æххæст ма бавзарæм нæ тых дæр, — загътой нарты фæсивæд. — Цомут фурды былмæ — ривæд афон у.

Ацыдысты. К'ямбец-иу раластой рæгъауæй, исчи йын-иу ных-хæцыд йæ сык'айыл нарты фæсивæдæй æмæ-иу æй фехстаид фур-ды сæрты. Уыцы æвзæрст фæкодтой сæхи, фæлæ дзы иуы бон дæр нæ бацц, иуæн дæр нæ бахауд к'ямбец фурды фаллаг фарсмæ.

Уæд нарты Сослан нал ныуагъта стырдæр к'ямбец рæгъаумæ, ныххæцыд ын йæ дгууæ сык'айыл æмæ йæ фехста фурды сæрты,— к'ямбец фурды иннæ фарс абадт.

Басаста Хъазæн лæгъзы нарты фæсивæды нарты Сослан.

«Нарты бæсты мæ тых кæимæ бавзарон, ахæм дзы нал ис,— дзырдта Сослан йæхинымæры, сæ хæдзармæ Хъазæн лæгъзæй куы æрцыди, уæд.— Баздæхон æмæ тыхагур рахæтон бæстæтыл».

Æмæ бацарæзта нарты Сослан алцы 'пхæтæй дæр балцмæ йæхи. Иу райсом раджы сбадти йæ бæхыл æмæ араст ис тыхагур.

Цæуынтæ байдыдта, цæуынтæ. Цæйбæрц фæцыдаид, чи зоны, фæлæ фæстагмæ иу сыр фурды былмæ бафтыд.

«А фурды былтыл фарзон мæхи,— дзуры йæхинымæры Сослан,— кæд æмæ искауыл сæмбæлин».

Бæхи ауагъта йæ цыдæй; бирæ нал ауад, афтæмæй кæсы, æмæ дæлæ фурды æртæ лæджы кæфтæ ахсынц: æгас æфсæнтæ — се 'нгуыртæ, гутоны рæтæнтæ — се 'нгуыры бæстæ, æнæхъæн бæлæстæ — се 'нгуыры хъæдтæ.

— Бирæ ахсат! — дзуры сæм Сослан.

— Хорз цæрай, кæххон дзигло! — дзуапп ын радтой кæфахсджытæ — Кæдæм дарыс дæ фæндаг?

— Тыхагур цæуын! — загъта нарты Сослан.

— Кæсыс дæлæ уыцы арыхъгæндтæм? — дзуры кæфахсджытæй иу.— Цæугæ раст гъе уырдаем! Гуыппырсартæ дыл аизæр æмбæл-дзысты уыцы ран, æмæ дын уæд фадат уызæн дæ тых равзарынаен.

Араст Сослан амынд ранмæ; кæфахсджытæ та байдыдтой сæ куыст. Хур æрцæйныгуылди, Сослан дæр афтæ бахæццæ бæрæг бы-натмæ. Бахæццæ ис, уæдæ цы уыдаид. Кæсы, æмæ дзы ус, йæ иу ссыр — уæларвы, иннæ ссыр — дæларвы, æмæ йæ дæндæгты зыхъ-хырты зæрватыччытæ ахстæттæ кæнынц.

— Де 'зæр хорз уа, нæ мады хай! — загъта нарты Сослан.

— Дæ мады хай мын куы нæ загътаис, уæд дæ мæ дæндаджы згæтыл бæргæ айсæрстайн,— загъта ус,— фæлæ ныр мæ уазæг дæ æмæ æгас фæхæт! Кæцæй цæуыс æмæ цы агурыс?

— Æз цæуын нарты бæстæй,— загъта нарты Сослан,— рацыд-тæн тыхагур. Нæ бæсты мæнæй тыхджындæр нæ разынд, æмæ уый зæрдæйæ рацыдтæн мæ тых бавзарынамæ.

— Æ-гъи, кой дæр æй мауал скæн: мæ фыртæ кæф ахсынмæ сты, изæры сæ ардаем хъæуы, æмæ дæ куыддæр ам æрбаййафой, аф-тæ нарты Сосланæй стæгдар дæр нал баззайдзæн; ахæрдзысты дæ. Мæнæ уал исты ахæр, дæ фæллад суадз, стæй дын исты мадзæл скæндзынаен, цæмæй дæ баиргъæвон мæ фыртæй.

Фынг ын ацарæста. Цанæбæрæджы ма бахордтаид нарты Сослан! Хæрды фæстæ йæ ус æд бæх фелвæста æмæ йæ ронбасты амбæхста. Уалынмæ кæфахсджытæ æрбацæуынц.

— Нана, уф-уф-уф! Аллон-биллоны смаг дæ цæуы,— загътой йæ фырттæ.

— Цæуенты сымах цæут, хæтæнты сымах хæгут, аллон-биллоны смаг та маенæй цæуы, нана уын уæ хуртæй бафсæда!

— Нана, дзырдтыл нæ ма дар, аллон-биллоны смаг дæ цæуы, æмæ нын æй ратт, мах дзы нæ мондæгтæ суадзæм: рагæй нал фæхæстæ стæм адæймаджы дзидзайæ.

— Банцайут, на 'мæ уæм иу замана кæсы! — загъта ус.— Нæ мын зонут мæ къухты ахаст?!

Кæфахсджытæ басабыр сты. Æхсæвæр сын радта сæ мад; бахордтой, схуыссыдысты, æмæ уайтагъд хæдзары къултæ ризын байдыттой сæ хуыр-хуыраей.

Æмбисæхсæв ус сита йæ ронбастæй нарты Сосланы æд бæх, йæ армытæппæны йæ æрæвæрдта æмæ йын дзуры:

— Мæ уазæджы хай! Мæ фу дæ фæхæсдзæн, мæй кæдæм фæцæуай, уырдаем, фæлаæ, мæ хъæбултæ куы райхъал уой, уæд, кæй лидзыс, уый базондзысты æмæ дæ сурынтæ байдайдзысты. Сæ иу смудтæй зоны, дыккаг авд арыхъхъы сæрты иу сæррæтт кæны, æртыккаг уарийы тахт кæны. Ногистæй та дын æй зæгъын: мæ фу дæ, мæй кæдæм фæцæуай, уырдаем фæхæсдзæн, стæй уыйфæстæ — дæ тых æмæ дæхæдæг; æндæр дын ницыуал бауыдзæн мæ бон.

Уыйадыл ус ныффу кодта, 'мæ [йæ фу] нарты Сосланы хæссын байдыдта.

Райсомæй кæфахсджытæ райхъал сты, æмæ, смудтæй чи зыдта, уый дзуры:

— Нæ хæххон дзигло фæлидзы, йæ тæф мын схойы мæ фындзы хуынчъытæ.

Æртæ 'фсымæры айстой нарты Сосланы, уæдæ цы уыдаид. Сæ иу — фæндагамонæг — смудтæй зыдта; аннæ уарийы тахт кæны; æртыккаг авд арыхъхъы сæрты уыцы-иу сæррæтт акæны. Сурынтæ йæ систой, сурынтæ.

Хорзау нал уыди нарты Сосланы зæрдæ, дардæй фæдисæтты хабар куы бамбæрста, уæд. Нал æнтысы йæ разагъды бæхæн дæр, йæ бындар фæуинаг, кæд ыл нæ ауæрды нæмынæй, уæддæр.

Æртæ 'фсымæры æрбаввахс кæнынц нарты Сосланмæ. Уалынмæ нарты Сослан кæсы, æмæ иу лæг къамбеццæрдонны цъолобитæ [ерджентæ] æрбаласы; иу цæст ын нæй, йæ къух дæр хауд. Разæй уæрдонны ердженты сæр бады æмæ къамбеццæм æвзиды.

— Гъий, æз де уазæг мæрдты дæр æмæ уæлæуыл дæр! — загъта нарты Сослан ерджеласæгæн.— Куыддæр мæ æрбаййафой, афтæ сæфын!

— Хуыцауы уазæг у! Мæнæн дæр дын мæ бон цы уа, уый ба-
кæндзынæн,— загъта лæг.

Уыйадыл къамбецтæ фæурæдта, уæрдонæй æрхызт æмæ Сос-
ланы æд бæх ердженты æхсæн амбæхста. Йæхæдæг та схызт уæрдон-
мæ æмæ гъæй кæны йæ дыууæ къамбецæн.

— Нæ федтай хæххон дзиглойи? — фæрсынц сохъхъыры æртæ
æфсымæры

— Нæ, ницы федтон.

— Уымæй дæ нæ ныуадздыстæм,— æмæ къамбецты раз æр-
лæууыдысты.

— Куы мæ ауадзиккат мæ фæндагыл,— дзуры сæм иуцæстыг
æмæ дзонгой лæг.

— Тагъд нын ратт нæ хæххон дзиглойи, на 'мæ дæу дæр дзæ-
бæхæй нал ауадздыстæм! — дзурынц кæфахсджытæ.

— Уæдæ уæ тæригъæд уæхи уæд! — загъта ердженласæг æмæ
уыйадыл рагæш кодта уæрдоны сæрæй. Рагæш кодта, уæдæ цы
уыдаид, æмæ æртæ 'фсымæры рацахста, æрæвæрдта сæ йæ быны
æмæ сыл æрынцой кодта йæ уæрагæй.

— Цы фæдæ, Сослан! Æри бæндæн, æмæ сын сбæттæм сæ хур-
хытæ.

Сослан тыххæй-фыдæй рахызт уæрдоны сæрæй, иу бæндæн æм
балæвæрдта; иуцæстыг æмæ дзонгой лæг афу кодта бæндæныл, æмæ
бæндæн афæскъау.

— Амæй ницы,— загъта лæг æмæ авнæлдта йæ сагæхтæм; иу
æрду дзы стыдта 'мæ уымæй æртæ 'фсымæры хурхытæ бабаста. Бас-
тæй базадысты æртæ 'фсымæры тыгъд быдыры.

Сослан æмæ иудзонгой лæг бæх уæрдоныл бабастой, сæхуыд-
тæг ердженты сæрмæ схызтысты æмæ фæцæуынц сæ фæндагыл. Цæ-
уынц, цæуынц, æмæ дзонгой лæг фæрсы Сосланы:

— Кæм хаттæ æмæ цы агуырдагъ уыцы иунæгæй балцы?

— Тыхагур рацыдтæн нæ бæстæй,— загъта нарты Сослан.— Фур-
ды был иубон æвзæрстам нæ тых нарты фæсивæд. Къамбец фехсы-
ныл фæлвæрдтам фурды сæрты. Æрмæст мæнæн бантыст къамбец
фехсын фурдæн йæ иу былæй иннæ былмæ. Фервæссыдтæн уыйадыл
æз мæхиул æмæ рараст дæн нæ хæдзарæй мæ тых æвзарынмæ; цы
раны бафтыдтæн, уый та федтай ды дæхæдæг. Арфæйаг у, дæу ру-
аджы ма раирвæзтæн, æндæр Нарты хъæуы нал æрлæууыдаин мæ
къахы барæй.

— Сослан, мах бæсты, мæй кæуыл рацæуы, уыцы сабитæ дæр
æхсынц фурды сæрты цы фæнды стыр къамбецы дæр, фæлæ уæд-
дæр афтæ ныфсхаст не стæм. Мæхицæй дын æрхæсдзынæн æмби-
сонд. Мах уыдыстæм авд æфсымæры, æфсымæртæн æз сæ кæстæр,
нæ фыд дæр ма сажы хуызæн. Иуахæмы стæры ацыдыстæм. Фæ-
хаттыстæм иу къорд бонны, фæлæ ницæуыл æмбæлдыстæм. Иубон ныл
фæссихор мигъ æрбадт, æмæ райдыдта сæлфынæг. Мах астæй æд

бæхтæ агурæм бынат. Кæсæм, æмæ иу ран — лæгæт. Бацдыстæм лæгæтмæ, нæхи дзы æруагътам. Чысыл фæстæдæр кæсæм, æмæ иу фиййау йæ фосы къорд æрбатæры лæгæты рæзты. Фыдæбойнаг фæуæд! Нæл сæгъ махырæм фездæхт æмæ нæ лæгæтыл хафын байдыдта йæхи. Нæ лæгæт æнцад нал кодта, авдæнау дыууæрдæм сси. Бæхы сæры стæг разынд нæ лæгæт. Фиййау «дзæгъæс, дзæгъæс» кæны нæл сæгъæн, фæлæ — бæгуы! Читт дæр нæ кæны, хафы йæхи. Уæд фиййау смæсты, уыцы-иу скъæрд æрбакодта махырæм йæхи. Сæгъ лидзæг фæци, фæлæ фиййау лæдзæг бæхы сæры цæсты хуынчъы ацавта, сæры кæхц фелвæста æмæ йæ фехста. Сæры кæхц фæтахти æмæ фыдæбойнаг нæл сæгъы сыхъатыл нышпырх. Бæхæй, лæгæй фæхæлиу стæм, уæдæ цы уыдаид. Фиййау махмæ фæци. Мард фæци мæ фыд, мард фесты ме 'хсæз æфсымæры, мæнæн дæр ма атыдта мæ къабаз, уыйадыл мæ фæуагъта — йæ сæгъты къордмæ фæци. Мæ цæст та фæзиан лæдзæджы бырынкъæй, сæры кæхцы йæ куы ацавта, уæд. Уый та дын мах хабæрттæ. Уæдæй арæм никуыуал ахадтæн æз тыхагур, стæй мæ чи уарзы, уыдонæн дæр фæдзæхстон, цæмæй тыхагур мауал хæтой.

Дзонгой сæ хъæумæ ссыди, нарты Сослан дæр афардæг дарддæр йæ фæндагыл сæхимæ.

XI. СОЗЫРЫХЪО УС КУЫД АРХАСТА

38. Нарты Созырыхъо куыд æрхаста Æхсæртæггаты рæсугъд Бедухайы

Изæрæй Созырыхъо уæлæмæ уынгты фæцæуы. Æмæ иу тигъыл дæр лæшпутæ лæууынц, иннæ тигъыл дæр лæшпутæ лæууынц, æртыккаг тигъыл дæр лæшпутæ лæууынц. Талынг уыди, æмæ Созырыхъо фæцæуы.

Иутæ дзурынц, Созырыхъойы нæ уынынц:

— Созырыхъо цæй Созырыхъо у, махты руаджы куы нæ уайд, уæд.

Дыккæгтæм схæццæ, æмæ уыдон дæр афтæ радзырдтой.

Æртыккæгтæм схæццæ, æмæ та уыдон дæр радзырдтой:

— Созырыхъо цæй Созырыхъо у, махты руаджы куы нæ уайд, уæд.

«Уæллæй, уæдæ мын адон æнæ бавзаргæ нæй», — загъта Созырыхъо.

Æркодта сæ, иу ранмæ сæ æрæмбырд кодта.

— Гъе мардзæтæ! Райсом Уарбийы æфсæдтæ Хызыны æфцæгыл ссæуынц, æмæ цомут æмæ сын сæ ис, сæ хæзна байсæм. Алчи æд фæндаггаг, æд хæцæнгарз рæвдзæй райсом боны цъæхæй куыд рацæуа, афтæ.

Созырыхъо сæ разæй, фæсивæд йæ фæстæ, афтæмæй фæцæуынц. Хызыны æфцæгмæ схæццæ сты. Уарбийы æфсæдтæ дæлæ комы ссæуынц, сæ музыкæ, сæ барабонтæ гыбар-гыбургæнгæ. Хызыны æфцæгæй Уарбийы æфсадмæ чи акæсы, уый та ралидзы фæстæмæ йæ хæдзармæ: æфсæдты гыбар-гыбурæй фæтæрсы. Фæстæмæ фæкаст Созырыхъо, æмæ иунæгæй аздад — иууылдæр ралыгъдысты.

— Гъе, уæ фæйнаæ мадыл, уæ, мæ куыйтæ... Уæдæ дысон хъæбæр куы дзырдтат, уæд ныр цы фестут?

Йæхæдæг Уарбийы æфсадимæ хæцын байдыдта. Байста сын сæ ис, сæ хæзна, хорздзинадæй сæм цыдæриддæр ссардта, уыдон. Æрхаста сæ, æртардта сæ æд уæргътæ Нарты хъæумæ. Нарты хъæуы хъыртгæнæг нал и, змæлæг нал и.

— Знон сæ дзæбæхæй куы ныууагътон, уæд ныр цы фесты? — дис кæны Созырыхъо.

Иу ног чындз донмæ рацыди. Дзуры йæм Созырыхъо:

— Мæ хъæу, мæ дзыллæ цы фесты?

Уый цыгъчытæ кæны, нæ дзуры æфсæрмæй.

— Хуыцауы хатыр бакæн, зæххы хатыр бакæн, уыцы æфсæрмытæ ныууадз, фæлæ мæнæн знонæй абонмæ мæ дзыллæ цы фесты?

— Æхсæртæгтаты рæсугъд Бедуха йæ цæутæ мæсыджы сбадти æмæ арвыл ныллæууыди; адæм уырдаæм ацыдысты кæсынмæ. Уый дзырд радта: «Кæй фат мæм схауа, уый — мæ мойаг».

«Уæдæ искæй фат раздæр куы схауа»,— загъта Созырыхъо. Уыциу тахт аласта уый дæр хъæутæронмæ, дзыллæмæ.

Уæлгоммæ æрхуыссыд адæмимæ быдыры Созырыхъо. Фат фелвасы æмæ йæ фехсы, Бедухайæн йæ цæутæ мæсыджы дæллаг тарвазы басæдзы. Дыккаг фехсы, æмæ уый та рудзынджы уæллаг тарвазы басæдзы.

Бедуха сæ йæхимæ байсы: «Мæ хур акæнæд, адон дыууæ дæр иу лæджы фæттæ [сты]. Гъе уый мæ мойаг, адон кæйдæриддæр сты». Йæ мæсыг æруагъта дзыллæйы 'хсæнмæ, зæхмæ.

— Адон кæй фæттæ сты,— уый мæ мойаг; хæстæг мæм æрбацæуæд,— дзуры адæммæ.

Фыр цинæй Созырыхъо мæсыджы фæмидаг и.

— Фæлæуу, æрра, фæлæуу, æрра! Мæсыгæн ницы бамбардзынæ — йе суадзынæн, йе 'руадзынæн.

Созырыхъо нæ байхъуыста. Уæд æй Бедуха фыддæрагæн суагъта, йæхæдæг зæхмæ æрхызти.

Созырыхъо хæрдмæ фæтæхы. Уый афтæ æнхъæлдта, æмæ Бедуха дæр мæсыджы ис. Куы ныллæууыди, уæд Бедухайы хъахъхъæны, æмæ Бедуха уым нæй. «Уæллæгъи, уæдæ мæ уыцы хъахбай фæсайдта!» — загъта йæхицæн. Æмæ уыцы мæстыйæ мæсыгæй ралиуырда. Æмæ зæхмæ куы 'рхæццæ, уæд зæхх ныттыдта бынмæ.

Авд дæлдзæхты фæци, хæйрæджытæм ныххаудта; Елызбар — сæ паддзах хæйрæджытæн.

Дунейыл ын дзæбæхдзинадæй цы нæ хæссынц, ахæм нæй, фæлæ уæддæр бонæй-бонмæ æнкъарддæр кæны Созырыхъо.

— Гъе, нæ хорз уазæг! Дзæбæхдзинадæй нæм цы ис, уыдон дын куы 'вдисæм, уæддæр бонæй-бон æнкъарддæр куы кæныс!

— Æз ахæм лæг дæн, æмæ йе цуан куы нæ кæнон, йе хæцгæ куы нæ кæнон, уæд цæрын нæ зонын.

Уалынмæ æрбайхъуысти, хæйрæджыты рæгъау, дам, фæтардæуы.

Елызбар, сæ паддзах, загъта:

— Дзындз-аласайы йын раласут нæ уазæгæн, æмæ йæ бавзарæм, цымæ, дзыхæй куыд дзуры, лæгæй дæр ахæм лæг у? Фæдисы мачи ацæуæд, йæхи йедтæмæ.

Сбады æмæ Созырыхъо фæдисы ацæуы иунæгæй рæгъауы фæстæ æмæ сæ æрбатæры æд хуыснаджытæ.

— Амæн ауадзæн нал и, ай хуызæн лæг мах бæсты никуы ис. Ныр дæ цы ис æмæ цы хæзна хъæуы? — Елызбар æй фæрсы.

— Æрмæст мæ дзыллæйыл куы сæмбæлин, æндæр мæ ницы хъæуы сымахæй, — загъта Созырыхъо.

— Ацæут æмæ йын дыгууæ зæронд басмахты æрбадавут, — загъта Елызбар-паддзах йæ адæмæн.

Апыдысты æмæ йын дыгууæ зæронд басмахты æрбахастой.

— Ныр сæ дæ къæхтыл бакъуыр æмæ ныккув хуыцаумæ: «Хуыцаутты хуыцау, уæдæ мæ мæ дуармæ фестын кæн!»

Созырыхъо йæ тæккæ дуармæ фестæди.

Сатана цин кæны:

— Хуыцау, дæ рынтæ дын бахæрон, мæнæ ма мæ лæшпу кæцæй-дæр фæзынди.

Бедуха куы фехъуыста, Созырыхъо ссыди, уæд хъуыды кæны: «Фыццаджы зæрдæ ма мæм дары цымæ?»

Йæ мæсыджы та сбадт æмæ та арвæй зæххы астæумæ сдзæхст ласта.

— Сатана, цы бакæнон ныр æз? Уыцы гауыры тыххæй авд дæлдзæхы куы фæдæн, уæд афтæ сбадон мæхицæн? — загъта Созырыхъо.

— Уымæн дын æз уынаффæ бакæндзынæн, — загъта Сатана. — Æз дæ зилгæдымгæ фестын кæндзынæн.

Æмæ Сатана зилгæдымгæ фестын кодта Созырыхъойы. Æмæ, гъæйтт-мардзæ, зилгæ-зилгæ цæуы уелæмæ.

Сеййæфта йæ уалæ, кæм лæууыд, уыцы ран æмæ рудзынгæй фæмидæг. Уыцы ран дымгæ фесафт — Созырыхъо фестæд.

— Мæнæ хъахбай, ныр та ма мын кæдæм ирвæдзынæ?! — дзуры йæм Созырыхъо.

— Аемæ æз цы кодтон, аххос дæхирдыгæй куы уыд, уæд? Аз ардæм дæр уый тыххæй куы ссыдтæн, æмæ ма мыл иузæрдион уыдзынæ æви нæ, уый базонон.

Аемæ мæсыг баздыхтой æмæ йæ æруагътой зæхмæ.

39. Созырыхъо ус куыд ракуырдат

Ахсæртæгтаты Хуызы фырт Челæхсæртæджы чызг Бедуха арвæй зæххы астæу тæхгæ мæсыг ныллæууын кодта æмæ æрæрвыста минæвар нартмæ:

— Мæ тæхгæ мæсыджы рудзынг мын чи ныццаева фатæй, уымæн комын.

Аемæ нарт æрæмбырд сты; æхстой тæхгæ мæсыг фатæй, æмæ йæ ничи цавта. Уалынмæ Созырыхъо кæцæйдæр цуанæй æрбацæйцыд. Фарста уый нарты:

— Цæуыл æмбырд стут?

— Мæнæ Бедуха, йæ тæхгæ мæсыджы рудзынг ын чи ныццаева, уымæн комы, æмæ уый æхсæм.

Созырыхъо дæр бæхæй нæ рахызт, афтæмæй йæ иу æхст скодта, æмæ тæхгæ мæсыгæн йæ уæлкъæсæр сæмбæлд. Фаты Бедуха райста уæлкъæсæрæй. Дыккаг æхст дæр та йæ скодта, æмæ йæ бынкъæсæр сæмбæлд. Аъртыккаг æхстæн рудзынгæн йæ астæу сæмбæлд.

Бедуха æртæ фаты дæр райста; адон иу лæджы фæттæ сты, зæгъгæ, æруагъта Бедуха йæ тæхгæ мæсыг зæхмæ æмæ æртæ фаты равдыста, адон иу лæджы фæттæ сты, зæгъгæ.

Созырыхъо æрбацыд, уыдон мæ фæттæ сты, зæгъгæ.

Бедуха, Созырыхъойы сты фæттæ, уый куы базыдта, уæд тæхгæ мæсыг базмæлын кодта æмæ уæларвмæ атахт.

Созырыхъо сæргуыбырæй, уæнтæххилæй ссыд сæхимæ, æмæ йæ Сатана фæрсы:

— Цæй æнкъард дæ, Созырыхъо?

— Цæй æнкъард уон: абон Бедухайы рудзынг ныццавтон, æмæ мæ фæсайдта — атахт уæларвмæ.

Сатана загъта:

— Уæдæ дын æз уымæн арвы хин, зæххы кæлæн скæндзынæн: мигъы къуымбил дæ скæндзынæн, æмæ уæларвмæ ссæудзынæ. Бедухайы тæхгæ мæсыджы алыварс ныббаддзынæ мигъы къуымбилæй. Йæ рудзынг куы байгом кæна, уæд рудзынгæй мидæмæ мигъы къуымбилæй бацæудзынæ.

Сатана скуывта:

— Хуыцауты хуыцау, уæдæ Созырыхъойы мигъы къуымбил фестын кæн.

Созырыхъо мигъы къуымбил фестад æмæ уæларвмæ фæцыд. Бедухайы тæхгæ мæсыджы алыварс æрæмбырд мигъы къуымбилæй.

Бедуха йæ рудзынг куы байгом кодта, уæд рудзынгæй æнцадгай ба-
цыд мидæмæ мигъы къуымбилæй æмæ, Созырыхъо, куыд уыд, аф-
тæмæй фестад.

— Ныр та ма мын цы кæндзынæ, Бедуха? Æз арвмæ дæр дæу
агур цыдтæн æмæ дæ гьер ссардтон.

Бедуха загъта:

— Мæнæн дæу йедтæмæ мойаг нæй, фæлæ æз дæу къахгæ код-
тон, цымæ мыл иузæрддон дæ æви нæ. Гъе ныр цом зæхмæ иумæ.

Æмæ тæхгæ мæсыг æруагъта Зилахары быдырмæ. Æмæ Созы-
рыхъо Бедухайы разæй хизын кодта тæхгæ мæсыгæй. Бедуха загъта:

— Тæхгæ мæсыг нæ бауромдзынæ: ахиз разæй, Созырыхъо.

Созырыхъо загъта:

— Æз дæ разæй н'ахиздзынæн: фæсайдзынæ та мæ æмæ атæх-
дзынæ уæларвмæ.

Рахызт Бедуха тæхгæ мæсыгæй. Созырыхъо тæхгæ мæсыджы
азсад æмæ уæларвыл сæмбæлд.

Батырадз цуаны уыд, æмæ Бедухайы ссардтой Батырадзы цуанон
куыйтæ Зилахары быдыры. Куы йæм æрбауадысты, уæд сцъæхахст
кодта Бедуха. Батырадз æм æрбауад æмæ йæ ракодта йемæ.

Созырыхъо уæларвæй рагæпп кодта мæстæй æмæ, зæххыл куы
сæмбæлд, уæд йæ астæу фæкъуыпп и.

Ссыди сæхимæ, æмæ йæм рауад йе 'фсымæр Батырадз.

— Абон Зилахары быдыры Бедуха-рæсугъды ссардтон.

Уыцы ныхас фæхъыг ис Созырыхъойæн æмæ йын кардæй йæ
къабаз ныццъыкк кодта. Уыйфæстæ йæм фæсмон æрхъардта:

— Кæйдæр чызджы тыххæй ме 'фсымæры ныццавтон, уый мæ
чи фехъуса, уый мын мæ къухæйдзаг нал бахæрдзæн.

Бафарстой Сатанайы, куыд сдзæбæх кæндзыстæм Батырадзы
цонг, зæгъгæ. Сатана загъта:

— Уый æндон лæг у, æмæ денджызы [был] уæрм скъахын
хъæуы æмæ йæ уым цæвæрын хъæуы, æмæ дыууадæс ранæй куын-
цтæ сарадзыстæм; куы сзынг уа Батырадз, уæд сæхсиддзæн. Уыр-
дыгæй сырх зынгæй денджызмæ агæпп ласдзæн æмæ уæд сдзæбæх
уыдзæн.

Скъахтой денджызы был стыр уæрм æмæ дзы цæвæрдтой Ба-
тырадзы æмæ йæм дыууадæс ранæй куынцытæ сарæзтой. Куынцы-
тæй йæ куы стæвд кодтой, уæд сырх зынг ссис. Сырх зынгæй агæпп
кодта денджызмæ æмæ, куыд уыд, афтæ дзæбæхæй рацыд.

Бедуха Созырыхъойæн базади.

ХП. СОЗЫРЫХЪО ÆМÆ ГУЫМАГ ЛÆГ

40. Созырыхъо 'мæ гуымаг лæг

Нарты Созырыхъо цуаны араст ис. Æмæ ссардта сæрджын саджы
фæд. Йæ фæдыл цæуын байдыдта. Саг ахызтис Гуымы 'фцæгæй.

Гуымы 'фцæджы æдде саг æрæнцæдис иу æрдузы. Уый хуызæн рæсугъд цуанон лæгыл сырæд нукуыма сæмбæлд, æмæ йæм Созырыхъо куы бахæццæ, уæд загъта йæхицæн: «Сехы гоппыл фæхау, Созырыхъо, ацы сагмæ цалынмæ кæсынæй бафсæдай, уалынмæ йæ куы фехсай». Ныхас йæ дзыхæй куыд сирвæзт, афтæ йæ гуымаг лæг фехсы саджы. Саг афæлдæхти. Созырыхъо йæм фæгæпп ласта 'мæ йæм азурь:

— Чи куыдз, чи хæрæг дæ, мæ саджы мын чи амардта?

Гуымаг лæг ын загъта:

— Нæртон лæг, саг нын хуыцау иумæ радта, рацу æмæ йæ бастыгъæм.

Созырыхъо йæм ссыдис.

Саг бастыгътой. Йæ кард æм радта гуымаг лæг Созырыхъомæ æмæ йын загъта:

— Байуар, нæртон лæг, куыд уарыс, афтæ.

Уый йын загъта:

— Сагæн йæ марæнхъæд дæу у, æмæ йæ дæхæдæг байуар.

Гуымаг лæг æй æртæ хайы скодта. Созырыхъо загъта йæхимидæг: «Иу хай мæнæн дæтдзæн, дыгуæ йæхицæн исдзæн,— нæ фæстаг хылмæ цæудзæн».

Гуымаг лæг иу хай сисы æмæ йын зæгъы:

— Созырыхъо, ай дын дæхи хай.

Дыккаг хай сисы æм йын зæгъы:

— Уый та дын мæ кæрдих.

Куы бахордтой, уæд ын гуымаг лæг загъта:

— Нæртон лæг, ай дын кæнæ мæ кард, кæнæ мæ бæх, кæнæ мæ хъырмаг, 'мæ йæ мæ номыл Нарты хъæуы фæдар.

Никай йын дзы бакуымдта Созырыхъо, арфæ йын ракодта. Ацыдысты, гуымаг лæг — Гуымы 'рдæм, Созырыхъо — Нарты 'рдæм, кæрæдзийæн «хæрзбон» загътой:

Созырыхъо чысыл куы ауад, уæд йæхимидæг ахъуыды кодта 'мæ загъта: «Ай куыд æнамонд дæн, лæг мын лæвæрттæ кодта, 'мæ сæ цæуылнæ искæй бакуымдтон?» Фæстæмæ фездæхта йæ бæх æмæ фæхъæр кодта:

— Фæлæуу-ма, уæ, гуымаг лæг!

Гуымаг лæг дæр фæстæмæ фездæхта йæ бæх, æмæ та баиу сты, саг кæм бастыгътой, уыцы æрдузы.

— Цы кæныс, нæртон лæг?

Созырыхъо йын загъта:

— Мах ахæм адæм стæм, æмæ нын кад 'мæ радæй лæвар куы чындæуа, уæд æй нæ бакомаг вæййæм, стæй нæм фæстаджы бон æрцауы фæсмон.

— Уæдæ мах та стæм ахæм адæм: кад æмæ радæй лæвар куы кæнæм, уæд æй куы ничи бакомы, уæд æй фæстаджы бон нал фæдæттæм.

Дыууæ лæгæн дзырд дзырдыл бацайдагъ æмæ сын хылмæ ацъд. Разæй фæхæцынц фатæй. Стæй кæрдатæ сласынц кæрæдзимæ. Фæйнаæ 'стдæс цæфы фæкæнынц кæрæдзийæн. Гуымаг лæг — сæраендæр. Созырыхъо ахауы. Гуымаг лæг æм бацæуы 'мæ йæ сæвæры йæ бæхыл 'мæ йæм дзуры:

— Кад æмæ радæй мæ лæвæрттæй никæй куымдтай, фæлæ уал æстдæс цæфы фæдар мæ номыл Нарты хъæуы.

Фæйнардæм фæцыдысты 'мæ цалдæр азы фæсадысты дыууæ дæр. Уæд Созырыхъо куы сдзæбæх, уæд иубон загъта йæхицæн: «Ацы цæфтæ афтæ æгаддагæй Нарты хъæуы куы фæхæссон, уæд худинаг æмæ 'рдиаг!»

Йæ хæцæнгæрттæ райсы 'мæ араст вæййы.

Æмæ та сиу вæййынц гуымаг лæджимæ уыцы 'рдузы. Созырыхъо æрцыдис гуымаг лæджы марынмæ. Гуымаг лæг та 'рцыдис Созырыхъомæ фидауынмæ. Уæд æй Созырыхъо куы суыдта гуымаг лæджы, уæд æй фатæй æхсын байдыдта. Уæд æм гуымаг лæг дзуры:

— Бын бауай, нæртон лæг! Хылы фæстаг фидыдмæ цæуы. Ардæм мæм рацу æввахс.

Бацæуы йæм æмæ йæ 'фцæджы ныттыхсы. Æмæ йæ акæны уырдыгæй сæхимæ. Æртæ иннабоны йæ фынгæй сыстын не суадзы Созырыхъойы. Лæшпу-уацайрæгтæ 'мæ йын чызг-уацайрæгтæ лæвæрттæ фæкæны. Уырдыгæй рацæуынц, 'мæ йæ Созырыхъо 'ркæны Нарты хъæумæ. Авд ахæмы лæвæрттæ йын фæкæны. Афтæмæй дыууæ лæджы бафидыдтой.

41. Нарты Созырыхъо цуаны куыд ацъд

Нарты Созырыхъо йæ тыхыл фервæссыд. Йæ тыхæн æмбал куы нæ разынди Нарты, уæд сфæнд кодта æнæ 'мбалæй цуаны фæцæуын. Араст кодта иубон æнæ 'мбалæй. Бирæ фæрахау-бахуау кодта, фæлæ йæ 'намондæн уыцы бон нæ сырдыл сæмбæлди, нæ маргъыл; катый кодта, ныр фæстæмæ аздæхид, фæлæ афтидармæй сæ хъæумæ куыд æрцæуа. Бахызти сау хъæдмæ. Сау хъæды астæу æрдуз, æмæ дзы сыгъзæрин саг хизы. Созырыхъо йæ бæхы бæласыл æрбаста, йæхæдæг сыгъзæрин сагмæ марынмæ фæцæуы.

Ныхъхъавыди йæм. А ныр æй фехса, афтæ йæм бацыд иу лæг сыгъзæрин сагмæ, йæ сыкъатыл ын зæлдаг синаг сæвæрдта, стæй йæ йæ фæдыл аласта. Созырыхъо фæдис кодта, йæ къæхты бынæй ныуулафыд, стæй йæм хардзау фæкасти, ома саджы ацы лæг куыд фæласы. Йæ бæхыл абадти Созырыхъо æмæ йæ фæдыл ацыди. Уыцы лæг ныццыди иу хъæумæ, хъæуы кæрон æй Созырыхъо дæр баййæфта æмæ йæм дзуры:

— Де 'зæр хорз уа, хорз лæг! Фысым мын чи фæуыздæн, ахæм ам ничи разына?

Уыцы лæг ын зæгъы хатиагау:

— Фысым дын фауыдзæни мæ фыд, фæлæ кæцон дæ, кæнæ кæй онг цауыс?

Созырыхъо бакасти лæгмæ, фæлæ уый уыди лæппу, æмæ йын загъта:

— Дард ранæй дæн, æз нæртон лæг дæн, цуаны цыдтæн æмæ ар-дæм æрхаудтæн.

— Уæдæ мæ фыд нæртон лæджы цырагъы рухсæй агуры, бирæ уарзы нæртон лæджы, фæлæ йæм дзы хаугæ ничи никуы æркодта, цом мемæ, фысым дын стæм.

Араст ис Созырыхъо лæппуйы фæдыл. Иу хæдзары раз æрлæу-удысты, æмæ лæппу йæ фыдмæ дзуры:

— Дада, мæнæ дын нæртон лæг!

Зæронд лæг æм рауади, Созырыхъойы бæхæй æрхизын кодтой, фæцин ыл кодтой, сæ хæдзармæ йæ бакодта æмæ йæ фæрсы хатиагау:

— Чи дæ, кæцы сæ дæ нартæй, кæцы фыды фырттæй дæ?

— Æз дæн нарты æфсæддон, хистæр Борæтæй, мæ ном Созы-рыхъо.

Зæронд лæгæн æртæ лæппуйы уыди æмæ сæм дзуры:

— Уазæг, диссаджы уазæг у, кусарт кæнын афон у, æмæ йын кусæрттаг скæнут рæгъауæй.

Кæстæр лæппу хатиагау дзуры фыдмæ:

— Абон цы сæныкк фесæфт, уый ссардтон æрдузы, æмæ фæг уыдзæни æви нæ?

Созырыхъо хатиагау хорз зыдта æмæ сын зæгъы:

— Уый æгæр дæр ма уыдзæни,— æмæ сæ нал ауагъта лæппуты рæгъаумæ.

Уæд Созырыхъойæн уыцы сыгъзæрин саг æркодтой, æмæ йæ скуывта зæронд лæг, йæ ныхыл ын милæвæрд акодта, стæй Созы-рыхъойæн бар радта, цæмæй йæ аргæвда. Созырыхъойы та афтæ фæндыд, цæмæй йын йемæ радтой сыгъзæрин саджы, фæлæ йæ цæс-гом не схъæцыд зæгъын æмæ йæ аргæвста. Æхсæвæр сцæттæ, фынг-тæ æрæвæрдтой, фæлæ Созырыхъо йæ къух дæр не 'ркодта фынгмæ.

Фысым æй фæрсы:

— Цы кæныс, нæртон лæг, цауылнæ бахæрыс?

— Махмæ, нартаем, ис æгъдау, нæ туджджынимæ дæр фæхæраем цæхх æмæ кæрдзын иумæ, фæлæ йæ хъуамæ зонæм, чи у, уый. Сы-мах мæнæн лæггад кæнут, фæлæ чи стут, уымæй уæ хъуамæ бафæр-сон.

Зæронд лæг ын загъта:

— Æз дæн куйймаг лæг. Ис мын æртæ лæппуйы, зæххыл никуы никæй бахъыгдардам, хæлар æмæ уарзондзинад дæттæм нæ алы уазæгæн дæр. Хорз кæмæн ракæнæм, уый нын чи базоны, уымæн

фылдæр æххуыс фæвæййæм; æвзæр нæ чи фæзæгъы, уымæн та цы-фыддæрæй ноджы фыддæр митæ фæкæнæм.

Созырыхъо дæр ницыуал загъта æмæ æхсæвæр бахордта. Кæрæдзийæ æфсымæртæ загътой, стæй Созырыхъойæн бауат кодтой æмæ дæлбазыр æрхуыссыди. Сагдзарм дæр йæ цуры æфтуанхъæдыл ауыгъд æрцыди. Дымгæ-иу куы 'рбакодта, уæд-иу сыгъзæрин сагдзармæн йæ хъуынтæ алыхуызон мыр-мырагау суасыдысты. Созырыхъо йæм дисæй марди, хуыссæг ыл нал хæцъд, æмæ йæхинымæр хъуыды кодта: «Ацы сагдзармы мын куы раттиккой, уæд æй Нарты хъæумæ дисæн фæхæссин».

Райсомы куыддæр сбон и, афтæ зæронд куыймаг лæг хуыссæн-уатмæ бацъди Созырыхъомæ æмæ йын загъта:

— Æз арвистон ме 'ртæ лæшпуйы: сæ иуы — бæхты дзугмæ, иннæйы — хъомты рæгъæуттæм, аннæйы та — фосы дзугтæм. Гъер дын бар уыздæн, æд фысгæстæ-иу сæ демæ акæ, æз дæр хъуамæ мæ цæсгом равдисон Нарты хъæуы астæу.

Созырыхъо сыстади æмæ зæронд лæгимæ быдырмæ рæгъæуттæ уынынмæ ацыди. Созырыхъо фосы рæгъæуттæ куы федта, уæд зæронд лæгæн йæ худ систа æмæ йын арфæтæ ракодта:

— Уæхицæн хæлар уæнт, æз ацы рæгъæуттæй ницы акæндзынæн, уæддæр мæ æнæуый дæр хорз сбуц кодтат.

Зæронд лæг йæ кæстæр лæшпумæ хатиагау дзуры:

— Уазæджы арæнуатæй ахизын хъæуы, æмæ дæхицæн бæх æрцахс.

Лæшпу бæхты дзуджы басырдта æмæ кæнкхæрд байрагыл фæхæст, иннæтæ алыгъдысты. Се 'рцыдмæ та аходæн дæр сцæттæ ис, æмæ аходæн хæрынмæ раздæхтысты хæдзармæ. Аходæн бахордтой, кæрæдзийæн хæрзбон загътой, стæй дуармæ рахызтысты. Уым Созырыхъо йæ бæхы цур кæнкхæрд байраджы куы федта, уæд йæхинымæр бакарай кодта: «Ацы байраг мæ бæхты æмдзыд куыд фæкæндзæн арæнуатмæ».

Сбадтысты сæ бæхтыл дыгууейæ дæр, фысымæн та хæрзбон загъта Созырыхъо æмæ куйымаг лæджы кæстæр лæшпумæ рацыди. Созырыхъо цыди разæй, лæшпу та йæ фæдыл. Цæуынц, æмæ, сау хъæды астæумæ куы бахæццæ сты, уæд Созырыхъойы бæх зивæг кæнын байдыдта цæуынмæ хъæды мидæг, кæнкхæрд байраг та размæ тындзы.

Уæд лæшпу Созырыхъомæ дзуры:

— Хистæры разæй цæуын мын аипп ма уæд, фæлæ мæн разæй ауадз, ничи нæ фендзæн, æз фæндаг хуыздæр зонын, æмæ ды та мæ фæрсты цу.

Созырыхъо йын бар радта. Уæд лæшпу йæхи аразæй кодта, Созырыхъо дæр йæ фæдыл цыди афтæмæй. Лæшпуйæн йæ байраг дæр хъæды бæзджынтæм хъавы æмæ ставд бæлæсты сынæгæй фæлдахы.

Созырыхъо йæ фæдыл цæуы, æмæ йæм хардзау æркасти, стæй фæрсы лæшпуйы:

— Дæ бæхы тæнæгдæр рæттыл цæуылнæ ауадзыс?

Лæшпу йын загъта:

— Уæд æгæр аразæй уыздæн, æмæ йын дæ бæх йæ дымгæйы дæр нал айафдзæн.

Арæнгæронмæ ахæццæ сты. Лæшпу йæ бæхæй агæпп кодта æмæ йæ кæнкхæрдды ралас-балас кæны; уæдмæ йæ Созырыхъо дæр ный-йæфта æмæ йæм дзуры:

— Æллаæх, æллаæх, мæ бæхы тых мын басастай, фæлæ мын мæхи тых мауал басæтт, фæндаг нын ратт.

— Фæндараст фæу, Созырыхъо, мæнæн арæнуатæй фалдæр цæуæн нал и.

Созырыхъо та зæгъы лæшпуйæн:

— Нæ бæхтæ баивæм, ратт мын дæ кæнкхæрд бæхы.

Лæшпумæ хъыг æркасти Созырыхъойы ныхас, æмæ йын зæгъы:

— Уаих фæуай, Созырыхъо, æмæ дын мæ фыд æнæхъæн бæхты дзуджы æд бæхгæстæ куы лæвæрдта, уæд сæ цæуылнæ истай? Ацы байраг се взæрдæр у, æмæ дын æй нæ баивдзынæн, уæд мын нæхи-мæ куымы адæм афтæ зæгъдзысты: «Нæртон лæг дын дæ бæхы байста»,— æмæ мын худинаг уыздæни.

Уыцы дзуапмæ Созырыхъо йæ карды сæрыл ныххæцыд æмæ лæшпуйы тæрсын кæны:

— Тагъд дæ бæх ныуадз æмæ мæнæ мæ бæхыл ацу уæхимæ, кæннауæд дæ марын!

Лæшпу уыцы ныхæстæм йæ кард фелвæста, æмæ кæрæдзиуыл ралаууыдысты кардæй, фæлæ сæ ничи фæтых и. Æмбисбонмæ фæхæцыдысты, стæй æрулаефыдысты.

Созырыхъо лæшпуйæн зæгъы:

— Цы лæджыхъæд дæм ис, уый æз ныр базыдтон, фæлæ уал ацу, æмæ кæрæдзи лæджыхъæд фæстæдæр базондзыстæм.

Фæйнардæм фæцыдысты сæ дыгууæ дæр цæфтæй. Лæшпу йæ хæдзармæ туг калгæ бацыди, йæ фыд æй ауыдта æмæ йæ фæрсы:

— Цы кодтай, лæшпу?

— Дæ уазæг мын хорз бакуыста, йæ бæх мын ивта, æз та уый мæ сæрмæ не 'рхастон, æмæ кæрæдзи ныкъкъуыхтæ кодтам. Дыгууадæс цæфы уый у, дыгууадæс цæфы æз дæн. Нырма ноджы иу хатт хъуамæ сæмбæлæм, дзырд ныуагътам кæрæдзийæн.

— Æмæ ды цæмæн цавтай, уазæджы цæвын худинаг у, æмæ ныр фæхудинаг уыздыстæм.

— Сæхи арæнуатмæ куы ахæццæ стæм, хыл дæр уæд фестæм.

— Ницы кæны уæд, уæдæ; дæхи уал сдзæбæх кæн, стæй та уæд фендзыстут; чи зоны, уæд уе 'хсæн хылы бæсты фидыд рацæуа.

Созырыхъо дæр нарт æмæ чынтæн йæхи нал фенын кодта, цалымæ бæстон бæрæг, бынтондæр сдзæбæх и, уæдмæ. Стæй куы сдзæбæх и, уæд иухатт йæ цæфты ностæм æркасти æмæ загъта:

— Ацы цæфтæ куыд ныббарон ныр уыцы куыймаг лæппуйæн, цом фæцæуон æм, кæд нæ бамбæхсид, æмæ искуы кæрæдзи фениккам.

Йæхæдæг та йæ бæхыл сбадт æмæ арæнуатмæ ацыди. Куыймаг лæппу дæр уыцы бон арæнуатмæ æрцыд, кæд нæртон лæгæй мæ маст райсин, зæгъгæ. Дыгууæ дæр уым тар хъæды сиу сты. Уæд Созырыхъо бахудти лæппумæ æмæ йын загъта:

— Цæй, бафидауæм, кæрæдзийæн нæ хъару æнæвзæрст куы нæ у исты, кæрæдзийæн фыдмиты бæсты фыд хæлæрттæ суæм.

Куыймаг лæппу йæм дзуры:

— Нал дыл æууæндын, Созырыхъо, ды æнæууæнк лæг дæ æмæ мæм хæстæг дæр мауал цу.

Уæд Созырыхъо йæ кард систа, йæ бæхы саргъы гоппыл æй æрæвæрдта, йæ уарт зæхмæ аппæрста, йæ фатдон фæсарцыл бабаста, йæхæдæг лæппумæ бацыд, йæ къух ын райста æмæ йын загъта:

— Тыхфæлварæн кæрæдзийæн мауал скæнæм, фæлæ цардфæлварæн скæнæм. Уырдаем та нын дæ фыд бацамодзæни фæндæгтæ.

Уыцы ран лæппу æрæууæндыди Созырыхъойыл, уæлдай йæм ницыуал сдзырдта, сыджытæй ард бахордтой æмæ ацыдысты иумæ лæппуйы фыдмæ. Хæдзармæ ныщыдысты фидыдæй. Лæппу йæ бæхæй рахызт, фæлæ Созырыхъо нæ хизы. Уæд æм лæппуйы фыд рауад æмæ йæм дзуры:

— Дæ хорзæхæй, рахиз дæ бæхæй, нæ уазæг куы дæ, уæд цæуылнæ цæуыс мидæмæ, фысым дын уыдзыстæм.

Созырыхъо йын загъта:

— Тыхфæлварæн фæкодтам дæ лæппуимæ æмæ нæ уæлдай хъару никæмæ разынди. Ныр та цардфæлварæн акæнæм, æмæ нын искуы æнæхæрд зæхх бацамон, æмæ йыл нæ хъару равдисæм.

Зæронд лæг загъта:

— Нартае æмæ чынтæ тых кæмæн нæ бакодтой, ахæм æнæхæрд зæхх æз никуыгуал зонын. Æрмæст ма зонын Ахохайы хохыл хуыцауы уарзон æртæ 'фсымæры фос, æмæ сæ фиййауæн тыхгæннæг тых никуы скодта, хъаймæтæй фæстæмæ.

Уæд Созырыхъо бæхæй агæпп кодта æмæ загъта:

— Уæдæ æз ахæм куы агурын, æмæ йыл тыхфæлварæн хъуамæ скæнæм.

Зæронд лæг загъта:

— Уымæн фæнды йедтæмæ тыхгæнæг тых не ссардзæн, фæлæ рацæут мидæмæ, æмæ уын æз бацамондзынæн фæндтæ.

Лæппу æмæ Созырыхъо бацыдысты хæдзармæ, уым сын зæронд лæг райдыдта дзурын:

— Мæнæн мæ чызг у тынг рæсугъд, æмæ йæ хуысар хъуымацæй хорз сфæлындзут, стæй йæм раттут хъисфæндыртæ: къах-къухты фæндыр æмæ къухфæндыр, стæй йæ уемæ акæнут Ахохайы хохмæ. Уым-иу фиййауы хæдзармæ бацæут уæ дыууæ дæр, йæхæдæг фосимæ уыздæн хизæнуаты. Фиййауы хæдзары ис пылыстæгæй къæлæтджын, æмæ-иу чызджы къæлæтджыныл æрбадын кæнут, раттут æм хъисфæндыртæ, æмæ уый уыдонæй цæгъддзæн. Сыхах та бамбæхсдзыстут дуары фæйнаæ фарс. Изæры фиййау æрцæудзæн, дуар куыддæр бакæна æмæ куы бакæса, уæд, уый сылгоймаджы арæх нæ уыны, æмæ чызджы куы фена, уæд уæ кæд амонд уа, уæд æм чызг куыддæр бахуда, афтæ уый фæуадзыг уыздæн. Сыхах хъуамæ фæцырд уат æмæ йæ хæдзары астæуккаг цæджындзыл бабæттут, фиййауы, стæй йын раскъæрдзыстут йæ фосы дзугтæ.

Созырыхъо æмæ лæппу, зæронд лæг сын куыд бацамыдта, афтæ сарæзтой. Фиййау куы 'рцыди, уæд дуар бакодта, бакасти мидæмæ æмæ чызджы пылыстæг къæлæтджыныл фæндырдзæгъдгæйæ ауыдта бадгæ. Чызг фиййаумæ бахудти, æмæ фиййау фыр уарзондзинадæй фæуадзыг ис, стæй йæ Созырыхъо æмæ лæппу бабастой хæдзары астæуккаг цæджындзыл. Уым сæхæдæг кусарт акодтой сæхицæн, сфыхтой йæ æмæ хæрыныл æрбадтысты. Фиййаумæ кусарты алы уæнг лæвæрдтой, фæлæ дзы уый никæцы уæнг бакуымдта. Фæстаг хатт æм Созырыхъо сгуы авæрдта, фиййау уый райста 'мæ сгуйы хъул дæндагæй стыдта, стæй хъулы йæ ныхыл авæрдта, афтæмæй йæ ныккъъуырда. Хъул уырдыгæй зилгæ атаhti æмæ хуыцауы уарзон æртæ 'фсымæры раз, æхсæвæр хæргæйæ [куыд уыдысты, афтæ] уæлгоммæ сæмбæлди цыджы 'рдæм.

Уæд куйймаг лæппу Созырыхъойæн загъта:

— Уа, раст фæуай, Созырыхъо, уыцы хъул фæдисы хъæргæнæг фæцауы фосы хицæуттæм — хуыцауы уарзон æфсымæртæм, тагъдæр фос скъæргæ!

Афтæмæй фосы сæ разæй раскъæрдтой æмæ рахæццæ сты иу стыр быдырмæ, бон дæр сыл æрбацъæх ис.

Хуыцауы уарзон æртæ 'фсымæры фæдисы рацыдысты æмæ раздæр фиййаумæ быцыдысты, йæ бæстытæ йын суагътой, æмæ цыппарæй сурын байдыдтой Созырыхъоиты.

Быдыры сæ æрцæйæйæфтой, æмæ Созырыхъо скуывта:

— Лæгты дзуар, Уастырджи, дæ сæр нæ бахъуыди, æмæ нын баххуыс кæн!

Уастырджи фехъуыста Созырыхъойы куывд æмæ хуыцаумæ бациди, йæ разы йæ худ систа 'мæ йын зæгъы:

— Абон тыхджын тæригъæды хъуыддæгтæ цæудзæни, фæлæ мын бар ратт, æмæ сæ бафидауын кæнон.

Хуыцау ын бар нæ радта. Уастырджи смæсты ис хуыцаумæ. Ницыуал æм сдзырдта æмæ иунæгæй сæ сæрмæ разылди æмæ йæ сæрвасæн сæ астæумæ раппæрста, афтæмæй быдыры сæ астæу тар хъæд

фестади. Фæдисонтæ цалынмæ хъæды цыдысты, уалынмæ фос адард сты.

Уастырджи та дыккаг хатт бацыди хуыцаумæ, цæмæй йын бар радта, æмæ сæ бафидауын кæна. Уæддæр та хуыцау не сразы ис æмæ загъта Уастырджийæн:

— Ауадз сæ, æмæ сæ кæмæн цы йæ лæджыхъæд уа, уый кæндзæн.

Уастырджи та дыккаг хатт сæ сæрты разылд, сæ астæумæ сау дур раппæрста, æмæ сæ астæу саукъæдзæх хох festaди. Цалынмæ та уыцы фæдисонтæ хохыл хызтысты, уæдмæ фос адард сты.

Æртыккаг хатт бацыди Уастырджи хуыцаумæ, йæ сæрæй йын акуывта æмæ дзы фидыды бар ракуырдат:

Уæд ын хуыцау загъта:

— Алы хатт дæр вæййыс къæрныхты æмæ абырджыты, тыхгæнджыты 'вварс, фæлæ ма дын ацы хатт дæттын бар, кæд сæ раст бафидауын кæндзынæ, уæд.

— Бафидауын сæ кæндзынæн, уыдон тыхгæнджытæ не сты.

Йæхæдæг сæ астæу урс бæхыл смидæг и, фæдисонты æмæ Созырыхъоитæн, [дзуры] фæдисонтæм:

— Ам уал лæуут, æз фæуромон тыхгæнджыты æмæ сæ бафæрсон, цæй тыххæй скъæрынц уæ фос.

Уыдон æрлæууыдысты. Уастырджи тыхгæнджыты рæзты æрбазылд æмæ сæ фæрсы:

— Кæй фос скъæрут?

Уыдон загътой:

— Хуыцауы уарзон æртæ 'фсымæры фос скъæрæм.

— Æмæ уæ мæнæ куы райæфтой, уæд ма цы уæ зæрды ис? Кæд уæ фæнды, уæд уæ бафидауын кæнон? — афарста Уастырджи.

— Уымæй хуыздæр цы ис, разы стæм.

— Ацы чызг та уын чи у? Уый дæр скъæфгæ кæнут?

— Нæ, уый мæ хо у, — загъта куйймаг лæппу.

Уастырджи фосы хицæуттæм бацыд худгæ æмæ сын зæгъы:

— Уыдон дæлæ сæ ирæд куы скъæрынц, уæд цæй тыхгæнджытæ сты, — æмæ сæ кæрæдзимæ 'рбакодта.

Уыцы ран æртæ 'фсымæрæй кæстæрæн чызджи радтой, иннæтæ усджынтæ уыдысты; уыдон та [Созырыхъоитæ] фос аскъæрдтой, æмæ фидыдæй баззадысты. Уастырджи хуыцаумæ сфардæг и, æмæ дзы хуыцау фæбузныг.

Созырыхъо æмæ лæппу фосы æрыскъæрдтой лæппуйы фидмæ. Райсомы сæ уæрстой, æмæ Созырыхъо æртæ хайы скодта. Уæд лæппу йæхимидæг хъуыды кæны: «Æртæ хайы сæ цæмæн скодтаид фосы, Созырыхъо? Кæд дзы дыгуæ хайы йæхицæн, миййаг, исы, уæд нын загъдмæ цæудзæн».

Созырыхъо загъта:

— Цæуыл фенкъард дæ, лæпшу, раст сæ куы байуæрстон, уæд? Иу хай дзы чызджы ирæд у, иу хай — дæу, иннæ хай та — мæн.

Лæпшу æмæ зæронд куйымаг лæг бабуц сты Созырыхъойæ æмæ сæхи хæйттæ дæр Созырыхъойæн радтой, сæхи фосæй дæр ма йын радтой æмæ йæ цытимæ рахизын кодтой сæ арæнуатæй. Радтой йын сыгъæрин саджы царм. Созырыхъо уæдæйфæстæмæ базади лæппуимæ æфсымæргондæй.

Созырыхъо æд фос Нарты хъæумæ æрцыди æмæ сын куывдтæ фæкодта.

XIII. СОСЛАН/СОЗЫРХЪОЙЫ КÆРЦ

42. Созрыхъо

Созрыхъо Борæтæй уыдис, фæлæ мад æмæ фыдæй нæ райгуырди. Сатана хорз ус уыдис, æмæ зæдтæй алчидæр загъта: «Мæхицæн æй хæзгул куы бакæнин».

Иу бон куы уыди, уæд Сатана йæ хæлаф цæхсадта æмæ йæ дурыл байтыдта хурмæ.

Уастырджи æрцыди æмæ загъта: «Дæ хæлаф та мын кæдæм цæудзæнис!»

Бацыди Уастырджи хæлафмæ дуры уæлаемæ æмæ хæлафыл фæмызта; стæй уымæй дуры гуыбыны бацыди уд. Сатана базыдта, йæ хæлафыл Уастырджи кæй фæмызта æмæ дуры гуыбыны уд кæй бацыдис; стæй дуры мæйтæ хынцын байдыдта æмæ, йе 'мгъуыд куы 'рцыдис, уæд дур бакъæртт кодта, æмæ дурæй Созрыхъо рацыдис икы хуызæнæй æмæ хъазын байдыдта.

Иу бон куы уыди, уæд Бурæфæрныджы æртæ лæппуимæ фæхъазыди, сихормæ сæ иууылдæр амбылдта, сæ рахиз к'хухтæ сын ракодта æмæ сæ рахаста йæ хæдзармæ. Дыккаг бон рацыди æмæ лæппутæн загъта:

— Абон мæн кæд амбулат, уæд мын мæ рихитæ алыг кæнут æмæ сæ æхæссут, кæд æз сыхах амбулон, уæд та уын æз уæ рихитæ алыг кæндзынæн æмæ ахæсдзынæн.

Стæй фæхъазыди семæ, сихорафон сæ амбылдта æмæ сын сæ рихитæ ралыг кодта æмæ сæ рахаста йæ хæдзармæ.

Æртыккаг бон райсом ныццыдис æмæ загъта лæппутæн:

— Абон ахъазæм рахиз цæстытыл: кæд уæ амбулон, уæд уæ рахиз цæстытæ æз ракæндзынæн æмæ сæ ахæсдзынæн мæ хæдзармæ, кæд сыхах амбулат, уæд мæ рахиз цæст сыхах ахæссут.

Стæй сихорафон куы 'рцыдис, уæд та амбылдта лæппуты Созрыхъо æмæ сын сæ рахиз цæстытæ ракодта.

Уалынды лæппуты мад рацыдис æмæ Созрыхъойæн загъта:

— Хæзмы быдыры, Сау денджызы æдде, цæры Куыщыгчы фырт Елтагъан; йæ сæры царм сызгъæрин у. Кæд тыхджын дæ, Созырыхъо,

уæд Елтагъаны амар æмæ йын йæ сæры царм растигъ æмæ йæ ра-
хæсс æмæ уымæй дæ кæрцы æфцæггот скаен.

Созырыхъо уый куы фехъуыста, уæд ын хъыг уыдис, æмæ загъта:
— Æнæ цæугæ мын нал ис Елтагъанмæ.

Стæй ацыди Сау денджызы æддемæ æмæ Елтагъаны дуармæ
бацыди. Ракасти йæм Елтагъан:

— Æлас цуай, хорз уазæг, кæм уыдтæ?

Созрыхъо йын загъта:

— Дæ хорздзинад фехъуыстон æмæ уый тыххæй æрцыдтæн.

Елтагъан бур нæлфыс аргæвста, хорз уазæг æй скодта æмæ
загъта:

— Уазæг, цымæ нарты Созрыхъо цæмæй тыхджын у, тыхджын
лæг æй куы хонынц?

Созрыхъо загъта:

— Созрыхъо тыхджын куыд нæ у? Дыууæ нæмыгæй топп куы
сифтындзай æмæ йæ Созрыхойæн йæ риуыл куы фехсай, уæд йæ
размæ нæмгуытæ æрхауынц мæнæ кæрдойы хуызæн.

— Хорз уазæг, дæумæ дæр хорз топпы хуызæн ис, сифтындз ма
йæ дыууæ нæмыгæй æмæ йæ мæнæ мæ риуыл ныццав, кæддæра мæ
бахизиккой нæмгуытæ? — загъта Елтагъан.

Созрыхъо дæр сифтыгъта хъæбæр йæ топп æмæ фехста Елтагъа-
нæн йæ риуыл, æмæ нæмгуытæ æрхаудтой йæ размæ дыууæ кær-
дойы хуызæн. Стæй йын Елтагъан загъта:

— Цæмæй ма тыхджын у Созрыхъо?

— Созрыхъо тыхджын куынна у? Дæ кард куы сцыргъ кæнай
æмæ дæ дыууæ къухæй куы ныццавай Созрыхойæн йæ сæр, уæд
дзы æрду æмæ æрдæг нæ алыг кæндзæн.

— Хорз уазæг, — загъта Елтагъан, — дæумæ дæр хорз карды хуы-
зæн куы и, ныццав ма мын мæ сæр!

Сыстади Созрыхъо, йæ кард сласта æмæ йæ дыууæ къухæй ныц-
цафта Елтагъанæн йæ сæр, фæлæ дзы æрду æмæ æрдæг нæ алыг
кодта. Æмæ та йын загъта Елтагъан:

— Ныр ма зæгъ, хорз уазæг, цæмæй ма тыхджын у Созрыхъо?
Æмæ загъта Созрыхъо:

— Созрыхъо тыхджын куыд нæ у? Зымæгон уæрм куы скъахай
æмæ йæм Теркæй дон куы рауадзай æмæ уыцы уæрмы Созрыхъойы
куы цæвæрай иу къуыри, уæд уыцы уæрм ныйих уыдзæн; куы ныйих
уа, уæд æй йæ сæрæй стондзæнис — ахæм тыхджын у.

Стæй загъта Елтагъан:

— Цæй-ма, уæдæ, мæнæн дæр скъахут уæрм æмæ ма мæ цæвæрут
уæрмы æмæ мыл рауадзут Теркæй дон æмæ мæ ныууадзут иу къуы-
ри уым, æмæ ныйих уа, кæддæра йæ не стонин мæ сæрæй?

Стæй скъахтой уæрм, рауагътой Теркæй дон æмæ йæ ныууагъ-
той иу къуыри; стæй йыл ныйих дон.

Уыйфæстæ йæм Созрыхъо бацыдис æмæ загъта:

— Цæй-ма, Елтагъан, схæц, стондзынæ дæ сæрæй их?

Елтагъан схæцъдидис æмæ йæ стыдта йæ сæрæй. Афтæмæй йæ сæр фæуæлæ, фæлæ йе уæхсджытæ нæ цæуынц, æмæ ныссагъди уым ихы мидæг.

— Схæц ыл, асæтдзæнис! — загъта йын Созрыхъо.

Елтагъан ыл схæстытæ кодта, æмæ йын нæ бакуымдта их сæттын. Уæд загъта:

— Нæ йæ фæразын сæттын.

Стæй йын загъта Созрыхъо:

— Елтагъан! Ныр цымæ мæ кард дæ сæр ракаенынæн ницы бакандзæнис? Æз Созрыхъо кæй дæн, уый дæ бауырнæд!

Сласта Созрыхъо йæ кард æмæ Елтагъаны сæр лыг кæны æмæ йæ нæ фæразы.

— Дæ хорзæхæй, — загъта Елтагъан, — фыдæбонæй мæ мауал мар, мæхи кард мын æрхæсс æмæ мын уымæй мæ сæр ракаен!

Стæй йын Созрыхъо йæ кард æрхаста æмæ йын загъта:

— Дæуæн дæ тых куыд у, афтæ дæ зонд куы уыдаид, уæд дын тых ничи акодтаид; фæлæ æз дæуæй зондæй тыхджындæр дæн.

Стæй йын йæ сæр куы ракодта Созрыхъо, уæд сæр ралиуырдатæ æмæ Созрыхъойы к'ухы кардæн йæ фистоныл йæ дзыхæй фæхæст и. Созрыхъо алыгъди, æмæ йæ Елтагъаны сæр асырдта. Стæй ныгуазал и сæр æмæ ныллæууыд, йæ кард дæр æрхаудта. Созрыхъо уый куы федта, уæд йæхæдæг ныллæууыди, раздæхти йæм æмæ йын йæ сæры царм бастыгъта. Елтагъаны хæдзары цыдæриддæр уыдис, иууылдæр сæ ахаста йæ хæдзармæ. Стæй Созрыхъо æрæмбырд кодта Нарты хъæуы чызгæй, ног чындзæй — се /пæты дæр, æмæ сын загъта:

— Скардут мын сæрдзæрттæй æмæ рихидзæрттæй кæрц!

Куы рахаста Созрыхъо сæрдзæрттæ æмæ рихидзæрттæ æмæ сæ чындзытæ куы федтой, уæд чи загъта: «Мæ фыды сæрдзарм у», чи загъта: «Ме 'фсымæры рихидзарм у», чи загъта: «Мæ мойы сæрдзарм у».

Æмæ йын загътой.

— Райсом æрцæудзыстæм.

Райсомæй та йæм æрцыдысты æмæ йын скарстой кæрц. Стæй ацыдысты æмæ бацыдысты к'улыбадæг усмæ æмæ йын загътой:

— Кæрц скарстам Созрыхъойæн нæ фыдæлты цæрмттæй, не 'фсымæрты рихидзæрттæй æмæ нæ мойты сæрдзæрттæй. Ныр ын хин скæнæм; фæрсæм дæ, æмæ нын зæгъ, бацамон нын, цы бакæнæм?

К'улыбадæг ус сын загъта:

— Æнæ 'фцæггот ын ныгуадзут йæ кæрц æмæ йæ куы бахуыйат, уæд ын æй йæ уæлæ скæнут æмæ йын зæгъут: «Хорз у дæ кæрц, фæлæ ма æфцæггот хъаджджын у, æмæ йын куы 'рхæссис

Тарыкы фырт Муккарайы сæры царм — уый хонынц сызгъæрин — уæд уыздæни æххæст дæ кæрц».

Къулыбадæг ус сын куыд загъта, чызджытæ афтæ бакодтой.

Стæй апыдис Созрыхъо; Муккарамæ куы бацыди, уæд фæхъæр ласта:

— Муккара, уым нæ дæ?

Муккара уый куы фехъуыста, уæд загъта:

— Уый Созрыхъойы хъæр куы у, ацæут æмæ йын зæгъут: «Ам нæй Муккара».

— Ссарут мын æй,— загъта Созрыхъо,— æнæ ссæргæ йын хос нæй!

Стæй йæм апыдис Муккара йæхæдæг æмæ йын загъта:

— Цы кæныс, Созрыхъо, цы дæ хъæуы? Цæмæн мæ агурыс?

— Сахъолай уынды ахъазæм хъулæй,— загъта Созырыхъо,— кæд мæ ды амбулай, уæд мын мæ сæр ракæ; кæд дæ æз амбулон, уæд дын дæ сæр æз ракеандзынæн.

Сразы ис Муккара, æмæ апыдысты Сахъолай уынгмæ, æмæ загъта Созырыхъо Муккарайæн:

— Ауил дæ хъул!

Муккара загъта:

— Ды æрцыдтæ ардæм быцæу кæнынмæ, æмæ ды æппар фыццаг, Созрыхъо!

Созрыхъо аппæрста, æмæ дзы, æртæ боны най кæй бакæна лæг, уыйæс акалдис еуу уыцы хъулæй.

— Уыцы еуу æруидзын хъæуы,— загъта Созрыхъо.

Стæй Муккара йæ хъул ауылдта, æмæ йæ хъулæй акалдысты карчы цъиутæ, еуу уидзын байдыдтой, æмæ сæ фæйнаæ нæмыджы нæ фæци.

— Ныр та ды разей ауил дæ хъул,— загъта Созрыхъо.

Ауылдта Муккара, æмæ дзы нæл хуы агæпп ласта æмæ алыгъди хъамылмæ.

Стæй Созрыхъо ауылдта, æмæ æртæ егары агæпп ластой æмæ асырдтой нæл хуыйы æмæ йæ къабазгай æрбахастой Муккарайы размæ.

Стæй Муккара загъта Созрыхъойæн:

— Ныр та ды ауил дæ хъул!

Ауылдта Созрыхъо, æмæ нарты хæдзæрттæ ссыгъдысты.

— Уыдонæн исты хос хъæуы,— загъта Созрыхъо Муккарайæн.

— Æз уыдонæн ницы уал зонин; цы кæныс, уый мын бакæ,— загъта Муккара.

— Фæкæс ма маенмæ! — загъта Созырыхъо, стæй ауылдта йæ хъул, æмæ уарын ныллæууыди æмæ хæдзæрттæ бахуыссын кодта.

Стæй йын загъта Муккара:

— Ракæ мын, Созрыхъо, мæ сæр, кæй мæ амбылдтай, уый тыхкæй.

— Иу уыд ма акæ, уыцы бар ма дын дæттын,— загъта Созрыхъо.

Ауылдта та Муккара, æмæ æртæ бæлоны йæ хъулаей атахтысты.

— Уыдон æрцахс! — загъта уый Созрыхъойæн.

Созрыхъо йæ хъул систа йæ дзыппæй, æмæ дзы æртæ хъæрц-цыгъайы алиуырдой æмæ æртæ бæлоны асырдой, æрцахстой сæ, æрхастой сæ Муккарайы размæ æмæ сæ аргæвстой.

Стæй Муккара загъта Созрыхъойæн:

— Алыг мын кæ мæ сæр, амбыдтай мæ.

— Хорз лæг дæ, Муккара,— загъта Созрыхъо,— æмæ мæ дæ сæр ракаенын нæ фæнды.

Стæй йын йæ сæры царм растыгъта æмæ йыл хостæ ныккодта. Ног царм æрзадис Муккарайæн йæ сæрыл, æмæ æгасæй баззади. Стæй Созрыхъо уыцы царм йæ хæдзармæ æрхаста, æмæ йын дзы йæ кæрцæн уыцы чызджытæ æмæ чындытæ æфцæггот бахуыдтой.

43. Сослан æма Кæркæ-Мæркæ Уæре

Еу кæми адтæй, уоми нарти Сослан исфæндæ кодта лæги рехтæй æхецæн кæрцæ искæнунбæл. Лæгтæ рамаридæ амæлттæй, сæ рехитæ син растегъидæ, æмæ йин сæ æ мадæ ба кæрæдзæбæл бахуидæ. Уотемæй æ кæрцæ исрæвдзæ 'й. Æрмæст ма 'й гъудæй æфцæкъуагæ. Сослан сагъæси бацудæй, æфцæкъуатæн ке рамара, уобæл. Уотемæй æргъуди кодта. Æндæрбæстаг гъæздут хан Кæркæ-Мæркæ Уæре; адтæй ибæл бор рæсугъд рехæ, робасдзари хузæн. Фал уоци лæг æнцон рамарæн н' адтæй Сосланæн, уомæн æмæ адтæй Сосланæй тухгиндæр. Сослани мадæ адтæй нарти Сатана, зонæнгин. Сослан бафарста æ мадæ. Сатанай, ци мадзалæй рамара Кæркæ-Мæркæ Уæрей, уобæл.

Сатана Сосланæн загъта:

— Ихуæрсти йимæ бацо, уæдта дæ фæрсдзæнæй Сосланбæл, 'ма йин дæхе ма баамонæ. Зæгъдзæнæй, хъаурæгин æй Сослан, зæгъгæ. Æма йин ду ба зæгъæ, хуарз хъурæ йимæ йес, зæгъгæ.

Сослан ихуæрсти бацудæй æма гъонгæсæй косун райдæдта, Уæре ци гъæуи цардæй, уоци гъæуи. Рæхги æгас гъæу базудтонцæ, сæ гъæуæн гъонгæс нартигъæутгаг лæг ке йес, уой. Кæркæ-Мæркæ Уæре, куд гъæуи æлдар, уотæ фæддзурдта гъонгæсмæ, æр-æй-кодта æхемæ. Æма 'й фæрсуй, куд фæгъгъазуй Сослан, уой туххæй.

Гъонгæс ин загъта:

— Уæлæ хонхи сæрмæ рарветуй адæм. Уордигæй дортæ калунцæ. Сослан лæууй хонхи бун, æма æ реубæл йеци дортæ фунук кæнунцæ.

Кæркæ-Мæркæ Уæре баздахтæй æма рарвиста адæм хонхи сæрмæ, æхуæдæгга бунæй нилæудтæй. Хуæнхти сæрæй адæм æгас хуанхдортæ бунмæ уадзун байдæдтонцæ. Дортæ Уæре ахæста æма сæ

еу рауән цурхта. Уотемәй йеци гьуддаг Уәремә дессаг нә фәк-
кастәй.

Æркодта Уәре бабәй гьонгәси әхемә әма 'й фәрсуй:

— Әндәр гьаст неци фәккәенуй? Йе дессаг нә 'й.

Сослан сагьәси бацудәй. Æргьуди кодта нәуәг гьуддаг:

— Еу гьасти мутгаг ма фәккәенуй,— зәгьгә.— Зумәг денгизмә
нихезуй, ә фәрстәмә пихсә никкалуй. Дәвдәг ех ибәл ниуунцә,
уәдта әхе базмәлунтә кәнуй әма исхезуй фәстәмә.

Баздагьтәй 'ма Уәре дәр уотә бакуста. Ниххизтәй денгизмә,
пихситә никкалун кодта ә фәрстәмә. Уотемәй ибәл ниййех әнцә.

Сослан и сәумә рабәрәг кодта Уәрей. Дзоруй имә, гьауай, нур
равзарай, зәгьгә.

Уәре равзурста, әма ә кьәхтә нәбал әмбалдәнцә зәнхәбәл,
әма ә бон нәбал иссәй донәй исхезун.

Сослан цийнәгәнгә әруадәй, ә чөлхь фелваста әма си Уәрей
сәр әрлук кодта. Æ рехә йин растигьта. Æрбафардәг әй сәхемә.

Уотемәй Сослани кәрцә исәнхәст әй алцәмәй дәр.

XIV. СОСЛАН/СОЗЫРЫХЪО ХЫЗЫ [ГОРИ, САЙНӘДЖЫ] ФИДАР, КУЫД БАСАСТА

44. [Созырыхъо әмә Челәхсәртоны хәст]

Уәд Созырыхъо әрхуыдта Хуры чыздгы, хорз чындзәхсәв скодта.
Ләвәртгә фәкодта йә хәстәджытән, йә чындзәмбәлтгән
Әмә сә бузныгтадәй рарвыста.

Уәд әрмәст Челәхсәртон, йә хәрәфырт, ләварәй ницы куымдта.
Бирә йәм фәхатыдтой әгас нартә, әмә фәстагмә загьта:

«Хатгә мәм бирә мауал кәнут, фәләә әз әмә Созрыхъо
Нарты ныхасы скафәм, ысхъазәм, нә алы хорз әгьдау әмә нә
хъару равдисәм.

Арды бынәй зәгьәнт әгас нарты ныхасы әмбырд,
Кәй хъазт әмә әгьдау хуыздәр у, уый та иннәмәй кәй кура,
Ууыл иннә уәлдай ма зәгьгәд!»

Уый тыххәй кәрәдзимә хуыцауарды кьухтә радтой.

Уәд уыйфәстә нылләууыдысты әмә нарты ныхасы сәмбәлдысты.

Уыцы ран фыццаг Созырыхъо бацыд әмә кафын байдыдта,

Цәмәйдәриддәр йә алы хорз әгьдау равдыста.

Уыйфәстә та Хуызы фырт Челәхсәртон бахудти

Әмә Созырыхъойә авд хатты хуыздәр ыскафыди

Әмә равдыста йә алы хорз хъуыддаг.

«О хуыцау, табу дәуән, Созырыхъо хорз куыннә скафыди,—

загьтой нартә,—

Фәләә нәм авд хатты хуыздәр фәкастысты Хуызы фырт

Челәхсәртоны хъуыддәгтә әмә кафт».

Уæд, цæмæйдæриддæ, Созырыхъо бахудти æмæ Челæхсæртонæн

загъта:

«Цæй, мæ хæдзар, зæгъ мын, цы мæ курыс, уый».

Уый йын загъта: «Ратт мын дæ рæсугъд усы, Хуры чызг Агуындæйы».

Уыдонмæ æгъдау уыдис: хуыцауы æууæнк нæ састой,

Æмæ Созырыхъо басидти 'мæ йын радта йæ рæсугъд усы.

Уыцы сахаты йæ Челæхсæртон йæ фæсарц авæрдта

Æмæ йæ Хуызы фидармæ ахаста.

Уæд фæстаг хаттæн Созырыхъомæ фæсмон æрцыди:

«Æ, уæхх-хай, гъе,— зæгъгæ, загъта,— цæй рæдыд фæкодтон:

Мæ уарзонимæ æхсæвиуаты нæма фæдæн, афтæмæй мын æй ахаста!»

Æмæ фыр маестæй сæрсæфты бæстæм цæуыныл ныллæууыди.

Нартæ уыцы фæнд куы базыдтой, уæд æрæмбырд ысты

Æмæ йæм хатын байдыдтой, загътой йын: «Дæ сæр ма фесаф!»

Уый дын сæм æппын нал байхъуыста, йæ бæхыл ысбадти æмæ араст

ис сæрсæфты бæстæм.

Уæд Хæмыцы фырт Батрадз куы базыдта, кæй нæ раздæхдзæн, уый,

Уæд йæ бæх сифтыгъта æмæ йæ фæдыл араст и.

Уыйхуызæнæй цæуынтæ байдыдтой, иннабонæй-иннабонмæ

Фæцыдысты æхсæв дæр æмæ бон дæр æнæдзургъйæ.

Созырыхъо куы базыдта, ай мæ нæ ныууадздзæни,

Уæд хуыцаумæ скуывта: «Хуыцауты хуыцау, ме сфæлдисæг иунæг

хуыцау,

Ацы ран мыл ыстыр дур куыд festa æдде, æз йæ хуылфы куыд уон,

Æд бæх, афтæ фæрæз мын ыскæн!»

Куыд загъта, афтæ æрцыди. Хæмыцы фырт уый куы федта,

Уæд рафистæг и, сахсæн сæвæрдта йæ бæхыл, йæ саргъ йæ

нывæрзæн,

Йæ цъæт йæ быны бакодта, йæ нымæт — йæ уæлæ,

Æмæ ноджы æххормаг æмæ дойныйæ иннабонæй-иннабонмæ уыцы

ран фæци.

Уæд фæстаг хаттæн Созырыхъо йæхицæн загъта:

«Нырыонг Батрадз ам нæ ныллæууыдаид æххормагæйæ,—

Æмæ йæм радзырдта: «Ам ма дæ цы, Батрадз?»

Батрадз æм фæстæмæ афтæ дзуры: «Уæдæ мын кæдæм цæуын

æнхъæл уыдтæ?»

Уæд Созырыхъо загъта: «Уæдæ мæ кæд нал уадзис,

Æмæ дæ мæ аздæхын фæнды, уæд алы сабаты Хуызы фидармæ

Нарты хæдзарæн лæгæй æфсады куыд кæндзынæ, ууыл мын

æууæнк ратт».

Батрадз дæр æй баууæндын кодта хуыцауæй.

Уæд уыцы æууæнкæм гæсгæ дзырд æрфидар и.

Сæ бæхтыл ысбадтысты æмæ фæстæмæ раарст ысты нартæм.

Куы æрцыдысты, уæд Батрадз фидиуæг ныхъхъæр кæнын кодта:

«Абон — сабат, иннæ сабаты Хуызы фидармæ хæдзарæн лæгæй

Хæстмæ чи нæ рацæуа, ууыл усы кæрдæн ныккæндзынæн,
 Йæ фæнык та йын дымгæмæ ныддардзынæн!»
 Уæд зæронд Кандз уæнтæхыл æмæ сæргуыбырæй йæ хæдзармæ
 Нарты ныхасæй æрбацыди æмæ æнкъардæй бандоныл æрбадти.
 Уæд ын йæ ус загъта: «Цæуыл æнкъард дæ, [нæ] зæронд лæг?
 Чи дæ бафхæрдта? Æз нартаем ахæм лæшпу куы нæ зоньн,
 Дæуæн æвзæр чи загътаид».
 Уæд Кандз: загъта: «Йæ бон ныккалæд Хæмыцы фырт Батрадз,
 Абон фидиуæг ныхъхъæр кæнын кодта: «Иннабон, сабаты, Хуызы
 фидармæ
 Чи нæ рацæуа, уымæн йæ сæрыл усы кæрдæн ныккæндзынæн,
 Йæ фæнык ын дымгæмæ ныддардзынæн».
 Æз æфсады цæуынхъом нал дæн, ацы худинæгтæ та æгас нарты
 'хсæн
 Мæ сæрыл ысбаддысты, æмæ ууыл хъыг кæнын».
 Уæд авдæны лæшпу хуыссыди æмæ йæхи аивæзта;
 Авдæн дыгууæ дихы ахауди; дæлфæдты фæйнæг дуар атыдта,
 Сау хъæдыл кæм аныдзæвди, ысдыгтай йæ ахаста;
 Хуызы фидары иу мæсыджы хæцæн атыдта,
 Денджызы ныссагъди, денджызы æрбаздæхта
 Æмæ дзы ноджыдæр иу сых фесæфта.
 Уæд загъта Кандз: «Уæ, ма байрайай, гъе, ахæм лæшпу,
 Куы схъомыл уай, уæд бастыл цæрæг нал ныуадздынæ!»
 Авдæнæй йæ фыдмæ лæшпу бадзырдта: «Ма хъыг кæн, мæ фыд,
 Æз дын æфсæддонæн ысбæздзынæн,
 Æрмæст мын мæ дарæс егуыла хуыд бакæнут».
 Кандз загъта: «Дада дæ рынтæ бахæрæд, ды мын
 Æфсæдты цæуынхъом куы уаис, уæд мæгуыр мæ бон куыд уайд!»
 Фæлæ лæшпу загъта: «Мæ дарæс мын егуыла хуыд бакæнут».
 Уæд ын ахæм дарæс бахуыдтой, æмæ йе 'гънæг уыди хъæуы аргъ,
 Йæ сæхтæг та — сыхы аргъ.
 «Дада, бæх дын нæ уыди?» — загъта чысыл Сæууа йæ фыдæн.
 «Бæргæ мын уыди, фæлæ йыл ныр авд азы мæ къух нал асæрфтон,
 Дæлæ скъæты æфсæн зæгæлтæ хæры».
 Уый йæм ныццыди æмæ бæхыл авд агарцы фаджыс ысхæцыди,
 Денджызмæ йæ аласта, уым æй салонæхсад, айкæвдылд ыскодта,
 Æмæ йæ хъуын сызгъæринау сæрттывтæ.
 Хæдзармæ йæ баласта, уым æй раифтыгъта,
 Йæ дзауматæ скодта, йæ гæртæ æрбабаста.
 Уыйфæстæ бæхыл ысбадти æмæ загъта йæ фыдæн:
 «Дуарыл-иу цыдтæ æви фæрссагыл?»
 «Фæрссагыл зæрватыгчы йедтæмæ куы ничи тæхы,—
 Дуарыл цыдтæн», — зæгъгæ, загъта фыд.
 Уæд [лæшпу] цæугæйæ йæ бæхæн ахæм цæф ныккодта,
 Æмæ йæ армыгъæпæнæй чъылбыс фæхауди,

Бæхы агъды фарсæй — уафсхор,
Æмæ бæх фæрссагыл зæрваттæу атахти.
Уалынмæ нарты æфсæдтæ Хуызы фидармæ хæстæг,
Æмхистхæрæн Бæрæг барцмæ, æрæмбырд ысты,
Æмæ сæ гъе уыцы ран ныйæфта.
«Уæ бон хорз уа, нартæ», — зæгъгæ, загъта.
Уæд гæды Сырдон йе 'рмттæ ныццавта æмæ загъта:
«Нартæ ма цæстгом кæм ыскæной,
Æвгъæддон лæшпутæ æфсæдты цæуын куы байдыдтой!»
Æмæ йыл оффытæ ныккодта.
Уымæ гæстгæ йыл æгас нартæ дæр оффытæ байдыдтой
Æмæ йæ сæхицæй асырдтой.
Уый иу к'охы, сау хъæдмæ хæстæг æрынцади.
Хорз халагъуд ыскодта йæ цуры,
Ыстыр хъæдзагъдыл арт бандæрста æмæ хуыцаумæ скуывта:
«Хуыцауты хуыцау, ме сфæлдисæг иунæг хуыцау!
Æвишпайды ахæм к'æвда 'мæ хъызт цы 'рцæуа,
Æмæ нартæй арт æмæ халагъуд ыскæнын куыд ничиуал бафæраза!»
Æмæ куыд ыскуывта, афтæ йын хуыцау æруагъта.
Уæд нартæ лæгъстæмæ цæуын байдыдтой: «Зынг нын ратт».
Уый сын загъта: «Сымах æвгъæддон лæшпуйы зынг нæ х'æуы».
Ратардта сæ æмæ сæ æмбисæхсæвмæ артмæ æввахс не 'руагъта,
Уыйфæстæ сын фæтæригъæд кодта æмæ сæ артмæ бауагъта.
Æрмæст Сырдоны арты æмгæрон нæ уагъта.
Уæд гæды Сырдон дардæй лæгъстæ байдыдта:
«Æз дæ мад, дæ фыды уазæг! Ме 'ннæ буарæй
Артмæ хæстæг мацы 'руадз, мæ 'астæуккаг æнгуылдзы алгъы
йедтæмæ.

Мæ уд уым ис, æмæ кæд уый уæддæр фервæзид».
Уый бар ын радта, æмæ Сырдон дард ныллæууыди,
Æмæ-иу йе 'нгуылдзы алгъ æрбадардта артмæ.
Уæд уымæн дæр куыдфæстæмæ фæтæригъæд кодта
Æмæ йæ артмæ æрбауагъта.
Райсомы Созырых'о йе 'фсæдты бафарста:
«Кæмæ уæ цы миниуæг ис, уый мын æй зæгъæд».
Уæд Хæмыцы фырт Батрадз загъта: «Мæнмæ иу миниуæг ис:
Фидæртты мæ сынæгæй цæвдзынæн æмæ сæ афтæмæй халдзынæн».
Сослан загъта: «Æз мæ гамжуд ныккæндзынæн,
Мæхи мын ничи уындзæн, мæхæдæг та æгас адæмы дæр уындзынæн,
Дуаргæрон ныллæудзынæн æмæ æддæмæ дæр цæуæг нæ
уадздынæн, мидæмæ дæр».

Кандзы фырт загъта: «Мæнмæ та уый миниуæг ис:
Денджызæй мигъы к'уымбил ысхæсдзынæн æмæ сыл
Арвæй æврагъы 'хсæнтæй Уациллайау ысхæцдзынæн».
Уæд æфсæдтæ æгæсæй дæр Хуызы фидары алыфарс

Æрлæууыдысты æмæ хæцын байдыттой.

Æртæ та куыд загътой, уыцы 'гъдауæй хæцыдысты.

Æртæ боны фæстæ Челæхсæртон иттæг асыгъдæг и уыцы æртæйы хæстæй.

Æмæ йæ ус рæсугъд Агундæмæ бадзырдта:

«Марадз, хуыцауæй мæм æртæ курдиат фаты ис,

Æмæ мын сæ рахæсс». Ус сæ рацæйхаста æмæ,

Сосланы æмæ Батрадзы кæй уарзта æмæ зыдта,

Уый тыххæй барæй фæкалди æмæ дыууæ фаты асаста,

Æртыккаг фат та баззади æнæхъæнæй.

Уæд загъта Челæхсæртон: «Уæ дæ бон ныккалай, фæцагътай мæ!

Зæххæй мыл чи хæцы, уыцы дыууæимæ ма мæ бон архайын у,

Фæлæ мыл арвæй, мигъы 'хсæнæй чи хæцы,

Уымæн æнæ маргæ нæй ацы иу фатæй».

Æмæ фат нывæста. Фæцыдис фат уæларвмæ,

Ыстæй æрыздæхти зыр-зыргæнгæ æмæ Сæууайæн йæ сæры астæу ныссагъди,

Афтæмæй афæлдæхти Кандзы фырт чысыл Сæууа

Æмæ зæххыл сæмбæлди.

Уый куы фæмард и, уæд Хуызы фидар нал басаст,

Æмæ æфсæдтæй алчи йæ хæдзармæ фæцыди.

Баззади ма дзы æрмæст Созырыхъо.

Хуызы фидары раз суадоны цур йæхи марды 'фсон ыскодта,

Уалынмæ Хуызы фидарæй суадонмæ цæуын байдыттой

Æмæ фæдтой Созырыхъойы мард.

Челæхсæртонæн куы фехъусын кодтой, Созырыхъо кæй амарди

Суадоны цур, уый, уæд сын загъта Челæхсæртон: «Уый æфсон кæны,— зæгъгæ,—

Уæдæ ма æфсæн уæхст сырх зынг акæнут

Æмæ йын æй йæ зæвæты ныззилут,

Уæраджы сæрæй тахъа куыд сæппара, афтæ.

Кæд уымæй йæ был нæ фæзыхъхъыр кæна, уæд мард у».

Уæд ын афтæ бакодтой Созырыхъойæн, фæлæ уый

Мардæй хъауджыдæр æшпындæр нæ фезмæлыди.

Æмæ загътой: «Уыйау фæуай уастæн, Челæхсæртон,

Созырыхъо æфсоны лæг куы нукуы уыди æмæ æцæг куы амарди».

Афтæмæй йæм уæд уый дæр бацыди фенынмæ.

Куы йæм баввахс и, уæд æй йæ маст нал баурæдта Созырыхъойы,

Æмæ йæм æвиппайды фестæди. Челæхсæртон фæлидзæг и,

Æмæ, дуарыл куыд фæгуыбыр кодта,

Афтæ ма йæ байæфта Созырыхъо,

Æрцафта та йæ йæ цирхъæй æмæ йын йæ сæры фахс ахауын кодта.

Фæлæ ма уæддæр дуар æхгæд бафæрæзта Челæхсæртон.

Радзырдта йæм дуарæн мидæгæй Челæхсæртон:

«Фæлæуу иннæ абонмæ, уæд Æмхистхæрæн Бæрæг-барцы бын
схæццзыстæм.
Ныр та æз Куырдалæгонмæ цæуын мæ сæры фахс хуыйнмæ».
Ыссыди Куырдалæгонмæ æмæ йæ сæр æрхуййæ бахуййын кодта
Æмæ бонæмгъуыды æрцыди, сæ фæнды бынат мысангонд кæм уыди,
уырдаем.
Куы дын нылæууыдысты ныхæй-ныхмæ æмæ хæцынтæ куы
байдыдтой

Созырыхъо æмæ Челæхсæртон.
Райсомæй æмбисбонмæ хъæбæр фæхæццдысты.
Фæлæ уæд Челæхсæртонæн йе 'рхуы сæры фахс ыстæвд ис,
Йæ сæры магъз раццдис, æмæ йæ уæд Созырыхъо амардта.
Йæ хотыхтæ йын рахаста, йæ галуанмæ йын баццди.
Йæ усы куы федта, уæд кæрæдзиуыл бирæ фæцинтæ кодтой.
Загъта йын Созырыхъо: «Ам цы хуыздæр дзаумæттæ ис, уый мын
зæгъ».

Ус загъта: «Йæхи сызгъæрин кæрц Челæхсæртонæн:
Йе 'фцæккотæй заргæ кæны, йæ дыстæй — æмдзæгъд, йæ
фæдджитæй симгæ».
Уыйфæстæ цыдæриддæр ыссардта хæзнайæ, уыдон æппæт рахаста
Æмæ нартæм йæ усимæ ныффардæг ис.

45. Гори федари æфсæдтæ

Нарти нæртон Йелæхсæрдтон Гори федари цардæй, 'ма йин ад-
тæй рæсугъд кизгæ Агунда, зæгъгæ.

И кизги хуцау Сосланæн бауарзун кодта, 'ма 'й корунтæ иса-
мадта.

Нарти дзæбæхтæ йимæ радугай фервиста, 'ма йин Йелæхсæрд-
тон неци бæрæг дзуапп лæвардта [ком фаста].

Уæд йе Сосланмæ хард кæсун байдæдта æма фæдог фæгъгъæр
кæнун кодта:

— Сослан Гори фæдарбæл æфсæдтæ кæнуй, нур ба, йе 'фсади
хæдзарæн лæгæй ка нæ цæуа, йе æхсæз удзести [идзести] уацайра-
гæй хъоди!

Æфсæдтæ æмбурд кæнун райдæдтонцæ, 'ма син æлгъ-дунгæ нæ-
бал адтæй, уойбæрцæ иссæнцæ.

Сæ гъонгæс ба еунæг лæг адтæй 'ма, ке рарвистайдæ, уæхæн ин
н' адтæй, йеци æхсæвæ йин ци биццеу райгурдæй, уомæй æндæр,
'ма гузавæ кодта, æфсади цæуон, 'ма нарти фонсæн ци кæнон, гъон-
гæс цæуон, 'ма Сослани хъоди, æхсæз удзести уацайраг кæцæй æр-
хæссон, зæгъгæ. Уотемæй ибæл æхсæвæ нæбал бон кодта. Бонива-
йæнардæмæ ба сæмæ и биццеу дзоруй:

— Баба, цæбæл гузавæ кæнис? Æз фæццæудзæнæн Сослани æф-
сæдти.

Æ фидæ ба загъта:

— Æма мин ду, Зимайхуæ, æфсади цæунгъон ку уайсæ, уæдта Æрзæмайхуæ мæгур дæр нæ уидæ!

Еу сахат, уæдта и биццеу æхе раберихтитæ кодта 'ма æ авдæ-ни фæрстæ ратудта.

— Рæхгитæ, æстонг дæн! — зæгъгæ, дзоруй æ мадæмæ.

Йе дæр ин йе 'ндæргъцæ 'ма йе 'нуæрхцæ зугул ракодта.

Биццеу æй рахуардта 'ма дууæ уой аси рацæй 'ма дзоруй æ фи-дæмæ:

— Нур ба, баба, æз æфсади цæун. Сослан йескæми ку рафестæг уа, уæд ин цид æз ба æ бæхи идонæбæл фæххуæцдзæнæн.

Биццеу цæун райдæдта 'ма Сослани æфсæдтæмæ нихъхъæртгæй. Сосланмæ бацудæй, æ думæгтаг ин æривазта 'ма йимæ исдзурдта, Сослан, æз дæр де 'фсади цæун, зæгъгæ.

Сослан дæр ибæл фæттург кодта, нарти хъумуздæй сувæллæнттæ æфсади нæ хондзæнæн, зæгъгæ.

Æма йимæ и биццеу дзоруй:

— Йескæми ку рафестæг уай, уæд дин цид дæ бæхи идонæбæл дæр нæ фæххуæцдзæнæн? Хонæ мæ!

— Æма дин мæ бæх йе 'донæ ку ратона, уæдта?

— Уæдта йин æ барцæбæл фæххуæцдзæнæн.

— Æма дин æ барцæ ку ратона, уæдта?

— Уæдта йин æ гъостæбæл фæххуæцдзæнæн.

— Æма дин æ гъос дæр ку ратона, уæдта?

— Уæдта йин æ думæгбæл фæххуæцдзæнæн.

— Æма дин æ думæг дæр ку ратона, уæдта?

— Уæдта йин æ фæстаг къахбæл фæххуæцдзæнæн.

— Æма дин æ къах дæр ку ратона, уæдта?

— Уæдта и нарти астæу ду æртикъахуг, æнæбарцæ, æнæдумæг, гъосой бæхбæл ци фæббадай, æз дæр йеци ходуйнагбæл гæдзæ каен-дзæнæн.

Сослан ниссагъæсти 'й 'ма загъта, а хумæтæги биццеу нæ уодзæнæй, загъгæ, 'ма 'й æ хæццæ фæххудта.

Æфсæдтæ Гори фæдари размæ исцудæнцæ.

Сослан æ бæх биццеумæ равардта, æхуæдæг ба тохгутæмæ рандæ 'й.

Йелæхсæрдтон дæр æфсади хабар ку фегъуста, уæд галауони дуæрттæ исæхгæдта, æндæмæ цъеу-æзмæлæг дæр нæбал цудæй Гори фæдарæй.

Сослани æфсæдтæ дæр тухтæнцæ галауони фæрстæбæл, ма син къæртт-цъола дæр нæ хаудтæнцæ.

Зимайхуæ сæмæ фæккастæй бæхти разæй, уæдта и гъæди æс-тавдæр ци уестаг адтæй, уой æртасун кодта 'ма Сослани бæх уой сæрбæл æ цушар къахемæй æнгон исбаста, æ сæр идонæй баст хæрдмæ, уотемæй æй рауагъта и бæласи.

Бæхи и бæласæ æ хæццæ райста.

Æхуæдæг ба и биццеу уайун райдæдта 'ма Сосланмæ исхъæрт-тæй.

Сослан æй ку рауидта, уæд имæ дзоруй:

— Мæ бæх ба кæми 'й уæд?

Йе ба йин загъта:

— Уæртæ дин æй бæласæбæл бабастон, мацæмæй ин тæрсæ, нæ фæлледздзæнæй, фæдар баст æй, фал мæн рауадзæ тохунмæ.

Сослан дæр ракастæй 'ма æ бæх бæласи сæрбæл нийидта.

Хуарз лæги хæццæ нæ бафтудтæн, зæгъгæ, Сослан сагъæси бафтудæй.

Нур и биццеу ба нæбал уадзуй Сослани, «мæн рауадзæ, мæн рауадз»-й.

Сослан дæр ин исарази æй.

Зимайхуæ ранæхстæр æй æма бафæдзахста Сосланæн:

— Нур æз цæун Гори фæдари астæу и бæрзонд сау айнагмæ 'ма 'й уой мæ зæбæтæй ихалдзæнæн, фал мæ Йелæхсæрдтон æхсдзæнæй йе 'ртæ фатемæй еуемæй; йе ба ме 'скъели исæмбæлдзæнæй, айнаги сæрæй рахаудзæнæн, 'ма мæ зæнхæбæл æмбæлун ма 'руадзæ, уотемæй мæ авд сауæдоней сæрти рахæссæ, уæдта, хуцау ке зæгъа, йе уодзæнæй: Гори фæдар дæр басæтдзинан, Агунда-рæсугъди дæр дин рахæсдзинан. Уой нæ бафæразтай, уæдта æз дæр исæвд, 'ма дæ гъуд-даг дæр не суодзæнæй!

Цидæр адтæй, Зимайхуæ исхизтæй Гори фæдари астæу сау айнаги сæрма 'ма ийбæл уой ихалун райдæдта. Еу синх къæдзæхи ихæлдæн фесæфун кодта.

Уотæ рæхги ба 'й Йелæхсæрдтон фæйидта, фæ-'й-æхста, 'ма, æ къах куд фергъувта, уотæ и фат йе 'скъели исæмбалдæй, 'ма и биццеу куресау зур-зурæй айнаги фарсбæл рагулдæй.

Сослан дæр æ дууæ уацахæссæн цонгебæл сау нимæт райтудта 'ма 'й уотемæй, æнæ зæнхæмæ æруадзгæ, раахæста.

Давун æй райдæдта 'ма æртæ сауæдоними бахизтæй; уотæ ба Сирдон, зæронд лæги хузи, къæссай зæронд йе 'усхъи, пахсатæ, сагойни састæлтæ, уотемæй æрбацудæй.

— Кумæ хæлæфæй уайис, зæронд лæг? — зæгъгæ, фæрсуй æй Сослан.

— Наргæ Гори фæдар басастонцæ, 'ма мæ кæд уоми йести фæуидæ, 'ма тузмун. Уæд ду ба Сослани хузæн ку дæ, 'ма и марди хæццæ ма кумæ цæуис? Агунда-рæсугъди Деденæги фурт Йерæхцау ку фæххæссуй!

Сосланæй нæ баруаргæс æй, 'ма уайун райдæдта.

Еунæг сауæдони сæрти ма 'й куд гъудæй, уотæ ба Сирдон зæронд уоси хузи, æлхуйнæгæнгæ, æрбацудæй æма Сосланбæл нид-дестæ кодта:

— Ду ба Сослан ку дæ, 'ма а марди хæццæ ци архайис? Наргæ

Гори федар ку бастонцæ, Агундай ба де 'вæсмард æнгарæ Деденæги фурт Йерæхцау уосæн ку фæххæссуй.

Сосланæй и уоси дзурд баруагæс æй, 'ма и биццеуи мард еу тупшурбæл нимæтбæл фæууагъта, æхуæдæг ба уайун райдæдта 'ма йе 'фсæдтæмæ æрбахъæрттæй, 'ма дин йетæ ба æнцад бадунцæ, Сослани бæрæг хезунцæ.

Сослан дæр æ рæдуд бæргæ ралæдæрттæй 'ма ма бæргæ фæфæстæмæ 'й 'ма и биццеуи мардæй баййафта: Сирдон ибæл марди сикъит бакалдта.

Уомæй йе 'нгъæл базудта Сослан 'ма йе фсæдтæ рарвиста, æхуæдæг ба еу гал равгарста, æ хурфи дзаумаути йин ракалдта 'ма уой хурфи бацудæй тæккæ амистолæй сосæни астау.

Уотемæй Гори федари донхæссæни хъуми билæбæл æхе нихъ-хъан кодта.

Гали мард ибæл никкæлмæ 'й.

Дондзау уоститæ йимæ ку æрхъæртиуонцæ, уæд ин кусинттæй æ дæндæгутæ ниххуайиуонцæ, азуймаги лæхтæ фæххуæрæ, ду махæн берæ зинтæ фæууинун кодтай, зæгъгæ.

Сослан и донгони мардæй байзадæй еу гали марди буни, 'ма 'й кæлмитæ бахуардтонцæ, зæгъгæ, Гори федари ратаус æй.

Агунда 'ма 'й Йелæхсæрдтон дæр фегъустонцæ.

Уæд Агунда загъта æ фидæн:

— Ба-'й-бæрæг кæнай, цума 'цæгæй Сослан æй?

Йе дæр ибæл фæттург кодта:

— Ду æй бабæрæг кæнæ, налат силæ, али зинтæ дæу туххæй фæккодта, æз ба 'й нæ бæрæг кæнун!

— Гъæй-гъæй, æ мардæй уойбæрцæ кæмæн тæрсис, уомæн йе 'гасæй ба кунæг нæ тарстæ, 'ма уойбæрцæ хуарз ка 'дтæй, уомæн ба мæ дæтгун гъудæй,— зæгъгæ, æма йимæ нецибал исдзурдта.

Йелæхсæрдтон дæр æнцад кæми адтайдæ 'ма и мардмæ рарвиста:

— Цотæ 'ма ухст сурх зинг искæнтæ 'ма йин уой йе 'скъели исцæветæ! И ухст æ уæраги сæрæй ку искæса 'ма ку нæ фезмæла, уæд рамардæй, æндæра ми уой рамæлæт нæ баруагæс уодзæнæй.

Ни-йимæ-цудæнцæ, 'ма син Йелæхсæрдтон куд загъта, уотæ бакодтонцæ.

Сослан дæр æхе ниффедар кодта 'ма, æгас адтæй, уой не 'сбæрæг кодта.

Ке рарвиста, йетæ исæздахтæнцæ Йелæхсæрдтонмæ 'ма радзурдтонцæ, куд фæйидтонцæ, уой.

Йелæхсæрдтон ба син загъта:

— Ракæнайтæ-ра и ухст!

Ухст имæ равардтонцæ; йе дæр имæ исæсмуста 'ма загъта:

— И хуцауи æлгъистæ ма æгас æй, æнæдзурдæн мæлæт нæййес. Йе ци хард фæккастæй Агундамæ, æма æ дууæ уорс цонги фæс-

тæмæ бакодта, уотемæй имæ идардæй мæрдæгъдау æма гъарæнгæ-
гæнгæ бацудæй:

— Йæ, мæгурдæр фæууай, Сослан! Ци гъезæмарæй рамардтæ!
Уой дин ку зудтайнæ, уæд дæмæ цогæдони дæр мæхе бæргæ ба-
гæлстайнæ! Уотæ æгадæй рамæлунмæ æвгъайуаг бæргæ адтæ!

Æмæ йимæ уотемæй æхе хуайгæ бацудæй æма йибæл æ къох
баивардта.

Сослан дæр æхе ниффедар кодта 'ма æзмæлгæ дæр не скодта.
Кизгæ Агунда ку 'рбаздахтæй, уæд Йелæхсæрдтон рацудæй Сос-
лани мардмæ.

Йе дæр æй æхемæ цæун æрбауагъта, фал йимæ æнхæст нæ фæл-
лæудтæй. Ку йимæ æрбахæстæг æй, уæд имæ нæбал фæллæудтæй
'ма йимæ рагæпп кодта.

Йелæхсæрдтон дæр ралигъдæй.

Сослан æй сорун раидæдта, 'ма Йелæхсæрдтонæн дæр Гори фе-
дари дуари æ сæрæн æ рацæвун, Сослан дæр æй уотæ баййафта 'ма
йин цурхъæй æ сæри кæхцæ фæххаун кодта; уотемæй фæммедæг-
дуар æй 'ма дуæрттæ æхебæл исæхгæдта.

Йелæсæрдтонæн Курд-Алæгон æ сæрæн æрхийæй кæхцæ искод-
та, 'ма уотемæй цардæй.

Бухатт ба 'й Сослан еу æнæдон будури иссердта 'ма 'й рамар-
дта...

XV. СОСЛАН/СОЗЫРХЪО ÆМÆ МУКАРА

46. Тары дыууæ фырты — Мукара æмæ Дибыц

Нарты ныккодта фыд зымæг. Сæ дзагтарзыл æмбырд кæнын
байдыдтой, иу бон куы уыд, уæд.

Гæтæджы фырт гæды Сырдон загъта:

— Ныр уæ зæрды цы и, уæ зæрды, нарт? Уæ фосæн æнæ фе-
сæфгæ нæй, уый зонут?

— Æмæ уæдæ цы бæкæнæм?

— Мæнæ уæ дзагтарзыл куы æрæмбырд уат, уæд-иу цыты нуа-
зæн Созырыхъомæ бахæссут. Тары фырт Мукарайы зæххыл ис кæр-
дæг. Созырыхъо куы нæ ауенда, уæд сыхæхæй ничи ауенддзæн.

Нарт сæ дзагтарзыл æрæмбырд вæййынц. Цыты нуазæн Созы-
рыхъомæ бахæссынц. Фæдзæхст лæг Созырыхъо кард æваст фелва-
сы, Сырдоны йæ фыццаг æхæссы.

— Мæнæ гæды гацца, ай та мын ды уыдаис, ацы фæнд дæуæй
рацыдаид! Ныр дæ цæвин, æмæ нарты фæсивæд æмæ нарты чызджы-
тæ афтæ зæгъдысты: «Гъа уæууæй, Созырыхъо йæ ныфс нал хæс-
сы!»

Созырыхъо ныхъхъæр ласы:

— Алчи йæ фос хъæуы дæлæмæ раскъæрæд!

Райсом алчи йæ фос хъæуы дæлæмæ раскъæрдта.

Араст и Созырыхто, рæгъау йæ разæй, афтæмæй. Тары фырт Мукарайы зæхмæ ныффардæг и, йæ кæрдæг — къахы уæлфæдтæм. Фос дæлгæмттæ-уæлгæмттæ кæнынц кæрдæгыл. Дунейыл уыцы бæстыл маргъ тæхæг дæр нæй, маргъ. Йæ 'рбадын нæ уæнды, йæ хæрын нæ уæнды Созырыхто, цы уызæн, куыд уызæн — мæт кæны.

Уалынмæ кæсы иубон, æмæ иу лæг схызти денджызæй: лæгæн йæ сæр хоры цынайы йас, йæ бæх нæл сæгъы йас. Уыциу хъæр ныласта:

— Æз Тары фырт Мукара кæй дæн, уый зонис?! Мæ бæстыл искуы цыу атæхæг уыныс?

Йæ хъæрæй рæгъау æрæмбырд веййынц. Созырыхто айчы хъызджы бацæуынмæ хъавы, ныттымбыл и, ныттыщыл и. Æрбацæуы йæм хæстæг.

— Цы дæ? Цавæр дæ? Дæ рæгъау мæ зæхмæ куыд æрбатардтай?

— Æз дæн нарты Созырыхтойы æххуырст, дæ рын бахæрон. Куы нæ ракуымдтаин, уæд мæ уый дæр амардтаид; ныр мæ ды дæр амар, мæнæн хъауджыдæр нæу.

— Хъæлæкк дæ амарин, æмæ Созырыхто афтæ зæгъдзæни: «Мæ-химæ мын нæ уæнды, фæлæ мын ме 'ххурысты амардта». Фæлæ йын йæ хъæзтытæй ницытæ зонис?

— Гъе, дæ рынтæ бахæрон, бирæ дæр дзы бæргæ зонин!

— Цæй-ма, цытæ дзы зонис?

— Хохмæ мæ арвиты, ды домбай дæ, æнæдомд дæ, зæгъгæ, йæ-хæдæг дæле дзыхъхъы ныллæууы, æмæ йыл æз дынджыр хæхтæ рауадзын, Уый сæм бынæй йæ ных ныддары, æмæ йæ ныхыл фæ-нынк кæнынц.

— Ацу-ма уæдæ хохмæ.

Уый хохмæ фæцæуы, уæлæ къæдзæхтæ кæм и, уырдаем, уый та дзыхъхъы ныллæууы. Уый куы адард и, уæд цин кæны Созырыхто: «Гъæй, дæ рынтæ дын бахæрон, хуыцауæн, ныр мæ чылдым куы фæцаразон иу къæдзæхмæ æмæ иннæ къæдзæхыл мæ болат зæнгтæй куы рахæцон, уæд додой йæ сæр фæци! Ацы уырдыджы дæ-лæмæ куы ныттырындыз уой, уæд æй куыннæ амардысты ацы дын-джыр хæхтæ!»

Саубонизæрмæ амæй ай стырдæртæ фескъæрдта уый.

Æризæр и. Ныхъхъæр æм ласы Тары фырт Мукара:

— Уæ Созырыхтойы æххуырст, Созырыхтойы æххуырст! Дæхи фыдæнбонæй мауал мар: адонæй мын æхсынчты хæрд тыхдæр кæны. «Мæ хæдзæр фехæлд æмæ фехæлд,— загъта Созырыхто,— куы мæ базона, дæндагæй дæр мæ хæрдзæн!»

Æрцæуы йæм.

— Ницыуал дзы зонис? — фæрсы йæ Мукара.

— Гъей, Мукара! Уый хъæзтытæ кæд фæуыздысты?

— Хуыздæрæн ма дзы цы зонис?

— Зиллакк стыр дзыхъхъ скъахæм æмæ йæм донхæрæг рауад-
зæм деңджызæй, æмæ уым ныббыры бынмæ, уыцы дзыхъхъы. Æмæ
уый дæр, æз дæр ныккувæм: «Афæдзæй-афæдзмæ цы уазал кæныс,
уый ацы æртæ боны ныккæ». Æмæ дон куы ныссæлы, уæд ыл Созы-
рыхъо схæцы, сисы йæ æмæ йæ нарты чызджытæн æмæ лæшпугтæн
ахæссы.

— Цæй-ма, уæдæ æз дæр ныббырон!

Æмæ ныббырыди. Хуыцаумæ скувынц. Бæхы мизынцъаг уырдыг
ныллæууы, аих веййы, афтæ уазал скодта. Созырыхъо бавдæлы æмæ,
дон дзыхъхъы уæлæмæ-уæлæмæ куыд цæуы, афтæ, хъæд, пыхс,
хъæз — кæй ары, уыдон уыцы малы кæрæтты калы. Мал куы сы-
дзаг и, куы сæххæст и, уæд ныйих и, ныцъенгосе и.

— Схæц гъе ныр! — дзуры йæм Созырыхъо.

Схæцыд æмæ йæ нæ фæразы.

— Ау, Созырыхъойæн ахæмтæ куы ницы сты, ды сæ куыннæ
фæразыс?!

Тары фырт Мукара ноджыдæр схæцыди. Нæй, нæ йæ фæразы.

— У, дæ хорзæхæй, Созырыхъойы æххуырст, скъах мæ, ницы
бакæндзынæн!

— Ныртæккæ, ныртæккæ!

Кард æм фæдзæхст ласы Созырыхъо:

— Æз нæртон Созырыхъо кæй дæн, уый нæ зонис?

— Гъей, кæлæнгæнæджы фырт, кæлæнгæнæджы! Уæлæ дæ хохмæ
куы арвыстон, уæд дыл дæ тæссарвадæй фæгуырысхо дæн æмæ дæм-
иу мæ фат адардтон: фехсин æй, æмæ йе 'ххуырст куы уа, нæ йæ
æхсин, æмæ уыцы кæлæнгæнæджы фырт йæхæдæг куы уа,
зæгъгæ.

Кардæй йыл æрлæууы. Кард цæхæртæ калы, нæ хæцы йыл.

— Гъе, кæлæнгæнæджы фырт, кæлæнгæнæджы фырт! Уымæй
мæнæн адзал нæй. Уæртæ мæ мады гуыбынæй мемæ иу хæрынкъа ра-
цыди, æмæ уый рахæсс æмæ мæ уымæй амар. Дæ к'ухæй йæм-иу
сæвнал, хъайваны сæр ис æмæ.

Уый йæм бацæуы, дынджыр хъæды лыггаг йемæ бахæссы, хæ-
рынкъа уыциу тæррæтт раласы, уыцы хъæды лыггаджы цæхгæрмæ
дыууæ фæкæны. Зæххы абады хæрынкъа. Мукарамæ йæ æрба-
хæссы.

— Гъе, дæ бон ныккалай, мæнæ кæлæнгæнæджы фырт! Æнхъæл-
дæн, æмæ та уымæй дæр раирвæзтæ. Ныр мæ куы амарай, уæд-иу
мын мæ астæумагъз слас, ды хæтæг лæг дæ, дæхицæн дзы-иу астæу-
бос скæн.

Хæрынкъайæ уыцы ран ныммары Тары фырт Мукарайы. Йæ ас-
тæумагъз ын сласы. Сау хъæдмæ йæ ахæссы. Ку йæ иу тæрс бæла-
сыл æрбавæры, куы иннæуыл цæхгæрмæ — хырх куыд уа, афтæ сæ

адзæнгæлтæ ласы. Куынауал ын лыг кодта, уæд дзы йæхицæн астæубос скодта.

Уалынмæ та йæ кæстæр æфсымæр Дибыц, Тары фырт, æрбацыди.

— Байрай, рæгъутæс! Цы дæ, цавæр дæ? Цæй домбай дæ? Ам искуы маргъ тæхæг уыныс нæ сæрты?

— Никуы уынын.

— Уæдæ ды цæй домбай дæ, куыд æрыскъæрдтай фос ардæм?

— Æз цæй домбай дæн, дæ рын бахæрон, цæй! Æз дæн Созырыхъойы æххуырст. Куы нæ ракумдтаин, уæд мæ уый амардтаид, ды дæр мæ амар, мæнæн цы хъауджыдæр у.

— Æмæ афтæ зæгъдзæн: «Мæхимæ мын нæ уæнды, фæлæ мын ме 'ххуырсты амардта». Уæдæ ме 'фсымæр Мукарайы ам нæ федтай?

— Куыиннæ йæ федтон!

— Æмæ уæдæ цы фæци?

— Созырыхъойы хъæзтытæ, дам, мын бацамон, зæгъгæ, мæ нал уагъта. Æмæ их йæ сæрыл систа æмæ йæ уалæ Нартмæ афардæг кодта.

— Хуыцауы тыххæй, мæнæн дæр ма дзы бацамон уæдæ.

— Уыйас дæр дæ дзы хъæуæд; мæ кард мын сцыргъ кæнын кæны хорз æмæ йæ бæрзæй æргуыбыр кæны Созырыхъо: ды, дам, домбай дæ, æнæдомд, дам, дæ, æнæдомд. Æмæ æз мæ кард дард фæхæссын æмæ йын йæ бæрзæй ныцъытык ласын, æмæ дзы хъуын æмæ æрду кæнæ алыг кæны, кæнæ нæ.

— Марадз-ма, дæ хуыцауы тыххæй, уæдæ дæ кард ацыргъ кæн.

Уый, Созырыхъо, йæ кард ацыргъ кæны. Уый, Дибыц, йæ бæрзæй æргуыбыр кæны. Ныцъытычгътæ йын ласы йæ бæрзæй. Уый нæ, фæлæ дзы хъуын-æрду нæ лыг кæны, цæхæр калы.

— Дæ хорзæхæй, æндæр дзы ницыуал зоныс?

— Куыиннæ дзы зонын: дынджыр зиллакк дзыхъхъ скъахæм нæ дыууæ, Созырыхъоимæ. Æмæ йæм денджызæй донхæрæг рауадзæм. Æмæ ныккуæм: «Хуыцауы хуыцау, афæдзæй-афæдзмæ цы уазал кæныс, уый ацы æртæ боны скæн». Æмæ ныйих ваййы. Созырыхъо их сисы æмæ йæ нарты чызджытæн æмæ лæшпутæн схæссы цъилæй хъазынаен, хъулæй хъазынаен.

— Цом-ма, дæ хорзæхæй, бавзарæм!

Ацæуынц денджызы былмæ.

Денджызы дзыхъхъ скъахынц, зиллакк дзыхъхъ, дон æм фæуадынц. Дибыц уым ныббыры. Уый, Созырыхъо, пыхс, хъæд — кæй ары, уыдон зиллаччы кæрæтты калы доны. Хуыцаумæ ныккуывтой, ныйих и.

— Схæц, Дибыц!

Схæцыдис ыл. Фæхæссы йæ уалæ Нартмæ.

Созырыхъо Дибыцы усимæ фæлымæн и. Бонтæ, къуыритæ сылаæуы. Иубон Созырыхъо загъта:

— Мæ хъæуы, мæ дзыллæйы куы абæрæг кæнин.

Уæд ын Дибыцы ус афтæ зæгъы:

— Гъа уæдæ, мæнæ ай йæ хъама у, æмæ йæ демæ ахæсс: йæ адзал амей у, кæннод дыл фæндагыл куы сæмбæла, уæд дæ амардзæни. Куы йыл сæмбæлай, уæд-иу æм ацы хъама фелвас.

Созырыхъо араст, нæ хъæу, нæ дзыллæйы бабæрæг кæнон, зæгъгæ. Сæхимæ сæввахстæ. Кæсы, æмæ иу лæг дæлæмæ æрцæуы æндæр фæндагыл. Уый уыд Тары фырт Дибыц.

Дибыц æм хъæр кæны:

— Гъæ, уæртæ цæуæг, нæртон лæджы цыд куы кæныс, нæртон лæджы хуызæн куы дæ?

— Бæгуы дæн нæртон лæг.

— Гъе уæдæ-иу нарты Созырыхъойæн зæгъ: Тары фырт Дибыц къуыри-иннабон чындз чындзæн уын нал ныууагъта, чызг уын чызгæн нал ныууагъта!

Уый дæр æм хъæр кæны фæстæмæ:

— Нæртон Созырыхъо дын дæуæн дæр дæ рæсутъд усæн хорз куы фæци!

Дибыц æм мæстæй фæндагыл цæхгæрмæ балæбуры. Уый дæр æм ныллæууы. Дыууæ лæджы кæрæдзимæ æрбацæуынц. Созырыхъо йæм йæ хъама фæдзæхст ласта, Дибыцæн йæ домбай къабæзтæ дæлæмæ æрызгъæлдысты.

Уыцы раней Созырыхъо ныммары.

ХVI. СОЗЫРЫХЪОЙЫ ХЪАЗТЫТÆ

47. Нарты Созырыхъойы таурæгъ

Созырыхъо йæ мады 'рвадæлтæм ацыди Чецаумæ æмæ уым цыдæр хейрæгдзинæдтæ сахуыр кодта, куыд тыхджын уыди, уымæ гæстæ ноджыдæр диссæгтæ. Уырдыгæй куы 'рцыди, уæд ноджыдæр тых тынгдæр кæнын байдыдта. Хъазын-иу кæймæ байдыдта, уымæн-иу йæ къазбаз алыг кодта, кæмæн йæ хъус алыг кодта, кæмæн йæ фындз алыг кодта, афтæ тыхтæ кодта адæмæн.

Иухатт куы уыди, уæд та Уырымæгмæ ахæм дзырд радта:

— Майрæмбоны бон дæ хъазæн уыдзæн.

Уырымæг та баци тынг зæронд, æшпындæр цæуынæн дæр нал уыди, дзурынæн дæр нал уыди, æмæ йæ мæт бацыди:

— Айонг зæрондмæ фæцардтæн; цæст хъаджджын дæр нæ фæдæн, къабаз хъаджджын дæр нæ фæдæн; ныр мæ ацы хуыцауыгæрах нал ныууадзæн æмæ, Мæрдтæм уæнг хъаджджынæй куы ацæуон, уæд мæрдты астæу хуыцауы уыдзæни.

Уыцы нартæй иу лæг марди, æмæ йæм Уырымæг бацыди æмæ йын балæгъстæ кодта, чи марди, уыцы лæгæн:

— Хуыцауы хатыр бакæ, мæрдты хатыр бакæ, куы бацæуай Мæрдтæм, уæд мын уым æнæном лæппу ис, æмæ йын афтæ зæгъ: «Кæд амал ис, уæд мыл майрæмæхсæв сæмбæл!»

Лæг амардис æмæ Мæрдтæм бацыди. Мæрдта йыл æмбырдтæ кодтой, мæ бинонтæ цыхуызæн сты, мæ мыгтаг, зæгъгæ. Иу уæздан лæппу хицæнаей лæууыдис, никаемæ дзырдта, æнкъардæй лæууылди. Адæмæн иууылдæр дзуапхытæ куы радта, уæд ахицæн и æмæ фæцæуы æмæ фæхъуыды кодта:

— Ау, Уырымæг ма мын ныстуан куы кодта.

Уæд æм уыцы лæппу базгъордта, цыхуызæн у Уырымæг, зæгъгæ.

Уый афтæ зæгъы:

— Дзæбæх у, фæлæ ныстуан кодта: «Кæд амал ис, уæд мыл майрæмæхсæв сæмбæл, зын раны уыдзынæн!»

Уæд лæппу скуыдта æмæ загъта:

— Гъæй, дæ бонæй уай, Уырымæг, кæд ардыгæй ацæуæнтæ нал ис, уæд!

Лæппу Мæрдты хицауæй курын байдыдта:

— Хуыцауы хатыр бакæ, дунейы хатыр бакæ, ауадз мæ иунæг æхсæв.

Уый йын загъта:

— Ацу уæдæ, дуаргæсимæ бафидау.

Рацыд æмæ та дуаргæсæн лæгъстæ кæнын байдыдта, æмæ та йын дуаргæс дæр загъта:

— Ацу æмæ куырдимæ бафидау, дæ бæхæн цæфхæдтæ ныссадзын кæ.

Рацыд æмæ цыппар цæфхады йæ бæхæн ныссадзын кодта æмæ фæстæмæ дуаргæсмæ ссыди. Дуаргæс ын афтæ зæгъы:

— Акæс дæ фæдмæ. Дуарыл ацæугæ [дын] дæ фæд чи фена, уый мæнаен цы зæгъдзæн!

Фæхъуыды йæ кодта лæппу; ауад фæстæмæ куырдамæ æмæ йæ бæхы цæфхæдтæн сæ фæстаг к'æпсыртæ размæ ныссагъта, афтæмæй дуаргæсы размæ æрбалæууыд.

— Цæугæ гъе ныр! — зæгъгæ, йыл схъер кодта дуаргæс.

Мæрдтæ иууылдæр схор-хор кодтой, мæн дæр ауадз, мæн дæр ауадз, зæгъгæ.

Дуаргæс сын загъта:

— Кæй ауагътон сымахæй хъауджыдæр? Ай мæнæ мидæмæ куы 'рбацыд, æндæр æддæмæ куы ничи ацыд!

Лæппу рацыди уырдыгæй æмæ изæрыгон Уырымæджы хæдзармæ бацыд. Уырымæгмæ дæр хæринаг ницыуал уыди, йæхæдæг дæр зæронд, Сатана дæр зæронд; æфстау дæр сын ничиуал лæвæрдта, æфстау дæттынмæ дæр сæм йæ сæр ничиуал хаста. Лæппу сæм куы 'рæнцади, уæд загътой:

— Ацы лæппу та нæм цæмæн æрæнцади? Цы нын бахæрдзæни, цæм ныххуысдзæн?

Мæт сæ бацыди. Лæппу сын афтæ зæгъы:

— Мæныл цæмæн мæт кæнут?

Сыстад æмæ фынг рахаста йæхæдæг, æмæ, куыддæр хуыцаумæ скуывта, афтæ фынг хæринаг æмæ нуазинагæй байдзаг и. Уырымæг дæр бахордта, Сатана дæр бахордта. Сæ хуыссæнгæртæ æфснайд кæм уыдысты, уыцы уатмæ бацыд æмæ дунейы дарæс æмæ дунейы хуыссæнгæртæй байдзаг кодта. Дис кодтой, ай цавæр лæппу у, зæгъгæ, Уырымæг æмæ Сатана. Æмæ йын загътой уыцы лæппуыен:

— Иу æнамонд лæг адæмыл сагъуыди æмæ сæ радæй хъазын кæны, кæмæн йæ къабаз ныллыг кæны, кæмæн йæ хъус ныллыг кæны, кæмæн йæ цæст скъахы, ахæм митæ кæны.

— Райсом мæ рад у хъазын,— загъта Уырымæг,— æмæ дæм, миййаг, куы дзура, уæд æм ма сыст: æз уæддæр зæронд æмæ зæронд, мæнæн цыфæнды кæнæд, фæлæ ды æвгъау дæ уæнг хъаджджын фæуынæн.

Лæппу загъта:

— Кæд исты дзурæг фехъусон, уæд-иу æй мæ бар уадз, ды æнцад у.

— Нæ, дæ рын бахæрон, ды æвгъау дæ.

Ныр, лæппу чи у, уый Уырымæг нæ зоны. Ныххуыссыдысты.

Кæрчытæ куы уасыдысты, уæд дуарæй дзуры Созырыхъо:

— Уæ, Уырымæг, кæм дæ? Нæ зоныс, абон дæ хъазæн бон у, уый?!

Уæд æм лæппу лæппуы хъæлæсæй дзуры:

— Цы кæныс, сæудзавд фæуинаг, адæмы хуыссын цæуылнæ уадзыс, худинаг дæм ницы кæсы?

Уый йæм афтæ дзуры:

— Ды та кæй куыдзы хъыбыл дæ, уырдыгæй цы рæйыс?

Уый афтæ зæгъы:

— Рæйынтæ æндæр ницы зонын, фæлæ адæмы хуыссын ныу-уадз.

— Бацæуыдзынæн æмæ дын дæ фыд куыйтæн байуардзынæн, стджытæ та дын судзгæ бакæндзынæн, бадзур Уырымæгмæ, кæн-нод!

Лæппу йæм афтæ дзуры:

— Уæдæ дæм æз фæцæуын.

— Рацу-ма, рацу, æз дын, чи дæн, уый фенын кæнон!

Лæппу дæр рацыд æмæ йæ бæх сифтыгъта. Ацыдысты Хъазæн лæгъзмæ. Созырыхъо йæ дзыппæй дьгууæ хъулы систа. Иу хъул иннæ хъулæй ныццъыкк ласта: бузнаг нæл хуы дзы агæпп ласта æма дæлæ фæлидзы.

— Гъе уый ма ауадз, куыдзы хъыбыл, æрцахс æй!

— Гье, хуыцауы налат фæуай, уый та куыд æрцахсон!

Хьултæм æрæвнæлдта, иуæй иннæйы ныццъыкк ласта: цъппар егары æмæ дыууадæс къуыдыр куыдзы æмæ дыууадæс цуаноны агæпп ластой. Асырдтой йæ æмæ йæ æрбаздæхтой фæстæмæ. Созырыхъойы дыууæ агъды астæуы йæ æрцахстой.

Созырыхъо та дыууæ хьулмæ æрæвнæлдта, йуæй иннæйы ныццъыкк ласта, æмæ дзы æхсинæг атахт, æмæ загъта:

— Гье уый мын æрцахс, куыдзы хъыбыл!

— Уæ, хуыцауы налат дыл сæмбæла, уый æнахуыр митæ куы кæныс, æнахуыр митæ! Уымæн та дын цы кæнон?

Хьулæй хьул ныццъыкк ласта лæппу дæр. Дыууæ тугдзык хъæрццъыгайы дзы агæпп ласта. Ратæр-батæр кæнын байдыдтой уыцы æхсинæджы; æрбаздæхтой йæ фæстæмæ. Созырыхъойы рихиты бын æй æрцахстой.

Ноджыдæр та дыууæ хьулы систа Созырыхъо. Иу иннæмæй ныццавта, æмæ дыууадæс бонгæны хуымгонд фестади, фæйнæ дыууадæс меркъайы сæ еуу тыд фестад. Загъта Созырыхъо:

— Гье уыдон мын фæстæмæ æнæ нæмыг хъаджджын æруидз!

Уæд уый дæр та хьулæй хьул ныццъыкк ласта, æмæ акалди бонгæнмæ дыууадæс карчы, фæйнæ дыууадæс цъиуы семæ. Уидзын байдыдтой, дыууæ нæмыджы æмæ 'рдæг уæлдай æруыгътой. Уæд Созырыхъойæн хорз нал уыд йæ хъуыддаг.

— Цæй, исты ма зонис ныр? — фæрсы лæппу.

Ницыуал дзырдта Созырыхъо. Уæд афтæ зæгъы [лæппу]:

— Дæ фындз дын алыг кæнин, фæлæ нæхи мыттагæй дæ, æмæ уыцы хæрзуынд цæстгом нал бæздæн. Дæ хъус дын алыг кæнин, æмæ нæ мыттагæн се 'пхæтæн дæр худинаг: «хъусæвгæрст» нæ хондзысты. Дæ къабаз дын алыг кæнин, æмæ не 'гас мыттаджы даринаг фæуыдзынæ, æмæ та не 'гас мыттагæн зиан кæнын.

Йе рагъæй йын дыууæ гæрзы суагъта, стæй йын йæ армытгæппæнæй дыууæ чъепсы сæппæрста æмæ загъта:

— Кæд ма искæмæн тых кæнай, уæд-иу де рагъы рыст æрхъуы-ыд кæ, стæй дæ армытгæппæнтæм æркæс æмæ тых макæмæн уал кæ.

Уæд сбадтысты сæ бæхтыл æмæ, фæстæмæ куы сцæйцыдысты Нартмæ, уæд адæм æнхъæлмæ кастысты, уыцы дзæбæх лæппуйæн уæдæ [Созырыхъо] цы ныллыг кæндæн, зæгъгæ. Уалынмæ Созырыхъо йæхæдæг æнкъардæй ссыдис, гуыбыр-гуыбырæй, йе рагъ рыст æмæ.

ХVII. СОСЛАН САТАНАЙЫ ЗЫНДОНЫ ЦАДÆЙ КУЫД ФЕРВÆЗЫН КОДТА

48. Сослан æма нарти адæн

Сослан еукъуар анзей фæсте цид цæуидæ афæйбалци, æма, еу кæми адтæй, уоми бабæй æ афæйбалци цæун ку æрхъæрдтæй, уæд бабæй рабадтæй æ бæхбæл æма рандæ 'й афæйбалци, сæхемæ ба ма

ниууагъта айдагъ æ зæронд мади. Сослан афæйбалци ку рандæ 'й, уæд нарти адæн загътонцæ: «Мадта нур мах цæмæй фæрессун кæнæн Сослани зæрдæ, уæхæн ма смадзал кæнæн! Æнгæлдæн бабæй æ афæйбалци рандæ 'й, æма йин уæд мах ба æ мади, ка æрцæуа, йеци сабати цæрдуодæй ниггæлдзæн зиндонæмæ». Уотемæй еугурæй дæр исфæндæ кодтонцæ Сослани мади цæрдуодæй дзахани-маханмæ ниггæлдзунбæл.

Сослани мадæ уой ку фегъуста, уæд кæунтæ æма дзиназунтæ байдæдта, мадта мин нур мæ фуртмæ, Сосланмæ, æ афæйбалци бунатмæ ка фæццæуа æма мин уомæн ка фегъосун кæна, зæгъгæ. Уотемæй æртæ цæхгун къерей ракодта, æма гъæуи фæстæ еу æстур цъæх дор адтæй, æма уайун байдæдта. Ку йимæ нихъхъæртгæй, уæдта æ сæрбæл исбадтæй æма, æртæ цæхгун къерей æ размæ тæбæгъи ниввæргæй, хуцаумæ ковун байдæдта: «Йа хуцаути мæхе хуцау! Мадта мин мæ сæрти еу маргъ уæхæн æртæхун кæнæ, æма цин мæ фурт Сосланмæ æ афæйбалци бунатмæ ка фæццæуа!» Æма ма йе уотæ ку кувдта, уæд æ сæрти еу хъæрцигъа æрбатахтæй, æма, уой куддæр рауидта, уотæ ба йимæ дзоруй Сослани мадæ дæр:

— Уæртæ хъæрцигъа! Дæ хуарзæнкæ мин хуцау ратгæд, æма мин мæ фурт Сослани афæйбалци бунатмæ фæццо æма йин фегъосун кæнæ: «Нарти адæн дин дæ мæдæбæл цæрдуодæй дзахан-маханмæ гæлдзун унаффæ искодтонцæ æма, кæд лæг дæ, уæд, ма рауадзæ, сабати æй гæлдзæнæнцæ 'ма».

— Фуддар фудтæ дæр дæбæл ку цæуидæ, дæ фурт Сослан али адагæ фидидзæгæй ку дардта, æма, æза, уотид ке рагæлдзидæ, йеци фиди хунтæбæл ку бабадина, уæддæр ма мæ æхсгæ ку кæнидæ 'ма мæ цид ку нæ уадзидæ,— зæгъгæ, йимæ, цума 'й игъосгæ дæр нæ фæккодта, уоййау æ сæрти ратахтæй.

Йе дæр бабæй кæунтæ æма дзиназунтæ байдæдта, цалдæнмæ бабæй æ сæрти еу халон ратахтæй, æма уой хæццæ дзубанди кæнунмæ фæссабур æй, фал ин йе дæр хъæрцигъай хузæн разæгъта æма 'й уоми кæутæ ниууагъта.

Кæунтæ æма бабæй дзиназунтæ байдæдта: «Хуцау! Мадта ма мæнæй мæгурдæр иесгæми йес, еу фæлхуæцæг кæмæн нæййес?»

Уæдта еу минкъий сахатти фæсте æ рæсти еу зæрбатут æрбатахтæй, æма, уой куддæр рауидта, уотæ, и уосæ ка 'дтæй, уомæн æ зæрдæ фæффедардæр æй, æма йимæ дзоруй:

— Адæнлимæн, сагелдумæг зæрбатут! Дæ хуарзæнкæ мин хуцау ратгæд, æма мин мæ фурт Сосланмæ æ афæйбалци бунатмæ фæццо æма йин зæгъгæ; «Дæ еунæг мади дин, Сослан, нарти адæн сабати цæрдуодæй дзахани-маханмæ гæлдзунцæ, æма, лæг кæд дæ, уæд æхсæва-бонæ ма разæгъгæ æма тагъд уо, кæдимаиди ма 'й, зæгъгæ, уæлæбæл баййафисæ».

— Æма дин фæццæудзæнæн,— зæгъгæ, йин загъта зæрбатут дæр.— Еухатт ду къумæлтæ ку фунхтай, мæнæн ба уæ тохонай ас-

гъонæ ку адтæй æма мин æй бæдæлттæ ку адтæй, уотемæй ба сæ уæ тикис тæвдæ фунукмæ ку æргæлста æма мин сæ ку байстай æма сæ уæ сау гъоги æхсири ку ниргадтай, уотемæй сæ мæ астъони фæстæмæ ку ниввардтай, уæд дин йеци хуæрздзинадæ цæмæй бафеддзæнæн?

— Мадта, ка 'й зонуй, зинаууæндæн æй, æма дин дæ дзурдти-тæбæл ку не 'ууæнда, уæд мæнæ дæ хъурбæл бакæнæ мæ къохдарæн æма йин æй æ размæ нигтæлдздæнæ, уæдта уоми финст йес, æма 'й зондзæнæй.

— Æма ци кæнуй, йе дæр хуарз,— зæгъгæ, имæ дзоруй зæрбатуг дæр.

Йе дæр ин æ хъурбæл æ къохдарæн бакодта [нур дæр адæн уотæ фæззæгъунцæ: «Зæрбатуги хъури уорс ка даруй, йе Сослани мади къохдарæни бунат æй»] æма йин загъта:

— Нур æхсæвæ дæр ма разæгъæ, уотемæй тæхæ æма тагъд уо!

Æма зæрбатуг Сосланмæ рандæ 'й, йе ба фæстæмæ сæхемæ раздахтæй æма уоми хиста Сослани. Зæрбатуг дæр, Сослан æхсæвæерхуæрæнти фингæбæл куд исбадтæй, уотæ йимæ бахъерттæй æма, тохонабæл исбадгæй, цъæбар-цъубур кæнун байдæдта. Сослан дæр фингæмæ нæбал æвнадта, фал имæ сабур байгъуста æма уæдта дзоруй:

— Дуар ин æрбакæнайтæ йеци зæрбатугæн!

Дуар ин æрбакодтонцæ æма тохонайæй къеламæ æрбатахтæй æма бабæй цъæбар-цъубур кæнун байдæдта; Сослан дæр зæнхæмæ листæг никкастæй, уоми ка 'дтæй, йе 'нбæлттæ, йетæ дæр дес кодтонцæ. Уæд Сослан зæрбатугмæ дзоруй:

— Нæ ми æруагæс кæнуй.

Зæрбатуг дæр уой куддæр фегъуста, уотæ йин æ размæ фингæбæл æ мади къохдарæн нигтæлста. Сослан уомæ ку æркастæй, уæд баууæндтæй, зæрбатуг ин æцæг ке дзубандитæ кодта, уобæл, æма æ гъæлæсидзаг нимбухта. Йе 'нбæлттæ дæр æй бафарстонцæ, цæбæл кæуис, зæгъгæ, æма син йе дæр радзурдта, зæрбатуг ин цитæ радзурдта, уони.

Уæдта æ æртикъахуг бæхбæл, æ тæрнихи ба еунæг цæстæ, уобæл саргъ февардта æма йеци æхсæвигон ранæхстæр æй, сæумæ сабат уодзæнæй, зæгъгæ, уæд. Бæхæн уæхæн æртæ цæфи никкодта йе 'хсæй, 'ма æ тæнæй æртæ уафсхуари исхаудтæй, æ къохæй ба æртæ гъафæхуари: бæх уадæнуа 'ма мегъæнцо кæнун байдæдта.

Фал ин æй, æ мади, йе 'рбацудмæ нарти адæн нигтæлстонцæ, æма Сослан дæр, æ мади ку нæбал баййафта, уæд нарти адæни еуæрдæмæ гъæунгтæгæнгæ рацæуидæ, иннердæмæ ба сæ æхсаргардæй цæгъдгæ рацæуидæ уотемæй, цалдæнмæ бауæгæ 'й, уалæнмæ сæ фæццагъта.

Ку бауæгæ 'й, уæдта сæхемæ рандæ 'й æма æ бæхæй саргъ иси-

ста, æхуæдæг ба медæгæй æхебæл дуæрттæ исæхгдта 'ма, æнæ, æндæмæ рацæугæй, уоми кудтæй æхсæвæ дæр æма бонæ дæр.

Æ лимæнтæй ин еу уой ку базудта, уæд имæ рандæ 'й æма йимæ дзурдта, Сослан, ами дæ, зæгъгæ. Фал имæ Сослан хъипп дæр не 'скодта. Уæдта бабæй имæ нæуæгæй дзоруй:

— Сослан! Рацо мæ хæццæ, æз ба дæ мæрдти Барастæрмæ фæххонон, кæдимайдима ба дæ æхемæ бауадзидæ æма дин дæ мади ракоргæй йести мадзалæй рауадзидæ.

Сослан дæр уой ку фегъуста, уæд имæ æндæмæ рацудæй æма йин загъта:

— Æй, æма мин уой мадзал ку искæнисæ, уæдта дин йеци хуарз бæргæ некæд феронх уинæ.

Æма дууемæй дæр рабадтæнцæ бæхтæбæл æма рандæ 'нцæ мæрдти Барастæрмæ корунмæ. Ку бахъæрттæнцæ дуармæ, уæд Сослан дуар бахуаста медæгмæ, æна, дуар мин байгон кæнай, зæгъгæ. Йе ба йимæ æндæмæ радзурдта:

— Сослан ке дæ, уой дæ зонун, æма, цæмæн цæуис, уой дæр, фал ин нæбал йес гæнæн йеци гъуддагæн, еунæг гъуддаг ма йин йес: кæд дæ бæхбæл цал æрдой йес, уал зилди æркæнай хорæфтудмæ дзахан-маханбæл, уæд дин æй дæ бæрагæ дæттун æма 'й исесæ уордигтæй æма 'й хæссæ дæ хæццæ.

Сослан дæр æ бæхбæл фæббадтæй æма, хор æ лæдзгутæ куд æруагъта, уотемæй ибæл, æ бæхбæл цал æрдой адтæй, уал зилди йибæл ракодта, уæдта ма зиндомæ ниллæуирдта æма æ мади æ къохти фелваста, иннетæн ба ма, бæхи думæг кæбæлдæр хъæртгæй, уони дæр ма æ хæццæ фæууæлбилæ кодта, уотемæй Барастæрæн раарфæ кодта æма рацудæй йе 'нбал æма æ мади хæццæ, æма уомæй æндæмæ бабæй цæрунтæ æма хуæрунтæ байдæдтонцæ.

49. Зиндони цадæ

Нарти Сослан, зæгъуй, идард балцимæ бæргæ рандæ уй.

Æ мегъæндзо æма 'й æ уадæндзо бæх арвæй зæнхи астæути бæргæ фескъæфуй.

Нæртон Сосланæн кæнтæмæ æзнæгтæ бæргæ адтæй.

Кæнтæ Сослани ранди хабар бæргæ фегъосунцæ,

Нæртон адæммæ сæ дзурд хæссун ку байдайунцæ:

Устур лæвæрттæ уин ракæндзинан,

Æма нин нæ маст райсун бауадзетæ, зæгъгæ.

Нартæ фæстагæрдæмæ ку сарази унцæ.

Кæнтæ син берæ фонс ку ниббæттунцæ,

Сослани мадæ Сатанай

Цæрдæгасæй зиндони цадæмæ нитгæлдзетæ, зæгъгæ.

Нартæ аци гъуддагбæл ку сарази унцæ.

Аци устур зин хабар, зæгъуй,
 Нарти Сослани мадæ Сатанабæл ку синбæлуй,
 Нартæ дæ цæрдæгасæй зиндони цадæмæ
 Багæлдзун фæндæ искодтонцæ, зæгъгæ.
 Уæд, зæгъуй, нарти Сатана к'умнимæхсæнтæ кæнун
 ку байдæдта.
 Еубон, зæгъуй, Сатанайæн æ зæрдæ бæргæ баунгæг уй.
 Сæ серамæ, зæгъуй, æрхунбадæ бакæнгæй, æрхун
 цæстисугтæ ку æгъзалуй.
 Уоци рæстæги арви цъæхти хуцау хой бæргæ æрбауадзуй.
 Нарти Сатана æ цæстисугтæ цæшпозурæй æгъзалгæй
 и хоймæ ку 'сдзоруй:
 Æ уæлæ хой, дæ хуарзæнхæ мæ тухгин ку гъæуй.
 Нартæ мæ уодæгасæй майрæнбони зиндони
 ку гæлдздзæнæнцæ,
 Уæ, корун ди, уæлæ хой, æма мин хабархæссæг
 фæууо Сосланмæ»,— зæгъгæ.
 Уæд и гиаур хой Сатанамæ фæстæмæ ку 'рхъуахъ кæнуй:
 «Куд нæ дин фæццæудзæнæн æз, Сатана, гъæргæнæг,
 Дæ лæхъуæн Сослан коми 'дзаг сирдтæ ку ниццæгъдидæ,
 уæд мин уонæй неци лæвардта.
 Фуддæр фудтæ дæр ма дин ку уининæ»,— зæгъгæ.
 Уæд и хойи Сатана ку ралгъетуй: «Хауæги фæххауæ,
 хуæдмæл ба дæ хуаллаг»,— зæгъгæ.
 Хойи фæсте нарти Сатанай сæрти халон бæргæ æрбатаехуй,
 Уомæ дæр бабæй нарти Сатана бæргæ исдзоруй:
 «Уо, халон, дæ сæр мæ багъудæй, æма мин исбæззæ!» —
 зæгъгæ,
 Йедæр бабæй йин фæстæмæ ку разæгъуй:
 «Фуддæр фудтæ дæр дин ку уининæ, Сатана,
 Дæ кærкæргъауæй мин еу цъеу ку некæд исуæлдай кодтай!» —
 зæгъгæ.
 Уæд нарти Сатанай размæ зæрбатуг ку ницъцъæбар-цъубур
 кæнуй:
 «Уо номдзуд Сатана, ци хъурдохæни бахаудтæ,
 Цæбæл æгъзалис дæ цæшпозур цæстисуг?» — зæгъгæ.
 Уæд имæ нарти хуарз Сатана унгæг хъурæй ку бадзоруй:
 «Уо адæмуарзон зæрбатуг, фæдесон мин фæццо,
 Уо адæмуарзон зæрбатуг, Сосланæн мин зæгъгæ:
 Уæртæ, дан, дин дæ зæронд мади
 Уодæгасæй нартæ зиндони цадæмæ ку гæлдзунцæ,
 Тагъд мæмæ фæззиннæ, зæгъгæ, майрæнбонмæ,
 Майрæнбони мæ гæлдзунуи рæстæг уодзæнæй»,— зæгъгæ.
 «Уо, номдзуд Сатана, æз дæуæн фæдес хабархæссæг
 куд нæ фæууодзæнæн!

Æз куд феронх кæндзæнæн, хуарз Сатана,
Дæуæн дæ хуарздзинæдтæ:
Ду мин мæ бæдæлтгæ тикиси дзухæй куд райстай,
Ду мин мæ бæдæлтгæ æхсири куд ниртадтай
Æма мин сæ уотемæй мæ астъони куд ниввардтай, уой».
Адæмуарзон зæрбатуг æ дууæ сау базури ку райтиндзуй,
Ку райтиндзуй æ дууæ базури æма тæхунтæ ку байдайуй.
Авд бони æма авд къуæрей нарти нæрæмон Сослан
Æ Дзиндз-аласабæл арв æма зæнхи астæу кæми фæттахтæй,
Уоци идард бæстæмæ Бонвæрнони искасти хæццæ бæргæ
бахъæртгæй.

Адæмлимæн зæрбатуг Сослани бууат бæргæ райеруй.

Сослан æнæсагъæсæй ахецæн и цъæх зæлдæбæл,

Павзбуни парахат бæргæ фæххуссуй.

Адæми лимæн зæрбатуг бæласи цъопшæй

Минæвзагемæй бæргæ ниууасуй:

Гъæйтт, нарти номдзуд нæрæмон Сослан,

Дæхецæн цъæх зæлдæбæл ци дзæбæх хуссис!

Гъæйтт, нарти номдзуд нæрæмон Сослан,

Дæ зæронд мадæ Сатанайæн

Æ уæззау зин хабар цæмæй лæдæрис!

Гъæйтт, нарти номдзуд нæрæмон Сослан,

И майрæнбони дин нарти адæм

Дæ уарзон мади уодæгасæй

Зиндони цадæмæ гæлдзгæ ку кæнунцæ.

Дæ уарзон мадæ æ цæстисугтæ цæшпозурæй ку калуи

Æма дæмæ хори тунау фæззинун æнгъæл ку кæсуй!»

Нарти нæрæмон номдзуд Сослан

Цæсти тъæбæртмæ ку рауæлæ уй.

Йе 'ртикъахуг Дзиндз-аласабæл

Йеци æ байвæд бæргæ рабадуй,

Нарти бæстæмæ, зæгъуй, бæргæ фæййагауй.

И нарти адæмæн се 'нгъуди бонæ бæргæ æрхъæртуй,

Сосланæй æдас уогæй, номдзуд Сатанай

Зиндони цадæмæ бæргæ рахæссунцæ.

Нарти Сатана ма стъалутау æ дууæ хъопшæгъ цæсти бæргæ

нийирд кæнуй,

Бæргæ ма 'й фæэффæндуи фæстаги хатт фурт Сослани

фæууинун.

Нæртон Сослан дæр æ нæртон бæхбæл

Арвæй зæнхи астæу бæргæ тæхуй.

Нæртон Сослан нарти адæми изолæй бæргæ æрбауинуй,

Бæргæ сæбæл фæцъцъæхахст кæнуй и нæртон Сослан.

Нартæ дæр æй, зæгъуй, бæргæ æринунцæ

Æма Сослани мадæ, номдзуд Сатанай,

Хæлæф, тагъдгæнгæй
Зиндони цадаемæ бæргæ нигтæлдзунцæ.
Сæхуæттæ нартæ æ уоци байвæд
Сæ хæдзæрттæмæ рахæлеу унцæ.
И нæртон Сослан бæргæ никкæуы,
Зиндони цадаемæ æ мади фæсте
Æхе бæргæ багæлдзуй,
Фалæ Сатана зиндони цади ку ранигъулуй.
Уæд уоци рауæн нæртон Сосланæн
Æ бæхи къæдзелæ, æ бæхи барцитæбæл,
Се 'нгъуд кæмæн фæцæй, уоци адæмтæ
Æрдой нимæдзæй ку нижхуæцунцæ.
Нарти Сослан сæ æ бæхи фæдбæл
И уæлзæнхæмæ бæргæ исласуй,
Æ фал уони æхсæн ку нæ разиннуй
Нарти номдзуд Сатана.
Уæд Сослан ку ниммæтгæл уй,
Æ хæдзари дуæрттæ бæргæ æрихгæнуй,
Æхе адæммæ ку нæбал февдесуй,
Æ рехæ æ астæумæ бæргæ рауадзуй.
Уæд и Сосланмæ цæун ку байдæдтонцæ æ зонгитæ,
Сæ къохти, сæ уæсхъити æдкъалуа бæлæстæ.
Йетæ нæртон нæрæмон Сосланæн
Зæрдитæ ивæрун бæргæ байдайунцæ:
«Фæцæуæн, Сослан, зиндони дуармæ,
Басæтдзинан æй æдкъалуа бæлæстæй,
Æма рахонæ дæ зæронд мади»,— зæгъгæ.
Уæд син нарти нæрæмон Сослан бæргæ разæгъуй:
«Зиндони дуæрттæ бæргæ басæтдзинан,
Фал уони фæсте ку бадуй мæнæн мæ тоггин æзнаг,
Ку ниллæудтæй йе Мæрдти бæстæмæ бацæуæни

гъæуайгæсæн.

Гъе уомæй махæн байервæзуни фес
Ку не суодзæнæй».
Номдзуд Сосланæн æ хуарз хæлæрттæ
Хъонцгæнгæ ку раздæхунцæ.
Уоци уæззау хабар æ хуарз хæлармæ
Саулæги фурт Мæрзæздухтмæ бæргæ байгъусуй.
Уæд и Саулæги фурт Нарти бæстæмæ
Æ хъазар хæлар, нарти Сосланмæ, рафæндараст уй.
Нæртон нæрæмон Сосланмæ бæргæ æрхъæртуй,
Нæртон нæрæмон Сосланæн ку бахъонц кæнуй.
Уæд ин Саулæги фурт Мæрзæздухт
Ку 'ртауæрæхъ кæнуй:
«Мæ зинаргъ хæлар,

Адаѣми астаѣумѣ цаѣмѣн нѣбал цаѣуис,
 Адаѣми астаѣу цаѣмѣн нѣбал ходис,
 Цаѣмѣн ѣруагътай де 'хсари кадѣ?
 Цаѣуѣн мѣ хѣццѣ,
 Маха и дуѣртгѣ ниббутгѣ каѣнѣн!»
 «Бѣргѣ хуарз уайдѣ,
 Фал мѣ ме 'знаг,
 Мѣ зинаргъ хѣлар,
 Уоми, бацаѣуѣни, гѣѣуай ку каѣнуй».
 «Уомаѣй, мѣ хѣлар,
 Мацаѣмаѣй тѣрсѣ.
 Мѣ барѣй уадзѣ,
 Ду ба-ѣу, Сослан,
 Дѣ бѣхи цаѣвѣ!»
 Ранѣхстѣр ѣнцѣ дууѣ ѣмбали
 Мѣрдти бѣстѣмаѣ.
 Зиндони дуѣртгѣ
 Нимморѣ каѣнунцѣ.
 Уѣд Сосланмѣ ѣ тоггин
 Бѣргѣ сѣвзедуй зѣрдтагонѣй,
 Фал ибѣл Саулѣги фурт,
 Хѣаурѣгин Мѣрзѣздухт
 Ку фѣггѣгѣер каѣнуй.
 И тоггин ѣзнаг
 Ё медбунати цавддорау ку фестуй,
 Нарти Сослан Барастури размѣ ку 'рлѣууй,
 Корунтѣ си ку байдауй.
 Ё мадѣ Сатанайѣн уордигѣй рацаѣуѣн ку нѣбал фѣууй.
 Уордагѣй фѣстѣмаѣ
 Нарти нѣрѣмон нѣртон Сослан
 Сѣргубур 'ма уонтѣбѣрзондѣй
 Бѣргѣ фѣццѣеруй и нарти ѣхсѣн.
 Цалдѣнтгѣ цардѣй,
 Уѣдмѣ алли майрѣнбон дѣр
 Зиндони цадаѣмаѣ
 Бѣргѣ фѣццѣѣуидѣ,
 Уоми ѣ цаѣстисугтѣ
 Уорс цаѣшпозурѣй
 Ку ниррѣдзѣггѣдидѣ.
 Гѣѣ уѣдѣй нурмѣ,
 Майрѣнбони ка рамѣлууй,
 Йѣ амондгунбѣл нимад ку цаѣуй.
 Уотѣ адтѣй,
 Гѣѣ уотѣ 'й, мѣ хортѣ,
 Нарти номдзуд Сатанай фѣсѣвд.

Уотæ берæ уарзта,
Мæ хортæ, Сослан æ мадæ Сатанай.
Уойдæбæл, мæ хортæ,
Сослан æ фур мæстæй,
Уодæгасæй ку бацудæй Мæрдтæмæ.
Уони ци нæ фæууидтайтæ —
Æндæр рун æма уæмæ
Æндæр нез ба
Макæд æрцæуæд.

ХVIII. СОСЛАН/СОЗЫРЫХЪО МÆРДТЫ БÆСТЫ

50. Нарты Созырыхъо

Хуызы фырт Челæхсæртæг Зилахары быдырмæ цуаны ацыд. Ху-
рæн йæ сæмбæлын, афтæ ныххæццæ Зилахары быдырмæ. Кæсы, æмæ
иу хъæуаз æрбацæуы хизгæ-хизгæ, йæ хил — сызгъæрин.

Халæй-халмæ йæм хъуызын байдыдта. Æхстбæрцмæ йæм бацы-
днс. Йæ фат дæр систа, йе 'рдыстон дæр æрбазыдта; фехсон, зæгъгæ,
куыд загъта, афтæ йæ фат йæ къухтæй, ахаудта. Йе 'рдыстон дæр
фæйнæрдæм ахаудта, куыройы нук куыд ахауы, афтæ. Йæ фæттæ
ныппырх сты, хуыргарчы цъиутæ хæмпæлы куыд ныппырх вæййынц,
афтæ. Йæ кард дæр фелвæста уыцы хъæуазмæ, уый дæр йæ къухæй
ахаудта. Хъæуаз уæддæр йæ хызт нæ ныууагъта.

Раздæхти Челæхсæртæг йæ хæдзармæ уæнтæхыл, сæргуыбы-
рæй, ныууагъта хъæуазы хизгæйæ æма араст сæхимæ. «Ныр мæ
хæдзар фехæлди, фыдæбонны Созырыхъо мыл куы сæмбæла, уæд мын
цы зæгъдзæни».

Хъæуы уынты нæ уæнды, фæсмусты ссæуы.

— Æгас цæуай, Хуызы фырт Челæхсæртæг! — Созырыхъо йæ
размæ фæци.— Бын бауай, цыма авд азы цæхх фæхастай фиййæут-
тæн, уый гуыбыр куы ныддæ!

— Хуыцау дын æй ма ныббарæд, дæуæй тарстæн, æма мæ раз-
мæ фæдæ. Фæсмусты дæр дæу тыххæй ссыдтæн.

— Цы кодтай, цы дыл æрцыди?

— Цы ма дын кæнон, дæ рын бахæрон, Зилахары быдыры уыд-
тæн æмæ иу хъæуаз федтон, йæ хил сызгъæрин, ахæм. Æхстбæрц
æм бацыдтæн. «Фехсон», загътон, æмæ фæттæ дæр ахаудысты, ме
'рдын дæр мæ къухæй ахауд. Мæ кард фелвæстон — уый дæр мæ
къухæй ахаудта. Уæддæр хъæуаз йæ хызын нæ ныууагъта. Æз дæр
уæнтæхыл, сæргуыбырæй рацыдтæн.

— Æ, куыйтæ, хæрджытæ, йæ зæрдæ уæ мæн йедтæмæ йæхимæ
никæмæ и фидар, уæхи кæд нæртон адæм хонут, уæддæр! Уый хуы-
цау мæнæн дæтты.

Райсоммае йæхи сцæттæ кодта: йæ сау нымæт — хурхбаст, йæ урс куырæт — хæстæгънæг. Афардæг и Зилахары быдырмæ. Хурæн йæ сæмбæлын, уый дæр ныххæтцæ Зилахары быдырмæ. Кæсы, æмæ уыцы хъæуаз æрбацæуы хизгæ-хизгæ.

«Дæ рынтæ дын бахæрон, хуыцауæн, ай мын цы æрæппæрстай!» — цин кæны, мондаг кæны хъæуазы уындæй [Созырыхъо]. Бахъуызыди йæм халæй-халмæ æхстбæрц. Хуызы фырт Челаехсæртæгæн цæй пырх ныййысты, Созырыхъойæн хæрзæмбисонддæр фесты: цыдæриддæр æм уыди хæцæнгарзæй, уыдон иууылдæр ныппырх сты, йæ къухы дзы иу дæр нал бафтыди.

Хъæуаз йæ хизын нæ уадзы. Созырыхъо кард фелвасы, кард йæ къухæй ахауы. Хъæуаз лидзынмæ фæци. Созырыхъо йæ кард фелвасы æмæ йæ йæ кæрддзæмы нытътъыссы.

— Гъе уæууæй, нарты хуыздæртыл куы худтæн, ныр мæхæдæг цæй ранмæ æрцыдтæн!

Саг фæлидзы йæ фыццаг, уый дæр йæ фæстæ гъæйтт кæны. Хохы цъасмæ хъæуаз йæхи сарæзта. Созырыхъо дæр — йæ фæстæ. Айнаджы дуар фæци, æмæ хъæуаз уым смидæг и. Нæртон Созырыхъо йæ фæстæ уым фæмидæг и. Стыр галуан дзы уыцы ран, цъасы мидæг. Кæронæй дзы уазæгдон, къулыл хуыйысæрфæндыр ауыгъд. Созырыхъо фæндыр райсы æмæ сцæгъды:

— Кæд ам цæрæг, хæрæг ис, мæнæн йе хæрд куы нæ уа, йе мын хæст куы нæ уа, уæд æз цæрын нæ зонын.

Уый уыди авд уæйыджы галуан. Гытцыл лæппутæ бацæуынц:

— Нæ уазæгдоны иу уазæг, æмæ фæндырæй цæгъды: йе, дам, мын хæрд куы нæ уа, йе, дам, мын хæст куы нæ уа, уæд æз ахæм лæг нæ дæн.

— Ауайут æмæ йын зæгъут: кæд дæ хæрд хъæуы, уæд дын æнамæ бадзурæм, кæд дæ хæст хъæуы, уæд дын дадамæ бадзурæм.

— Æз хæрдæй цы кæнын, мæн хæст хъæуы.

Уæйгуытæ кæртмæ рацыдысты æмæ цалхыл, сæ мады гуыбынæй семæ цы кæрдтæ рахастой, уыдон цыргъ кæнынц: хъавынц Созырыхъой аргæвдынмæ. Сæ кærты дынджыр фынг, кусартгæнæн фынг. Раласынц æй йæ дынджыр боцъотæй фынгмæ: «Гъе, куыдзæй цы куыдз райгуырди, уæдæ нын нæ хъаны дæр быдырмæ хизынмæ ды нал уадзис!» Раласынц æмæ йæ фынгыл æрæвæрынц йæ дынджыр боцъотæй.

Иу дæр ыл йæ кард схæсы, иннæ дæр — авдæн дæр сæ кæрдтæ фехæлынц, иу дæр ыл нæ хæцы. Суадзынц Созырыхъойы. Хуры чызг, сæ хъанмæ, бацæуынц æмæ дзурынц:

— Иу уазæг нæм ис, æргæвдæм æй, æмæ йыл нæ кæрдтæ нæ хæцынц.

— Рабæгънæг-ма йæ кæнут, æмæ, кæд йæ фæсонтыл мæйтæ æмæ хурты нывтæ уой, уæд уый у мæ мойаг, нарты Созырыхъо.

Рацæуынц æмæ йæ рабæгънæг кæнынц, æмæ йæ чъылдымы хур-

тæ æмæ мæйтæ фыст. Фæцыдысты Хуры чызг, сæ хъанмæ, радзыр-
той.

— Уæдæ уый у мæ мой, нарты Созырыхъо; ныр у, æмæ мын мæ
гыццыл фæхастат, уый нæртон лæг у, таучел лæг у, æмæ фосыл ма
бацауæрдут.

Авд уæйыджы нарты Созырыхъойæн йе уæхсджытæ æрхостой:
«Не сияхс дæ». Æмæ йæ бабуц кодтой, сæ хъаны дæр ын фенын код-
той.

Авд уæйыджы сæ бандæттыл рабадтысты:

— Мах ын тæрхон базондзыстæм. Денджызы был нын æфсæй-
нагæй сау галуан, фондзыссæдзы дзæбидыртæ йæ хуылфы, фондз-
ыссæдзы — сагтæ, фондзыссæдзы — алы сыр, йæ йу фисыныл нын
Азан-сыф.

Созырыхъомæ бадзурынц:

— Мæнæ дæ ирæд.

Банымадтой йын сæ, радзыртой йын сæ.

Созырыхъойæн мæстæй йæ астæу фæкъуыпп и, ацыди уæлæ йæ
хæдзармæ. Сатана дуармæ рауади йæ размæ.

— Мæ хæдзар фехæлди, кæм та мын хъæдимæ хæцыдтæ, кæм
та мын дуримæ хæцыдтæ: дæ астæу цæуыл фæкъуыпп и?!

— Хъæлæкк дын ницæимæ хæцыдтæн. Хуры чызг авд уæйыгмæ
хъаны ис æмæ мын усæн цæуы, æмæ мæ астæу хъæлæкк ницæуыл
фæкъуыпп и. Бирæ фосыл мын бадзыртой, æмæ мæ астæу ууыл
фæкъуыпп и мæстæй. Уыйас фос æз не ссардзынæн, уыйхуызæн
рæсуыд та уадзгæ куыд ныккæнон, ууыл гæкъуыпп и мæ астæу.

— Æрра, мæ фарсмæ ма сбад, мæ фарсмæ, æмæ мын дæ ха-
бæртгæ радзур.

— Денджызы был мын кæнын кæнынц æфсæйнагæй сау галу-
ан; уымæн мын йæ хуылфы кæнын кæнынц фондзыссæдзы дзæби-
дыртæ, фондз — ыссæдзы сагтæ, фондзыссæдзы алы сыр, йæ иу фи-
сыныл — Азан-сыф.

— Æз мæ нымæтын ехс куы ахæссон денджызы былмæ, уæд
дзы фестдæн æфсæйнагæй сау галуан. Æз æлдар Æфсатимæ куы
ссæуон æмæ йын йæ уадындз куы ракурон æмæ уыцы кæртæй куы
ныгуасон, — хæхтæй, быдырæй, алкæмæн дæр йæ хъус ныззардзæни
сырдтæй: уыцы кæртмæ алчидæр æрцæудзæн йæхи къыхæй. Кæрт
йæ былтæй акæлдзæн, хъæуы фаг дæр ма дзы уыдзæн. Фæлæ Азан-
сыф Мæрдты йедтæмæ никуы ис, дунейыл нæй Азан-сыф. [Иу ус
дзы амарди, Бедуха, зæгъгæ]. Азан-сыф Бедуха Мæрдты куы нæ
радта, уæд дæ къухы нæ бафтдæн.

Уый [Созырыхъо] йæ хъандзалсæфтæг бæх раласта.

— Хæрзбон у, æз цæуын Мæрдтæм.

Араст и.

Сатана афтæ зæгъы: «Цымæ ацы æрра ацæудзæн æви цы кæнд-
дзæн?»

Алы рæсугъд хæринаг скæны Сатана йæ мæрдтæн. Хъæуы кæронмæ ацæуы æмæ уым дæр æвзæрдзинадæй фаджыстыл цы ссардта: хæдмæлæй, куыдзы мардæй, сугхæссæны мардæй, бæхы мардæй — æрбахаста сæ хæдзармæ æмæ сæ йæ мæрдтæн æрхæлар кæны иумæ, æвзæрæй, хорзæй.

— Гъер ныр кæд мæнæн мæ фырт Мæрдтæм бацæуа, уæд æй æз уымæй зондзынæн.

Созырыхъо Мæрдтæм фæцæуы.

— Дуар бакæн, Мæрдты хицау Барастыр!

— Цы кæныс? Дуар мæ кæнгæйæ нæу; куы амæлай, уæд дуар йæхæдæг йæхи бакæндзæн, дæ хъал мыл цы калыс? Мæрдтæм цæуыны дзырд нæй æгасæй.

— Æз дæ уымæй нæ фæрсын, дуар бакæн тагъд!

— Ды, мæ хæдзар, тыхджын дæ, дæуæн цы нæ 'нтысы!

Бацæуы, дуар барæмудзы тыхæй, фæцæуы Мæрдтæм.

Иу ран лæг æмæ ус хуссынц иумæ: тæрхъусдзарм сæ быны, тæрхъусдзарм сæ уæлæ, алырдæм — парахат.

Уырдыгæй ацæуы: лæг æмæ ус та иумæ хуыссынц, дынджыр галдзарм сæ быны, дынджыр галдзарм сæ уæлæ, кæрæдзимæ йæ ратон-батон кæнынц: нæ сыл æххæссы.

Уырдыгæй та ноджы ацæуы: гадза фæсдуар хуыссы, заинаг гадза. Созырыхъо йæ рæзты фæцæуы. Йæхæдæг фынæй, йæ къæбыстæ йæ гуыбынæй дзæхст-дзæхст кæнынц, рæйынц Созырыхойыл.

Уырдыгæй дæр та ацæуы: хызын æмæ голлаг быцæу кæнынц. Голлаг афтæ зæгты: «Æз фылдæр дæн!» Хызын афтæ зæгты: «Æз фылдæр дæн!» — «Омæ быцæу цæуыл кæнæм, нæ кæрæдзийы бавзарæм». Голлаг йæхи байдзаг кæны, хызыны йæхи ауадзы голлаг — хызын æмбис дæр не свæййы. Хызын йæхи байдзаг кæны, голладжы йæхи ауадзы — голлаг йæ былтæй акæлы.

Уырдыгæй та ацæуы нæртон Созырыхъо. Хуыдзарм дзабыр, сæрак дзабыр кæрæдзимæ быцæу кæнынц: «Бæласмæ бырынтæй ахъазæм, цæй-ма, цымæ нæ чи сбырдзæн бæласы сæрмæ?» — «Æвзæр л... æз æнæцыд чызджы хуыд куы дæн, ды хъис куы дæ, æвзæр куы дæ». — «Омæ ууыл цы быцæу кæныс: бырынтæй ахъазæм, æмæ, уæлæмæ чи схиза, фæстаг хъуыдаг ууыл æрцæудзæн». Дыгууæ бырын байддытой, æмæ сæрак æмбис дæр не ссæуы, хуыдзарм йæ тæккæ цъушпыл абады.

Уырдыгæй ацæуы нæртон Созырыхъо, фæцæуы. Æмæ иу зындоны цадмæ бахæццæ, хæфсæй йæ тæккæ дзаг. Фæцæуы уыцы ран йæ хъандзалсæфтæг бæхыл ленкæнгæ. Йæ нымæты дымджытыл чи хæст кæны, йæ бæхы хъуынтыл ын чи хæцы, — йемæ сæ ласы фаллаг фарсмæ, хуыскъмæ. Уырдаем сæ куы аласы, уæд адæм фестынц.

Уырдыгæй ацыд, æмæ йæм адæм лæбурдтыгæ кæнынц, хæстæг æм ничи цæуы лæбурджытæй «Гъа, Созырыхъо, ныр та ма нын кæдæм ирвæздзынæ?!»

Бацæуы, æмæ æппæты рæбынæй сæ мæрдтæ. Бедухайæн йæ гуыр уым, йæ сæр уым нæй. Созырыхъо æрæнкъард уый тыххæй.

Сæ мæрдтæ йын афтæ зæгъынц:

— Æнкъард ма у, ныртæккæ йæ ардæм хъæуы, æрбадæм уал, ныхæстæ кæнæм.

Уалынмæ бадынц, æмæ Бедухайæн йæ сæр æртулы æмæ йæ гуырыл аныхæсти.

— Æгас цæуай, æгас цæуай, нæ сæфинаг лæг! Дæ хорзæхæй, куы раст кодтай æмæ дæ мад Сатанайæ уынаффæ куы кодтай, уæд дæ æз ардæм хъуыстон. Æмæ дын ардæм, Мæрдтæм, фæндаг æз скодтон; фæндаг дзы нæй удæгасæн. Цæй-ма, ныр куы 'рбараст дæ, уæд цытæ федтай?

— Æппæты фыццаг лæг æмæ ус иумæ хуысгæ федтон: тæрхъус-дзарм сæ быны, тæрхъусдзарм сæ уæлæ. Диссаг, алырдæм съл парахат!

— Уыдон уæлæуыл дæр кæрæдзийы уарзтой.

— Уырдыгæй æрбацыдтæн. Лæг æмæ усæн дынджыр галдзарм сæ быны, дынджыр галдзарм сæ уæлæ, æмæ йæ кæрæдзимæ ратон-батон кæнынц.

— Уыдон уæлæуыл дæр кæрæдзи нæ уарзтой.

— Уырдыгæй æрбацыдтæн. Фæсдуар гадза хуыссы. Сæ мад фынаей, йæ гуыбынæй йæ къæбыстæ гъæйтт-гъæйтт кæнынц.

— Ахæр-заман куы 'рцæуа, уæд лæппутæ хъуыддаг кæндзысты, зæрæдты бон ницыуал уыдзæн.

— Уырдыгæй та рацыдтæн. Голлаг æмæ хызын кæрæдзийы барынц. Голлаг афтæ зæгъы хызынæн: «Ды гыццыл куы дæ, æз стыр куы дæн». «Омæ ууыл цæуыл дзурæм,— загъта хызын,— сбарæм, æмæ нæ стырдæр чи разына, уый бæрæг уыдзæн». Голлаг хызыны йæхи ауадзы, æмæ 'мбис дæр не свеййы хызын, хызын голладжы йæхи ауадзы, æмæ голлаг йæ былтæй акæлы.

— Ахæр-заман куы рцæуа, уæд адæмæн æфсис нал уыдзæн: чысыл æмæ стыр æмбартæ суыдзысты.

— Уыйфæстæ сæрак дзабыр æмæ хуыдзарм æрчты быцæу кæнынц. Хуыдзарм æрчты сæрак дзабырæн дзуры. «Омæ быцæу цæмæн кæнæм, мæнæ бавзарæм бæласмæ: уæлдæр чи схиза, уый æгъдау хуыздæр ацæудзæн ахæры-бон». Хуыдзарм æрчты бæласы цъупмæ схызти, сæрак æмбис дæр не схæццæ.

— Ахæр-заман куы 'рцæуа, уæд уæздан адæмæн сæ бон ницыуал уыдзæн — сау адæм фæтыхджындæр уыдзысты.

— Уырдыгæй рацыдтæн æмæ иу цады æрбацыдтæн; хæфсæй йæ тæккæ дзаг, хæлбурцъытæ кодтой; лæбурдтой мын чи мæ бæхы къæдзилмæ, йæ барцмæ, йæ хъуынмæ, чи мæ нымæты фæдджимæ. Æмæ, хæст чи бафæрæзта, уыдон хуыскъмæ раластон, æмæ уым адæм фестадзысты.

— Уыдонæн де 'рбацыдмæ зындон уыди, ныр дзæнæтмæ рахызтысты: уый зындоны цад у,— загъта Бедуха.

— Уырдыгæй рацыдтæн, иу ран мæм дунейы æфсæдтæ лæбурынц, хæстæг мæм никæй к'уых хæццæ кæны.

— Уыдон, дæ к'уыхæй Мæрдтæм чи бацыд, уыдон сты. Нæма амардтæ, æмæ дæм сæ к'уых уымæн нæ тасы; куы амæлай, уæд дын бацмондзысты,— загъта Бедуха.

— Уæдæ ацы хæринæгтæ цæуылнæ хæрут? Уæ раз йæ тæккæ дзаг куы у?

— Æмæ адонæй куыд бахæрæм, акæс-ма, дæлæ сæ кæрон цытæ æвæрд ис, уый уыныс? Дæ мад бæрæг кодта, Мæрдтæм æцæг бацæудзынæ æви нæ, уæд ацы хæринæгтæй бæрæг уыдзæн, ацы æвзæрдзинæдтæ сын семæ уый тыххæй ныффæлдысты. Ныр у, æмæ дын ардыгæй æз бирæ æххуыс кæнын: куы сфæнд кодтай ардæм, уæддæр дын фæндæгтæ мæн руаджы суæгъд сты, æндæра ма удæгасæй исчи бацыди Мæрдтæм?! Ныр дард балцы куы вæййыс æмæ дæ сæрмæ сау асæст куы цæуы, уый дæр дын æз дæн: цæмæй ма фæлмæцай хурæй. Хæсты куы вæййыс, æмæ, демæ чи хæцы, уыдонæн сæ сæрмæ тæгъды зæй куы ныллæууы, уый дæр æз дæн: кæд дæуæн исты бантысид, кæд де 'фсæдтæ фæтыхджын уаиккой. Ай дын Азан-сыф ныр. Ныр Мæрдты бæсты хатыр нæй: ардыгæй æддæмæ цæуыны дзырд нæй. Æмæ æз мæ цæстыгтæ куы нæ 'рнык'улон, дæ бæхы цæфхæдтæ разæй фæстæмæ куы нæ фæуой, уæд дын ардыгæй ацæуæн нæй. Мæрдты адæм дæ фæдыл рацæудзысты, чидæр фæлидзы, æмæ æз дæр лидзон, зæгъгæ. Фæлæ фæдмæ æркæсдзысты, æмæ фæдмидæмæ разындзæн. Мæрдтæ раздæхдзысты фæстæмæ, алчи йæ бынатмæ. Ныр фыдæбонь лæг дæ, стырзæрдæ лæг дæ, дæхи цæрын никуы ныуадздынæ. Цæрынæй-хæрынмæ мæ коммæ никуы бакæстæ. Дунейы сызгъæрин дзаумайыл амбæлдзынæ — хæдзарæн цæрæнхос цы ис, уыдон иууылдæр; фæстæмæ дæр сæм-иу ма фæкæс. Уырдыгæй куы ацæуай, уæд дунейы æвзист дзаумайыл сæмбæлдзынæ — хæдзарæн цæрæнхос цы ис, уыдон иууылдæр; ма-иу фæкæс уыдонмæ дæр. Уырдыгæй ацæудзынæ, дунейы æрхуы дзаумайыл амбæлдзынæ — хæдзарæн цæрæнхос дзаумæттыл; фæстæмæ дæр сæм-иу ма фæкæс.

Созырыхъо рараст Мæрдты бæстæй, Азан-сыф дзы рахæссы. Фæндагыл хорздзинæдтæй ницæмæ фæкаст Бедухайы фæдзæхстæй.

Цæуы, цæуы Созырыхъо æмæ ницæуыллуал æмбæлы. Куы ницæуыллуал æмбæлы, уæд сагъæс кæны: «Г'æ, уæууæй, Созырыхъо, Созырыхъо! Ды нæртон лæг нæ дæ. Уæртæ кæмдæр иу налат, иу хъахбай мæнæн ныхæстæ фæкодта, уый æз мæ зæрдæмæ куыд бахастон? Уыцы хорз дзауматæй исты хорз мæ бинонтæм цæуылнæ схастон?» Цæуы æмæ фæндагыл иу худы зæронд ссардта. Æрæвнæлдта æмæ йæ систа. «Ацы худы зæронд нæ чындзытæн уæддæр схæссон нæ куыройы сын фалгæрæттæ мæрзынæн бæздзæн».

Сæхимæ сæввахстæ, гуацъæмæ схæццæ Гуацъæйы йæ бæхæй рахизы бæласыл æй æрбæтты, йæ саргъ ын сисы, какон сындз ра-

каены, бæхы нæмын райдайы, йæ фæрстæ, йе рагъ — йæ тых-йæ бо-
нæй. Бæхæн йæ туджы пыс-пыс алырдыгæй цæуы.

— Тагъд, дæ адзал цæмæй у, уый мын зæгъ, — дзуры Созырыхъо
бæхмæ, — на 'мæ дæ ацы фыдæбæттæй не суæгъд кæндзынæн!

— Мæ адзал мæнæн бынæй, мæ къахы хæфсыгты. Бынæй мын мæ
хæфсыгæ куы нæ срæхойай — æндæр мын мæлат нæй: хъандзал-
сæфтæг дæн. Уæдæ дæхицæн та дæ адзал цæмæй у? — фæрсы бæх
Созырыхъойы.

— Мæ уæрджытæй уæлæмæ хъандзал дæн, уырдыгæй дæлæ-
мæ — сау æфсæйнаг, æмæ мын Малсæджы Цалхæй æндæр мæлат
ницæмæй ис. Уый мын мæ уæрджыгты куы агула, уæд — мæ мæлат.

— Гъе ныр дын æй хуыцау ма ныббарæд, — бæх æм дзуры, — дæ
дзыппы цы худы зæронд цæвæрдтай, уый ма фен.

Агуры йæ [Созырыхъо], æмæ уым нал, дзыппы.

Йæ саргъ сæвæрдта æмæ фæцæуы сæхимæ. Араст и. Худы зæ-
ронд уыди Гæтæджы фырт гæды Сырдон. Хæзнатæ фæндагыл — сыз-
гъæринæй, æвзистæй, æрхуйæ — уыдоны хуызы дæр-иу Сырдон ба-
цыди: кæд æм Созырыхъо бабæллид æмæ йæ сисид. Бедуха йæ
хъахъхъæдта Сырдоны фыдбылызтæй.

Сырдон куы базыдта, цæмæй у сæ адзал Созырыхъо æмæ йæ
бæхæн, уæд авдæлзæхх хæйрæджытæм фæуад. Бараст хæйрæджы-
ты паддзах Елызбармæ æмæ йын раныхас кодта:

— Нарты Созырыхъо адæмæн сæ туг банызта. Æмæ йе стыр
ныфс йæ бæх у. Æфсæдтæ мын ратт, фатджынтæ.

Радта йын Елызбар æфсæдтæ. Сырдон сæ ракодта, сæййæфтой
Созырыхъойы йæ фæндагыл. Фатджын æфсæдтæ йæ сæхстой, фæт-
тæ бæхæн йæ хæфсыгты суадысты, бæх фæмард.

— Иунæг хуыцау дын æй ма ныббарæд, Созырыхъо, — загъта
бæх мæлгæ-мæлын, — дæхи дæр бабын кодтай, мæн дæр бабын код-
тай. Ныр æвгъау лæг дæ дæ саргъ де 'ккой схæссинмæ ардыгæй
уырдем, уæхимæ. Къупристыгъд мæ бакæн, хъæмпæй мæ байдзаг
кæн, æмæ дæ уæддæр уæхимæ схæццæ кæндзынæн: уыцы хъару ма
мæм уыдзæн.

Бакæны йæ къупристыгъд, байдзаг æй кæны хъæмпæй: цы уыд,
авд ахæмы хуыздæр фестад — хуыздæр ын æнтысы. Фæцæуы та йæ
фæндагыл. Гæтæджы фырт гæды Сырдон фæуайы та хæйрæджы-
тæм:

— У марджæтæ, ацы хатт ма рацæут, йæ бæх у хъæмпæй, сгæ-
рæхтæ йæ кæнут, йæ бæх ссудзæн.

Рацыдысты æмæ йæ сæййæфтой Созырыхъо сæхимæ дæр сæв-
вахс. Сæхстой йæ. Хъæмп ссыгъди, бæхы царм нымпылди, уæдæ цы
уыдаид. Йæ саргъ сисы æмæ йæ хæдзармæ сфардæг вæййы.

Йе ссыдмæ Сатана æрцæттæ кодта кæрт: денджызы был фес-
тади æфсæйнагæй сау галуан. Æлдар Æфсатимæ ссыди, йæ уадындз
ын ракуырда, уыцы кæртмæ йæ 'рхаста, уыцы кæртæй ныгуасыди:

фондзыссæдзы дзæбидыртæ æрцыд сæхи къахæй уырдаем, фондзыссæдзы сæхи къахæй æрцыд уыщы кæртмæ сагтæ, фондзыссæдзы — алы сыр. Азан-сыф ын йæ иу фисыныл æрсагътой.

— Ай уын уæ ирæд, авд уæйыджы,— загъта Созырыхъо уæйгуытæн.

Афардаг кодтой уыдон дæр Хуры чызджы Созырыхъойæн усæн. Цæрынтæ, хæрынтæ байдъдтой, азтæ, бонтæ сыл ауади.

51. Нарти Сослан уодагасæй Мæрди куд адтæй 'ма дзенет 'ма зиндонæ куд фæуидта, уой тауæрахъ

Нарти Сослан, еу бон кæми адтæй, уоми цауæни рацудæй. Берæ фæхаттæй 'ма нецæбæл исæмбалдæй. Уæд хуцаумæ искувта 'ма загъта: «А хуцау, æдта абони уæнгæ мæ берæ ку уарзтай æма мæ æгæдæ ку некæд кодтай, нур ба а цæмæн уотæ 'й? Нур ба ди корун, æма цæмæй нарти астæумæ ревадæй нæ иссæуон, уой».

Сослан фæссагъæс кодта, уæдта фаунаффæ кодта, Сау хонхи фæдæрттæ ма бабæрæг кæнон, зæгъгæ. Сау хонхи фæдæртти бæрзæндтæмæ ку 'схизтæй, уæдта æ цæстгæсæнæй ракастæй, 'ма дуйнебæл сирди муттаг некæми зиндтæй, фал коми ба дæлæмæ ниууидта уæргъуни асæ мегъи цъопп. Мегъи цъопп коми исхæлеу æй 'ма Сау хонхи дæр æримбарзта. Сосланбæл йеци мегъæ уотæ æрталингæ кодта, 'ма, æ къæхтæмæ ку 'ркæсидæ, уæд сæ нæбал уидта 'ма загъта: «А хуцау! Кæд ме 'сæфт не 'рцудæй, уæд айæ циуавæр мегъæ 'й, мæ къæхтæ дæр ку нæбал уинун 'ма ма, цирдæмæ цæуон, уой ку нæбал зонун». Берæ фæссагъæс кодта Сослан, уæдта загъта æхецæн: «Цæй, комæрдæмæ урдугмæ цæуон, кæд еу риндзæбæл исæмбæлинæ».

Комæрдæмæ урдугмæ цæун райдæдта 'ма, кæми æргуридæ, кæми рахауидæ, кæми ба цæун райдаидæ, уотемæй коми донмæ æрхъæрттæй. Дони билæбæл еу къахнад раирдта 'ма донмæ нижхизтæй 'ма дзи æ къох ниццавта, дон цирдæмæ уайуй, уой базонуни туххæй. Дон цирдæмæ уадæй, йецирдæмæ дони билтæбæл къахнадбæл Сослан цæун райдæдта 'ма загъта æхемеднимæр: «Аци къахнадбæл коми урдугмæ цæудзæнæн, æма мæ кæд еу дуйнебæл исæмбæлуон кæнидæ».

Цæйбæрцæ фæццудæй, хуцау зонуй, уæдта надбæл еу рауæн æрбадтæй, æ хуаллаегутæ исиста 'ма сæ бахуардта. Æхе ку рафаста, уæдта бабæй йе 'ндурæ 'ма сагъæдахъи фæгтæ æ дæлагис фæккодта, æ церхъ ба æ фарсбæл; уотемæй бабæй Сослан йеци къахнадбæл коми урдугмæ цæун байдæдта. Хъæбæр берæ бæнттæ фæццудæй тар мегъи хурфи талингæ коми урдугмæ къахнадбæл 'ма бабæй хъæбæр исæстонг æй 'ма загъта: «А хуцау! Аци зиндзинадæ мин цæмæн искодтай? Нарти астæу мæ кой ходуйнагæй байзайдзæнæй, атемæй ку

фесæфон уæд, уæдта æстонгæй дæр ку мæлун, 'ма мæ еу дуйне-бæл цæмæн нæ исæмбæлун кæнис?»

Никкидæр ма хъæбæр берæ бæнттæ коми фæеццудæй, уæдта коми думæгмæ рахъæрттæй, 'ма дуйне фæеррох æй. Ракастæй, 'ма дин уоми ба дуйней лигъз будуртæ, ниллæгтомау, рæсугъд цъæх зæлдæ йибæл, къæхæн фæлмæн æма зæрдæн æхцæуæн. Арвмæ ракаститæ кодта, 'ма йибæл хор дæр æма мæйæ дæр нæ зиндтæй. Сослан хъæбæр фæддес кодта 'ма загъта: «А хуцау! Ци дессаг дуйнемæ мæ бафтудтай? Мæ сувæллонæй ардæмæ кæми нæ фæххаттæн, уæхæн рауæн ку нæбал ниууагътон, уæд атæ ци дессаг рæсугъд будуртæ 'нцæ? Ани æз ку некæд фæууидтон, истонгæй дæр ку мæлун æма кæми ци бахуæрон?»

Йеци рæсугъд лигъз будури цæун байдæдта Сослан 'ма еу цадæ-мæ нихъхъæрттæй. Цади билæбæл ба авд рæсугъд кизги, хуарз йефтонгæй, симдтонцæ. Кизгутти ку рауидта Сослан, уæд æхемеднимæр загъта: «Гъе нур ба мин кæд йеци кизгуттæ йести бахуæрун кæнионцæ!»

Кизгуттæмæ ниццудæй 'ма сæмæ дзоруй:

— Уæ бон хуарз, хуарз кизгуттæ!

Кизгуттæ дæр имæ дзорунцæ:

— Æгас цо, нарти Сослан! Уæлæбæл дæр дæ хуцау берæ уарзта 'ма дæ Мæрдтæмæ дæр, дзенетмæ, дæ цар æма дæ бауæри, цауæйнон рæвдзæй æрбауагъта.

Сослан нæрæмон адтæй 'ма нæбал фæллæудтæй: рæсугъддæр дзи ци кизгæ адтæй, уой хæццæ синди æрхуæстæй.

Сослан Мæрдти, дзенети будури дæр æ фудуагдзинадæ кæми уагъта 'ма семгæ-семгæй кизги цонг фелхъивта.

И кизгæ дæр имæ дзоруй:

— Сослан! А дзенети будур æй, 'ма ами дæр дæ фудуагдзинадæ нæ уадзис, уæлæбæл кудтитæ кодтай, ами, дзенети будури, уотитæ гæнæн нæйис, 'ма дин аци хатт хатир фæууæд, дуккаг хатт ба уотæ мабал бакæнæ, уæд дин хатир нæбал уодзæнæй.

Сослан нæрæмон кæми нæ адтæй 'ма бабæй дуккаг хатт дæр кизги цонг фелхъивта. Дуккаг хатт ма йин æ цонг ку фелхъивта, уæд ин кизгæ нæбал ниххатир кодта, Сосланæн æ базутбæл фæххуæстæй 'ма 'й цади астæумæ низзуввутт кодта. Сослан цади сæрбæл æ къабæзтæ берæ фæттилдта, уæдта 'й дон æ бунмæ райиста. Дони хурфи бунмæ цæйбæрцæ фæеццудайдæ, уæдта цади бунмæ рахъæрттæй, уоми бабæй дуйней хуарз будуртæ байгон æй. Йеци будури фæеццæйцудæй 'ма еу рауæнмæ нихъхъæрттæй, уоми ба дин дуйней адæм ауигътитæй лæудтæнцæ: ка æ къæхæй, ка æ цонгæй, ка йе 'взагæй, ка æ хъурæй; сæ бунн ба содзгæ дортæ цирен кодтонцæ. Сослан сæбæл хъæбæр фæддес кодта 'ма сæ бафарста, сæ гъуддаг уотæ цæмæн æй, уобæл.

Йетæ ба йин загътонцæ:

— Мах ци бакодтан, уэй нæхуæттæ нæхецæн бакодтан: уæлæбæл лæггъуздинæдтæ фæккодтан, нур ба сæ ами ба зиндзинæдтæй фæдæн, анз нин кæмæн æртæ бони, кæмæн ба æртæ к'буæрей, кæмæн ба фулдæр,— ауæхæн зиндзинадæ бавзарун Мæрдти хецауæй тæрхонгонд æй.

Уæд сæмæ Сослан дзоруй:

— Хуæруйнагæй бабæй куд айтæ, æстонгæй ку мæлун, æма уæмæ кæд йести йес, уæд мин бахуæрун кæнетæ.

Йетæ ба йин загътонцæ:

— Мах бон нæй хуæруйнаг райсун нæхецæн дæр æнæ бафæрсгæй, фал мæнæ аци надбæл цо 'ма лæг 'ма уосæмæ нихъхъæртдзæнæ, 'ма дин йетæ баамондзæнæнцæ, кæми бахуæрай, уæхæн рауæн.

Сослан дæр, ци над ин баамудтонцæ, йеци надбæл рацудæй, æма еу лæг æма уосæмæ æрхъæрттæй: лæг æ гъæлæсæй цæхæртæ ундта, уосæ ба йимæ æ к'бохтæ бадаридæ, сæхуæттæ ба сæ дууæ дæр нимпудæнцæ.

— Уæ бон хуарз! — зæгъгæ, сæмæ дзоруй Сослан.

Йетæ дæр имæ дзорунцæ:

— Æгис цо, нарти хуарз Сослан! Уæлæбæл дуйней дæр дæ хуцау берæ уарзта 'ма дæ Мæрдтæмæ дæр дæ цар æма дæ бауæри æрбауагъта, уæдта дин ами дæр хъæбæр хуарз бунат уодзæнæй.

Сослан дæр бабæй сæмæ дзоруй:

— Ци дессаг айтæ, ци кодтайтæ! Уæ гъуддаг уотæ лæггъуз цæмæн æй?

Йетæ ба йин загътонцæ:

— Нæхе фудæй атæ гъезæмарæ кæнæн, уæлæбæл дуйней биннти астæу нæхецæн сосæлтæй хецæн хуæруйнагтæ кодтан, 'ма нур ба йеци давдзинадæ Мæрдти аци зиндзинадæй фæдæн; анз æртæ бони атæ фæгъгъезæмарæ кæнæн, Мæрдти хецау нин гъе уотæ истæрхон кодта.

Уæд сæмæ Сослан дзоруй:

— Æстонгæй мæлун, кæд уæмæ йести йес бахуæруйнаг, уæд мин радтетæ.

Йетæ ба йин загътонцæ:

— Сослан, дæу хуцау берæ уарзуй, 'ма ма гузавæ кæнæ, ба-дæ-æфсаддзæнæй, махæн ба нæ бон нæй нæхецæн райсун дæр æнæ бафæрсгæй, фал мæнæ аци надбæл цо 'ма еу уосæмæ нихъхъæртдзæнæ, 'ма дин йейæ бахуæрун кæндзæнæй.

Ци над ин ниййамудтонцæ, Сослан йеци надбæл рацудæй 'ма еу уосæмæ нихъхъæрттæй. Уосæ сузгъæринæ къелабæл бадтæй, сузгъæринæ цетенæ æ рази, уæдта алли хуæруйнаги дзæбæхæй æ раз идзагæй лæудтæй. Сослан имæ дзоруй:

— Дæ бон хуарз, хуарз уосæ!

Йе дæр имæ дзоруй:

— Агас цо, нарти хуарз Сослан! Уәләбәл дуйней дәр дә хуцау берә уарзта, нур ба дә Мәрдтәмә дәр дә цар әма дә бауәри әрбауагъта, уәдта дин бунат дәр ами, дзенети, дәуәән хъәбәр хуарз йес.

Уәд имә Сослан дзоруй:

— Дә гъуддаг алцәмәй дәр дәуәән уотә хуарз цәмәән әй?
Йе ба йин загъта:

— Авд ләхъуәени 'ма мин авд ности адтәй мәнәән 'ма се 'га-сей дәр әнхузон уидтон, се 'гасемәән дәр хуарз адтәән, ма мин йетә дәр хуарз адтәнцә; мә къохи хъәбәр берә адтәй, 'ма дәттунәй нә аурстон, 'ма, кедәр фәлләвардтон, йетә нур ба мә размә кә-дзосәй ләуунцә.

Уәд бабәй имә Сослан дзоруй:

— Мадта әстонгәй мәлун, 'ма мин йести бахуәерун кәнә.

— Нуртәккә,— зәгъгә, йимә дзоруй,— мә къохи хуцауи фәр-ци берә йес.

Әма йин фингәбәл еу әртә къәбәри февардта. Сослан фингәмә кәсуй 'ма ниссагъәси 'й, әхемеднимәр уобәл сагъәс кодта, 'ма мин йеци әртә къәбәри цәй фагә 'нцә, зәгъгә. Уосә ба йимә дзоруй:

— Сослан! Цәбәл сагъәс кәнис? Хуәргә цәмәәннә кәнис?

Сослан исбадтәй 'ма хуәрун райдәдта, фингәй еу къәбәр ку 'сесидә, уәдта бабәй ә бунати әндәр къәбәр равзуридә, уотемәй Сослан әхе бафсаста, фингә ба уәддәр уәлдай реуәддәр нә фәцәй.

Сослан ку бахуардта, уәдта бабәй уосәмә дзоруй:

— Хуарз уосә, хуәрун дәр мин бакодтай, фал ма ди еу гъуддаг корун: хуцауәй мин ракорә, цәмәй уәләбәл дуйнемә фәстәмә исхезон, уой, 'ма цәмәй нарти астәу мә кой ходуйнагәй нә бай-зайа, Сосланәән, зәгъгә, ә мард кәми фесавдәй, йе дәр нәбал ис-бәрәг әй.

Уосә ба йин загъта:

— Мән бон дәу ракорун нә 'й, фал мәнәә аци надбәл исцо 'ма еу дзәхәрадонәмә нихъхәртдзәәнә, йе ба уодзәнәй дзенети дзә-хәрадонә, дзәхәрадони бәләсти буни ба хъәбәр берә сувәлләнт-тә гъазунцә, гъе 'ма уони бон әй дәу ракорун Мәрдти хецауәй.

Сослан йеци уосәән раарфә кодта, 'ма йин пи над баамудта, йеци надбәл рагудәй. Цәйбәрцә фәццудайдә, уәдта дзенети дзә-хәрадонәмә әрхәртгәй. Дзенети дзәхәрадонәй имә дуйней су-вәлләнттә ракалдәй 'ма йимә дзорунцә:

— Агас цо, нарти хуарз Сослан! Хуцау да уәләбәл дуйней дәр берә уарзта 'ма дә Мәрдтәмә дәр дә цар әма дә бауәри әрбауагъта, уәдта дин бунат равардта мәнәә дзенети дзәхәрадони мах хәццә.

Сослан син, æ хабар ци адтæй, уой радзурдта. Сувæллæнттæ ба йин загътонцæ:

— Коргæ дæ ракæндзинан Мæрдти хецауæй, фал мабал цо уæлæбæл дуйнемæ, фæсмон кæндзæнæ, уæхæн барæ сувæллæнттæ 'ма дæуæй фæстæмæ адæмæй некаемæн йес, 'ма дин ами, дзенети дзæхæрадони, хуæздæр æй, 'ма мабал цо.

— Мæ сæрмæ 'й нæ хæссун,— зæгъгæ, загъта Сослан,— нарти астæу ми йеци кой ку байзайа, Сослани мард, зæгъгæ, кæми феса-вдæй, йе дæр нæбал исбæрæг æй!

— Мадта дæ кæд уотæ хъæбæр фæндуй уæлæбæл дуйнемæ, Нартæмæ, раздæхун,— зæгъгæ, загътонцæ сувæллæнттæ,— уæд нæ хæццæ рауай уæртæ дзæхæрадони кæронмæ, Мæрдти хецаумæ, 'ма дæ гъе уомæй ракордзинан мах.

Æма Сослан сувæллæнтти хæццæ рацудæй 'ма 'й дзæхæрадони кæронмæ Мæрдти хецаумæ, еу устур бæгънæг лæгмæ — æ гъунтæ аллирдæмæ рафелауæ-бафелауæ кодтонцæ, æ цæститæ цæхæрау æрттивтонцæ, æ даргъ рехæ ба йе усхъитæбæл фæстæмæ рагæлста 'ма си æ къелтæ æримбарзта,— уæхæнмæ бахудтонцæ 'ма йин загътонцæ:

— Мæнæ Сослани фæстæмæ раздæхун фæндуй уæлæбæл дуйнемæ, нарти астæумæ, цæмæй æ ходуйнаги кой нæ байзайа нарти астæу: Сосланæн, зæгъгæ, æ мард дæр ци фæцæй, йе дæр нæбал исбæрæг æй, æма ди корæн, цæмæй ин над радтай, уой.

Мæрдти хецау ба йин загъта:

— Ма кæнæ, Сослан, фæсмон кæндзæнæ, ардигæй мабал æздæхæ фæстæмæ, уæлæбæл дуйнемæ.

Сослан ба йин загъта:

— Нарти астæу хъæбæр кадгинæй фæццардтæн, нур ба йеци кой ми байзайун нарти æхсæн, мæ сæрмæ нæ хæссун, 'ма мин æнæ раздæхун нæййес, кæд мин над дæгтис, уæд.

— Мадта дæ ронæ фехалæ 'ма мæмæ дæ фæсонтæ æрбадарæ,— зæгъгæ, йимæ дзоруй Мæрдти хецау.

Сослан æ ронæ фехалдта 'ма Мæрдти хецаумæ æ фæсонтæ бадардта. Мæрдти хецау дæр Сосланæн æ дууæ унебæл æ дууæ къохи æривардта, æхуæдæгта йин загъта:

— Ка 'й зонуй, уæлæбæл дуйнебæл ку нæ æууæндонцæ, Мæрдти ке адтæ, уобæл, уæд сæмæ дæ фæсонтæ-еу бавдесдзæнæ.

Æхуæдæгта сувæллæнттæмæ фæгъгæр кодта, 'ма 'дзэнети дзæхæрадони бæгънæг сувæллæнттæ дæр сæ базуртæ фергъувтонцæ 'ма испæр-пæр кодтонцæ 'ма зелун райдæдтонцæ. Уони базурти дунгæй ба зелæндунгæ фелвæстæй 'ма Сослани фелваста 'ма 'й хæрдмæ хæссун байдæдта, хæссун, 'ма 'й уæлзæнхæ фæккодта. Уæлзæнхæ ку фæцæй, уæд нарти астæумæ æрбацудæй, 'ма йибæл йетæ дæр фæццыйнæ кодтонцæ, уæдта 'й бафарстонцæ, уал анзи кæми адтæй, уобæл.

Сослан ба син загъта:

— Мæрдти адтæн,— зæгъгæ,— 'ма дзенет дæр 'ма зиндонæ дæр фæууидтон.

Уæд имæ Сирдон дзоруй:

— Сослан кæмидæр дзæгъæл фæххаттæй, нур ба æрцудæй, 'ма «Мæрдти адтæн», зæгъгæ.

Сослан дæр æ уæллаг гурæ рабæгънаг кодта 'ма сæмæ æ фæсонтæ равдиста, æ фæсонтæбæл ба финст адтæй: «Мæрдти Барастур».

Йеци финст ку бааргъудтонцæ, уæд си байрагæс æй, Сослан Мæрдти ке адтæй, йе, уæдта, Мæрдти хецау Барастур ке хуннуй, уой дæр базудтонцæ.

Гъе 'ма гъе уæдæйардæмæ байзадæй Мæрдти хецауи нон «Мæрдти Барастур», зæгъгæ.

Сослан ба уойфæсте дæр ма æ хæдзари, нарти æхсæн, дзæбæх фæццардæй.

ХІХ. СОСЛАН/СОЗЫРХЪОЙЫ МÆЛÆТ

52. Сослани мæлæт æма Ойнони Цалх

И нартæ устур нихæси цæлхæмбурдæй бадтæнцæ, 'ма син Сослан загъта, цауæни фæццæуæн, зæгъгæ.

Нарти дзæбæхтæ исарази æнцæ æма Хузæдзæгатмæ цауæни рандæ 'нцæ.

Æстæмæй-астмæ фæххаттæнцæ 'ма неци ирдтонцæ. Нартæ раздахтæнцæ, Сослан ба ма æ уæластæн хæтун райдæдта.

Ци фæххаттæй, уæдта Хъуми будури еу цидæр уорс фæйидта; цæун имæ райдæдта; ни-йимæ-хъæртгæй, 'ма дин йе ба — уорс гъæуанз.

Фехста æй, 'ма и гъæуанз ралигъдæй. Сослан дæр, кумæ фехста, уордæмæ бацудæй, 'ма уоми ба тоги кæлæнтæ.

Æгъзæлбæл цæун райдæдта Сослан, æма 'й денгизи хъæзæмæ бахаста. Уоми ба еу устур æрдозæ, æ астæу ба, æ конд, æ уиндæн нæ, уæхæн кизгæ.

Сослан имæ дзоруй:

— Ами еу сирд ницавтон, 'ма неци фæйидтай?

Йе ба 'й фæрсуй:

— Ка дæ, уой мин зæгъгæ.

— Нарти Сослан дæн, фал мæ цæф сирд ами фесавдæй, æма 'й кæд йескæми фæйидтай, уæд мин æй баамонæ!

— Мадта, кæд Сослан дæ, уæд ацал-ауал бони æз дæу ку агурдон, 'ма мæ дæхецæн бинонтæн аккаг искæнæ, æз ба дæн! Фид-Иуаней кизгæ (уæларвон Марсути кизгæ).

Сослан ба йин загъта, дæу хузæн цади бадæг цубур дзæргытæ Сослан берæ фæйидта 'ма уони æнккæтей бинонтæн нæ хаста, зæгъгæ, 'ма æ бæхи къембур ракъуæрдта.

И кызгæ дæр æ цæстисугтæ æркалдта 'ма æ фидæмæ исцудæй 'ма йин рагъаст кодта, Сослан мæбæл нæ барвæнстæй, зæгъгæ. Ама йин йе ба загъта, нæ дин загътон, йеци лæгмæ дæхе къахæй ма цо, нæ дæбæл барвæнсдзæнæй, зæгъгæ. Уæдта æ фæсдзæуинае Ойнони Цалхæн загъта, цо, æма Сосланбæл куд разелай, уотæ, зæгъгæ.

Курд-Алæгон æй нæугæй байсардта, æма Ойнони Цалх Сослани марунмæ æрцудæй.

Сослан æй ку рауидта, уæд æй сорунтæ райдæдта 'ма 'й сау-гъæдæмæ батардта.

И Цалх фиццагидæр фæрвбунбæл балигъдæй 'ма 'й фæеракæгæнгæ бацудæй; неци йин истухæ кодта, 'ма 'й Сослан дæр ралгъиста:

— Ке лæг лæгъуз, ке гал лæгъуз, уой хай фæууо!

Уæдта фатгхæдбунбæл балигъдæй, 'ма йин йе дæр неци исбил-догъ кодта. Уой дæр ралгъиста Сослан:

— Арти басодзунмæ дæ куд агоронцæ, уотæ дæ хуцау искæнæд!

Уордæгæй ба æхсæрбунмæ ратухстæй. Уоми ба и цилпæ хумæллæги хæццæ исеу æй æма цалхбæл тухсун райдæдта, 'ма 'й Сослан баййафта.

Адæмæн уæ хуцау хуасæ фæккæнæд, зæгъгæ, раарфæ кодта фиц-цаг æхсæрæ 'ма хумæллæгæн, уæдта Ойнони Цалхæн хъамуциæй æ бæрзæй нилхъивта, 'ма йин æ сæр церхъæй æркъуæрон, зæгъгæ, куд загъта, уота ба йимæ и Цалх исдзурдта:

— Уасхæ нæ астæу, æртæ бонемæ Уæрппи бунн Хæрами туппурбæл дæ рази ке уодзæнæн, уобæл; нур ба мин аци надбæл мæ уоди монди ма бацо!

Уасхæ нæ раттун ба фиццаг адæмæн н' адтæй, 'ма 'й Сослан рауагъта.

Ойнони Цалх мæтгълæй раздахтæй æ хæдзарæмæ.

Ци разилдæй, уæдта йибæл Сирдон рамбалдæй 'ма 'й фæрсуй:

— Цæбæл уотæ мæтгълæй цæуис,— зæгъгæ.

Йе ба йин загъта:

— Сосланæн уасхæ равардтон, æртæ бонемæ Хæрами туппурбæл ке уодзæнæн, уобæл, 'ма мæ маргæ кæндзæнæй, ма уобæл мæтгълæл дæн. Мæхе бон ба нецибал æй, 'ма Цалхи ком багъзалдæй.

— Дæу ку исардта Курд-Алæгон, уæд æз дæр уоми адтæн æма дин де 'фсæйнагæй еу къæртхуар радавтон; нур ба дин æй дæттун, 'ма нæуæгæй дæхе байсарун кæнæ, дæ къарттитæ дæр уомæй бампъозун кæнæ 'ма, Сослан уоми хустæ куд кæна, уотемæй ни æ уæргутæбæл разелæ, æндæра борæмæзæй исард æй, 'ма 'й нæ никкæрд-дзæнæ.

Ойнони Цалх исарази æй. Сирдон дæр ин æ къæртт февардта.

И Цалх Курд-Алæгонмæ исхъæрттæй, 'ма 'й йе дæр нæуæгæй байсардта.

Ойнони Цалх æхебæл æ зæрдæ ку бадардта, уæд разилдæй æмæ Хæрами тупшурбæл Сослани хусгæ æриййафта 'ма йин æ дууæ уæрагбæл разилдæй.

И уæргутæ рахаудтæнцæ, 'ма ма Сосланæн айдагъ æ къудурон æризадæй.

Ойнони Цалхи ма идардмæ рауидта 'ма æ уæргутæбæл мудзуратæ рабаста 'ма 'й сорун райдæдта; æр-æй-хæстæгутæ кодта, 'ма йимæ [Ойнони Цалхæмæ] Сирдон дзоруй:

— Хунгондмæ æфтауæ,— зæгъгæ.

Ойнони Цалх дæр хунгонди зелун райдæдта, 'ма 'й Сослан нæбал æййафта: хунгонди æ мудзуратæ хæссун райдæдтонцæ, 'ма рахъан æй.

Æ тог али гъæзбунæй калдæй, уотемæй кæдмæ хуми хъанæй лæудтæй Сослан! Уотæ ба æ сæрти еу халон æртахтæй æма кæуй Сосланбæл:

— Гъо нæ али бони идзаг фингæ, али ком нин фидæйдзаг ка дардта, куд цæрдзинан!

Сослан дæр им дзоруй:

— Рауай, мæнæ ци фидтæ æмбуйдзæнæй, уонæй йеститæ рахуæрæ, кенæ, ка ниххæстæй, йеци тоги гæшпæлтæй.

Халон дæр имæ æхе æрбаласта, 'ма 'й уæдта Сослан дæр ралгъиста:

— Бон-изæрмæ адæми куд æлгъетай, йе ба сæбæл куд нæ цæуа, ду ба уобæл дæ мæстæй æхсæвæ-бонмæ дæ къахæй бæласи къадобæл ауигъдæй куд лæууай, уотæ!

Уæдта йимæ робас æрцудæй; фæхъхъондз кодта, уæдта Сослани тогтæмæ æхе баласта, 'ма 'й йе дæр ралгъиста:

— Адæм дæ дæ цармæ сорæнтæ, дæ фид ба куйтæн дæр хæран фæууæд!

Æрагиу ба йимæ берæгъ æрцудæй, 'ма йибæл йе ба зæрдæй фæккудтæй.

Сослан дæр ин хуæрун кодта фидæй, ниуазун ин кодта æ тог, 'ма и берæгъ бунтон никкæуидæ, нидздзиназидæ.

Йе цæгтадæ йин ку базудта Сослан, уæд ин раарфæ кодта:

— Бацæунмæ дин мæ зæрдæ куд уа, раздæхунмæ ба æнæкурд кизги зæрдæ, уотæ!

Уæдта Сирдон фелвæстæй 'ма идардæй кæугæ æрбацудæй:

— Нарти хуæрзигурд Сослан! Дæуæн ауæхæн æгадæ мæлæтæй рамæлун аккаг бæргæ нæ адтæй!

Сослан ба йин загъта:

— Дæ кæун ниууадзæ, фал мин нартæмæ гъæргæнæг фæццо!

— Фестæгæй кæд уодзæнæн, 'ма дæ бæхбæл цæуон.

— Мæ цæстæуингæй мæ бæхбæл сомигонд дæн, 'ма йибæл еу аууони рабадæ 'ма цо!

Сирдон дæр æй еу тæрфæмæ баласта 'ма йин йе 'фтаутити бу-

ни кокойни синдзитæ бакодта, уотемæй ибæл рабадтæй 'ма 'й Сослани рæзти æрбатардта хъиллишпитæгæнгæ.

— Ци æнахъæл æй дæ бæх, Сослан,— зæгъгæ, йимæ дзоруй.

— Гъо, цифæнди дæр уæд, тагъд цо æма Ахсийнæн фегъосун кæнæ!

Сирдон и бæх ниххуаста 'ма йеци-еу уадæй нарти устур нихæси рæзти исцудæй. И бæхæн æ хед æ фæсхъостæй калдæй хъопæгътæй, æ тог али пъæзбунæй калдæй, 'ма уотемæй нарти Алæгмæ исмедæг æй.

Уоми ба нартæ кувди бадтæнцæ. Сослани хабар ку фегъустонцæ нартæ, уæд имæ хъæндзалгун уæрдунтæ ракодтонцæ, хуарз ин цирт исдастонцæ, 'ма Сослан цæрдæй æ циртмæ бацудæй æ цирти хицæмæ.

Æ циртмæ цæунбæл ба бауосиат кодта:

— Мæ церхъ, ме 'схъæр, мæ сагъадахъ — уони Деденæги фурт Йерæхцауæн раттетæ, 'ма мин йе мæ тог райсæд Ойнони Цалхæй. Мæ бæх ба мин афæй исхæссетæ, уæдта 'й Сирдонæн раттетæ, йе ба йибæл æхецæн йеститæ коса!

Ахсæртæгтатæй ма ка 'дтæй, йетæ исæнхæст кодтонцæ Сослани уосиат.

Деденæги фурт Йерæхцау дæр Ойнони Цалхи фæсте зелун райдæдта 'ма 'й некæми йирдта. Уæдта 'й къæсибадæг уоси амундæй æеронд уæлмæрдти еу ихалд убайи иссердта нарти устур богъа 'ма йибæл исæмбухта. Йерæхцау дæр имæ ниццудæй 'ма 'й [Цалхи] уоми листæг къуæхтæ никкодта.

Сирдони ба Сослани бæх, донмæ 'й куд ласта, уотемæй ницпавтæ æ зæбæтæй, 'ма йе дæр рамардæй.

53. [Созырыхъойы мæлæт]

Гæтæджы фырт гæды Сырдон Малсæджы Цалхмæ ссыди.

— Гъе, мардзæ, Малсæджы Цалх, Созырыхъойæн йæ адзал дæуæй у, æмæ иу скъæрд ракæн дæхи.

— О, фыдæбонь лæг у уый! Уый мыл иу хæст куы фæуа, уæд мæ дæндагæй дæр бахæрдзæн. Ницы бакæндзынæн уыимæ.

Гæнæн куынауал уыди, уæд Гæтæджы фырт гæды Сырдон дъуадæс хъугæй баххуырста Малсæджы Цалхы. Æмæ сразы ис уæд Малсæджы Цалх дæр.

— Æмæ йæ кæм ссардзынæн, кæм, мæхи аскъæрдзынæн иу скъæрд, фæлæ?

— Уый алыбон дæр вæййы цуаны, Зилахары быдыры. Æмæ йын уым мусонг ис. Сихорыл сын уым æнæ хуысгæ нæй. Æмæ уым цыдæриддæр адæм уа, æмбæлттæ ма йын уыдзæн, иунæгæй нæ уыдзæн,— сепшæтыл дæр-иу ратул, хъауджыдæр нæу, уæддæр Созырыхъо уым уыдзæн.

Созырыхъо йæ дыуадæс æмбалимæ цуан кæны Зилахары быдыры.

— Ацæут мусонгмæ, уæ фæллад æрвадзут, сихор дæр у, æз та ма искуыты разилон,— [загъта Созырыхъо йæ 'мбæлттæн].

Уыдон æхсæзæй иуырдыгæй хуыссынц, æхсæзæй — иннаердыгæй мусонджы, сæ къæхтæ кæрæдзимæ.

Малсæджы Цалх ныггуыррицц ласта Созырыхъойæн уым æнхъæлæй. Дыуадæссыл дæр йæхи рауагъта æмæ дыуадæсæн дæр сæ зæнгтæ ахауын ласта. Дыуадæс дæр фæмард сты.

Созырыхъо æрбацыди.

«Гъе, хуыцау мæ куыд фесæфта! Ай Малсæджы Цалх йедтæмæ ничи уыдаид»,— [загъта йæхицæн, йæ 'мбæлтты мардæй куы федта, уæд].

Малсæджы Цалх фæлидзы, Созырыхъо йæ фæстейы фæсурьы. Хъæдмæ йын сирвæзти, фæрвбынмæ.

— Ма ауадз, фæрв, ме знаг фæлидзы, дæ хорзæхæй! — дзуры Созырыхъо фæрвмæ.

— Фыддæр дын куы фенин ноджыдæр,— загъта фæрв.

— Хъæды дæ гæбæрдæрæй хуыцау фæцæрын кæнæд,— ралгыста йæ Созырыхъо.

Тæрсбынмæ сирвæзти Малсæджы Цалх.

— У, мардзæ, тæрс, ме знаг фæлидзы, æмæ мын æй бауром!

— Ноджыдæр дын фыддæр куы фенин. Мæ иу бæлас хъæуваг уыдаид: æддæмæ мæ уыдаг ды нæ ауагътай.

— Хуыцау дæ адæмæн æнцонгуыст фæкæнæд.

Фæлидзы Малсæджы Цалх уырдыгæй дæр, бæрзбынмæ сирвæзти.

— Уæ, бæрз, бæрз, хуыцауы хатыр бакæн, ме знаг дыл фæлидзы, бауром æй!

— Дæуæн знаг чи у, уый мæнæн дæр знаг у.

Бæлас фæсæррæтт ласы æмæ Малсæджы Цалхы смидæг вæййы. Размæ ницыуал æнтысы Малсæджы Цалхæн.

— Æмбал кæмæн нæй, уыцы иунæг хуыцау, дæ уис дын адæм физонæджы уæхстæн куыд агурой,— бæрзæн арфæ кæны Созырыхъо,— дæ бын сызгъæрин æмæ æвзист куыд festa, хуыцауы афтæ бафæндæд.

Сæййафы йæ Созырыхъо, йæ знаджы, æрцахсы æмæ йæ æркæны йæ хæдзармæ.

— Æз дæуæй цалынмæ авд азы фаджыс фæласон, мæ маестытæ дæ цалынмæ сисон, уалынмæ мæ хуыцау ма амарæд,— загъта Созырыхъо.

Авд азы дзы фаджыс фæласы. Къуыпп, дзыхъхъ кæм вæййы, уым æй дæллаг цалх скæны.

— Мæ уд æрдуйæ нарæгдæр сси, амар мæ фæлтау, ацы фыдæбæтты бæсты,— дзуры йæм Цалх.

— Нæ дæ марын, цалынмæ де скæнæджы амарай, уалынмæ. Ард мын бахæр, куыд де скæнæджы амардзынæ, ардыгæй куы ацæуай, уæд, æмæ дæ уадзын.

— Амардзынæн,— зæгъгæ, йын ард бахордта.

Араст и, фæцæуы. Иу ран æй иу хъæуы уынгты цæуын хъуыд. Уыцы хъæуы уынгты фæцæуы. Гæтæджы фырт гæды Сырдон йæ размæ зæронд лæджы хуызы иу цæхгæрмæ уынджы фестадид.

— Дæ фæндаг раст, Малсæджы Цалх! — дзуры йæм зæронд лæг.— Цы кæныс, цæй æнкъард дæ?

— Цы кæнон, мæ хицауы марынмæ цæуын,— дзуапп радта Малсæджы Цалх.

— Æмæ йæ маргæ цæуыл кæныс? Дæ ард куыд нæ фесæфа, афтæ йын йæ къахы æнгуылдзтыл атул, куыд ын ницы уа.

Ницы йæм байхъуыста Цалх, йæ цыд кæны фæндагыл. Хъæуы астæумæ куы схæццæ, уæд та йæ размæ зæронд усæй фестад Сырдон æмæ йæм дзуры:

— Дæ фæндаг раст, Малсæджы Цалх! Цы кæныс, цæй æнкъардæй цæуыс?

— Цы кæнон, дæ рын бахæрон, мæ хицауы марынмæ цæуын.

— Омæ йæ маргæ цæуыл кæныс? Дæ ард цæмæй нæ фесæфа, уый тыххæй йын афтæ йæ къахæнгуылдзтыл атул.

Ницы йæм байхъуыста [Цалх], фæцæуы, йæ цыд кæны. Хъæуы сæр та ногхъуынтæуадзæг лæппуйæ йæ размæ фестад, уый дæр та Сырдон, Гæтæджы фырт, æмæ та йæм дзуры:

— Дæ фæндаг раст, Малсæджы Цалх. Цы кæныс, цæй æнкъардæй цæуыс?

— Цы кæнон, мæ хицауы марынмæ цæуын,— дзуапп ын радта Малсæджы Цалх.

— Маргæ йæ цæуыл кæныс, маргæ, дæ ард куыд нæ фæдзæгъæл уа, афтæ йын æфсонæн йæ къахæнгуылдзтыл атул.

Ницы та байхъуыста уæддæр. Фæцæуы сæхимæ Малсæджы Цалх.

«Цымæ мæ уыцы зæронд лæг йæхицæн цы агуры? — æрхъуыды кодта Цалх.— Цымæ мæ уыцы зæронд ус йæхицæн цы агуры? Цымæ уыцы ногхъуынтæуадзæг лæппу дæр йæхицæн цы агуры? Цæй, æмæ мын уыдон æртæйæ кæй загътой, уый бакæнон». Æмæ ссыд, куыд ницы йын, йæ хицауæн, уыдаид, афтæ йæ къахæнгуылдзтыл атылди.

Бонтæ, къуыритæ дæр та рацыди. Йæ маестытæ, йедтæ куы ссыдысты Малсæджы Цалхæн дæр, уæд та йæм Гæтæджы фырт гæды Сырдон цæуын райдыдта.

— Гъе, мардзæ, Малсæг*, иу скъæрд ма дæхи ракæн.

— Мæнæ гæды гацца, ныууадз мæ, атæппæт фыдбылызтæ мын ды уыдтæ!

* Ам æм хицауы номæй дзуры Цалхмæ.

Бын бауæд фос — фос кæй нæ сайы! Баххуырста та йæ фосæй, бабадт йæ быны, нал та йæ уадзы. Сразы та ис Малсæджы Цалх.

Созырыхъо та цуаны уыди уыцы быдыры. Йе 'мбæлттæ æдде, цуаны, Созырыхъо мидæгæй мусонджы хуыссы. Раскъæрдта Малсæджы Цалх йæхи. Созырыхъойыл рауагъта йæхи, æмæ, дæ фыдгул афтæ, йæ зæнттæ йын ахауын ласта.

Фæсæррæтт ласта Созырыхъо æмæ йæ фæсте фæхæссы уыцы мæстæй, уыцы тæвдæй. Сæййафынмæ йæ куд хъавы, афтæ Гæтæджы фырт гæды Сырдон йæ размæ фæци Малсæджы Цалхæн:

— У, мардзæ, Малсæджы Цалх, карстмæ [хосгæрстмæ], кæрдзыхмæ!

Малсæджы Цалх хъæбæр кæрддзыхы фæмидæг и, хосгæрсты. Созырыхъо дæр йæ фæстæ уым фæмидæг и. Хъæбæр кæрддзыхтæ зæнджы магъзы куы суадысты, уæд Созырыхъо бахъил иуфарс, ахаудта, уæдæ ма цы кодтаид.

Малсæджы Цалх йæ хæдзармæ афардæг.

Цæргæс йæ сæрты æрбатахт Созырыхъойæн.

— Борæтæм мын хъæргæнæг фæу, Хæмыц æмæ Уырызмæгмæ — мæ дыууæ 'фсымæрмæ: нарты Созырыхъо Зилахары быдыры æнæ цæстытылхæцæгæй мæлы.

— Фыддæр дын куы фенин: фæлладæй-иу быдыры йе къуыппыл, йе бæласыл абадон, афтæ мæм-иу дæ фат фæдардтай, æнæбайрайгæ дзы фæуай.

Йæ сæрты зæрватыкк æрбатахт, хуыцауы уарзон зæрватыкк.

Хатиагау æм дзуры Созырыхъо:

— Борæтæм мын Хæмыц æмæ Уырызмæгмæ хъæргæнæг фæу, Хъайтар æмæ Битар — мæ дыууæ фырты, уыдонмæ дæр мын хъæргæнæг фæу.

— Æлвгъау лæг дæ ды ам æнæ цæстытылхæцæгæй амæлынмæ. Нырæккæ! — загъта зæрватыкк æмæ ныппæррæст ласта.

Борæты аххæрæгыл абадти. Ныцъыбар-цъыбур сæм кодта Хъайтар æмæ Битармæ:

— Уæ фыд Созырыхъойы уын Зилахары быдыры Малсæджы Цалх амардта.

Хæмыц æмæ Уырызмæг фæцæуынц Зилахары быдырмæ Созырыхъойы ласынмæ. Хъайтар æмæ Битар сæ бæхтыл абадтысты, Малсæджы Цалхы фæстейы сурынц. Уый денджызмæ йæхи саразы, Малсæджы Цалх, уыдон дæр йæ фæстæ уайынц денджызы 'рдæм.

Малсæджы Цалх денджызы фæмидæг и.

Хъайтар загъта:

— Хуыцæутты хуыцау, цалынмæ Малсæджы Цалх фæстæмæ хуыскъмæ цæуа, уалынмæ мæ ацы ран денджызы был æд бæх цавдур фестын кæн.

Хъайтар æд бæх цавдур фестад денджызы был.

Битар загъта:

— Хуыцæутты хуыцау, цалымæ Малсæджы Цалх денджызы уа, уалымæ мын мæ бæх кæф фестын кæн.

Йæ бæх кæф фестад, баленк кодта денджызы, æмæ афардæг Малсæджы Цалхы фæдыл Битар, кæфыл бадгæйæ.

Хæмыц æмæ Уырымæг Созырыхъойы сластой удмидæгæй сæ хæдзармæ.

Мæрдтæй Созырыхъомæ рацыд Кæфты сæр Хуыйæндон-æлдар.

— Гъей, Созырыхъо, Созырыхъо! Мæнæн стыр дзæнæт ис, æмæ, мемæ куы уаис, уый мæ фæнды.

— Цæй-ма, цы сгуыхты фæдæ? Цæй тыххæй дын ис дзæнæт?

— Æз кæрдзындæттон уыдтæн, æмæ мын уый тыххæй дзæнæт ис.

— Дæхи куы аласис, дæ кæфы смагтæнгæ, мæн дæуимæ цæутгæ чи фена, уый мын цы зæгъдзæн.

Мæгуыр лæджы гал та йæм рацыд Мæрдтæй.

— Гъе, Созырыхъо, Созырыхъо, мæнæн стыр дзæнæт ис Мæрдты, æмæ, мемæ куы уаис, уый мæ фæнды.

— Цæй-ма, цы сгуыхты фæдæ?

— Мæгуыр лæджы гал уыдтæн, цæдисæй фæкуыстон, сихоры хæрдыл-иу хицауы галаен — хос, мæнæн та — фæлхор. Æмæ мын гъе уыдæтты тыххæй ис дзæнæт.

— Ацу, дæу дæ бæрзæй хордта, ныр та демæ цæуон! — загъта йын Созырыхъо.

Мæгуыр лæджы фырт æм иубон рацыди æмæ загъта:

— Созырыхъо, лæппу дæн, нæ дæм уæндын. Мæнæн дзæнæт хъæлæкк ис, æмæ, мемæ куы уаис, уый мæ фæнды.

— Ды та цы сгуыхты фæдæ? Цæмæн дын ис дзæнæт?

— Æз мæ мадæн иунæг лæппу уыдтæн, æмæ мæ æртæ хъал барæджы сæ хуыцауы хъалæй амардтой. Æмæ мæ мадæн загътон: «Мæ гæртæ мын мемæ цæвæр, стæй мын-иу уыимæ æртæ сабатæхсæвы сабатизæртæ скæн». Æд гæртæ мæ бавæрдта, æртæ сабатæхсæвы мын сабатизæртæ скодта. Фыццаг хатт куы ахаста сабатизæр, уæд хуыцау уыцы æртæ хъал барæджы уæлмæрдты кæрæтты æруагъта. Мæ мад устытæм дзуры: «Уæртæ уыцы барджыты æрбаздахут, мæ фырты æмгæртæ сты, хорз сæ фенут, сымах фæг дæр ма дзы уыдзæн, бирæ дзы куы ис». Æрбаздахынц лæппуты æртæйы дæр. Хорз сæ фенынц, сæ къухы цы ис, уымæй. Араст сты лæппутæ, фæцæуынц. Иу иннæтæн дзуры: «Ныр æз куы нæ уыдаин, уæд уын ацы минас кæм уыдаид?» Алчи дæр сæ йæхицæй æппæлы. «Мæ фæнд дзы уыд», «Мæ фæнд дзы уыд», дзургæ æмæ хъазгæ фæцæуынц. Уыдон базыдтой, дыккаг сабаты дæр та сабатизæр кæндзысты, æмæ та æрбацыдысты сæ хъал бæхтыл уæлмæрдмæ. Хорз æмбисонды уынд та сын фæкодтой, хæрз хъæлдзæгæй та уæд афардæг сты хъазгæ, худгæ, ай нæ къахы фæллой у, æгъгæ. Æртыккаг æхсæв дæр та æрцыдысты ууылты. Зыдтой та, сабатизæр дзы кæй уыд-

зæн, уый. Хорз та сæ федтой мæ рухсadjы тыххæй. Æмæ араст сты, фæцæуынд та худгæ. Мæн мæ ингæны къæйттæ нал баурæдтой, стыдтон сæ хæрдмæ æмæ æртæ дæспуйы дæр амардтон. Æмæ мын гъе уый тыххæй дзæнает ис.

Созырыхъо загъта:

— Уæдæ æз демæ цæуын, Мæрдтæй рацæугæйæ йæ тут чи райста. Гъе, Хæмыц æмæ Уырымæг, ингæн мын скæнут: иу рудзынг мын-иу дзы хурыскæсæнырдæм, иу йæ тæккæ астæу, хур æм бон сихорафон куыд кæса, иннæ та — ныгуылæнырдæм. Мæ фæттæ мын цæвæрут мемæ æд æрдын.

Цæвæрдтой Созырыхъойы ингæны, нывæрдтой йын йемæ йæ фæттæ, йе 'рдын — алцыдæр, куыд бафæдзæхста, афтæ.

Хæмыц æмæ-иу Уырымæг загътой Сырдонæн:

— Созырыхъойы бæх æгæр хъал кæны æнæ бадтæй, дæ хорзæхæй, абад ыл-иу.

— Мæ хæдзар фехæлд, уый зæгъын та мын уæ цæст куыд уарзы? Ме 'фсымæры бæх...— загъта-иу Сырдон æмæ-иу кæуын, æрди-аг систа.

Куы йæм-иу фæцæйцыд бæхмæ, уæд-иу афтæ: «Уæ, дæуыл та мын чи бады, мæ зæрдæ дыл бадын нæ комы». Хъæугæрон-иу куы фæци, уæд-иу бæх иуырæм, иннæрдæм аскъæры: «Гъе, цы ма дын фенон, Созырыхъо, дæ хæзнатæ мæнæн базадысты!»

Иубон та бæхыл сбадти, Созырыхъойы бæхыл. Ацыди уæл-мæрдтæм. Созырыхъойы ингæны алыварс æй ратæр-батæр сисы.

«Гъе, Созырыхъо, цы ма дын фенон, дæ буц бæх мæнæн баззæди! Ацы бон... йæ зæппадзыл куы нæ ныбодан, уæд нæ уыдзæн: амæй мæ бирæ мæстытæ ис»,— загъта йæхицен.

Фæдджитæ йæ уæлдымæгмæ куы феппæрста, æрбадон хуынчъы, зæгъгæ, афтæ йæ уый [Созырыхъо] фатæй сгæрах ласта. С... сæмбæлд æмæ сæрæй ыссæррæтт ласта фат. Сырдон уым ныммард.

54. Нарты Сосланы мæлæт

Хуры чызг Хурмæ ссыдис æмæ йæм бахъаст кодта, абон мæ нарты Сослан бафхæрдта, зæгъгæ.

Æмæ Хурмæ тынг хъыг куыд фæкастис, уымæ гæстæ Барсæджы Цалхмæ басидтис æмæ йын загъта:

— Мæ чызджы мын бафхæрдта нарты Сослан, æмæ ацу æмæ дзы нæ маст куыд райсай, афтæ.

Уæд ын Барсæджы Цалх загъта:

— Уæ маст дзы райсдзынæн, фæлæ йæ аргæ та кæм скæндзынæн,— зæгъгæ.

Хур ын загъта:

— Æз æй хъахъхъæндзынæн æмæ йæ куы ссарон раны, уæд дын зæгъдзынæн,— зæгъгæ.

Уæд иухатт нарты Сослан хæтыны ацъдис æмæ иу ран бафынæй; афтæмæй йæ Хур куы сбæрæг кодта, уæд Барсæджы Цалхæн загъта:

— Далæ иу ран быдыры хуыссы, æмæ ацу æмæ дзы нæ маст райс,— зæгъгæ.

Барсæджы Цалх рацъдис, æрцъдис уæларвæй зæхмæ æмæ тулын байдыдта. Сосланмæ куы бахæццæ ис, уæд ын йæ сæрыл атылдис. Барсæджы Цалх уыдис сыгъдæг æндон, æмæ Сосланы сæрыл цæхæртæ скалдта. Сослан фæстейæ дзуры:

— Гъæ, уæртæ хъуымиаджы фæлахс, дард мын нæ фæлидзды- нæ,— зæгъгæ.

Фæстейæ йæ сурын байдыдта, æмæ иу ран фæрвхъæдмæ бахæццæ ис, æмæ нарты Сослан хъæр кæны хъæдмæ:

— Уром уыцы хъуымиаджы фæлахсы,— зæгъгæ.

Фæрвхъæд Барсæджы Цалхыл здыхсын байдыдта, фæлæ йын йæ бон ницы сси.

Нарты Сослан фæрвхъæдмæ куы бахæццæ ис, уæд ын раарфæ кодта:

— Адæм дæ ахорæнæн дарæнт,— зæгъгæ.

Уæд та уырдыгæй Барсæджы Цалх бахæццæ ис тæрсхъæдмæ, æмæ та Сослан хъæр кæны хъæдмæ:

— Уром уыцы хъуымиаджы фæлахсы,— зæгъгæ.

Тæрс дæр здыхсын байдыдта æмæ йæ дзæвгар баурæдта, фæлæ та уымæн дæр аирвæзт. Уæд æм нарты Сослан бахæццæ ис тæрсхъæд- мæ æмæ йын раарфæ кодта:

— Адæмæн адджын чи уа, гъе ахæм хæринæгтæ дыл зайæнт,— зæгъгæ, æмæ уæд тæрсыл зайын байдыдтой тæрсытæ.

Уæд та Барсæджы Цалх бахæццæ ис уырдыгæй æхсæрхъæдмæ, æмæ та нарты Сослан уымæ хъæр кæны:

— Уром хъуымиаджы фæлахсы,— зæгъгæ.

Æхсæр дæр та йыл здыхсын байдыдта, æмæ йæм нарты Сослан тынг бахæстæг и, гъе уый онг æй нæ уагъта, стæй та Барсæджы Цалх æхсæрхъæдæн дæр аирвæзт. Уæд та уымæ дæр бахæццæ ис нарты Сослан æмæ йын раарфæ кодта:

— Адæмæн адджын чи уа, гъе ахæм æхсæртæ дыл куыд зайа,— зæгъгæ, æмæ æхсæрыл зайын байдыдтой æхсæртæ.

Уæд бахæццæ ис Барсæджы Цалх бæрзхъæдмæ. Ныхъхъæр код- та нарты Сослан бæрзхъæдмæ дæр:

— Уром хъуымиаджы фæлахсы,— зæгъгæ.

Бæрзхъæд дæр та йыл здыхсын байдыдта уæрдæхау æмæ йæ нал ауагъта. Уыцы ран æй байæфта Барсæджы Цалхы нарты Сослан æмæ йæ йæ быны æркодта, йæ уæраджы сæргæй йæ алхъывтытæ кодта, æмæ Барсæджы Цалхæн йæ хъуырæй туг акалдис.

Уæд Барсæджы Цалх куы фæтарстис йæхицæн, уæд нарты Сос- ланæй хатыр курын байдыдта:

— Никуыуал бакæндзынæн афтæ, æмæ мын бахатыр кæн,— зæгъгæ.

Нарты Сослан дзы дзырд райста æмæ йæ ауагъта. Сослан йæхæдæг бæрзхъæдæн раарфæ кодта:

— Адæм дæ физонæджы уæхстæн кувынмæ дардмæ дар куыд агурой, афтæ!

Нарты Сослан рацыди йæ хæдзармæ, Барсæджы Цалх та ссыдис уæларвмæ. Уæларвмæ ссыдис æмæ Хурмæ бацыдис æмæ йын рахъаст кодта:

— Нарты Сосланæн йæ сæрыл атылдтæн æмæ йын ницы бакодтон,— зæгъгæ.

Уæд ын Хур загъта:

— Уый у йæ'гас дæр æндон, æрмæстдæр йæ уæраджы сæртæй йедтæмæ, æмæ йын йæ уæраджы сæртыл куы нæ атулай, уæд ын ницы бакæндзынæ,— зæгъгæ.

Уæд та йæ Хур хъахъхъæнын байдыдта, æмæ, иухатт нарты Сослан хæггыны куы ацыдис æмæ та бирæ куы фæхатт, уæд иу ран быдыры бафынæй ис, æмæ та Хур Барсæджы Цалхæн загъта:

— Далæ та быдыры иу ран бафынæй, æмæ йæм ацу æмæ йын ацы хатт йæ уæраджы сæртыл атул,— зæгъгæ.

Уæд Барсæджы Цалх рацыдис уæларвæй æмæ, Сосланы куы ссардта, уæд ын йæ уæраджы сæртыл атылдис. Уæрджыгæ дыууæ дæр ахауын кодта. Сослан ма бæргæ ракасти, фæлæ сыстын йæ бон нал ссис. Сослан уым базда æрдиагтæнгæ.

Уæд, иукъорд рæстæджы йыл куы рацыд, уæд æм бирæгъ фæзындис; бирæгъ йæхи скæуæг кодта æмæ загъта:

— Уæй, нæ алы боны холы, нæ алы боны хорз, нарты Сослан, дæу руаджы куы цардыстæм,— зæгъгæ.

Уæд ын Сослан загъта:

— Мауал хъынцъым кæн, фæлæ 'рбацу æмæ дæхи бафсад,— зæгъгæ,— мæнæ мæ зæнтæй.

Бирæгъ нæ бакуымдта, æмæ йын уæд Сослан раарфæ кодта:

— Балæбурынмæ дæм уæд мæ зæрдæ, фæстæмæ ралидзынмæ та чызджы зæрдæ,— зæгъгæ.

Уæд та рувас дæр фæзындис. Рувас дæр та кæугæ бацыдис, æрдиагтæнгæ:

— Уæй, нæ алы боны холы,— зæгъгæ, загъта,— нæ алы боны хорз, чи ма нæ дардзæн,— зæгъгæ.

Æмæ та нарты Сослан уымæн дæр загъта:

— Мауал хъынцъым кæн, фæлæ æрбацу æмæ мæнæ мæ зæнджы дзидзатæй дæхи бафсад,— зæгъгæ.

Рувас дæр та нæ бакоммæ кастис æмæ та хъынцъымгæнгæ аздæхтис. Уæд та уымæн дæр раарфæ кодта нарты Сослан:

— Сырдтæм дæуæй зондджындæр куыд нæ уа, афтæ.

Уæд та сынт æрбатахтис æмæ та уый дæр æрдиаг кæнын байдыдта:

— Уæй, нæ алы боны холы,— загъта,— нæ алы боны минас, чи ма нæ дардзæн,— зæгъгæ.

Уымæн дæр та загъта:

— Мауал хъынцъым кæн, фæлæ 'рбацу æмæ мæнæ мæ зæнджы дзидзатæй дæхи бафсад,— зæгъгæ.

Сынт дæр та нæ бакуымдта, æмæ йын нарты Сослан уæд раарфæ кодта:

— Кæмдæриддæр холы уа зæххыл, уырдыгæй дæ цæстмæ туджы цæджындзæй куыд лæууа, афтæ,— зæгъгæ.

Уæд та халон æрбатахтис; халон дæр та фæхъынцъым кодта, цыма йын тынг хъыг уыди, уыйау, стæй йæм уæд Сослан дзуры:

— Мауал хъынцъым кæн, фæлæ 'рбацу æмæ мæ зæнджы дзидзатæй дæхи бафсад,— зæгъгæ.

Халон бацыдис æмæ хæрын байдыдта нарты Сосланы зæнджы дзидзатæ. Уæд æй Сослан ралгъыста:

— Л... йедтæмæ дын бахæрын мацы уæд,— зæгъгæ,— адæмы дæлбынты куыд хауай, афтæ.

Уæд æй бавæрдтой, куыд загъта нарты Сослан,— зæппадзы. Уым-иу æй алыбон дæр йæ ус бæрæг кодта.

Сырдонимæ нарты Сослан рагæй дæр уыдис знаг, æмæ-иу æм уый та райсомы раджы хæрæджы бæркъатæ ныххаста æмæ сæ-иу бакалдта, мæнæ дын хæринаг, зæгъгæ; афтæмæй йæ нарты Сырдон мæстæй мардта.

Уæд æм иубон, Сосланмæ, йæ ус æрцыдис, æмæ йын загъта Сослан:

— Сырдон мæ цæрын нал уадзы, мæстæй мæ мары, æмæ ма-иу нæ дынджыр фыдис рахæсс,— зæгъгæ.

Ус æм ныххаста фыдис, æмæ йæм Сырдон куы ныццыдис мæстæй марынмæ, уæд æй нарты Сослан фыдисæй ацахста æмæ йæ йæхимæ баласта. Куы йæ баласта, уæд æй ныццæфтæ кодта, алхъывтытæ йæ кодта, æмæ йæ хъæлæсæй туг скалдис.

Сырдон куы фæтарстис, уæд дзы хатыр курын райдыдта:

— Никуыуал дæм æрцæудзынæн,— зæгъгæ,— ауадз мæ!

Мæ йæ уæд ауагъта. Уæдæй фæстæмæ йæм Сырдон æмгæрон нал бацыдис.

Нарты Сослан дæр амардис уым; фæлæ Мæрдтæй дæр фæдисы хабармæ нæ лæууыдис. Фæдисы хъæр фæцыдис нарты, уæд-иу нарты Сослан йæ зæппадзæй рагæпп кодта æмæ-иу фарста:

— Чердæм фæдис?— зæгъгæ; афтæмæй æххуыс кодта нарты Сослан нартæн Мæрдтæй дæр ма.

Уæд рæуæдгæс уæлмæрдтæм аскъæрдта фос æмæ йæ бафæндыдис нарты Сосланы фенын. Ныхъхъæр кодта нарты Сосланы зæппадзы цур, фæдис, зæгъгæ.

Сослан рагæпп ласта æмæ дзуры:

— Чердæм фæдис? — зæгъгæ.

Рæуæдгæс загъта:

— Дæ фенын мæ фæндыдис, æмæ уый тыгхæй ныхъхъæр кодтон, æндæр ничердæм ис фæдис.

Уæд Сослан загъта:

— Гъе уæууæй,— зæгъгæ, загъта,— нарты рæуæдгæстæ мæ хын-джылæг кæнын куы байдыдтой,— зæгъгæ, æмæ уыцы бонæй ацы бон-мæ фæдисмæ нал рацыдис.

55. Сослан Мæрдтæмæ кутемæй цудæй

Ойнони Цалх Сосланæн æ зæнгитæ ку рахаун кодта, уæд ин нар-тæ хуарз цирт исаразтонцæ, 'ма Сослан цæрдæй циртмæ бацудæй.

Сосланæн искурдиадæ адтæй, 'ма ракурдта хуцауæй, али фæдеси дæр ин рацæуни барæ куд адтайдæ, уотæ. Æма фæдес ку фæццæ-уйдæ, уæдта æ циртæй ралæборидæ 'ма уотемæй нартæн агъаз код-та Мæрдтæй дæр ма.

Бухатт ба нарти хугæс Сослани цирти рæзти æрцудæй 'ма фæф-фæдес кодта:

— Гъæй, Сослан, нæ фондс нин фæтгардæуи!

Сослан дæр рагæшп ласта, ракæс-бакæс ракодта 'ма дзоруй хугæсмæ:

— Цирдæмæ фæдес?

Йе ба йин уотæ:

— Фæдес нæййес, фал дæ некæд фæйидтон 'ма уой туххæй фæгъ-гъæр кодтон, кæд дæ фæйининаæ, зæгъгæ.

Гъигæ йин куд н' адтайдæ, 'ма Сослан ракурдта хуцауæй, Мæр-дтæй æздæхун ин куд н' адтайдæ, уотæ. Мæрдтæй æздæхун ин нæбал адтæй, фал Мæрдтæмæ цæун дæр не 'ндиудта æ тоггин Тотрази фурт Алибегæй.

Нарти дзæбæхтæй уоми ка 'дтæй: Саулæг, хуарз Хириуфиндз, Къандзи фурт Сæууай, [уæдта] уадмеритæ, гумеритæ, сæдсæронтæ 'ма æвдсæронтæ — йимæ цудæнцæ 'ма йин разæгъионцæ:

— Мах дæ дзенетмæ бахондзинан; нæ бон дин алкæмæн дæр ис-уодзæнæй, еунæг Тотрази фурт Алибегæн дин нæ бон неци 'й.

Сослан дæр сæмæ фегъосидæ, уæдта сæ æхецæй ратæридæ:

— Рандæ уотæ, буллийгитæ! Æз дæр уомæй тæрсун, 'ма сумах, Сослани Мæрдтæмæ ка бахъæртун кæна, уæхæнттæ н' айтæ!

Æрæгиау ба йимæ Сайнаги фурт Алий æрцудæй, 'ма уой хæццæ ранæхстæр æй.

Цæун райдæдтонцæ 'ма, Мæрдтæмæ ку бахъæрдтæнцæ, уæд Сос-ланмæ фиццагидæр, кизгæй, уосæй кæмæн батухæ кодта, йетæ, сæ содзинтæ, сæ кæрдæнтæ сæ разæй хæстгæй, сæхе раскъардтонцæ.

Сайнаги фурт Алий дæр сæмæ рауозгæлдтæлтæ кодта, 'ма киз-гæй дæр, уосæй дæр банæлуæгутæ 'нцæ. Уойфæсте ба сæ æруидта Тотрази фурт Алибег 'ма сæмæ йе рауадæй.

Алий дæр ибæл фæгъгъæр кодта, 'ма Алибег фæссабурдæр æй; еу ма йибæл фæгъгъæр кодта, 'ма бабæй рагубурдæр æй; æртиккаг хатт ибæл фæгъгъæр кодта, 'ма уæдта æ уæраги сæрмæ зæнхи рахас-тæй Алибег.

Сослан æма Сайнаги фурт дæр бацудæнцæ 'ма зиндони цади билæбæл æрлæудтæнцæ.

Уоми ба Сослан йе 'нæниййергæ мади Æхсийни фæууидта. Сослан имæ фæллæборуй, 'ма 'й и цади дон иннæ билæмæ райсуй, уотемæй нур дæр ма архайуй уой исесунбæл, 'ма йин æнтæстæ ба нæ кæнуй.

Ахæри хъиамæт ку æрцæуа, уæди уæнгæ Сосланæн дæр, æ мадæн дæр уомæй банцайæн нæййес. Уæдта ахæри бони фиццагидæр Тотрази фурт Алибег æма Сосланæн тугъд уодзæнæй.

Бæх фæлдист кæмæн адтæй, æ хисти догъ кæмæн уадæй, циртдзæвæн, хъабахъ кæмæн адтæй — йетæ ка æ бæхи сæрæй, ка æ циртдзæвæнæй, ка æ хъабахъи сæрæй кæсдзæнæй йеци тугъдмæ.

Уойфæсте ба ахæр рацæудзæнæй, 'ма Æхсийнæ æносмæ зиндони байзайдзæнæй, Сосланæн али фудйеуæгдзийнадæбæл ке агъаз кодта, уой туххæй.

СЫРДОН

XX. СЫРДОНЫ РАЙГУЫРД

56. Сырдоны тыххæй

Сырдон райгуырды Донбеттыртæй æмæ зыдта æшпæт дæр, цы уыды æмæ цы уыдзæн, уый. Уымæгæстæ йæ нарт нæ уарзтой. Æргомæй-иу сын сæ фыд дзырдта. Фыддзинæдтæ йын кодтой, йæхæдæг дæр сын кодта.

57. [Сырдоны райгуырды]

Нарт Уæрхæджы ус, Донбеттырты чызг, Дзерассæ уыды. Дзерассæйæн уыды дыууæ лæшпуйы-Хæмыц æмæ Уырызмæг. Хæмыц æмæ Уырызмæг балцы фæцыдысты. Зæронд Уæрхæг сдойны и æмæ Дзерассæйæн зæгъы:

— Цæутæдонмæ бауай æмæ мын сæлдæ * дон рахæсс, кæннод схъарм уыдзæни, æмæ мæ дойны нæ басæтдзынæн.

Дзерассæ саста дыууæ къæрттайы, бацыд цæутæдонмæ, фæлæ Донбеттыр Гæтæ уым февзæрд æмæ зæгъы Дзерассæйæн:

— Дон дын нæ ратдзынæн, кæд мын ком дæттыс, кæннод.

Дзерассæ фæстæмæ фездæхт афтид къæртатимæ. Цъус рæстæг рауади, æмæ та Дзерассæ ныздæхт дон хæссынмæ. Гæтæ уæддæр уым йæ разы уыды, доны змæста æмæ зæгъы Дзерассæйæн:

— Ком мын куы нæ раттай, уæд дын дæ дон афтæ змæнтдзынæн.

Раздæхт дыккаг хатт Дзерассæ, уæдæ цы уыдаид. Цъус фæстæдæр та ноджы ныппыды Дзерассæ донмæ.

Гæтæ дæр та уым ис æмæ йæм дзуры:

— Ныр цал хатты 'рцыдтæ, æмæ уал хатты 'рцыды бæсты мын иухатт ком куы раттис, уæд дон дæр сæлдæйæ дæхицæн ахæссис. Гæнæн нал уыд Дзерассæйæн æмæ зæгъы Гæтæйæн:

— Цæй, дæу ничи зоны нартæй, не 'хсæн цы 'рцæудзæн, уый ды хорз куы зоныс, æмæ, ком куы раттон, уæд тырæнкъæл кæнын æмæ йæ кæм ардзынæн.

— Уымæн дын хос æз скæндзынæн. Д' афон куы 'рцæуа, æрцу уæд хиды бынмæ, æз дæр дæм зындзынæн æмæ дæу фервæзын кæндзынæн.

Дзерассæ æмæ Гæтæ бонсихорафон доны был æми-æмбуар æрцы-

* Сæлдæ — ома салд дон, узал дон (таурæгыгæнæджы фиш).

дысты, стәй Гәтә афардәг, Дзерассә та сыгдәг сәлдә дон схапта.

Фәрсы йә Уәрхәг:

— Куыд әрәгмә цыдтә, цәугәдон афтә дард куы нә у?

— Әзмәст уыди, әмә йын йә ныббадтмә кастәен.

Бонтә цыдысты, уэдә цы, мәйтә ивгъуыдтой, әмә әрцыди йә афон Дзерассейәен. Ныпцрыди изәрдалынгты Дзерассә хиды бынмә. Гәтә йә цуры февзәрди, уым хәдзар фестын кодта, әлгъәены хосәй* усы байсәрста, әмә йын райгуырда ләппу, йә бакаст сырды хуызәен, цәстыгә нә ныкъуылдта, әмә йыл ном сәвәрдтой Сырдон. Дзерассейыл цыма мур дәр нә ауади, йәхи фәтылиф кодта әмә ссыди сәхимә. Сырдоны хъомыл кодтой Гәтә әмә Донбеттыртә. Йә ранмә рацыд Сырдон әмә схызти хиды бынәей, акасти фәйнәрдәм. Ссыд нарты ныхасмә. Нартә йыл худәгәй мардысты, фәләе сыл йәхәдәг дзурынмә стых и, әмә уәд банцадысты. Дис кодтой нартә: «А, хуызәен нәхи хуызәен у, фәләе дәлимонты әнгәс дәр у, уәд йә кәм цәры, йә кәм вәййы».

Фарстой йә нартә:

— Дәхи нын бацамон, Сырдон, чи дә, кәцон дә?

— Әз дәр нартәй дән, дис мыл цы кәнут!

— Омә, мах ам әмбырдәй куы стәм, уәд нә ды кәцәй дә?

— Уымәй мә цы фәрсут, сом мә базондыстут.

Нартә уәлдай ницгуал загътой әмә банцадысты.

Сырдон Дзерассәмә бацыд әмә йын зәгъы:

— Нартә мә фәфәрсынц, чи дән әз, уымәй, әмә сын цы зәгъон?

— Мәнәй райгуырда, уый ма зәгъ, әмә дын нарты хәрәфьрты усән ратдзынәен, уазәгуаты ам мәнмә ис әмә мә арәх абәрәг-абәрәг кәен.

Сырдоны дәр әндәр цы хъуыди! Рацәуы алы изәр ныхасмә әмә сә кәм худын фәкәены, кәм сә мәсты скәны, кәимә схыл вәййы, уый йәм цәвынмә куы фәцәйцәуы, уәд та сын фәдәлзәех вәййы әмә сә афтә мәстәй мары. Сә къухты не 'фтыд.

Иубон та Сырдон ныхасы бадти, әмә Сослан балцәй әрцыди, йемә әрласта гадза куыдзы мыгтаг. Нартә йәм кәсыныл фесты. Изәр әй Сослан кәргты бабаста. Адәм куы 'рфынәй сты, уәд бацыд әмә радавта Сосланы куыдзы. Хины хос ын бадардта, әмә куыдз Сырдоны хәдзарәй әддәмә дәр нал цыд. Кәнә та-иу бон нарты уынгты зылди, әхсәв та Сырдоны хәдзармә цыди. Сослан әм хъавыд йә 'рцахсынмә, фәләе йәм куыдз әввахс дәр нә цыди. Куы-иу әй басырда Сослан, уәд-иу куыдз хиды бын фәтары. Бафипшайдтой, уый Сырдон адавта, уый, фәләе нә зыдтой, кәм цард, уый. Дыккаг бон Сырдон Дзерассейы федта, әмә йын Дзерассә загъта:

* Цәвәрдәр аләмәты хос, сывәрджын усы куы байсәрстаис, уәд нал рынчын кодта (таурәггәнәджы фишп).

— Абон æмбисбонты цæудзæн нарты хæрæфырт, æмæ йе 'мбæлтæ Дзыхы доны цурей раздæхдзысты, фæлæ йæм гъеуæд фæцырд у.

Сырдон Дзыхы доны цур бадти. Нарты чызджытæ куыддæр раздæхтысты, афтæ йæ Сырдон йæхицæн фæкъай кодта æмæ йæ йæхимæ акодта.

Райгуырды ын æртæ лæппуйы.

Фыццаг ын куы гуырды, уæд Сырдон къонайы цур хъарммæ æрбадын кодта нарты хæрæфырты, уый тыххæй йæ схуыдта Къонагæ. Ус тыхджын куы фæтыхст, уæд æй Сырдон йæ уæрджытыл æрбадын кодта, æмæ дыккаг лæппу дæр райгуырды, уый та Сырдон Уæрагæ схуыдта. Æртыккаг куы гуырды, уæд сывæллон йæ дзых бамыр кодта æмæ æрцæйхуыдуг кодта. Сырдон ын йæ дзых схæлиу кодта æмæ дзы фу кæнын райдыдта, уыйадыл фервæзт сывæллон, æмæ уый та Фуагæ схуыдта. Афтæ райгуырды иу бон Сырдонæн æртæ лæппуйы, æртæ фазоны. Уыйфæстæ сæ мад тынг фæрынчын и æмæ амарди.

Сырдон сæ хаста йе 'ртæ сабийы, хæрд æмæ нуæзтæй сæ цух никуы ныуагъта.

58. [Сырдоны райгуырды хæйрæгæй]

Хæмыц дæр уыд Борæтæй, ус куырдытæ æмæ Мыцæты чызджы ракуырдытæ, æмæ йын чызг загъта:

— Мах чысыл мытæг стæм, æмæ мæ куыддæр исчи бафауа, афтæ дын мæнæй ус нал ис.

Афтæмæй фæцардысты, æвæццæгæн, иу къорд бонты, фæлæ иу бон иу хуыцауы налат хъæуы уынджы фæцæйцыд. Хъæуы уынджы, æвæццæгæн, чидæр сбадтис чысыл бæркъа, æмæ уыцы лæг загъта:

— Мæнæ чидæр цы чысыл абадтис, Хæмыцы усы йас!

Хæмыцы ус æй фехъуыста. Хæмыцмæ басидтис æмæ йын загъта:

— Мæнæй дын ус нал ис ныр, фæлæ æз дæуæй дæн сывæрджын æмæ йæ мемæ нæ хæсдзынæн æмæ дын æй хъуамæ дæ фæсонты баззайын кæнон, уым куыд фæвзæра, афтæ. Стæй Сатана зондзæн йæ мæйтæ æмæ йæ къуыритæ, акъæртт æй кæндзæн æмæ йæ райсдзæн уырдыгæй.

Ус афардæг и. Лæджы фæсонты баззад сывæллон. Сатана йын йæ бонтæ бахыгъта æмæ, йæ бонмæ куы 'рцыд, уæд æй акъæртт кодта, æмæ сывæллон уырдыгæй сырх зынгæй агæпп кодта æмæ хъæр кæны:

— Дон мыл æрбакалут, æндæр хорз нæу мæ хъуыддаг!

Сатана донмæ азгъордытæ, æмæ йæ хæйрæджыты хистæр Бæтæг донмæ нæ уадзы: кæд, дам, мæ дæхимæ бауадзай, кæннод дын дон нæ уадзын хæссын.

Æнæ донæй раздæхт фæстæмæ, æмæ та лæппу куы тыхст, уæд та ацыд донмæ. Гæнæн ын куы нал уыд, уæд хæйрæджыты хистæр доны фаллаг фарсæй йыл цыддæр ныццавта... Дон сдæвта æмæ лæппу-

йыл бакалдта, æмæ Сатанайæ дæр лæппу æрхаудис. Сатанайæ чи 'рхауд, уый дзуры иннæ лæппумæ:

— Дæ бон хорз уа, Хæмыцы фырт Батрадз!

— Хорзæй цæрай, Бæтæджы фырт гæды Сырдон!

Кæрæдзийыл нæмттæ сæвæрдтой.

59. Сырдон куыд райгуырди

Нартыл сагъуыди хæйрæг æмæ сын сæ туг сæ хъæлæсæй калдта, тухийæ сæ мардта, нал уыди сæ бон! Æхсæв уа, бон уа, хъахъхъæдтой йæ, æмæ сын ницы амал уыд йæ амарынæн. Сылгоймаг уыдаид, сывæллон уыдаид, хæйрæг-иу æй æрцахста æмæ-иу æй хурхæй мардта. Хъомылтæм нæ уендыди, уыдон та йæ ахсынмæ агуырды.

Уæд Хæмыц загъта:

— Кæнæ æз, кæнæ уый, ахсæв æй хъуамæ æрцахсон,— æмæ хъахъхъæнын байддыдта. Æмæ хæйрæг кæркуасæнты фæзынд. Хæйрæг куы æрбаввахс, уæд [Хæмыц] фестад, топш æм фæцарæзта, æмæ не схæцыди, уæд кард фелвæста æмæ йæ кардæлвæстæй асырдта фæсте-йы, фæлæ хæйрæджы кæм баййæфтаид къахæй, æмæ йæ уæд йæхицæй ралгъыста:

— Нал нæ ныуадзай, дæ къухæй сæфтмæ куы æрцыдыстæм, уæд!

Æмæ хæйрæг афтæмæй басывæрджын.

Иу афоныл ын лæппу райгуырди. Куы райгуырди, уæд æй йæ мад-хæйрæг схъомыл кодта, ном та йыл Сырдон, зæгъгæ, афтæ сæвæрдта.

Куы схъомыл и Сырдон, уæд базыдта, йæ фыды мытгаг нарт кæй уыдысты, уый, рацыди æмæ нарты 'хсæн æрцарди. Цæргæ дæр хиды бын царди, могоры, зонгæ дæр æй ничи кодта, кæм цæры, уый, æрмæст ын иу хатт йæ гадза æрцахстой нарт, йæ къахыл ын бæндæн бабастой æмæ йæ афтæмæй ссардтой, Сырдон кæм царди, уый.

Сырдон нартæн сæ фæллоу давта, хорзæй-иу сын цы фæци, дыгуæ ахæмы та-иу сын фыдбылыз бакодта.

XXI. СЫРДОН НАРТЫ ГУЫППЫРСАРТЫ КУЫД ФЕРВÆЗЫН КОДТА

60. Уырызмæг, Хæмыц æмæ Созырыхъойы кадæг

Уырызмæг, Хæмыц æмæ Созырыхъо балцы цæуын фæнд скодтой, фæйнæ кæстæры дæр семæ акодтой.

Хъæуæй ахицæн сты. Уæд æрхъуыды кодтой:

— Гъей, джиди! Сырдон дæр ма немæ куы уыдаид, даргъ балцы цæугæйæ хъæлдзæг лæг у!

Кæстæртæй иу Кеца хуынди æмæ афтæ зæгъы:

— Гье ам маем куы фæлæууиккат, уæд æй ныртæккæ ракаенин!

— Фæлæудзыстæм,— зæгъгæ, йын загътой.

Фæстæмæ йæ бæх фæзылдта æмæ Сырдоны дуармæ схæццæ и æмæ йæм дзуры, кæм дæ, зæгъгæ, Сырдон.

— Мæнæ дæн,— зæгъгæ, йын загъта.

— Нарты хæртæ хæтынмæ куы фæцæуынц, æмæ ды дæр семæ куы уаис, уый сæ фæнды.

Уый афтæ зæгъы:

— Цæмæй ацæуон æз, бæх мын куы нæй.

Уый йын афтæ зæгъы:

— Ау, уый æмæ дзы уый кæстæртæн куы сты, æз дæр кæстæрæн, мах бæхтæ бæхтæ не сты? Кæм ды — фистæг, мах — барæг, афтæмæй цæудзыстæм, кæм ды — бæлццон, мах — бæхджын, афтæмæй цæудзыстæм.

Балцы мондаг лæг йæ фæдджитæ æрбатыхта æмæ фæраст и сæ фæдыл. Айæфтой сæ, æмæ цæуын байдыдтой иумæ. Иу дьгууæ боны куы фæцыдысты, уæд загъта:

— Цæй-ма, нарты фæсивæд, бæхыл хæссинаг мæ куы уыдыстут, куы нæуал фæразын!

Уæд Уырымæг загъта дзуаппæн:

— Алчи йæ хæдзарæй раласта йæхицæн бæх. Ам дæуæн чи загъта: «Бæхыл дæ хæсдзыстæм?»

Уый загъта:

— Мæнæ мын Кеца загъта.

Уæд ын Кеца загъта дзуаппæн:

— Гæды дзырдтæ цæмæн кæныс, Сырдон? Æз дын афтæ куы загътон: «Кæм ды — фистæг, мах — барæг, кæм ды — бæлццон, мах — бæхджын», уæд ма мыл цы дау кæныс?

Уæд æрхъуыды кодта йæхи ныхасыл Сырдон æмæ ма йæ сæр дьгууæ тылды бакодта, æндæр ницыуал сдзырдта.

Бирæ фæцыд сæ фæдыл æмæ йæ къахыл скæнинаг дæр ницыуал уыди. Иу ран иу обауы сæрмае схызти æмæ загъта:

— Гье, нарты фæсивæд! Фосармæй уæ хуыцау Нарты уарæнмæ бауадзæд, уæд чызджытæ зæгъдзысты: сæ иуы ауæй кодтой æмæ уый фос æрбатардтой.

Уæд Уырымæг загъта:

— Ай дæр та æцæг у.

Рæдæй йæ хæссын систой сæ фæсарц. Уый бавдæлд æмæ сын се 'пæты æртытæ дæр адафта. Уырымæгмæ та æртæ арты уыди: иу йæ фарсыл уыди, иннæ — й' астæуыл, иннæ та йæ бæхы базы бын.

Уырымæг загъта иу изæр:

— Лæшпутæ, сырд хъахъхъæнæг ма ауайут, кæд хуыцау исты раттид, стонгæй куы нæуал фæразæм!

Ауадысты лæшпутæ æмæ ахæм саг амардтой, сау хъæды стырдаер чи уыди, уый.

— Суг, лæшпутæ,— зæгъгæ, æмæ суг æрбамбырд кодтой.

— Зынг скæнут, лæшпутæ,— зæгъгæ, загъта Уырымæг.

Иу дæр йæ артмæ февналы, æмæ йæ арт ахауди, иннæмæн дæр. Ныхас Уырымæгмæ байхъуысти, нæ æртыгтæ ахаудысты, зæгъгæ.

Уæд Уырымæг афтæ зæгъы:

— Алчи йæ зонд йæ усы хъæбысы ныууадзы, афтæмæй балцы рацæут! Иунæг арты æвджид куыд рацыдыстут, мæлæты зын ссарæн куы нæ у! Мæнæ дзы иу мæ фарсыл ис.

Йæ фарсмæ февнæлдта, æмæ дзы нал уыди арт.

— Иннæ та мæнæ мæ астæубосыл ис.

Уымæ дæр февнæлдта, æмæ дзы нал, нæ уыдис.

— Ауайут, лæшпутæ, уæртæ мæ бæхы базы бын иу арт!

Рауадысты æмæ йæм йæ баз гогызы марды хуызæн бадавтой. Уым дæр ницыуал уыдис.

Ныр Сырдон дæлæ æрхы ныббырыди æмæ хæтæлы хустæ, бутъыройы хустæ сæгты, цыдæртæ хуым-хуым кæны.

Уæд æм дзурынц лæшпутæ:

— Гъе, Сырдон, уæлæмæ рацу, кæд дæм зынг, миййаг, и?

Уый афтæ:

— Уæ, уæ бон ныккалат, нарты хъалтæ! Ныр та мын цæхæры кæфой фистæгæй мæ фæеджийы хæссын кæнынц! Цæй зынг мæм ис?

Уæлæ сау хъæдай рухс цæуы.

— Ауайут, лæшпутæ, уырдыгæй нын зынг æрдавут!

Æртæйæ дæр ацыдысты. Ссыдысты, рухс кæцæй цыди, уырдаем. Бадзырдтой:

— Зынг ма нын раттут!

— Гъой, мах зынггуры дуарæй не здахæм, мидæмæ рацæут! Цы нæ бон уа, уымæй уæ хорз фендзыстæм!

Бакодтой сæ мидæмæ, фидар бандонтыл сæ сбадын кодтой, сæ быны сын бурæмæдз рауагътой, æмæ æмфидар ныйысты уыцы бандонимæ.

Æрæгмæ куы цыдысты, уæд æртæ хистæры дæр фæраст сты æмæ сæм ыссыдысты, Уырымæг, Хæмыц æмæ Созырыхъо.

Бадзырдтой:

— Цы фестут, нæ кæстæртæ?

Уыдон сæм рауадысты æмæ сын загътой:

— Уæртæ сын иу цайданы дзаг артыл авæрдтам, æмæ ахъарм уа, æмæ дзы фæйнæ арахъы аназут.

Сæ кæрæдзимæ бакастысты æмæ загътой:

— Ацы фæлладæй фæйнæ арахъы куы аназиккам!

Бакодтой сæ мидæмæ æмæ [сæ] уыдон уæле æмрæнхъ сбадын кодтой. Уыдонæн дæр та сæ быны бурæмæдз ауагътой, æмæ уыдон дæр уым ныффидар сты.

Ныр Сырдон æрхæй сбырыди æмæ арт дынджыр скодта, саг акъæртт кодта, физонджыгæ хорз скодта, йæхи хорз бафсæста. Уыргтæ рафтыдта æд фиутæ æмæ уыдон дæр сфизонæг кодта, æмæ дзы

иуы йæ иу рихийыл басæлын кодта, иннæ та — йе 'ннæ рихийыл; йæхæдæг сæм ссыди æмæ сæм дзуры:

— Цы фестут, нарты хъалтæ? Сæрæй та уæ гуыбыны куыст куы кæнут, мæн сау хъæды куы ныууагътат иунæгæй. Йе мæ арс куы бахæра, йе мæ бирæгътæ куы бахæрой, уæд мæн мæт та уæ куы нæуал и.

Иннæты чи 'рцахста, уыдон ын загътой:

— Мидæмæ рацу æмæ семæ сбад!

Уæд сын уый загъта:

— Гъæй, уæ бонæй уат! Мæнæн уыдонимæ бадæн нæй: уыдон ме 'лдæрттæ сты. Æнæбын хуыскъаджы фæнык акæнут, гъе уый у мæ бадæн.

Уыдон ын æнæбын хуыскъаджы фæнык акодтой æмæ уым дæр бурæмæдз ауагътой. Иуырдаем æй фенкъуыста, æмæ йæ бынæй йæ сыххыт фæцыди.

Стæй йæ фарстой:

— Зæрдæйы дуар дзых у, æмæ ды дзыхæй рæвдздæр дæ, æмæ сыхæрдыгæй кусæрттаг нард цæмæй æвзарынд?

Уæд сын уый загъта:

— Махæрдыгæй кусæрттагыл сæ къух рахæссынц; фæлмæн куы вæййы, уæд уый нард вæййы.

Уæд сæ уыдон бæрзæйтæй сгарын байдыдтой се 'ппæты дæр.

Созырыхъо дынджырбæрзæйджын уыди; йæ бынатæй йæ ратъдтой, ай нард уыдзæн, зæгъгæ, æмæ йæ фынгыл рабырстой, æргæвдгæ йæ кодтой, фынгыл йæ мизынцъаг аирвæзти.

Уæд æм Сырдон афтæ дзуры:

— Гъе ныр ма дæ куы фервæзын кæнин, уæд мæ цы хонис?

— Уæлæуыл цæргæйæ дæ мæ царддæттæг хонин, мæрдты æгъдауæй та — мæ дзæнæты хай.

Уæд Сырдон фæсæррæтт ласта, мур дæр ыл цыма ницы фæхæцыди, уйхуызæн, æмæ съл фæхъæр кодта:

— Гъæй, бирæ хæрдæй номгæнджытæ! Сæрæй та уæ гуыбыны куыст кæнут?

Уыдон дзы фæтарстысты, ай куыд феуæгъд и, зæгъгæ, æмæ йын загътой:

— Уæдæ цы кæнæм, лæппу?

— Адон уæм цæмæн æрцыдысты, уый сæ цæмæннæ фæрсут?

— Гъомæ, цæмæн æрцыдысты, уый мах нæ зонæм.

— Æлгас Нарт дæр куырды дзауматыл сбыцæу сты, чи сæ хистæр у, зæгъгæ.

Хистæр чи у, [уый] загъта:

— Æвæдза, хъæсдарæг хистæр у.

Иннæ афтæ зæгъы:

— Æмæ куынц куы нæ уа, уæд дæ дзыхæй бафу кæндзынæ?

Иннæ афтæ зæгъы:

— Æмæ дзæбуг куы нæ уа, уæд тæвд æфсæйнаг дæ тымбыл къухæй ныццæвдзынæ?

Иннае афтæ зæгъы:

— Æртыскæн куы нæ уа, уæд тæвд æфсæйнагыл дæ къухæй ных-хæцдзынæ?

Ууыл загъд бацайдагъ уыдонæн; кæрæдзиуыл ралæууыдысты. Йæ цæвæн-иу йæ къухæй кæмæн ахауди, уымæн-иу дыууæ дзаумайы дæр Сырдон йæ къухы авæрдта, куы дæ амардта, зæгъгæ.

Кæрæдзийы амардтой се 'пшæт дæр. Иу ма дзы æрдæгмардæй баззади, æмæ уый та — Сырдон æмæ Созырыхъо уæгъд уыдысты — æмæ йæ уыдон ныммардтой.

Дынджыр аджыдзаг дон стæвд кодтой Сырдон æмæ Созырыхъо æмæ сын æй сæ быны ауагътой. Кæмæн йæ агъды фарс уым баззади, кæмæн йæ сины фарс.

Рацыдысты уырдыгæй æмæ сæ бæхтыл сбадтысты, æмæ сын раст бадæн нал уыдис сæ бæхтыл: чи сæ иуырдаем йæхи ныззылын кодта, чи иннæрдæм.

Фæстейæ сæм афтæ дзуры Сырдон:

— Уæ, уæ бонæй уат, нарты хъалтæ! Фыр хъалæй сæ бæхтыл нал бадынц!

Мæстæй йæм мардысты Сырдонмæ. Иу ран иу таджы йæ размæ бабадтысты æмæ йæ рацахстой. Тала æртасын кодтой æмæ йæ йæ рихитæй уымæ ныббастой. Талайы суагътой, æмæ йæ йæ сæрмæ сфардæг кодта.

«Гъе ныр мæ раны дæн, гъе ныр», — зæгъгæ, загъта Сырдон. Иу дзæвгар бафæстиат уым. Уалынмæ Бæлгъæйы æлдары фиййау йæ бынты æхсидтытæгæнгæ йæ фос æрбаскъæры.

Уæд æм Сырдон афтæ дзуры:

— Дæ райсом хорз уа! Дæ фос бирæ уа!

Лæппу дис кæны, кæцæйдæр лæджы дзурын куы цæуы, зæгъгæ.

— Ардыгæй дæм дзурын, лæппу!

Лæппу йæм афтæ дзуры:

— Хуыцауы тыххæй, уым цы ми кæныс?

Уый афтæ зæгъы:

— Ам цы ми кæнын, уый дын куы зæгъон, уæд та мын мæ ба-дæн агурдзынæ, ирон лæг кураг у.

— Ницы дæ ракурдзынæн. Дæ хорзæхæй, уым цы ми кæныс, уый мын зæгъ!

— Ам цы ми кæнын, уый дын куы зæгъон, уæд мын мæ бадæн агурдзынæ, ныууадз мæ.

— Ницы дæ ракурдзынæн. Хуыцауы тыххæй, зæгъ мын, уым цы ми кæныс?

— Уæлæ хуыцау мæнæу най кæны, æмæ уымæ кæсын, æндæр мæ хæринаг дæр нæ хъæуы. Ардæм кæдæй схызтæн, уæдæй нырмæ ницы бахордтон, ницы банызтон.

— Хуыцауы тыххæй, æз хуыцауы никуыма федтон, мæнæн дæр æй фенын кæн!

— Нæ дын загътон, нæ, ирон лæг кураг у!

— Ратзынæн дын дæ бынат фæстæмæ, куыддæр хуыцауы фенон, афтæ,— басомы кодта фиййау.

— Уæдæ мæнæ талаты æрхæц,— загъта [Сырдон] фиййауæн.

Талайыл æрхæцыди фиййау дæр æмæ йæ æртасын кодта. Зæхмæ йæ къæхтæ куы 'рхæццæ сты Сырдонæн æмæ йæ къухтæ куы феуæгъд сты, уæд йæ хъама фелвæста æмæ йæ дыууæ рихийы æрбалы кодта. Лæшпуйæн рихитæ нæ уыди, æмæ йын йæ топпыбос сыхæлдта, æмæ йæ таламæ йæ къæбутæй ныффидар кодта. Тала суагъта, æмæ йæ йæ сæрмæ сласта лæшпуйы.

Лæшпу загъта:

— Зын мын у, суадз мæ, ницы уынын æшпындæр.

Уæд æм Сырдон афтæ дзуры:

— Фæлæуу, мæ хæдзар. Цы уыдтай, уый дæр нал фендзынæ!

Фиййауы топп йæ дæларм райста, фос раскъæрдта æмæ Нартмæ æрбафардæг и.

Уæд нарт дис кодтой:

— Не сæфт фосармæй фæзынди!

Уæд сын Сырдон афтæ зæгъы:

— Сымах стут сæфт, æндæр сæфт кæм и? Бæлгъæйы быдыр фосæй куы байдзаг и, æнæгæс фосæй! Уыдонæй комахсæны цы аргæвда, уый чи нæ ссардзæн,— сæфт сымах стут!

Райсомы нарты фæсивæд агуыр-гуыр кодтой чи бæхыл, чи фистæгæй. Бæлгъæйы быдырмæ ацыдысты. Бæлгъæйы æфсæдтæ та, нæ фиййау æд фос фесæфтис, зæгъгæ, уый агурынмæ рацыдысты. Сæ кæрæдзиуыл сæмбæлдысты. Гъæ, уæдæ нын нæ фиййау æд фос сымах аластат, зæгъгæ, кæрæдзиуыл ралæууыдысты. Кæй маргæ акодтой, кæмæн йæ бæх бастой, кæмæн йæ гæрзтæ байстой.

Фæстæмæ куы ссыдысты нарты фæсивæд, уæд, ай нын ды уыдтæ, Сырдон, зæгъгæ, рæгъаумæ ацыдысты æмæ йын йæ бæхы хæмхудтæ ныллыг кодтой.

Уæд уый дæр ацыди æмæ сын сæ бæхты къæдзилтæ ныллыг кодта æмæ сын сæ сæ хуылфы фæтгыста.

— Уæлæ Сырдоны бæх худгæ æрбацæуы!

Уæд Сырдон обауыл фæлæууыди æмæ сæм афтæ дзуры:

— Уæй, йæ бæхы йæ къæдзилæй чи нæ 'рцахса, уый йæ мæрдты сæрыл...

Алчидæр йæ бæхы къæдзилмæ февнæлдта, æмæ йæ къухы аздади.

Уæд сæм Сырдон афтæ дзуры:

— Уæ, уæ бонæй уат, уæ бонæй уат, нарты хъалтæ! Уæртæ сын цы рæгъау старди! Фыр нæрдæй, фых фыдау, лæшпырджытæ кæнынц.

Бамбæрстой йæ, Сырдон та кæй уыди, уый.

61. [Нартмæ дыууадæстæнон фæндыр
куыд фæзындис]

Хæйрæг уыдис, ус-хæйрæг, æмæ сагъуыдис нарты. Ныхасы сын æмбырд куы уыдис, уæд-иу сæм æршыдыс æмæ сæ дардæй мæштæй мардта. Нартæм хъыг куыन्नæ зынди, фæлæ-иу æм марынмæ куы фæлиуырдат исчи, уæд-иу фæдæлзæх. Афтæмæй нартæ мæшты кодтой. Иу бон куы уыд, уæд та æрæмбырд сты нартæ нихасмæ. Æршыд æмæ та сæ мæштæй мардта хæйрæг. Афтæмæй Хæмыш фæмæшты æмæ йæ басырдта. Хæйрæг мышты хуынчты фæкуыси. Уый йæ фæстейæ ралгъыста. Хæйрæг уымæй басывæрджын, æмæ йын райгуырды Сырдон.

Сырдон схъомыл æмæ йæ хæжæр нæ хъæр кодта. Афтæмæй æршыды нартæм, Хæмышмæ башыды æмæ йын загъта:

— Хæмыш, æз дæн дæ лæппу.

Хæмыш ын загъта:

— Чи дæ? Кæшон дæ?

Сырдон ын загъта:

— Уымæй мæ шы фæрсыс? Шы хæйрæджы дæхишæй ралгъыстай, уый мæ ныййардта дæ номыл, æмæ æуымæй дæн дæ лæппу.

Хæмыш ын загъта:

— О, æмæ уæдæ кæм шæрыс?

Сырдон ын загъта:

— Уымæй мæ шы фæрсыс? Мæ хæжармæ дæ нæ хонын. Фæлæ мын нарты уæзæгмæ фæндаг куыд уа.

Хæмыш ын загъта:

— Мæнæй дын бар уæд, фæлæ ма схон дæхи мæ лæппу.

Сырдон дын аздæхт æмæ шарди йæхишæн. Сырдон смæшты Хæмышмæ.

Хæмышæн уыди иу хъуг æмæ авд 'вæзны йæ дæргъ уыд, авд азы хуыскъ фæши. Сырдон æм ссыды æмæ уышы хъуг адапта. Акодта йæ йæ хæжармæ æмæ йæ уым аргæвста.

Хæмыш зылди йæ хъугыл æмæ йæ агуырдат. Базыдат: «Сырдон мын æй адапта». Æмæ йын цы кæна — кæм шæры, уый нæ зоны! Сырдон джы [хъуджы фыдæй] рагом раджыгомау бафтауы аджы. Стæй рашæуы нарты нихасмæ æмæ журы, шæмæй Хæмыш мæштæй хæла. Ражуры:

— Ныр не 'гасæй хуыздæр лæг уый нæу, Хæмышы стыр хъугæй сойрихийæ не 'хсæн чи бады.

Хæмыш ноджы мæштæй куыд нæ хæла, зоны, Сырдон ын йæ хъуг кæй адапта, фæлæ шы ракæна!

Сырдонæн уыд иу каша, æмæ-иу ссыд æмæ нарты уынты рашу-башу кодта. Хæмыш хъуыды байдыдат: «Уæдæ Сырдоны хæжар куыд ссарон».

Уалынмæ каша йæ шуры февзæрди. Уæд Хæмыш фæхъуыды кодта: «Ашы каша мын æй куы нæ башамона, уæд æй мæнæн æндæр ничи башамонджæн». Кашамæ фæсидти æмæ йæ йæхиуыл æрæууæндын кодта, йæ хæжармæ йæ асайдта.

Башыд æмæ уырды æндахы къуыбылой райста Хæмыш æмæ йын йæ кæрон кашайы къахыл бабаста. Кашайæн йе 'рагъ ныххоста. Каша фæлджыныл, æмæ йын къуыбылой йæ фæдыл ауагъта, куыд хæлдаид. Йæхæдæг йæ фæдыл араст и. Каша йæ куыд уыдта, афтæ лыгъдис æмæ Сырдоны хæжары фæкуыси.

Хæмыш ашыд уышы уырды æндахы фæдыл æмæ уый дæр Сырдоны хæжары фæкуыси. Бакасти хæжармæ: уæларты аг. Ныккасти агмæ, æмæ жы фышы Хæмышы хъуджы фыдтæ. Сырдонæн уыд æртæ лæспуйы, æмæ агæн йæ алыфарс бадынч. Хæмыш сæм фæлæбурдта æмæ æртæйы дæр аджы ныппæрста. Йæхæдæг раздæхт æмæ нарты ныхасмæ баздæхт.

Сырдон ныххудт æмæ йын зæгъы:

— Тæригъæд нæу Хæмыш-æлдар, исчи йын йе стыр хъуджы фыдтæ хæра, йæхæдæг уынгтыл стонгæй шæуа.

Хæмыш зæгъы:

— Чи зоны, мæ хъуджы хæрæг йæ хъæбулты фыдтæ дæр бахæра.

Сырдон æй фембæрста æмæ æнæ сжургæйæ йæхи фездæхта. Йæ хæжармæ йæхи раппæрста. Хæжары фæкуыси, ракæс-бакæс кæны æмæ йæ лæспутæй никæй уары. Фыдисыл йæхи ныгчавта, аджы сыстыдта, æмæ жы сызгъæлдысты лæппуты уæнгтæ, кæмæн йæ сæр, кæмæн йæ къах, кæмæн йæ шонг. Сырдон æй базыдта: «Ай мын Хæмыш бакуыста».

Сывæллæтты агæй скалдта. Йæ фæсдуар уæрм уыди, уым сæ иууыл иумæ ныккалдта. Йæхæдæг баздæхт йæ къуыммæ, дыууадæстæнон фæндыр райста æмæ йæ къæлæтджыныл æрбадти. Фæндыр ныгчæгъды æмæ йемæ куы зæгъы:

— Мæ лæспутæ! Мæнæн уын мæ бон хæрнæг кæнын нæ бауыжен, фæлæ мын уæ иу хуыйны Къонагæ. Къонагæ, марды фæлдисинагæй къонайылы шы бавæрой, уымæй ды рухсы бад!

Стæй та ныгчæгъды æмæ зæгъы:

— Уæрагæ, марды фæлдисинагæй уæрагыл шы 'ривæрой, уымæй ды рухсы бад!

Стæй йæ ныгчæгъды:

— Фуагæ, марды фæлдисинагæй фу кæуыл бакæной, уымæй ды рухсы бад!

Уыйфæстæ йæ фæндыр рахаста æмæ рашыд нартæм. Ныхасы йæ ныгчагъта æмæ йемæ фæндырæй ныззарыд:

— Нартæ, ай уын мæ лæвар, æмæ мæ уемæ шæрын бауажут.

Нартæ загътой:

— Айхуызæн хæзна нæ къухы куы бафта, уæд нæ ашы лæг шы баджиз даржен!

Уырымæг æм ражуры:

— Кæд нын уыйхуызæн хæзна дæ шæст уарзы, уæд не 'гасæн — æфсымæр иумиагæй, нæ алы ныхасы дын бар уæд хъусын, нæ хæ-жæрттæм дын уæд фæндаг æфсымæрау.

Сырдон гъе уымæй сси нартæй.

Нартæ уышы фæндыр рауагътой æмæ кæрæжийæн загътой:

— Иуыл шагъды куы фæуæм, уæддæр ашы фæндырæн ма уæд фесæфæн. Уый чи шæгъда æмæ мах ном чи мыса, гъе уый уыжен нæхион!

62. Нарты Хæмыцц хъуджы дава

Хæмыццæ иуахæмы чидæр бауæндыди æмæ йын адафта йæ хъут. Уыцы агуырда æй кодта, фæлæ йæ иу уынаг нæй, дæлзæхх фæци, сау-джыны бæхау. Уæд хъазгæ-хъазгæ йæ хъустыл æрцыди: йæ хъут ын адафта нарты фыдбылыз — нарты Сырдон.

«Мæ хъуджы мын, æвæццæгæн, Гæтæджы фырт аргæвста. Æнæ-уый, хуыцау ды базон, нарты ныхасы æдзух йæ бадт, ныр никуыуал зыны».

Æмæ агурын байдыфта Сырдоны хæдзар. Кæй нæ бафарста, ахæм хъæуы ничиуал базади, фæлæ Сырдоны хæдзар ничи зоны. Уæд Хæмыцц бацыди къулыбадæг усмæ.

— Дæ хорзæхæй, Сырдоны хæдзар кæм ис, уымæн ды дæр ницы зоны? Уыцы фарст фæкодтон, æмæ Гæтæджы фырт, нарты фæхъæуи-наджы хæдзар кæм ис, уымæн, марадз зæгъай, æмæ исчи исты зоны.

— Хæмыцц цæра, Сырдоны хæдзар куыд æнцон ссарæн у, афтæ 'нцон нын куы уаиккой нæ аннæ хъуыддæгтæ дæр,— загъта къулы-бадæг ус.

— Гъи? Дæ хорзæх мæ уæд, дæ дзæбæх дын нæ ныууадздынæн мæ уæлæ,— загъта Хæмыцц.

— Мæ артыл*, Хæмыцц! Нарты хъæу цы сты, уымæй сæ сæрæн нал сты Сырдоны гадзайæ: уый кæй фæхсынтæ нæ фæдафта, уый кæй хæндыг, кæй къуыртт нæ бахордта, знагтад кæмæн нæ ракодта, ахæм хæдзар нæ разындзæн Нарты хъæуы.

— Уый дæр афтæ бæргæ у, фæлæ уымæй цы ратæдздзæн мæ хъуыддагæн?

— «Цы ратæдздзæн» та дын цы ныхас у? Бон-изæрмæ рахæт-бахæт кæны Сырдоны гадза нæ хъæуы уынгты, къуымты зилы æмæ æнаккаг кæны алы ран. Бахъахъхъæн æй, æрцахс æй, бæндæн ын бафтау йæ хъуырыл æмæ дæ, ма тæрс, хæццæ кæндзæн Сырдоны хæдзармæ, æрмæст-иу бæндæны кæрон уæгъд ма суадз.

— Æвзæр фæнд мын нæй, арфæйаг у.

— Фæндараст.

Æмæ нарты Хæмыцц æрцахста Сырдоны гадзайы, бæндæн ын баф-

* Мæ артыл (дон куыд ауагъд).

тыдта йе 'фцæджы æмæ араст йæ фæдыл. Куыдз æй ракæ-бакæ фæкодта, стей йæ Сырдоны хæдзармæ 'рхуыдта.

Хæмыц бацыди Сырдоны хæдзармæ, уæдæ цы уыдаид. Ракаст хæдзары къуымты. Уæларт аг фыцы, аджы алыфарс Сырдоны авд фырты кафынц сивыры фыд æфсæстæй.

Цы ма йын базонын хъуыди Хæмыцæн, йæ хуыснаг Сырдон кæй уыди, уый. Лæг йæ маст нал баурæдта, Сырдоны лæшпуты йæ фыццаг акодта. Иу дзы бафтыд йæ къухы, æмæ йæ уыцы ран амардта.

Уыйадыл Хæмыцæн ссыди йæ маст, æмæ араст йæ хæдзармæ.

63. Наргæ иумæйаг ныхасдон хæдзар арæзтой

Наргæ иумæйаг ныхасдон хæдзар арæзтой æмæ йыл фæцархайдтой афæдзæй-афæдзмæ, цæмæй йæм Сырдон фау ма 'рхастайд хæдзармæ, уый тыжхей,— ма сын æй бафаудтаид. Æмæ сцæттæ и хæдзар хорз, æмæ загътой:

— Ныр фенын кæнæм хæдзар Сырдонæн, кæддæра ма йæм исты фау хæссы æви нæ.

Арвыстой Сырдонмæ, куыд æй рахуыдтаиккой, афтæ, Созырыхъойы. Æмæ йæм ныццыди æмæ йын загъта:

— Нарты æмбырды дæм дзурынц.

Æмæ загъта Сырдон:

— Ацæудзынæн.

Æмæ рараст кодтой уæд æмæ бацыдысты нарты иумæйаг хæдзармæ, æшпæтдæр уым уæвгæйæ. Уæд загътой Сырдонæн:

— Хæдзар дæ зæрдæмæ цæуы æви йæм исты фаудзинад ис?

Сырдон фæракæс-бакæс кодта хæдзары къуымты алырдæм æмæ загъта уæд:

— Хорз у, фæлæ ма...— æмæ сыстад æмæ рацыди.

Уæд æй Созырыхъо фæстейы расырдат:

— Сырдон, кæдæм лидзыс, куы ницы нын загътай.

— Æмæ уын цы зæгъон? — загъгæ, загъта.

— «Фæлæ ма», зæгъгæ, цæмæн загътай? — фæрсы йæ Созырыхъо.

— Хæдзар хорз у, фæлæ дзы астæуæй ницы ис.

Апыдис уæд Сырдон, æндæр ницыуал загъта. Æмæ раздæхтис Созырыхъо фæстæмæ æмæ æмбырды радзырдта:

— Сырдон бафаудта хæдзар, загъта: «Астæуæй дзы ницы ис».

Æмæ сæхимидæг хъуыды кæнын райдыдтой, уый цæмæ зæгъы Сырдон, зæгъгæ. Æмæ уæд Сослан радта ныхас:

— Уый зæгъы, ома хæдзары рæхыс нæй.

Сослан æй базыдта, хæдзары цы хъæуы, Сырдоны ныхасмæ гæстæ, уый. Æмæ саразын кодтой стыр рæхыс æмæ йæ, куыд веййы, афтæ æрцауыгътой хæдзары астæу æмæ загътой: «Рахонын та хъæуы Сырдон»,— æмæ уæд арвыстой Сырдонмæ æмæ та йæ рахуыдтой. Æрбацыди та Сырдон нарты æмбырдон хæдзармæ.

— Сырдон, фен, хæдзармæ ма цы фау ис? — загътой.

Сырдон фæракæс-бакæс кодта дзæвгар.

— Хорз, фæлæ... — загъта та Сырдон, систад та æмæ рацыди.

Йæ фæдыл та рыхазти Хæмыц æмæ йæ бафарста:

— Сырдон, куы ницы нын загътай, уæд ма «фæлæ» цæмæн загътай?

— Хæдзар хорз у, фæлæ хурыскæсæны 'рдыгæй к'уымы ницы и, — ныхас радта Сырдон.

Ацыд, араст та Сырдон сæхимæ. Хæмыц фæстæмæ раздæхти бадты адæммæ æмæ раныхас кодта:

— Фауы та Сырдон хæдзары, загъты: «Хæдзар хорз у, фæлæ хурыскæсæны 'рдыгæй к'уымы ницы и».

Æмæ та уæд сæ кæрæдзийы мидæг х'уыды кæнын райдыдтой, уый цæмæй загъты, зæгъгæ. Æмæ та уæд Сослан загъта:

— Уый хæдзар фауы, к'уымы сылгоймаг кæй нæй, уый тыххæй.

Æмæ уæд уырдаем æркодтой сылгоймаг æмæ, нæуæг чындз куыд уа, афтæ йæ сарæзтой, æмæ йæ æрлæууын кодтой к'уымы æмæ та загътой:

— Фæстагдæр хатт ма фæцæуын х'æуы Сырдонмæ, — æмæ йæм ничиуалгомау комы: «Нал рацæудзæн, кæннод та, чи зоны, кæдæм афардæг и», — фæзæгъты, кæмæ бадзурынц, уый.

Уæд Хæмыц загъта:

— Æз цæуын, мæ бар ма йæ уадзут, æз æй тыхæй дæр ратæрдзынæн.

Æмæ Хæмыц араст и Сырдонмæ æмæ ныццыди дуармæ æмæ йæм дзуры мидæмæ. Сырдон æм нæ кæсы æддæмæ. Æрæджиау æм ракасти æмæ загъта:

— Цы кæныс?

— Нарты æмбырды дæм дзурынц сæ иумæйаг нæуæг хæдзармæ.

Æмæ уæд загъта Сырдон:

— Хæрд æмæ нозтыл куы фæбадут, уæд мæм цæуылнæ фæдзурут? Æз нал ацæудзынæн! — æмæ фæстæмæ хæдзары 'рдæм фæзылди.

Хæмыц æй рацахста, загъта йын:

— Æнæ фенгæ гæнæн нæй.

Куы нæ куымдта, уæд æй рацæфтæ кодта, куыд æмбæлди, афтæ.

Сырдон тынг мæстджынаей ацыди. Куы бацыди, уæд та хæдзары фæракæс-бакæс кодта æмæ уæд загъта:

— Гье ныр хæдзар, гье, нырмæ хæдзар нæ уыди.

Нартæ дæр ныццин кодтой, фауд æм нал разынди хæдзармæ, уый тыххæй. Сырдон дæр раздæхт фæстæмæ. Тынг мæсты сси, кæй йæ асхуыстыгæ кодта [Хæмыц], уый тыххæй. Æмæ уыцы мастдзинад бавæрдта йæ зæрдæйы. Æмæ х'уыды кодта, цы маст ын скæнон, ууыл. Æмæ Хæмыцмæ уыди, авд азы хуыскъ чи уыди, ахæм х'уыт æмæ хæлди фыр нæрдæй. Цыдысты йæм уынынмæ, æмæ йыл Сырдон ныффæнд кодта радавыныл...

64. [Сирдони уосиат]

Сирдон ку мардæй, уæд æ уосæн загъта:

— Æлгъдау куд æй, уомæ гæстæ мæбæл сау дардзæнæ, фал дин фæдзæхсун дууæ гъуддаги: медгъун кæрцæ ма бадарæ, [уæдта] тæвдæ хуæруйнаги фæсте мæбæл уазал дон макаед баниуазæ, уæд дуккаг мард ракæндзæнæн.

Рамардæй, æма си æ уосæ ба арази кæми адтæй, мæстгун имæ адтæй æма фудæнæн медгъун кæрцæ фæддардта æма ниссистæ 'й, исцола æй. Уой хæццæ ба тæвдæ хуæруйнаги фæсте уазал дон ниузгæ, ку нæ 'й гъæуидæ, уæддæр, æма æ коми дæндаг нæбал баизадæй.

Сирдон æ мæлæти разæй и гъæуæн дæр бафæдзахста: «Нихасæнгæрон мæ ма байвæретæ».

Йетæ баздæхтæнцæ æма 'й тæккæ нихаси хурфи байвардтонцæ фудæнæн. Йестæбæл загъд ку цæуидæ лæгти 'хсæн, йе 'лгъетгæ ку кæнидæ, йе ба æндæр йести, уæддæр; уæдта æууæндун ку кæнидæ еу инней, уæддæр фæлдистонцæ Сирдонæн сæхе: «Кæд мæнгæдтæ дзорун, уæд мæ хуцау Сирдонæн бæхæй фæххæтун кæнæд», кенæ ба: «Сирдонæн фæлдист фæууо», «Сирдонæн бæхæй фæххæтæ» — æма æндæртæ.

Уæд нартæй кадæр æргъуди кодта, а Сирдонæн йе 'гасæй нæбал фæразтан, нур ба ма йин æ мардæн дæр нæхе фæлдесæн, донмæ 'й рагæлдзун гъæуй, зæгъгæ. Искъахтонцæ 'й æма йин йе стгутæ дони багæлстонцæ. Сирдони стгутæ дони ку багæлстонцæ, уæд фæстæмæ æригас æй æма исæздахтæй нарти 'хсæнмæ. Йеугур мард гæнæн н' адтæй Сирдонæн.

65. Сирдон дзенети 'й

Сирдони зæрди дзæхæнай фæйинун æрæфтудæй, тæрегъæдгунтæ кумæ цæунцæ, зæгъгæ, æма 'й Барастур дзæхæнамæ бахудта æма йин фиццаг уой фæйинун кодта, уæдта 'й дзенетмæ бахудта æма йин алци фæйинун кодта. Уæдта фæстæмæ ку раздахтæнцæ, уæд Сирдон йеци хинæ æримиста æма æ басмухътæ дзенети ниууагъта æма, æндæдуар ку фæцæй, уæдта загъта:

— Æллах, æллах, мæ басмухътæ ку байронх дæн!

Барастур ин зæгъуй:

— Æз дин сæ радавдзæнæн!

Сирдон ба:

— Нæ сæ иссердзæнæ, мæхуæдæг сæ радавдзæнæн, — зæгъгæ.

Æма ку фæммедæг æй, уæд ибæл дуар рахгæд æй, æма уоми æгасуодæй байзадæй. Кæд нартæн берæ фудæбæнттæ фæйинун кодта, уæддæр æ зæрдихатт хуарз адтæй.

66. Сырдоны тохъхъылы аргæвст

Сырдонмæ уыдис хæрзхаст тохъхъыл. Нарт æм бабæллыдысты æмæ йæ сфæнд кодтой бахæрын. Иубон та ныхасы бадтысты æмæ дзурынц Сырдонмæ:

— Хъаймæт æрхæццæ кæны, Сырдон, æмæ дæ тохъхъыл афтæ-мæй фесæфынæн æвгъау у, фæлтау бавдæлæм æмæ йæ аргæвдæм доны был. Нæхи хорз суазал кæндзыстæм, стæй физонджытæ фæкæндзыстæм, æмæ уæд хуыцау кæсы æмæ махмæ.

Сырдон ницыгуал сдзырдта, сразы ис, уæдæ цы уыдаид.

Иу хур бон нарты хистæртæ апыдысты доны былмæ, Сырдон дæр йæ фæдыл аласта йæ тохъхъылы. Æрбынат кодтой иу бæласы бын, доны былмæ хæстæг, раргæвстой Сырдоны тохъхъылы æмæ йæ уайтагъд асыгъдæг кодтой.

Сырдон ныллæууыд кусарты уæлхъус. Иу заман куы уыди, уæд Сырдоны хуыцауы 'лгыст дзауматæ рамбырд кодта æмæ сæ арты бакалдта.

Нарты хистæртæ сæхи над куы фесты, уæд рацыдысты доны уæлбылмæ, уæдæ цом æмæ бур физонæгæй нæ мондæгтæ суадзæм, зæгъгæ. Кæсынц, æмæ сæ дзауматæ цыдæр фесты.

— Нæ дзауматæ цы хæйрæг йæхимæ фæхаста? — фæрсынц нарт Сырдоны.

— Мæнæ сæ арты бакалдтон, — дзуапп радта Сырдон.

— Ау, уый та куыд, нал нæ хъæуынц? — фæрсынц Сырдоны нарт.

— Æмæ ма сæ цы кæнут, уæддæр хъаймæт куы 'рцæудзæн.

Нарты хистæртæ кæрæдзимæ бакастысты, фæлæ ницыгуал сдзырдтой.

67. Сырдон æма æхсири къибила

Сырдон æхсири къибила хедбæл хаста. Хедардæг хуцаумæ никкувдта:

— А хуцау, дæ хуарзæнкæ, дзæбæх мæ байервæзун кæнæ!

Хедæй ку рацох æй, уæдта уотæ фæккодта:

— Хуцау, нур ба мæ дæ фудæнкæ!

Æма æ къах искъуæрдта æма бахаудтæй, æма æхсири къибила никкалдæй. Фестадæй æма зæгъуй:

— А, уæууæй, хуцау, мæ дзубанди ди раруагæс æй! Æз гириз фæккæнун!

Æма, дан, хуцау еунæг йеци хатт фæххудтæй.

68. «Дæ тын дæ к'ух ссардта»

Нарты Сырдон иу лæгæй фæхæсджын, тын хæсджын. Мæгуыр-к'ух лæг уыди нарты Сырдон. Уыцы цыд æм кодта хæсдæттæг, фæлæ-иу фæстæмæ аздæхт афтидæй. Сырдонæй йæ хæс к'ухы нал æфтыд æмæ нал. Æдзух ын æмг'уыдтæ, æфсаенттæ кодта.

Иу æмг'уыдмæ та хæсдæттæг фæзынд Сырдоны хæдзармæ.

— Йе, Сырдон, уым нæ дæ?

— Сырдон ам нæй,— радзырдтой хæдзарæй.

— Кæм ис?

— Дæлæ х'æугæрон к'анау к'ахы.

Хæсдæттæг араст х'æугæронмæ.

— Байрай, Сырдон!

— Æгас цу!

— Сырдон, мæ тын мын! Бирæ æмг'уыдтæ, бирæ æфсаенттæ мын фæкодтай, бафидын афон бæргæ у; уый зон, цæсгом дæр ма дзы х'æуы.

— У, дæ хорзæхæй, кой дæр æй мауал кæн, нæ уыныс, æз дæр мæнæ дæ х'уыддаг кæнын.

— Сырдон, уый та уæд куыд кой у, мæ кой? Кæсын дæм, æмæ дæ разы к'анау куы к'ахыс.

— Куыд æнæмбаргæ фæдæ! К'анау цæхгæрмæ ск'ахдзынæн, дон æм рауаддзынæн, уалдзæг ацæудзынæн, сындз æрк'ахдзынæн æмæ йæ к'анауы быттыл ныссаддзынæн. Фос, хохмæ цæутæйæ, хæхтæй здæхгæй, сæхи сындзыл хæфдзысты, сæ фист, сæ х'уын сындзыл баззайдзæн. Уыцы фист, уыцы к'уымбил æз æрæмбырд кæндзынæн, тын бауафдзынæн æмæ дын дæ хæс бафитдзынæн.

— Ха-ха-ха,— хæсдæттæг ныххут йæ дзыхы дзаг.

— Цæуылнæ худай,— загъта Сырдон,— дæ тын дæ к'ух ссардта!

Уыйадыл хæсдæттæг афардæг йæ хæдзармæ, уæдæ цы уыдаид. Сырдон ма абон дæр сындз садзы йæ к'анауыл.

69. Сырдон уазæгуаты куыд уыд

Сырдон иу хæдзары уыд уазæгуаты, æмæ йæ схуыссын кодтой тынг уазал уаты зымæгон. Уæд Сырдон куы нæуал фæрæзта уазалæй, уæд сыстад йæ хуыссæнæй, уæдæ 'ддæмæ куы ацæуин, уæд рацу-бацу кæнин, æмæ [мын] х'ярмдæр уайд, [зæг'гæ].

Дынджыр куыдз дуары кæрон хуыссыд, æмæ дзы нæ рауендыд, фæстæмæ та уатмæ бацыд. Æхсæв-бонмæ гæртт-гæртт фæкодта уазалæй уым. Райсом цармæ кæсы, æмæ халас сæвæрдта царыл.

Уалынджы йæ фысымтæм х'æргæнæг æрбах'æр кодта:

— Х'æубæсты зиан и!

Уæд Сырдон рагæшп ласта æмæ йæ фысыммæ фембал и, æз дæр мардмæ цæуын, [зæг'гæ], æмæ йæ фысыммæ зианмæ бацыдысты.

Мардадзы лæууынц. Уалынджы маерддзыгой устытæ æрбацаæуынц, æмæ дзы иу хъарæг кæны æмæ афтæ зæгъы йæ хъарæджы:

— Дæ-дæ-дæй, уыцы узал ранмæ дын чи цæудзæн!

Уæд Сырдон йæ фысыммæ бакаст æмæ йын зæгъы афтæ:

— Сымахмæ йæ хæссынц?

Уæд æм йæ фысым дзуры:

— Уый та дын цы ныхас у?

— Уæдæ хъарæгтæнæг афтæ куы хъарæг кæны: «Дæ-дæ-дæй, уыцы узал ранмæ дын чи цæудзæн?» Уæд уæ уатæй узалдæр дунейыл куы никуы и.

70. Сырдон йæ сыхаджы аг куыд расайдта

Иу маегуыр лæгмæ уыд хорз стыр аг. Сырдоны бафæндыд уыцы аг расайын исты амалтæй æмæ йын загъта:

— Куывд кæнын, æмæ мын дæ аг куы раттис, кæннод чысыл аджы цы сфыцдзынæн?

Аг ын радта, сæ хæдзармæ йæ схаста æмæ йæ нывæрдта.

Иу дзæвгар рæстæг куы рацыд, уæд аджы хицау ссыди Сырдонмæ æмæ йын загъта:

— Мæ аг мæ хъæутæ кæны, æмæ мын æй ратт.

Уæд Сырдонæн йæхимæ уыд уыцы аджы хуызæн гыццыл аг, æмæ йын загъта:

— Нарты фæхынцынмæ хъавыдтæн æмæ дæ аджы тыгхæй фæдзæллаг дæн: дæ аг заинаг разындис æмæ ныздади.

Æмæ йын йæхи аг дæр æмæ стыр аг дæр радта фæстæмæ.

Иу дзæвгар рæстæг та куы рацыди, уæд та Сырдон бацыди уыцы аджы хицаумæ æмæ йын загъта:

— Нарты адæм фæхынцынмæ хъавын, æмæ мын дæ аг ратт, æз дзы бæгæны бахсидон, куывд кæнын.

— Хорз, æгайтма куывд кæныс,— æмæ та йын радта йæ аг.

Лæг æнхъæлмæ кæсы, куывд скæндзæни, зæгъгæ, фæлæ куывд дæр нæй æмæ хист дæр нæй. Бирæ æнхъæлмæ фæкасти маегуыр лæг æмæ, куывд куы нæ кодта, уæд та йæ аг агурын байдыдта. Сырдон ын загъта:

— Хуыцау дын æй ма ныббарæд, фæхудинаяг мæ кодтай, нарты астæу мæ æнæ куывдæй баззайын кодтай: дæ аг та заинаг уыдис æмæ аргæ-арын рамардис, æмæ йæ баныгæдтон.

Афтæмæй маегуыр лæг æнæ агæй базади.

71. Сырдон æртæ æфсымæры куыд фæсайдта

Уæд иу заманы нартæ ацыдысты Сырдоны сусæгæй хæтæны. Иубон Сырдон рацыди уынгмæ æмæ сывæллæтты фæрсы:

— Уæдæ нартæ кæм сты, куы ничи сæ зыны æддæмæ?

Уæд æм иу чысыл лæшпу æрбацыд æмæ дзуры Сырдонмæ:

— Мæн-иу ма схъæр кæн, фæлæ нартæ дæ сусæгæй хæтæны ацыдысты.

Уæд Сырдон йæ хæдзармæ бацыди æмæ дзуры йæ мадмæ:

— Уыцы куйтæ-нартæ ацыдысты ме 'вастæй балцы, æмæ ацæ-уон балцы мæхæдæг.

Афтæмæй араст и балцы. Иу æртæ боны куы фæцыди, уæд сау хъæды, бæласы сæрæй кæстгæй, бонасадæн кодта. Кæсы, æмæ æрду-зы æртæ лæджы кæрæдзи нæмынц. Уæд Сырдон катыйы бацыд æмæ сæ цурты цæуæг йæхи скодта æмæ сæм дзуры:

— Уæ, байриат, хорз адæм! Уæд цы кæнут, кæрæдзи цæуыл нæ-мут? Хыл кæнын хорз куы нæу, худинаг у уый.

Уæд æм уыдон дзурынц:

— Мах кæнæм уаргæ æмæ нæ фидауæм.

Уæд сæм Сырдон дзуры:

— Зæгъут-ма мын, уагæры цы уарут, кæд уæ æз бафидауын кæнин.

Уæд ын уыдон радзыртой:

— Ис нæм æрчъиаг, фынг æмæ бæндæн. Æрчъиагмæ ис ахæм миниуæг, æмæ йыл куы сбадай, уæд дæ кæдæм фæнда, уырæм ба-хæццæ кæндзæн. Фынджы та нымæтын ехсæй куы 'рцæвай, уæд хæрд æмæ нозгæй айдзаг вæййы. Бæндæнæй та æнæхъæн хор-хос куы сбæдтай, уæд дын уæз нæ кæндзысты.

Уæд сын Сырдон загъта:

— Уæдæ кæд мæнмæ хъусут, уæд уæ æз бафидауын кæндзынæн. Æз фехсдзынæн сымахæн уæ фæтгæ æртæрдæм, йæ фат тагъдæр чи æрхæсса, уымæн — фыццаг бар, уый фæстагæн — дыккаг бар, æртык-кагæн та — фæстаг.

Æфсымæртæ дæр сразы сты. Сырдон дæр сын сæ фæтгæ æртæ-рдæм фехста æмæ æфсымæртæн загъта, цæугæут ныр, загъгæ.

Æфсымæртæ дæр атахтысты фæтгæ агурæг. Уæд Сырдон æрчъи-агыл сæвæрдта фынг æмæ бæндæн æмæ дзуры æрчъиагмæ, уæдæ мæ, хуыцауты хуыцау, гъе ныр нæ уæлхæдзар фестын кæн, зæгъгæ. Уыцы ныхасмæ Сырдон сæ уæлхæдзар фестæди.

Сырдон нарты æрхуыдта æмæ сæ иннабонæй-иннабонмæ хорз уыдта йæ фынджы фæллоуæ.

Уыцы бонæй фæстæмæ нарт æнæ Сырдон нал цыдысты балцы.

72. Сырдон нарты адæмы куыд сайдта

Сырдон нарты адæмæн загъта:

— Æлдар йæ сыгъзæрингæ стджытæй ивы.

Уæд нарты адæм сæ фос ныццагътой æмæ æлдармæ стыджытæ сластой æмæ йын загътой:

— Сырдон нын загъта, зæгъгæ, не 'лдар йæ сыгъзæринтæ стджытæй ивы, æмæ дæм стджытæ сластам.

Æлдар сын загъта:

— Æмæ æз æдылы дæн? Сыгъзæринтæ стджытæй цæмæн хъуамæ байвон?

Нарты адæм Сырдонмæ смæсты сты. Сырдон сæ фæсайдата, уый базыдатой æмæ Сырдоны æрцахстой, сау хъæдмæ йæ аластой. Даргъдæр цы бæлас уыд, уый æртасын кодтой. Йæ къухтæ йын фæстæмæ бабастой æмæ йæ бæласы цъуппыл йæ зачъетæй æрцауыгътой æмæ йæ суагътой. Æмæ хæрдмæ кæстгæйæ баззади. Уалынмæ иу фиййау йæ быны [фос] хизгæ æрбацæуы æмæ йæм хæрдмæ дзуры:

— Уæлæ уый, ды та цы дæ?

Уæд æм Сырдон дзуры:

— С-с-, хъæр ма кæн, уæлæ хуыцау най кæны, æмæ уымæ кæсын.

Уæд ын фиййау балæгъстæ кæны, мæн дæр ма йæм скæсын кæн, зæгъгæ.

Уæд Сырдон загъта:

— Уый гæнæн нæй, мæхи дæр мын нал бауадздæн.

Уæд та фиййау ныллæгъстæ кодта æмæ та загъта:

— Мæ фыстæй дын, хуыздæр чи у, уый ратдзынæн, уæддæр æй фенон.

— Уæдæ нал ис гæнæн. Æртасын кæн бæлас! — [дзуры фиййаумæ].

Фиййау амæлттæй бæлас æртасын кодта. Сырдон уырдыгæй фæрвæзы, фæлæ фиййауы йæ бæсты уым æрцауындзы, фиййау кæстгæйæ уым баззайы. Сырдон дынджыр дзут йæ разæй ратæры, нарты уынты сæ нытæры, æмæ йæм нарты адæм дзурынц:

— Дæлæ уый, Сырдон нæ дæ?

— Бæгуы дæн!

— Ау, æмæ дæ мах бæласыл куы æрцауыгътам!

— Хуыцау уын æй ма ныббарæд, мæн даргъдæр бæласыл чи нæ æрцауыгъта! Хуыцау мын ацы фос ралæвар кодта, дæуæй бæрзондæр мæм лæг нæма ссыд, зæгъгæ.

Уыдон та Сырдоны ногæй æрцахсынц, голладжы йæ цæвæрынц, йæ къухтæ йын фæстæмæ бабæттынц, голладжы ком ныббæттынц.

— Ахæссут æй, дарддæр цы ран у, гъе уырдем, æмæ йæ уым хылтæй амарут!

Дард ранмæ йæ ахæссынц, фæндаджы был æй æрæвæрынц, сæ хуыдатæг хъæдмæ хылтæ кæнынмæ ацæуынц.

Уалынджы иу барæг сиргæ ссæуы, Сырдон мын базмæлы, барæгæн йæ бæх фæтæрсы. Уæд æм барæг куы дзуры:

— Да та цы дæ? Цавæр дæ?

Уæд æм Сырдон куы дзуры:

— С-с-, хъæр ма кæн, зæххы бын мæлеччылтæ тæрхæттæ кæнынц, æмæ уыдонмæ куы хъусын.

Уæд ын барæг ныллæгъстæ кæны:

— Мæн дæр ма сæм байхъусын кæн!

Уæд ын Сырдон куы зæгъы:

— Уый гæнæн нæй, уыдон хуымæтæджы нæ уадзынц сæхимæ хъусын!

Дыккаг хатт та дзы ноджыдæр куры:

— Мæ бæх дын ратдзынæн, уæддæр сæм гыццыл куыд байхъусон, афтæ.

— Уæдæ сыхал голоджы ком!

Голладжы ком сыхалы барæг, Сырдон уырдыгæй ралæсы. Барæг голладжы балæсы. Сырдон голладжы ком хъæбæр ныббæтты. Сырдон бæхыл бабады, сиргæ афардæг вæййы.

Уалынды нырты адæм хъилтæ æрбахæссынц æмæ лæджы нæмын райдайынц. Уыдон лæджы амарынц æмæ йæ доны баппарынц. Фæстæмæ сæ хъæумæ куы 'рцæуынц, уæд кæсынц, æмæ Сырдон цъæх бæхыл сиргæ æруайы, æмæ йыл уынды амбæлынц.

— Ай, Сырдон нæ дæ?

— Бæгуы дæн!

— Ау, æмæ дæ мах маргæ куы акодтам, æмæ дæ мах доны куы баппæрстам!

Сырдон сын загъта:

— Хуыцау уын æй ма ныббарæд, мæн йæ арфдæры чи нæ баппæрста! Кæфты-Сæр-æлдар мын ацы бæх ралæвар кодта, дæуы йедтæмæ мæм нырма зæххон лæг никуыма, уыд, зæгъгæ.

Уæд нарт загътой:

— Амæн мах ницыуал бакæндзыстæм, фæлæ йын йæ хъуыддаг судмæ раттæм.

Сырдоны хъуыддаг судмæ радтой.

Суд сæм мыхуыртæ сæрвыста, нартмæ дæр, Сырдонмæ дæр. Нартæн сæ ист лæг иубон Сырдонмæ бадзырдта:

— Сырдон, райсом нæм судмæ сидт и, æмæ иумæ цом!

Сырдон сразы и, араст сты дыууæ лæджы. Нарты ист лæг — бæхыл æмæ йыл кæрц, Сырдон та афтид цухъайы æмæ фистæг. Æрдæг-вæндагмæ куы ахæццæ сты, уæд Сырдон загъта:

— Æз нал цæуын, бафæлладтæн, мæ бон нал у!

Нарты ист лæг ын йæ бæх ратты, Сырдон бæхыл сбады, ист лæг та фистæгæй, афтæмæй фæцæуынц.

Иудæвгар та куы ахæццæ сты, уæд та Сырдон загъта:

— Æз нал цæуын!

Ист лæг ын загъта:

— Цæуылнæ цæуыс?

— Уымæн, æмæ ихæнæй мæлын.

Уæд та йын йæ кæрц дæр радта, афтæмæй ныххæццæ сты суды дуармæ, æмæ суды лæгтæ кæсынц, æмæ Сырдон бæхыл, кæрц ыл, нарты ист лæг — фистæг.

Суд сæм бадзырдта, сæ хъуыддаг сын æвзары. Нарты ист лæг радзырдта:

— Ацы лæг нæ алы бон дæр сайы, æмæ йын куыд ссуд кæнай, афтæ.

Уæд Сырдон загъта:

— Амæ ма хъус, амæн иууылдæр йæ ныхæстæ сты гæды ныхæстæ! Æниу мæнæ мæ бæхы та йæхи нæ хонид?

Нарты ист лæг загъта:

— Ау, æмæ уый кæцæй дæ бæх у?

Сырдон загъта:

— Æниу та мæнæ мæ кæрц дæр йæхи нæ хонид?

Æмæ та ист лæг загъта:

— Ау, æмæ та уый дæр дæу у? Уыдон мæн куы сты.

Ныр Сырдонæн йæ роны иу стыр тымбыл дур, æмæ æддæмæ къуыпп дары, æмæ йæм суды лæг куы фæкæсы, Сырдонмæ, уæд æм Сырдон йæ цæст фæныкъулы æмæ та йæ къухæй йæ рон бахойы. Суды лæгæй афтæ, гæртам мын дæтты, фæлæ йæ Сырдон та кодта сайгæ. Уæд суд тæрхон рахаста æмæ загъта:

— Нарты ист лæг гæды ныхæстæ кæй кæны, уый мах уымæй сбæлвырд кодтам, æмæ нæхи цæстæй фæдтам: Сырдон нæм æрбацыд бæхыл, уæлдзæрмтты кæрцы, уый та нæм — фистæгæй, æмæ Сырдонны бæх æмæ кæрц йæхи хуыдта. Иннæ ныхæстæ дæр афтæ гæды рауадысты.

Афтæмæй Сырдон фæраст и судæй, нарт зылынæй базадысты.

Судгонды фæстæ суды лæг Сырдонмæ асидти хибар ранмæ æмæ йын загъта:

— Цæй-ма, Сырдон, цы дæгтиаг мын уыдтæ, дæ рон мæм-иу куы бахостай?

Уæд дын Сырдон дынджыр тымбыл дур ронæй райста æмæ суды лæгæн загъта:

— Куыддæриддæр мæн базылын кодтаис, афтæ дын ацы дур дæ тæккæ былтыл ныццафтаин!

ХÆМЫЦ ÆМÆ БАТРАДЗ

XXIII. ХÆМЫЦЫ УСРАКУЫРД, БАТРАДЗЫ РАЙГУЫРД ÆМÆ ЙÆ БАЙСÆРСТ

73. Батрадз куыд райгуырд

Хæмыц балцы фæцæйцыди, æмæ йыл сæмбæлди иу лæппу. Уый куырдта Хæмыцæй:

— Ды мæ [демæ] ауадз, æртæ боны иумæ разылдтытæ кæниккам. Ацыдысты, æмæ баталынг ис. Æхсæвæйраг сæ к'ухы нæ бафтыди. Лæппу загъта Хæмыцæн:

— Ныр æххормагæй нæ ныххуысдзыстæм. Ам лæуу бæхты цур, æмæ æз исты æрхæсдзынæн.

Суадис сырды к'уылдыммæ æмæ æрыск'æрдта сырдатæ йемæ, сæ хуыздæры амардта æмæ йæ йе 'ккой скодта, иннæтæ та æрыск'æрдта Хæмыцыл. Хæмыц бафынæй йе 'рцыдмæ. Стæй лæппу загъта:

— Æз дæу хуыздæр лæг æнх'æл куы уыдтæн.

Уыцы 'хсæв минас фæкодтой, æмæ Хæмыцæн лæггад бакодта уыцы лæппу. Райсом сыстадысты, æмæ лæппу загъта:

— Æз демæ ницыуал бакæндзынæн!

Райсомы Хæмыц æрфæсмон кодта: «Уыцы лæппуыи цæуылнæ бафарстон. Кæй мытагæй у, уыдонæй чызг ракуырдаин». Стæй йæ фæстæ адзырдта:

— Фæлæуу, лæппу, иу ныхасмæ мæ х'æуыс!

Лæппу куы нылæууыд, уæд ын загъта Хæмыц:

— Мæн фæнды, кæй мытагæй дæ, уый базонын; уæд æз дæр дæ мытагæй иу чызг ракурин — дæ хуызæн гуырд мын дзы кæд райгуырид.

Уый йын загъта:

— Хæдмаст Псæлтæй дæн, иу хо ма мын ис, æмæ дын æй ратдзыстæм; фæлæ йын исчи уайдзæф куы бакæна, уæд йæхи амардзæни, кæнæ йæ кæцæй æркодтай, уырдаем æй кæнын х'æудзæн.

Хæмыц лæштуимæ ацыдис æмæ сын сæ ирæд йæ дзыппæй саста, афтæмæй сын æй бафыста. Уæд йæ ус рахаста æмæ йæ æрхуыйы мæсыджы сæрмæ скодта æмæ йæ уым дардта. Фæцарди уым бирæ.

Сырдон фыдбылыз кæм нæ уыдис нартæн. Иу райсом куы уыди, уæд æм æрцыдис æмæ йæм мæсыджы сæрмæ касти æмæ йын загъта:

— Уэй налат! Уэй хъахбай! Дæ хуызæн нартмæ нукуы 'рцыди? Кæдмæ мæсыджы сæры бадай, дæлæмæ нæ рахизай?

Уыйфæстæ Хæмыцмæ бадзырдта йæ ус, æмæ йæм куы ссыди, уæд ын кæуынхъæлæсæй дзурын байдыдта:

— Уыйæхæн уæ саулæг куы у Сырдон, æмæ мæ куы бафхæрдта; ныр уым æфхæрды фæстæ ам нал цæрдзынæн. Мæ фыды хæдзармæ мæ акæ!

Хæмыц сразы йæ цæуыныл. Стæй ус загъта:

— Æз дын лæппу схъомыл кодтаин, æмæ æппын ахæм нукуы уыдаид. Ныр дын æй дæ фæсонтæм ныгуулæфон, æмæ дын куы ныгуулæфон, уæд дæ дыууæ уоны æхсæн ныккъъуыпп уызæн; стæй йæ мæйтæ банымай æмæ йæ уæд бакъæртт кæ; стæй уый лæппу уызæн, æмæ йæ денджызы баппар.

Афтæмæй йын йæ дыууæ уоны астæу ныгуулæфыдис. Уыйфæстæ йæ усы йæ фыды хæдзармæ акодта, æмæ йын, йæ фæсонтæ куы ныккъъуыпп сты, уæд ын тæригъæд кодтой нарт, сынкъ ыл æрзадис, зæгъгæ. Стæй Хæмыц мæйтæ банымадта æмæ, йæ райгуырæн афон куы 'рцыди, уæд æрхуыйы мæсыджы сæрмæ ссыди æмæ Сосланмæ бадзырдта æмæ йын æй акъæртт кæнын кодта. Стæй лæппу рагæпп ласта, æмæ йæ денджызы баппæрстой; уым лæппу хох фæстади. Стæй Борæтæй Мысырби, Бадри ныппыдысты денджызмæ æмæ куыр-дтой уымæй:

— Денджызы цы галтæ ис, уыдонæй махæн дæр иу гал раппар! Уый та сын загъта:

— Сымах Уырымæджы æркæнут, æмæ йын йæ сæр куы адасат, уæд уын галтæ аппаратзынæн.

Стæй уыдон ссыдысты сæ хæдзармæ æмæ Уырымæгæн загътой:

— Денджызы ис ахæм лæг, æмæ хохæй дæр стырдæр у; уый махæн загъта: «Уырымæджы æркæнут, æмæ йын йæ сæр куы адасат, уæд уын æз ратдзынæн галтæ дæр æмæ мæхæдæг дæр ацæудзынæн сыхахимæ».

Стæй Уырымæг райсом сыстадис æмæ рацыди семæ денджызы былмæ; уымæн йæ сæр куы дастой, уæд Батрадз денджызы астæу сыстади æмæ загъта:

— Худинаг нæу, куыд ын дасут йæ сæр?

Стæй йæхæдæг дыууæ галы йæ дыууæ къухæй рахаста æмæ рацыдис доны былмæ, зæхмæ, æмæ систа йæ дзыппæй сæрдасæн æмæ адаста Уырымæгæн йæ сæр. Стæй уыдонæй ракуырдат:

— Мæ фыды, Хæмыцы, бæх мын æрласут, æмæ ууыл куыд ссæуон мæ хæдзармæ.

Хæмыцы бæх æм куы 'рластой, уæд ыл сбадти Батрадз, æмæ, йæ уæрджытæй куы 'рбахæцыдис, уæд бæхæн йæ фæрстæ асастысты, æмæ амарди. Стæй Батрадз загъта:

— Уырымæджы бæх мын æрласут!

Æмæ йæм æрластой Уырымæджы бæх; сбадтис ыл Батрадз,

æмæ йæ [бæх] тыххæй схаста. Йæ хæдзармæ куы ссыдис, уæд загъта:

— Æз афтæмæй ницы бафæраздзынæн адæммимæ хæцынæн, уый тыххæй [æмæ] æз стæг æмæ фыд дæн; мæхи куыд байсæрон æмæ æндон куыд суон?!

Стæй йæ дзышпы æртиссæдз туманы цæвæрдта æмæ Куырдалæгонмæ ссыди æмæ йын загъта:

— Дæ хорзæх хуыцау раттæд, æмæ мæн байсæр, æмæ æндон куыд суон.

Куырдалæгон ын загъта:

— Æз дæ байсæрин, фæлæ ды басудздзынæ арты.

Батрадз ын загъта:

— Цыдæриддæр кæнон, уæддæр æнæ байсæргæ гæнæн нал ис. Стæй Куырдалæгон дуртæ æрласта æмæ йæ цæвæрдта куынцгомы, дурты бын. Иу сабатæй иннæ сабатмæ дымдта. Стæй йе 'мгъуыд куы 'рцыдис, [уæд] Куырдалæгон загъта:

— Цæй æмæ æз фенон Батрадзы, уый афонмæ басыгъди, æмæ йын аппарат йе стджытæ.

Стæй йæм куы бацыдис, уæд Батрадз арты бады æмæ кæсы.

Æмæ йын загъта Батрадз:

— Кæд мæ сæрыс, уæд мæ байсæр, кæннæуæд мæ ма хъаз; æри мæм фæндыр, æмæ æз куыд цæгъдон.

Уæд æм Куырдалæгон радта фæндыр, æмæ уый цагъта.

Стæй та йæм æрласта æндæр дуртæ, ноджы йæ сæрын байдыдта æмæ йæм къуыри фæдымдта.

Йе 'мгъуыд куы 'рцыдис, уæд Куырдалæгон загъта:

— Цæй-ма, ныр æй фенон, æшпын нæма фæци сæрст!

Куы йæ федта, уæд Батрадз загъта:

— Дæ хорзæхæй ма мæ узал кæ, денджызмæ мæ аппарат!

Денджызмæ йæ куы баппæрста, уæд денджызы иу къуыри дон нал ацыдис, хусæй баззади. Стæй уым Батрадз æндон фестади, æмæ, уырдыгæй куы рацыдис, уæд та денджыз дæр цæуын байдыдта.

74. Батрази райгурæн (кадæнгæ)

Бецентæй уосæ ракоруй нарти Хæмиц.

Бецентæ йин зæгъунцæ:

— Мах ан хæстмаст, цубурхъур, цубур муггар:

Нæ бæрзæндæ — дууæ уззесни,

Уæрхæмæ ан уомæй минкъи гъæуаггин.

Махæн нæ тухæ, нæ лæгигъæдæ æвзурст æй.

Нур дин ку раттæн нæ рæсутъд хуæри,

Уæд дин 'сбæздæнæй уодæмбалæн,

Дарун æй кæд базонай,

Фал ин æ зæрдæ йæстæбæл ку фæхходун кæнай,
 Уæд «нæ фегъустон» ма зæгъæ:
 Дæ хæццæ нæбал ниллæудзæнæй.
 Æ дзиппи 'й ниввæруй;
 Еубон æй нарти кувдмæ рахæссуй.
 Устур нарт рæнгъитæй бадунцæ
 Даргъ фингитæбæл æма ниуазунцæ.
 Хæмици æрбадун кæнунцæ:
 Йе дæр хуæруй, ниуазуй æма
 Хуæруйнагæй æ дзиппæн хай кæнуй,
 Куд неке 'й фæйна, уотæ.
 Уæд Гæтæги фурт Сирдон уой æртергади кæнуй,
 Нартæн сæ тъасхитæ бæрæг кæнунæ бæрцæ,
 Æ уод дæр нæ уарзта;
 Сæ аййепи син нæ иронх кодта.
 Йеци бон адтæй Сирдон урдугистæг,
 Барæй æхе ниуазæндæгтæг ракæнуй
 Æма Хæмици думæггæгтæбæл æрхæгуй,
 Силæстæги цъæхахст æваст фæццæууй.
 Низгули унцæ устур нарт.
 — Гъе уæйуæй, устур нарт, маке уи байзайа!
 Уæ уоститæ уæ дзиппи хæссун байдæдтайтæ кувдмæ.
 Уой уин ку фегъосонцæ адæм,
 Уæд, уойбæсти уи ку неке байзайа,
 Уæд хуæздæр æй!
 Адæми Хæмицмæ æркæсун кодта.
 Хæмиц дæр ралигъдæй.
 Уойфæсте загъта Хæмицæн æ уосæ:
 — Хуцау си ма 'сарази уæд,
 Мæнæн мæ сæрбæл кæми æрхадтæй Сирдон
 Æма мæ ходуйнаг кæми фæкодта,
 Уоми мæнæн дæ хæццæ цæрæн нæбал йес.
 Лæхъуæн мæ губуни фæзмалдæй,
 Фурт дин нийирдтайнæ.
 Нур ба æз цæун мæ цæгатмæ,
 Фал ма дин æз ке зæгъон, уой бакæнæ.
 Æ дууæ уони астæу йин
 Нитгу кодта æма йин загъта:
 — Фараст мæйи уæнгæ 'й багъæуай кæнæ
 Къæрт кæнунæй, дæ уонти астæу
 Ка 'сзайа, йеци сункъæ,
 Ни-'й-фу кæнуй æма рандæууй æ цæгатмæ.
 Йеци бонæй фæстæмæ æ дууæ уони астæу
 Хæмицæн рæсуйун байдайуй.
 Йе 'мгъуд ку 'рцæууй, уæд уордæгæй рацæууй
 Æ сæрæй æ бунмæ æндон болат Батраз.

Содзгæ артмæ багæпп ласуй,
Уордæгæй синдзгун артмæ багæпп кодта,—
Æдæг æндон уæд ку фестуй Хæмици фурт
Нарти Батраз.

75. Нарты Хæмыцы усракуырд. Батраз æмæ Сырдоны райгуырд

Нæртон Хæмыц цуаны ацыди æмæ кæсæнцæстытæй касти æмæ сагрæгъау уыдта иу ран. Æмæ сæ астæу уыди иу стыр урс саг.

Загъта:

— Хуыцау, уыцы саг мын мæ амонд скæн!

Æмæ сæм хъуызыди. Æмæ уалынмæ, мæнæ арвы цæлхъ куыд уа, афтæ топпы гæрах фæцыди. Сагтæ алыгъдысты, фæлæ урс саг уым мардæй азади. Бацыди [йæм Хæмыц], æмæ сагыл иу мæнкъæй лæг архайы — стигъы йæ, æмæ йæм дзуры Хæмыц:

— Бирæ дын хуыцау раттæд!

Уый загъта:

— Кæй нын дæтта, уый нын иумæ фæуæд!

Мæнкъæй лæг йæ чысыл нымæт æрбадавта, зæххыл æй æрытыдта æмæ дзуры:

— Нæртон лæг, ууыл уал æрбад!

Хæмыц æрбадт æмæ дис кодта, ацы саг ын чи афæлдахдзæн, [зæгъгæ], æмæ æнхъæлмæ касти, æрбадзурдзæн мæм, зæгъгæ, йæ афæлдахынмæ.

Æмæ йын чысыл лæг йæ иу фарс куы астыгъта, уæд ын йæ царм йæ иу къухæй скъуырдатæ, æмæ саг иннæрдæм фæфæлдæхти, æмæ йæ акъæртт кодта æмæ арт скодта æмæ физонджытæ уæхстыл бакодта æмæ сæ артмæ æрсагъта.

Нæртон лæг Хæмыц дис кæны: «Æвæццæгæн ма йын æмбæлттæ ис, уый йедтæмæ ацы физонджытæ кæмæн кæны».

Æрбадтысты хæрыныл, æмæ дзы, нæртон лæг цас бахордта, цыппар ахæмы дзы бахордта мæнкъæй лæг йæхæдæг.

Æхсæвы уыцы ран фесты. Райсомы цуаны цæуын сфæнд кодтой.

Чысыл лæг дзуры Хæмыцмæ:

— Æрдар, дæ топпыхостæ дын фенон.

Æмæ, куы сæ федта, уæд загъта:

— Дæ топпыхостæй ницы амæлдзæн!

Æмæ йын йæ алы æхстыл дæр æртæ къæртты [топпыхос] ныппæрста; æмæ фæйнæ къуылыммыл ацыдысты цуангæнгæ. Мæнкъæй лæг амардта дæс æмæ ссæдз, Хæмыц та амардта æртындæс.

Мæнкъæй лæг дæс æмæ ссæдз сырдæн талатæ сласта се 'фсæрты къæдзты æмæ сæ æмхуызонæй бынатмæ æрласта. Хæмыц та æртындæссæн æрхаста æрмæст сæ хъустæ. Æмæ йын лæг загъта:

— Цæуылнæ сæ æрластай? Цом æмæ сæ æрласæм.

Ацыдысты, æмæ та æртындæссæн се 'фсæрты талатæ сцавта æмæ сæ бынатмæ æрхæццæ кодта. Æмæ сæ уарын байдыдта чысыл лæг æмæ сæ æртæ хайы кæны. Æртæ хайы кæны, æмæ Хæмыц æрын-къардомау: «Дыууæ хайы йæхицæн кæны, æвæццæгæн!»

Куы фсты, уæд загъта мæнкъæй лæг:

— Хæмыц, дæ хистæйраг сис!

Хæмыцæн йæ хистæйраг сисын кодта, стæй йын йæхи хай дæр сисын кодта. Йæхæдæг йæ хæйтты уистагыл бакодта æмæ сæ хæссын-вæнд скодта.

Æмæ Хæмыц ахъуыды кодта æмæ йæ бафарста:

— Цы дæ, кæмæй дæ?

Уый загъта:

— Æз бцентæй дæн.

Æмæ Хæмыц загъта:

— Сымахæй хуыцау иу сылгоймаг куы ратид, иу чызг!

Уый загъта:

— Хо нын ис, æрбацу, æмæ дын æй ратдыстæм.

Æмæ загъта:

— Æмæ уæ цæмæй базондзынæн, кæм уæ ссардзынæн?

Уый загъта:

— Хъæды куы цæуон, уæд мæ хъама иуфарс дардзынæн, æмæ, цы бæлæстыл æндæва,— иууылдæр сæ фæлдахгæ цæудзæн. Стæй уырдыгæй быдырмæ куы ацæуон, уæд мæ къах зæххыл сæрфдзæнæн, æмæ гутоны хыхы хуызæн зæхх фæлдахдзæн. Æмæ йæ кæрон-мæ куы ахæццæ уай, уæд-иу фæдзур: «Уазджытæ!» Стæй дæм уæд зынаг уыдзæн.

Хæмыц сцæттæ кодта йæхи, чындзхæсджытæ [дæр], Сослан та— къухылхæцæг. Æд чындзхæсджытæ араст [Хæмыц], хъæды цагъдыл цыдысты, стæй быдыры гутоны фæдыл цæуын байдыдтой. Йæ кæрон-мæ куы бахæццæ сты, уæд, «уазджытæ», зæгъгæ, фæхъæр кодтой. Æмæ зæхх дуары хуызæн фегом, æмæ уырдыгæй рауадысты фысым-гæ. Æмæ сæ бакодтой мидæмæ æмæ сын чындзхæссæджы æгъдау лæвæрдтой. Бафæстиат сты иудзæвгар, уæд Сослан загъта:

— Æз мæ хойы куы фенин!

Нуазæн æмæ хаймæ бацыди, чызджытæ кæм уыдысты, уырдаем æмæ, чызджытæй чи куыд дзæбæхдæр уыд, афтæ йæм-иу бадардта хай æмæ нуазæн. Чызджытæ-иу фæйнардæм фсты, æз дæ хо нæ дæн, зæгъгæ.

Стæй сæ фарста:

— Уæдæ мæ хо кæм ис?

Æмæ йын бацамыдтой:

— Уæртæ гобаны дыдагы!

Гобаны дыдагъ рахыл кодта, æмæ дзы — хæфс, æмæ нуазæн æмæ хай зæххыл ныццавта. Æмæ рацыди чындзхæсджытæм. Сослан загъта:

— Хæмыц хынджылæггаг у, æмæ та дзы чидæр фæхынджылæг кодта. Алчи уæ йæ хæдзармæ цæугæуæд: махæн ам чындз нæй!

Чындзхæсджытæ айвгъуыдтой. Хæмыцы ныхæстыл æрурæдтой бцента. Цæмæй хæфс саргъы æфтаугæты астау балæстайд, уый тыххæй йæ баурæдтой, æмæ хæфс саргъы æфтаугæты астау балæст.

Йæ кæртмæ æрцыд Хæмыц æмæ йæ бæхæй æрхызт æмæ йæ уатмæ бацыд. Хæфс дæр йæ фæдыл æрхызт æмæ гæпп-гæппгæнгæ уатмæ бацыд æмæ фæсдуар цъылыны фæстæ балæст.

Æмæ æхсæв уыд, æмæ Хæмыц схуыссид йæ хуыссæны æмæ афынаей. Чызг цъылыны фæстæйæ рацыд æмæ йæ хæфсы цъар аппæрста, æмæ ныррухс и агъуыст, цырагъæй куыд ныррухс уа, афтæ.

Æмæ Хæмыц фехъал æмæ ныхъхъæр кодта:

— Фæдис! Басыгъдыстæм!

Æмæ чызг загъта:

— С-с! Ма хъæр кæн, æз бценты чызг дæн, кæй ракуырдагъай, уый.

Хæмыц æй йæ хъæбысы бакодта, куы йæ базыдта, уæд. Æмæ иумæ цæрын байдыдтой.

Нæртон адæмæн ахæм куыд уыди быдыры, æмæ сæ хæдзармæ куыд не 'рцыдаиккой иу къуыри. Æмæ Хæмыц хъуыды кæнын байдыдта: «Цы бакæнон мæ усæн, ам æй куыд ныгуадзон?» Æмæ йæ куырæты риуы стыр дзыпп бахуыйын кодта æмæ йæ усы уым нывæрдта, йæхæдæг стыр кæрц скодта, куыд ничи йæ базыдтаид, афтæ. Гъе 'мæ иу дыууæ боны фæци афтæ æд ус уым.

Стæй Сырдон лæшпуты сардыдта йæхиуыл:

— Хынджылæг мæ кæнут!

Æмæ дзы лæшпутæ хынджылæг кодтой, куыд сæ сардыдта, афтæ: цъыфтæ йыл калдтой. Æмæ Сырдон фæхъæр кодта:

— Кæмæй хынджылæг кæнут, нæртон адæм! Хынджылæггаг уæхуыдтæг куы стут, æд устытæ куыдмæ чи цæуы!

Гъе 'мæ уæд Хæмыц йæ хæдзармæ рараст — уым нал ныллæууыд. Æмæ сæ иу ран доны цæуын хъуыди, сæ хæдзармæ куы рараст сты лæг æмæ ус, уæд. Æмæ ус загъта:

— Æрдæгæй уæлæмæ дæ гуыр æрбæгънæг кæн, æмæ мæ де уæхскыл куыд бахæссай доны, афтæ.

Хæмыц æрбæгънæг кодта ронбастæй уæлæмæ йæхи æмæ доны фæцæйхаста йæ усы йе уæхскыл. Æмæ йын йæ дыууæ уæны астæу нытту кодта ус æмæ йын загъта:

— Куы дæ хыгдара дæ дыууæ уæны астæу, уæд-иу æй Сатанайæн фенын кæн,— æмæ йæхæдæг атахти йе уæхскæй.

Стæй йæ Сатанайæн æвдисын байдыдта. Æмæ йæ, афон нæма у, зæгъгæ, Сатана къæртт кæнын нæ уагъта:

— Йæ афон куы 'рцæуа, уæд æй зондзынæн æмæ дын æй акъæртт кæндзынæн мæхæдæг.

Стæй, йæ афон куы 'рцыди, уæд æй авд уæладзыджы сæрмæ ссæуын кодта Хæмыцы, æмæ йын æй уым фæкъæртт кодта. Гъе 'мæ уырдыгæй фæйнаеджытæм æрхауди [лæппу] æмæ хъæр кæны:

— Сатана! Ме 'ндон сау кæны, тагъд дон!

Сатана донмæ азгъордта, æмæ доны мидæг — залиаг калм, æмæ йын дон нæ дæтты:

— Мемæ фæу, кæннод кæд нæ, уæд дын дон нæ дæттын!

Æмæ, калмимæ куыд фæуон, зæгъгæ [Сатана] фæстæмæ афтидæй æрбаздæхт. [Кæсы] æмæ уæллаг агъуысты фæйнаджытæ асыгъдысты, æмæ дыккаг агъуысты фæйнаджытæм æрхауд [лæппу] æмæ хъæр кæны:

— Ме 'ндон сау кæны, тагъд мын дон!

Æмæ та Сатана згъорын байдыдта фæстæмæ донмæ. Æмæ та йæм рацыди донæй иу удгоймаг, хъуынджын, лæджы хуызы, æмæ загъта Сатана: «Цæй, ай лæджы хуызы у...»

Æмæ дон рахаста æмæ йæ лæппуыл бакалдта æмæ йæхæдæг арынлæ æрлæууыди. Æмæ ныззади лæппу. Æмæ уый уыд Гæтæгæй гуырæ.

Æмæ дыгууæ сывæллоны кæрæдзимæ дзурынц:

— Гæтæджы фырт, дæ ном Сырдон фæуæд!

— Хæмыцы фырт, уæдæ дæ ном та Батрадз фæуæд!

76. Нарты Батыраж куыд райгуырæд*

Сатанайæн йæ хæстæг сывæрджын ус уыд, æмæ йæм ажурын кодта:

— Мæнæ нын лæппу райгуырæд, æмæ йын жижи куыд бадарай.

Ус фæлиуырæдта æмæ йæм башыди. Лæппумæ йæ жижи куы бадардта, уæд æм лæппу фæлæбурдта дæйынмæ æмæ йын йæ жижи йæ рæбынлæ аскъуыдта. Ус фæцъæхахст кодта.

Сатана загъта:

— Ай устыты жижийæ нишы скæнджен.

Хъутмæ йæ бадавта. Хъуджы дæйын байдыдта, æмæ, йæ шарм, йæ сдэжыты йедтæмæ шы уыд, иууылдæр æй ацъырæдта.

Сатана загъта:

— Ай мын фыдбылызы гуырæд у, æмæ йæ хъуамæ фесафæм!

Схæшыд ыл, æмæ хохы цъитийы скъуыд уыд, æмæ йæ уым ауагъта. Батыраж цъитийы дон нуазын байдыдта æмæ уымæй шард. Мæйжыд-иу куы уыд, уæд æртæ азжыды бæрш рæзыди. Афтамæй йæ уæларвæй хуышау ауыдта æмæ загъта йæ дæлдæртæн:

— Ашыт, уый зæххон гуырæд у, æмæ мын æй мæхимæ схæссут.

Æршыдысты йæм æмæ йæ хæссын кæм фæрæзтой, фæлæ йæ ссайдтой уæларвмæ. Уым схъомыл, æмæ йæ хуышау снатлиа кодта. Куы слæг ис, уæд ын загъта хуышау:

— Ахиз, кæм райгуырæдтæ, уырæм æмæ уым шæр!

Батыраж ын загъта:

* Таурæгъы райдиан кæс: ХИАУ, ф. 20—26.

— Аз дын афтæмæй нæ ахизжынæн. Кæд мын джы ахæм тых уыжени, æмæ мæм шæвæнгарзæй нишы бахъаржен, уæд шæуын, кæннод нæ.

Уый йын загъта:

— Ашу, лæвæрд дын фæуæд. Куырдалæгонмæ ныччу æмæ дæхи байсæрдын кæн, æмæ дæм æппындæр нишыуал бахъаржен.

Куырдалæгонмæ ныччыди æмæ йын загъта:

— Байсæрд мæ!

Куырдалæгон ын загъта:

— Ашу, лæппу, ай адæймаджы сæрдæн нæу, æфсæйнаджы йедтæмæ!

Батыраж бахызт кулбашмæ æмæ загъта Куырдалæгонæн:

— Тагъд мæ байсæрд, æндæра ардыгæй куы 'рхизон, уæд дын дæ къубал сыскъуынджынæн.

Куырдалæгон загъта йæ искæйуæтгæн:

— Тагъд ут, цъус æвзалытæ йыл бакалут æмæ бадымут, тагъд басуджен!

Уыдон ыл бакалдтой æвзалытæ æмæ йыл бадымдтой дымгæуа-жæнтæ.

Батыраж хъæр кæны:

— Ихæнæй мæлын, фæлæ мæ схъарм кæнут!

Искæйуæттæ нал уæндынч æвзалытæ хъадджын кæнын. Батыраж журы:

— Тагъд мын Куырдалæгонмæ ажурут!

Куырдалæгон æрбашыди, æмæ йæм журы Батыраж:

— Тагъд мыл ныккал хъæдæй, дурæй æмæ мыл иннабонæй-иннабонмæ фæдым. Стæй мæ фурдмæ фехс, æндæра куы ахизон, уæд дæ æд бионтæ фæшæгъдджынæн!

Куырдалæгон фæтарсти, æрласта, æшæг, хъæдæй, дурæй æмæ йыл сæ ныккалдта. Алы комы дымгæйы уажынтæ йæм сарæзта. Иннабонæй-иннабонмæ фæдымдта, стæй дæс лæджы æркодта æмæ йыл дæс æртысгæнæй схæшыдысты æмæ йæ фурдмæ фехстой. Фурд уыйбæрш ныссур кодта, æмæ ма йæ сæры астæу æртæ æрдуыи æнæ-сæрст баззади.

Стæй рашыд æмæ нарты уæзæгмæ сфардæг.

77. Хæмъцы фырт Батрадз æмæ Деденæджы фырт Сæрæхъцæу

Нарты хъæуы, нæртон Уырызмæджы хæдзары, Ахсæртæггаты зæронд хæдзары цыдæртæ архайдта хæдзары æфсин нарты Сатана.

Къонайыл, дæлтъур, арты форсмæ бады иу лæппу бæгъæмзæн-гæй æмæ къусбæрттæ кæны сæ фæныкæй. Артмæ бадынæй цъыхыры сысты лæппуыи зæнтæ.

Чидæр æрбадзырдта кærты дуарæй. Дзурынмæ рацыди нарты Сатана:

— Уазæг, æгас цу!

— Зæрдырай фæу! Уæ лæгтæй ам ничи ис?

— Нæй, фæлæ лæгты хæдзар ам ис; мидаемæ нæм рацу, фысым дын уыдзыстæм, хорз дæ фендзыстæм, кæд дæ фæнды — фæздæгджын сихорæй, кæд дæ фæнды — æвæздæг сихорæй.

— Бахатыр кæн, хорз ус, арфæгонд у хуыцауæй, æхсызгон мæ хъæуы нарты Сослан.

— Нæ лæгтæ хуынды сты Ацæтæм Фæснарт Хуыздзæгаты.

— Фæндаг мын чи ацæмонид Хуыздзæгатмæ, иу ахæм мын мемæ бафтау, бузныг дæ уыдзынæн, хорз ус.

— Хæдзары нæ иу æнахъом саби йæ зæнтæ арты фарсмæ дары, нæ зонин, истæмæн дын сахъаз уа. Ныртæккæ дæм æй рарвитдзынæн.

Уыйадыл нарты Сатана уазæджы дуармæ фæуагъта, хæдзармæ бацыд æмæ дзуры:

— Уæлæмæ, стъæлды фæуай! Кулдуармæ уазæг, уайгæ 'мæ йæ нæ лæгтæм фæхон Фæснарт Хуыздзæгат Ацæты куывдмæ.

Фæныкгуыз дæлтъурæй фестад, йæхи аивæзта æмæ уазæджы уæлхъус балæууыд. Хуыздзæгатмæ араст сты, уазæг — бæхыл, фæныкгуыз — фистæгæй. Иудзæвгар куы ауадысты, уæд уазæг дзуры лæппумæ:

— Рауай, мæ фæсарц æрбабад.

Лæппу бакаст барæгмæ, барæджы бæхмæ æмæ загъта:

— Уазæг, дæ бæх, дыууæ чи ахæсса, ахæмы каст нæ кæны.

— Гъæ, куыдзы хъæвдын! Тагъд æрбахиз дын куы зæгъын, на 'мæ дæм мæнæ ацы ехсæй хорз базилдзынæн дæ зонаджи тыххæй! Лæппу балиуырдат барæджы фæсарцмæ, æмæ араст сты дарддæр.

Уалынмæ, сæ цыды кой кæнгæйæ, лæппу æрбалвæста бæхы фæрстæ йæ уæрджытæй. Бæх ныццудыдат æмæ ахст туджы къуыбæрттæ акалдта размæ.

— Нæ дын загътон, нæ, дæ бæх, дыууæ чи ахæсса, ахæм нæу!

— Уæ, дæ бонæй уай, Хæмыцы фырт Батрадз!

— Хорзæй цæрай, хорзæй, Деденæджы фырт Сарæхъцæу, — æмæ лæппу барæджы фæсарцæй æргæпп кодта.

Уазæг æмæ лæппуйæн уый агъоммæ нæмттæ нæма уыди æмæ ацы ран сæвæрдтой нæмттæ кæрæдзиуыл.

Фæндагыл иу тæссармæ сæ бахæццæ, афтæ Сарæхъцæу æрлæууыди, бæхæй æрхызт æмæ дзуры лæппумæ:

— Нæ фæттæ фехсæм, Батрадз! Бавзар уал разæй.

— Уазæджы разæй фатдонæй не сласдзынæн æз мæ фат.

Сарæхъцæу фатдонæй систа йæ фат, систа йе 'рдын, асгæрста фат, æрдынбос. Куыд æмбæлд, афтæ æрбахæстытæ кодта æрдынбосыл æмæ суагъта йæ фат; фат кæмдæр фæндагыл æрхауди. Батрадз дæр фехста йæ фат. Фат Ацæты уæлкъæсæр ныссагъди. Банкъуысыди Ацæты зæронд хæдзар, фынгтæй хæринæгтæ æрызгъæлдысты зæхмæ, куывды бадджытæ кæрæдзимæ бакастысты фæрсæгау.

— Уæ бадæнтæй ма змæлут, хорз адæм,— сдзырдта нарты Сослан,— уый нæ фыдуаджы фат у. Не 'рра æрбацæуы, не 'рра!

Чысыл фæстæдæр Деденæджы фырт Сарæхъцæу æмæ Хæмыцы фырт Батрадз дæр æрбахæццæ сты Ацæтæм. Хæдзарæй тагъдгомау йæхи райста Сослан, «æгасцуай» загъта уазæгæн, стæй фездæхт Батрадзмæ æмæ йын ныздзæхст ласта йе 'хсæрфарс.

— Куыдзы хъæвдын! Уый дын фатæвзарæггаг æнахъомæй.

Батрадз уыциу æхст йæхи фæкодта авд хохы сæрты, æмæ та сæ хæдзары фæнычы аскъæрдта йæ къæхтæ. Бады та фæныкгуыз къонайыл æмæ та къусбæрттæ кæны сæ фæныкæй.

XXIV. БАТРАДЗ УЫРЫЗМÆДЖЫ КУЫД ФЕРВÆЗЫН КОДТА

78. Зæронд Уырымæг æмæ Батыраж

Нартæ хæтыны ашыдысты. Тынг адард сты. Фæстмæ 'рæгмæ здæхтысты. Адæм жырдатой:

— Нартæ хæтæны ашыдысты, кæмдæр сыл сæхишæй тыхджындæр сымбæлди, æмæ фæшагъды сты.

Нарты хъæуы ма баззæди æрмæст зæронд Уырымæг. Уый маст йæ зæрдæмæ хаста, нарты фæсивæд фæстæмæ кæй нал здæхтысты, уый тыххæй. Фыр мæстæй уышы шыбыр рæстæджы уыйбæрш базæронд, æмæ сынтæгæй рахизын йæ бон нал уыд.

Борæтæ загътой:

— Нарты фæсивæд хæтæны фæшыдысты, кæмдæр сыл сæхишæй тыхджындæр сымбæлд, æмæ фæшагъды сты. Сæ фæллоу хæссинаг у. Дæлæ ма жы зæронд лæг, ныммарæм æй, æмæ сын сæ фæллоу рахæссæм.

Иубон æрымбырд сты æмæ сфæнд кодтой:

— Куывд скæнæм, Уырымæджы амарæм афтæмæй æмæ стæй тымбылæй ашæуæм æмæ сын сæ фæллоу рахæссæм. Кæмæй ма тæрсæм!?

Æртæ боны фæстæ куывд спæттæ кодтой Алæгаты дынджыр хæжары. Адæм æрымбырд сты куывдмæ æмæ загътой:

— Хонæг чи башæужен Уырымæгмæ?

Сырдон загъта:

— Æз башæужынаен æмæ йæ æрбакæнджынаен.

— Хæрæг, Бæтæджы фырт, уæдæ ды бауай æмæ æрбакæ Уырымæджы.

Сырдон башыд æмæ Уырымæджы раз абадти:

— Борæтæ куывд кæнынч Алæгаты дынджыр хæжары æмæ дæ хоннынч, æмæ дæ кæд фæнды — рашу, кæд дæ фæнды — лæуу!

Уырымæг ын загъта:

— Æ, хæрæг, Бæтæджы фырт, уый дын чердыгон ныхас у: «Кæд дæ фæнды — рашу, кæд дæ фæнды — лæуу?» Ахæм хонæг дæр ма вæййы?

Уæд ын Сатана загъта:

— Æдт, зæронд лæг, базæронд дæ, æмæ нал æмбарыс! Уый дыл фыдвæнд ис, æмæ дын æй æмбарын кæны.

Уæд ын Уырымæг загъта:

— Ашу æмæ сын баарфæ кæн. Æз сынтæгæй куы нал хизын, уæд мын шæй куывдтæм шæуыны рæстæг ис?

Сырдон ашыди æмæ загъта:

— Уырымæг сынтæгæй рахизынхъом нæу æмæ уын арфæ кæны, фæлæ куывдмæ не 'рбашæужен.

Борæтæ загътой:

— Уæдæ нæ фæндтæ фехæлдысты.

Хистæртæ сæм журынч:

— Дедте йæм чынджы барвитут: ус-хонæг кадджын у, æмæ ма кæд йæ уд йæ мидæг ис, уæд никуы ныллæужен.

Чындж араст и, башыди æмæ к'ул бахоста. Сатана йæм ракасти.

— Махонтæ Алæгаты хæжары куывд кæнынч æмæ мæ уæ зæронд лæгмæ хонæг рарвыстой.

Сатана башыд æмæ загъта Уырымæгæн:

— Дæлæ дæм чындж æрбарвыстой, æмæ ус-хонæг кадджын у, æмæ хъуамæ ашæуай.

Уырымæг йæ сæр батылдта æмæ ахъуыды кодта. Стæй загъта:

— Ашу æмæ зæгъ чынджæн: «Фæшæуын, рæстæг мын нæй, фæлæ æфсæрмы кæнын чындж-хонæгæй».

Сатана загъта Уырымæгæн:

— Ашу, тæрсгæ ма кæн. Кæд дыл исты тых шæуа, уæд мæнæ хъæрдджыгъа ахæсс, æмæ, дæ зæрдæ истæмæ куы фехсайа, уæд ын йæ бæттæн сыппар æмæ йæ фæстæмæ рауж.

Уырымæг сыстади, йæ псултæ скодта, йæ кæрш скодта, йæ шилхъ райста æмæ йæ чъылдымы кæршы миддæгæй ныгътыста.

Араст ис куывдмæ. Куы фæшæйшыдис, уæд ын Сатана загъта:

— Куы башæуай, уæд дыл архайжысты: «Мидæмæ, рæбынмæ рашу», фæлæ сын ма баком, зæгъ сын: «Æз зæронд лæг дæн, рæбынæй бадын мæ бон нал у, мæнæ к'æсæры шур сбаджынæн».

Бахæдджæ ис [Уырымæг] Алæгаты хæжармæ. Сыстадысты, куывды адæм шыдæриддæр уыдысты, уыдон æмæ загътой:

— Мидæмæ, мидæмæ, рæбынмæ рашу!

Уырымæг загъта:

— Æз зæронд лæг дæн, рæбынæй бадын мæ бон нæу, шæутæ нæ кодтон, фæлæ ус-хонæджы æфсæрмæй æрбашыдтæн. Курын уæ, æмæ мæ ам к'æсæры шур бадын куыд бауажат.

Уæд æмхуызонæй загътой:

— Уажут æй, уажут, кæм æй фæнды, уым сбадæд.

Уырымæг к'æсæрмæ 'ввахс, ружынджы шур сбадтис æмæ бады.

Сырдон æм æрбауади, йæ разы абадти æмæ йын зæгы:

— Æ, зæронд, рагон æмбисæндтæ дын æрхæссон æви æрыгон æмбисæндтæ?

Уырымæг ын загъта:

— Æ, хæрæг, Бæтæджы фырт! Рагон æмбисæндтæ маены йас чи зоны? Кæд кæныс, уæд мын æрыгон æмбисæндтæ 'рхæсс.

Сырдон загъта:

— Уæдæ дын æрыгон æмбисæндтæ æрхæсжынаен. Уыди æмæ быдыр Мгъоны астау лæууыди сызгъæрин бæлас, æмæ йæ алварс хуытæ æрымбырд сты, дардыл æй уидагæй къахынч æмæ йæ хъуамæ сфæлдахой, уидаг жы мауал баззайа.

Уæд Уырымæг бахудти:

— Æ, хæрæг, Бæтæджы фырт! Уышы бæласы куы фæлдæхтой, уый мæхæдæг дæр федтон, фæлæ æвæччæгæн, ды нæ федтай, фæстаг хатт сыл шы сымбæлди, уый: уышы хуыгæм ахæм фæранк фæкуыси ис, æмæ, шydæриддæр уыдысты, сæртæ æмæ гуыртæ фæсты.

Уышы ныхас Уырымæг куы загъта, уæд Сырдон сыстад æмæ йæхи иуварс айста.

Чысыл фæстæдæр Уырымæг хъусы — фæсивæд кæрæжимæ хаттагау журынч: «Нæ зæронд гал æргæвдинаг у». Уышы ныхæстæ Уырымæг бамбæрста, хъæрдджыгъайæн йæ бæттæн йе рагъмæ сæппæрста æмæ йæ рауагъта.

Хъæрдджыгъа ратахтис, Сатанайæн йæ уæрагыл абадтис, йæ уæларм ын æркъуырдта, æмæ жы туг æхсыр æмхæдджæ схъардта.

Сатана базыдта, йæ зæронд лæг кæй фæуынгæджы и, æмæ фурды былмæ азгъордта. Уым ныхъхъæр кодта, ныцъцъæхахст кодта Донбеттыргæм:

— Гъæйтт, ме 'нæныйаргæ хъæбул нарты Батыраж, шы фæдæ, дæ зæронд фыд уынгæджы фæншис, фæлæ фæдис!

Батыраж уышы цъæхахст куы фехъуыста, уæд къуымты аракæсбакæс кодта, фæлæ 'фсæн мæцъысы йедтæмæ йæ къухы нишы бафтыд. Æфсæн мæцъыс фелвæста, фурдæй ратæррæшт ласта æмæ Сатанайæн загъта:

— Кæм и, чердыгæй и?

Сатана йын загъта:

— Алæгаты дынджыр хæжары.

Батыраж ын загъта:

— Æз ын йæ Алæгаты дынджыр хæжарæн нишы зонин, фæлæ кæм и, уырдаæм мæ разæй лижгæ!

Сатана азгъордта йæ разæй. Кæй онг фæрæзта, уый онг фезгъордта, стæй ын æй йæ къухæй башамыдта:

— Уæлæ уышы стыр хæжары ис куывд.

Батыраж азгъордта, бахæдджæ хæжары къæсæрмæ æмæ фæхъæр кодта шæргæсы ахст, уарийы хъæр. Сæгтæ нызгъæлдысты хæжары, бирæтæ фæсур и йæ бынаты. Бажырда Батыраж:

— Гъæйтт, зæронд, мард дæ æви 'гас дæ?!

Уырымæг æм журы:

— Мард нæ дæн, фæлæ мардон 'гас дæн.

Уæд Батыраж багæпп кодта хæжармæ æмæ загъта Уырымæгæн:

— Гъæйтт, зæронд, рынджыл бадджынæ æви сургæ ракенджынæ?

Уæд уый загъта:

— Мæнæн сурын мæ бон нал у, фæлæ рынджыл абадджынæн.

Уырымæг къæсæрмæ рауади, йæ чылдымæй шилхъ фелвæста æмæ йæ иу тарвазæй иннæ тарвазмæ авæрдта, йæ ком мидæмæ, афтæмæй.

Уышы хъуыддаг Сырдон базыдта æмæ жыбылдар фестад æмæ ердойæ атахти.

Батыраж съл ралæууыди æфсæн мæцъисæй, æмæ сæртæ æмæ гуыртæ кодтой. Адæм схæдджæ сты æмæ æддæмæ лижыныл фесты. Батыражæй чи райрвæзы, уый Уырымæджы шилхъыл сымбæлы, æмæ йæ гуыр æддæмæ ахауы, йæ сæр мидæгæй аззайы.

Адæм æгæр куы фæуынгæджы сты, уæд Батыраж йе 'фсæн мæцъисæй аххæрæгыл схæшыди, æмæ фæзыхъхъыр и. Адæм уышы зыхъхъырмæ сæхи бакалдтой æмæ хъуамæ уырдыгæй алæстаиккой. Батыраж съл шар фæстæмæ æруагъта, æмæ уым сагъдæй базадысты.

79. Зæронд Уырымæджы куыд мардтой

Нарты Созырыхъо, Сослан æмæ Батырадз дард бæстæм фæцыдысты. Бирæ азтæ ацыди, бирæ рæстæджытæ ацыди, æппындæр сæ кой никуыцæйуал хъуысти. Нарты хъæу уый куы базыдтой, Созырыхъо, Сослан æмæ Батырадз никуыцæйуал зынынц, уæд Уырымæгыл марынвæнд скодтой:

— Борæтæй ма ацы зæронд хæрæг баззад, æмæ уый дæр хъуамæ ныммарæм; иннæтæ, цæмæй зон, кæм дзæгъæл мард ныйисты.

Нарты хъæу бæгæны сцæттæ кодтой куывдæн,— хъуамæ Уырымæджы æрбасайдтаиккой æмæ йæ фæрасыг кодтаиккой æмæ йæ афтæмæй амардтаиккой.

Куывд сцæттæ, æмæ, иу бон куы уыд, уæд Уырымæгмæ барвыстой хонæг. Уырымæг æй базыдта, марынмæ йæ кæй сайынц, уый, æмæ сыфсон кодта, абон, зæгъгæ, рынчын дæн, æмæ мæ бон нæу куывдмæ ацæуон æмæ куывды бадон. Дыккаг хонæг та йæм æрбацыди, æмæ та дыккаг хонæгæн дæр уыцы дзуапп радта. Хонæг фæстæмæ аздæхт, æмæ æртыккаг хатт хонæг ног чындзы æрбарвыстой.

Уыцы рæстæджы сългоймагæй тынг æфсæрмы кодтой, æмæ Уырымæгæн «нæ» зæгъын йæ бон нал бацы, æмæ йын загъта:

— Ацу уал, æз дæр ныртæккæ фæцæуын.

Ног чындз ацыди. Уырымæг фæстæмæ йæ хæдзармæ баздæхти æмæ Сатанайæн загъта:

— Сатана, æз цæуын, æмæ ма удæгасæй рацæудзынæн æви нæ.

Йæ кард йæ астæуыл æрбабаста. Уыди йын ноджы ахуыр бæлон, æмæ загъта Сатанайæн:

— Æз цæуын æмæ хæссын мæ бæлон, æмæ мæ мæлæтæй тынг куы уынгæг кæной, уæд мæ бæлон рауадздзынæн. Уæд уый зон, мæ сæр тынг уынгæджы у, æмæ дæ бон кæд исты уа, уæд-иу сархай.

Сатана йын загъта:

— Ацу, зæронд лæг, ма тæрс, кæд ма нæ исты амонд уа, уæд дысон фыны фæдтон, цыма Созырыхъо, Сослан æмæ Батырадз æрбацыдысты.

Уырымæг араст æмæ ацыди куывдмæ. Загъта:

— Уæ куывд барст уæд, фæсивæд!

Салам ын радтой:

— Æгас нæм фæцæуай, Уырымæг!

Æрбадын æй кодтой æртæ рæггы сæр æмæ йæм æртæ рæггы раттынц. Уырымæг скувы, æмæ йын сæ баназын кæнынц. Æрдæгхæрд куы фесты, уæд дын Созырыхъо, Сослан æмæ Батырадз Уырымæгты дуармæ баскъæрдтой бæхтæ. Бахъæр кодтой:

— Уырымæгæн, æддæмæ нæм ракаст!

Ракасти сæм Сатана æмæ сæ нал базыдта, æмæ йын загътой:

— Уырымæг кæм и, нæ мады хай?

— Уæ нывонд фæуа уæ мад, бæхæй уал æрхизут, Уырымæг уæртæ куывды и æмæ æрбацæудзæн уый дæр.

Уыдон загътой:

— Нæй, нæ нæ 'вдæлы, фæлæ нæ тынг æхсызгон хъæуы, æмæ йæ куы фениккам, уæд хорз уайд.

Сатана арвыста:

— Зæронд лæгæн, уаджытæ дæм дзурынц, æмæ тагъд куыд рауайай.

Уырымæджы куывдæй кæм рауагътаиккой æмæ загътой:

— Уаджыты ардæм куыд ракаенат.

Уаджытæм хонæг æрбацыд, æмæ сæ куывдмæ акодтой.

Куывдмæ бацыдысты, æмæ Созырыхъойы абадын кодтой æртæ лæджы дæлейæ. Сосланы та, куыд Созырыхъойы кæстæры, абадын кодтой астæуæй. Батырадз та, куыд се 'гасы кæстæр, лæппутимæ абадти. Æппындæр ничи базыдта, уыдон Созырыхъо, Сослан æмæ Батырадз сты, уый.

Кæсынц, æмæ Уырымæг рæггы сæр бады, æмæ йæм æртæ рæггы авæрынц. Скувы сæ, æмæ йын сæ бадарынц. Фæстæмæ сæ цæстысыгæй байдзаг кæны, æмæ та йын сæ ноджыдæр бадарынц. Уалынмæ йæм Созырыхъо хатиагау бадзырдат:

— Тæрсгæ ма кæн, Уырымæг, мах — мæнæ: æз дæн Созырыхъо, астæуæй чи бады, уый у Сослан, дæлæ кæронæй чи бады, уый та у Батырадз. Дæ хъару цы амоны, уый рæггытæ дæр кæн, нуазгæ дæр кæн æмæ хъазгæ дæр кæн.

Уырымæг Созырыхъойы ныхас куы фехъуыста, уæд тынг схъæлдзæг и. Сæ ныхæстæй сын фæсивæдæй ничи бамбæрста —

сæхи фыдыфырты йедтæмæ хатиагау ничи зыдта. Уырымæг рæггытæ байдыдта æмæ дзæбидыртæ зыввыттытæ байдыдта. Уæд нарты фæсивæд загътой:

— Гъе ныр йе 'намонды æрра сси!

Уазджытæн загътой:

— Уæ фысыммæ уал ацæут. Махæн ма азæры иу гал æргæвди-наг и, æмæ, куы аргæвдæм, уæд та уæ хорз фендзыстæм.

Сослан сын загъта:

— Мах дæр уæ уæлдай ницы бахыгдардзыстæм — галæн кæм йæ къахыл фæхæццдзыстæм, кæм ын йæ тъанг асыгъдæг кæндзыстæм.

Батырадз дын уыйбæрцытæ кæм барста æмæ Созырыхъомæ хатиагау бадзырдта:

— Адон мастæй нал дæн, æмæ комæй расурдзынæ æви комгæрон æллæудзынæ?

Созырыхъо йын загъта:

— Æз базæронд дæн æмæ ма кæмтты кæм рахау-бахау кæндзынæн, фæлæ комгæрон æллæудзынæн.

Созырыхъо фестад æмæ дуарыл цæхгæрмæ йæ кард авæрдта. Сослан та рудзынгмæ сгæшп кодта. Батырадз уæззаугомау сыстад æмæ хæдзары иу цæджындз раскъуыдта æмæ сыл уымæй ралæууыди. Æддæмæ чи лыгъди, уый Созырыхъойы кард йæ астауыл лыг кодта, рудзынгæй чи лыгъд, уый та Сослан мардта. Афтæмæй сæ уым сухы цагъд фæкодтой.

Сæхуыдтæг Уырымæджы сæ дæлæртты бакодтой, æмæ йæ хæдзармæ хъазгæ æмæ худгæ æрбафардæг кодтой. Сатана сæ куы базыдта, уæд сыл фæцин кодта тынг.

XXV. БАТРАДЗ НАРТЫ АДÆМÆН ТЫХСТ ЗАМАНЫ КУЫД ÆХХУЫС КОДТА

80. Батрадз æмæ Бæдзæнæг

Батрадз бадти уæларвы Куырдалæгонмæ. Нарт æрæмбырд сты Сахъола-донмæ æмæ уым хъазыдысты æмæ кафыдысты. Сохъхъыр уæйджы фырт Бæдзæнæг хохæй касти уыдонмæ:

— Цæй æмæ ныццæуон. Нарты хорз адæм хъазынц, æмæ уыдон дзауматæ рахæссон æмæ сæ бафхæрон.

Сохъхъыр уæйыг йæ фыртæн дзуры:

— Ма кæ, ма цу. Борæтæй лæг дзы уым фæзындзæн æмæ дæ бафхæрдзæнис.

Уый нæ байхъуыста йæ фыдмæ, фæлæ апыдис æмæ ныццыди нарты адæммæ æмæ семæ хъазын æмæ кафын байдыдта. Иууылдæр сæ бафхæрдта æмæ сын сæ дзауматæ рахаста æмæ йæ хæдзармæ ссыди. Райсом та йæхи цæттæ кæны:

— Цæуон æмæ та ныццæуон, — загъта Бæдзæнæг, — нарты адæммæ æмæ та сын схæссон сæ дзауматæ æмæ сæ бафхæрон.

Æмæ та сæм ныццъдис æмæ семæ кафы æмæ хъазы. Уыцы саха-
тыл уæларвæй кæсы Батрадз, Хæмыццъ фырт, æмæ зæггы:

— Мæ адæмы астæу иу стыр лæг кафы æмæ хъазы.

Æрцъдис уырдыгæй æмæ цъитийæ æрдæг ратыдта æмæ йæ йæ
сæрыл цæвæрдта, кæннæуæд сыгъди. Стæй куы фæцæйцъди Батрадз
Бæдзæнæгмæ, уæд йæ дыууæ фæйнæ фарсæй йæ сæрæн суадæтты
хуызæн дон тагъдис. Куы 'рбацъдис, Бæдзæнæджы цур куы 'рлæууы-
дис, уæд æм Бæдзæнæг ракастис æмæ загъта:

— Ай мын мæ фыд кæмæй загъта, дæхи [дзы] хъахъхъæ, уыцы
лæг мæм куы 'рцъди.

Батрадз ма Бæдзæнæджы æртæ хатты кафын бауагъта, цъппæ-
рæм зылдæн æй йæ къахæй зæхмæ ныццавта, æмæ [Бæдзæнæг] йæ
ронбастмæ [зæххы] асагъдис; стæй Бæдзæнæгæн йæ къухыл æрбахæ-
цъдис æмæ йын йæ фæрстæ æрбатыдта йæхимæ. Æмæ фæлидзы
Бæдзæнæг йæ дыууæ къахыл, иукъухыгæй йæ хæдзармæ, хохмæ.
Йæ хо йæм кæсы æмæ зæггы:

— Хуыцауæй бузныг, ме 'фсымæр ссæуы æмæ схæссы нарты
сырх дарæстæ!

Йæ фыд æм дзуры [чызгмæ]:

— Цы сырх дарæстæ схæссы, уый фендзынæ!

Уалынды бацъди Бæдзæнæг, æмæ йæ иу къух æмæ йæ иу фарс
йæ уæлæ нал сты. Йæ фыдмæ бацъди Бæдзæнæг æмæ йæ бафарста:

— Цæмæй тыхджын у Батрадз?

Йæ фыд ын загъта:

— Батрадз йæхи байсæрста, æмæ æндон у — уымæй тыхджын у.

— Сохъхъыр хæрæг, — загъта Бæдзæнæг. — Мæн цæуылнæ бай-
сæрстай?

Стæй Бæдзæнæг дыуадæс туманы йæ дзыппы авæрдта æмæ
ацъдис Куырдалæгонмæ æмæ йын загъта:

— Мæн дæр байсæр, Батрадзы куыд байсæрстай, афтæ.

Куырдалæгон ын загъта:

— Нæ бауромдзынæ, басудзынæ, æмæ мын тæригъæд уыдзæнис.

— Тæригъæд мын æппындæр ма кæн, сæрдæгтаг дын мызд дыу-
уадæс туманы схæстон.

Стæй йæ Куырдалæгон цæвæрдта куынцгомы æмæ йыл дуртæ
цæвæрдта æмæ дымын байдыдта. Арт куы сцъдис, уæд фæхъер код-
та Бæдзæнæг:

— Басыгътæн, Куырдалæгон, æмæ мæ айс!

Куырдалæгон æм февнæлдта æмæ [ма йын] райста йе стджытæ
æмæ сæ аппæрста.

81. Къуыппыл цæрæг æлдары фырт æмæ Батыраж

Гаппæг-æлдар къуыппыл шарди. Нарты ныхасмæ шæуын никуы
'руæндыд. Стæй йын иу лæппу райгуырди æмæ, куы бахъомыл, уæд
йæ фыдæн загъта:

— Мæ фыд, æз нартæм шæужынаен, шы тых сын ис, уый базонымæ.

Йæ фыд Гапшæг-æлдар ын журы:

— Ма кæ, мæ фырт, уйдон тых ды нæ равзаржынае.

Уый загъта:

— Нæ, мæ фыд, нæ уыжен, уйдон фæсивæды куы нæ фенон.

Йæ фыд æм æппындæр нишыгуал сжырда.

Лæппу ранчад æхсæвæй, нарты хъазæндонмæ æршыди. Уым дын хъазынтæ райдыдта, се 'гасыл фæтых и. Æзæр худгæйæ ссыди йæ хæжармæ, йæ фыдмæ бажуры:

— Мæ фыд, уйдон хуыдтай тыхджын? Иу дæр сæ мæ тыхæн нæй. Иууылдæр сыл фæтых дæн: симынаей дæр, кафынаей дæр æмæ журынаей дæр.

Гапшæг-æлдар ражуры:

— Къуыпных æмæ жагъыржаст лæппу уым уыди?

Йæ лæппу йæм бажуры:

— Къуыпныхтæ дæр жы бирæ уыд, жагъыржæстыгтæ — уымæй фылдæр, фæлæ жы ме 'мдых иу дæр нæ разынди. Рагсом раджы сæм шæужынаен.

— Гъе, мæ лæппу, куы лæууис!

Æппын нæ байхъуыста, рагсом раджы фæлиуырда. Нарты хъазæндоны скуыси, ноджы хъазынтæ байдыдта, тыхджындæр сыл фæтых ис. Дыккаг шыд дын скодта, йæ фыдæн куы зæгъы:

— Гъе, мæ фыд, тæсзæрдæ уыдтæ. Рагсом дын нартæн сæ хъиамæт иууылдæр схæсжынаен!

Сатанайæн дын йæ фæсивæды æфхæрд хъыг куыннæ уыдаид. Хатиагау афыссы, хъæрдджыгъайы æфшæджы йæ афтауы, Батыражмæ сырвиты:

— Худинаг дын нæу, къуыппыл шæрæг Гаппæджы фырт дæ фæсивæдæй джижæг кæна!

Хъæрдджыгъа Батыражмæ гæххæтт куы авæрдта, уæд йæ хъæлæсы жаг шæхæр скалдта, уæларвæй йæхи раппæрста, нарты уынгыл сымбæлди. Йæ фæсивæдыл ныхъхъæр кæны:

— Шагъды фæут, нæ фæсивæд, Гаппæджы фырт джижæг кæмæй фæкодта! Æршæуинаг уæм ма у æви нæ?

— Ашы шæсты ныкъуылдæн æй ардæм хъæуы.

Уалынмæ, æшæг, уым сымбæлди. Батыраж сæм журы:

— Маражут, лæппутæ, расимут!

Гаппæджы фырт æрбажуры:

— Кæд симыс дæхæдæг, кæннод фæсивæд сты мæнаен мæ фæлвæрд. Иу дæр сæ нæ хъазы мæ хуызæн.

Батыраж дын фæлиуыры:

— Гъе, уæдæ, лæппу, нæ дыууæ!

Йæ габазмæ йын февналы æмæ йын йæ мæкъуыстæг хæрз бырон ныккæны. Гаппæджы фырт йæхи аивæзта. Батыраж ын йæ къахыл фæлæууы, хæрз лауыз ын æй ныккæны. Ноджы йæхи аивазы Гаппæ

джы фырт. Батыраж ын фæхæшы йæ габызыл æмæ йын æй йæ бынджарыл стоны. Гаппæджы фырт куы аирвæзт, уæд фæлижы. Батыраж æм журы:

— Гье, лæппу, афтæ ма зæгъ, æмæ мæ къæхты фæршы ирвæзын, фæлæ дæ фыд Гаппæджы тыххæй ашу, шæрæнбонты нæ 'фсæрмы кодта, æмæ уый тыххæй.

Алыгъди Гаппæджы фырт. Шалынмæ тарсти, уалынмæ фæалыгъди, стæй йæ бон нал уыд, æмæ ныффæлдæхт. Йæ фыдмæ сырвыста:

— Галтæ мæм раарвит!

Йæ фыд ахъæр кодта йæ искæйуæттыл:

— Галтæ æмæ къамбештæ аскъæрут мæ фыртмæ, кæд ма йын баззад нарты хъиамæтæй, уæд ноджы мæ хъæуæй арвитон ласынмæ.

Галтæ ныскъæрдтой æмæ йæ сластой сæ хæжармæ. Куы йæ сластой хæжармæ, уæд Гаппæг-æлдар скуыдта:

— Гье, иунаг лæшшуйы мард зын уромæн у, фæлæ шы лæппу йæ фыды коммæ нæ кæса, уымæн йæ мард дæр кæуинаг нæ кæны! Куы дын жырдон, мæ лæппу, къуыпных æмæ жагъыржастæй дæхи хиз. Рухсаг у, дæ тут исын мæ бон нæу!

82. Батраз нарти гуппургинти куд фæййервæзун кодта

Нарти гуппургинтæ Урузмæг, Сослан æма Хæмиц еу сабатбони ранæхстæр æнцæ цауæни. Нарти гуппургинтæ авд бони æма авд æхсæви фæцæнцæ цауæни, æма сæбæл сирдæмбæлæг нæ фæцæй.

Нартæ губуни хуаллагæй дæр æма уæледарæсæй дæр баæгудзæг æнцæ æма исфæндæ кодтонцæ фæстæмæ раздæхунмæ. Цæунцæ, цæунцæ, æма сæбæл тар гъæди кæрони ба еу уорс саг фембалдæй, сæ фæндаг син разæвгæрдæ ракодта æма дин уæлæ фæлледзуй.

Нартæ сæ номдзуд сагъæдахътæ фелвастонцæ æма 'й уотемæй сорунтæ байдæдтонцæ. И саг æхстбæрцæ æхе æруадзидæ, уæдта бæбæй раледзидæ. Нартæ дæр æй сорунтæ байдæдтонцæ, æма сæ и саг авд хонхей фæстемæ басайдта, уæдта цидæр æрбацæй.

Бон æ бартæ исуагъта, æма æхсæвæ æ тар къабæзтæ байтудта бæстæбæл. Æстонгдзинадæ сæбæл бустæги бедун байдæдта; сæхемæ цæуонцæ, фал байрæгæмæ 'й; ами лæууонцæ, æма ци 'сæхсæвæр кæнонцæ?

Кæсунцæ, æма, дин еу рауæнæй рохс кæлуй. Нарти гуппургинтæ и рохсмæ равардтонцæ се 'ргон; бахъæрттæнцæ тугул дорæй даст мæсугмæ æма багъæр кодтонцæ. Уоци мæсуги цардæй авд уæйуги. И уæйугтæ устур цийнæ никкодтонцæ, хуæнхаг цъеутæ нæмæ сæхе къахæй æрбацудæнцæ, зæгъгæ.

И уæйугтæ сæ артмæ хæстæг рабадун кодтонцæ, сæхуæдтæ ба сæ цæститæ сæ кæрæдземæ æркъуæрдтонцæ. Æртæ си ухститæ кæнунбæл фæцæнцæ, иннæ цушпар уæйуги ба артмæ зелун байдæдтонцæ.

Нарти гуппургинтæ цæмæн нæ истарстайонцæ, мæнæ не 'сæвди рæстæг æрцудæй, зæгъгæ!

Уæд Хæмиц дзоруй уæйгутæмæ:

— Цæй, не 'сæвди рæстæг æрцудæй, фал ма нин уæддæр низзаруни барæ раттетæ. Нартæ кæддæриддæр се 'сæвди рæстæги заргæ фæккæнунцæ,— зæгъгæ.

Уæйгутæ сæбæл гъæрæй ниххудтæнцæ æма син загътонцæ:

— Ра-ма-заретæ, хуæнхаг дзиглотæ, уæддæр уæ нуртæккæ фезонæг кæндзинан,— зæгъгæ.

Нартæ сæ тух, сæ бонæй низзардтонцæ, æма син сæ зарунгъæр фегъуста нарти номдзуд болат Батраз. Батраз гъонбæл кодта уæларв. Æхе рагæлста æма хуæнхтæбæл исæмбалдæй, æ унæрæй хуæнхтæ, гъæдтæ æма будуртæ æндзеллау кæнун байдæдтонцæ.

Нарти адæн балæдæрдтæнцæ, Батраз ке фæззиндтæй, уой æма æнхуызæнай исхудтæнцæ.

— Ходетæ, ходетæ, хуæнхаг цъеутæ,— зæгъгæ, сæмæ исдзурдтонцæ и уæйгутæ, æма сæ нур ухститæбæл рацæвæн ,зæгъгæ, уæдта сæ мæсуги фарс фæшпурх æй. Йе адтæй Батраз.

Батраз фæммедæг æй уæйгути хæдзари æма сæбæл æ тумбул къохæй ралæудтæй, ке си ниццæвидæ, йе сау фунук фестидæ, уотемæй Батраз уæйгути бунцагъд никкодта. Нартæн сæ хæццæ рацудæй Батраз æма син дуйне сирдтæ ниццагъта, уотемæй сæ парвиста устур цийни хæццæ Нартæмæ.

Батразæн æ дæлæрмттæ æнхæст æхсист нæма адтæнцæ, æма фæстæмæ исфардæг æй уæларвон Курдалæгонмæ æхе æндон кæнунмæ.

83. Батыраж æмæ Тары фырт Мукара

Батыраж уыйхуызæн лæг рашыд, æмæ тæфы мидæг йæхи æмбæхстæй дардта. Нартæ шæуаг уыдысты стæры. Стæрæй-иу тагъд не 'рыздæхтысты, æртæ азы дæр-иу аздадысты. Иу афоны фæшыдысты фæсивæды жæбæх стæры, сæ зæндджынтæ дæр семæ фæшыдысты. Иу афæж куы нæ 'ршыдысты, уæд Тары фырт Мукара, фæстейæ чи уыд, уыдонмæ сырвыста Нарты уæзæгмæ:

— Уæ фыдæлтæ мæ фыдæлтæн чызг-хъалон фыстой, æмæ мын сæ кæд рарвитат, кæннод уæм тыхæй шæуын.

Нартæ ныккатай кодтой:

— Ныр шы кæнæм, куы никуы фехъуыстам ашы хъуыддаг, уæд куыд бакæнæм? Дæттæм, уæд нæ нæ зæндджынтæ азымы даржысты, нæ дæттæм, æмæ нæм шæужени, æмæ нæ тыхджын фæсивæд ам не сты, æмæ йæ разы чи балæужен?

Сырдон сын загъта:

— Уымæн сымах æппындæр нишы æрхъуыды кæнжыстут, фæлæ Сатанайы бафæрсут.

Шалынмæ уыдон уышы фæндтæ кодтой, уалынмæ сæм схæдджæ Тары фырт Мукара. Башыди, æмæ ма чи 'рлæууыдаид йæ разы, чи

жы уыд! Схæшыди Мукара æмæ, Нарты чызджы жæбæх æмæ чын-джы рæсугъд кæм уыди, уыдон аскъæрдта йæ фыдджæг. Сатана сæ куы ауыдта, уæд дын хатиагау гæххæтт афыста. (Хатиагау æрмæст нарт зыдтой, Уырызмæджы байзæттаг).

Ныффыста гæххæтты Батыражмæ:

— Лæугæ кæныс — бадгæ мауал скæ, бадгæ кæныс — шæрдæг фæлиуыр, дæ хъæумæ хæдджæ кæ,— фесæфтысты.

Хъæрдджыгъа рашахста Сатана. Хъæрдджыгъайæн загъта:

— Гъа уый, Батыраж кæм ис, уырдаем куы нæ схæдджæ кæнай, уæд [уын] уæ мыккаг аскъуынджынаен. Кæд æй схæдджæ кæнай, уæд дын мæ карчы цъиутæй бар ратджынаен.

Хъæрдджыгъа атахти æмæ йæ схæдджæ кодта хæрз тагъд.

Батыраж уæлейæ йæхи раппæрста, йæ уæзæгыл æгъдрæбынтæм сыдыгты аныхсти.

— Мæ мад, шы уынгæджы фестут?

Сатана йын загъта:

— Уæ мыггагыл шы нæ 'ршыд, уый сыл æршыд. Кæд дæм исты хъару ис, уæд дæ сæр бахъуыд.

Батыраж загъта:

— Æмæ чердаем фæшыдысты, уый куы нæ зонын.

Сатана йын загъта:

— Фурды былмæ ныччу, дæ мадырвадæлтæ уым сты, æмæ фурды былæй ныхъхъæр кæн: «Гыччыл Чех, æддаемæ мæм ракаес, дæ сæр мæ бахъуыд! Дæхион дæн, Тары фырт Мукара кæм шæры, уый мын башамон». Уышы Чехæн арв æмæ зæххы 'хсæн нишы бамбæхс-джен, æмæ дын æй башамонджен.

Батыраж æппындæр хæжармæ нал башыд æмæ ныххæдджæ фурды былмæ. Фурды былыл нычъчъæхахст кодта:

— Донбеттырты гыччыл Чех, дæхион дæн, æмæ мæм æддаемæ ракаес!

Чех шæрдæг лæг уыди, фæлиуырда шæрдæгæй æмæ, Батыражæн йæ чъæхахсты нæрын хъæдтæй ма хъуысти, афтæмæй йæ шуры фестиади.

Батыражы куы ауыдта, уæд загъта:

— «Мæхион» куы ныхъхъæр кодтай, уæд æз мæхиуæтты [æхсæн] дæ хуызæн лæг куы нæ федтон, уæд мын куыд мæхион дæ, уый мын куы жæгъис!

Батыраж ын загъта:

— Уый фæрсыныл ма схæш, фæлæ, Тары фырт Мукара кæм шæры, уый мын башамон.

Чех дæр нал фæтарст æмæ загъта:

— Базыдтон дæ ныр, æшæг, мæхион дæ. Амонгæ дын æй бакæнджынаен, фæлæ афтæ æнчоныл нæ бахаужынае уымæ.

Батыраж ахъуыды кодта:

— Уæд та мын æм минæвар башу æмæ йын æртæ жырды зæгъ, Мукарайæн мын зæгъ: «Уырдаем мæ ма башæун кæн, кæннауæд æй

зон: нартæм кæй нæ зоныс, уышы Батыраж дæн æз. Афтæ ма бан-хъæл, фурды мæнæ фææфидар уыжынæ. Æз дæм æршыдтæн хæстмæ, æмæ мæм æддæмæ ракаес».

Чех афтæ рæуæг уыд, æмæ æртæ шæсты ныкъуылдмæ æртæ бо-ны шыды хауди.

Башыдис Мукарамæ æмæ ражырда Мукарайæн:

— Нартæй дæм æршыд иу æнæжъуын лæшпу, йæ ном хоны Баты-раж, фæлæ дьгууадæс найаджы шы мусы шæуынч, гъе уый ас сты йæ шæстыгæ. Æрвиты дæм: «Æз æршыдтæн хæшынмæ æмæ, кæд æддæ-мæ нæ шæуыс, уæд дæм мæхæдæг фæшæуын. Уый ма 'нхъæл, фурдæй фæтæрсон, æз гуырда фурдæй йæхишæй дæн».

Мукара ахъуыды кодта æмæ загъта:

— Мæнæн дæр худинаг у, хæстмæ мæм чи 'ршæуа, уымæй бам-бæхсон, фæлæ, кæд нæртон лæг дæ, уæд уæ хæшæн у майрæмбонны, æмæ уæдмæ шæтгæ дæн.

Рашыд Чех æмæ йæ ражырда Батыражæн. Батыраж аздæхт æмæ йæ хъæумæ ссыди. Йæ хъæуы нычъчъæхахст кодта:

— Шагъды фæуат, нарт! Сау хæрæг уын сау митæ бакодта, уый бæсты уын уæ быныскъуыд куы фенин. Майрæмбонмæ мын хæст расидти, æмæ хæшгæ не скæнджыстут, фæлæ мæм дардæй кæсгæ уæддæр кæнут.

Нартæ, шы сын уыд Батыраж, уый нæма зонынч. Кæрæжийæн жу-рынч: «Ныр шы кæнæм, йæ хуыз нæхи хуызæн у, фæлæ нын ныры онг кæм уыд, уый куы нæ зонæм».

Батыраж сæ базыдта сæ хуызæй, ай мæнæй дæр тæрсынч [зæгъгæ], æмæ сын загъта:

— Чи дæн, ууыл шы тæрхон кæнут? Мæнæй ма тæрсут; чи дæн, уый дæр уын зæгъжынæн. Æз дæн нартæй, Бышпенон — мæ мад, Хæ-мыш — мæ фыд. Нæма уыдтæн мæхи равдисынхъом, æмæ уый тых-хæй æмбæхстæй шардтæн. Ныр шæуын æз хæстмæ Тары фырт Му-карамæ, жырда стæм майрæмбонмæ. Мах хæдджыстæм Хуызы быды-ры, сымах мæм кæсут Уазы къуыппæй.

Майрæмбонны дын ныччарæзта Батыраж йæхи. Башыд æмæ йæ сау бæх раласта æмæ бæхæн журы:

— Æз дын зæгъын, мæ бæх, уый мæм æнæ ныфсæй йæ ныфс нæ хæссы. Æз дæ æд саргъ ауадджынæн мæ шуры æмæ мæ куы стæвд кæна тыхджын, уæд дæм куы фæхъæр кæнон: «Гъæйтт, мæ бæх, шы фæдæ?», уæд-иу дардæй дæхи рауаж æмæ мæм куы 'рхæдджæ уай, уæд-иу дæ дьууæ фæстаг къахæй, дæ бон шы уа, уымæй мæ тых-джын ныччæв, фурдæн йæ астæу куыд скуыси уон.

Рашыдис æмæ æршыд фурды былмæ. Бажырда Мукарамæ:

— Мæнæ дæн, æмбæхстæ ма бакæ.

Мукара дын ралиуырда фурдæй. Кæрæжийыл сæхи ныччавтой, хæхтæ-быдырты рахæсс-бахæсс райдыдтой кæрæжийы, æппын сæ ничи сэтты. Хъæдмæ бахастой кæрæжийы. Бæлас бынджæфхадæй рæдувынч, кæрæжийыл æй ныхжуырсынч, уæддæр сæ ничи сэтты.

Рахаста йæ йæ разæй Батыраж. Фурды былмæ æршыд сæ хæст. Батыраж стæвд и æмæ журы йæ бæхмæ:

— Гъæйтт, мæ бæх, шы фæдæ?

Бæх дын йæхи рауажы. Батыражмæ куы 'рхæччæ, йæ сынæг æм фездæхта, йæ тых йæ бонæй йæ ныззæватт кодта Батыражы, ныкъ-къуырдат, æмæ фурды бæстыастæу сæмбæлди. Фæлиуырдат Батыраж, йæ хъæлæсы жаг ныхъхъер кодта:

— Фæлæуу, сау хæрæг, гъе ныр дæм фæшæуын!

Мукара фæтарсти йæ хъæрæй æмæ фурды фæкуыси. Фурды бын уыди кажитæ, æмæ шарди уыдонимæ Мукара. Куы сæм бахæдджæ, уæд сын загъта:

— Ахæм хæшæг æрбашæуы мæ фæдыл, æмæ ма йын кæд исты скæнæм, уæд хинжинадæй. Кæннауæд уымæн тыхæй ничи нишы ракæнджен.

Кажитæ дын фæмидæг сты æмæ йе 'рбашæуæны ахæм уæрм скъахтой, æмæ йæ бынæй йæ сæрмæ хъæр нæ хъуысти. Сæхуыдтæг ыл байтыгътой уæлейæ гауызтæ.

Æрбашæуы Батыраж, æмæ кажитæ загътой кæрæжийæн:

— Æрдæгæй йæ размæ ашæуæм æмæ йын нæхи бафæжæхсæм. Иннæтæ уыйбæрш дур æмæ къуыдыр æрхæссæнт, ашы уæрмы куыд байжаг кæнæм.

Рашыдысты йæ размæ æмæ йын зæгъынч:

— Ай не 'гас æхуыстгæнæг гуымир, мах нишыгæнæг стæм, фæлæ дæ фæндагыл байтыдтам гауызтæ, æмæ нæм рашу хæстæг.

Араст и Батыраж æмæ фæшæуы ныфсджынаей. Уæрммæ куы бахæдджæ, уæд дын уæрмы ныххауди. Кажитæ нышшин кодтой: «Багъæш, гъе ныр дæ ссардтам дæ раны».

Калын ыл байдыдтой дурæй, къуыдырæй уырдыгмæ. Батыраж йæ шилхъ йæ сæрыл сывæрдта, йæ ком хæрдмæ, æмæ йыл шы ныжæвы, уый астæуыл лыг кæны йæ шилхъ, æмæ сæ лыгтæ йæ къæхтæм згъæлынч. Афгæмæй уыдоныл уæлæмæ хæрдмæ-хæрдмæ шæуы. Йæ сæр куы фæзынди, уæд сыл фæхъæр кодта:

— Агъæшут, фæхизын!

Йæ хъæрæй фæсуртæ сты. Уырдыгæй фæлиуырдат, сæ мæсыджы скуыси кажитæм æмæ фæмард кодта фыдджæг Мукарайы, стæй иннæты раскъæрдта, кажиты ныччагъта се 'гасы. Стæй чызджыты æмæ чынджыты рараст кодта йæ разæй, скодта сæ хъæумæ. Хъæуы алкæмæн радта йæ чындж дæр, йæ чызг дæр, йæхæдæг та сфардæг уæларвмæ.

84. Кадзиты Сатана 'мæ нарты Сатана

Кадзиты Сатана йæ лæшпуйæн арæзта кæхц æмæ рарвыста кадзиты чызджытæн сæ рæсугъддæрты æмæ сын загъта:

— Ацæут нарты Сатанамæ кæхцгур, лæвæрттæ уын фæкæндзæн, æмæ-иу фæстæмæ афоныл раздæхут.

Араст сты чызджытæ, 'мæ съл фембæлди фæндагыл нарты Созырыхъо. Фыдмитæ сын фæкодта. Фæстæмæ наццыдысты мæстæй-дзагæй кадзиты Сатанамæ. Сатана сæ фæрсы:

— Цы баистут?

Уыдон ын загътой:

— Фыдтæф, фыдамонд фæхæссæд, кæхц кæмæн кæныс, уый дæр æмæ нæ кæхцгур кæдæм арвystай, уый дæр: Созырыхъо ныл фембæлдис æмæ нын фыдмитæ фæкодта.

Уæд Сатана фæдзырдта кадзитæн сæ фæстæмæкъахджынтæм.

— Ацæут, Созырыхъо кæмдæриддæр и, ссарут æй æмæ мæм æй æркæнут!

Араст сты, 'мæ Созырыхъойæн цуанæй цæй фæцух уыди, 'мæ йæ 'рцахстой кæмдæр фæндагыл иу мæгуыр лæджы фыртимæ 'мæ йæ ныккодтой кадзиты Сатанамæ.

Кадзиты Сатана сæ сæ пысултæй байтыгъта уаты къулыл.

Æртæ нарты сыстадысты 'мæ йæ иннабонæй-иннабонмæ фæцагуыртой Созырыхъойы йæ цуаны цæуæнты æмæ йæ хæтæнты. Никуыдæр ын йæ мард арынц, никуыдæр — йе стæгдар.

Батырадз уыдис кæмдæр дард зæххыл балцы. Æртæ сыхы бадынц æнкъардæй æртæ раны. Катай кæнынц: «Нæ дарæг, нæ зондамонæг — Созырыхъо. Чемæ ма цæрдзыстæм! Йе стæгдар ма нын уæддæр куы 'рхæццæ уыдаид нарты уæлмæрдтæм».

Уалынмæ Батырадз æрхæццæ йæ балцæй æмæ бацыдис уæлæсыхмæ.

Загъта сын:

— Уе 'зæр хорз уæд, уæлæсых!

Зæхмæ кæсынц, ныхас сæ никæй дзыхæй хауы.

Рараст и уырдыгæй, астæуккаг сыхмæ 'рцыд.

Уыдонæн дæр та загъта:

— Уе 'зæр хорз!

Уыдонæй дæр та йæм ничи ницы сдзырдта.

Дæлæсыхмæ 'рцыдис. Сæргуыбырæй зæхмæ кæсынц.

— Уе 'зæр хорз уæд, дæлæсых!

Æппындæр та йæм ничи ницы сдзырдта.

Араст ис мæстæйдзагæй 'мæ Сатанамæ бацыд. Сатанайы фæрсы:

— Дæ хуыцауы тыххæй, нæ хъæуы цы зиан æрцыдис, Сатана?

Не 'ртæ сыхмæ бацыдтæн, алкæмæн дæр сæ загътон «уе 'зæр хорз», æмæ мын æппындæр ничи ницы 'гъдау радта фæстæмæ ныхасæй.

Сатана йын загъта:

— Цы кæнæм, Батырадз? Созырыхъо фесæфти. Æртæ Нарты йæ агурынц æнæхъæн къуыри, чидæриддæр сæ цæуынхъом у, уыдон: никуыдæр йæ мард и, никуыдæр — йе стæгдар.

Батырадз мæстæйдзагæй фездæхти фæстæмæ. Налдæр кæрдзын бахордта, налдæр æндæр, мæстæйдзагæй ныкхуыссыд.

Райсом раджы фестадис. Æмæ йын Хуры чызг уыдис æрдхорд

хо, æмæ йæхицæн загъта: «Цон-ма, ме 'рдхорд хойы бафæрсон, кæд уый исты базыдтаид».

Араст ис æмæ уæларвмæ ссыдис.

Æмæ йæм Хуры чызг рауадис худгæ-худгæ.

Уæд æм Батырадз æнкъардæй кæсы. Хуры чызг æй фæрсы:

— Ме 'рдхорд æфсымæр Батырадз! Нæ чысылæй гъерынмæ куы стæм кæрæдзийæн æрдхорд хо 'мæ 'фсымæр æмæ дæ гъерыны хуызæн æнкъардæй куы никуы федтон, уæд цы кæныс?

Уæд Батырадз загъта:

— Цы ма кæнон, Созырыхъо нын фесæфтис. Æртæ Нарты йæ фæцагуыртой иннабонæй-иннабонмæ — никуыдæр йæ мард, никуыдæр йæ хауæн.

Уæд Хуры чызг ныххудтис 'мæ йын загъта:

— Созырыхъойы диссæгтæм чи нæ касти, Батырадз: кадзитæ йæ 'рцахстой мæгуыр лæджы фыртимæ, æмæ йæ кадзиты Сатана байтыгъта йæ уаты къулыл.

Батырадз йæ былтæ ахсыдта 'мæ фæстæмæ фездæхти. Рацыдис æмæ араст ис, æмæ йыл фембæлди фæндагыл иу мæгуыр лæг.

Батырадз ын загъта:

— Дæ бон хорз æмæ дæ фæндаг раст!

Уый йын загъта:

— Хорз дæ хай уæд, Батырадз!

— Цы агурис, мæгуыр лæг? — фæрсы йæ Батырадз.

— Иу лæппуйы хицау уыдтæн, 'мæ мын фесæфт, 'мæ йæ агурын.

Батырадз ын загъта:

— Æз та уæдæ агурын Созырыхъойы. Мауал фыдæбон кæ, æз дыл æй æмбæлын кæндзынæн райсом дæ лæшпуйы. Созырыхъо кæм и, дæ лæппу дæр уым.

Мæгуыр лæг йæ разы зоныгыл ныллæууыди 'мæ йын загъта:

— Дæхæдæг зонис æмæ дæ хуыцауы хай, кæд мын æй искуы ссарай, уæд.

Батырадз ныщыди кадзиты калакмæ. Кадзиты Сатанайы 'рцахста 'мæ йын загъта:

— Додойаг мын кæны дæ къона! Тагъд, ме 'фсымæр Созырыхъо кæм и, уый мын зæгъ!

Уый йын загъта:

— Уæртæ æргъæу уаты къулыл тыгъдæй лæууы.

Батырадз бауадис уатмæ. Куы федта Созырыхъойы тыгъдæй, уæд йæ дынджыр цæстыгæ доны разылдта. Созырыхъомæ дзуры:

— Цы дæ фыдбылыз дæ 'рхаста ардæм пуаны? Де 'тгæй дын мæгуыр лæджы фырты хатыр фод, æндæра дæ ныууагътаин ацы ран тыгъдæй къулыл.

Райста сæ къулæй. Æмæ аздæхтис кадзиты калачы Батырадз æмæ сæ цæгъдын байдыдта 'мæ сæ сужы цагъд ныккодта. Цыдæриддæр фæллоу æмæ чызг-уацайраг æмæ лæппу-уацайраг ссардта, уыдон йæ фыццаг скодта æмæ сæ æркодта Нарты хъæумæ.

Фæндагыл ыл амбæлд мæгуыр лæг æмæ йæ фырты нал базыдта, цалыномæ йын загъта йæ ном æмæ йæ фыды ном.

Уырдыгæй цы фæллоу рахаста Батырадз, уыдон феуæрста нарты мæгуыртæн.

XXVI. БАТРАДЗ ХЫЗЫ [САЙНÆДЖЫ] ФИДАР КУЫД БАСАСТА

85. Батрадз æмæ Хуызы фырт Челæхсæртæг

Борæты Созырыхъойы ус Хуры чызг Фатъимæт нартхор дымгæмæ дардта, æмæ йæ Æхсæртæгтаты Хуызы фырт Челæхсæртæг аскъæфта, æмæ Созырыхъо лæууыд сæ дуармæ сæргуыбырæй, уæнтæхъилæй. Батрадзы фæрсы:

— Цы ма кæнон, Батрадз, мыггаджы худинаг фестæм: абон мын Æхсæртæгтаты Челæхсæртæг мæ усы аскъæфта æмæ йæ Сау хохы Хуызы фидармæ схаста, æмæ Хуызы фидар у авд цъары къæдзæх, йæ цъар та — æндон æфсæйнаг.

Батрадз загъта:

— Уæдæ уый æнцон байсæн у: Борæты сармадзаны дыууадæс къуарты топхос ныккæн, æмæ дзы æз ныббырдзынæн, фидар мæ-иу ныххой, цалыномæ мæ къæхтæ æмæ мæ сæр кæрæдзимæ бахæццæ уой, уалыномæ-иу мæ ныууадз, стæй-иу мæ Хуызы фидармæ сараз æмæ-иу мæ фехс.

Созырыхъо дæр Борæты сармадзаны дыууадæс къуарты топхос ныккодта æмæ дзы Батрадзы бабырын кодта; тынг æй фæхоста Созырыхъо æмæ йæ Хуызы фидармæ сарæзта. Куы йæ фехста, уæд Батрадз сырх зынгæй йæ къухтæ Хуызы фидармæ схаста æмæ Хуызы фидар басаста.

86. [Батырадз Сайнæджы фидар куыд басаста]

Нарты Сослан ус нæ куырдатæ. Адæм æм цыдысты æмæ йæм хатыдысты:

— Ус ракур, Сослан, æнæхицау цæмæн цæрыс?

Уый сын загъта:

— Æз ус уымæн нæ курын: æз æнæмаст лæг дæн, æнæмастæй цæрын, æмæ мын маст кæнут.

Бирæ, бирæ йæм фæхатыдысты, стæй йын гæнæн нал уыд, æмæ сфæнд кодта ус ракурын. Араст и, хорз лæгтæ йемæ акодта. Сайнæгмæ ссыд æмæ Сайнæджы чызджы ракуырдатæ. Чындзхæсджытæ æрæмбырд кодта. Чындзхæсджытæ куы æрæмбырд кодта, уæд, Сырдон фыдбылыз кæм нæ уыди, æмæ разæй рацагайдта æмæ Сайнæгмæ ссыд æмæ йын загъта Сайнæгæн:

— Нарт дæм æфсæдтæ скæнынц, æмæ дæхицæн исты хос, æндæра дæ сафдзысты.

Сайнаеджы дæр æцæг бауырныдта Сырдоны ныхас æмæ æцæг хæст æрæмысыд æмæ сыл уæлейæ хæцын байдыдта, куы йæм сæввахс сты чындзхæсджытæ, уæд. Æмæ та йæ базыдтой, Сырдон та сын цыдæр хин кæй сарæзта, уый. Гæнæн сын куы нал уыд, æмæ сæ Сайнаг хæстæг йæхимæ куы нал уагъта, уæд Батырадз арвыста йæ сармадзанмæ, æмæ йæ æрбахæццæ кодтой. Æмæ йæ Сайнагмæ сарæзта. Йæхæдæг сын загъта:

— Гъе ныр мæ хъæбæр ифтындзут æмæ мæ æхсут.

Афтæмæй йæ æхсын байдыдтой, æмæ Сайнаеджы фидар хæлиу кæнын байдыдта. Йæ къухтæ-иу хæлиу бахаста æмæ йæ къæхтæй пырх кодта. Хорз сыл куы фæхæцыд, хорз сæ куы нышпырх кодта, хорз зиантæ куы скодта Сайнагæн, уæд Сайнаг æрсабыр ис, æмæ æрфидыдтой. Сæ чындзы дæр æрхастой, чындзæхсæвтæ дæр фæкодтой æмæ абон дæр ма кæмдæр цæрынц.

87. Уырымæг æмæ Созырыхъо

Нартæ æмбырдæй бадтысты. Уырымæг æмæ Созырыхъо фæхыл сты. Созырыхъо афтæ зæгъы:

— Мæнæн мæ ус дæ усæй хуыздæр у, мæхæдæг дæр дæуæй хуыздæр дæн.

Æхсæв ацыд æмæ йæ уаты ныххуыссыди Созырыхъо æмæ бафынæй. Куы райхъал и, уæд ракасти, æмæ бон рухс сси. Уæд æм фæсмон æрцыдис:

— Ай мæ хуыцау куыд ралгъыста! Мæ хистæры мæ бæхтæрæн ехсæй куыд фæнадтон, уыйхуызæн æй бафхæрдтон; æз ма нарты æхсæнмæ куыд ацæудзынæн. Ныр мæ сæр фесафон, кæннæуæд мæнæн худинаг у.

Райсом сыстади, йæ бæх раласта, йæ гæрзтæ бабаста æмæ йæ бæхыл сбадти, мæ сæр фесафон, зæгъгæ, араст кодта.

Сатана хорз ус уыди. Райсом раджы уынгтæ марзта. Созырыхъо йыл рабæлди.

— Лæппу, кæдæм цæуыс?

— Мæ сæр сафын,— æмæ Созырыхъо алыгъди.

Сатана загъта:

— Ай мæ хæдзар куыд фехæлд! Нæ хъæуы æмбис фæлидзы. Стæй Сатана Уырымæджы Дур-Дура аифтыгъта æмæ йыл абадти. Тынты калачы сын сияхс уыди. Кæд уымæй бафсæрмы уайд æмæ раздæхид. Сатана йæм æрцыди æмæ загъта:

— Нæ сияхс, нæ хъæуы æмбис тæргай фæлидзы, æмæ йæ раздах!

Уый дæр йæ мæрдтæмдарæс йæ уæлæ скодта, йæ хæтæн бæхыл сбадти æмæ Созырыхъойы сурын байдыдта. Фæрдыджы быдыры йæ ныййæфта.

— Созырыхъо, раздæх! Кæннæуæд æз дæр демæ мæ сæр сафын! Созырыхъо йын загъта:

— Хæрæг, фæрссаг лæг! Ды та мæнмæ куыд бауæндыдтæ?

Цæуын байдыдтой иумæ æмæ æндзургæйæ Йелусанедмæ ных-хæццæ сты. Йелусанетдонмæ Созырыхъо йæхи ашпæрста, йæ сияхс Чилæхсæртон та йæхи раздæр раласта, йæ гæрстæ акалдта æмæ донны йæхи башпæрста.

Созырыхъо загъта:

— Хуыцау дын ма бакома. Уд уды сæрыл куы ничи баивта!

Балиуырдатта йæм, рацахста йæ æмæ йæ донæй радавта. Чилæхсæртон загъта:

— Æз дæ æгады æздæхтæй нæ аздахдзынæн, Созырыхъо, фæлæ ма нын иунаг хо ис, æмæ йæм зæдтæ курæг ссæуынц, фæлæ никамæ комы: ныр дын гъе уый ратдзынæн.

Йелусанетæй сæ бæхты дзыхтæ раздæхтой, æрцыдысты Чилæхсæртон хæдзармæ, æмæ йæ хойæн загъта:

— Æз дын ссардтон хорз мой.

Чызг ын загъта:

— Чи у? Кæцон у?

Уый йын загъта:

— Нæртон Созырыхъо.

Стæй чызг скуыдта æмæ загъта:

— Æ нæртон лæджимæ не схуысдзынæн!

Созырыхъо мæстæйдзаг[æй] æрцыдис. Нарты хъæуы æрлæууыды æмæ загъта:

— Нарты адæм,— зæгъы,— æз удæгас нал дæн: Чилæхсæртонны чызг * мын нæ комы; ныр уымæн æфсæдтæ хъæуы.

Нарт загътой:

— Нæ сæфт хуыдзæр у: Чилæхсæртонны чызг нæм куы нæ комы.

Фидиуæджы арвыстой, æмæ ныхъхъæр кодта:

— Нарт,— зæгъы,— цæуынхъом чидæр [иддæр] у, уыдонæй иунаг дæр фæсте ма ныллæууæд: Созырыхъойы æфсæдтæ бахъуыди; æртæ чи у, уыдонæй иу хæдзаргæс ныууадзут, дыууæ чи у, уыдон дыууæ дæр рацæуæнт!

Райсомы æфсæдтæ æрæмбырд сты. Къулыбадæг усæн æхсæвы лæшпу райгуырди; райсомы Уырымæг * йе 'фсæдты алыфæрсты разылди. Къулыбадæг усы лæшпу æрбауади:

— Æз дæр æфсæдты цæуын!

Уырымæг загъта:

— Дысон, лæшпу, райгуырдатæ, абон æфсады куыд ацæудзынæ?

Лæшпу йын загъта:

— Фондзыссæдз лæджды дын цы ахъаз бакæной, уый дын æз дæр бакæндзынæн.

Уый йын загъта:

— Мæ бæхыл мын чи фæхæцдзæн?

* Ам æмæ дардæр таурæггæнæг Чилæхсæртонны хойы бæсты дзуры Чилæхсæртонны чызг.

* Дардæр таурæггæнæг Созырыхъойы ном аивта Уырымæгæй.

Уыцы чысыл лæппу загъта:

— Æз ыл фæхæцдзынæн!

Уырымæг загъта:

— Куыд фæхæцдзынæ? Мæ бæх æнцон фæхæцæн нæу!

— Фæхæцдзынæн дын ыл,— загъта [та] лæппу.

— Куыд фæхæцдзынæ? Йæ уидон дын куы атона, уæд ма цæуыл ныххæцдзынæ?

— Уæд та йæ бецыккыл.

— Йæ бецыкк дын куы атона, уæд та цæуыл ныххæцдзынæ?

— Уæд та йæ барцыл!

Йæ барц дын куы атона, уæд та цæуыл ныххæцдзынæ?

— Уæддæр ын æз йæ цыппар къахыл ныххæцдзынæн æмæ йæ мæ быны скæндзынæн!

Уыйфæстæ, хæцын куы байдыдтой, уæд чысыл лæппу загъта Уырымæгæн:

— Кæд дæ фæнды,— хохæй хæцон, кæд дæ фæнды,— де 'фсæд-ты æхсæн хæцдзынæн.

Уырымæг ын загъта:

— Хорз уыдзæнис, уыцы æххуыс мын куы бакæнай; сæ сæрмæ ис хох, уырдыгæй куы схæцай, уæд хорз уыдзæнис.

Лæппу ссыди хохмæ æмæ-иу сау каркау стаhti йæ цъупмæ æмæ-иу йæ къахæй хох ныццавта, æмæ-иу хохæй фæсхъыр рахаудта, æмæ калачы æмбис хæдзæрттæ фехæлдта æмæ сын сæ адæм ныццагъта. Чилæхсæртонмæ уыдис хуыцауæй æртæ фаты; ныр, лæппуйы хохы цъуппыл куы федта, уæд загъта:

— Диссаг у, мæ хохы иу сау халоны хуызæн ис, æмæ мын мæ калак дæр фехæлдта æмæ мæ адæмы дæр ныццагъта.

Стæй Чилæхсæртон хуыцаумæ скуывта:

— О хуыцау! Кæд мын ацы фæттæ ды радтай, уæд мын æй, мæнæ уыцы хохы сæр чи ис, уыцы халоны хуызæныл сæмбæлын кæ!

Стæй фехста, æмæ [лæппуйæн] йæ къахыл сæмбæлдис, æмæ фат йæ уæрагæй разындис. Уыцы рæстæджы афтæ уыдис, æмæ-иу æй куы ахастой æртæ арыхъхы фалаемæ, уæд-иу [ын] мæлæт нæ уыди. Уырымæг лæппуйы йæ 'ккой акодта æмæ йæ дыгууæ арыхъхъæн йæ фале фæкодта.

Сырдон нарты фыдбылыз уыдис. Уый Уырымæгæн загъта:

— А-гъа, Уырымæг! Де 'фсæдтæ дын фæцагътой, дæхæдæг къулыбадæджы фырты де 'ккой скодтай æмæ уый хæссыс.

Стæй Уырымæг аппæрста лæппуйы, уыцы ныхас куы фехъуыста, уæд. Уый тыххæй амарди лæппу.

Хæмыцы фырт Батырадз уæларвæй кæсы: нарт хæцгæ хъæлæкк хорз кæнындз, фæлæ ницы фæразынц Чилæхсæртонæн.

Батырадз йæхи рауагъта уæларвæй:

— Цы кæнут, нарт? Уæ топпы фæздæг хорз куы цæуы, фæлæ калакæй куы ницы хъаут! Ацæут æмæ мæ сармадзан æрбаласут, кæд дæра куыд уыдзæнис, уый фендзыстут.

Ацыдысты æмæ йын галæй дæр, лæгæй дæр ницы фæразынц.

— Æмæ ма уæдæ уымæй æфсæдты цæут? — зæгъгæ, сын загъта Батырадз.

Стæй йæм йæхæдæг ацыдис, йе 'ккой йæ скодта æмæ йæ æрбахаста сæ хæцæнмæ. Куы ралиуырдат Батырадз сырх зынгæй, уæд æм Чилæхсæртоны чызг бацыдис æмæ йын бакуывта:

— Дæ хорзæхæй, æгад мæ ма фæкæ; æз разы дæн де 'фсымæрмæ цæуыны!

— Барæй нæ, фæлæ æнæбары уыдзынæ разы, æгадæй дæ нæ акæндзынæн, фæлæ ацы горæтæн йе 'мбис дæр демæ акæндзынæн.

Уыйфæстæ сæ ракодтой нарт адæмæй хæзнайæ Созырыхъойы чындзимæ æмæ йæ хæдзары æрæнцадысты.

XXVII. НАРТÆ «ÆЗ-ХУЫЗДÆР»-ЫА КУЫД ДЗЫРДТОЙ: НАРТЫ УАЦАМОНГÆ ÆМÆ НАРТЫ ÆРТÆ ХÆЗНАЙЫ

88. Нарти Уациамонгæ

Еу бон кæми адтæй, уоми нарти адæм Уациамонгæбæл дзорун райдæдтонцæ. Еугурæй (дæр) æрдзурдтонцæ Хæмицæй фæстæмæ, æма си Сослани дзурдтæбæл еу минкъий исирадæй, иннети дзурдтæй ба сибиртт дæр некæбæл искодта.

Уæд Хæмицмæ æрхъæрттæй дзурди барæ, фал син нæ арази кодта, мæ фурт Батрази æной уин неци зæгъдзæнæн, зæгъгæ. Æма Батрази æрцудмæ æнгъæл кæсун байдæдтонцæ. Батраз ба йеци бон хæтуни адтæй æма, гъæумæ куд рараст æй, уотæ йибæл еу уæйуг рамбалдæй. Расалан-келан кодтонцæ, уæдта 'й Батраз фæрсуй:

— Ци хуæздæр хабар ракæнай, кæд нарти фалдзос йесгæми адтæ, уæд?

Уæйуг дæр ин загъта:

— И нартæмæ еу хабар йес: æримбурд æнцæ сæ устур нихæси æма Уациамонгæбæл дзорунцæ, дæу фидæ Хæмиц ба син нæ комуы æнæ дæу дзорун æма йе скъелтæбæл фиййаукуйи бадт искодта, уотемæй дæмæ æнгъæл кæсуй.

Батраз æй болат церхъæй æркъуæхтæ кодта, ду ба фиййаукуйи хузæн ке фиди хонис, зæгъгæ, æма ранæхстæр æй сæ хæдзарæмæ. Æрхъæрттæй, æма йимæ Æхсийнæ дзоруй:

— Ци 'й а, бицпеу, кæми фесафтæ? И нарти [адæм] Уациамонгæбæл дзорунцæ, дæ фиди дин батухсун кодтонцæ, æма йимæ никкæсун гъæуй.

Батраз дæр ин загъта:

— Уæй, нана, уобæл тухсгæ ма кæнæ, хуæруйнаг мин йести фæвæрæ, уæдта, хуцау ци зæгъа, йе уодзæнæй.

Æхсийнæ низзелæнтæ кодта æма йин æмидзаг тумбул фингæ райарæзта.

Батраз æхе хуарз фæууидта, уойфæсте ба нарти тумугъмæ рацудæй. Ку рацудæй, уæд нарти адæм Хæмицмæ дзорунцæ, зæгъæ гъе нур дæ зæгъуйнаг, зæгъгæ.

Батраз уой ку æригъуста, уæд син загъта:

— Мæ фиди бæсти дзурди барæ мæнæн раттетæ, кæд akkaг æй, уæд.

Ис-ин-арази 'нцæ нартае, æма Уациамонги сæргъи æрлæудтæй. Ку æрлæудтæй, уæд имæ Хæмиц дзоруй:

— Биццеу, зæгъуйнаг зæгъæ, æнæзæгъуйнаг ма зæгъæ.

— Цæй зæгъуйнаг æма цæй æнæзæгъуйнаг,— зæгъгæ, загъта Батраз.— И сæумон идаугутæй авд куд рамардтон, уой ца 'цæгæй зæгъун, уа 'цæг Уациамонгæ мæ фидæн æ уæраги сæртæмæ исирайæд.

Уациамонгæ Хæмици уæраги сæртæмæ исирадæй, æма йимæ [Хæмиц] дзоруй:

— Биццеу, зæгъуйнаг зæгъæ, æнæзæгъуйнаг ма зæгъæ.

— Мадта изæйрон изæдтæй дæр аст ке рамардтон, уой ца 'цæг зæгъун, уа 'цæг дæр Уациамонгæ мæ фидæн æ ронбастмæ исирайæд.

Уациамонгæ Хæмици ронбастмæ исирадæй, æма бабæй Хæмиц дзоруй:

— Биццеу, зæгъуйнаг зæгъæ, æнæзæгъуйнаг ма зæгъæ.

Батраз ба загъта:

— Хуалердари фурт Борхуар-Алийи дæр æз куд рамардтон, уой ца 'цæг зæгъун, уа 'цæг дæр Уациамонгæ мæ зæронд фидæн æ рехæмæ исирайæд, æма си [мæ фидæ] æртæ 'лваси никкæнæд.

Уациамонгæ Хæмицæн æ рехи уæнгæ исирадæй, æма си æртæ 'лваси никкодта.

Уæди уалдæнгæ Хуалердар Уациамонги хурфи хъоббæгъи хузи бадтæй æма, æ фурт Борхуар-Алийи хабар куддæр райгъуста, уотæ уордиги ралæуирдта, уогæ ба Борхуар-Алийи сумах рамардтайтæ, зæгъгæ, æма мæнæуи æфсерæбæл фæххуæстæй, ис-æй-æмбурд кодта, 'ма ма си минкъий куд райзадæй, уотæ ба йимæ Уасгерги дзоруй:

— Уæддæр ма си мæнæн къерехуар ниууадзæ!

Фæ-сси-уагъта, æхуæдæг ба хуари æфсерæмæ февналдта æма уой æфсерæ дæр исæмбурд кодта. Уасгерги бабæй имæ дзоруй, уæддæр ма си мæ бæхæн сайæнхуар ниууадзæ, зæгъгæ, æма йин ниууагъта уомæй дæр.

Уæди уæнгæ мæнæуæн дæр æма хуарæн дæр се 'фсертæ сæ йе-дæгти уæнгæ хъæрттæнцæ, фал уоци бонæй фæстæмæ мæнæуæ 'ма хуари æфсертæ, нур цæйæстæ 'нцæ, уойæстæй зайун райдæдтонцæ. Нарти адæмæн æхцæуæн кæми адтайдæ, фал ма син ци гæнæн адтæй, æма рахæлеу æнцæ. Батрази лæгигъæдтæ нарти адæм уæд базудтонцæ.

89. [Нартæ «æз хуæздæр»-бæл дзурдтонцæ]

Нарти хуæртæ ахкемай æрæмбурд æнцæ 'ма «æз хуæздæр»-бæл дзурдтонцæ. Кæрæдземæн нæ састæнцæ. Уæдта хуцау Сослан æма Хæмици фурт Батрази кæрæдземæ фæккодта: еу дæр си æхе хуæздæр худта, иннæ дæр, кæрæдземæн ба нæ састæнцæ. Нарт нигъгъос æнцæ. Сослан æма Батраз ба ранæхстæр æнцæ се 'нæнийæргæ мадæмæ Æхсинæмæ. Æрцудæнцæ 'ма 'й бафарстонцæ, ка ни хуæздæр æй, зæгъгæ.

Æхсинæ син балæдæрдтæй сæ ерисдзинадæ 'ма загъта:

— Æггайтима æндæр мутгагæй ерисгæнæг нæййес уæ хæццæ! Су-мах бабæй уæ кæрæдземæ цæмæн ерис кæнетæ?

Уа-нæ-уа йин ку нæ састæнцæ, уæдта син загъта:

— Мадта исон æмбесбони уалдæн хуæздæр хуæрзеуæги хæццæ ка 'риздæха æ хæдзарæмæ, йе хуæздæр фæууæд.

Сослан æма Батраз рабадтæнцæ 'ма цæун райдæдтонцæ. Еу будурмæ рахъæртгæнцæ. Уоми ба Батраз фæуурдуг кодта, Сослан ба тæссармæ æрбаздахтæй 'ма еу туппурмæ бахъæрттæй. Æ бæх бафæсахсæн кодта, æхуæдæг ба, рахуссон, зæгъгæ, æхе бакъолæ кодта 'ма фегъуста и туппурæй зарунгъæр.

— Ци дæ,— зæгъгæ, дзоруй Сослан 'ма туппурбæл æразелæн кодта.

Туппурæй дуар байгон æй, 'ма Сослан уордæмæ бацудæй. Уоми ба уæллæй сиребæл лæг æма уосæ бадтæй, дæллæй ба кизгуттæ 'ма лæххуæнтæ синдтонцæ. Сенгутæ Сослани сæ астæу фæккодтонцæ. Æгас цæуай, Сослан, зæгъгæ, йимæ дзурдтонцæ. Йе дæр си ракурдта, мæ гъуддаг тагъд æй, зæгъгæ.

И лæг æма и уосæ дзорунцæ:

— Мадта, анæй дæ зæрдæ кæмæ æхсайуй, уони хæссæ.

Сослан дæр лæххуæн æма кизгæ рартаста, æ фæсабæрцæ сæ февардта 'ма, æмбесбон дæр нæма адтæй, уотемæй Æхсини размæ исхъæрттæй.

Батраз ба цæун райдæдта 'ма æ мади æрвадтæлтæмæ Ауармæ ниццудæй. Ра-йибæл-цудайдæ еу-дæс-авд анзей бæрцæ, 'ма адæм кæрæдзей гъоси [гъос-гъосæй] дзурдтонцæ, чи Сослан Батрази рауæйæ кодта, зæгъгæ.

Уæд дин Батраз исцудæй Æхсини размæ, сæдæ уæрдуни хуссар хъумацæй се 'мидзаг, уони хæццæ ба ма сæдæ лæххуæни 'ма сæдæ кизги, уотемæй.

Цидæр адтæй, сæ гъуддаг нарти устур судтæмæ рацудæй. Йетæ ба Фæс-и-нарт Хуæдзæгатмæ фæщцудæнцæ. Уоми ба судтæй, ка ке уарзта, уой фарс дзурдта, 'ма уотемæй Сослан æма Батраз дууæ 'мбес лæгемæй байзадæнцæ.

Нарты стыр ныхасы дзырд уыди, нæртон адæмæй чи хуыздæр у, ууыл; бирæ ныхас дзы æрцыди, фæлæ ницæуыл ахицæн ис. Нæртон Сырдон уым нæ уыдис.

— Сырдоны бафæрсæм,— загътой се 'ппæт дæр,— уый нын зæгъдзæн, чи хуыздæр уыдзæн нæртон адæмæй, уый.

Сырдоны бафарстой, æмæ сын загъта:

— Хуыздæр уый уыдзæн, йæ бæх хъæстæлвæст чи ныккæнид æмæ йыл Нарты стыр хæдзары чи схъазид æмæ сæйрагыл зæрватычы тахт чи акæнид, нарты стыр хъугомы йæ бæхы фæд гутоны фæдау кæмæн уайд, хуыцауы быдырмæ чи ацæуид æмæ уырдыгæй хуыцауы сконд чызджы чи æрхæссид, гъе уый.

Нарты зæронд Хæмыцы фырт цæхæрцæст Батырадз ныфсæй домбай уыди, æмæ бафæлварын сфæнд кодта. Йæ нæртон бæх хъæстæлвæст ныккодта æмæ йыл рæвдзæй Нарты стыр хæдзары схъазид, стæй йæ бæх ныццæлхъытæ ласта æмæ сæйрагыл зæрватычы тахт акодта æмæ араст нарты стыр хъугомы, йæ бæхы фæд гутоны фæдау кодта, афтæмæй хуыцауы быдыр агурæг.

Цас фæцъид, хуыцау зоны, æмæ бахæццæ ис иу лæгæтмæ, уым бадти иу сохъхъыр уæйыг.

— Æгас цу, нæртон гуыр! — дзуры йæм уæйыг.— Цы хуыцау дæ æрхаста ардæм?

Хæмыцы фырт Батырадз ын йæ хабæрттæ ракодта.

— Тæригъæд дын кæнын,— загъта уæйыг,— цæмæн дæ зæрдыл ахæм хъуыддаг æрлæууыд? Мах уыдыстæм фараст æфсымæры æмæ уыцы хъуыддаджы фæдыл фесæфтыстæм, æз ма баззадтæн, æмæ мæнæн дæр мæ иу цæст нал ис.

— Нæй,— загъта Батырадз,— æнæ бавзаргæ, фæлæ дæ курын, мæ фæндаг куыд уыдзæн, уый тыххæй мын исты зæгъ.

— Бирæ фæцæудзынæ,— загъта уæйыг,— æмæ бахæццæ уыдзынæ æнæдон быдырмæ: дойныйæ мæлынмæ æрцæудзынæ дæхæдæг дæр, дæ бæх дæр. Бирæ фыдæбон фæкæндзынæ æмæ, куы аирвæзай уырдыгæй, уæд бахæццæ уыдзынæ иу бæстæм, уым хур зæххыл цалхау тулы, бæстæ судзы, æмæ зæхх скъуыдтæ кæны. Уым дæ бæхимæ кæнæ судзгæ кæндзынæ, кæнæ зæххы скъуыдты сæфдзынæ. Уырдыгæй дæр куы аирвæзай, уæд бахæццæ уыдзынæ æнæкæрон денджызмæ, уыцы денджызы дæр бирæтæ фесæфт. Уырдыгæй дæр аирвæздзынæ, уæд бахæццæ уыдзынæ ахæм стыр цæргæсмæ, æмæ йæ базыргы ауонæй арвæй ницы зындзæн, уый дæ æгасæй нæ ауадздзæни. Чи зоны, куы аирвæзай уымæй дæр, уæд бахæццæ уыдзынæ иу ранмæ — уым дыууæ хохы фырыты хæст кæнынц, се 'хсæнты йедтæмæ та ацæуæн никæуылты ис. Уыдон æхсæн дæр бирæтæ ныцъыст ис. Фæлæ уырдыгæй дæр аирвæзтæ, уæд бахæццæ уыдзынæ хуыцауы быдырмæ.

Араст и Батырадз, бахæццæ ис æнæдон бæстæм æмæ дойнайæ мæлынмæ æрцыди æд бæх. Уыйфæстæ, уæйыг куыд загъта, афтæ бахæццæ ис Батырадз, хур зæххыл цалхау кæм тулы, ахæм зæхмæ. Фыр тæвдæй зæхх скъуыдтæ кодта, Батырадз æмæ йæ бæхæн улафæн нал уыди. Бирæ тухиты куы стыхсти Батырадз, уæд йæ бæхмæ дзуры:

— Цы уыдзыстæм, куыд кæнæм?

— Мæн мæт ма кæ, фæлæ фидар лæуу,— загъта Батырадзæн йæ бæх,— кæд хуыцауы фæнда, уæд фервæздзыстæм.

Уыцы бæстæй куы аирвæзтысты, уæд бахæццæ сты æнæкæрон денджызмæ. Денджыз куы федта, уæд схъæлдзæг ис Батырадзы бæх: денджызы фæмидæг ис æмæ дзы йæ фарсыл кæфы ленк бакодта.

Денджызæй ахызтысты, æмæ дис кæны Батырадз: бæстæ нытта-лынг и, æмæ арвы цъæхæй иу гæбаз дæр нал зыны, бæстæ гуыр-гуыр кæны сау цæргæсы базырты змæлынай. Сласта Батырадз йæ болат фæтгæй иу æмæ скуывта хуыцаумæ:

— Хуыцауты хуыцау, мæ хуыцау! Кæд мæ истæмæн скодтай, уæд ацы фат уæлæмæ иуæй фæцæуæд, фæстæмæ та сæдæйæ раздæхæд!

Нæртон адæммæ хуыцау хъусаг уыди, æмæ Батырадз йæ болат фат куы фехста, уæд уæлæмæ иуæй фæцыд, фæстæмæ сæдæйæ раздæхт æмæ ныххуынчъытæ кодта цæргæсы, æмæ ныххæрраегъ ис. Уырдыгæй ацыдис Батырадз æмæ бахæццæ дыууæ хохмæ. Дыууæ хохы фæйнæрдæм фæцæуынц æмæ кæрæдзийы фырытау ныццæвынц.

— Гъе ныр мæ,— дзуры Батырадзмæ йæ бæх,— ахæм цæлхъытæ ныллас, æмæ дæ армыгъæпæнæй чъепс куыд фæхауа, мæ фарсæй та— уафсхор.

Батырадз йæ бæхы ныццæлхъытæ кодта, æмæ дыууæ хохы æхсæнты атахтысты. Батырадз бахæццæ ис хуыцауы быдырмæ.

Быдыры астæу федта æнæдуар мæсыг. Мæсыджы бын Батырадз æхсæвиуат бакодта, суагъта йæ бæх.

„Ай мæсыгмæ дуар куы нæ и,— загъта Батырадз,— уæд уæйыджы куыд нæ бафарстон?“

Райсомæй хуыцауы сконд чызг айдæн райста æмæ касти алы бæстæтæм. Нарты бæстæм акаст, æмæ нарты стыр хъугомы ауыдта Батырадзы бæхы фæд гутоны фæдау. Уыцы фæдыл дарддæр кæсын байдыдта, æмæ фæд мæсыджы бынмæ æрцыди. Хуыцауы сконд чызг мæсыджы бынмæ кæсæнцæстæй æркаст æмæ федта Батырадзы, радта мæсыгмæ дуар, æмæ йæм Батырадз бацыд. Цас фæцардаид уым, хуыцау йæхæдæг зоны, æмæ рахаста хуыцауы сконд чызджы, æмæ рацыдысты Нарты бæстæм Батырадзы бæхыл.

91. Нарти синд.

Еу бон кæми фæууы, уоми Уæрппи бæрзондæй æртæ лæги бæргæ рацæуы: Хæмиц, Сослан, Къандзи фурт Сæууай. Хæмици фурт Батраз хуæнхаг лæг адтæй, Уазай бæрзондæй син кæстæрæн хаттæй. Нарти гушпургинтæ Бестауи бæрзондмæ бæргæ æрæмбурд æнцæ, устур синдбæл бæргæ ниххуæцунцæ.

Семунцæ, кафунцæ нарти гушпургинтæ, Акула-рæсугъди рафецаунмæ æнгъæл кæсунцæ. Уалæнги сæбæл нарти нæртон зæронд Орузмæг йе 'стур Æрфæнбæл бæргæ æрбагъазуй:

— Цæбæл кафетæ, цæбæл семетæ, ревад уæйрауæй бæстæ уæ сæрбæл цæмæн хæссетæ?

— Цæбæл кафæн, уой ба дин куд нæ зæгъдзинан. Хъара-денгиз æма Ахъ-денгизи астæу цæруй бæстæбæл хуарз Акула-рæсугъд, али бон дæр арви кæрæнттæбæл æртæ зелæни ракæнуй, кæдимайдима æ еу разилди æ цæсти æнгаст мах фæууианæ 'ма ни йескæмæ æрхицæ кæна.

— Уæ, куйти нартæ! Ци мин дæттетæ, æз уин Акула-рæсугъди ку фæйинун кæнон аци сахатбæл?

— Мæ уайагæ бæх дин æз ку дæтдзæнæн!

— Ме 'хсагæ топп æз уæд дæтдзæнæн!

— Мæ кæрдагæ кард дин бæргæ раттинæ! — дзорунцæ кафгæй нарти гушпургинтæ, кæрæдзей цъухæй дзурди сæр есгæй.

— Уæй, тæходуй, Орузмæги зæронд ма уæхæн лæг ку уайдæ, Акула-рæсугъди ардæмæ ка æрсайа, ме 'хсагæ сагъæдахъ ин нæ бавгъау кæнинæ,— уотæ йин зæгъуй минкъий Батраз.

Орузмæги зæронд уайунтæ, ледзунтæ уæд ку райдайуй, Хъара-денгиз æма Ахъ-денгизи и сакъадахи, Тамани будури, арвæй зæнхи астæу æрхи мæсуг бæргæ бауинуй. Цæунтæ, уайунтæ уомæ бæргæ байдайуй, дууæизæрейастæу йимæ хæстæгутæ кæнун бæргæ райдайуй. Орузмæгæн æ бæх адæймаги æвзагæй æнхæст ку адтæй.

— Куйтæ дæ бахуæрæд, мæсути размæ ку ниццæуай, уæд ма мин тæрун ку ракомæй, уæд. Нæндзæнæн дæ,— зæгъуй Орузмæг,— али фуд какола дин æз ку кæндзæнæн, ду ба дæхе искъулух кæнæ, дæхе рахъан кæнисæ, кæдимайдима Акула-рæсугъд дæу тæрегъæдмæ гæсгæ мæсути сæрæй æракæсидæ.

И бæхæн Орузмæг куд бафæдзахста, раст хайуан уотитæ бæргæ никкæнуй. Орузмæг нæмуы æ уарзон бæхи, дæрхцæй-уæрхцæй æрхайуй, фал бæх не 'нкъусуй. Акула-рæсугъд кæсуй къæразæй, дес, тæмæстæ кæнуй и зæронд лæгбæл. Уалæнги йимæ æ фæсдзæуинæ бæргæ рарветуй, фæггæдзæ кæнун нæбал фæразта.

— Цо, кизгæ, йеци зæронд лæг ду баорамæ! Йе, устур маст кæмæ йес, уæхæн лæг ку æй: йе фуд расуг æй, йе уосæнсаст æй, æ цард, æ хуærди бæрæг ка нæбал нимауй, уæхæн лæг ку æй, æ бæрæг ин, мæ хор, ду æрбахæссæ.

И фæсдзæуинæ кизгæ Акулай дзурдмæ куд нæ игъустайдæ? Коруй Орузмæгæй æриндойнæ ун.

— Дæ бон бакалай, мæнæ хъал кизгæ! Фусунмæ цæун рæстæг мин ку адтайдæ, уæд ардæгæй уæлæмæ дæр сумах хузæн тапга йескаими иссердтайнæ, фал уобæл нæбал дæн; Арган-Аурген [Агез-Биаурген] æфсæдтæ кæнуй Хъара-денгизи билæмæ, мæ хуæри гъæумæ, ахсæви [ба] йеци æфсадæн æнæ æрбахъæртун нæййес, гъе 'ма уой фæдеси мæ хуæрæмæ цæун, кæдимайдима 'й раефхæссинæ.

И фæсдзæуинæ кизгæ Акула-рæсугъдæн йеци хабæрттæ куд нæ ракодтайдæ. Акула-рæсугъд ба æфсади хабарæй куд нæ фæтгарстайдæ 'ма Орузмæги зæрондмæ мæсути сæрæй куд нæ рахизтайдæ.

— Ахсæви ами лæууæ, хуарз зæронд лæг, дæ бæх дæр бауолæфун кæнæ, исон ба, хуцауи ка фæндæ уа, йе уодзæнæй,— коруй Акула-рæсугъд.

Орузмæги зæронд исарази æй, хуæздæр ма хуцауæй ци ракурдтайдæ? Сæумæ рагигомау бæргæ фестадæй, æ кæсæнцæститæ Хъара-денгизмæ ку саразуй, дестæ, тæмæстæ кæнун йе ку সিдайуй æцæги хузæн:

— Хуцауæн табу, Арган-Аургени æфсæдтæ саухалæнвæтæнæй æрбалæсунцæ, дуйне будуртæ æримбарзтонцæ, мæ хуæри гъæу дæр мин ниппурх кодтонцæ. Алке уи æ сæрæн ци мадзал, уой кæнæд, æз фæстæмæ цæун.

— Мадта мæн дæр дæ хæццæ хонæ,— æр-имæ-хаттæй Акула-рæсугъд.

— Кумæ дæ хонон, мæхуæдæг исæфгæгæнгæй; дæ хъурмæдзинадæмæ кутемæй кæсон, ку неци зонун!

Æрæги-дурæги нийарази уй зæронд Орузмæг; хуцауæй ке курдта, йеци гъуддаг куд нæ райстайдæ. Акула-рæсугъд хъæндзалгун уæрдунбæл æхсæз бæхи байефтиндзун кодта, Орузмæги æ фарсмæ исбадун кодта 'ма уотемæй ранæхстæр æй.

Ци рацудæнцæ, хуцау дæсни æй, уæдта Бестауи бæрзондæй нарти семгутæ зиннун райдæдтонцæ. Акула-рæсугъд дæр дзоруй Орузмæгмæ:

— Ци уодзæнæй цума йеци сау æндæрг?

— Æвæдзи нарти хъалауртæ 'нцæ, æфсади хабар фегъустайонцæ.

Ис-сæмæ-хъæрттæнцæ, 'ма дин йетæ ба нарти гуппургинтæ кафунцæ, семунцæ Бестауи бæрзондбæл. Хъæндзалгун уæрдун сæ рази æрлæудтæй. Акула-рæсугъд сæмæ къæразгæй кæсуй. Нæрæмон Сослан нæбал фæллæудтæй, йе уæнгтæ исцагъта 'ма дзоруй:

— Ацал-ауал бони мах ами дæу туххæй ку кафæн, нур ба ди корун, мæ хæццæ ракафæ.

— Бæргæ хуарз лæг дæ, дæ хæццæ дæр ракафинæ, фал хуæнхаг лæг дæ, 'ма дин де 'ркъети фæсалæ ку нæ барæвдзæ кæнон, уæд нæрæмон дæ, 'ма мæ бахуæрдзæнæ.

— Ме 'ркъей бунæн фæхъау фæууо,— зæгъгæ, йимæ йе 'ркъей

бун фæххатта Сослан, æхуæдæг ба уонтæбæрзонд æма сæргубурæй семун райдæдта.

Уой фæсте ба йимæ Орузмæги зæронд æ уонтæ исцагъта:

— Рауай-ра, кизгæ мæн хæццæ искафæ!

— Неци ракафдзæнæн дæу хæццæ дæр: уалдзигон кæрдæгау дæ уорс æма дæ сау исхæлæмулæ 'нцæ.

Уæдта йимæ Къандзи фурт Сæууай æхе бахатта:

— Æрцо мадта, мæн хæццæ искафæ!

— Дæу хæццæ ба бæргæ ракафинæ, фал дин устур лæгтæй йес-ге мæ к'охи рæуаги дæ к'охи ку фелхъева, уæд дин фæллихъæ уодзæнæй.

Æнккæтей фæстаг ба йимæ дзоруй Хæмици фурт минк'ый Батраз:

— Мадта мæн хæццæ ракафæ, кизгæ!

— Гъай-гъай, ракафдзæнæн дæу хæццæ ба: нарти æхсæн æн' айепп еунаг ду ку дæ. Фал дæумæ дæр еу айепп ба йес, 'ма уой ку бафæразисæ иссерун, уæдта мин æмбæлуи дæу хæццæ кафун. Хъæндзæргæс, базургин æвдсæрон уæйут дин дæ фиди фиди Уони фæсхон-хмæ фæххаста, æхецæн æй бæхгæс искодта, æ байрагдзар къæредæ йибæл ниссистæ 'й, нилискъæ 'й; хор бони йибæл нимпулуй, уарун бони ба йин райвулуй, уотемæй цæруй. Уой уордæгæй ку рахæссай, уæд мин тæккæдæр æмбæлуи дæ хæццæ кафун,— загъта Акула-рæс-сутъд 'ма æ уæрдуйи къæразгæ æ фæсте рахгæдта.

— Уæ, куйти нарте, додой мин уæ сæртæ кæнуй, уæ синд ку фехалайтæ, мæ бинойнаги ба мин йести зулун дзурдæй ку исзæрди-худт кæнайтæ, уæд!

Хæмици фурт минк'ый Батраз æ бæхбæл æхе багæлста æма æ хæдзарæмæ æрбацудæй 'ма дзоруй æ мадæмæ:

— Нана, уæ нана! Нарти хæтæг адæм хæтунмæ цæунцæ, æма нæ фидæй йе карди зæронд, йе бæхи зæронд, йе сарг'и зæронд кæд йескæми байзадæй, уæд мин сæ байамонæ, йе ба æз дæр æмбалхай æрхæссон.

— Уæ, нана дæ рунтæ бахуæра! Ду мин дарунг'ом кенæ ба хæ-тунг'ом ку уайсæ, уæдта дин дзаумаутæ ба бæргæ иссеринæ. Уæртæ нæ медæгтони æфсæн кирæ дæ фиди дзаумаутæй хуæрзидзагæй лæууй; ба-йимæ-цо, хатиагау йимæ исдзорæ, байгом дин уодзæнæй æфсæн кири дуар, 'ма дæ ци гъæуа, уони райсæ.

Хæмици фурт минк'ый Батраз медæггонаемæ бацудæй, хатиагау исдзурдта и кирæмæ. Зæлланггæнтæ байгом æй и кири дуар. Æсхъæ-рæй, церхъæй, æ зæрдæ кæмæ æхсайта, уони æ уæле æрæфтудта Батраз æма уотемæй æ мадæмæ рацудæй.

— Нана, о нана! Зæгъæ мин, куд мæбæл федаунцæ мæ фиди дзаумаутæ?

— Уæ, нана дин дæ рунтæй бафсæда! Куд дæбæл федаунцæ? Хор хуæнхтæбæл куд федауй, уотæ дæбæл де схъæр федауй; уалдзи-гон æртæх нæуæг кæрдæгбæл куд æрттева, уотæ ба дæ ронæбæл дæ церхъ,— æндæра дæбæл куд федаунцæ?

— Мадта мин, нана, рагъæн рæуæг, хъæстæн дзæбæх, уæхæн хуаллаг ракæнæ: балци цæун. Дæхуæдæгга мин, нæ фиди фидæй йе саргъи зæронд, йе бæхи зæронд кæд йескæми байзадæй, уæд мин уони баймонæ.

— Уæртæ иуазæгдони дæ фиди фиди саргъ æма идонæ и рагъæн-бæл, райсæ сæ 'ма, сау гъæди даргъдæр ци сибулдзæ бæласæ йес, уомæ исхезæ æма уордигæй дæ идонæ бателæ, уæдта дæмæ хæл-хæл-гæнгæ фелвæсдзæнæй дæ фиди фиди уорс æрфæн, æма дæ лæгигъæ-дæ 'ма дæхуæдæг,— бадун ибæл бафæразæ, уæдта дин йе бæхæн бæз-дзæнæй, на æма йибæл бадун нæ бафæразтай, уæдта йимæ мабал æнгъæл кæсæ.

Батраз фегъуста æ мади дзубандитæмæ, райста æ фæндагмæ, рагъæн рæуæг, хъæстæн дзæбæх ка адтайдæ, уæхæн фæндаггаг, 'ма уотемæй рандæ 'й æ рæвдзæй саргъæй, идонæй. Минкый Батраз, сау гъæди устурдæр ци сибулдзæ бæласæ адтæй, уомæ исхиз-тæй, уой сæрæй ба йе 'донæ ниттилдта, 'ма йимæ Уони уорс къода аласа, уæлвидæнтæ æруагъта, уотемæй хæл-хæлгæнгæ æрхъæрттæй. Батраз дæр имæ цурд лæудтæй, идонæ йибæл рафтудта, саргъ ибæл фенгон кодта 'ма йибæл æхæ багæлста.

И хъал бæх дæр æхе æртæ хатти фехста 'ма сау гъæди бæлæ-стæй мегъи астæу рагъазидæ. Батраз дæр æртæ цæфи уæхæнттæ фæк-кодта, 'ма и бæхæн æ фæрстæй æркъехуартæ исхаuidæ, уæдта 'й æрбамбурдтæ кодта, ни-'й-гъазунтæ кодта 'ма йимæ дзоруй:

— Хæрæги къæлæу, ду бал мæнæн мæ дзалгъоммæ уаргъхæссæ-нæн исбæздзæнæ!

— Ду ба, къолибадæг, мæнæн бадæгæн бæздзæнæ мæ дзалгъом-мæ,— фæккомæги йимæ 'й и уорс æрфæн.

Хæмици фурт минкый Батраз æхе барæвдзитæ кодта 'ма ранæ-хстæр æй. Цудæй 'ма дæргъцæ уæрхцæмæ æвгарста. Ци рацудæй, хуцау зонуй, уæдта йимæ и бæх фæккомæги 'й:

— Нур кумæ цæуис? Фæндаг зонун хуарз æй.

— Мæ фиди фиди мин Хъæндзæргæс, æвдсæрон уæйуг, фæхха-ста хонхи фæстемæ, 'ма уой агорунмæ цæун.

— Йе дæ арми кæми бафтуйдзæнæй,— загъта и бæх, æхуæдæг ба æ цæстисугтæ æркалдта.— Дæ фидæ дæр йеци уæйугбæл берæ фæй-йархайдта 'ма йин неци фæрæзнæ исердта. Æ бацæунбæл и уæйугæн дууæ хонхи фурау тохуй. Уонæн сæ фæххецæни æртæ цæфи уæхæнт-тæ ку бафæразай, 'ма мæ фæрстæй æркъехуартæ куд исхауа, дæхе æрмитæй ба уæфсæгтæ, уæд феурдæг уодзинан, кенæ ба æз дæр æма ду дæр исæвд. Еухатт дæ фиди фидæ мæ æнхæст цæвун нæ ба-фæразта, 'ма мин хуæнхтæ мæ думæг æрбаргъавтонцæ, уæдæй ардæ-мæ фæкъкъода дæн.

Йеци дзубандигæнгæй, цидæр адтæй, исхъæрттæнцæ, хуæнхтæ фурау кæми тохунцæ, уордæмæ. Хæмици фурт Батраз дæр æ бæх ни-гъгъазунтæ кодта, æрба-'й-æмбурдтæ кодта, хонх ардæмæ 'й фез-дахта, 'ма и дууæ хонхи кæрæдземæй куд фæххецæн æнцæ, уотæ ба

йин æртæ цæфи уæхæнтæ фæккодта, 'ма и бæхæн æ фæрстæй æр-
къехуартæ фæххаудтæй, Батрази армитъæпæнæй ба — уафсхуæртæ.
Бæх дæр ратæррæст ласта, хонхурдæг фæцæй. Хонхурдæг зæнхæ
лигъз къулдунтæ-къулдунтæ рахаста, уонæбæл ба еуæрдæгæй бæх-
æргъаутæ 'ма гъогæргъаутæ халæ-пихсау йеци-еу æзмæлд кодтонцæ;
иннæ фарсæй ба и листæг фондсæй дуйней бæститæ басау æнцæ, 'ма
дæрæз-бæрæз кодтонцæ.

Æргъæутти сæргъи лæууй еу зæронд лæг. Батраз имæ бацудæй
'ма йимæ дзоруй:

— Фонс берæ, хуарз зæронд лæг!

— Фонс дин хуцау ратгæд, дзæбæх лæхъуæн,— зæгъгæ, 'ма и
бæхбæл разелæн кодта зæронд лæг æма æ гъæлæсидзæг аххæй ник-
кудтæй.

— Ци 'й а, цæбæл кæуис, хуарз зæронд лæг, мæ фæууиндæ дин
уотæ гъулæг адтæй?

— Цæбæл кæун... нецæбæл. Мæнæн дæр еу ауæхæн æрфæн ад-
тæй лæхъуæнæй, йе мæ зæрди æрбафтудæй, 'ма уобæл искудтæн.

— Мадта а бæх дæ бæх æй, æз мæхуæдæг — дæ фурти фурт,
Хæмици фурт Батраз. Хуцауи ка фæндæуа, йе уодзæнæй, мабал тæрс-
сæ, зæронд лæг!

— Кæд махæй дæ,— ардæмæ æрцо, æз ба дин де 'уæнгтæ фæйи-
нон.

Хæмици фурт имæ бацудæй. И зæронд лæг ин йе уæнгтæбæл æ
къох æрхаста æма аххæй никкудтæй:

— Æз ке фесафтæн, йе берæ ку æй, уæд ма ду ба кумæ цудтæ?

— Ма ко, мæ фиди зæронд! Кæунæй нецибал фæцан, фал мин
и уæйуги цæрæн амонгæ бакæнæ, уæдта, хуцауи ка фæндæуа, йе
хуарз.

Уон дæр ин и уæйуги хæдзарæ нийамудта. Батраз и хæдзарæмæ
исмедæг æй, 'ма дин уоми ба уæйуг хур-хурæй хуссуй, æ гъæлæсæй
æхседæн зингитæ калуй, царæбæл йетæ сау фунук кæнунцæ 'ма
уотемæй зæнхæмæ кæлунцæ; æ дæлфæдтæ и уæйугæн — Хори кизгæ,
æ сæргъи ба — Мæйи кизгæ. Кæунцæ кизгуттæ, кæунцæ, 'ма сæ цæсти-
суг налхъут-налмаз цæппозуртæй æгъзæлуй. Урух хæдзари зæнхи
ба йетæ кæртæ-кæртæ бадунцæ.

— Уæ, уæ бон хуарз, кизгуттæ,— зæгъгæ, сæмæ дзоруй Хæмици
фурт минкый Батраз.— Цæбæл кæуетæ?

— Дæ гъуддаг раст уа, Хæмици фурт минкый Батраз! Мах ке
фесавдан, йе берæ ку адтæй, уæд ма ду ардæмæ цæмæн æрцудтæ дæ
сæри исæфтмæ? Мæнкый ма гъæуй, нæ сæри хецау райгъал уодзæ-
нæй 'ма нин не 'скъелтæй нæ тог исцъирдзæнæй. Нæ куд уобæл æй.
Корæн ди, дæхе райсæ, дæу дæр бахуæрдзæнæй.

— Æ адзал цæмæй æй, уой мин зæгъетæ, уæдта, хуцауи ка фæн-
дæуа, йе уодзæнæй.

— Мæнæ нæ фæсдуар æфсæн кирæ æрхугондæй лæууй, æ хур-
фи ба устур церхъ; æ рахатунмæ сæдæ къамбеци гъæуй. Уомæй æй

ку нæ рамарæй, уæд ин адзал нæййес: кард æй нæ кæрдуй, топп æй нæ хезуй.

Батраз дæр и кирæмæ бацудæй 'ма йимæ хатиагау исдзурдта. Кири дуар байгом æй. Уордæгæй уæйуги церхъ исиста, ра-й-саудор кодта 'ма уомæй уæйугæн æ сæр æрсæрфта. Хъæндзæргæс æвдсæрон уæйугæн æ бæрзæйæй йе 'хсæз сæри ратахтæй, æма дзоруй:

— Хæмици фурт Батраз! Хуссæг лæгмæ бавналун дин аккаг н' адтæй, нур ба ди корун, цæмæй рæхгидæр рамæлон, уомæй мæ цæвæ дуккаг хатт.

— Йелийау еуцæфон дæн, дуккаг цæф никкæнун дин мæ бон набал æй. Дæ хусгæмæ ба дин уомæн бавнадтон, æма мин мæ фиди фиди æгæр æгадæ бадардтай. Уой мастæй ба мæ тог нæбал бауорæдтон, æндæра мин айепп адтæй, саттун ибæл.

Уæйуг рамардæй, æма и кизгуттæ ракурдтонцæ Батразæй, дæ хæццæ нæ фæххонæ, зæгъгæ, йе дæр сæ уасхæй баууæндун кодта. Уæд ин и кизгуттæ загътонцæ:

— Ами еу суйнаг йес, уомæй цидæриддæр исбæдтай, йе нецибал уæзæ кæнуй; йес ма си еу уафс, уобæл ба æгас дуйней æд йес-бес бацæудзæнæй; нæ Хъæндзæргæси базуртæбæл ба цидæр ниввæрай, уони, хæнхтæ, гъæдти сæрти рахæсдзæнæнцæ. Уæдта ма уæртæ хонхи дагъи йес æхсири цадæ, уоми æхе ка ниртайа, йе æ фиццаги хузон лæхъуæн фестдзæнæй.

Батраз дæр æ фиди фиди æхсири цади ниртадта, æма Уон, лæхъуæнæй куд адтæй, уогæ фестадæй. Уæдта си æ цулухъ байдзаг кодта æма 'й æ дзиппи ниввардта.

Уойфæсте ба и уæйуги йес-бес рабурд кодта и уафсмæ, суйнагæй сæ бабаста, 'ма си хумæллæги пакъуй уæзæ дæр нæбал адтæй.

Уотемæй Хъæндзæргæси базуртæбæл рабадтæнцæ и адæм æд фондс æма хуæнхти сæрти ратахтæнцæ. Фæсхонх Батраз и суйнаг райхалдта, æма, и уафсæй ци фондс рацудæй, йетæ дуйней бæститæ нимбарзтонцæ.

Уордæгæй Уон æ уорс æрфæнбæл æ хæдзарæмæ ниффардæг 'æй, Батраз ба и фондс æма и уостити хæццæ афæдзи-афæймæ æрхадтæй. Æ уæледарæстæ æ уæраги сæртæмæ исхъæрттæнцæ, уотемæй æ афæдзи бони устур дзоги хæццæ Бестауи бæрзондмæ æрхъæрттæй. Уоми ба и нарти гупшургинтæ цæлхæмбурдæй синдтонцæ. Акула-рæсугъд ба хъæндзалгун уæрдуни къæрæзгитæ æхебæл исæхгæдта 'ма Батразæн йе 'рцудмæ æ къахæй-къохмæ фæлулт исцæттæ кодта.

Батраз æ дзаумаутæ райивта, 'ма йин нарти гупшургинтæ алай-булайæй Акула-рæсугъди уосен исхудтонцæ.

Батраз Хæмици йеци æхсири исæртадта, æма Хæмиц иснæуæг æй. Хори кизгæ Хорческæ æма Мæйи кизгæ Мисирхан ба Уон æма Хæмицæн исаккаг æнцæ.

Батразæй фæстæмæ æ фиди æма æ фиди фиди хæццæ еу фæндагбæл уосæ некæд неке æрхудта.

92. Нарты æмбырд

Нарты гуышпырсартæ æмбырдæй бадтысты сæ къæлæтджын бандæтты. Тæрхон кодтой уыдон сæ дзыллæйы сæрыл.

— Нарт нарт уæд уыдысты, арв сæ нæрын уæд нæ уæндыди, æмæ мæлын куы зыдтой сæ дзыллæйы сæрыл, алчи сæ хæцын куы фæрæзта йæхиуыл. Нарт нарт уæд уыдысты, æмæ нæртон адæймаджы дзыхæй рæстдзинады йедтæмæ куы ницы ирвæзти. Нæ дзыллæ дзыллæ уæд уыдысты, æмæ сæ сæр сæрмæ хæссын куы фæрæзтой; сæ къæсæртæ бæрзонд куы арæзтой, мидæмæ цаугæйæ сæ сæр гуыбыр цæмæй нæ кодтаиккой; на 'мæ хуыцаумæ афтæ фæзындаид, æмæ уымæн кувынц. (Хуыцауæн кувын дæр сæ сæрмæ нæ хастой),— афтæ радзырдта иу хистæр.

— ...[Нартæн] сæ хорзы кой дардмæ уæд хъуысти, сæ гуыбыныл хæцын куы фæрæзтой, нозгæй сæхи куы хъахъхъæдтой, ронгæй сæ бæрц куы зыдтой,— загъта иннæ хистæр.

— Нæ адæм адæм уæд уыдысты, æмæ сæ кæстæр хистæры куы нымадта, кад ын куы лæвæрдта, кæрæдзимæ куы хъуыстой, кæрæдзийæн аргъ куы кодтой...

Уый радзырдта æртыккаг хистæр.

Æмæ рахастой нарты хистæртæм æртæ тыны — фыдæлты кадджын æмæ зынаргъ хæзнатæ.

Райста дзы Уырызмæг иу тын æмæ загъта:

— Ацы хæзна нарты хистæртæ аккаг кæнынц, нæ фæсивæдæй æд-зонд, хъæбатырдæр æмæ хæрзæгъдаудæр чи разына, уымæн... Йæ ныфс чи бахæсдзæн ацы хæзнамæ?

Йæ бадæнæй систа йæхи нарты Хæмыц æмæ дзуры:

— Æз исын ацы тын.

— Уый та куыд? Ды дæ ауонæй куы тæрсыс, лæгмæ комкоммæ бакæсын зæронды бонмæ куы никуы бауæндыдтæ?

— Раст загътат, нарты хуыздæртæ! Æз уын мæхицæй цæмæй раппæлон, уымæй мæм ницы ссардзыстут, фæлæ... мæ фырт Батрадз! Уымæй хъæбатырдæр, уымæй ныфсджындæр уæ астæу нæ разындзæн. Уый æвзæрдзинад дæр нæ ракæндзæн, кæнын дæр никæмæн бауадздзæн йæ разы.

— Ацы хæзнайæ уыцы адæймаджы кадджын кæнынц нарты хистæртæ, йæ гуыбыныл хуыздæр чи разына...

Æмæ та сдзырдта Хæмыц:

— Ацы тын дæр мæнмæ цæуы.

— Зæрдæмæ бацæуинаг нæу, Хæмыц, дæ хъуыддаг! Дæ фыдгуыбын чи нæ зоны, Нарты иу адæймаг дæр ахæм нæй. Ничи дын базыдта никуы де 'фсис, иннабонæй-иннабонмæ фынджы уæлхъус «бæркад» никуы ссыди дæ дзыхæй.

— Мæ фырт Батрадзы сæрыл исын ацы тын дæр: уымæй хуыздæр ничи разындзæн йæ гуыбыныл дæр.

— Ёртыккаг тын дæр аккаг кæнынц нарты хистæртæ уымæн, сылгоймаджы сæрыл æгъдауджындæр чи разына, фылдæр чи ныббара йæ сылгоймагæн.

— Никæмæн æй ауадздзынæн ацы хæзна дæр,— загъта ма ноджы Хæмыц.

— Адæмæн æмбисонд куы фæци дæ хъох-дæндаг, быруйы хуынчыгтыл куы хъуызыдтæ искæй устытæм; дæхи ус, Быценты чызджы, дæ дзыппы куы хастай, уæд уый зæгъын куыд бахъæфыд дæ цæсгом?

— Уæ уайдзæфтæ сæ бынаты сты, фæлæ уый зонут, куыйты нарт, æмæ уæм сылгоймаджы сæрыл дæр мæ фырт Батрадзæй барджындæр нæ уыдзæн, нæ!

Уæд нарты хистæртæ сфæнд кодтой Хæмыцы фырт Батрадзы йæ хъарутæй бавзарын аивæй, æмæ балцæй куыд æрцæйцыд Батрадз, афтæ йын нарты хистæртæ фондзыссæдз барæджы йæ размæ арвыстой. Батрадз куы бамбæрста, йæ размæ кæй бадынц, уый, уæд йæ бæх базмæлын кодта, цыма фæтарсти, уыйау. Барджытæ йæ фæдыл арæнхъ сты. Уæд сæм уый йæ 'ргом фездæхта, æмæ де 'лгъитæг афтæ! Бирæ дзы нал ссардта йæ хæдзар, чи ма дзы фервæзт, уыдонæн дæр сæ алы сисбынтæй калди сæ туг æмæ сæ рондз.

Куывды бадтысты нарт иннабонæй-иннабонмæ, Батрадз дæр — æмбырды. Фынгтæ уыдысты афтæ арæзт, æмæ дзы Батрадз иумæ дæр не 'ххæст. Иннабонæй-иннабонмæ йæ дзыхмæ хойраг не схаста Хæмыцы фырт Батрадз, фæлæ хъæлдзæгдæр зарыд иннæтæй, аивдæр уыди йæ кафт.

Æмæ та Батрадз йæ хæдзары нæ уыди, афтæ йын хъомгæсы йæ усмæ барвыстой. Байæфта йæ уаты хъомгæсы, раздæхт кæртмæ, йæ нымæт йæ быны æрытыдта, йæ саргъ йæ нывæрзæн бакодта æмæ хурыскастмæ йæ къах дæр нал атыдта.

Тæрхоны лæгтæн сбæлвырд сты Батрадзы лæгдзинæдтæ æнæмæнгæй. Аккаг ын скодтой фыдæлты хæзнатæ, æмæ та тæрхон уыди сæ астæу.

— Батрадзæй æххæстдæр гуыр дæ кæй нæ разынди нарты фæсивæдмæ, уый æцæг у, фæлæ нæ хъуыддаг кæронмæ нæ ахæццæ кæндзыстæм, куы нæ базонæм, цæмæ гæстæ йын адджын фесты уыцы лæгдзинæдтæ.

— Диссаг уæм фæкæсдзæнис, æвæццæгæн, нарты хæрзæджытæ,— загъта Хæмыцы фырт,— фæлæ хъæбатырдзинад, сарæхсын мæ зæрдæмæ райстон æз мæ цуанон куыдзæй. Ёрбацæйцыдтæн цуанæй иу хъеуыл. Бирæ куыйтæ æрæмбырд ис мæ куыдзыл. «Хæрдзысты мын мæ куыдзы»,— загътон мæхинымæр. Уалынмæ кæсын: куыдз, ай-уый нал, фæлæ ныххоста размæ. Æвæдза, йæ фæдыл куыйтæ фæиутай сты, афтæ сæм йехи фездæхта æмæ сын батыхтæ кодта. Æмæ уæд загътон мæхицæн: «Де знаджы басæттын дæ куы фæнда, уæд афтæ бакæн, цæмæй де знаг фæдихтæ уа, йæ тых фæхæлиу уа, кæрæдзийы цæмæй нал æмбарой, уæд йæ байсафын, йæ фæгад кæнын зын нæу».

— Гуыбыны хъуыддаджы тыххæй та нын уæд цы зæгъдзынæ?

— Цуаны уæвгæйæ сырð амардтам; нæ фæллад суадзæм, зæгъгæ, бынат æркодтам. Арт бандзæрстам, сырды мардæй физонджытæ фæкодтам. Нæхимæ хорз базылдыстæм. Хистæртæ дзурынц: «Кæстæртæ, донæн исты амал скæнут». Араст стæм дон агурæг. Фæндагыл нæ иу чидæр йæ къахæй чысыл хызынгонд скъуырда, айстам æй немæ. Кæсæм, æмæ къæдзæхæй сыгъдæг, цæссыджы хуызæн, дон тæдзы. Нæ хызынгонд байдыдтам дарын тæдзынæгмæ. Дарæм, дарæм, æмæ йын байдзаг кæнынæн амал нал ис: хызынгонд ивæзы æмæ ивæзы. Æрхастам дон, не 'мбæлттæ сæ дойны суагътой. Фæрсæм сæ: «Цавæр дзаума у ацы хызынгонд, уыцы ивæзт чи кæны?» Фæтæрхон кодтой уыцы ран, бирæ чи фæцард, бирæ чи æмбæрста, уыдон æмæ загътой: «Уый лæджы уæцъæф йедтæмæ ницы уыдзæн. Уымæн нæй байдзаг кæнæн. Ници ма йын базыдта æгас дунейыл йе 'фсис». Уырдыгæй фæстæмæ æз никуыуал байдзаг кодтон мæ гуыбын; фыр хæрд — фыд рын. Мæхи фæлтæрын байдыдтон. Иу рæстæджы мæ кæрдзын цыппар дихы кодтон æмæ йын-иу йе 'ртæ хайы бахордтон, иннæ ныууагътон; мæ тых къаддæр нæ кодта, мæ куыст уæлдай нæ фæци. Уыйфæстæ кæрдзыны æрдæгæй ме стонг састон, æнæхъæн кæрдзынæй йæ куыд састон, афтæ.

— Сылгоймаджы тыххæй цы 'гъдæуттыл хæццыс, уыдоны тыххæй та куыд хъуыды кæныс?

— Стæры уыдыстæм, стæры, нарты фæсивæд нудæс æмæ ссæдз барæгæй. Иу тыгъд быдырмæ бафтыдыстæм. Быдыры никуы бæлас, никуы дон. Нæ къухы ницы бафтыд; бæхæй, лæгæй нæ сæрæн нал уыдыстæм æнæ дон æмæ æнæ хæринагæй. Æризæр ис, афтæ кæсæм, æмæ иу ранæй рухс цæуы. Бахæццæ стæм рухсмæ, фысым агурæм. Рухс кæцæй цыди, уым разынди хъæу, хъæуы ныккæнд хæдзæрттæ. Иу ранæй нæм ус æмæ чызг рацыдысты, лæг зынаг нæй. «Фысым уын фæуыдзыстæн: уазæг — хуыцауы уазæг!» Кæрæдзимæ ракæсбакæс акодтам, ома, æнæлæг хæдзары куыд æрæнцайæм, зæгъгæ, фæлæ æрхызтыстæм нæ бæхтæй. Кæстæртæ бæхтæ бафснайдтой. Хорз нæ федтой æхсæвæрæй. Хуыссæнтæ нын бакодтой дыууæ агъуысты: иуы — ссæдзæн, иннæйы — нудæсæн. Хъусын. Мад æмæ чызг хатиагау ныхас кæнынц: «Чызгай, æз абонæй соммæ дæн, мæрдтæм фæхæстæг дæн: æз ницыуал фендзынæн. Дæуæн цард бацайдагъ уыдзæн, æмæ бирæ фендзынæ æхсызгондзинæдтæ. Афтæ бакæнæм, æмæ ссæдзы æз суазæг кæндзынæн, нудæс та дæу æвджид фæуæнт». «Уæ, мæ мад, цард хистæрæй кæстæры сæрыл нæу: зæронд бæх байрагдармы хор бирæ бахæры. Æз чысыл рацардтæн, ницыма федтон. Фендзынæн æви нæ, уый дæр у дыууæйыл. Ды ацардтæ, ды дзæвгар федтай. Ссæдзæн æз хъуамæ зæгъон: „Æгас цæут, нæ уазджытæ!“» Æмæ уæд бамбæрстон æз, сылгоймаг мæгуыр кæй у, тыхст сахат ыл кæй скæны рæстæгæй-рæстæгмæ. Дзырд радтон уыцы ран мæхицæн, мæ номыл цы сылгоймаг æрцауа мæ фыды хæдзармæ, уый куыд никуы фæсайдынæн; йæхæдæг куы фæрæдийа, уæддæр æй азымы кæй никуы бадардзынæн, ууыл.

Арфæ ракодтой Хæмыцæн нарты хистæртæ йæ фырт Батрадзы сæрыл, арфæ ракодтой Батрадзæн. Систой сæхи сæ къæлæтджын бадæнтæй æмæ æмбырдæй ахæлиу сты.

XXVIII. НАРТЫ ХÆМЫЦЫ АРХЪЫЗЫ ДÆНДАГ

93. Хæмыц, Созырыхъо æмæ Уырызмæг

Хæмыц, Созырыхъо æмæ Уырызмæг нæ фидыдтой хистæр æмæ кæстæрыл æмæ загътой:

— Тынты калачы ис нæ хистæр хо, æмæ уымæ хъæстмæ бацæуæм: уый нын равзардзæн, нæ хистæр, нæ кæстæр чи у.

Стæй ацыдысты æмæ сæвæрдтой хордзентæ Хæмыцы фæсарц. Ныццыдысты сæ хойæн йæ дуармæ æмæ йæм бадзырдтой:

— Ракаес-ма нæм æддæмæ.

Сæ хо рагæпп ласта æмæ сын загъта:

— Уатмæ рацæут.

Кусарт сын акодта, хорз сæ федта. Æмæ йын загътой йе 'фсымæртæ:

— Ныр дæм мах æнæ хъуыддаг не 'рцыдыстæм.

— Зæгъут, цы хъуыддагмæ æрцыдыстут?

— Нæ кæстæр æмæ нæ хистæрыл нæ фидуæм.

— Уæхуыдтæг æй нæ зонут, уæ кæстæр чи у, уый: хордзентæ кæмæ сты, уый уæ кæстæр.

Хæмыц фæмæсты ис æмæ йын загъта:

— Кæннауæдæ, кæд мæнг зæгъыс, уæд дыл Борæты бур хæрæг слиуырæд, кæд æз кæстæр нæ дæн, уæд!

Борæты хæрæгай-иу куы ралгъыста, уæд-иу Борæты хæрæгæн æнæ слиуырæн нæ уыди. Мыр-мыргæнгæ дын æрбацæуы.

Уæд загъта Хæмыцæн йæ хо:

— Дæ хорзæхæй, ма æрбауадз хæрæджы, æмæ дын, кæй уарзыс, уый ратдзынæн.

— Архъызы дæндаг мын ратт,— загъта Хæмыц.

Радта йын Архъызы дæндаг æмæ йын æй йæ дæндæгты астæу цæвæрдта. Архъызы дæндаг уымæн хорз уыдис, æмæ, кæй уарзтаис, уыцы ус куы нæ куымдтаид, уæд æм-иу Архъызы дæндаг куы равдыстаис, уæд йæ фæстæ цыдаид, æмæ, лæг куы нæ бакуымдтаид, уæд-иу уыцы ус калм сцадаид. Уыцы дæндаг куы райста Хæмыц, уæд æм уый тыххæй хæрæджы нал бауагъта.

Алæгатæм уыдис чындзæхсæв, æмæ уыдонмæ уыдис иу бадæгчызг. Фыццаг æм-иу арвыста Хæмыц, æмæ йæм нæ бакуымдта, уый тыххæй йæм хæрам уыди. Стæй куы базыдта чызг, Хæмыцмæ ис Архъызы дæндаг, уæд уымæй тæрсын байдыдта æмæ загъта:

— Хæмыц мæм йæ дæндаг куы равдиса æмæ мæм куы нæ æрцæуа, уæд æз скалм уыдзынæн,— æмæ дзы йæхи хъахъхъæдта.

Хæмыц йæхи стыхта фæсбыны æмæ дзы йæ æфцæгготы къæбæл ныккодта. Стæй йæхи баппæрста цъыфы уæрмы, æмæ йæм адæм ракастысты:

— Уый та цæй мæгуыр лæг у?

Уый куы фехъуыста бадæгчызг, уæд рагæпп ласта æмæ загъта:

— Цавæр мæгуыр лæг у?

Хæмыц æй куы федта, уæд æм йæ дæндаг равдыста æмæ загъта:

— Чызг, дæ хæдзар куы фехæлд!

Уый загъта:

— Мæхи кæмæй хъахъхъæдтон, уый мæм æрцыдид!

Агæпп ласта Хæмыц æмæ йæ хæдзармæ ссыди, чызг та скалм и. Æмæ Алæгатæ загътой Хæмыцæн:

— Дæ хорзæхæй, куы æрцæуис нæ чызгмæ, уæд дын йе 'муæз æхцайæ раттиккам.

Хæмыц загъта:

— Куы амæлон, уæддæр [мын] æрцæуæн уыцы чызгмæ нæ уыдзæнис.

Дыууæ азы йыл куы ацыдид рынчынæй, уæд Хæмыц йæ тæригъæдмæ кæсын куы нæуал фæрæзта, уæд æм бацыдид æмæ йæ дæндаг райста æмæ йыл æй ныссæрфта. Стæй сдзæбæх и чызг æмæ дыууæ ахæм хуыздæр фестадид, æмæ йæ Хæмыц йæхицæн хæзгул бакодта. Иумæ куы скуыссыдысты, уæд ын загъта:

— Нæ куымдтай мæм, æмæ дæ æз дæр дыууæ азы фыдæбонæй фæмардтон.

Чызг дæр ын загъта:

— Æз дæр ма дын цы кæнон? Цъыфы уæрмы дæ бамбийын кодтон!

94. Нарты Хæмыцы дæндаг

Уырымæг æмæ Хæмыц фаззæттæ уыдысты. Дыууæ фаззон лæппуйы бон уылынг рæзтысты, æхсæв та — уыдидис. Куы рахъомыл сты, уæд сæ конд, сæ уындæн æмбал нæ уыди, хъару æмæ æхсарæй та æхæмтæ уыдысты, æмæ сын тыхгæнæг тых нæ кодта, ничи арæхст семæ тых æмæ æхсарæй нарты фæсивæдæй, сæ хъæбатырдзинады кой айхъуыст дард бæстæтыл.

Сæ тæккæ лæгтыл уыдысты Уырымæг æмæ Хæмыц, фæлæ дзы бинонтæ иуæн дæр нæма уыд. Нæ зыдтой, чи сæ хистæр у, уый, æмæ дзы иу иннæйы сæрты ахызын нæ фæндыд, кæд, миййаг, уый хистæр у æмæ мыл йæ зæрдæ куы фæхуда, зæгъгæ. Афтæ уыд, цалымæ сæ афонæй нæ ахызтысты, уæдмæ. Фæлæ сæ афонæй куы ахызтысты, уæд та сæ кæрæдзийнæн бар нал лæвæрдтой: иу дæр дзы йæхи хистæр хуыдта æмæ иннæ дæр.

Уырымæг æмæ Хæмыц бафарстой нæртон адæмы, чи нæ хистæр у, зæгъгæ, фæлæ сын нæртон адæмæй дæр ничи ницы зыдта, чи сæ у хистæр æмæ сæ чи у кæстæр.

Уæд Уырымæг æмæ Хæмыц сфæнд кодтой Фæснарт сæ фыды хомæ фæрсæг фæцæуын: уый нын уæддæр зондзæн нæ хистæр, нæ кæстæр. Æмæ сæхи рæвдз кодтой дард балцы Фæснартмæ.

Уырымæг æрхъуыдымæ рæвдздæр уыд æмæ дзуры Хæмыцмæ: — Нæ фæндаг даргъ у, Хæмыц, æмæ нæ хъæудзæнис фæндаггаг. Райс хордзен æмæ нæ фæндагæн цы хъæуы, нозтæй, хæринагæй, уыдон бацæттæ кæн!

Хæмыц, хæрдæй, нозтæй цыдæриддæр хъуыд фæндаггаг, уыдон барæвдз кодта æмæ хордзен æрбаста йæ фæсарц, афтæмæй арас кодтой дыууæ фаззаны Фæснартмæ сæ фыды хо Хъызмыдæйы фæрс-сынмæ.

Фæндагыл Уырымæг бацæуы Хæмыцæн куы йæ галиу фæрсты, куы йæ рахиз фæрсты æмæ, Фæснартмæ куы фæцæйхæццæ кодтой, уæд та Уырымæг йæхи Хæмыцы рахиз фæрсты цæуæг фæкодта æмæ афтæмæй бахæццæ сты сæ фыды хо Хъызмыдæйы хæдзармæ.

Хъызмыдæ рауад сæ размæ æмæ сыл куыnnæ ныццин кодтаид! Хорз куы фæцинтæ кодтой кæрæдзиуыл, уæд Уырымæг дзуры Хъызмыдæмæ:

— Мах æрбацыдыстæм дæумæ фæрсинмæ. Дæ хорзæхæй, не стыр фыды хо, зæгъ нын: чи нæ у хистæр?

— Мæ хъæбултæ, мæн та ма цы къахут, уæхуыдтæг хуыздæр куы зонут æгъдæуттæ: фæндагыл рахизырдыгæй фæцæуы æдзухдæр хистæр, галиуырдыгæй та хордзентæ фæхæссы кæддæриддæр кæсгæр. Цы зæгъын æй хъæуы, Уырымæг — хистæр, Хæмыц та — кæстæр.

Нæртон Хæмыц фæмæсты ис æмæ йæ фыды хойы ралгъыста:

— Уæдæ кæд афтæ у, уæд дыл Борæты цъæх хæрæг сбадæд!

Нартæн сæ ныхас цæуаг уыдис. Уайтагъд Борæты цъæх хæрæг уым æрбалæууыдис, æмæ Хъызмыдæ нырдиаг кодта:

— У-у, мæ хъæбул, ма мæм æй æрбауадз, мæ худинагæй нарт дæр æнæ хай нæ уыдзысты, фæлтау дын æз Æрхъызы дæндаг балæвар кæндзынæн!

— Æмæ йæм цы миниуæг ис уыцы дæндагмæ? — афарста йæ, зæронд усы, Хæмыц.

— Уый ахæм дæндаг у, æмæ йæ дæ дзыхы куы бавæрай, уæд æй цы сылгоймагмæ фæндисай æмæм йæ цы сылгоймаг фена, уый бон дын нæ бауыдзæн «нæ» зæгъын, нæ бацæудзæн дæ зæрдæхъыджы.

Фыр цинæй йæхицæн бынат нал зыдта Хæмыц уыцы ныхæстæ фехъусгæйæ; кауы мигъ рарæмыгъта æмæ дзы Борæты цъæх хæрæгыл ралæууыд хафт-хафтæй, æмæ хæрæг фæстæмæ лидзæг фæцис.

Удмидæг æрцыдис Хъызмыдæ дæр, цы фыдæбоны худинаг æм каст, уымæй куы фервæзтис, уæд. Рахаста Хæмыцæн Æрхъызы дæндаг æмæ йын загъта:

— Айс мæ лæвар, мæ хъæбул! Ды мæн фервæзын кодтай стыр худинагæй, æмæ дын лæвар кæнын æз ацы дæндаг. Нæ фыдæлты ра-

гондæр фæлтæртæй ма нырмæ баззад æрмæстдæр ацы дæндаг. Фыццаг æй сæ дзыхи дардтой сылгоймæгтæ, стæй йæ дарын байдыдтой нæлгоймæгтæ, æмæ дзы никуы никæйы фæсайдта, сæ фæндон сын æххæст кодта, сæ мондæгтæ сын уадзын кодта. Сæфæн нæй ацы дæндагæн: кæдæмфæнды йæ куы аппарай, кæмфæнды дын куы фæсæфа, уæддæр æй искæмæн æнæ ссаргæ нæй. Афтæмæй к'ухæй-к'ухмæ цæуы, фæлтæрæй-фæлтæрмæ, æнусæй-æнусмæ, мыггагæй-мыггагмæ.

Хæмыцы дзыхи бавæрдта Æрхъызы дæндаг зæронд ус Хъызмыдæ æмæ йын бафæдзæхста:

— Кæцыдæриддæр рæсугъдмæ бахъаза дæ зæрдæ, уымæ-иу февдис, нæртон лæг, дæ дæндаг, æмæ дæм-иу рæсугъд чызг, рæсугъд чындз йæхи к'яхæй æрцæудзæн æмæ йæхæдæг дæ дæллагхъуырты бырдзæнис, æмæ дæ фæндоныл дыгууæ зæгъын йæ бон нæ уыдзæн.

Уыйфæстæ кæрæдзийæн фæарфæтæ кодтой Хæмыц æмæ Хъызмыдæ, афтæмæй фæстæмæ рараст кодта сæхимæ нæртон Хæмыц. Фæснарт хъæугæрон фæндагыл фембæлд Хæмыц иу рæсугъд сылгоймагыл, æмæ дын æм бахъазыд йæ зæрдæ, æмæ йæ бафæндыд Æрхъызы дæндаджы миниуæг бавзарын æмæ февдыста йæ дæндаг уыцы сылгоймагмæ, кæрæдзимæ куы фемдзаст сты, уæд. Уый уыдис Фæснарт æлдары чызг, æмæ, Хæмыцы дæндаг куы ауыдта, уæд сын дæггай разылд Хæмыцы фæстæ. Хæмыц дæр йæ цыд фæсабырдæр кодта, æмæ йæ æрбайфæфта уайтагъд Фæснарт æлдары буц чызг Азаухан æмæ дзуры Хæмыцмæ:

— Кæцон дæ, чи дæ, уазæг? Мæ зæрдæ мын куы фæхæссыс, дæ уындмæ кæсгæйæ куы разылд мæ сæр; цы ми кæнын, уый дæр куы нæуал æмбарын!

— Æз дæн нæртон лæг,— дзуапп ын радта Хæмыц, æмæ афтæ ныхæстæгæнгæ сæ фæндаг дарынц Нарты бæстæм. Фæснарт æлдары чызг дæр цæуы Хæмыцимæ, кæдæм цæуы, уымæн йæ бон бамбарын дæр ницы у, афтæмæй.

Уæд та иузаман дзуры чызг Хæмыцмæ:

— Мæ мондæгтæ уромын куы нæуал фæразын, нæртон лæг, фæтæригъæд мын кæн, раздах мæм де 'ргом!

Æрлæууыд Хæмыц дæр, уæдæ цы уыдаид, æмæ, куыддæр йæхи цъæх нæууыл æруагъта, афтæ чызг йæхи Хæмыцы хъæбысмæ баппæрста æмæ йæ дæллагхъуырты алæст. Цас рацыдаид, чи зоны, афтæ Хæмыц æмæ Фæснарт æлдары чызг æмуд æрцыдысты, æмæ дыууæйæ дæр сæ мондæгтæ суагътой. Чызгæн йæ зонд йæхимæ æрцыд, æмæ хъуыды кæны, ай кæм дæн æмæ куыдæй æрбахадтæн ардæм, зæгъгæ. Афтæмæй чызг фæраст Фæснартмæ, Хæмыц та — Нартмæ.

Уæдæй фæстæмæ сæттын байдыдта Хæмыцæн йе 'хсар, йæ ныфс, æмæ кодта сылвазæй-сылваздæр, йæ царды бонтæ фылдæр æрвитын байдыдта сылгоймæгтимæ, кæй кауы хуынкъæй нæ бакаст, ахæм ын бирæ нал баззад. Бынтон та фæхынджылаæг кодта хъæздыг, хъал æмæ æнæрвæссон Борæты чызджытæй æмæ чындзытæй. Борæтæй-иу исчи

чындз куы хаста, уæд-иу сын сæ чындзагмæ Хæмыц февдыста йæ дæндаг, æмæ-иу йæ фыццаг æхсæв Хæмыцы хай бацис, Хæмыцимæ-иу кæрæдзийы æмуд æрцыдысты. Бынтон фыдмитæ та фæкодта Борæты Бурæфæрныджы авд чындзæн, æмæ йыл уый тыххæй Бурæфæрныг зылдис марынамæ, фæлæ йæ к'ухуы не 'фтыд.

Йæ чызджы æддæмæ рахæсын ничиуал уаг'та нарты адæмæй: æмбæхстой сæ Хæмыцы дæндагæй, æмæ дзы фæстагмæ æппын куы нæуал фæрæзтой, уæд ын йæ фæдыл бафтыдтой Борæты Бурæфæрныджы ардыгæй Сауайнæг-æлдары. Сауайнæг-æлдар зылынтæ байддыта Хæмыцы фæдыл, агуырда йæ марынамæ, фæлæ йыл нæ хæст кодта.

Сауайнæг-æлдарæн уыдис диссаджы рæсугъд чызг, йæ конд, йæ уынды кой айхъуыстис дард рæттæм, æрцыдис йæ кой Хæмыцы хъустыл дæр, фæлæ йæ фендмæ йæ цæст никуы ахста, кæд æй бон дæр æмæ æхсæв дæр х'ах'х'æдта, уæддæр. Сауайнæг-æлдар ын тарст Хæмыцы дæндагæй æмæ йын æмæхгæд галуан сарæзта æмæ йæ уым æмбæхстæй дардта.

Иуафонтыл та Сауайнæг-æлдар йæхи бацæттæ кодта балцы Хæмыцы фæдагур æмæ, йæ хæдзарæй куыд раст кодта, афтæ йæ чызг Мысырхан галуаны сæрæй ракаст йæ фæдыл, æмæ йæм уыцы рæстæг Хæмыц дæр йæ дæндаг февдыста.

Сауайнæг-æлдар ацыдис балцы Хæмыцы агурæг. Йæ чызг Мысырхан та йæхицæн бынат нал ардта, Хæмыцы дæндагыл йæ цæст куы андзæвыд, уæдæй фæстæмæ йæ галуаны дыууæрдæм кæны, Хæмыцы дæндаг æй йæхимæ ласы.

Уалынамæ Мысырханы-рæсугъд уайтагъд февзæрд болатрихи Хæмыцы цур æмæ ныттыхсти Хæмыцы хъуырыл. Хæмыц дæр йæхи ауаг'та кæлæхы галау, æмæ, цыма æппындæр хъуыды дæр нæ кæны чызджы, йæхи уыйхуызæн скодта.

Фæлæ чызг ноджы тынгдæр ныттыхстис Хæмыцыл, тынгдæр нылхивы йæхи Хæмыцы риумæ æмæ йæм дзуры:

— Нæртон лæг, мауал мæ х'ызæмар кæнын кæ, фæтæригъæд мын кæн, де 'ргом мæм раздах!

Хæмыцы дæр ма цы хъуыдис æндæр, Мысырхан-рæсугъдимæ бирæ фæхъазыд, стæй та æмуд æрцыдис уыимæ дæр.

Мысырхан-рæсугъдæн йæхион йæхи куы фæцис, уæд фæстæмæ йæ галуаны балæууыд. Уæдмæ Сауайнæг-æлдар та Хæмыцы æндæр рæтты агуырда.

Афтæмæй диссагæн баззад нарты Хæмыцы дæндаг.

XXIX. ХÆМЫЦЫ МÆЛÆТ. НАРТЫ БАТРАДЗ ЙÆ ФЫДЫ ТУГ КУЫД РАЙСТА

95. Батырадзы фыд Хæмыцы куыд амардтой

Тынты калачы царди мæликк. Хæмыц уырдем æрцыди, йæ дуармæ, æмæ заг'та:

— Мах куы стæм паддзах, мах йедтæмæ паддзах куы нæ ис.

Стæй мæлиkk загъта:

— Уыцы куыдзы хъыбыл æрбакæнут; уый куыд загъта, мах йедтæмæ паддзах нæй,— зæгъгæ.

Кæй йæм арвыста, уыдон Хæмыц се 'ппæты дæр фæцагъта, йæ хæдæг та йæм барвыста, зæгъгæ:

— Иу къуыри æмгъуыд дын дæттын, мæнмæ куыд рацæуай Кæсæджы быдырмæ.

Йе 'мгъуыдмæ [ma] мæлиkkæн æртæ боны куы уыди, уæд уый загъта:

— Хæмыц тыхджын лæг у. Æз куы нæ бафæрсон къулыбадæг усы, кæд мын исты бацæмонид.

Стæй йæм бацыди æмæ йæ бафарста. Уый йын загъта:

— Хæмыцы бæх у хæйрæджытæй гуыр, ссар бирæгъы царм æмæ йæ дæ бæхы бæрзæйыл æрцауындз, уæд Хæмыцы бæх дæумæ йе' ргом нæ ратдзæнис.

Уый бакодта афтæ. Стæй уыйфæстæ æрбацыди мæлиkk Кæсæджы быдырмæ, Хæмыц дæр æрбацыдис се 'мгъуыдмæ. Хæмыцы бæх йе' ргом мæлиkkæ нæ радта, æмæ Хæмыц лидзын байдыдта: барæй нæ лыгъди — йæ бæх æй хаста, нæ йæ бафæрæзта уромын. Стæй йæ мæлиkk фæсте сурын байдыдта æмæ йæ амардта æмæ йæ йæ бæхыл бабаста. Уæд бæх, мард йæ уæлæ бастæй, йæ хæдзармæ бацыдис æмæ ныууасыди.

Хæмыцы бинонтæ загътой:

— Уый нæ бæхы уасын куы у, æмæ нæ бæлццонæн æрцæуын афон куы нæма у!

Æмæ йæм рацыдысты æмæ фæдтой: сæ дуармæ бæх, мард йæ уæлæ бастæй лæууы. Стæй йæ бинонтæ загътой мардæн:

— Кæд фæсте мард фæдæ, уæд рухсаг у, кæд разæй мард фæдæ, уæд дæ хæйрæджытæ ахæссæнт: дæуæн разæй тых ничи бакодтаид, фæлæ дæ хиндзинадæй фæсте амардтой.

Стæй нарт загътой:

— Махæн Тынты калычы мæлиkkимæ хæцын хъæуы, фæлæ нæ бон куы нæ у, Батрадз куы нæ ис ам.

Батрадз уыди уыцы рæстæджы Куырдалæгонмæ. Стæй нарт æрæмбырд кодтой æфсæдгæ æмæ арвыстой Изæры Дымгæйы Райсомы Дымгæмæ, Райсомы Дымгæ Батрадзмæ куыд ссæуа æмæ йын загъта: «Дæ фыды дын амардта мæлиkk, æмæ мах Тынты калакмæ цæуæм дæ фыды тут исынмæ, дæхæдæг дæр куыд æрцæуай ардæм».

Стæй Дымгæ загъта Батрадзæн:

— Дæ фыды дын мæлиkk амардта; кæд бадгæ кæныс,— сыст æмæ рацу, кæд лæугæ кæныс, уæд та бадгæ мауал скæ æмæ тагъд рацу.

Батрадз Дымгæйæ куы фехъуыста, йæ фыды йын кæй амардтой, уый, уæд цæуынмæ сыстади, фæлæ йын йæ хæзгул уаты бамбæхста йæ гæртæ: йæ топш, йæ кард, йæ уарт. Бацыди æмæ асаста уаты дуар йæ къухæй æмæ райста йæ гæртæ.

Уæларвæй зæхмæ куы æрцыди, уæд судзгæ кодта; их-цъитийæн йе 'рдæг ратыдта æмæ йæ йæ сæрыл цæвæрдта, уазал куыд кæна, афтæ. Стæй æрцыдис нартмæ æмæ сын загъта:

— Цæмæн уæ хъæуын? Хъызгæ мæ кæнут æви цы? Хæмыцæй тыхджындæр куыд разынди?

Уыдон ын загътой:

— Цы ма дын æй нымæхсæм? Дæ фыды дын амардта Тынты калачы мæликк!

Стæй, цæмæйдæриддæр, Батрадз йæ фыды туг исыныл ныллæууыдис.

96. Хæмыцы мæлæт

Нарты Хæмыц, зæгъы, рагæй дæр номдзыддæр лæг уыди нарты адæмы 'хсæн. Рагæй дæр æм, зæгъы, мæсты уыдысты Сайнæджы æлдар Алæджыхъо æмæ Борæты Бурæфæрныг. Цы амалæй йæ амардтаиккой, уымæн ницы хос ардтой. Фæлæ, зæгъы, иухатт Сайнæджы æлдар куыд сарæзта æмæ хонæг арвыста æппæт нарты адæммæ дæр. Борæты Бурæфæрныг асайдта Хæмыцы куыдмæ. Сфæнд ыл кодтой афтæ: Хæмыцæн мæлæт нæ радта хуыцау, расыгæй йæ куы нæ амарæм, уæд. Сатана базыдта хабар æмæ Хæмыцæн загъта:

— Расыгæй дæ марыnmæ хъавынц, æмæ дын мæнæ бирæгъы мисындзæг. Бирæгъы мисындзæгмæ нуаздзынæ, æмæ дын уæд расыгæй тас нæу.

Куыдды та-иу бадтысты иннабонæй-иннабонмæ. Хæмыц æртæ бонæ æмæ æртæ æхсæвы бирæгъы мисындзæгмæ фæнозта, æмæ йын нозт ницы æххуыс кодта. Уæд æй цыппæрæймаг бон базыдтой. Йæ бирæгъы мисындзæг ын сластой æмæ йæ ашпæрстой. Уæдæ афтæ бакодтай, зæгъгæ, йыл сæвварс сты. Хæмыц барасыг æмæ йæхи хорз нал æмбæрста. Уæд, зæгъы, иуафоны Борæты Бурæфæрныг Хæмыцы уæлхæдзармæ расайдта. Мæйдар уыдис, æмæ йæ фæдыл уæлхæдзармæ рацъид Сайнæджы æлдар Алæджыхъо дæр. Алæджыхъо йæ болат кардæй ныцъыцк кодта Хæмыцы бæрзæй. Йæ кардæй къæртт фæхауди. Æмæ мæй дæр уæдæй нырмæ ис арвыл: уый Алæджыхъойы карды къæртт у. Хæмыц амарди.

— Уæ куйты нарт! Уый ссары бакодтат, фæлæ уæм фæранк уæлбылæй кæсы,— ныхъхъæр кодта Сырдон.

Уæд Сырдон дзырдта Хæмыцы фырт Батрадзы тыххæй.

97. Батырадз йæ фыды туг куыд райста

Батрадз ацыдис æфсæдтимæ Тынты калакмæ йæ фыды туг исынмæ. Хæстыл ныллæууыдысты æфсæдтæ, æмæ [сæ] иугай марын байдыдтой.

Стæй Батрадз загъта:

— Кæд нæ хъазут, уæд ацæут æмæ дыууадæс цæды галтæ акæнут æмæ мæ сармадзан æрбаласут; уæд æз мæхæдæг базондзынæн, цы кæнын хъæуы.

Сармадзан æрбахастой æмæ йын дыууадæс меркъайы топыхос ныккодтой йæ хуылфы æмæ йæ сифтыгътой, стæй Батрадз йæхицæй сифтыгъта сармадзаны æмæ загъта топдзыйæн:

— Хорз мæ сараз Тынты калакмæ æмæ мæ фехс.

Фехстой йæ, æмæ сæмбæлди Тынты калакыл æмæ сын сæ хæдзæрттæ иууылдæр фехæлдта. Стæй агурын байдыдта, мæлиkk кæм бады, уый, фæлæ мæличчы хæдзар уымæн ничи амоны. Уый та, чи нæ йын æй амоны, уый амары. Уыйфæстæ Батрадз йæхæдæг ссардта мæличчы, æмæ йын уый бакуывта:

— Дæ хорзæх мæ уæд, мæ уд мын ма амар, цас дæхæдæг зæгъай, уыйас [æй] дын дæ фыды тут бафиддзынæн!

Батрадз ын загъта:

— Æз дæ агуырдатон, дæу йедтæмæ мæ фыды тутмæ æз дæуæй фос æмæ æхца нæ бацагурдзынæн.

Стæй йын йæ сæр ракодта æмæ [йæ] йемæ рахаста. Тынты калачы лæшпуйæ, чызгæй, хорз дзаумайæ кæй ссардта,— иууылдæр [сæ] йемæ рахаста. Мæличчы сæр æрбахаста уæлмæрдтæм æмæ, йæ фыды ингæн кæм уыди, уырæм æй бахаста æмæ йæ уыцы ран йæ фыды нывæрзæн хъилыл æрцауыгъта. Уыйфæстæ нарты æрæмбырд кодта æмæ куывд скодта, мæ фыды туг райстон, зæгъгæ, æмæ сæ иу къуыри баурæдта, æмæ минас фæкодтой.

98. [Нарты Батрадз Хæмыцы тут куыд иста]

Æмбæхст уаты дардта зоныджын Сатана Хæмыцы фырт Батрадзы йæ 'взонджы бонты. Фæлæ йын иуахæмы раирвæст уынгмæ. Уынды хъазыдысты Нарты хъæуы сывæллæттæ. Батрадз сæ астæу балæууыд æмæ хъазын байдыдта семæ.

Бирæ нæ рацыди, афтæ хъæр æмæ ахст сси Нарты хъæуы уынды: хъазгæ-хъазын Батрадз кæмæ февнæлдта, уыцы сывæллæттæй кæмæн йæ син фелвæст, кæмæн йæ уæраг фæмур, кæмæн та йæ арм фæзæбул. Нарты Сатана рафæдис кодта æмæ тасаг уиссæй сæ хæдзармæ баздæхта æнахъом саби нарты Батрадзы.

Бирæ рацыд, чысыл рацыди, чи зоны, фæлæ та ноджыдæр раирвæст Батрадз сæ фæныкæй уынгмæ, æмæ уайтагъд къулыбадæджы лæшпуйы кæуын ссыди.

Къулыбадæг ус разгъордта йæ хъæбулы кæуыномæ æмæ, куы бамбæрста хъуыддаг, уæд дын афтæ:

— Дæ тых махыл ма 'взар, ницы дын кодтам, фæлæ кæд уыйбæрц тыхджын дæ, стъæлды фæуай, уæд баздæх, æмæ дын дæ фыды чи амардта, уыдоныл равдис дæ хъару, де 'хсар: Хæмыцы сæр дын нырмæ дæр ма Борæты фæсдуар куы 'мбийы ныгæдæй.

Батрадз æваст сæ хæдзары куыд фестад, уымæн дæр ницыуал бамбæрста. Арт бандзæрста къæйы бын, æмæ къæй уайтагъд сырх-сырхид адардта. Уæд Батрадз дзуры нарты Сатанамæ:

— Мæ фыд Хæмыцы мын чи амардта, уыдон чи сты, чи?

— Дæ фыд йæхи низæй бацыди Мæрдты бæстæм,— загъта зонн-джын Сатана.

Уæд Батрадз рацахста Сатанайы æмæ йын къæйыла дары йæ дзидзи:

— Нæ мын æй зæгъдзынæ ныр дæр? — загъта Батрадз.

— Дæ фыды тæригъæд дæр, дæхи тæригъæд дæр уæдæ дæу сардауæджы хай фæуæнт, мæ мæгуыйрад дæр ма семæ, афтæмæй, гъе уый йын мæ арфæ! Дæ фыды дын амардта Борæты Бурæфæрныг.

Борæты Бурæфæрныгæн уыди авд фырты — амæй ай сагдæр, амæй ай æхсарджындæр.

Æмæ иуахæмы Хæмыцы фырт Батрадз дзуры Борæты кулдуарæй:

— Борæты разагъд фæсивæд, цомут-ма æмæ иучысыл цуаны рахæтæм, не уæнгтæ аивазæм.

Худинаг уыди Нарты бæсты балцы нæ ацæуын искæй хуындæй. Æгъдауы сæрты нæ ахызтысты Бурæфæрныджы авд фырты дæр: уайтагъд уыцы ифтонгæй авд дæр араст кодтой Батрадзимæ. Хъæуæй иудзæвгар аиртæстысты, афтæ сæм Батрадз дзуры:

— Бурæфæрныджы разагъд фырттæ, цæйут æмæ уал ацы ран авзарæм нæ фæттæ!

— Чи 'мбæлы, уыцы хъуыддаг у,— дзуапп радта æфсымæрты хистæр,— фæлæ уæд куыд бавзарæм нæ фæттæ?

— Ацы ран лæуут авдæй дæр, æз æхстбæрцмæ æрлæудзынæн, байгом кæндзынæн мæ дзых мысанæн, æмæ сымах радыгай-радыгай фехсдзыстут уæ фæттæ мæ дзыкмæ.

Æхстбæрцмæ æрлæууыди Хæмыцы фырт Батрадз, бахæлиу кодта йæ дзых æмæ уыцы хуызæнæй кæсы æнхъæлмæ.

Уæд Борæты æфсымæрты хистæр фехста йæ фат: фат дзыхы сæмбæлд, æмæ йæ Батрадз рацахста йæ дæндæгтæй. Фехста дыккаг дæр. Дыккаг фат дæр та Батрадз æрцахста йæ дæндæгтæй. Уыцы хуызæнæй авд æфсымæры фæттæ се 'ппæт дæр сæмбæлдысты нарты Батрадзы дзыхы, æмæ се 'ппæты дæр, куыд сæ фехстой, афтæмæй сæ Батрадз æрцахста йæ дæндæгтæй.

Байстой йæм сæхи Борæты авд æфсымæры, æмæ сын Батрадз сæ фæттæ æрызгъæлдта йæ дзыкхæй. Алчи сæ систа йæ фат æмæ йæ бафс-найдта фатдоны.

Уæд æфсымæрты хистæр дзуры Батрадзмæ:

— Хæмыцы фырт, дæ рад у ныр та, куыд æвзарыс дæ фат?

Æмæ загъта Хæмыцы фырт Батрадз:

— Æхстбæрцмæ æрлæуут сымах дæр кæрæдзийы фæстæ, æмæ æз дæр уæд базондзынæн мæ фаты æууæлтæ.

Бурæфæрныджы авд фырты кæрæдзийы фæстæ æрлæууыдысты, уæдæ цы кодтаиккой!

Нарты Батрадз фехста йæ фат. Фат хистæры дзыхи сæмбæлд æмæ кæстæры къæбутæй алиуырда.

Борæты Бурæфæрныджы авд фыртæн систа Батрадз сæ хотыхтæ, сæ мæрдты сын дыууæ æргъомы æрбаста æмæ сæ Борæты кулдуармæ æрæвæрдта, йæхæдæг сæм дзуры мидæмæ:

— Борæтæ, исчи уæ ракæсæд уæ цуанонтæм, адон уал уын мæ фыд Хæмыцы тугмæ.

99. Хæмыцы фырт Батрадз йæ фыды тут куыд райста

Бурæфæрныгæн авд фырты уыдис. Алыбон дæр Хъазæн лæгъзмæ хъазынмæ цыдысты. Иу бон куы уыди, уæд сæм Дæлæсыхæй иу къуыпных, хæрæдзаст лæшпу рацыди, æвзæр цъæх цухъхъайы, бæгъæввадæй, æмæ сын загъта:

— Амæй изæрмæ фатдзау ныллæууин, изæры мын фаты æхсты бар куы раттиккат, уæ фæттæ æмæ уе 'рдынтæ, уæд.

— Ратдзыстæм,— зæгъгæ, йын загътой.

Бон-изæрмæ сын фатдзау ныллæуыди. Куы баизæр, уæд, иу чи у, уый йæ фат цæлвæста Сау хохмæ. Сау хох зæйбынтæ æмæ суанг-сæртæ уымæн ныцци. Иннæ та йæ Урс хохмæ цæлвæста. Урс хох лæгæтбынтæ, хуырзгъæлæнтæ уымæй ныцци. Иннæ та [йæ] арæхъмæ цæлвæста. Арæхъ обæуттæ уымæй ныцци. Иннæ та [йæ] хъæдмæ цæлвæста. Хъæд æнæсæр тæгтæ уымæй ныцци. Иннæ та [йæ] Сау денджызмæ цæлвæста. Сау денджыз уылæнтæ уымæй кодта. Разылди æмæ сæ рамбырд кодта æмæ сын загъта:

— Гъе ныр ма мын уæ хæрдгæ худтæ æрæвæрут!

Æрæвæрдтой йын сæ хæрдгæ худтæ нысанæн. Дыууæ фаты иу цæфыл февæрдта æмæ сæ фехста. Атагъайы залмыл их куы 'руара, уый хуызæн сæ ныххуынчъытæ кодта.

— Гъе ныр ма мын уæ хæрдгæ куырæттæ æрæвæрут!

Æрæвæрдтой йын сæ хæрдгæ цухъхъатæ. Дыууæ фаты та иу цæфыл февæрдта æмæ сæ фехста. Уыдон дæр фæйнæрдæм мигъы къуымбилау фæхаудысты.

— Гъе ныр ма мын уæ хæрдгæ хуырæттæ æрæвæрут!

Æрæвæрдтой йын сæ хæрдгæ куырæттæ. Дыууæ фаты та иу цæфыл февæрдта. Садахъхы фæттау фæйнæрдæм тæгæлгай фæхаудысты. Лидзынмæ фесты; чи хистæр уыди, уый раздæр лыгъди уыцы æмрæнхъ. Ныр ма йæм иу фат баззад.

— Кæдæм лидзут, куыдзы хъыбылтæ!

Уыцы фатæй сæ фехста. Сæ сагæхты ауади се 'ппæтæн дæр æмæ [сын] хъæбысырдыгæй сæ салбарты хъæбыстæ арæдыфта! Сæ мад æмæ сæ фыдмæ ссыдысты кæугæ. Сæ фыд сын загъта:

— Уый уын цы митæ бачынди, уый? Уый амæттаг фестут, чи уыди?

Уыдон ын загътой:

— Нæ зонæм, Дæлæсыхæй нæм иу къуышных хæрæдзаст лæшпу рацыди æмæ нын абондæргъы фатдзау ныллæууыди, изæры мын фæйнæ 'хсты раттут, зæгъгæ. Изæры йын фæйнæ фаты радтам, æмæ нæ ай хуызæттæ ныккодта.

— Ау, æмæ уый чи уыди, нæ йæ зонут?

— Нæ зонæм,— загътой.

Фарста сыхæгты дæр, хъæуккæгты дæр; ничи йæ бацамыдта, ничи йæ зыдта.

Бурæфæрныг хæрд æмæ нозт сцæттæ кодта, æрхуыдта æгас нарты дæр. Уырымæджы æппæты уæле сбадын кодта, авд рæнхъы уæле. Хæрын æмæ нуазын байдыдтой. Нуазынаей куы сфæлмæцыдысты, уæд сæм иубон нарты Амонгæ рахастой æмæ загътой:

— Уый чи баназа, уый йæ ахæссæд.

Уырымæгмæ йæ бахастой, куыд хистæр уыд, афтæ. Уырымæг загъта: «Нуазгæ кæнон — æмæ мæлгæ кæндзынæн, кæд æй нæ нуазон, уæд нын нæ фыдæлты хæзна чидæр хæсдзæни».

Ныр уым марг кæлмытæ дæр цæвæрдтой. Уырымæг йæ уæхскыл вари дардта æмæ уымæ сдзырдта хатиагау:

— Агу æмæ нæ зæронд усæн зæгъ: «Нарты Амонгæ мæ къухы ис; кæд æй нуазгæ кæнон, уæд мæлгæ кæндзынæн; кæд æй нæ нуазон, уæд нæ фыдæлты хæзна чидæр хæсдзæн».

Уари атахтис, Сатанайæн бацъыбар-цъыбур кодта:

— Уырымæг афтæ зæгъы: «Нарты Амонгæ мæ къухы ис, кæд æй нуазон, уæд мæлгæ кæндзынæн; кæд æй нæ нуазон, уæд нæ фыдæлты хæзна исчи хæсдзæн».

Сатана скуыдта æмæ афтæ зæгъы:

— Кæй йæм арвитон? Йæ бирæ æфсымæртæ кæуылты сты!

Батрадз фæныгы рабыр-бабыр кæны къонайыл, гыццыл сывæллон, æмæ Батрадз афтæ зæгъы:

— Цæуыл кæуыс, нана?

— Цæмæй зонын? Мæгуыр нæ бон, дæумæ æнхъæлмæ чи кæсы? Уæлæ дæ фыды 'фсымæры нозтæй марынц, кæнæ нæ фыдæлты хæзна чидæр хæссы.

Уæд Батрадз афтæ зæгъы:

— Æз цæуын.

— Бæргæ, исты куы бакæнис! Кæннод дæ туг фæкалай!

Йæ фæныктæ йын ацагъта, йæ хæффындзтæ йын амарзта, æмæ Батрадз фæраст ис; схæццæ Уырымæгмæ. Дуарæй фæхъæр кодта, æмæ сыл мидæгæй цары сæгтæ æрызгъæлдысты. Стæй сыл дыккаг хъæр фæкодта, куы нæ йæм цыдысты, уæд, æмæ сыл рæхысæй, дæлæндыгонæй æмджеллау сысты.

Ныр хистæртæ афтæ зæгъынц:

— Ракæсут æддæмæ, нæхи тугæй нæм чидæр дзуры.

Фæсивæд сæ тæккæ æмдзæгъдгæнгæ уыдысты æмæ йæ хъуыды дæр не 'ркодтой. Æртыккæгæм хатт сыл фæхъæр кодта, æмæ сыл

рæхысæй, дæлæндыгонæй æмхауд æркодтой. Ракастысты, æмæ, дам, дæлæ хæффындзхор Батрадз æрбацыди. Æрбауагътой йæ хæдзармæ. Уырызмæг æй куы фæдта, уæд æм бадзырдта:

— Рауай, лæшпу, мæ нуазæн ануаз.

Уый бауад æмæ Уырызмæджы нуазæн райста æмæ йæ йæ быллы сдардта æмæ йæ аныста; калмæй йæм-иу чи рацыди, уый-иу йæ болат былтæй бариуыгъта, æмæ-иу фæстæмæ балыгъд. Куы йæ баныста, уæд кæлмытæ фынгыл æрцагъта, йæхæдæг нарты Амонгæ рахаста. Куы рацæйцыди, уæд æм Бурæфæрныг афтæ дзырдта:

— Гъе, къулыбадæджы сæныкк! Дæлæ куыдзы хъыбыл! Ибон нын нæ лæшпуты дæр ды бафхæрдтай?

— Уæ, бур хæрæг, æз, мæ фыдыстæн!

— Æмæ дын дæ фыдæн йæ сæр йæ дæндæгтыл чи ракодта, уымæ фæу, сывæллæтты бафхæрын та дын цы хъæуы!

— Æз, бур хæрæг, дæу фæраздæр кæндзынæн, уымæн дæр амал кæндзынæн.

Рацыди уырдыгæй Батрадз æмæ æрцыди Сатанамæ, дынджыр бел арты стæвд кодта æмæ Сатанайы йæ быны ракодта æмæ йын загъта:

— Мæн цы дзидзитæй схъомыл кодтай, уыдон дын судзын.

— Цæмæн, цæмæн, нана дæ фæхъхъау фæуа?

— Уæдæ мын мæ фыды чи амардта, уый цæуылнæ зæгъыс?

— О, хуыцау ын ма ныббара, дæу чи сардыдта, уымæн, кæд нырма дæуен дæ фыды туг исын афон нæма у. Уæларв Сайнæг-æлдар амардта дæ фыды.

— Мæ фыдæн бæх нæ баззад, гæрзтæ нæ баззад? — бафарста Батрадз.

— Уæртæ йæ бæх ныккæнды цъæх арт уадзы балцы мондагæй.

— Гæрзтæ та йын цы баззад?

— Йе 'ппæт дзауматæ дæр цæттæ сты, балцы мондагæй цъæх арт уадзынц.

Райсом боны [цъæхæй] йæ бæх раласта [Батрадз] æмæ йæ нысыгъдæг кодта. Гæрзтæ дæр рахаста æмæ сæ нысыгъдæг кодта. Йæ уæлæ сæ сбаста, йæ бæх сифтыгъта, араст æмæ фæцæуы. Хъæуæй куы ахицæн, уæд бæх афтæ дзуры:

— Кæдæм мыл цæуыс, кæдæм, лæшпу? Дæ фыд мыл-иу æвастæй куы никуыдæм цыди.

— Уæ, хуыцауы конд хорз фос! Æгайтма дын дзых и мемæ дзурынæн. Æз хуыцауæй гъе ныр бузныг дæн: мæ фыды фæндæгтæ мын амонын нал хъæуы.

— Æмæ мыл кæдæм цæуыс, кæдæм?

Уæд Батрадз афтæ зæгъы:

— Мæ фыды мын чидæр амардта, æмæ æнæ уый туг райсгæ мæ зæрдæ фескъуыйы маестæй.

— Нæ зонын, лæшпу, æгæр æнахуыр ма дæ, æгæр æнæзонд ма дæ, æмæ дын дæхи куы амара.

— Ницы кæны, хабар дæр нæу, аргæ мын æй скæ, уый йедтæмæ.
Уæд ын бæх загъта:

— Уæдæ дын æз уынаффæ бакæндзынæн: æз дæ схæсдзынæн Уарыппы суармæ, уырдаем уый йе 'ртæ 'фсургъы алы райсом донмæ ласы. Куы 'рбацæйцæуа, уæд тынг дымгæ уыдзæни. Искуыдæм дæ куы ахæсса, уымæй тас у, фæлæ-иу мæныл тынг хæц. Куы 'рбахæццæ уа, уæд хæцгæ кæндзæни, æмæ дзы-иу ма фæтæрс. «Дæ райсом хорз, дада-иу ын зæгъ.— Чысыл лæшпутимæ хæцгæ ма кæ, дада, чысыл лæшпутимæ, алчи та сæ ахуыр кæны!» «Æмæ ды кæй куыдзы хъыбыл дæ, чи дæ ды?»— фæрсдзæн дæ уый. «Æз дæр кæйдæр лæппу дæн,— зæгъгæ-иу ын зæгъ,— дæумæ зонд амонинмæ, хъару бамбарынмæ ссыдтæн». «Æмæ дæ мæнæй цы хъæуы»,— зæгъгæ, дын зæгъдзæн. «Дæ хорздзинæдтæй истыгæ фенон, бамбарон, уæлдайдæр мын кард нæй, æмæ мын нарты куырдатæ кард кæнынц, æмæ мын кæй карды нывыл кард скæной, уый нæй, æмæ мын дæ кард стауынц, æмæ йæ куы фенин, уый тыххæй дæм ссыдтæн-иу зæгъ». «Уал сæ бинонтæй баззайа, мæ карды хуызæн цал карды скæной!» [—зæгъдзæн дын уый]. Кард сласдзæн æмæ дæм æй фындзырдыгæй дæтдзæн. Æз фæтæрсдзынæн æмæ дæ быдырты ахæсдзынæн. Фæстæмæ мæ-иу хæфтытæгæнгæ æрбаздах, дæ бындар фæуинаг, æппын дын бамбарын афон нæу, зæгъгæ. «Дæ хорзæхæй, мæ бæх байраг у, æмæ карды æрттывдæй тæрсы, йæ фистонырдыгæй мæм æй æрбадæтт»,— [афтæ-иу ын зæгъ]. Стæй дæм йæ фистон куы 'рбаздаха, уæд æз мæ кæнон кæндзынæн, мæ бар мæ уадз.

Райсомæй раджы схæццæ сты Уарыппы суармæ. Ахæм дымгæ сыл æрбацыд, æмæ ма тыххæй базади æнæ дымгæ ахæстгæ, бæхыл ныххæцыди [Батрадз].

Уалынмæ æрхæццæ Сайнæг-æлдар, хъæртæ, хæцгæ, бустæгæнгæ.

— Чи у ай, мæ бæсты чи цы агуры?

— Дада, хæцгæ-иу ма кæн, хæцгæ, сывæллæттимæ. Дæ райсом хорз уа! Алчи та зонд бацамоны сывæллæтгæн.

— Æмæ дæ мæнæй цы хъæуы дæу, кæй куыдзы хъыбыл дæ?

— Дæ хорздзинæдтæ куы фенин, дæ хорздзинæдтæ дын хъусын, уæлдайдæр мын кард нæй, нарты куырдатæ мын кард кæнынц, æмæ мын дæ карды нывыл кард куы скæниккой, уый мæ фæнды, æмæ йæм фенынмæ суадтæн, дада, кæд дæ фæнды, уæд.

— Уал сæ бинонтæй баззайæд, мæ карды нывыл цал скæной! — [загъта Сайнæг-æлдар.]

Кард æм сласта æмæ йæм æй йæ фындзырдыгæй дæтты. Бæх фæтарсти æмæ йæ быдырты ахаста. Фæстæмæ йæ хæфтытæгæнгæ æрбаздаехта [Батрадз]. Хæцгæ æрбацыди:

— Дæ бындар фæуинаг, æппын дын бамбарын афон нæу, алæбон дæр байраг уыдзынæ? Дада, дæ хорзæхæй, мæ бæх байраг у, карды æрттывдæй тæрсы, йæ фистонырдыгæй мæм æй æрбадæтт.

Йæ фистон æм æрбаздаехта [Сайнæг-æлдар], æмæ уæд бæх куыд

æнцондæр [ын уыд], афтæ кодта. Лæппу кард райста æмæ афтæ зæгъы:

— Цæй хорз конд кард у ай!

Иу ран дзы къæртт уыди, æмæ афтæ зæгъы:

— Ацы хæрзконд дзаума ацы пыхцыл цæмæй фæци?

Афтæ зæгъы [Сайнаг-æлдар]:

— Хæрæджы дæндæгтæ куы бахæрид! Уый мын [дзы] Хæмыцы дæндагыл къæртт фæхауди.

Ныр бæх, куыд æнцондæр, афтæ кодта.

Лæппу афтæ зъгъы:

— Хур та уæм кæцæй кæсы?

«Хур ацырдыгæй», зæгъгæ, куыд фæзылди, афтæ йын [Батрадз] йæ бæрзæй нытыцъыкк ласта, æмæ йæ сæр зæхмæ атылди. Йæ 'ртæ æфсургъы дæр ын раласта, йæ кард ын рахаста йемæ [йæ цонг ын ракодта, æмæ уый дæр афтæ].

Æрцыдис Сатанамæ [цонг æм баппæрста æмæ йæм дзуры]:

— Гъа, нана! Мæ зæрдæйы низ феуæгъд и: мæ фыды туг дын райстон.

— Уый мæ цæмæй бауырна? Кæй хъомгæсы, рæгъаугæсы къабаз ныллыг кодтай, чи зоны! Фæлæ йæ æз ныртæккæ бæзондзынæн.

Йæхæдæг Сатана ныллæг бауайæнты бауад, бæрзонд рафæлгæсæнæй рафæлгæсыд. Туджы пырхытæ, зæгъы, уарынау, хаудысты; дзыккуйы хъистæ, мигъы къуымбилау, хаудысты, йæ хæстæджытæ йыл [Сайнагыл] сæхи кæй тыдтой, уый тыххæй. Йæ егæрттæ дзæгъæл уад кæнын байдыдтой.

Æрцыд [Сатана] æмæ йын загъта:

— Мæ фæллоу дын хæлар уæд, ме' нæныййаргæ лæппу! Æцæг у: дæ фыды туг райстай. Ныр ахæсс уыцы кæйдæр къабаз æмæ йæ ратт, кæй у, уымæн, куыд æгъдау у, афтæ.

Уыцы рæстæджы-иу марды уæнг хъадджынаей нæ ныгæдтой.

Ахаста уыцы кæйдæр уæнг; хъæутæрон йæ джебогъ ныссагъта æмæ йыл йæ бæх бабаста. Йæхæдæг цонг бахаста æмæ йын æй йæ уæлæ цæвæрдта æмæ йын загъта:

— Дæ сыджыты хай дыл ферайæд; мæ фыды мын амардтай, æмæ дæ мæ хæс райстон. Уый тыххæй мæнæн тæригъæд ма уæд!

Фæсивæд загътой:

— Мæнæ нын хуыцау æрхаста нæ марæджы, æмæ йæ амарæм.

Уæд уым иу зæронд лæг загъта:

— Йæ бæх та кæм и, йæ бæх?

Уæд ын загътой:

— Уæртæ хъæуы кæрон йæ джебогъ ныссагъта, æмæ гъе ууыл бастæй лæууы.

— Ацæут æмæ йын йæ джебогъ сласут æмæ йын йæ бæх æндæр искуыдæм аласут.

Ацыдысты æмæ йын йæ джебогъ ласынвæнд кодтой, æмæ сын нæ бакуымдта сласын. Æрбацыдысты æмæ загътой зæронд лæгæн:

— Уыцы джебогъ нын ласын нæ комы.

Уæд сын уыцы зæронд лæг загъта:

— Йæ джебогъ ласын кæмæн нæ фæразут, уый куыд амардзы-
стут?

Нал æм бауæндыдысты [Батрадзмæ], æмæ рацыд, йæ джебогъ
сласта æмæ йæ бæхыл сбадти æмæ йæ хæдзармæ æрцыди.

Гъе афтæ æгъдауыл йæ фыды тут райста.

XXX. БАТРАДЗЫ МÆЛÆТ

100. Хуыцау Батрадзы куыд амардта

Иу бон куы уыди, уæд Батрадз загъта:

— Æз ам, зæххыл, ницы бакæндзынæн æмæ та мæ бынатмæ
цауын.

Стæй уæларвмæ ацыди, æмæ йыл фæндагыл сæмбæлдысты авд
Уациллайы. Уый сын загъта:

— Æз сыхах куы агуыртон,— æмæ сæ фехста æмæ сæ цыппар
амардта, æртæ та хуыцаумæ алыгъдысты.

Батрадз йæ бынатмæ ссыди, æртæ Уациллайы та хуыцаумæ хъаст
кæнынц, фæлæ сæм хуыцау нæ байхъуыста. Стæй Батрадз уæлар-
вæй рацыдис æмæ агуырда Уастырджитæ æмæ сыл фæндагыл сæм-
бæлди æмæ сæ æргæрах ласта. Æртæ сæ амардта, цыппар дзы хуы-
цаумæ хъаст кæнынмæ ацыди, фæлæ сæм хуыцау нæ байхъуыста.

Стæй Уастырджитимæ Уацилатæ æрæмбырд сты æмæ уынаффæ
скодтой æмæ загътой:

— Батрадзы мах куы нæ амарæм, хуыцау дæр нæм нæ хъусы!

Стæй Батрадз Хæзмы быдырмæ куы ацыдис, уæд æй уым æхсын
байдыдтой нæмыгæй Уастырджитæ æмæ Уацилатæ. Æмæ загъта:

— Ай диссаг нæу! Их мыл уары æви мемæ хæцгæ исчи кæны,
куы нæ зонын?! Адон ме знæгтæ уыдысты,— загъта æмæ нæмгуытæ
æрбатымбыл кодта æмæ сæ фехста, æмæ сыл æрхаудтой: амардта
сæ авдæй — цыппар Уастырджийы æмæ æртæ Тбаууациллайы.

Ноджыдæр зæдтæ хуыцаумæ бацыдысты æмæ загътой:

— Кæд дæ фæнды, уæд дын Батрадз, кæд дæ фæнды, уæд дын
мах!

Хуыцау сын загъта:

— Æнæ зæдтæ æз ницы бакæндзынæн!

Æмæ арвыста Батрадзы Кæсæджы быдырмæ æмæ йæ фæстийæ
Балсæджы Цалх. Батрадз куы фæкасти, уæд загъта:

«Æвæццæгæн мæ хуыцау марынмæ хъавы, уыйедтæмæ Балсæ-
джы Цалх цæмæн арвыста мæ фæстæ?»

Стæй йæ сурын байдыдта Балсæджы Цалх. Батрадзы Куырдалæ-
гон куы сæрста, уæд йæ хуылфы иу тъанг хомæй баззадис; уый куы
ссыгъди, уæд Батрадз æрхаудта, æмæ Балсæджы Цалх йæ уæлæ ра-
цу-бацу байдыдта æмæ йæ амардта.

Хуыцау загъта:

— Мæ фыртты мæхæдæг амардтон; ныр æй чи ахæсдзæнис Со-
пийы зæппадзмæ?

Æмæ зæдтæн загъта:

— Кæд ыл хъаст кодтат, уæддæр ацæут ныр æмæ йæ ахæссут
Сопийы зæппадзмæ.

Уыдон куы ныццыдысты, уæд сыл йæ тæф суагъта, æмæ йæ уæ-
лæ иу-æртиссæдзы æрхаудтой; стæй, чи баззад уым зæдтæй æгас,
уыдон ссыдысты хуыцаумæ æмæ бахъаст кодтой:

— Ай, йе 'гас нын цы скодта? Фæлæ нæ йæ мард фæцагъта.

Хуыцау сын загъта:

— Уый мæ уынаффæ уыдис, æмæ уыл йæ тæф суагъта; ныр
ацæут æмæ йæ ахæссут æмæ йæ Сопийы зæппадзы баныгæнут.

Æмæ загътой уыдон:

— Мах æй нæ бафæраздыстæм!

Хуыцау сын загъта:

— Уый мæ хъуыдаг у!

Æмæ йæ куы ахастой Сопийы зæппадзмæ, уæд Батрадз йæ
къæхтæ сарæзта зæппадзмæ æмæ нæ куымдта.

Стæй йын зæдтæ загътой:

— Цæуылнæ комыс зæппадзмæ?

Батрадз загъта:

— Хуыцауы куы нæ уынын, уæд æз куыд бакомон?

Стæй йæм хуыцау æрцыди æмæ йын загъта:

— Ме скæнгæ лæппу, цæуыиннæ бакомыс?

— Æз дæ куы нæ уыдтон!

Стæй йыл хуыцау æртæ цæссыджы раппæрста; уыдонæй иу уы-
дис Таранжелос, иннæ та уыдис Мыкалгабыртæ, æртыккаг уыдис
Реком.

Афтæ йæ цæвæрдтой зæппадзы, æмæ ныр уым лæууы.

101. Хæмици фурт Батрази тох хуцæутти хæццæ

Нарти зингæ лæгтæ Уациамонгæ сæ астæу æривардтонцæ, сæ
лæгигъæдтæ дзурдтонцæ. Ка хуæздæр тауæрæхъ æрхастайдæ æ лæ-
гигъæди туххæй, уой дзурдæй Уациамонгæ æхе исистайдæ.

Æрхастонцæ тауæрæхътæ, æма некæмæн æзмалдæй Уациамон-
гæ æ бунтæй. Уæдта Хæмици фурт Батраз райдæдта дзорун æма,
зæнхæбæл лæгигъæдæй цидæр бакодта, уони фæдзурдта, уойфæсте
ба загъта:

— Изæйрон æма сæумон идаугутæй уойбæрцæ куд рамардтон,
йе куд æцæгæй, уогæ æцæг нарти Уациамонгæ мæ фидæ Хæмици
уæраги сæртæмæ исхæзæд.

Уациамонгæ Хæмици уæраги сæртæбæл æрбадтæй, æма Хæмици
дзоруй:

— Йа, цагæрхуæрд, дæ зæгъуйнаг зæгъæ, ка не 'нгъезуй, уой ма зæгъæ.

Батраз бабæй загъта:

— Мадта Хуалердари фурт Борхуаралии дæр æз рамардтон. Уой ца 'цаг зæгъун, уа 'цаг нарти Уациамонгæ мæ фида Хæмици гъæлæсмæ исхезæд, æма си бæгæни нинниуазæд.

Уациамонгæ исхизтæй Хæмици гъæлæсмæ. Хуалердар Уациамонги бæгæни хъоппæгъи бадтæй æма рагæпп ласта:

— Æз ба мæ фурти марæги ку агурдтон ацал-ауал бони.

Хъæбæрхуарбæл адтæй уæди уæнгæ æхсæз æфсери, æма сæ Хуалердар æ къохæй иссæрфта нарти фудæнæн, еунæг æфсерæ ба ма си фæууагъта Уасергий бæхи сайæнæн.

Уæд изæдтæ, идаугутæ багъаст кодтонцæ хуцаумæ:

— Нарти Хæмици фурт Батраз нæ цæрун нæ уадзуй, маруй нæ, æма йин нæ бон неци 'й.

Хуцау ба син загъта, уой тухæ ба æз бавзардзæнæн, зæгъгæ, надбæл дуйнейи уæзæ фазон хурдзинти ниввардта.

Батраз надбæл цудæй, æма хурдзинтæ æ рази фæцæнцæ.

Аци хурдзинтæ ку 'сесина, зæгъгæ, уæлбæхæй равналдта йе 'хсæй, æма йе 'хси гъæдæ расастæй, хурдзин ба нæ фезмалдæй. Ци дессаг æй а, зæгъгæ, фæффестæг æй æма æ еу къохæй исхуæстæй. Хурдзин бабæй нæ фезмалдæй, Батраз ба сор зæнхи æ уæраги сæртæмæ рафедар æй. Уæдта рамæстгун æй æма æ сæр рацавта фæзон курдзинти астæу. Исхуæстæй, æма хурдзинтæ исцох æнцæ зæнхæй, фал æхуæдæг ба астæуи уæнгæ зæнхи рафедар æй. Ни-'й-уагъта æма испудæй Нартмæ маестæйдзагæй, арв мæнæй иснæрун ку не 'ндеуй, уæд мин аци хурдзинтæ цæмæн нæ бакумдтонцæ исесун, зæгъгæ.

Уæд бабæй ибæл багъаст кодтонцæ изæдтæ хуцаумæ, нæ бон ин нæ цæуй, æма йин йести хуасæ искæнæ, зæгъгæ.

Хуцау ба син загъта:

— Уæ бон ин неци исодзæнæй уотемæй, фал, маестæй куд рамæла, уотæ 'й бакæнун гъæуй.

Еубон алирдигæй æринкъардта. Елиатæ гъер кæнун байдæдтонцæ, сæ еуйетæ еуæрдигæй, иннетæ иннердигæй нигъгъер кæнионцæ. Батраз, арви гъер кæцæй фæццæуидæ, уордæмæ рауадзидæ йæ Æрфæмбæл æхе, уæдта бабæй иннердæмæ æхе рагæлдзидæ, уотемæй бонизæрмæ æхе рагæлдзæ-багæлдзæ фæккодта æма син баорамун æ бон ку не 'ссæй, уæдта маестæй фæтгътæпп æй Батраз.

Уойбæрцæ хъаурæ адтæй Батразмæ, æма æ марди рæзти рацæуæн н' адтæй адæм æма сирдæн, æ сæрти нæ фæразтонцæ тæхун мæргътæ, уотæ тухгин смаг кодта.

Изæдтæ бабæй загътонцæ хуцауæн:

— Батраз йе 'гаси ци фидбилиз хаста, уомæй нуртæккæ берæ фулдæр фидбилиз хæссуй, æма йин мах бон неци 'й.

Хуцау ба син загъта:

— Ницотæ йин æ марди размæ 'ма йин исковетæ: «Уæларв Са-

фай зæппадзи дæ бадæн, кæфи халæй листæгдæр фестæ, хумæллæги пакъуей ба рæуæгдæр», зæгъгæ, æма исхездзæнæй Сафай зæппадзмæ.

Æрцудæнцæ идаугутæ æма искувтонцæ Батразæн, хуцау син куд фæдзахста, уотæ, æма Батраз кæфи халæй нарæгдæр фестадæй, хумæллæги пакъуей ба рæуæгдæр, уотемæй уæларв Сафай зæппадзмæ бахизтæй Батраз, æма изæдтæ æма идаугутæ исолæфтæнцæ.

102. Хæмици фурт Батрази мæлæт

Нарти адæм хуцау ку скодта, уæд сæ астæу адтæй уæхæн хецæн ниуазæн цæхгæри хузæн, худтонцæ 'й Уацамонгæ. Еу бон ку адтæй, уæд нарт æрæмбурдæнцæ 'ма дзорун байдæдтонцæ, мæн ку бауидæ, зæгъгæ. Уацамонгæбæл адтæй уæхæн фæлдесон хуцауей, 'ма еу ке бацайдæ, уомæн гъæуамæ æ бунатæй куд фезмалдайдæ, уотæ, уæдта æ билтæй дæр куд искалдайдæ, уотæ.

Уæд Сослан æрлæудтæй æ сæргъи 'ма дзоруй, кæми ци бакодта, уой:

— Æз сæумон идаугутæй рамардтон авд...— гъе уотитæ дзурдта Уацамонги сæргъи.

Хæмици фурт Батраз ка 'дтæй, йе ба уæд анз балций адтæй 'ма фæстæмæ куд æздахтæй, уотæ ба йибæл, Нартæй балци ка рацудæй, уæхæн зæронд лæг фембалдæй. Батраз имæ дзоруй, дæ бон хуарз, зæгъгæ. Йе ба нæ фегъуста, 'ма йимæ Батраз гъæрдæр исдзурдта:

— Дæ бон хуарз, зæронд лæг!

Йе дæр ин:

— Æгас цо!

Уæдта 'й Батраз фæрсуй:

— И Нарти ци кабар йес? Уацамонгæ мæ фидæ Хæмици ку адтæй, уæд ибæл йесге дзоруй? Ци хабæрттæ йес?

Зæронд лæг дæр ин зæгъуй:

— Сослан æ сæргъи лæууй 'ма дзурди барæ неке уадзуй, æхе 'й кенуй. Хæмиц ба кæронæй лæууй, дзурди бон дæр æй нæййес, уотемæй.

— Мадта,— зæгъуй,— мæ фидæ Хæмиц абони уалæнгæ æгадæ ку некæд адтæй!

Æма æ бæх ниццæвтæ кодта 'ма, кæми уайгæй, кæми сабур, уотемæй Нарти гъæумæ æрбахъæрттæй, æ бæх æ тургъи бæхбæттæнбæл бабаста, æхуæдæлга, нарт æмбурд кæми адтæнцæ, уордæмæ бацудæй 'ма дзоруй Сосланмæ:

— Сослан, дзорæ дæ лæгигъæдтæ, кæд дæ фæндуй,— кæстæргай, кæд дæ фæндуй, уæдта — хестæргай!

Сослан дзоруй:

— Æдта æз зæгъдзæнæн. Æз æцæгдзинадæй сæумон идаугутæй рамардтон авд, сæ тонаутæ син мæ фæсабæрцæ æрхастон. Хуарелдари æцæгдзинадæй куд рамардтон, уони ца 'цæгдзинадæй зæгъун, уа

цæгдзинадæй мин мæнæ Уацамонгæ æ билтæй искæлæд, 'ма дæуæй фæстæмæ аци адæмæй дзурди барæ куд некæмæбал уа, уотæ.

Хуарелдари фурт Борхуарали æхе банимахста Уацамонги хъоппæгъи бунн, кæд нарти адæмæй йæстæ исрæдуидæ, зæгъгæ, 'ма, мæ фиди мин ка рамардта, уой базонинæ.

Батраз ба Сосланбæл ниххудтæй æ гъæлæси дзæг 'ма йин зæгъуй:

— Сослан, дæу хузæн истур лæгæн мæнгæдтæ дзорун ходуйнаг æй!

Уæдта Батраз зæгъуй:

— Сæумон идаугути дæр æз куд рамардтон, Хуарелдари дæр æз куд рамардтон, уони ца 'цæгдзинадæй зæгъун, уа 'цæгдзинадæй Уацамонгæ æ медбунатæй фезмæлæд 'ма мæ фидæ Хæмици уæрагбæл æринцайæд!

Уæд Уацамонгæ фезмалдæй, 'ма хъоппæгъи бунæй рагæпп ласта Борхуарали. Уацамонгæ ка 'дтæй, йе Хæмици уæрагбæл æринцадæй.

Уæдта Хуарелдари фурт дзоруй:

— Мæнæ мæ фиди марæги, хуцауæй боз, иссердтон!

Æма æвдесæнтæ кæнуй 'ма уотемæй рандæ 'й. Изæдтæмæ цæун байдæдта æма фиццагидæр Уасгергимæ бацудæй 'ма йин зæгъуй:

— Дæ сæр мæ багъудæй, мæ фиди марæг иссердтон!

Йе ба 'й фæрсуй, ка 'й, зæгъгæ, 'ма йин зæгъуй:

— Хæмици фурт Батраз.

Уасгериги йин зæгъуй:

— Уой хæццæ гъазун æз неци бакæндзæнæн! — Æма уомæй раздахтæй.

Фæххаттæй Борхуарали изæдтæбæл, 'ма æ нифс Батразмæ неке бахаста. Уæдта æ фæстаг Елиатæмæ æрцудæй, 'ма син зæгъуй:

— Æз уе 'уазæг! Уæ сæр мæ багъудæй, æгас изæдтæбæл фæххаттæн, мæ фиди марæг иссердтон, 'ма си сæ нифс неке æрхаста; нур ба æз уе 'уазæг, мæ фиди тог мин райсун гъæуй.

Йе [Елиа] зæгъуй:

— Уой хæццæ исгъазун зин гъуддаг æй, бæргæ, фал цо, нæ амонд ибæл бавзардзинан.

Зæрдæ йин ку баивардта, гъе уæд Хуарелдари фурт цийнæгæнгæ рандæ 'й æ хæдзарæмæ.

Уæд еу бон ку адтæй, уæд Батраз æ бæхбæл исбадтæй, æ егæрттæ æ фæсте, уотемæй, зæрдидзæбæхæн робасдзауæн кæнуй. Уæд æ сæрмæ тумугъгæнгæ æрбацудæй мегъи цъопп, 'ма 'й уордигæй Елиатæ æхсунцæ. Батраз дæр фехсуй 'ма 'й фæппурх кæнуй, æмбурд кæнун æй нæ уадзуй. Ци фæттухтонцæ, хуцау зонуй, уæдта Батраз истæвдæ 'й 'ма рахъан æй, дон ба хæстæг некæми адтæй, 'ма нæрсун байдæдта. Уæд смаг кæнун байдæдта, 'ма йе смагæй маргъ æ сæргъи ратæхун нæ фæразта. Уæддæр ба ма уодæгас адтæй. Уотæ зинтæ ку идтонцæ адæм, уæд бафарстонцæ къолибадæг уоси.

Йе ба син загъта:

— Æртæ æргъауемæй æртæ уорс иуонуги рартасетæ 'ма хæдзарæн æртæ къерей искæнтæ 'ма йимæ кувди фæццотæ 'ма 'й баууæндун кæнтæ, мах дæ Софиай дзæппазмæ фæххæсдзинан 'ма дæ уоми баивæрдзинан, зæгъгæ, 'ма уæбæл ку баууæнда, уæдта уин æхе рæуæг искæндзæнæй, смаг дæр нæбал кæндзæнæй.

Куд син баамудта, уотæ нæбал кокодтонцæ. Фæццудæнцæ йимæ 'ма йин лигъстæ кæнун байдæдтонцæ:

— Фиццаг ци хузи адтæ, йеци хузи дæхе ку искæнай, уæд дæ Софиай дзæппазмæ фæххæсдзинан.

Ку сæбæл баууæндтæй, уæд син æхе исрæуæг кодта, 'ма 'й исхастонцæ Софиай дзæппазмæ. Дуармæ 'й куд исхастонцæ, уотæ ба æ уæраг дуари тæрвазæбæл исбуцæу кодта 'ма син медæмæ нæбал комуй. Уæд еу лæхъуæн ка 'дтæй, йе 'ркæстæй, 'ма æ еу къахбæл дзабур н' адтæй, 'ма уайун байдæдтонцæ 'ма йин æ дзабур исхастонцæ 'ма йин æй æ къахбæл бакодтонцæ, 'ма син уæдта æхуæдæг æ къах медæмæ байста. Ба-'й-хастонцæ медæмæ 'ма 'й Софиай дзæппази тæрхæгбæл ниввардтонцæ, 'ма уоци рауæн, йе 'носон бунати, баизадæй.

Арв уалдзæг гæрæхтæ кæнун ку бадайуй, уæд уой Хæмици фурт Батрази æхси цæфтæ хонунцæ, æ бæхбæл ку рабадуй, уæд.

103. Нарты Батрадз куыд амарди

Борæты Бурæфæрныг кодта марды кæнд — хæрнæг — йæ лæппуйæн. Нарт, цы сты, уымæй бадынц хæрнæджы, нуазынц, хæрынц, мæрдты мысынц. Уæд иуахæмы Бурæфæрныг дзуры:

— Нарты хæрзæджытæ, сымах зонут мæ фырт кæйдæр къухæй Мæрдтæм кæй бацыди. Нæ фыдæлтæй нын куыд баззади [уымæ гæстæ], чи йæ амардта, уый йæ хъуамæ зæгъа, цæмæй Борæтæ зоной сæ туджджыны æмæ дзæгъæлы сæ зæрдæ ма 'хсайа, мардæн чи ницы зоны, уымæ.

— Чи 'мбæлы, уыцы хъуыддаг у, — загътой хæрнæджы адæм.

Уæд Бурæфæрныг æрцарæзта нарты Уацамонгæ.

Тыхджын адæмтæ куыд нæ бадтаид Бурæфæрныджы хæдзары! Æппæлд адæм уыдысты нарты адæм. Мардæн æппындæр чи ницы зыдта, уыдон дæр кæрæдзийы хынцмæ стауын систой сæхи, фæлæ-иу уайтагъддæр рабæрæг, гæды ныхас чи кодта, уый нарты Уацамонгæйы руаджы.

Уыцы ныхас, уыцы æппæлд фæкодтой æмбырды адæм сæхицæй, фæлæ Уацамонгæ æнкъуысгæ дæр нæ фæкодта, арæст кæм уыди, уыцы ранæй. Фæстагмæ дзырды бар æрцыди нарты Хæмыцмæ.

— Хæмыц, ды ницы зондзынæ, цардхъуагæй Мæрдты бæстæм чи бацыди, уымæн, Бурæфæрныджы фырт Бурхоралийæн?

— Нæ хæдзары арты фарсмæ бады иу фæныкгуыз — хуыцау уæ æфсæрм кæнæд — дбууæ къухы фæнык сбадти йе уæнтыл; уымæ æрбасидут, уый йын кæд ницы зона, уæд уын æз ницы зæгъинаг дæн.

Æмæ хонæг арвыстой нарты Батрадзмæ; æмбырд сæ хæрды, сæ нозты кой кæнынц.

Æмæ Батрадз авд стад æрчъиadjы æрæппæрста царæй, йæ къухы сагтæмтты сæ бакодта æмæ сæ нæмгæ-нæмгæ йæ къухты астæу фæцæуы Бурæфæрныджы фырт Бурхоралийы хæрнæгмæ. Бацыд хæрнæгмæ, æгъдау радта, куыд æмбæлд, афтæ. Æмбырды, фæрссаг æмæ кæвдæсардæй чидæриддæр уыди, уыдон фæуадзыгтæ сты æрмæст йæ дзыхи дзырдæй. Нуазæн æм авæрдтой. Фысы фæстаг æрдæг йæ дзыхи баппæрста. Фæрсынц æй:

— Бурхоралийы мардæн цы зондзынæ?

Уæд нарты Батрадз дзурын байдыдта:

— Æз амардтон авд авды Уастырджитæй, авд авды Уациллатаей, авд авды, тыхджынæй цидæриддæр ис, уыдонæй, авд авды хæйрæджытæй. Бурæфæрныджы фырт Бурхоралийы дæр æз амардтон денджызы был. Ца 'цæг дзурын, уа 'цæг нарты Уацамонгæ мæ фыд Хæмыцмæ бацæуæд.

Æмæ нарты Уацамонгæ фезмæлыди йæ бынатæй æмæ Батрадзы фыд Хæмыцмæ бараст ис. [Æмæ] нарты Уацамонгæйæ нарты Хæмыц цæуыннæ суагътаид йæ дойныгæ!

Уæд Борæты Бурæфæрныг фæхъæр ласта:

— Мæнæ хорз адæм, æвдисæн уæ амондзынæн: Æхсæртæггæтæ — мæ туджджынтæ!

Æмæ уыйадыл фидармæ айста йæхи.

Батрадз кард фелвæста, басырдта ма Бурæфæрныджы, æрриуыгъта йæ, æмæ кард æрдафта уæлкъæсæр æмæ дæлкъæсæр дуры авд уылынджы афардæг ис. Бурæфæрныг аирвæзт.

Бурхорали уыди уæларв Елиайы хæрæфырт. Бурæфæрныг фæцыди уæларв Елиамæ æмæ йын бамбарын кодта, Бурхорали Мæрдтæм кæй бацыди Хæмыцы фырт Батрадзы къухæй. Елиа та хъаст бахаста зæдтæ 'мæ дауджытæм.

Зæдтæ 'мæ дауджытæ Уарппы фидармæ æрæмбырд сты æмæ уым тæрхоны бадтысты. Батрадзæй Елиайы хæрæфырты туг куыд райсой, уый уыди сæ тæрхоны сæр.

Гæтæджы фырт нарты Сырдоны хъустыл æрцыди, зæдтæ 'мæ дауджытæ Уарппы фидары тæрхоны кæй бадынц, Батрадзыл кæй фæнд кæнынц. Æмæ Батрадзæн загъта. Батрадз дбууадæс къамбецы сифтындын кодта сармадзаны, Уарппы бæрзæндтæм æй сласын кодта; уыцы ран æй Уарппы фидармæ сарæзта; æртæ уæрдоны дзы топыхос нывгæдтой, йæхæдæг дзы нæмыгæн æд кард бацыди, стæй бафæдзæхста:

— Сармадзаны хъусыл-иу арт бафтаут.

Куыд загъта, афтæ бакодтой. Фæгæрах кодта сармадзан — Уарппы фидары айнæг къæдзæх батыдта Батрадз æмæ тæрхондоны балæууыдис æд кард. Дæ фыдгулы бинонты астæу дын ахæм куы балæууид! Кард фелвæста æмæ ралæууыди уыцы ран тæрхоны бадæг быламышърихитыл. Хæст сын бацайдагъ уыцы ран. Зæдтæ 'мæ дау-

джытæ алырдыæи æхсынц Батрадзы; Батрадз сын йæ болат къухтæй ахсы сæ нæмгуытæ æмæ сæ сæхи нæмгуытæй фæстæмæ цæгъдаæгау цæгъды. Састы бынаты баззадысты зæдтæ 'мæ дауджытæ; уæларвмæ араст вæййынц хъаст кæнынмæ хуыцаумæ.

Тæрхон кæнын байдайынц уæларв. Фæлæ хуыцауы нæ фæнды Батрадзæн тых бакæнын:

— Бирæ нæма рацарди, æмæ, цардхъуагæй Мæрдты бæстæм куы бацыдаид, уый мæ нæ фæнды.

Батрадз бамбæрста зæдты хъуыддаг æмæ дзуры:

— Алы бон-алы бон мыл хуыцаумæ хъаст кæнынмæ цæуынц. Цæуон-ма æз дæр хуыцаумæ, бабæрæг æй кæнон, цавæр хуыцау у!

Æмæ барæвдытæ кодта йæхи, йæ бæхыл саргъ сæвæрдта æмæ араст и уæларв хуыцаумæ. Цæуы, цæуы йæ фæндагыл. Уæд æй хуыцау базыдта æмæ дзуры:

— Æрра нæм ссæуы,— æмæ зæххы æмуæз хордзентæ æрæппæрста.

Батрадз сæм æрæвнæлдта ехсы хъæдæй, æмæ йæ бæх зæххы асагъд йæ уæрджытæм. Æргæпп ласы бæхæй, схæцы сыл йæ къухтæй æмæ йæ уæрджытæм зæххы аныхсы.

— Гъе-гъи! Кæмдæр ма мæнæй тыхджындæртæ дæр ис.

Бабадт та йæ бæхыл æмæ та фæцæуы уæларвмæ. Уæд та хуыцау Батрадзы размæ сæхъис къуыбылой раппары сызгъæринæй, зæххыл уидагъы цыдæриддæр ис, уыдон æмдæргъ, уыдон æмфидар.

— Сатанайæн мын кæрц æмгъузынæн сбæздзæн,— æмæ йæм æрæвнæлы бæхæй. Къуыбылой змæлгæ дæр нæ кæны йæ бынатæй. Батрадз æрхызти бæхæй, схæц-схæц фæкодта къуыбылойыл, фæлæ йæ нæ бафæрæзта сисын.

— Ис ма мæнæй тыхджындæртæ,— загъта нарты Батрадз,— загъдæй пайда нæй.

Нал ацыд хуыцаумæ æмæ раздæхт йæ хæдзармæ. Æмæ та йыл хъаст бацæуы хуыцаумæ.

Уæд хуыцау загъта зæдтæ æмæ дауджытæн:

— Йæхæдæг йæхи æгъдауæй куы нæ амæла, уæд ын мæлæт нæй. Фæлæ йын афтæ бакæнын хъæуы: авд азы хурмæ цы тафст и, уый иу бон хурмæ ратдзынæн. Болат куыд у, уымæ гæсгæ тыхсдзæн æнæ донæй. Быдыры астæу ис иу суадон, уыцы суадонæй нуазы Батрадз æдзухдæр. Æз бахуыскъ кæндзынæн суадон, æмæ уæд уый денджызмæ айсдзæн йæхи. Денджыз дæр мæ фæндæй басур уыздзæн, æмæ дойныйæ амæлдзæн денджызы былыл.

Æмæ ныккасти ахæм хур, æмæ, дуне цы уыди, уымæй фыхти. Тыхсын байдидта Батрадз дойныйæ. Йæ болат фæрстæ судзынц, æмæ араст быдыры астæу йæ суадонмæ. Зæдтæ æмæ йыл дауджытæ хæцъынтæ сисынц, фæлæ сæ нарты Батрадз, хъуыды цию, уый дæр нæ кæны:

— Фæлæуут, быламышърихитæ, дон баназон, стæй уæд бафидаудзыстæм.

Суадоны уæлхъус бæргæ фестæди, фæлæ суадон хус разынд. Батрадз тындзгæ араст и уæд уырдыгæй денджызмæ, фæлæ доны хуыппал разынди денджызы дæр. Цы уыди, уымæй сырх зынг афæлдæхти Хæмыцы фырт Батрадз æмæ денджызы был систа йæ уд. Зæдтæ æмæ дауджытæ амбырд сты марды уæлхъус, æмæ сыл тæф рауагъта Батрадз, ахæм тæф, æмæ дзы уæлæрвæттæй бирæтæ мæлгæ акодтой, бирæтæ уадзыг фесты. Æмæ та балæууыдысты хуыцаумæ:

— Йе 'гас нын уый нæ кодта, йæ мард нын цы кодта. Куы амарди, уæд тæф рауагъта, æмæ цагъды фестæм.

— Ацæут æмæ йыл дыууадæс къамбецы сифтындзут æмæ йæ баласут Софийы зæппадзмæ. Куы нæ уын кома, уæд ыл-иу Тутыры гуырд дыууæ уæныджы сифтындзут.

Сифтыгътой йыл дыууадæс къамбецы, фæлæ йæ æнкъуысын дæр нæ бафарæзтой. Уæд бацагуырдтой Тутыры гуырд дыууæ уæныджы, уыдон ыл байфтыгътой. Хуыммæллæджы фарчы уæз дæр нал кодта нарты Батрадзы мард.

Софийы зæппадзмæ йæ баластой бæргæ, фæлæ та сын дуармæ ныттæссармæ и æмæ сын зæппадзы хуылфмæ нал комы.

Минæвар арвыстой хуыцаумæ зæдтæ æмæ дауджытæ:

— Нал комы, нал, мидæмæ, йе стыр къæхтæ ныббыцæу кодта зæппадзы дуæрттæм.

— Мæнæй лæвар агуры,— загъта хуыцау, æмæ йыл стыр хуыцау æртæ цæссыджы æркалдта.

Цæссыгътой иу Мыкалгабыр фестæд, иннæ дыууæ цæссыджы — дыууæ зæды.

Æмæ йæ уæд рогæн баластой Тутыры гуырдтæ æмæ Хæмыцы фырт Батырадз Софийы зæппадзы бавæрдтой.

104. Батыражы кадæг

Хæмыш-æлдар уыд нæртон лæг. Бышентæ ахæм адæм уыдысты, æмæ сын мæлæт фидисы йедтæмæ нишæмæй уыд.

Хæмыш загъта:

— Мæхишæн Бышенты чызгæй ус хъуамæ скæнон.

Бышентæм уыд иу чысыл чызг. Хæмыш æй æркодта æмæ йæ авдæддæгуæлæмæ сыргъæфта. Уым уышы ус иу къухæй кæрдгæ кодта, иннæмæй хуыйгæ кодта. Афтамæй басывæрджын. Бонтæ рашыдысты, æмæ ма йæ гыччыл хъуыдис йæ ныййарынмæ.

Иу фыдбылызджын бахъер кодта:

— Бышенон, чысыл ус, æддæмæ мæм ракæс!

Ус мæлæт æрымысыди. Сатана йын йæ бонтæ нымайын байдыдта æмæ йын лæппу йæ онтæй систа. Ус амард. Лæппу ахæм райгуырди, æмæ æхсæв уыдишн рæзыди, бон та — уылын. Йæ ном Батыраж.

Батыраж тых кæнын æрымысыд, уæларвы Куырдалæгонмæ ссыди æмæ йын загъта:

— Байсæр мæ.

Куырдалæгон загъта:

— Нæ фæлæужынаæ.

Батыраж загъта:

— Кæд нæ фæлæууон, уæд дæу нишы хъæуы.

Уæд Куырдалæгон загъта:

— Уæдæ ашу æмæ мын мæй æвзалы фæсуж, мæй та дойнаг жыгъа фæлас.

Ашыд Батыраж æмæ мæй æвзалы фæсыгъта, мæй дойнаг жыгъа фæласта. Куырдалæгон æй куырдажы баппæрста æмæ йыл дойнаг жыгъа самадта. Стæй йæм дыууадæсæрдыгæй дыууадæс куынчы сарæзта æмæ йыл мæй фæдымдта. Ноджы ма бажуры:

— Хъæуы ма дæ, ноджы дæм бадымон?

Батыраж загъта:

— Хъæуы. Æрбадым.

Стæй йæ Куырдалæгон райста æмæ йæ фехста фурдмæ. Фурд пæлхъпæлхъæнгæ басур. Батыраж цъæх æндон фестад: Уырдыгæй дын кафгæ рашыд æмæ загъта:

— Ныр алшыдæр мæ бон бауыжен.

Уæд иу суангыл ссыд æмæ авд-авды Уашилатæ рамардта. Иннæ суангыл раздæхт æмæ авд-авды Фæлвæратæ рамардта. Æртыккаг суангыл сыздæхт æмæ авд-авды Уастырджитæ рамардта. Стæй ашыд æмæ жуæртты шæгъдын байдыдта. Бирæ сæ фæшагъта. Хуышауы размæ шыдысты жуæрттæ хъæстмæ. Батыраж хуышауæн адджын лæг уыд, æмæ йæ нæ мардта.

Хуышаумæ хъаст хæссын куы байдыдтой, уæд сфæлмæшыд æмæ загъта:

— Гъех! Мæ шæст æй нæ уарзта, фæлæ боны фыд ын фæуæд. Æнæдон быдырмæ йæ фæсайут æмæ алы къуышпыл ныллаæуут æмæ йæ жæгъæл æхст кæнут. Уый згъоржен нæмгуыты фæдыл æмæ дойныйæ уæддæр æрхаужен: йæ хуылфы иу æнæсæрст тъанг ис æмæ йæ сæры æртæ æрдуйы.

Жуæрттæ йæ æнæдон быдырмæ асайдтой, алы къуышпыл слæууыдысты æмæ йæ зарбазанæй байдыдтой æхсын.

Батыраж нæмгуытæ ахста æмæ съл сæ фæстæмæ æхста. Афтæмæй сæ ноджы фыддæр фæшагъта. Стæй сфæлмæшыд. Йæ тъангы дон нал шыди, æмæ афтæмæй æрфæлдæхти. Зæппажмæ йæ куы хасгой, уæд Батыраж нæ куымдта. Уæд æй жуæрттæ бафарстой:

— Шæмæннæ комыс, Батыраж, шы кæныс?

— Шалынмæ хуышау мæн тыххæй æртæ къахышæфы ракæна æмæ æртæ шæссыджы æрыппара, уалынмæ нæ башæужынаен.

Хуышау æртæ къахышæфы ракодта æмæ æртæ шæссыджы æрыппæрста: иу жы Цъæхилты Мыкалгабыр фестад, иннæ — Ныхасы Бæрзонд Уастырджи, æртыккаг — Зруджы зæрин Майрæм фестад.

Уæд бахастой Батыражы æмæ йæ зæппажы æрывæрдтой. Уышы зæппажы ныр дæр рухс кæны.

105. Хæмыцы фырт чысыл Батырадзы кадæг

Нарты Бурæфæрныгæн авд лæппуы уыди. Иу бон куы уыди, уæд фат æмæ æрдынæй хъазыдысты, æмæ сæм Дæлæсыхæй иу лæппу ссыди, йæ цæстытæ сасиры йас, æмæ сын загъта:

— Уæ хорзæх мæ уæд, æмæ мæнæн дæр иу æхсты бар ауадзут, æмæ уын изæрмæ уæ фæттæ хæсдзынæн.

Стæй сын сæ æмбисбонмæ фæхаста, æмæ, сæ кæстæр æфсымæр чи уыди, уый загъта йæ хистæр æфсымæртæн:

— Ай тæригъæд уæ цæмæн хъæуы? Иу æхсты бар ын ауадзут, йæхицæн, мæгуыр, цин кæндзæни!

Æрæвæрдтой йын сæ худтæ авд æфсымæры, æмæ сæ бахста æмæ сæ иу æхстæй ныппырх кодта æмæ сын стæй уыйфæстæ æндæр дарæсы мыггаг ницыуал ныууагъта уыцы авд æфсымæрæн. Стæй сын ноджы сæ æрдынгы бæста æрæвæрын кодта æмæ сын уйдон дæр ныппырх кодта. Æмæ сын ахæм митæ куы фæкодта Бурæфæрныджы фырттæн, уæд сæ хæдзармæ цæуын нал уæндыдысты, нæ фыд нæ амардзæн, зæгъгæ. Стæй йыл авдæй ныххæцыдысты æмæ йæ сæ фыд Бурæфæрныджы размæ баластой æмæ йын загътой:

— Ай нæм абоны Дæлæсыхæй ссыди æмæ нæ афтæ ныппырх кодта.

Бурæфæрныг ын загъта:

— О куыдзы хъæбул! Ды кæд уыйас хорз лæг рацыдтæ, уæд дын дæ фыд Хæмыцы æз æмæ Челæсхан куы амардтам, æмæ йæ кард уæлæ Челæсханы фарсыл куы и, уæд туг райс, фæлæ дæ адон та цы хъыг дарың?

Лæппу уыцы дзырдыл фæстæмæ раздæхт æмæ йæ хæдзармæ æрцыди. Æфсæн фиййаг арты ссырх кодта æмæ дын йæ мады йæ быны ракодта æмæ йын загъта:

— Мæ фыд Хæмыцы мын чи амардта, уый мын зæгъ, æндæра дын дæ дзидзитæ судзын.

Йæ мад ын загъта:

— Фыдæбон йæ бацамонæгæн уæд! Нарты Аборхъуаты Бурæфæрныг æмæ Челæсхан дын æй амардтой.

— Уæдæ йæ кард дæр æцæг уыдонмæ и?

— Челæсханы фарсыл ис, — ын загъта йæ мад.

Стæй [лæппу] суагъта йæ бынæй йæ мады æмæ йын загъта:

— Уæдæ мæ фыдæн æппын гæрттæ, йе бæх ницы баззади?

Уый йын загъта:

— Куыд нæ йын баззади! Дæлæ йæ бæх ныккæнды æфсæн æрттигътæ хæры æмæ йæм кæд разæй бацауай, уæд дæ дæндагæй хæрдзæн, кæд æм фæстиæ — уæд та дæ зæвæтæй мардзæни.

Стæй ныццид, æмæ бæхæй фаджысы ницыуал зынди, æмæ йæм бæх йæ хъустæ куыд фæгæмæл кодта æмæ йæ хæрынмæ куыд хъавыди, афтæ йын Батырадз йæ дыгууæ хъусыл фæхæцыд æмæ йæ ныккæндæй фелвæста; арыхъаг сапонæй йæ цынадта, йæ фыд Хæмыцы

болат саргъ ыл сæвæрдта æмæ йæ дыууадæс æхтонгæй сæлвæста; йæ гæртæ райста, абадти йыл æмæ Бурæфæрныджы дуармæ ссыди æмæ йын загъта:

— Æз дын лæгæн нæ бæззын, дæ авд лæппуйы к'убæлттæ дын иу к'уындзихыл куы [нæ] ныллыг кæнон, еууы нæмыгыл дын сæ к'æхтæ дуарæфæрд цы чындзытæн кæны, уыдон дын закон сындзыл куы нæ бакæнон!

Стæй уырдыгæй ацыд æмæ Хизы фидармæ ссыди. Уым Челæсхан йæ бæхы донмæ æрцæйласта, Хæмыцы кард йæ фарсыл. Æмæ доны былыл иу куы баисты, уæд æм Батырадз бадзырдта:

— Дæ бон хорз, Челæсхан!

Челæсхан дæр ын загъта:

— Хорз цæрай, æгас цæуай, хорз уазæг!

Стæй йын Батырадз загъта:

— Дæ кард ма мын фенын кæн, ахæм кард,— зæгъгæ,— никуы федтон.

Челæсхан дæр дын æм æй сласта, æмæ Батырадз æркаст æмæ йын загъта:

— Цæуыл фехæлд дæ кард?

Челæсхан ын загъта:

— Куыдзы сæртæ куы бахæрид! Хæмыцы дæндæгтыл мын фехæлд.

Стæй йын Батырадз загъта:

— Хорз кард у, фæлæ уæм хур кæцæй скæсы?

Челæсхан ын æй бацамыдта.

Стæй та йын загъта:

— Уæдæ уæм ныгуылгæ та чердыгæй кæны?

Челæсхан хурныгуылæнырдæм куы азылди, уæд ын Батырадз йæ бæрзæй ныцъыткъкъ ласта, æмæ йæ сæр атылди. Йæхæдæг та Батырадз йæ фыд Хæмыцы кард æмæ Челæсханы бæхы рафардæг кодта æмæ Бурæфæрныгмæ æрцыд æмæ йын йæ авд лæппуйы сæртæ иу к'уындзихыл ацъыткъкъ ласта. Стæй Бурæфæрныджы усы к'ухдзæг скодта, йæ чындзыты та — кæройнæгтæ æмæ сæ закон сындзыл найыл сифтыгъта æмæ сæ най бакодта. Уыйфæстæ йæ хæдзармæ æрцыди.

Райсомы сыстад æмæ нартæн загъта:

— Мæ фыды туг мын цæуылнæ фидут?

Уыдон ын загътой:

— О нæ æлдар! Дæ дзых — нæ тæрхон!

— Уæдæ кæд мæ дзых уæ тæрхон у, уæд мын ехсхæд бæласæй аххæрджыгæ æрбаласут!

Стæй ацыдысты нарты фæсивæд æмæ ехсхæды тала дæр никуы ссардтой, афтæмæй фæстæмæ æрцыдысты.

Стæй та сæм ноджы ссыди Батырадз æмæ та сын загъта:

— О, куыйтæ нарт! Мæ фыды туг мын ценнæ фидут?

Уыдон та йын загътой:

— Дæ дзых — нæ тæрхон, нæ æлдар!

— Уæдæ мæ фыды басмахъ уæлæуыл баззади, æмæ мын уый жуысар хъуымацы сыгъдонæй байдзаг кæнут.

Уыдон дын ласын байдъдтой сæ устыты æмæ сæ чызджыты куырæттæ æмæ хæдæттæ æмæ сæ уæлкъуыппы бæрзондмæ схастой æмæ съл уым арт бафтыдтой.

Уæд Батырадз Дæллаг коммæ ныддодой кодта æмæ загъта:

— Додой мын дæ къона кæны, афæдзæй-афæдзмæ цы дымгæ ис, уый ныр куы нæ раæнай.

Уæд съл ахæм дымгæ скодта, æмæ бæстыл æмбисонд, æмæ сын сæ куырæтты æмæ хæдæтты сыгъдæттæ ныххæлиу кодта. Нарт дын æрдиаггæнгæ, уæнтæгуыбыр æмæ сæркъулæй æрцыдысты.

Стæй сæм изæры Батырадз рацыди æмæ сын загъта:

— Æз уын лæг нæ дæн, æз уын райсом сахарæй дыууадæс уæныгыл стыр хъумбара куы нæ 'рбаласон æмæ уæм æй уæлæ хъæуæй ма 'рбацаразон, йæ æмбæлæгтаг уæ сыхгай куыд хæсса, йæ схъиуæгтаг та — хæдзаргай.

Стæй йæ авд сау лæгыл фæхъæр кодта æмæ сахармæ афардæг и æмæ уырдыгæй стыр хъумбара æрбаласта æмæ быдыры æрæнцади.

Нарты Сырдон йæ боцъотæ æруагъта æмæ йыл йæхи æмбæлæг скодта. Куы йæм бацыди, уæд ын Батырадз загъта:

— Æгас цæуай, зæронд лæг!

Стæй йæ бафарста:

— Кæдæм цæуыс, зæронд лæг?

— Кæдæм цæуын, кæ,— загъта Сырдон,— иу æрдхорд мын уыдис, Хæмыц, зæгъгæ, æмæ мын уымæн баззади иу æнахъом лæппу æмæ мын уый йæ сæр фесæфта кæмдæр, æмæ уый агурæг цæуын.

Уæд ын Батырадз загъта:

— Уæд уый æз куы дæн.

Сырдон ыл бирæ гæды цинтæ фæкодта æмæ йын загъта:

— О Батырадз! Дæ фыды дын чи амардта, уыдон æз куы зонын.

Батырадз ын загъта:

— Нарт.

— Кæд æй нарт амардтой, уæддæр уыдон аххос уыйас нæ уыди, уæлæ Сайнæджы фидары зæдтæ æмæ дауджытæ — дæ фыд Хæмыцы марæг; уыдон æй федых кодтой æмæ йæ радтой нарти къухты.

Уæд дын Батырадз йæ авд сау лæгæн хъумбара сифтындызын кодта, йæ хъандзал кард йæ æфцæгыл æртыхта, афтæмæй хъумбарайы ныббырыд æмæ йæхи Сайнæджы фидармæ фехсын кодта.

Уым зæдтæ æмæ дауджытыл ралæууыд æмæ сæ кæй маргæ акодта, кæмæн йæ сæр, кæмæн йæ къух, кæмæн йæ къах фæсаста.

Уæд дын уыцы зæдтæ æмæ дауджытæ хуыцаумæ хъæстмæ ссыдысты æмæ йын загътой:

— Фæцагъта нæ, æмæ дæ курæм, йæ мæлæт цæмæй у, уый нын бацамон.

Хуыцау сын загъта:

— Уымæн йæ иу сæрыфахс æрхуыйæ у, æмæ йын уый куы стæвд уа æмæ йæм уый куы ныхъхъара, уæд уымæй йæ мæлæт, æндæр ницæмæй. Ныр æй сымах æнæдон бæстæм асайут æмæ дзы уым хæст ракъахут, æмæ æз, афæдзæй-афæдзмæ цы хур кæсы, уый иу бон фæ-кæсын кæндзынæн, æмæ йæ сæры фахс стæвд уыдзæни, æмæ уы-мæй — йæ мæлæт.

Стæй йæ æнæдон быдырмæ асайдтой Батырадзы зæдтæ æмæ дау-джытæ æмæ уым хæст расайдтой. Уæд хуыцау дæр дунейы æмби-сонд хур ныккæсын кодта, æмæ Батырадзæн йæ æрхуы сæры фахс ысзынг и, афтæмæй ницыуал фæрæзта æмæ амарди.

Уæд дын зæдтæ æмæ дауджытæ фыр цинæй фæтахтысты алыр-дæм, æмæ-иу Батырадзы сæрты чи атахти, уый-иу йæ уæлæ æрхауди, æмæ [дзы] афтæмæй ноджы бирæ фæцагъта. Уæд та дын дыккаг хатт хуыцаумæ хъæстмæ ссыдысты æмæ йын загътой:

— Йæ æгас нын уый нæ ракодта, ныр нын йæ мард цы кæны.

Стæй сын хуыцау тых радта, цæмæй сæ Батырадзы мард мацы-уал хъыгдара, æмæ сын загъта:

— Ацæут æмæ йæ Сопайы зæппадзы баныгæнут!

Æрцыдысты зæдтæ æмæ дауджытæ æмæ йæ ахастой æмæ йæ Сопайы зæппадзмæ ныххастой, æмæ сын уым дæр та дуары тарваз-мæ йæ дыууæ къахы сæвæрдта æмæ сын мидæмæ нал куымдта. Зæд-тæ æмæ дауджытæ та хуыцаумæ хъæстмæ ссыдысты æмæ йын загътой:

— Уырдаем дæр та нын куынауал комы, уæд ын цы кæнæм?

Хуыцау сын загъта:

— Ацæут, æмæ, мæрдфæлдисинагæй адæм фыццаг хуыцауы ном цæмæй ссарой, уый-иу [Батырадзы] уæд Мæрдты, æмæ уын ба-комдзæни.

Ацыдысты æмæ йæ Сопайы зæппадзмæ бахастой æмæ йæ уым баныгæдтой.

Ныр, адæм æппæт марды фæлдисинагæй разæй хуыцауы ном цæ-мæй ссарынц-иу, уый Батырадзы хай у.

XXXI. АЦÆЙЫ ФЫРТ АЦÆМÆЗ ÆМÆ НАСИРАН-ÆЛДАР

106. Насиран-æлдар

Насиранмæ фиццагидæр хунæ æрцудæй, хунæн ба йин ци æрцудæй? Уорс фури гъунтæй ин ласгæ гъунæй нимæт æрцудæй, уой хæццæ ба йин гъасхæ æрцудæй Тогус-æлдари бæхæргъау ратæруни туххæй.

Насиран, æфсад æфсадæй устурдæр, уотемæй æртæ æфсади æримбурд кодта. Йе 'фсади адтæй сæдсæрон уæйгутæ, сæумон Уацеллатæ, изæйрон идаугутæ. Насиран-æлдар йе 'фсади хæццæ денгизи билæмæ бацудæй. Тогус-æлдар ба цардæй денгиз уордæг. И денгиз ба над нæ лæвардта Насирани æфсæдтæн, 'ма Насиран-æлдар загъта:

— Ме 'фсади мæ йевхæсгутæй Ацæтæй ку неке уа, уæд не 'срæвдзæ уодзæнæн!

Æма дууадæс æмбалей хæццæ рабадтæй 'ма бахъæрттæй Ацæтæмæ.

— Ацæтæй ами ка йес? — зæгъгæ, багъæр кодта.

Еу уосæ йимæ ракастæй 'ма загъта:

— Ацæтæй ами некебал йес, уæртæ авдæни минкъий сувæлло-нæй фæстæмæ.

Насиран-æлдар бæхæй рахизтæй æма, æхсæй æ тæрних хуайгæ, уотемæй Ацæтæмæ кæугæ бацудæй. Уæдта рабадтæй, æ бæхи уæлхъос æхсæй рацавта 'ма рандæ 'й.

Уосæ дæр баздахтæй хæдзармæ, 'ма йимæ биццеу авдæнæй дзоруй:

— Ка 'дтæй йе, уотæ хъæбæр ка фæккудтæй?

Уосæ ба йин загъта:

— Йе адтæй уæ енцег Насиран-æлдар, æфсæддон агурдта.

— Мадта, нана, мæн дæр исесæ, аз дæр фæццæудзæнæн æфсади,— загъта и биццеу.

Æ мадæ 'й кæми истайдæ. Уа-нæ-уа æй ку нæ иста, уæдта æ мæкгустгутæй авдæни фæрстæ рарæдувта фæйнердæмæ 'ма загъта:

— Мæ фидæн бæхи зæронд некæми байзадæй æдта?!

Уосæ ба загъта:

— Уæртæ æскъæти Ацæти уорс бæх фагуси ниххастæй, айдагъ æ гъостæ ма зиннунцæ.

Биццеу æскъæтмæ ниццудæй, бæхи дууæ гъосебæл фæххуæстæй, фæ-'й-æлваста 'ма 'й никкæдзос кодта. Уæдта бафарста:

— Саргъи зæронд гъуддаг неци байзадæй мæ фидæн?

Ба-йин-амудтонцæ, и кири æнцæ, зæгъгæ.

Биццеу хатиагау исдзурдта кирæмæ. Кирæ байгом æй, 'ма дин уоми хахиаг хах-идонæ, бабиаг авд æфтауги, ангусаг æвдуст саргъ.

Ба-сæ-æнгом кодта бæхбæл, ра-йибæл-бадтæй 'ма нигъгъазтæлтæ кодта тургъи астæу æма дзоруй æ мадæмæ:

— Нæ мадæ, куд гъазун æма куд фæдаун мæ бæхи рагъи?

Æ мадæ ба йимæ дзоруй:

— Кудзи лæхæбæл халасæ куд фæффедауй æрæгвæззæг, гъе уотæ!

Биццеу рахизтæй æ бæхæй æма мæстгунæй сире къелай æрбабадтæй 'ма, и къела æгъзали æгъзæлгай ниццæй, æхуæддæг ба дзоруй æ мадæмæ:

— Ме 'ндæргъцæ 'ма мин ме 'нуæрхцæ зугул ракæнæ!

Бæдæйнаг уосæ февналдта 'ма йин гъей-гъид сахат зугул ракодта. Биццеу æй, зæнхæмæ морæ не 'руагъта, уотемæй æй рахуардта, æхуæддæг бабæй æ бæхбæл рабадтæй 'ма и тургъи нигъгъазтæлтæ кодта.

Æ мадæ, нур нæ лæууй, уой ку базудта, уæдта йин загъта:

— Тæккæ дæр, биццеу, сæумæ раги хор хуæнхтæбæл куд фæдауй æма сæумон æртæх уалдзигон цъæхбунбæл, уотæ фæдауис дæ бæхи усхъи, нур ба фæндаграст фæууо!

Аци фурт Ацæмæз уотемæй рандæ 'й Насиран-æлдари фæсте 'ма йин йе 'хсæвеуат хуцау сау гъæди астæу æрхаста. Аци фурт Ацæмæз дæр февналдта 'ма æхецæн дууадæс лæгей фæгæ уосонгæ ракодта, дууадæс рагъæни 'й ниссагъта, уал бæхбæттæни ба уосонги размæ, æхуæдæлгæ æ еунæг бæхæн дууадæс бæхей фæгæ цагъд искодта, сæгти æруæз æртардта, уони цагъди бакодта. Сæ цартæй син бæзгин листæн никкодта, сæ фидтæ ба син æ царæбæл æрауигъта, уотемæй æ уосонги баарт кодта. Артæн æ фæрстæмæ дууæ ухстей дзаг сирдон фидæй фезонгутæ цæх-цæхгæнгæ æрсагъта, уотемæй æрфусун кодта сау гъæди астæу.

Еубон Насиран-æлдар фæлгæсæнæй фæккастæй 'ма сау гъæди сæргъи хъуæцæ фæидта. Насиран-æлдар, дууадæс æмбали æ хæццæ, уотемæй ранæхстæр æй и хъуæцæ бабæрæг кæнунмæ. Бахъæрттæй, хъуæцæ кæцæй цудæй, уордæмæ, 'ма сæмæ Аци фурт Ацæмæз æрацудæй уосонгæй; ра-сæ-фестæг кодта: дууадæс бæхи бæхбæттæнтæбæл бафтудта, дууадæс рагъæнебæл гæртæ æрауигъта, æхуæддæг ба дууадæс ухсти сирдон фидæй райдзаг кодта 'ма сæ гур-гур арти фæрстæмæ æрсагъта. Фезонгутæ исфунх æнцæ, 'ма син фæйнаæ ухсти бахуæрун кодта, æхуæддæг ба сæ бафарста:

— Æвæдзи мæ нæ фæсмæретæ? Æз дæн Аци фурт Ацæмæз.

Насиран-æлдар ниццийнæ 'й 'ма 'й æ хæццæ рахудта йе 'фсад-мæ. Æрхъæрттæнцæ. Ацæмæз син загъта:

— Æз бавзарон и денгиз.

Æма Ацати уорс бæхбæл фæммедæг æй денгизи. Денгиз ин æ бæхи сæфтæг дæр нæ рахулуй кодта, уотемæй уордæг фæцæй Ацæмæз. Уоми ма и бæх ниххурруттитæ кодта. Ацæмæз дæр æй никъкъæрцитæ кодта, куйтæ дæ бахуæрæд, зæгъгæ.

И бæх дæр имæ фæкоммæги æй:

— Дæ фидæ Ацæ мæбæл уотемæй нæ бадидæ, фал мæ фастбæл фæрсидæ!

Ацæмæз æй балæдæрттæй 'ма йимæ æ кæлмон æвзаг исласта. Уорс бæх загъта:

— Уотемæй мæбæл ма цо Тогус-æлдари бæхæргъаумæ, фал, дæлæ денгизи билæбæл санси дугъосуг æхседунцæ, ниццо 'ма син балистгæ кæнæ, æхца дæр син радтæ 'ма мæ санси ниттолæ, уæдта мæ æртæ хатти æзмеси истолæ, æртæ хатти ба тугул дори. Уойфæсте ба бæхæргъау гъæуайгæнæг ба æй æфсæнцъух берæгъ, æфсæнцъух хъæрцигъа 'ма æфсæнцъух урс. Фиццаг дæмæ æртæхдзæнæй æфсæнцъух хъæрцигъа, 'ма йин æ тæрнихи уорс æстъæлфæ, уой ку нæ фергъæвай, уæд дæ зиан кæндзæнæй. Уæдта дæмæ рацæудзæнæй æфсæнцъух берæгъ. Уомæн дæр æ тæрнихи уорс æрдо, 'ма йин уой фергъæвæ, кенæ ба нæ бахуæрдзæнæй. Дæхецæн ба къагъд искæнæ 'ма уоми дæхе нирримæхсæ, мæнбæл ба федар архъан нибæттæ. Æфсæн урс мæмæ раззаг къахбæл рацæудзæнæй, 'ма, кæд дæ лæги-гъæдæй йести уа, уæд мæ нæ рауадзæнæ, 'ма фæллæгæй-лæгмæ уодзинан: кæрæдзæбæл фиццаг зæбæтæй истохдзинан, уæдта дæндагæй бавналдзинан. Æфсæн урс мин мæ тугул дор ку хуæра, уæд ин æз ба æ цар хуæрдзæнæн. Уæдта йин æз æ фидмæ ку бавналон, уæд йе ба æзмесæмæ бахъæртдзæнæй, уæдта сансмæ; æз ба йин æ зæрди ауиндзæнтæ æртондзæнæн. Ду ба цурд бадæ 'ма се гасей гъостæ дæр æркæнæ.

И бæх ин куд амудта, уотæ бакодта Ацæмæз. Фиццагдæр æ бæх æнæдон санси ниццавта, уæдта 'й æзмеса 'ма тугул дори истулдта; æхуæдæг ба Тогус-æлдари бæхæргъаубæл рагъæр кодта.

Бæхæргъау гъæуайгæстæ — æфсæнцъух хъæрцигъа 'ма æфсæнцъух берæгъ имæ сæхе рауагътонцæ. Ацæмæз дæр син сæ тæрнихи уорсмæ багъавидæ, фæ-ссæ-тумбул кæнидæ 'ма син сæ гъостæ æ Дзиппи рацæвидæ.

Æрæги-дурæги ба сæмæ æрхъæрттæй æфсæнцъух урс. Ацæмæз дæр, денгизи билæбæл ин къагъд адтæй, 'ма уордæмæ ниллæуирдта, 'ма и дууæ бæхи тохун байдæдтонцæ. Фиццаг истухтонцæ зæбæтæй, уæдта кæрæдземæ дæндагæй бавналдтонцæ. Цалинмæ æфсæн урс Ацæти бæхæн æ тугул дор, йе 'змесæ хуардта, уалинмæ йин йе ба æ зæрди ауиндзæнтæ æртудта, 'ма и урс рахъан æй. Ацæмæз дæр къагъдæй фæггæпп кодта 'ма йин æ рахес гъос æрбакодта 'ма 'й æ Дзиппи рацавта. Æхуæдæг ба æ бæхбæл рабадтæй æма и бæхæргъау æфсадмæ бахъæргун кодта, денгиз уордæгмæ сæ байефхаста, еу байраг дæр си ласун нæ рауагъта, уотемæй.

Уæдта Ацæмæз фæстæмæ раздахтæй фæдес расайунмæ 'ма То-гус-æлдари колдуармæ бахъæрттæй. Уоми ба адæм цæлхæмбурдæй кувди бадунцæ. Ацæмæз барвиста Тогуc-æлдармæ, дæ бæхæргъау дин фæттардæуы, зæгъгæ.

Тогуc-æлдарæй нæ баруагæс æй.

— Æвæдзи хуæрдагор 'ма ронгæцау кæ 'й, уæхæн уодзæнæй, æрба-'й-хонетæ æма 'й бафсадетæ!

Æртæ æрвистемæ не 'рбакумдта. Æртиккаги ба æрбацудæй Ацæ-мæз. Æртæ финги йин æртæ идзаги æрбакодтонцæ, уæдта Ацæмæз гъостæ фелваста æ дзиппæй 'ма син сæ фингити райурста: хъæрци-гъай сæр хестæртæн хестаг, берæгъи гъос æма урси гъос ба кæстæртæн, йе ба уин хестæртæн хестаг, кæстæртæн ба кæстаг, зæгъгæ. Æхуæдæг ба æ бæхбæл фæббадтæй 'ма ратахтæй. Тогуc-æлдар æй со-рун байдæдта. Ацæмæз уой ку базудта, уæд æй еу туппурбæл бахизта.

Авд бони тохдзинан, зæгъгæ, кæрæдземæн нæртон уасхæ равара-ртонцæ. Уотемæй бонæ фæттохионцæ, кæрæдзей хуфини хузæн никкæнионцæ, уæддæр си неке хъæбæрдæр кодта.

Тогуc-æлдарæн уæхæн уосæ адтæй, æма, æхсæвæ ку ниххусидæ, уæд æ мадæй райгурæгау исуидæ. Ацæмæз ба, мæгур, нæтгæ ниххус-сидæ. Дууæ бони истухтонцæ, æртиккаг бон ба изæрæрдæмæ Ацæ-мæз фæтти уæзæй рахъан æй. Тогуc-æлдар æй æ бæхи думæгбæл ниб-баста 'ма 'й уотемæй æ хæдзарæмæ æрласта. Æхсæвæ йин еу буйнаг, къуми ка уидæ, уæхæн æ бони нигтæлстонцæ; и буйнаги ба хуцау æразиннун кодта, и уосæ кæбæл хуссидæ, уæхæн. Æхсæвæ Ацæмæз ниххустæй буйнагбæл 'ма бонмæ æ цæфтæй исдзæбæх æй. Фæттæ æ фæрстæй фæккалдæнцæ 'ма æ размæ устур кæрæ иссæнцæ. И бонæ ба Тогуc-æлдари рамардта 'ма йин æ уосæ æхецæн бинонтæн рахаста. Йе 'рæздæхтмæ æфсæдтæ рахæлеу æнцæ, нæбал æй фæххизтонцæ: алке æ хæдзарæмæ ниффардæг æй. Ацæмæз дæр рандæ 'й æ хæдза-рæмæ уоси хæццæ.

Насиран-æлдари хæццæ дæр хæларæй цæргæ байзадæй.

XXXII. АЦÆЙЫ ФЫРТ АЦÆМÆЗ УС КУЫД РАКУЫРДТА

107. Нарти Ацæмæжи зар

Сау хонхи цæрæг Сайнаг-æлдар æй.
Уомæн æ кизгæ — Агундæ-рæсугъд,—
Æ еунæг кизгæ, æ бундори хай,
Зæронд æлдарæн — æ зæрди 'нцойнæ.
Æ чилле джикко — фади гъолтæмæ,
Æ сау цæштингас — фæскъæвда сах хор,
Æ кустмæ февналд — берæгъи лæбурд,
Бабужаи накæ — æ донмæ рацуд.
Сæумæ рагиау ку рафецауй,

Æ нарæг астæу тасæ-уашитæ,—
 Мæйрохс фелауй æ уорс гогонæй,
 Сæууон хори рохс — æхе цæсгомæй.
 Нарти лæхъуæнтæн сæ хуæрзхаст бæхтæ
 Æ размæ гъазгæй фæггобан унцæ:
 Агундæ-рæсугъд бæрзонд айнагæй
 Æ рæсугъд цæстæй нæ рафæлгасуй.
 Минæвар цæугæй нихаши бадæг
 Нарти зæрæндтæн сæ галдзар уæфстæ
 Сау хонхи рагъбæл бафехсудæнцæ:
 «На»-æй æндæр шин нечи джиуапп йес.
 Нарти Уажи фурт минги Ацæмæз
 Агундæ-ханмæ æрхицæ кодта.
 Сау гъæди астæу гæмæх æрдожти
 Æ сау нæл сæгътæ дзæгъæл ниууадзуй,
 Дзæгъæл ниууадзуй æма саразуй
 Æ фиди хæзна — сауæфтудтитæ
 Сугъзæрийнæ хæтæл. Ку фænнаехстæр уй
 Сау хонхи цъопмæ æ хæзнай хæццæ.
 Мулки номæн ма хуарз Ацæмæзæн
 Иуæрчи фæштæ йе ку байзадæй.
 Уажи хæдзари æ фуррти æхсæн
 Иуæрчи хъаугъа уобæл æрцудæй:
 Нарти скъуæнхт лæгтæ авд нихашеми
 Арбадгæй — уобæл нæ базонунцæ
 Раст хæйттæ кæнун 'ма нийхæлунцæ
 Авд хатти йетæ тæрхони сæрбæл.
 Нарти Мæгуйраг — къеуæцæштитæ —
 Фæстаг æмбурди се 'уазæг фæууй.
 Рæстиуæрцæ дæр айдагъ йе хæссуй:
 Фонс — и хестæртæн, хæтæл — кæстæраен.
 Уажи фурттæ дæр аражи æнцæ.
 Нарти Уажи фурт — минги Ацæмæз
 Сау хонхи сæрмæ ку фæррæдæхсуй,
 Æртдор къæдзæхбæл æрбадуй æма
 Цæгъдунтæ æдта йе ку байдайуй.
 Агунди гъоши дæр хæтæли цагъд
 Æрцудæй, æма Сау хонхи айнаг
 Къæражгибæрцæ уæд ку байгон æй:
 Агундæ-рæсугъд, æ куст ниууадзгæй,
 Æ куст ниууадзгæй, æнæ фезмæлгæй,
 Игъосуй нæртон лæхъуæни цагъдмæ.
 Лæхъуæни зæрдæ уой балæдæруй.
 Уажи игурдæн æ рæсугъд цагъдмæ
 Æгас дуйнетæ æригъал унцæ;
 Æноши чъететæ уæд тайунцæ;

Урух будурмæ нæ унгæг кæмттæй,
 Фæдесон лæгау, хæбал-хубулæй
 Мæстгун ивулд дæнттæ уæд уайунцæ;
 Æнæбун денгиз ку рафæлхъæзуй.
 Хъуми будури и цъæх дудæхътæ
 Æма совæхътæ уæд ку кафунцæ.
 Уажи фургт Ацæмæз æ хæтæлæй
 Хъæбæрдæр цæгъдунтæ ку байдайуй.
 Цæгатон æршитæ сæ тар фунæй
 Сæ гъур-гъурцæугтæ æригъал унцæ,
 Сæ гъар лæгæттæ ку ниууадзунцæ
 Æма лæп-лæпгæнгæй кафун 'ма шемун
 Сау гъæди астæу уæд байдайунцæ;
 Тæгæрсæрæй ибæл сæргин сæгтæ,
 Гъæуæнзтæ 'ма къæлæтсæртæ скъæрун
 Уæд райдайунцæ; туачъи билтæбæл
 Хъæлзæнг' рæуестæ уæд ку уайунцæ.
 Æфсатий фонд сау айнæги бунмæ
 Дзогтæ-дзогтæй Ацæмæжи зармæ
 Æмбурдтæ кæнун уæд ку райдайуй.
 Ацæмæз дæр дин уæд æ хæтæлæй
 Рæсугъддæр цагъдмæ нур ку низдохуй.
 Саугъæддон ибæл тъæфилтæй хауй;
 Гæмæх къулдунтæ, гæмæх æрдозтæ
 Сæ цъæх зæлдагæ уæд радарунцæ;
 Аллихужи рæсугъд деденгутæ
 Идзулд будурти уæд равзурунцæ.
 Дуйней будуртæ Фæлвæрай фондсæй
 Уæд байдзаг унцæ; деденгутæбæл
 Гæбæлотæ 'ма стонг мудбиндзитæ
 Дув-дуvgæнгæ ратæхæ-батæхæ
 Уæд кæнунцæ; алли рæсугъд мæргътæ
 Сæ уасунæй сау гъæдæ сæ сæрбæл
 Уæд ишесунцæ: хуарз Ацæмæзæн
 Фæрсаг кæнунцæ. Уалджигон хор дæр
 Æгас дуйнебæл æхцæуæн гъарæй
 Уæд ку бакæсуй; кæдзос дунгæмæ
 Алли уодгоймаг æхе рахаттæй
 Фæтæн реуи дзаг уæд исолæфуй.
 Нарти Уажи фургт минги Ацæмæз
 Рæсугъддæр здæхтæ уæд ку равзаруй.
 Мегъи пъæстутæ рарæнгъæ унцæ,
 Сæ гъар цæштисугтæ уæд æркалунцæ;
 Сау гъæдрæбунти арви нæрун дæр
 Уæд æрцæуй, 'ма кæрдæги халæ
 Идзулдæй æхе уæд ку бацæгъдуй.

Нарти Уажи фурт минги Ацæмæз
 Рæсутъддæр цагъдмæ бæргæ низдохуй.
 Агундæ йимæ айнæги фарсæй
 Беурæ фегъосуй, фал ин разæгъуй:
 «Уæ, дзæбæх лæхъуæн, дæ ниййерæгæн
 Æ фæндæуагæ ку фæццæрисæ,
 Мæн ба ку уайонцæ дæ сугъзæринæ
 Арæзт хæтæл 'ма дæ сау нæл сæгътæ».
 Нарти Уажи фурт æрбамæстгун уй:
 Сау хонхи къæбурбæл æ даргъ хæтæл
 Листæг сау хъуæлтæ фæхжаун кæнуй,
 Ку фæннæхстæр уй сæ хæдзарæмæ
 Æ сæр губурæй, æ уонтæ калдæй.
 Рæсутъд хъал кизгæ, Сайнæги бундор,
 Уæд æрахезуй айнæг къæразгæй,
 Æрæмбурд кæнуй хæтæли хъуæлтæ,
 Бадæтгуй сæ æ фиди зæрондмæ.
 Буйнагин цъæфсæй сæ йе ку 'рцæвуй —
 Хæтæли мортæ банихæсунцæ.
 Агундæ-рæсутъд фиййауи хæтæл
 Ку бабæтгуй уæд сурх дарий медæг;
 Хъандзалгун кири 'й арф нинниуердуй.
 Хуарз Никкола 'ма рæшти Уашгерги
 Бæхтæбæл бадгæ æрацæунцæ —
 Сæ уацæ рохсæй цæстæ тар кæнуй.
 Уонæн сæ бæхтæ æфсорхъи муттаг,
 Лæгти изæдæн æ бæхæргъауæй;
 Курдалæгонæн æ цæфхади цагъд
 Нур дæр бæрæг æй: идзæгъни хузæн
 Кæд хонхи рагъбæл зингитæ цæгъдуй.
 Æрацæунцæ 'зæдтæ-'даугутæ,
 Мæйрохши хузæн хонхбæл фелаугæ;
 Сæ фалæмбулай рафæлгæсунцæ:
 Разæй уинунцæ тъæпæн будуртæ,
 Сæ рахез фарсæй — Хъæреуи бæрзонд,
 Сæ галеу фарсæй — Бестауи бæрзонд.
 Уажи фурти дæр уæд ниууинунцæ:
 «Дæ фæндаг раст уа, минги Ацæмæз!
 Кумæ фæццæуис дæ къæхтæ къуæргæ,
 Дæ сæр губурæй, дæ уонтæ калдæй?
 Ка дин фæттардта дæ сау нæл сæгътæ?
 Кæми ниууагътай дæ жинаргъ хæтæл?»
 «Табу уæхецæн, нæ рохс изæдтæ!
 Нифс ма ка хæссуй нарти адæмæй
 Сайнæг-æлдæрмæ минæвар унмæ?
 Ду мин ку уайсæ, нæ рохс Уашгерги,

Ду мин ку уайсæ к'рохбæлхуæцæгæн,
 Раздзæуæгæн мин — бæрзонд Никкола,
 Рохс идаугутæ — киндзхонти к'уарæн,—
 Нæбал цæуинæ мæ к'æхтæ к'уæргæ,
 Нæбал цæуинæ мæ сæр губурæй».

'Зæдтæ-'даугутæ разæг'унцæ йин:
 «Рамбурд кæнæ 'дта дæ киндзхонти к'уар,
 Сæ рæнг'æй мах ба нæ рартæсдзинан».

Нарти Уажи фурт минги Ацæмæз,
 Сæумон уазали æ бæх ниргайгæй,
 Хорæн йе 'скашти рафæндараст уй,
 Нарти фæйнагфарс хуарз Созурух'о
 Æ рахез фарсæй Æрфæнбæл бадгæй:
 Хестæр æмбалæн хуарз Ацæмæзæн
 Æнæ жинадæ йе ку ражиндтæй.
 Сæ киндзхонтæбæл уæд æрхæтунцæ:
 Æргинарæгмæ рохс Тæтæртупмæ,
 Курпи бæрзондмæ Будури 'зæдмæ,
 Тубауи хонхмæ уорс Елиамæ,
 Узай бæрзондмæ хуарз Никколамæ;
 Адай ц'юпбæл шин — к'вахгин Æфсати,
 Х'æреуи хонхбæл — тæтон Фæлвæра,
 Дигоргоми ба — рæшти Уашгерги.
 Ходаистæй шин кургус кæнунцæ.
 Нæ бæлцæнттæ — изæдтæ-'даугутæ
 Æрæмбурд æнцæ, ранæхстæр æнцæ
 Сау хонхи бадæг Сайнæг-æлдармæ.
 Уорссæр Тæтæртуп — сæ к'уари хестæр,
 Æ галеу фарсæй — æхсаргин Елиа,
 Æ рахез фарсæй — бæрзонд Никкола;
 Уонæн сæ кæстæр — рæшти Уашгерги.
 Изолдæр к'уарæй — иннæ 'даугутæ.
 Хæнхтæ резунцæ бæхти хурруттæй,
 Ц'æх мег'æ сбадуй сæ бæхти тулфæй;
 Рæфтон хор г'язуй сæ идæнттæбæл.
 'Зæдтæ-'даугутæ уæд байдайунцæ
 Сæ дарг' фæндагбæл унаффæ кæнун:
 «Ачи хатт дæр ма Сайнæги зæронд
 Нæ к'уари хатир ку нæ фæууина,
 Нæ унаффæ уæд цæбæл ралух уа?»
 Нæ Дигоргоми читтин Уашгерги
 Рохс идаугутæн атæ разæг'уй:
 «Уажи фуртæн æз к'рохбæлхуæцæг дæн
 Æма уи корун, ме 'нхузон адæм:
 Кæд нин æй радта фæндонæй — хуæздæр,
 Ку ниффæрсмæ уа — æхецæн фуддæр:

Ачи æмбурдæй рахæссæн тухæй
 Зæронд хевастæн æ рæсугъд кизги».

«Сау хонхи айнаг,— зæгъуй Тæтæртуг,—
 Æгæр бæрзонд æй, æгæр фæдар æй:
 Агундæ-рæсугъд, Сайнаги бундор,
 Æ фиди цорæй жин æскъæфæн æй».

Даргъæхсарæгин, мæнгартти сорæг
 Уорс Елиа уæд атæ разæгъуй:
 «Нæ къуари хестæр, хуцауи уарзон,
 Ду нин ракорæ бæрзонд хуцауæй
 Мегъæстуг, æз ба бавзардзæнæн уæд,
 Бавзардзæнæн уæд,— чи фæдардæр æй,
 Ме 'хсарæ æви Сау хонхи айнаг!»

«Нæ уорс Елиа, Сау хонх фехалæ,—
 Уашгергий æма мæ бæгъдауонд æй
 Сайнæг-æлдари кижги раскъæфун»,—
 Уотæ разæгъуй бæрзонд Никкола,
 Уомæ игъосгæ къахгин Æфсати
 Æрбарæуæг уй: «Лæгау фæллæууæн!
 Ме 'ртасгæ фондæй авд сæргин саги
 Æвжестæ арæ уæрдуни йефтигъд
 Хездзæнæнцæ уæ Сау хонхи рæбун».

«Æз ба уин,— загъта Будури изæд,—
 Уæ разæй тæхгæ фæндагамонаг».

Фæлвæра загъта: «Æстæмæй-астмæ
 Чидæр уæ гъæуа мæ фондæй — цæттæ».

Нæ рохс изæдтæ унаффæгæнгæ
 Сау хонхи размæ бахæстæг унцæ.
 Æрфестæг унцæ уæларвон бæхтæй.
 Сау кæрттуй бунуи урух надгæрон.
 Бæласи аууон цъæх зæлди астæу
 Æритаунцæ сæ уорс нимæттæ.
 Коми дунгæ шин сæ даргъ закъитæ
 Æрдогай телгæ сатæг ку кæнуй.
 Сайнæг-æлдарæн æ тургъи астæу
 Æрфестæг унцæ дууæ изæди.
 Æ цурд кæстæртæ Сайнæг-æлдарæн
 Гур-гурæй сæмæ æракаелунцæ,
 Се идæнттæмæ шин фæллæборунцæ.
 Æра-цæй-цæуи йе уазгутæмæ
 Сайнаги зæронд-æлхий æрфгутæ,
 Æлхий æрфгутæ, уорс чилле закъæ,
 Нарæг астæу 'ма фæтæн усхъитæ,
 Уæлæфтауцæй ин теуагъун цохъа,
 Æвжестæ лæдзæг æ галеу къохи.
 «Æгас æрцотæ!»—«Хуæрзæруæ байо!»

Ку сæ бахонуй уазæгдонæмæ.
 Лæгти изæд 'ма бæрзонд Никкола
 Уæллæй сбадунцæ пилæстæг ширей,
 Ку йин дзорунцæ сæ цуди хабар:
 «Дæ хуарзæнхæ нæ ку уайдæ, Сайнæг,
 Нæ хестæртæ дæр æнгъæлдзау æнцæ:
 Мах Уажи фуртæн минæвæрттæ ан!
 Минæвар лæгæн æ хæс йе 'рагъи 'й.
 Уажи фурти дин неке фаудзæнæй:
 Æ фидæ адтæй Нарти бæрæг лæг,
 Æхуæдæг кæд æй лæхъуæнти хуæздæр,
 Кæд æ хæтæли цагъд зæрдæ 'лхæнуй,
 Будур батар æй кæд æ сау фонтæй;
 Уæд хæстæгæн дæр æнсувæр кæд æй.
 Зæрдегин æма нихиджиуаргин.
 Дæ хуарзæнхæ нæ ку уайдæ, Сайнæг,
 Дæттæг корæги уæд саражидæ».
 «О мæ кæдзосуод, хуарз иуазгутæ!
 Æз ачи бонæ мæ цæрæнбæнтти
 Æхсæви рохсбæл банимайдзæнæн.
 Уæхе куд фæндуй, уотæ бакæнтæ —
 Сумах раст дзурдбæл чи зæгъуйнаг дæн?
 Фал æркæшетæ, нæ рохс изæдтæ,
 Мæгур зæрондмæ, мæгур фидæмæ!
 Фиццаги хъаруæ кæми ма йес нур?
 Æр-мæмæ-жидæй мæ царди зумаг.
 Ме 'стæг фезгъæр æй, фæккиуттæй мæ зунд,
 Арфдæр æфсæрун мæ чирти гъосмæ.
 Мæтгæл бони ма 'й мæ хори цæстæ —
 Табу уæ фарнæн — мæ еунæг кизгæ.
 Куд æй лæдæрун мæ хуарз хъæболи,—
 Нæ рагæлдздзæнæй æ зæронд фиди:
 Æгæр æвзонг ма 'й лæгмæ цæунмæ».
 Сайнæги дзурдмæ нечи зæгъунцæ;
 Фæннаехстæр унцæ нæ рохс изæдтæ
 Йечи хузæнæй ше 'мбæлтти къуармæ.
 Гурведауцæ 'ма нарæг æрфгутæ
 Сайнæги кизгæ, Агундæ-рæсугъд,
 Чи дзурд равардта рохс иуазгутæн,
 Уобæл бафæрсуй æ зæронд фиди.
 Джиуапп фегъостгæй æрбамæстгун уй,
 Æ даргъ æрфгутæ æрбатар кæнуй,
 Фендæ уй æма хæдзари дуар
 Уæд ниггупп ласуй æ рæсугъд къохæй.
 Ба-'й-лæдæруй уæд æ фиди зæронд,
 Фæхходуй æма уотæ разæгъуй:

«Куд дæ лæдæрун, мæ хеваст кизгай,
 Уотемæй уаржис рæсугъд цæгъдтæлтæ,
 Сау нæл фустæ 'ма дангъа хæтæлтæ;
 Уонæй хъæбæрдæр бæргæ бауарзтай
 Нарти Уажи фурт хуарз Ацæмæжи:
 Дæ киндздзон кири хæтæли хъуæлтæ
 Хумæтæги арф нæ нинниурстай».
 Дуккаг æрвист ма ку бакæнунцæ,—
 Сайнæг-æлдар шин уотæ разæгъуй:
 «Уæ хатир фæййингæ, рохс идаугутæ,
 Аккаг æй кæнун ме 'нсæр адæмæн
 Мæ еунæг зæнæг, мæ еунæг кизги».
 Нæ рохс изæдти æ хæдзарæмæ
 Уæд ку бахонуй Сайнæги зæронд.
 Устур Нартмæ дæр хонæг ферветуй.
 Нарти адæм дæр æрбамбурд унцæ.
 Сайнæг-æлдар сæ æстæмæй-астмæ
 Уæд ку байдайуй идзулдæй хинцун.
 Æвжестин къæхтæ зурнæ-фингитæ
 Æрæвæрунцæ изæдти размæ,
 Уæзбун фингитæ хъабагъи дæргъцæн
 Æрæвæрунцæ нарти адæмæн.
 Хуæрзарæхсгæ 'ма рæуæг кæстæртæ
 Æртæ къерей 'ма æхсæрфæнбæлтæ
 Æфсæн ухстбæл цавд æрахæссунцæ.
 Бæгæний шинон дугъосути дзаг
 Æлутон фунхæй æрæвæрунцæ.
 Уорссæр Тæтæртуп фæууй сæ ковæг,
 Ковæггаг фæууй Уажи игурди.
 Сæ ниуæзтæ уй донæй ахиддæр,
 Сæ хуæрдæ фæууй дууæ уойбæрцæ,
 Сæ ниуазæнтæ — дзæбодур-сиуæй,
 Бунмæ тонунцæ фидæй фингитæ,
 Минасæ беурæ — фæууй фæндонæй.
 Нæ сæмæ фæууй миносæн æ сæр:
 Нæ сæмæ фæууй игъæлдзæг зартæ.
 Æфшеши зæрдæ зарун агоруй:
 «Гъе, мæ нæуæг шиахс, цæмæн нæ цæгъдис
 Дæ сугъæрийнæ рæсугъд хæтæлæй,
 Хъал кизги зæрдæ кæмæй басастай,
 Кæмæй йин цагътай, йеци хæзнайæй?»
 Нарти Уажи фурт Сайнæг-æлдармæ:
 «Раги фæххатгæй,— зæгъгæ, бандеуй,—
 Мæ лæхъуæн зæрдæ мæ хæзнай цагъдæй;
 Мæ сугъæрийнæ дангъатæ хæтæл
 Хонхи къæбурбæл ку ниффæртт ластон.

Листæг буройнæ 'й уæд ку никкодтон».
 Агундæ-хан ин æ фиди хæзна
 Сурх дарий тугъдæй уæд æрбахæссуй.
 Йе дæр саразуй рæсугъд цæгъдтæлтæ,
 Йуазгутæ дæр уæд нийдзулунцæ.
 Нарти хуарз лæгтæ хуæрдæ-ниуæзтæй
 Ку бафсæдунцæ, уæд самайунцæ
 Тумбул фингæбæл къæрцц æнгулдзæхтæ,
 Кæхчи билгæбæл нæртон кæфтитæ,
 Цъæхзæлдæ тургъи æнгом уæззау шинд.
 Ку рахецæн уй æстæмæй-астмæ,
 Рарæнгъæ унцæ Сау хонхи рагъбæл
 Ацæмæзæн уæд æ хуарз киндзхонтæ,
 Ку рахæссунцæ рæсугъд Агунди.
 Сæ киндздзон уæрдун — æвжестæ арæ,
 Уобæл шин йефтигъд авд сæргин саги,
 Авд сæргин саги — Æфсатий лæвар;
 Киндзхонги фæдбæл авд уæрдунеми,
 Авд уæрдунеми — домбайтæ йефтигъд;
 Киндздзон дзаумаутæ йетæ ласунцæ,
 Йетæ ласунцæ Сау хонхи рагъбæл.
 Æ къохбæлхуæцæг — рæшти Уашгерги,
 Дуккаг уæхæн ин — нарти Урузмæг,
 Сæ разæйцæуæг — бæрзонд Никкола,
 Турусахæссæг — Будури изæд,
 Бæхбæл нигъгъазуй читгин Елиа:
 Уомæн йе 'хси къæрцц — арви нæрун æй,
 Бæхарчи цæхæр — арвæн æ ферттивд,
 Æ бæхи рагурд — æгас адагæ,
 Æ бæхи финкæ — зумæгон бурдæн.
 Ба-æй-хонунцæ зæрдигъæлдзæгæй
 Сайнæги кизгæ Агундæ-хани.
 Фæрнæй баковуй нæртон хуарз уоши,
 Нæртон хуарз уоши — Сатанай къахбæл,
 Нæуæгæй бабæй уæд идзулунцæ.
 Уæдæй байзадæй æгъдауæн, мæ хор,
 Къуæре бæласæ нæ хуарз адæмæн.

108. Уази фурти зар

Уай, нарти хестæр Уаз ку хундтæй,
 Уай, нарти Уазæн æртæ фурти ку адтæй,
 Æртæ фурти, уæйдт-æма, ку баиурстонцæ.
 Нарти зæрæндтæ — се'уаргутæ,
 Гъарæйда, уайта, уарайдæ, уай!

Уай, дууæ хестæр фуртæн уæзгæдæр хай,
Æ кæстæр фурт Ацæмæз ку хундтæй,
Уомæн фæлмастдæр хай.

Гъарæйда, уайта, уарайдæ, уай!
Уай, сæ фиди хæзна, сугъæринæ хæтæл,
Æ хай ку фæцфæй.

Уой хæццæ ниффардæг æй
Уæлæ Сау хонхмæ.

Гъæйдт-æма ,сугъæринæ хæтæлæй
Сау хонхи бæрзондæй ку ниццагъта:
«Гъæйдт, нарти зæрæндтæ,
Нарти иуарунтæ никкодтайтæ
Æма мæ мæ фиди мулкæй æнæ хай фæккодтайтæ.

Гъарæйда, уайта, уарайдæ, уай!
Гъæйдт, мæнæ Сау хонхи
Ку цæруй Сайнæг-æлдар,
Уомæн еунæг кизгæ — Агундæ-хан рæсугъд.
Нарти уонæхсар фæсæвæд имæ
Радугай нарти зæрæндти фервистонцæ.

Гъарæйда, уайта, уарайдæ, уай!
Сæ еуйемæ дæр нæ бакумдта.
Гъе нур ба æз иссудтæн
Мæ фиди хæзна — сугъæринæ хæтæли хæццæ,
Æма 'й уой цæгъдунæй мæхецæн
Ниссайдзæнæн бинойнагæн!»

Сау хонхи бæрзондæй ку ниццагътæ
Æ сугъæринæ хæтæлæй:
Будур хъуæцæ кæнун раидæдта,
Уæдта цъæх æрттевун дæр раидæдта,
Туацъий хъамилтæй сæргин сæгтæ
Æма и гъæуæнзтæ и будуртæмæ
Æруæзтæ, æруæзтæ искъæрунтæ байдæдтонцæ.

Заманай цауейнæнттæ сæмæ
Сæ фазæбæл бурун байдæдтонцæ.
Еу ма дæр æй ниццагъта:

И будури и готæнттæ даргъ ауæдзтæ,
Фæтæн хумтæ кæнун байдæдтонцæ.

Итингдæр æй уæд ниццагъта:
Бæлæсти сæртæй саугъæддон мæргътæ
Али æвзагæй уасун уæд байдæдтонцæ,
Цæгаттон æрситæ дæр имæ
Семун уæд байдæдтонцæ.

Агундæ-рæсугъд имæ уæддæр нæ кастæй.
Уæдтæ æ фиди хæзна, сугъæринæ хæтæл,
Аст æвзагæмæй нийефтигъта æма ниццагъта:
Уорс хонх æма Сау хонх дууæ фурау истугътонцæ,

Сау хонхи сирдтæ æма Уорс хонхи сирдтæ
Ниллæгутæмæ æрлигъдæнцæ.
Агундæ-рæсугъд дæр имæ фæрсагæй ракастæй:
«Фудибон дин фæууа, Уази фурт Ацæмæз!
Дæ хæтæли гъæрæй нæ нæбал ниууадзуйнаг дæ?!»
Йе дæр, а хуцау мæ ку фесафта, зæгъгæ,
Æма æ фиди хæзна, сугъзæринæ хæтæл,
Айнæги фарсбæл ниццафта,
Æма æртæ 'мбеси фæххаудтæй.
Уонтæбæрзонд æма сæргубурæй
Рараст æй сæ хæдзарæмæ
Нарти Уази фурт Ацæмæз;
Фæстæмæ ма дойрон рæбунæй еу каст фæккодта.
Агундæ-рæсугъд рауадæй æма хæтæли сæстдзæгтæ
Æ, дари къохмæрзæни æрбатухта
Æма сæ бахаста хæдзарæмæ.
Нарти Уази фурт Ацæмæз дæр æ ходæ фелваста,
А хуцау, ма мæ фесафтæ, зæгъгæ.
Рацудæй нарти Уази фурт Ацæмæз æма йибæл
Сау хонхи бæрзондбæл цуппар бæхгини
исæмбалдæй.

Сау еу адтæй
Сау хонхи бæрзондбæл бадæг сугъзæринæ
Уасерги;

Иннæ ба адтæй
Бестауи бæрзондбæл бадæг Уорс Йелиа;
Иннæ ба адтæй
Æргиунгæги бæрзондбæл бадæг Тæтæргуп;
Иннæ ба адтæй
Хъæреуи хонхи бæрзондбæл бадæг хуари Уацелиа.
«Уæ, дæ фæндараст,
Нарти Уази фурт минги Ацæмæз!
Ци 'рдæмæ фæндараст
Уонтæбæрзонд æма сæргубурæй?»
Йе дæр син загъта:
«Гъе, не 'зæдтæ, не 'даугутæ!»
Æ хабартæ син æрдзурдта.
Уасерги йин загъта:
«Ку нæ дин æй дæтта,
Уæд æй æз, кумæдæр цæуа —
Фудфæндаг æй кæндзæнæн».
Тæтæргуп ин загъта:
«Будури хуарздзинæдтæй имæ
Æз неци æрбауадздзæнæн».
Хуари Уацелиа йин загъта:
«Еунæг фæсерæ дæр ин

Ӕз хуари нæмут нæ ратдзæнæн».
 Бестауи бæрзондбæл бадæг
 Уорс Йелиа йин загъта:
 «Ку нæ дин æй дæтта,
 Уæд æй æз сау хæнхти хæццæ
 Листæг фунук никкæндзæнæн.
 Цо æма нарти Сосланæн зæгъæ,
 Ӕма нарти зæрæндтæ куд рацæуонцæ минæвар».
 Нарти Уази фурт минги Ацæмæз æрцудæй
 Ӕма барвиста нарти Сосланмæ минæвар:
 «Уæлæ не 'зæдтæ, не 'даугутæ æрæрвистонцæ:
 Рацотæ Сау хонхи цæрæг
 Сайнæг-æлдармæ минæвар».
 Иссудæнцæ нарти зæрæндтæ æма Сау хонхи цæрæг
 Сайнæг-æлдари еунæг кизгæ
 Агундæ-рæсугъди ракурдтонцæ
 Нарти Уази фурт минги Ацæмæзæн.
 Нарти Уази фурт минги Ацæмæз
 Ниффардæг кодта æхецæн бинойнагæн
 Сау хонхи цæрæг Сайнæг-æлдари
 Еунæг кизгæ Агундæ-рæсугъди,
 Сугъдæг налхъут-налмæзтæ æ уæле,
 Уотемæй, сæр-сæргæнгæ.

109. Нарти кæстæр Уазими фурт мингий Ацæмæзи зар

Нарти хестæртæ йин [Ацæмæзæн] разæгъунцæ:
 «Цауæни нин цæмæн нæ фæццæуис?»
 Ӕ сау хъæрæймаг æма æ сугъзæрийнæ
 Саутæфтуд хæтæл райсуй æма ранæхстæр уй,
 Уорс хонхи сæрмæ уæд исхезуй,
 Уордиги йе ку ниццæгъдуй:
 Уæд ибæл Хъуми будури дудахътæ 'ма сувæхътæ
 Семун байдайунцæ.
 Никкидæр æй ку ниццæгъдуй:
 Уæд ибæл Уорс хонх уорс æзменсæ уæд фестуй.
 Уордиги ранæхстæр уй,
 Сау хонхи сæрмæ уæд исхезуй,
 Уордиги дæр æй ку ниццæгъдуй:
 Устур сау гъæдæ йибæл ку низмæлуи;
 Саугъæдтон æрситæ йибæл
 Лæу-лæугæнгæ семгæ ку рацæунцæ.
 Никкидæр æй ку ниццæгъдуй:
 Устур æрдозтæй гъелсæртæ 'ма хъелсæртæ
 Дзогтæ-дзогтæ уæд ку рацæунцæ.

Никкидæр æй ку ниццаегъдуй:
 Сау гъæдæ йибæл гъæстугæйттæ уæд ку рахæссуй.
 Никкидæр æй ку ниццаегъдуй:
 Устур дæнттæ йибæл зуртæ-зуртæ уæд фестунцæ.
 Никкидæр æй ку ниццаегъдуй:
 Æноси цъетæтæ йибæл тайун ку байдайунцæ.
 Никкидæр æй ку ниццаегъдуй:
 Сау хонхи айнаг ибæл уæд ку байгон уй.
 Уордиги йимæ сау дзæбодуртæ 'ма
 Сау нæл сæгътæ ку рацæунцæ семгæ-семгæ.
 Никкидæр æй ку ниццаегъдуй:
 Уæд Сайнаг-æлдари кизгæ
 Агундæ-рæсугъд уæд ку рацæуй —
 Æ сугъæрийнæ саутæфтуд гъæдин къæхти
 Æма йимæ радзоруй:
 «Йæ, нарти кæстæр, Узими фурт Ацæмæз!
 Дæ сугъæрийнæ саутæфтуд хæтæл æма
 Дæ сау дзæбодуртæ æма дæ сау нæл сæгътæ,
 Дæхуæдæг нартæн хайир ку уайсæ,
 Æма йетæ ба мæн ку уайуонцæ!»
 Ацæмæз рамæстгун уй,
 Сау хонхбæл æ сугъæрийнæ
 Саутæфтуд хæтæл уæд ку ниццаевуй.
 Листæг æгъзæлæнтæ Сау хонхи бунмæ
 Уæд ку æригъзæлунцæ.
 Узими фурт мингий Ацæмæз
 Сæргубур æма уонтæбæрзондæй
 Нартмæ уæд ку раздæхуй.
 Агундæ-рæсугъд Сау хонхи бунмæ
 Уæд ку æрхезуй тасæ-уасæгæнгæ;
 Æ дари хæдони дусмæ сæ уæд ку æрæмбурд кæнуй.
 Сау хонхи сæрмæ уæд исæздæхуй,
 Æ фиди сау кирæ уæд байгон кæнуй,
 Уордиги сау буйнагин æхсæ уæд исесуй,
 Сугъæрийнæ саутæфтуд хæтæл уæд ниццаевуй,
 Æстæмæй-астмæ аст хайи хуæздæр уæд ку фестуй.
 Узими фурт мингий Ацæмæз и Нартмæ ниццаевуй:
 «Уæ, мæ хестæртæ, саги сæр — уе 'хсæвæр!»—
 Сæмæ дзоруй.
 «Уæ, алли бон æгас цо, нæ кæстæр!
 Ке кой кæнай — нæ уæлкъæсæр:
 Дæ кой дин кодтан,
 Уосæ ракорæ, афонæ дин æй!»
 «Кæми уæ фæндуй, уоми арази дæн,— загъта,—
 Кæд мин коретæ, уæдта мин ракоретæ
 Сайнаг-æлдари кизгæ Агундæ-рæсугъди!»

Сæ фæндæ ралух æй,
 Ра-йин-æй-курдтонцæ.
 Хонунмæ йин ранæхстæр æнцæ.
 Нарти Сатана къеретæ искæнуй,
 Нарти хестæртæ исковунцæ,
 Рæсти Уасгерги — растфæндагхæссæг,
 Разæй цæуæг,
 И уорс Йелиа ба æ алли фарс
 Уорс æртгевæнтæгæнгæ ку цæууй,
 Сæумон издæдтæ æма
 Изæйрон идаугутæ ба йин — киндзхонтæ,
 Мадæ-Майрæн ба йин — æ киндзæ 'мбал,
 Алай-булайгæнгæ уæд ранæхстæр унцæ,
 И Нартмæ 'й æрхонунцæ,
 Устур кувдтитæ йибæл уæд искæнунцæ,
 Фарни заргæ уæд фæккæнунцæ.

110. Аци фурт мингий Ацæмæз

Истур Нарти Аци фурт Ацæмæз ранæхстæр æй цауæни Сау хонмæ. Райста йе, цауæни ку цудæй, уæд сузгъæринæ хæтæл, уæдта топ æ усхъи бафтудта, 'ма нарти адæм загътонцæ:

— Аци фурт минги Ацæмæз цауæни фæнцæууй Сау хонмæ.

Сау хонхи сæрмæ исхизгæй 'ма хæтæлæй ниууаста, 'ма Сау хонхи къæдзæхтæ ниццагътонцæ, уотæ исзардтонцæ. Дзæбодуртæ фурау кафун байдæдтонцæ уой хæтæли цæгъдунмæ. Сикъетæ уой хæтæли цæгъдунмæ уæрау кафун байдæдтонцæ. И мæргътæ сæ базуртæй уади гъæр кæнун байдæдтонцæ.

Дуккаг хатт хæтæлæй ку ниццагъта, уæд сау гъæди сæргин сæгтæ йимæ галау уасун байдæдтонцæ; æрситæ сæ лæгæттæй ралæстæнцæ 'ма кафун байдæдтонцæ.

Æртиккаг хатт ку ниццагъта, уæд Сау хонх дууадæс ивæзни байгон æй. Сайнæг-æлдар уордигæй рацудæй æ рæсутъд кизгæ Агундæй хæццæ хормæ. Сузгъæринаæ къелабæл дзиуарбадт æркодта Сайнæг; æ кизгæ æ размæ рацудæй 'ма хор некæд фæидта 'ма æ размæ кафун байдæдта. Æ думæгтæгтæй кафгæ кодта, æ къохтæй ба æрдзæф.

Кафун ку байдæдта, уæд уæллæй, хонхи сæрæй, Аци фурт минги Ацæмæз кæсæнцæстæй ракастæй 'ма дес кодта: а ци дессаг æй, æ кизгæ хор ку некæд фæидта, нур ба æ размæ æ думæгтæгтæй кафгæ ку кæнуй, æ къохтæй ба æрдзæф? Йеци цæгъдгæ-цæгъдгæ дæлæмæ æхе ласуй, хæтæлæй ку исцæгъдидæ, уæд йе дæр низзелидæ æ фиди размæ; ку расабур уидæ, уæдта йе дæр æ кафун ниууадзидæ.

Уой ин ку балæдæртгæй Аци фурт минги Ацæмæз, и кизгæ а хæтæли цагъдмæ кафуй, зæгъгæ, уæд хуæздæр цæгъдун байдæдта. Йе дæр [Агундæ] кафта. Ку æрхæстæг æй, уæд ин Сайнæг загъта:

— Аҕхецәән бинонтә ка агоруй, йе идардәй нә минәвәерттә кә-
нуй, фал гъәуама хәстәгдәр цәуа.

Уой ку фегъуста Аци фурт минги Ацәмәез, уәд сәмә әхе рау-
агъта 'ма сәмә кафгә цәун байдәдта ә къохтә, ә къәхтәбәл.
Куд хәстәг кодта, уотә уәрагисәртәй әхе ку фехсидә, уәд дзәв-
гарә хәсполти хаудтәй, уотемәй сәмә хәстәг кодта. Ку нихъхәерт-
тәй, уәдта кизгә 'ма ләхъуән кафун байдәдтонцә 'ма дууә сахат-
ти әнә исуадзгә фәккафтонцә, әма син уой ку әруидта Сайнәг,
уәд загъта:

— Цәй, кизгә, иуазәг кәд нә хәццә рәфтад кәнуй, уәд рә-
фтад афонә 'й, кенә ба иуазәг дәр фәндагираст куд уа, уотә!

Кизгә йимә дзоруй:

— Иуазәгән кәрдзин бахуәрун не 'нгъезуй, кәд ин кәрдзин
хуәрун кәнис, уәд.

А дзурдәй әй раләдәерттәй 'ма йимә дзоруй:

— Гъе, әдта уә кәрәдземәән хуцау хайир кәнәд!

Йе йимә уотә ку дзурдта, уәд и кизгә загъта:

— Гъе, әдта ирәдбәл мәхуәдәг исдзордзәнән,— зәгъгә.

Аци фурт минги Ацәмәез дзоруй и кизгәмә:

— Зәгъгә, дә сәрән ци аргъ кәнис, уой, де 'рәд!

Кизгә ба йимә дзоруй:

— Берә нә агорун: еу anzi цәуәтәй мә фидәән сәдә саги куд
уа, уотә.

Дзурдта Аци фурт минги Ацәмәез:

— Сәгтә иссердзәнән, фал сә еу anzi цәуәтәй уони еумә куд
иссердзәнән?

Йе ба йимә дзурдта:

— Ку дә гъәуа, уәд иссердзәнә!

Бацудәнцә, рәфтад искодтонцә, әма йин уомәй әндәр неци
загъта, «ку дә гъәуа, уәд иссердзәнә», зәгъгә.

Аци фурт минги Ацәмәез фәххуәстәй әма йеци фәдбәл Аф-
сатимә бацудәй. Афсатийәй ракурдта:

— Гъе, атә-атә, ә кизгә мин равардта, фал мин ирәдәй ба гъе
айбәрцә тухә искодта: еу anzi цәуәтәй сәдә саги.

Йе ба загъта:

— Нартион әхсарәй дәс ләги иссерә, уони хәццә иссо, 'ма
уин баамондзәнән, фәйнә дәси еу рауәнмә куд әримбурд кә-
найтә, уой.

Аци фурт Ацәмәез рараст әй Нартәмә. Уәдмә ба и нарт еугу-
рәй дәр ранәхстәр әнцә, баагорән, зәгъгә, Аци фурт минги Ацә-
мәез ци фәцәй: йе әй зәйә фәлласта, йе хонхәй рахаудтәй.

Нихъхәерттәй Аци фурт минги Ацәмәез и нартмә, куд ранәх-
стәр әнцә, уотә 'ма загъта: «Цәуон, и нарти хестәртән раарфә
кәнон»,— зәгъгә, әма әруидта, кәмән ә топш ә усхәбәл, кә-
мән әндәр йести, әма дес кодта: «А хуцау, атә кумә ранәхстәр
әнцә?»

Уотæ ба 'й бафæсмардтонцæ, маенæ æрхæццæ 'й, зæгъгæ.

Ба-сæмæ-'здахтæй 'ма син загъта:

— Уæ бон хуарз, хуарз нарти хестæртæ!

Загътонцæ йин:

— Æгайтима æрцудтæ! Мах ба дæу сагъæсæй ами нур къуæре тæрхæнтти ку бадæн! Нур æгайтима æрцудтæ! Уосæ коруни унаффæ дин кодтан мах ба.

Йе ба загъта:

— Киндзхонæй мæ уæ хуарзæнхæ уæд, æма баагъаз кæнетæ, бинонтæ ба мæхуæдæг иссердтон.

Уомæй ба баагъаз кæндзинан, зæгъгæ, 'ма йин сæ гъæдæг адæ-мæй, цауейнаенттæй, дæс лæги исаггаг кодтонцæ; сæдæ лæги ба йин нарти хестæртæй киндзхонæн æ хæццæ куд бацауа, уотæ.

Цæуайнонтæ разæй ранæхстæр æнцæ æма сæ рази сæдæ саги еу анзи цæуæтæй æримбурд кодтонцæ 'ма уæдта рараст æнцæ кин-дзæ хонунмæ. Сæдæ саги йин [Сайнаегæн] æ тæккæ размæ Фæснаели коми бакодтонцæ, сæ дзурд куд адтæй, уотæ.

Сайнаег дæр баздахтæй, æма сæдæ лæги, киндзхон ка 'дтæй, уо-нæн лæгæн дзæбодур равгарста, сæдæ дзæбодури Æфсатийæй ра-курдта, уотемæй.

Бацудæнцæ киндзхонтæ æма æрбадтæнцæ. Сайнаег-æлдар сæ æстæмæй-астмæ бауорæдта, алкæмæн дæр æ дзæбодури хай æ раз-мæ, уой хæццæ ба фæйнæ ронги гъосини ниуазуйнаг. Æстæмæн бон ку 'рхъæрттæй, уæд киндзхонтæ ранæхстæр æнцæ æма рахудтонцæ Агундæ-рæсугъди сæ хæццæ.

Афæдзи уæнгæ Агундæ æртæ лæхъуæни ниййардта йеци еунæг æхсæвæбæл, æнæ цорибадæг æ размæ, уотемæй, æнæ ка хестæр, ка кæстæр исбæрæггæнгæ.

Номæвæргутæ, куд сæбæл исæвæрæн ном, зæгъгæ, сагъæс кæ-нун байдæдтонцæ, 'ма сæ дзурд нарти Сатанамæ бацудæй. Уиндæй ба Ацæмæзи фурттæ уотæ адтæнцæ, æма син æртасуни амал æгас нар-ти адæм не ссирдтонцæ, уотæ æнхузон æдтæнцæ.

Йе ба загъта [Сатана]:

— Нæййес син,— зæгъгæ,— уотæ номæй фæстæмæ: Ацæмæзи æртæ фурти.

Æма сæ нарти адæм уотæ хонун байдæдтонцæ.

Нур дæр ма Дигори сæ хабар кувди (медæгæ) баизадæй: «Ацæ-тæ Агундæй ци бони фарнæй æрхудтонцæ, йеци бони фарнæ уæ уæд»,— кизгæ ка 'рветуй, йетæ уотæ ковунцæ.

111. Аци фурт мингий Ацæмæз æма Æнзорай фурт

Æнзорай фурт хуарз лæг адтæй, 'ма йин æртæ кизги адтæй. И æргæ кизгемæн æ тургъи медæгæ тумбул дорæй адтæй мæсут. Гъе 'ма тумбул дортæбæл сæ басмухъти иссæуионцæ 'ма къæразгæбæл ба-

хезионцæ, æндæер ин дуар н' адтæй. Æма син уæхæн айдæнæ адтæй, 'ма, зæнкæ цидæер 'ма кæмидæер адтæй, уони дзи уидтонцæ. Корæг сæ адтæй аллирдигæй, 'ма йин лæгмæ ка кумдта? Нæхуæдтæ нæхецæн иссердзинан, зæгъгæ, 'ма мæсути бадтæнцæ.

Еу бон ку адтæй, уæд æмбесбон иссæй, 'ма Æнзорай фуртæн æ зæрди æрифтудæй, цауæни ку фæццæуинæ, зæгъгæ, йести æхсæвæер ку рамаринæ. Уæллæй имæ æ кизгуттæ кастæнцæ 'ма йибæл сæ гъæ-лæсидзаг ниххæл-хæл кодтонцæ. И лæг ка 'дтæй, уомæ гъигæ фæкка-стæй йе, 'ма загъта:

— Гъæ, уæлæ гаццатæ! Æз абони уалæнгæ ходдуйнаг ку н' ад-тæн, уæд мæбæл сумах куд ходетæ?

Фæххилæ кодта, уæдта сæмæ нецибал исдзурдта 'ма фæццæуй. Цæун байдæдта, 'ма йин еу рауæн фæлгæсæн туппур адтæй 'ма уой сæрмæ исхизтæй. Кæсæнцæстæ исласта 'ма фæккастæй 'ма будури астæу еу сау æндæерг рауидта. Кæсун имæ байдæдта 'ма дес кæнуй, нури уалæнгæ йеци будури ку некæд неци адтæй, уæд йе циуавæер æй, зæгъгæ,— хуццу мин фонс æрхаста дууæизæриастæу!

Кæсун имæ байдæдта, æма æ бæх тæрхъоси асæ, æхуæдæгга биццеуи асæ, уæхæн иссæуй 'ма йимæ исхъæртгæй 'ма йин раарфæ кодта, дæ бон хуарз, зæгъгæ, 'ма фæццæуй.

Йе дæр имæ дзоруй:

— Раздæхæ фæстæмæ!

Йе ба загъта:

— Æхсидзгæ гъуддаг мæ йес, 'ма дæ кæд нецæмæн гъæун, уæд мæ ма 'здахæ!

Йе дæр бæхбæл æхе багæлста 'ма йимæ бахæццæ 'й 'ма йимæ дзоруй:

— Æрдавæ де 'донæ!

— Ци кæнис ме 'донæй?

— Хуццу дæ мæнæн фондæн равардта.

Загъта йе дæр:

— Биццеу ку дæн, ду ба зæронд лæг ку дæ, 'ма мæ ку бафхуæ-рай, уæд дин ходдуйнаг нæ уодзæнæй?

Йе ба йин загъта:

— Мæнæ мæ фæсабæрцæмæ æрбахезæ, де 'фхуæрдтитæ 'ма æн-дæрти сагбæс ма кæнæ, 'ма дæ, кумæ гъæуа, уордæмæ бахъæргун кæндзæнæн.

Нæбал имæ фæккастæй, 'ма тæрхъоси асæ бæх дзоргъагæнтæ фæццæуй. Йе дæр æ бæх ниццæфтæ кодта 'ма 'й фæстеггæй иссурдта 'ма 'й бæхæй искъуæрдта 'ма тæрхъоси асæ бæх æ дзоргъа дæр нæ ниууагъта. Никкидæер Æнзорай фурт æ бæхи ниххæфттитæ кодта; еуæрдигæй дæр, иннердигæй дæр имæ æхе батæруй, 'ма йин æзмæл-гæ дæр нæ кæнуй.

Зæгъуй йин:

— Ци кæнис, лæхъуæн ку дæн, 'ма мæ цæмæн æфхуæрис?

Ку не 'змалдæй, уæд имæ æркастæй, 'ма 'й ку нæбал уагъта Æнзорай фурт, уæд æй тæрхъоси асæ бæхæй искъуæрдта 'ма 'й бæхæй рагæлста, æхуæдæг ба 'й æхси дудагъæй нилхъивта, нæ къохæй бавналгæ æма æнæ бæхæй æрхезгæ. Уæд æ ходæ фелваста 'ма йин ковун байдæдта:

— Æз, цидæр изæд дæ, цидæр идауæг,— дæ мадæ, дæ фиди иуазæг!

Æма йе дæр йе 'хсæ исиста:

— Изæд дæр нæ дæн, идауæг дæр нæ дæн, мæгур лæг дæн, 'ма мæ мæ надбæл [цæун] цæмæннаæ уадзис?

Фæ-'й-уагъдта 'ма фæццæуй. Æнзорай фурт фестадæй 'ма сагъæс кæнуй: «Нур мæ мæ фудбони кизгуттæ уинунцæ, 'ма син ци зæгъдзæнæн? Ка мæ бафхуардта, уой ку нæ зонун!» Æма æ фæсте уайун байдæдта 'ма йимæ дзоруй:

— Фæ-ммæмæ-лæууæ еумæнкъæй!

Йе дæр имæ дзоруй:

— Ку нæ мæ евдæлуй, тагъд ку кæнун, 'ма мæ цæмæн нæ рауадзис?

Йе ба йимæ дзурдта:

— Корун ди, айдагъ дууæ дзурдемæ ма фæллæууæ!

Ис-æй-æйафта 'ма дзоруй:

— Кæмæй дæ, кумæ цæуис? Ци 'хсидзгæ гъуддаг кæнис, уой мин зæгъæ!

Йе ба загъта:

— Æз дæн Аци фурт минги Ацæмæз. Мæ гъуддаг ба 'й: цæун, Æнзорати минги Æнзорæн æртæ кизги сæрггати бадунцæ, 'ма мæмæ уонæй кæд йесге фæрразæнгард уидæ.

Загъта [Æнзорай фурт]:

— Дæ амонд дин æдта хуцау хуарз искæнæд!

Æхе фæййеуварс кодта 'ма уайун байдæдта Æнзорати минги Æнзор æма уомæй æхе фæрраздæр кодта сæхемæ. Нихъхъæрттæй 'ма, ку фæммедæг æй, уæд æ сæр ниллæгдæр, йе онтæ бæрзонддæр, уотемæй имæ сæргтагæй æ кизгуттæ ракастæнцæ. Дзурдтонцæ йимæ:

— Ку дин загътан, нур ба дæу ка бафхуардта, уой мах дæр æрий-йафдзинан, ма йибæл хурмæ кæнæ!

Йе дæр бацудæй медæмæ. Уалинги схъæрттæй Аци фурт минги Ацæмæз дæр, бæхбæттæнбæл æ бæх бабаста; цалдæн иуазæгдонæмæ цудæй, уалдæн æ фæсте кæсунцæ кизгуттæ 'ма йибæл нивтæ ракарстонцæ, дарæсæн ци гъудæй, уобæл. И æхсæвæй хуарз исиуазæг кодта Æнзорати минги Æнзор, æндæмæ ба йимæ нæ рацудæй. Кизгуттæй дæр алке æ дарæс æ къахæй æ къохмæ рацæттæ кодта. Ку фæббон æй сæумæ, уæд ин сæ æрæрвистонцæ 'ма йин загътонцæ, гъе, уонæй дæ аккаг ка 'й, йе дæу фæууæд, иннети ба фæстæмæ сирветæ, зæгъгæ.

Ра-сæ-'взурста, 'ма хестæри дзауматæ, æхецæн куд дзæбæх, уотæ разиндтæнцæ, иннети ба фæстæмæ рарвиста. Æр-имæ-'рвистонцæ:

— Ирæдæн нин ци унаффæ кæнис? Ирæди унаффæ нæжуæдтæ кæнæн; кæд дæ нифс хæссис, уæд арази ан, дæ нифс ку нæ хæссай, уæдта дæ хæдзарæ агорæ!

Ра-йимæ-'рвистонцæ:

— Нæ фиди æфжуæрдæн нин фиццагидæр мин соми куд бафедай, не 'рæдæн ба сæдæ саги.

Исарази æй. Æнгъуд ин искодтонцæ. Йеци сахат æ дзиппæй исиста мин соми. Йеци сахатбæл уæдта фæццудæй æма сæдæ саги æртардта æма син сæ сæ тургъи баскъардта. Æнгъуд ин равардтонцæ, æнгъуди бонмæ куд иссæуай 'ма дæ бинонтæ куд фæххонай, зæгъгæ, уобæл.

Аци фурт минги Ацæмæзбæл нарти адæм тæрхæнттæ кæнун баидæдтонцæ:

— Аци фурт цауæни рандæ 'й 'ма некæмибал зиннуй, 'ма йимæ агорунмæ цæун гъæуй!

Уотæ куд дзурдтонцæ, уотæ ба Ацæмæз нихъхъæрттæй, 'ма нарти адæмæн арфæ ку ракæнинæ, зæгъгæ, 'ма сæмæ фездахтæй.

— Уе 'зæр хуарз, нарти хестæр адæм,— зæгъгæ, син разагъта.

Йетæ дæр ин:

— Æгас нæмæ цо! Мах ба дин уосæ корун унаффæ ку кодтан 'ма дæмæ агорунмæ дæр цæунмæ ку гъавтан.

Йе ба загъта:

— Киндзхонæй мæ уæ хуарзæнкæ фæууæд! Иннæ абони дзурд бафтудгон, 'ма мæ уæ хуарзæнкæ уæд!

Иннæ аци афони фæццудæнцæ нарти адæм 'ма 'й [киндзи] æрхудтонцæ.

XXXIII. АХСÆРТÆГГАТÆ АМÆ БОРАТЫ 'ХСАН ТОХ

112. Сослан æмæ Уырымæг

Иу бон куы уыди, уæд Сослан æмæ Уырымæг сæ бæхтыл сбад-тысты æмæ цæуын байдыдтой хæтæны. Афтамæй Азны быдырмæ ныщыдысты. Азны æртæ лæшпуйы сыл æрбамбæлдысты æмæ сыл фæхъæр кодтой, фæлæ сæ хъæры дымгæ дардмæ фæхаста. Стæй сæ бафарстой:

— Цæй тыххæй ныл хъæр кæнут! Цæуылнæ нæ уадзут фæндагы?

Азны лæшпутæ загътой:

— Ай мах бæстæ у!

— Мах нæртон адæм стæм, фæндагыл цæуæм, æмæ нæ цæуылнæ уадзут? — загътой нарт.

— Мах уæдæ нæртон адæм куы агурæм: нæ фыды хъалон нын цæуылнæ кæнут?

— Уæ фыды хъалон цы уыди? — загътой нарт.

— Нæ фыды хъалон: карк кæмæ и — сæдæ карчы, фыс кæмæ и — сæдæ фысы, хъуг кæмæ и — сæдæ хъуджы, гал кæмæ и — сæдæ галы, бæх кæмæ и — сæдæ бæхы, бындзы сæры магъзæй зилгæ к'оппайыдзаг, хуысар хъуымацы сыгъдонæй бæтманыдзаг, царвæй физонæггаг, Тутыры гуырæ дыууæ галы, залгъæдæй сын — æфсондз. Уыдон нын куы нæ ссарат, уæд уæ хъæухаст ракæндзыстæм.

Фæстæмæ нарт æнкъардæй раздæхтысты сæ хæдзæрттæм, хъæумæ æрбацыдысты æмæ ныхасы æрбадтысты. Хъæуы сæ бафарстой:

— Æнкъардæй цæмæн æрбацыдыстут?

— Фæндагыл фæцæйцыдыстæм, æмæ нын Азны æртæ фырты нæ сæртæ лыг кодтой, хъалон нын цæуылнæ дæттут, зæгъгæ. Ныр нæ сæфт æрцыди, æмæ фæлидзæм, кæм ссардзыстæм мах уыдон.

Стæй Уырымæг загъта:

— Æз Сатанайы бафæрсон, уый сын кæд исты хос скæнид.

Ссыди йæ хæдзармæ, бандоныл йæхи æнкъардæй æруагъта.

— Цы кæныс, нæ зæронд лæг, цæуыл æнкъард дæ? — бафарста Сатана.

Уый йын загъта:

— Мах, Æхсæртæггаты фос фæкæнæм, зæгъгæ, ацыдыстæм, æмæ ныл Азны æртæ фырты сæмбæлдысты æмæ нын загътой: «Нæ фыды хъалон цæмæн нæ кæнут». Нартæн ныр сæфынæй йедтæмæ хос нал и, куы нæ фæлидзой, уæд.

Сатана йын загъта:

— Донбеттыртæм лæшпу радтон, æмæ сын уый куы ницы хос скæна, уæд никæй бон суыдзæн.

Стæй Сатана Донбеттыртæм фæцыди æмæ сын загъта:

— Æз уæм цы лæшпу радтон, уый парвитут, кæд истæмæн бæззы, кæнæ нарт сæфынц.

Стæй рахуыдта лæшпуйы. Асана, Уырымæджы фырт,— йæ ном уыдис. Афыди хæцынмæ лæшпу æмæ æртæйы дæр, Азны фыртты, амардта æмæ сæ дзауматæ сын йемæ бахаста. Уалынджы нарт сæ бынаты базадысты.

Асана фыдгæнæг уыди æмæ нæ уагъта Бориаты цæрын. Нард гал куы уыди, уæд-иу æй ныргæвста, нард бæх сæм куы уыди, уæд ууыл фæбадти. Уæларв Куырдалæгонмæ та куырда ахуыр уыди, æмæ бирæ фос Куырдалæгонæн ныббастой Бориатæ, ай нын амар, зæгъгæ.

— Амæн марæн нæй,— загъта Куырдалæгон, фæлæ сын авд ивазны уæрм скъахын кодта йæ куырдадзы фарсмæ; уæрмы сæрыл урс бинаг байтыдтой, æмæ уым Асана ныххауди, куырды куыст куы кодта, уæд, Бориатæ йæ уæрмы фидар нымбæрттой.

Стæй Æхснæртæггатæ йæ агурын байдыдтой, æфсæн лæдзджытæ æмæ æфсæн æрчыитæ сæ уæлæ, афтæмæй. Кæм æй ссардгаиккой? Æхснæртæггатæ сæ хæдзармæ куы æрцыдысты, уæд сæ Сатана бафарста:

— Никуы арут?

— Нæй.

Уыйфæстæ сæ Бориатæ бахуыдтой æмæ сын минас кæнын кодтой. Сырдон та, Æхснæртæггаты æфсымæр, ныхасы бабадти æмæ загъта:

— Ай диссаг! Сæ хуыздæр сын амардтой, ныр сæ хæдзармæ бацыдысты, æмæ сын минас кæнын кæнынц.

Сосланæн Уадæхсин йæ лымæн уыди æмæ йын йæ хъусы адзырдта Сырдоны ныхæстæ. Стæй Сослан сыстади æмæ загъта:

— Ацæуын афон дæр нын у, æмæ фæцæуæм нæ хæдзæртæм.

Афыдысты, фæлидзын сфæнд кодтой. Сæ хо Агуындæ Бориаты ус уыди. Уый сын загъта:

— Ма фæлидзут, туг донæй æхсад вæййы, æмæ бафиддзыстæм уæ туг!

Стæй сæ хойæн загътой:

— Бориаты хæрæг дыл слиуырæд, куы нæ нæ бауромай, уæд!

Йæхæдæг мæсыджы сæрмæ фæцæйцыди, хæрæг дæр йæ фæстæ. Стæй уый дæр сæ ралгыста:

— Авд азы уæ кæрдаг кард ма кæрдæд, уæ уайаг бæх мауал æр-уайæд, кæмæ фæцæуат, уый фыдæх ссарут. Авд азы уæм йæ дзыхæй Канцы сæр Хуæндон куыд нæ сдзура!

Канцы сæр Хуæндон-æлдармæ та лидзгæ кодтой. Фæлыгъдысты. Иу аз сыл рацыди, æлдар сæм йæ дзыхæй не сдзырдта. Стæй иу лæг хист кодта æмæ дугъ уагъта. Сосланы та уырдыгъстæг бахуыдта. Иу

лæг гал æргæвста æмæ Сосланæй кард ракуырдат; кард нæ ныккарста, æмæ йын æй ашпæрста. Сослан йæ цæссыгтæ æркадта. Æхснæртæгтатæ дæр сæ бæх уыцы дугы арвыстой, æмæ нæ æрбауади, фæстæ баззæди.

Авд азы куы ацыди, уæд се 'лгыст дæр фæци.

Иу бон куы уыди, уæд иу лæг хист кодта; афтæмæй та Сослан йæ кард радта гал æргæвдæгмæ æмæ йын загъта:

— Зыст æй ма æрбариуыгъ!

Фæлæ лæг тынг æрбариуыгъта æмæ галы хурх ахауын кодта æмæ йæхи уæрджытæ дæр. Уæд Сослан бахудти. Лæг ын загъта:

— Цæуыл мæ амардтай?

— Куы дын загътон: æгæр æй ма æрбауадз! — загъта Сослан. Дугы дæр та сæ бæх арвыстой æмæ йын бафæдзæхстой:

— Æртæ боны сæ раздæр рауадз.

Æртæ боны сæ раздæр рауагъта, стæй сæ расырдат æмæ, кæй куыд æййæфта, афтæ сын сæ к'убæлтæ ск'уыдтæ кодта æмæ йæ хæдæг æрбацыди.

Бахудти та Сослан, ссыди æмæ куырдадзы йæ цæстысыгæй йæ цирхъ ссысдат. Стæй афтæ зæгъы:

— Дæ лæх Сосланы мæрдтæ бахæрæнт! Кæд ды [Хуæндон-æлдар] ма мæм ацы хатт нæ сдзурай, æз дын ацы цирхъ дæ сырх бæрзæйыл куы нæ равзарон!

Кард хъæстарæгыл æрæвзæрста, æмæ йæ дыгууæ ахауын кодта к'уыдыримæ. Иу лæшпу йæ цуры уыди æмæ бацыд æмæ загъта æлдарæн, кæй фехъуыста Сосланæй, уый. Æлдар адæмыл ныхъхъæр кæнын кодта: «Ахсæв нæ уазджытæ хынцгæ кæнын, æмæ нуæст, хойраг хæссут, галтæ æргæвдут!»

Стæй æрбахуыдта Æхснæртæгтаты æмæ сын загъта:

— Уæ зæрдæ мыл ма худæд: авд азы уæм мæ дзыхæй не сдзырдтон, æлгыст кæй уыдыстут, уый тыххæй; ныр мæ цы курут, уый мын зæгъут.

Уыдон загътой:

— Иу адæмы к'орд нæ хъæуы, æмæ нын ратт.

Уый сын загъта:

— Райсом, йæ зæрдæ бæхыл чи дары уе 'ртæйæ, уый йæ бæхыл сбадæд, æмæ уартæ быдыры иу обау, æмæ уымæн йæ дуар йæ зæвæтæй цæвæд, уæд байгом уыдзæн, йæхæдæг лидзæд, фæстæмæ ма фæкæсæд; уæд уым адæм уыдзæн.

Уырызмæг йæ бæхыл сбадти райсом æмæ дуар ныццафта; уырдыгæй адæм лæсын байдыдтой, æмæ быдыртæ байдзаг сты.

— Ныр адонæн цы кæнæм, сæ нымæц сын куы нæ ссардзыстæм,— загътой нарт,— сæ нымæц сын куы нæ ссарæм, уæд нын æххуыс нæ фæуыдзысты.

Стæй Уырызмæг йæ хæдзармæ рацыди æмæ йæ усæн загъта:

— Æфсады нымæцæн хос нæ арын.

— Æз ссардзынæн,— загъта уый.

Æмæ бахуыдта æртыкъахыг хæлаф æмæ йæ дурыл байтыдта. Райсомæй Сырдон бацыди æмæ дис кодта: «Æхснаæртæггатаен дысон-
бонмæ сæ æфсæдты æхсæн куы фæхаттæн æмæ сæдæ сæдæйы æмæ
æртæ сæдæ сæ уæлдай, фæлæ æртыкъахыг лæг куы нæ федтон».

Уæд базыдтой сæ æфсæдты нымæц, æфсæдтæ уыдон баисты.

Уырымæг уæд загъта:

— Фыццагдæр йæ тырыса чи ныссадза Бориаты хæдзары сæр,
уымæн мæ ус Сатанайы дæр ратдзынæн.

Уæд бацыдысты, иу лæг раздæр, стæй уый фæстæ дыккаг, Уы-
рымæг æртыккаг. Сатана уыцы фæнд базыдта æмæ фæтарсти, искæй
хай куы фæуа. Хæдзары сæрæй сæм касти æмæ хуыцаумæ скуывта:

— О хуыцау, мæ хуыцау! Фыццаг цæмæй амæла!

Афтæмæй фæцæф и фыццаг æмæ амарди. Дыккаг раздæр фæци
æмæ фæцæуы, йæ тырыса йæ къухы. Сатана та ногæй хуыцаумæ
скуывта, æмæ та уый дæр мард фæци. Æртыккаг Уырымæг йæхæ-
дæг уыд, æмæ бацыди æмæ Бориаты хæдзарыл тырыса æрсагъта.
Афтæмæй йæ ус йæхицæн базади.

Бориаты фæцагътой, ныххæлиу сæ кодтой, æмæ та нарт сæ бы-
натмæ æрцыдысты æмæ бацардысты уым, ныр дæр цæрынц.

Уыдон æрцыдмæ хорзæй цæрут.

113. Уырымæг йæ лæппуйы туг куыд райста

Нарты Уырымæг куы базæронд и, уæд ыл Буртæ æмæ Борæтæ
марынвæнд скодтой. Шы аипп æм æрхастаиккой, уый нæ зыдтой.
Уышы рæстæджы афтæ уыд: æнæ аипп æрхæстгæйæ лæгæн марæн
нæ уыди.

Уыдон фæнд кодтой æмæ иу фæнд æрхъуыды кодтой: иу лæп-
пу ма йын и, æмæ фыдджæг æуый амарæм.

Уый дын сæм хорз фæзынди. Лæппуйы рамардтой, йæ сæр ын
ракодтой æмæ йæ кауы мыхыл ныссагътой. Кæрæжийæн загътой:

— Гъе ныр ауыл милæрывæрдау хъазæм. Уырымæг шæужени,
æмæ йын зæгъжыстæм: «Гъе ныр кæд æуый æхсыс, кæннод дын дæ-
хи дæр марджыстæм».

Сæры къуыдырыл Борæтæ æмæ Буртæ кæнынч топшæвзарæн.

Уырымæг æршæйшыд: балшы уыд. Топпы хъæр æгæр куы шыди,
уæд йæ бæхы тынг рауагъта, чидæр нæм тыхгæнæг æршыди, æмæ мæ-
нæн худинаг у, куы нæ жы фæуон [зæгъгæ], топпы хъæрма æрба-
скъæрдта. Буртæ æмæ йæ Борæтæ куы ауыдтой, уæд загътой:

— Тагъд дæ бæхæй рахиз, æндæра дын дæхи дæр марæм!

Уырымæджы шы бон и? Шæрдæг рагæпп кодта йæ бæхæй. Йæ
мигæнæн фелвасы. «Мæ лæппу, кæд æмæ дын дæ туг райсжынæн,
уæд де 'рфугытæ фетынг кæн, æмæ дæ дыууæ æрфыджы 'хсæн мæ
нæмыг шы сæмбæла. Уæд æй æуымæй базонджынæн».

Æрмидаргæйæ фæлæууыд йæ лæппуйы ныхмæ милмæ. Лæппу

йе' рфгуйтæ фетынг кодта. Уырымæг æй фехста, æмæ дыууæ 'рфы-джы 'хсæн сымбæлд.

Уырымæг уырдыгæй ашыди æмæ йæ бандоныл мæштæй æрбадти. Бандоны к'æхтæ сьджыты сæ рæбынмæ аныхстысты — уымæй зыдтой йæ мæшты.

Сатана йæм фæлиуыры:

— Мæ зæронд лæг, маштæй дын нал у. Дæ зæронд сæр ныффи-дар кæ. Дæ зонд, де 'взагæй машы фæхъадджын уа, æмæ дæ туг райсжынæ, дæ машт æуымæй ссæужени.

Уырымæг дæр йæ мидзæрды ажырдта: «Шæй, мæ усы коммæ бакæсон æмæ мæ туг исыны фæдыл азилон. Кæфтысæр Хуыйæндонæн бирæ æфсæдтæ и, æмæ уымæн балæгтад кæнон, æмæ мын кæд раттид æфсæдтæ».

Æппындæр нал æрбадт æмæ ныччыд Кæфтысæр Хуыйæндонмæ. Иу х'ысыны зæронд скодта. Башæуы йæ размæ æмæ йын ныллæгæй зæгъы:

— Æз дæн мæгуыр лæг. Дæн фиййауæн хорз лæг. Хонынч дын бирæ жуттæ, æмæ мæ кæд бакхуырчис дæ удыбæсты тыххæй х'омгæс. Кæфтысæр Хуыйæндон удыбæстæджын лæг уыд.

— Ашыт, гъæуымæн æмæ йын йæ х'ысыны зæронд райсут, жæ-бæхдæр дарæс ыл скæнут æмæ йæм раттут мæ х'омтæ.

Акодтой йæ искæйуæттæ, дарæс ыл скодтой. Радтой йæм сæ х'омтæ.

Уырымæг мæгуыржинадæй ныллæуыд х'омгæс. Æзæр куы 'рыскъæры, уæд Хуыйæндонæн сæркувгæйæ «де 'зæр хорз» журы. Рагсом куы сысты, гъе уæд дæр ын «дæ рагсом хорз» журы. Хуыйæндон æм æппындæр йæ жыхæй нæ журы. Уырымæг бæргæ мæшты кæны, фæлæ йæ бон зæгъын шы ваййы!

Фæхызта афтæмæй афæж х'омтæ. Йæ афонмæ ма х'уыд æртæ боны. Æрыскъæры сæ мæштыйæ. Иу стур ахызт фосæй фæсфæд. Иу тымбыл дур фелвæста, стурыл æй фехста. Стурыл сæмбæлд æмæ ин-нæрдыгæй йæ фарсæй дур агæшп ласта. Æркаст æм бæстонæй. Разынд болат æфсæйнаг. Йæхишæн загъта: «Шæй, ай уал жæбæх у, Куырдалæгонæн жы шилхъ саразын кæнжынæн».

Æзæры йæ йемæ рахаста. Куырдалæгоныл баздæхти æмæ йын загъта:

— Амæй мын шилхъ сараз рагсоммæ.

Куырдалæгон æм куы 'ркасти, уæд ын загъта:

— Рагсоммæ дын нæ уыжен, фæлæ дын сом изæрмæ шæттæ уыжен.

Уырымæг æм бажуры:

— Гъе ныр мын жы иу туас рашæгъд, ме 'рч'ытæ фехæлдысты.

Куырдалæгон жы иу гыччыл ралыг кодта æмæ йын жы туас ашарæзта. Уырымæг рашыдис. Дыккаг изæр ыл æршыди:

— Нæма у мæ мигæнæн шæттæ?

— Шæттæ дын у,— загъта Куырдалæгон. Æндæр æфсæйнаг шилхъ æм æрдафта. Уырыззмæгмæ йæ радта. Уырыззмæг æй айста æмæ йæ туас фелвæста. Шилхъы йæ ауагъта, æмæ туас йæ мидæг алиуырда.

Уырыззмæг фæхъæр кодта:

— Ашы, кæйдæр хæрæг! Ды мæ ма 'тгыгæл хъомгæс. Æз дæн нарты Уырыззмæг, æмæ ды мæ шилхъ куыд ивддзаг кæныс?

Куырдалæгон дæр фæджих и. Фæзылд фæстæмæ æмæ йын йæхиуон æрдафта. Ныгчыд, йæ фос ныскъæрдта Уырыззмæг. Йæхæдæг рашыд. Йæ шилхъ сигæшыл ссы Уырыззмæг æмæ йæхишæн журы: «Дæ лæх дæ мæрдтæ, Кæфтысæр Хуыйæндон! Нарты Уырыззмæг дын афæжæй-афæжмæ хъомгæс шæуы. Æзæр дын „де 'зæр хорз" кæны, рагсомы— „дæ рагсом хорз". Ды йын дæ жыхæй салам никуы загътай. Æз дын ашы шилхъæй дæ сæр дæ жоныгъыл куы нæ ракæнон!»

Йæ искæйуæлтæ йæм хъуыстой, ссæуынч Хуыйæндонмæ æмæ йын ражурынч:

— Дæ хъомгæс, шилхъ сгæйæ, жырда: «Æз дæн нарты Уырыззмæг, афæжæй-афæжмæ дæ хъомтæ хизын, ал' изæр æмæ ал' райсом дын „де 'зæр хорз" æмæ „дæ рагсом хорз" фæжырдатон, æмæ мæм ды дæ жыхæй никуы сжырда. Ныр дын ашы шилхъæй хъуамæ дæ сæр йæ жоныгъыл ныллыг кæнон».

Хуыйæндон сын загъта:

— Ашыт æмæ мæм æй тагъд рахæдджæ кæнут. Чи зоны, æшæг у. Уæд жы фæшам дæн æмæ ма йын лæггад уæддæр бакæнон.

Уырыззмæджы фæкæнынч. Кæфтысæр Хуыйæндон æм былæй кæсы æмæ йæ базыдта йæ хуызæй. Уасинаей йæм йæхи раппæрста, йæ размæ башæуы, йæ худ ын сисы æмæ йын зæгъы:

— Ныббар мын, нишы базыдтон, æмæ мын дæ хуышауы тыххæй ныббар.

Уырыззмæгæн йæ къухыл ныххæшы, афтæмæй йæ йæ хæжармæ скæны. Фæрсы йæ:

— Раст мын ражур, шы уынгæджы фæдæ! Шы дæ хъæуы мæннæй?

Уырыззмæг ын ражуры:

— Мæ лæппуы мын ме 'рвадæлтæ амардтой, йæ сæр ын милæ сывæрдтой, æмæ йæ мæхæдæг мил æхст фæкодтон. Мæхæдæг уыдонæн нишы ракæнжынаен æмæ дæ курын иуцъус лæппутæ.

Уый йын загъта:

— Æмæ уый тыххæй дæхишæн фыдæбон шæмæн уынын кодтай?

Йæ лæггадгæнджытæм ажурæ Кæфтысæр Хуыйæндон:

— Уырыззмæджы акæнут. Хорз дарæс ын йемæ ахæссут. Найынмæ йæ ныккæнут. Хæрз над æй ныккæнут, стæй йæ мæнмæ ракæнут.

Æхсæвы йын хорз æхсæвæр сарæзтой, æмæ Кæфтысæр Хуыйæндон журы:

— Рагсом раст куы кæнай, уæд дæ бæхыл куы сбадай, уæд размæ скъæр, фæстæмæ æппындæр ма фæкæс, кæннод дæ фæдыл ме 'фсæдтæ нæ ашæужысты.

Рагсомы дын Уырызмæджы сарæзтой. Куыд ын загъта, афтæ бæх скъæрын байдыдта. Бирæтæ йæ куы фескъæрдта, уæд йæ зæрдæйы агъуды кодта: «Сайгæ, миййаг, мæ ма фæкæна, уæд ма бæх та шæуыл марын?»

Фæстæмæ фæкаст: быдыртæ байжаг сты бæхджын æмæ фистæгæй.

Уырызмæджы куы 'рбайæфтой, уæд ын зæгъынч:

— Шæмæн нæ фæсайдтай? Куыд тагъд фæкастæ фæстæмæ? Æфсæдтæн сæ дæсæм хай дæр куы нæ рашыд.

Уырызмæг сын загъта:

— Æмæ æз кæй баджиз дардтон? Кæд шыдысты, уæд мæн ноджыдæр фылдæр хъуыд.

Æфсæдтæ йын зæгъынч:

— Махæн уæгъды рашæуæн нæй. Мах стæм иу мæсыджы æмæ иу галуаны. Кæд искуы сæр бахъæуа, гъе уæд байгом уыжен нæ дуар, æндæр нæ. Стæй нæ разæй шæуæг фæстæмæ куы фæкæса, уæд та дуар йæхи ахгæны, æмæ, мидæгæй чи баззайы, уыдонæн рашæуæн нал вæййы.

Уырызмæг зæгъы:

— Уышы хъуыддаг æз нæ базыдтон, фæлæ, табу хуышауæн, мæн шæмæн хъæут, æгъгъæл дæн, уый фаг уыжыстæм.

Уырдыгæй дын рашæуынч, æмæ йын фæндагыл зæгъынч æфсæдтæ:

— Гъе ныр махæн нæ хæсты хабар афтæ у, æмæ йæ куы суынæм уышы хæшæгы, уæд нæ бæхджынтæ иууылдæр аскъæрæм. Раздæр кауы дуар чи нæччæва, уымæн хъуамæ балæвар кæнай дæ усы, уый фæстæ чи ныччæва, уымæн та — дæ бæхы. Стæй хæшт уыжен.

Уырызмæг сæ фæлваргæ ракодта сæ бæхтæ скъæрынæй, æмæ жы æртæйы бæхы йæ бæх не 'ййæфта.

Ныр ууыл бахъынцъым: «Мæ туг ма фæнды райсон, фæнды ма, уæддæр мын мæ усы кæнджысты, бæхыл бæргæ нæ мæт кæнын». Ууыл хъынцъымгæнгæ рашæуы æмæ йæ зæрдæйы хъуыды байдайы: «Шы саразон, куыд бакæнон?» Куыддæртæй æрхъуыды кодта: «Шæй, ахсæв уал ме 'фсæдты бамбæхсон, ныччæуон æмæ мæ ус Сатанайы бафæрсон. Стæй сæм рагсом сыздæхон æмæ сæ ныккæнон».

Æфсæдтæн ражурты:

— Сымах уал мын ам æрынчайут. Æз уæ мæ бинонтæн базонын кæнон.

Уыдон дæр зæгъынч:

— Ашу, мах æрынчайжыстæм.

Уырызмæг æршыды йæ хæжармæ æмæ мæштыйæ æрбадт. Сатана йæм фæлиуыры æмæ йын зæгъы:

— Шы кæныс, зæронд лæг?

Уырымæг ын ражурь:

— Шы ма кæнон! Æфсæдтæ бæргæ ссардон, фæлæ сæ раздæр кауы дуар чи ныччæва, уый мын дæу куры. Уый фæстæ чи æрхæдджæ уа, уый та мæ бæх куры. Бæхыл бæргæ нæ мæт кæнын. Фæндагыл фæфæлвæрдтон, æмæ жы æртæйы мæ бæх æппын нæ аййæфта. Æмæ уымæн куыд бакæнон?

— Уымæй мын æппындæр ма фæтæрс, зæронд лæг! Уыдонæн дын æз схос кæнджынæн.

— Гъе æмæ ма иу хъуыддаг дæр нæ зоньн, ме 'фсæдтæ фылдæр сты æви Буртæ æмæ Борæтæ.

Сатана бажурь:

— Уымæй дæр мын ма фæтæрс. Рагсом дын æй бонæй базоньн кæнжынæн.

Сатана дын хуыйыныл абадти, æртык'гах хæлаф бахуыдта æмæ йæ рагсом боньрдæм мæсыджы к'уулы ачауыг'та.

Нартæн Сырдон хæйрæг уыди. Æхсæвы Уырымæджы æфсæдты баньмадта. Нарты мæсыджы [фæс] к'уултыл æршæуы, хæлафмæ скасти æмæ зæгъы:

— Оу, мæнæ диссæгтæ! Сæдæ сæдæ Буртæ æмæ Борæтæ сты. Дыууæ уыдон бæрш Уырымæджы 'фсад, æмæ жы уыдонæй æртык'гахыг лæг никæй фæдон. Ашы æртык'гахыг хæлаф Сатанайы кæмæн хъуыди?!

Сатана сусæгæй хъахъхъæдта, чи шы зæгъы.

Уырымæгмæ дын фездæхти æмæ йæм бажурь:

— Шæугæ, зæронд лæг, де 'фсæдтæм: Буртæ æмæ Борæтæй дыууæ бæршдæр сты.

Уырымæг дын фæлиуыры, йе 'фсæдтыл ныхъхъæр кæны:

— Рашыг, шæуын афон у!

Сатана дуармæ ныллæууыди. Раск'æрынч уышы æртæ бæхджыны. Сæ фæдыл Уырымæг. Сатана дын зæгъы:

— Не сфæлдисон Уасджырджы! Æртæ фыдджæг барæджы æртæ дæр шы ахауонч. Сæ удæн куыд нишы уа, æмæ Уырымæг сæ разæй шы фæуа. Æуышы амонды мæ бафтау.

Куыд загъта, афтæ æртæ дæр ахаудтой. Кауы дуармæ Уырымæг йæхæдæг æрразæй, кауы дуар дын ныт'т'тæшп ласта, кауы дуар фегом ис.

Æфсæдтæ ныччавтой Буртæ æмæ Борæты. Кæйдæриддæр бынаты баййæфтой, гыччыл æмæ усы йедтæмæ, иу дæр жы нал ныуагътой.

114. Бориатæ æмæ Æхсæртæгтæ [Айсанайы мæлæт]

Бориатæ æма Æхсæртæгтæ дууæ мутгаги адтæнцæ æма сæ райдайæнæй дæр сæ кæрæдземæ ба гегæгæнгæ цудæнцæ.

И дууæ мутгагæй хуцау кæрæдземæ фæггæгæ кæнун кодта 'ма тогæй тог æхсæнгæ цудæнцæ; бафæдауионцæ, кæрæдземæй йенцег-

тæ исхæссионцæ; каййес-æхсæнтæ дæр бакæнионцæ тогбæл, уæдта бабæй нæуæгæй кæрæдземæ бавналионцæ 'ма уотемæй сæ кæрæдзей фид хуардтонцæ, кæрæдзей ирæзун нæ уагътонцæ.

Бориатæ адæмæй фулдæр адтæнцæ; Æхсæртæггатаæ ба, кæд сæрæй уойбæрцæбæл ивуд н' адтæнцæ, уæддæр æхсарæй ба уайагдæр адтанцæ 'ма син фудбæнтæ уинун кодтонцæ.

Еу кæми адгæй, уоми Бориати кæстæртæй еу, Курдалæгон, Уорæзмæги фурти Айсанай йенцег хаста.

И биццеу ку рагъомбæл æй, уæд Бориатæн æзнаггадæ кæнун радæдта, 'ма йибæл йетæ дæр рамаруни фæндæ искодтонцæ, фал æй равги нæ ирдтонцæ, Курдалæгон син æй нæ лæвардта.

Уæд Бориатæ Курдалæгонмæ сæ кæлмон æвзаг исластонцæ 'ма 'й басайдтонцæ.

Айсана ба йе схæссæги уотæ берæ уарзта 'ма, сæумæ ку фести-дæ, уæд Курдалæгонмæ æ курдбадзæмæ æнæ бауайгæ 'ма йин æнæ фæрсахуайæ рагæнгæ некæд фæцайдæ.

Уой йин зудтонцæ Бориатæ, 'ма, фæскуст и курдбадзи кæми бабадидæ, уоми дууадæс цæнгæрийни еуæрдæмæ, фондз ивæзни иннæрдæмæ, уæхæн уæрмæ искъахтонцæ, æ сæр ба йин мæнг азгъунст бакодтонцæ.

Еу сæумæ Айсана Курдалæгони курдбадзæмæ рагисон хуарзмæ бацудæй 'ма æ ахур бунати æрбабадтæй. Æ бунат ба сайнæ азгъунст адтæй 'ма 'й фæссайдта. Уотемæй Айсана уæрми радæлæ 'й. Бориатæ дæр ибæл али лæхæ-марг никкалдтонцæ уордæмæ 'ма 'й уотемæй уоми æнодæй рамардтонцæ.

Уойфæсте ба рахабар æй, Курдалæгони йенцег Айсана фесавдæй, зæгъгæ, 'ма 'й Æхсæртæггатаæ агорун раидæдтонцæ.

Уорæзмæг, Хæмиц æма Сослан арви кæрæнтти фæххаттæнцæ 'ма йин æ бæрæг бæлвурд хабар некæми игъустонцæ; сæ фæстаг ба къæсибадæг уосæмæ æрцудæй.

Йе ба син загъта:

— Сирдони гаццай хъури бæндæн бафтауетæ 'ма уой гъæуай кæнун бафæразетæ, уæдта уин æй йе йердзæнæй.

Йетæ дæр гаццай хъури бæндæн ниббастонцæ 'ма уой фæдбæл зелун раидæдтонцæ.

И судæймард гацца дæр кæми еу рауæнмæ фæууайдæ, кæми иннæ рауæнмæ; æрæгиау ба Курдалæгони курдбадзæмæ исмедæг æй 'ма уоми Айсанай бадæн æзгелун байдæдта.

Æхсæртæггатаæй æруагæс дæр нæ кодта, фал уæддæр, и гацца кæми разилдта, уой къахун раидæдтонцæ 'ма 'й Айсанай мард иссердтонцæ.

Ци гæнæн ма син адтæй, 'ма мард баивардтонцæ, сæхуæдтæ ба Бориатæмæ гъизун раидæдтонцæ.

Адæм сæ астæу бацудæнцæ 'ма Æхсæртæггатаæй корун раидæдтонцæ, куд бафедудгайуонцæ, уой. Æнккæтемæй хъæбæрдæр ба си курдта, сæ хуæрæ Уадæхез Бориати уосæ адтæй, 'ма йе.

Æхсæртæггатаæ адæми зæрдиуагæ ку базудтонцæ, нур нæ нæбал ниууадздзæненцæ æнæ бафедангæнгæ, уæд ратæргай æнцæ Кæнти сæр Хуæндонаемæ 'ма Бориати рæзти к'æерцитæгæнгæ æрцудæнцæ.

Уадæхез уой ку базудта, уæд сæ исæлгъиста:

— А хуцаути мæхе хуцау! Æхсæртæггатаей лæг кумæдæр бацæуа, уоми кудзæгадæ куд кæна анзи уæнгæ; сæ дзурди кадæ куд нæ уа; сæ кæрдагæ кард куд нæбал кæрда; се 'хсагæ топп куд нæбал йеса; сæ уайагæ бæх куд нæбал уайа, уæхæн фæндараст сæ фæккæнæ!

Æхсæртæггатаæ Кæнти сæр Хуæндонаемæ æрцудæнцæ, 'ма сæмæ йе 'рух нецæмæй дардта. Иуазæгдони бадун райдæдтонцæ; нур нæмæ рацæудзæнæй, уæд нæмæ рацæудзæнæй-æй сæбæл анзмæ хæстæг рацудæй.

Уæди уæнгæ ба Кæнти хиститæ, х'бабагътæ, догътæ куд н'адтай-дæ, 'ма фиццагидæр барæ ба Æхсæртæггати уидæ, иуазæг адтæнцæ 'ма уомæн. Йетæ дæр дзорун дæр цæмæн нæ æвзурстайонцæ, сæ бæх дæр догъи уагътонцæ, х'бабагъ дæр æхстонцæ; сæ кард дæр уой ху-зæн,— 'ма некæд некæми исбæзтæнцæ.

И анзи бæнттæ ку райевгъудæнцæ, уæдта еу догъи Уорæзмæги Æрфæн рауагътонцæ. Уорæзмæг ин æ бадæгæн бафæдзахста, и догъ-æй бон фæстагдæр рацо, зæгъгæ.

Йе дæр, Уорæзмæг ин куд бафæдзахста, уотæ рацудæй; уæдта сæ бæх сорун райдæдта, 'ма си ке куд æййафта, уотæ кæмæн æ гъос, кæмæн æ думæд, кæмæн æ барцæ истонидæ, уотемæй и догъи æнгъу-дæй ма бон раздæр æрбацудæй.

Адæм ибæл дестæ кодтонцæ: «Аци бæх нурмæ хай дæр ку не 'ййафта, уæд нур ба уойбæрцæ раздæр куд æрбацайдæ, æ бадæг син иннетæн йести хийнæ кæд не скодта, уæд?»

Йе ба син загъта:

— Бон фæстагдæр рацудтæн и догъæй, уобæл ба, бæхтæ ку æрба-цæуонцæ, уæд бафæрсетæ.

Æцæгæй, и бæхтæ гъосойтæ, 'ма к'одатæй цæун ку райдæдтонцæ, уæдта си баруагæс æй.

Йеци хисти гал æвгæрдунбæл ба еу лæг Хæмици кард галбæл æгæр æрбадардта, 'ма йин æ зæнгитæ рахаун кодта.

Уотемæй Æхсæртæггатаен сæ г'уддæгтæ рæвдзæ кæнун райдæд-тонцæ.

Еу бон кæми адтæй, уоми ба Сослан иуазæгдони æ церхъ фæрси-нсад кодта 'ма æ меднимæр дзурдта: «Исон Кæнти сæр Хуæндонаемæ рагисон хуарзмæ цæудзæнæн, 'ма ма нæ уæддæр ку нæ фæрса, кæми адтан, уобæл, уæдта дæ уой бæрзæйбæл æвзардзæнæн. Ку нæ мин æй никкæрдай, уæд ами Кæнти сувæллæнтæн кæрдхуæрдтæ 'ма æртху-æрдтæн баизайæ! Æз уотæ ку нæ бакæнон, уæдта мæн хуцау и Нар-ти астаеу налатæй фæххæтун кæнæд!»

Йеци дзубандитæ кадæр фегъуста 'ма сæ Кæнти сæр Хуæндонæ-мæ бахъæртун кодта.

Уой дæр хуцау фæттæрсун кодта, 'ма и сæумæ ба æрбарвиста Æхсæртæггатаемæ. Йетæ дæр имæ бацудæнцæ, 'ма сæ Кæнти сæр Хуæндонæ бафарста, кæми адтæнцæ, ци сæ гъæуй, уобæл.

Йетæ ба йин загътонцæ:

— Бориатæ нæ бафхуардтонцæ, нур ба нæ гъæуй æфсад.

Кæнти сæр Хуæндонæ ба син загъта:

— Цотæ æма сау айнаги æфсæн дуармæ хатиагау исдзоретæ; ба-
уин-игом уодзæнæй, 'ма, цалинмæ фæстæмæ ракæсайтæ, уалинмæ
йибæл цæудзæнæй æфсæдтæ, уæдта фехгæндзæнæй, 'ма мин сæ ни-
мæдзæ ба зæгъетæ: ка рамардæй 'ма ка 'рхъæрттæй, уой бæрæг куд
зонн, уотæ.

Ранæхстæр æнцæ Æхсæртæггатае, 'ма син и сау айнаги æфсæн
дуар байгом æй. Цæун раидæдтонцæ, сæ фæдбæл ба æфсæдтæ лæ-
стæй. Ци рацудæнцæ, хуцау зонуй, уæдта Сослан нæбал фæллæуд-
тæй 'ма фæстæмæ фæккастæй.

Æ фæккасти хæццæ æфсæн дуар æхе фехгæдта, фал æфсадæн ба
æлгъ-дунгæ нæбал адтæй 'ма син сæ нимæдзæн иссеруни фæрæзнæ
нæбал адтæй.

Æхсийнæ Сатана ку нæ уа, уæд анæн мах неци амал иссердзи-
нан, зæгъгæ, 'ма Уорæзмæг уомæ уайун раидæдта; бахъæрттæй и
Нартæмæ; æрдзубандитæ кодта йин æ гъуддæгутæ.

Æхсийнæ дæр ин загъта:

— Ахсæви бал бахуссæ, сæумæ ба, хуцауи ка фæндауа, йе уод-
зæнæй.

Æхсæвæ Сатана æртикъахуг уорс хæлаф рахудта, сæумæ ба 'й
рахснадта 'ма 'й хори æрбакасти кауæбæл уиндтут рауæн райтудта.

Уотæ рæхги ба Сирдон кæцæйдæр фелвæстæй 'ма и хæлаф
рауидта.

— Де 'гæр фæккалай, Æхсийнæ-æфсийнæ Сатана, кæд æртикъа-
хуг хæлафæй бабæй уæд ци кæнис? Æхсæртæггати æфсæдтæ æрзæ
[æрдзæ] 'ма æрзæ мини æнцæ, сæдæ сæ уæлдай, 'ма уонæмæ æрти-
къахуг лæг нæййес! Сатана ба раздæр æртикъахуг хæлафтæ кæнун
раидæдта!

Сатана дæр йеци дзурд къахта 'ма 'й Уорæзмæгæн радзурдта. Йе
дæр бацудæй 'ма и цæттæ дзубанди Кæнти сæр Хуæндонæн загъта.

И æфсад ранæхстæр æнцæ 'ма Бориатæбæл æрбадтæнцæ.

Æнккæтей разæй ба Сослан æ бæх къæрцитæгæнгæ Бориати
рæзти исцудæй. Йе 'хси гъæрæй Бориатæн сæ хæдзари æскъæрттæ
æркалдæнцæ, 'ма Уадæхезæ æндæмæ рауадæй, а ба Æхсæртæггати
æхси гъæр ку æй, 'ма кæми адтайдæ, зæгъгæ.

Уадæхезæ æфсæдтæ ку æруидта, уæд нарти дзæбæхтæн лихстæ-
гæнгæ, 'ма уотемæй Æхсæртæггати æрсабур кæнун кодта.

115. Ɛхсѣртѣггатѣ ѣма Бориатѣ [Зѣвѣг ѣма Ауари-рѣсугъд]

Ɛхсѣртѣггатѣ ѣма Бориатѣ дууѣ синхон гъѣуи адтѣнцѣ, ѣма сѣ хуцау кѣрѣдземѣ исѣзнаг кодта. Ɛхсѣртѣггатѣ ѣхсаргин муггаг, Бориатѣ бабѣй муггагѣй берѣ. Кѣрѣдземѣ лѣбурдтонцѣ ѣдзохдѣр.

Ɛхсѣртѣггатѣ сѣбѣл ѣхсарѣй тухгиндѣр кодтонцѣ, Бориатѣ бабѣй муггагѣй берѣ ѣма еуйѣбѣл дууѣ-ѣртемѣй рамбурд уионцѣ 'ма 'й нимморѣ кѣнионцѣ.

Ɛхсѣртѣггатѣ сѣ сѣрѣн хуѣздѣр амал нѣбал зудтонцѣ ѣма [Бориати] Борѣфѣрнуги фурти рамардтонцѣ.

Ɛхсѣртѣггатѣ ѣдцѣлѣ-ѣдмелѣ легдони фѣллигъдѣнцѣ. Зѣвѣг, зѣгъгѣ, ма сѣмѣ еу фунуктъиз байзадѣй. Афѣдзи-афѣймѣ ѣ фур зинадѣй еунѣг дзурд кодта.

Сатана-ѣфсинѣ Бориати Борѣфѣрнуги хуѣрѣ адтѣй, нарти Урузмѣги уосѣ. Бориатѣмѣ бонѣ дууѣ цуди кодта, изѣрѣн цуд кодта ѣма си курдта:

— Бафѣдауѣтѣ, нецибал ѣрцѣудзѣнѣй уѣ мардѣн, тог уин бафѣдзѣнѣнцѣ.

Дзурд ин раттунцѣ, бафѣдауѣн ѣдта, зѣгъгѣ.

Фѣвналдтонцѣ Ɛхсѣртѣггати хъал киндзитѣ, Зѣвѣгѣй корунцѣ: — Гъѣдѣмѣ нин фѣѣцо, нѣ арѣхътѣ исѣфунцѣ, ѣма нин сог ѣрласѣ.

Дзоргѣ дѣр сѣмѣ нѣ кѣнуй.

Хъал киндзитѣ дууѣ галти исѣфтигътонцѣ ѣма йин раззаг галти хуалласѣни гъѣмпѣй фѣлмѣн листѣн никкѣнунцѣ ѣма 'й пеци сѣрѣй райсунцѣ ѣма 'й сау гъѣдѣмѣ исаразунцѣ.

Цѣун байдайунцѣ и галтѣ ѣма, цалинмѣ и галтѣ сау гъѣди цѣун фѣаразунцѣ, уалинмѣ йин цѣунцѣ, сау гъѣди медѣгѣ ѣрлѣунцѣ.

Ракѣсуй Зѣваг сау гъѣди медѣгѣ ѣма сау гъѣди искѣсуй,— арви цъѣхѣй фѣстѣмѣ дуйнебѣл неци фѣууинуй. Хуцаумѣ исковуй:

— Йа хуцау, мѣ галтѣн се 'ргом гъѣутѣ 'рдѣмѣ куд фѣууа ѣма мѣ уѣрдунѣ ѣмвѣтѣн фаст сог куд фѣстонцѣ, мѣхуѣдѣгга, нур куд дѣн, уотѣмѣй листѣн уѣрдунѣ сѣрбѣл мѣ буни куд фѣста.

Искурдиадѣ йин адтѣй, ѣма уотѣ фѣстадѣй. Галтѣ ницѣвѣтѣ кѣнуй; гъѣдѣй ку разиннуй,— ѣнѣгъудгонд уѣрдунти гъѣр гъѣдѣй игъусун байдѣдта.

Гъѣу дес кѣнунцѣ, Бориатѣ:

«А дуйне дѣссаг, Ɛхсѣртѣггатѣй ѣзмѣлѣг ку нѣбал йѣс, йѣ уони уѣрдунѣ гъѣр куд уодзѣнѣй?»

Бориати Борѣфѣрнуги кизгѣ йимѣ мѣсуги сѣрѣй кѣсуй ѣ кѣсѣнцѣстѣй, ѣхемѣднимѣри дес кѣнуй: «Хуцауи дѣссаг, Ɛхсѣртѣггати фѣсѣвѣдѣй ами ку неке йѣс, Бориати фѣсѣвѣдѣй ба уѣхѣн

хуæргъæдæ ку нæййес, еунæгæй дууæ цæдемæй гъæдæмæ ка фæц-
цæуа, уæхæн».

Уотæ дес куд кæнуй, уотæ [Зевæг] æрхæццæ уй гъæумæ. Æхсæртæггати над цудæй Бориати Борæфæрнуги мæсути бунти. Кизгæ йимæ кæсуй, мæсугæй ку 'ревгъуйуй, уæд.

— Ци дессаг æй, сæ лæгъуз дæр мæлæти лæг ку кæнуй анæн!
А ба ку нецæмæн бæззуй! А ба Зевæг ку 'й,— имæ дзоруй.

Галтæ æрорæдта [Зевæг] æма йимæ хæрдмæ искæсуй:

— Бориати Борæфæрнуги хъал кизгæ, фæдиссаг фæууай мæ тæ-
регъæдæй, еунæг хуцау дæ мæ дзурдæй бауæззау кæнæд, ду мæнбæл
ходис, фал дуйнейæн ходтуйнаг куд фæууай, уотæ!

Æхуæдæгга æ галтæмæ дзоруй æма фæццæуй æма исмедæг уй
Æхсæртæггати тургъи.

Æхсæртæггати хъал киндзитæ йимæ рауайунцæ, сæ фур цийнæй
бадæмбæл æй æвæрунцæ, æма сæмæ дзоруй:

— Гъæй, ами мæ ма ивæретæ, пеци сæрмæ мæ байсетæ, кенæдта
мæ ами æзмæлун гъæудзæнæй.

Пеци сæрбæл æй æривæрунцæ, хуæрдæ йин хуæрдæбæл сара-
зунцæ, уотемæй æхе фарсæрдæмæ бахатуй, æхе ку бафсадуй, уæд.

Æхсæртæггата дæр сог фастонцæ æгас мутгагæй дæр.

Адæм гъос-гъосæй дзорун байдæдтонцæ: «Бориати Борæфæрнуги
кизгæ бауæззау æй».

Байгъустæй Бориати зæронд лæгтæмæ хабар.

Бориати Борæфæрнуги рæсугъд Ауар бауæззау æй. Бориати зæ-
ронд лæгтæ æримбурд æнцæ, тæрхон кæнун ибæл байдайунцæ. Бо-
риати Борæфæрнуги тæрхон уотæ фæууй:

— Æз ин аккаг кæнун: устур дор ибæл ниббæдтæн, 'ма 'й дони
багæлдзæн, мæ зæронд рехæ мин ке фæгадæ кодта, уой туххæй.

Иннаæ æнсувæртæ дзорунцæ:

— Йеци гъуддаг не саккаг кæндзинан, фал æй фæрстæ бакæнæн,
ка 'й басайдта, уобæл.

Æр-æй-кæнунцæ и кизги:

— Ку нæ сæгадæ кодтай не 'гас зæрæндти дæр, нур ба дæбæл
сайд кæмæй æрцудæй, уой зæгъæ!

— Мæ сæрæн неци зонун, æллæх, æз! Авд мæйи йибæл цæуй,
уæд Æхсæртæггати Зевæг сау гъæдæй дууæ уæрдунн фадгæ сог ра-
ласта, гъе 'ма мæсугмæ ку 'рхъæрттæй, уæд ибæл ницхæдтæн: «Ха-
ха, а ба Æхсæртæггати Зевæг ку æй, мæлæти лæг ку исцæй а!» Гъе
'ма галтæ æруорæдта æма мæмæ хæрдмæ исгъæуай кодта 'ма мæ
фæрсмæй уæлæмæ исæлгъиста: «Мæ тæрегъæдæй дæ хуцау [ралгъе-
тæд], Бориати Борæфæрнуги хъал кизгæ, адæмæн фæдиссаг куд фæу-
уай æма куд бауæззау уай. Бориатæ се 'стур фуд куд феронх кæнон-
цæ дæуæй, уотæ!» Гъе уæдæй ардæмæ мæхебæл гурусхæ кæнун бай-
дæдтон, гъе æндæр мæ сæрæн неци зонун.

Тæрхон ибæл рахастонцæ зæронд лæгтæ; Борæфæрнуг, Бæтæга
ратæрхон кодтонцæ:

— Дууадæс к'амбеццарæй ин гæбæт искæнун гъæуй, авд анзей хуар дзи ниввæрун гъæуй; Æхсæртæггатæй нин нæ лæги мардмæ лæг исхæссун гъæуй æма уой дæр гæбæти Бориати Ауари хæццæ бакæнун гъæуй æма сæ денгизи багæлдзун гъæуй.

Æрбакæнунцæ дууадæс к'амбеци; ра-сæ-æвгæрдунцæ æма си гæбæт искæнунцæ. Бориати Борæфæрнуги кизгæ рахезун кæнунцæ мæсугæй 'ма 'й гæбæти бакæнунцæ: кизгæ æд цетенæ, æд кæрдæн, æ судзинæ, æ халæ æ хæццæ райсуй, Æхсæртæггати уæларв Курдалæгони болат кæрдæн [дæр].

Æхсæртæггати Зевæгмæ ницæаунцæ [Бориатæ].

— Бориатæ, æгайтима уæ тог мæнæй йсетæ. Цæгтæ дæн. Æхсæртæггатæн йе ку схабар уа уæлæрвтæмæ, Бориатæ сæ хуарзигурди мардмæ рамардтонцæ лæгъуз Зевæги, уæд ма сæ хуæздæр ци гъæуй уони дæр,— [загъта Зевæг].

Бориати фæсæвæд æнгъæр искæнунцæ:

— Ци ма уæлдæйттæ дзоруй? Ци нин бакодта, уой нин бакодта. Ра-'й-йесун гъæуй, кенæ ба йимæ нæ к'ох исесдзинан, еугур фæдиссаг куд фæууæн, уотæ.

Ба-сæ-гæлдзунцæ сау денгизи. Денгиз [сæ] ласун байдайуй, æртæ анзи æма сæ æртæ мæйи æма æртæ бони фæлласуй. Бориатæ æма Æхсæртæггатаæ дæр бафæдаунцæ, лимæнæй цæрун байдæдтонцæ. Зевæг 'ма Ауарæн дæр лæхъуæн райгурдæй æма гъазунг'он фæууы денгизи хурфи.

Уæд сæ денгиз æзмесæбæл æривæруй сакъадахи кæрони. Ку нæбал фезмæлунцæ, уæд Ауар-рæсугъд искæсуй.

— Зæнхæбæл æринцадæн, æндæра ку нæбал азмæлæн, айæ ци 'й? Куд нæ хуæруйнагтæ дæр фæцан, нæ гæбæт ку нæбал æзмæлуй.

Æхсæртæггати уæларв Курдалæгони [конд] болат кæрдæн исесуй, еу фарсæй гæбæт ракъæртт кæнуй æма рахезуй и гæбæтæй, ракæсуй: еу фарсæй — дон, иннæ фарсæй — сау гъæдæ. Биццеуи райесуй и гæбæтæй æма 'й зæнхæбæл æривæруй 'ма Зевæги гъæдраæбунмæ хæр-хæрæй ласун байдайуй. Гъæдраæбун æй æривæруй, æхуæдæгга согтæ, æндæр æрæмбурд кæнуй æма æртдзух æркæнуй.

Цæрун байдайунцæ уоми. Ауар æзмесæбæл хæнхитæ кæнун байдайуй, сæ бæрæг астæу син хæдзæртти бунат æркæнуй.

Зевæгæн хуæрдæ хуæрдæбæл ивæруй, æ раз ин байдзаг кодта. Зевæг дæр фæрсмæй лæууй, фæрсмæй хуæруй, уæд имæ дзоруй [Ауар]:

— Йа мардзæ! Дæ кувд цæуагæ ку 'й, æма дæ кувдæй ку бауæззау дæн, æма мин исковæ, мæнæ ци хæнхитæ никкодтон, уоми мин галауонтæ æма хæдзæрттæ куд фæста.

— Уæй,— зæгъгæ, загъта,— Бориати х'ал кизгæ, нæбал мæ ниуадздæнæ, дæхе хузæн мæнæн дæр дзорун æнцон æнгъæл ма уо!

— Нæ дæ ниуадздæнæн, нæ лæг! Дæ кувд цæуагæ 'й, ис-нисковæ, æма, кæми бацæуæн, уæхæн хæдзæрттæ нин фæууа.

— Йа хуцаути хуцау, мæхе хуцау! Нæбал мæ ниуадздæнæй

Бориати х'ал кизгæ, сæумæ йин æстур сехуар афонмæ сæрфт куд не 'нгъезонцæ, уæхæн авæрттæ йин кæрæдзæй сæрбæл куд феста!

Уæхæн хæдзæрттæ йин дзи фестадæй, 'ма 'й [Зевæги] медæгмæ хæдзарæмæ тухæй баласуй; хуссæнбæл æй æривæруй; хуæрдæ йин хуæрдæбæл дæттуй, ниуæзтæ ниуæзтæбæл; зæгъуйнон уосæ йибæл зæрдæй зелæн кæнуй.

Хабар игъусун байдайуй Æхсæртæггатамæ æма Бориатæмæ: денгизи сакъадахи уæхæн дессаг галауонтæ йес!

Æхсæртæггатаæ æма Бориатæ исфæндæ кæнунцæ цауæни йеумæ. Æхсæртæггатаæ йеумæ рацæунцæ: Сослан, Урузмæг, Хæмиц, Батраз. Бориати Борæфæрнуг дæр сæ хæццæ, уæдта зæронд Бори, уотемæй рараст унцæ цауæни, фæсевæд сæ хæццæ. Устур цауæни мæйæ æндæгæй уодзинан, зæгъгæ, хуæрдæ, ниуæзтæ райсунцæ сæ хæццæ.

И уосæ бабæй ин лихстæ кæнун байдайуй Зевæгæн:

— Гъей, дæ дзурд цæуагæ ку 'й. Дæ сувæллон ку бабæргъон æй 'ма йин йести никковай, кæдимайди йин фонс йести фестидæ, цæмæй æхе естæбæл исæрха, уой.

— А, хуцау кæмæн нæййес, дæхе хузæн мæнæн дзорун æнцон æнгъæлис, уæд мæ цæбæл марис? Фал, хуцаути хуцау, мæхе хуцау. Бориати Борæфæрнуги х'ал кизгæн æ еунæг бæдолæ бонсауизæрмæ фонси фæсте рауай-бауай куд кæна, æмбурд кæнун сæ куд нæ фæараза!

— Гъæйтт, нæ лæг,— зæгъгæ, загъта,— еунæг курд ма ди кордзæнæн.

— Йа хуцау! А ба мæ ку нæбал ниууадззæнæй! Æхецæнау мæнæн [дæр] дзорун æнцон æнгъæлуй. Ци ма корис, хуцау кæмæн нæййес?

— Мæнæ ма мин, денгизбæл сакъадахæй сормæ хед куд феста, уобæл мин исковæ, уæдта дæ ниууадззæнæн.

— Йа, хуцаути хуцау, мæхе хуцау! Хед ин ибæл уæхæн фестун кæнæ, 'ма йин ибæл æ еунæг цудбæл уæфстæ куд к'уæхтæ кæна, бæх ибæл æнæ цæфхатæй куд нæ фæараза цæун.

Уæхæн хед ибæл фестуй.

Сугъзæрийнæ сиребæл ин хуссæн æривæруй 'ма 'й æ фурти хæццæ уордæмæ байесуй.

Цауæйнонтæ дæр уони рæбунмæ æрцæунцæ, сæдсугон саг рамарунцæ.

Сослан æма Борæфæрнуг хедмæ æрцæунцæ, дес ибæл кæнунцæ:

— Йе хуцау, табу дæуæн фæууæд! А ци дессаг æй! Ами хед ку некæд адтæй! А циуавæр хед æй, æнæ цæфхатæй ибæл бацæуæн ку нæййес?!

Сехуар искæнунцæ. Уæдта Борæфæрнуг дзоруй:

— Æхсæртæггати бæгъатæр, зæгъунæн уонæхсартæ, йеци хæдзари бæрæг ку нæ райсайтæ, уæд уин ходуйнаг уодзæнæй!

Сослан рарæвдзæ кæнуй æхе, бацæуй и хæдзарæмæ: кизг-адæй-маг дзи лæууй, æхе фæрсæрдæмæ бахатуй. Дзоруй имæ нæртон æв-

загæй; алли æвзагæй имæ дзоруй, йе 'рух имæ нæ рахатта. Уонтæ-бæрзонд æма сæргубурæй фæстæмæ æрбаздæхуй.

Борæфæрнуг имæ дзоруй:

— Ци 'й, Сослан? Ци 'стур æфхуæрдæй æрбацудтæ, дзоргæ дæр ку нæбал кæнис?

— Мæ дуйнæбæл ацал-ауал бони хæтун, ауæхæн дессаг нæма фæуидтон. Сæдæ æвзагемæй имæ дзурдтон, кизг-адæймаг дзи адтæй, æхе фæрсæрдæмæ рахатта æма мæмæ неци дзурдæн [дзуапн] равардта, гъе уобæл мæстгун дæн.

Борæфæрнугæн æ зæрди æрбафтуйуй, цæуон, æдта 'й æз бабæрæг кæнон, зæгъгæ, йимæ Борæфæрнуг бацæууй. Кизгæ 'й ку рауинуй, уæд ибæл æхе ниццæвуй æма æ хъури æхе ниттохуй; æ хуæрифурт уомæй æндахдæр ибæл æхе ниттохуй.

Фæццийнæ кæнунцæ. Кæми 'й нæ сияхс, зæгъгæ, дзоруй. Хуссæнтæ рахъел кæнунцæ 'ма 'й хуссæнти фæууинуй. Æ къох ин райсуй, ра-ин-арфæ кæнуй.

Баздæхуй фæстæмæ. Цийнæгæнгæ бацæууй Сосланетæмæ. Сослан имæ дзоруй:

— Ци æрæгæмæ адтæ? Йести дзæбæх хабар нин хæссис?

— Сослан! Цъухæй лæг дæ, æндæра æз ба æ хæццæ дзубанди дæр фæккодтон, сехуар дæр искодтон.

— Йа уæййаг, Борæфæрнуг, æз дæуæн кардæй дæ сæр ке кæндзæнæн,— зæгъгæ, кард фелвасуй.

— Гъæйтт,— зæгъгæ,— Сослан,— сæхе ибæл ниццæвунцæ [Æхсæртæггатаæ],— тоггинæй нур ку исцох ан, æма бабæй нæ тоггин ку кæнис!

— Гъæйтт, Сослан, ци рæуæг дæ, ци! Дæ ностæ 'й, æма дæмæ куд исдзурдтайдæ, мæнæн ба мæхе кизгæ 'й, æма йеци дзурд дæр нæ багæдзæ кодтай.

Бацæунцæ Æхсæртæггатаæ æма Бориати зæрæндтæ мæсутмæ, галгувдтитæ фæккæнунцæ. Æхсæртæггати зæрæндтæ 'й [Ауари] исдзорун кæнунцæ:

— Сатанай идзаг фингæ æма кæлгæ синон дæумæ аккаг кæнæн, йе дин нæ лæвар фæууæд дæ дзорæггæн!

Бориатæн дæр Æхсæртæггатаæ сæ зæнкæ ралæвар кæнунцæ. Æхсæртæггатаæ фестунцæ, Зевæги фæрстæмæ æрцæрунцæ.

XXXIV. УЫРЫЗМÆДЖД ФЫРТ ÆМÆ АГУРЫ ÆФСАД

116. Уырымæджы фырт Æмзор

Нарты Уырымæгæн лæшпу райгуырди, æмæ Сайнæг-æлдармæ арвы цæлхъы йас фехъуысти. Уыцы лæшпуйæн куывд чи скодтаид, йæ хъаны бар уый уыди. Сайнæг-æлдар урс галы æфцæджы зæлдаг синаг бафтыдта æмæ йæ 'ркодта Нарты хъæумæ. Стæй ныхъхъæр кодта Уырымæджы дуарæй:

— Чи райгуырди, уый — цæринаг, йæ хъаны бар та мæн куыд уа!

Йæхæдæг гал аргæвста æмæ куыд скодта Нарты хъæуæн. Лæппуыл сæвæрдта ном Æмзор æмæ йæ ахаста йæхицæн хъанæн.

Æмзор куы рахъомыл, уæд æм æрцыдысты уæларвæй фæдыл-фæдыл уынынмæ Уастырджы æмæ Æфсати иумæ, Тутыр æмæ Уацилла иумæ, София æмæ Илия та иумæ.

Хъан сæ размæ рацыди æмæ сын хистæрæй-хистæрмæ сæ бæхтæ райста. Сæ нымæттæ æмæ сын сæ ехсытæ дæр райста æмæ сæ уатмæ бахаста.

Сайнаг-æлдар уазджыты бакодта хæдзармæ, æрбадын сæ кодта дывæхсыг бандæттыл æмæ сын фынгтæ æрæвæрдта сæ разы алыхуызон минасимæ. Хъан йæ худ систа æмæ уазджыты раз уырдыг лæууын байдыдта.

Уазджытæ фынгæй куы сыстадысты, уæд айнæджы тигъмæ ацыдысты æмæ уырдыгæй Нарты хъæумæ кастысты авдцæстон кæсæнцæстæй: Нарты хъæуы агуыры 'фсæдтæ бæхы лæхы бын фæкодтой.

Уыцы рæстæджы нарты Сосланы ус дон нуæзта, æмæ, агуывзæйы куыд зынди дон, уымæй йæ хъуыры ноджы хуыздæр зындис.

Уæларвон хуыцæуттæ дисгæнæг æрбацыдысты фæстæмæ Сайнаг-æлдармæ. Æрбадтысты та фынгыл дзыхъхъыннæуæг æмæ йын радзырдтой нарты хабæрттæ:

— Абон кастыстæм авдцæстон кæсæнцæстæй, æмæ Нарты хъæу тугтæригъæдæй марынц: агуыры 'фсæдтæ сæ бæхы лæхы бын фæкодтой. Уый диссаг кæм нæ уыд, фæлæ нарты Сосланы ус агуывзæйæ дон нуæзта, афтæмæй, дон агуывзæйы куыд зындис, йæ хъуыры — уымæй ноджы хуыздæр.

Уыцы ныхæстæм Æмзорæн йæ цайдан йæ къухæй æрхауд, æмæ йын æлдар загъта:

— Дæ хал, дæ бæндæн фæхауа, кæд нырма дæуæн ус афон нæу! Дæ цайдан дæ къухæй куыд æрхауди?!

Æмзор ын загъта:

— Усы коймæ бæргæ не 'рхауд мæ цайдан, фæлæ Нарты хъæуы зæронд мад æмæ фыд ныууагътон, æмæ сæ афонмæ агуыры 'фсæдтæ бæхы лæхы бын фæкодтой, æз та ам кæрдзынтæ хæрын. Курын дæ, æмæ мæ ауадз нæхимæ.

Æлдар срызы йæ ацæуыныл. Радта йын лæварæн хорз топп, фæлæ йæ Æмзор йæ къухмæ нæма райста æмæ загъта æлдарæн:

— Фæлæуу, æз дзы ме схæсгæ мады афæрсон.

Йæхæдæг бауад æмæ йæ фæрсы:

— Цы бакæнон, æлдар мын топп дæтты, æмæ йæ хæссон æви нæ?

Ус ын загъта:

— Кæд дын топп дæтты, уæд дзы хæдифтындзгæ æмæ хæдæхсгæ топп райс.

Æмзор фæстæмæ баздæхт æлдармæ æмæ йын загъта:

— Кæд мын лæвар кæныс, уæд мын хæдифтындзгæ æмæ хæдæхсгæ тошп ратт.

Уый йæм дзуры:

— Уæд уый бацамонаг макуы мацы фенæд, кæд уый æз дæуæн нæ раттон.

Стæй йæм Уастырджы ныххатыдта æлдармæ:

— Иу тошпы тыххæй дæ хъаны зæрдæ дæхимæ цамаен хъæбæр кæныс, ратт ын æй.

Æлдар дæр йæ уæд радта.

— Уæдæ ма дын æххæст кард дæр дæттын,— загъта æлдар Æмзорæн.

Æмзор та йе схæстгæ мады афарста уымæй дæр, æмæ йын ус загъта:

— Кæд дын кард дæтты, уæд дзы райс, сласынæн рæуæг чи у, ныццафæн лæджы чи нæ сайы, уыцы кард.

Æмзор бацыд æлдармæ æмæ йын загъта:

— Сласынæн рæуæг чи у, ныццавгæйæ лæджы чи нæ сайы, ратт мын уыцы кард.

Æлдар исдугмæ нæ разы кодта, фæлæ йæм Уастырджы æмæ йе 'мбæлтгæ ныххатыдтой, æмæ та йын радта уыцы кард дæр.

— Уæдæ ма дын æххæст бæх дæр куы раттин,— загъта æлдар йæ хъанæн.

Æмзор бауад йе схæстгæ мадмæ æмæ йæ фæрсы:

— Æлдар мæ æнæ бæх нæ уадзы, æмæ кæцы бæх райсон?

Ус ын загъта:

— Уæдæ дын кæд бæх дæтты, уæд, дæлæ Сухсы быдыры иунæгæй чи хизы, Рæфы суадоны алæбон дон чи нуазы, гъе уыцы бæх дын раттæд.

Æмзор бауад æлдармæ æмæ дзы куры:

— Кæд мын бæх дæттыс, уæд, дæлæ Сухсы быдыры иунæгæй чи хизы æмæ алæбон Рæфы суадонмæ дон нуазынмæ чи цауы, уыцы бæх мын ратт.

Æлдар ын загъта:

— Уый дын ницыуал ратдзынæн. Иннæ бæхтæй дæ кæцы хъæуы, уый алас.

— Уæдæ мын кæд уыцы бæх дæттыс, кæннод мæ иннæтæй ничи хъæуы,— загъта Æмзор.

Стæй та Уастырджы йе 'мбæлттимæ ныххатыдта уымæй дæр æлдармæ.

— Бæхы байраджы тыххæй дæ хъаны зæрдæ дæхимæ цамаен хъыг кæныс, ратт ын æй.

Æлдар фæфсæрмы æмæ загъта Æмзорæн:

— Аду, уæдæ дын бæх дæр лæвæрд фæуæд мæнæ мæ уаджыты хатырæй.

Æмзор катый кодта, уæдæ йæ куыд æрцахсдзынæн, зæгъгæ.

Æлдар ын загъта:

— Йе 'рцахсын та дæхи бар фæуæд.

Уæд Уастырджы Æмзорæн загъта:

— Мæнæ мæ бæх æртæ хатты сасмæй байсæрд æмæ йæ æртæ хатты змисы стулын кæн, стæй йыл змис авд-æвд агарцы ныххæцдзæн. Уыйфæстæ цæххы дур дæ фæсарц æрбаæтт æмæ йæ Рæфы суадоны былыл нывæр. Дæхæдæг суадонмæ хæстæг уæрм скъах æмæ дæ бæхимæ уым ныббыр. Сухсы быдырæй уыцы бæх куы 'рбацæуа дон нуазынмæ, уæд стæрдзæн цæххæй æмæ алырдæм ракæс-бакæс кæндзæн. Ды йæ уæлвæд дæ бæх æртæ хатты бауасын кæ æмæ йын йæ саргъ сис. Стæй йæ ауадз, æмæ, дыууæ бæхы кылыл куы фæуой, уæд афтæмæй дæ къухы бафтдзæн.

Æмзор æртæ хатты байсæрста бæхы сасмæй, æртæ хатты йæ змисы стулын кодта, æмæ йыл змис авд-æвд агарцы ныххæцыди. Стæй цæххы дур йæ фæсарц æрбабаста æмæ араст и Сухсы быдырмæ. Уым Рæфы суадоны былыл нывæрдта цæххы дур, йæхæдæг уæрм скъахта æмæ уым ныббырыд йæ бæхимæ.

Фæсæмбисбон æлдары бæх æрбацыд дон нуазынмæ. Дон куы банызта, уæд цæххæй астæрдта æмæ алырдæм кæсыныл фæци. Уыцы рæстæджы Æмзор Уастырджыйы бæхы бауасын кодта. Уастырджыйы бæхы уасынмæ иннæ бæх азгъордта æмæ арвы цыппар къабазыл æртæ минутмæ æрзылди.

Куы 'рбахæццæ фæстæмæ Рæфы суадоны цурмæ, уæд та йæм Æмзор йæ бæхы бауасын кодта. Бæхы уасынмæ та æлдары бæх æртæ минутмæ арвы цыппар къабазыл æрзылди, æмæ йæ тæнтæ уæд хидзмæлд байдыттой.

Æртыккаг уастмæ Æмзор Уастырджыйы бæхы рауагъта. Афтæмæй дыууæ бæхы кæрæдзи дæндагæй хæрын байдыттой, зæвæтæй нæмын. Уастырджыйы бæх февналы æмæ иннæ бæхæн йæ фарсæй йæ дзыхы дзаг сыскъуыны. Уыцы бæх февналы æмæ Уастырджыйы бæхы фарсæй йæ дзыхы дзаг змис сыскъуыны. Бирæ фæхæцыдысты уыцы ран. Стæй Æмзоры бæхæн йæ буар зынын байдыдта, афтæ иннæ бæх дæр æрхаудта зæхмæ.

Куы 'рхауд зæхмæ, уæд ныхъхъæр кодта:

— Чи дæ, цавæр дæ, дæ куыдзæн мæ цæмæн хæрын кæныс! Абонæй фæстæмæ мæн хуыцау дæуæн загъта, фæлæ æрбацу æмæ мæ алас.

Æмзор рацыд уæрмæй æмæ бæхты баиргъæвта. Æлдары бæхыл саргъ сæвæрдта æмæ йыл сбадти. Йæхæдæг Уастырджыйы бæхы йæ фыццаг фæкодта æмæ фæцæйцыди Сайнæг-æлдармæ.

Иудзæвгар куы ауадысты, уæд Æмзоры йæ бæх фехста хæрдмæ. Афтæмæй мигъæй æвраггы астæумæ фæхаудта, фæстæмæ æрхаудта æмæ та саргъыл абадти.

Уæд ын бæх загъта:

— Ссарын агъоммæ уал мын барæгæн бæздзынæ.

Æмзор дæр загъта:

— Уæдæ мын ды дæр ссарын агъоммæ цъыфты тæрынаен бæздзынæ.

Æлдармæ куы бахæццæ сты, уæд Æмзор Уастырджыйæн радта йæ бæхы фæстæмæ æмæ се 'гасæн дæр загъта «хæрзбон». Уыдон ын арфæ ракодтой.

Æмзор йæ бæхыл сбадт, топп æрæфтыдта йе 'фцæджы, æрбабаста йæ кард йæ астæуыл æмæ хæстон арæзтæй æрцыди Нарты хъæумæ. Нарты хъæу сыстадысты æмæ йыл цин кодтой. Нарты Сосланы ус йæ бынатæй уæлаемæ дæр нæ фезмæлыд. Уæд ын Æмзор загъта:

— Хорз ус, цæй уæззау дæ! Æз хион дæн, фæлæ дæ бынатæй уæлаемæ дæр куы нæ фæразыс.

Ус ын загъта:

— Цы дын стон, мæ хур, исты мын агуыры æфсæдты куы нæ аздæхтай Нартаей.

Уыцы ныхасмæ Æмзор йæ бæхыл абадт мæстыйæ æмæ агуыры æфсæдты цур балæууыд. Байдыдта сæ цæгъдын хæдифтындзгæ æмæ хæдæхсгæ топпæй. Кæй дзы кардæй мардта. Афтамæй чи мард агуыры æфсæдтæй, уыдоны туджы зай иннæты фæстæмæ ласта. Æмзор аздæхта агуыры æфсæдты æмæ Нарты хъæумæ æрбацыд.

Нарты хъæу уырдыг ныллæууыдысты йæ разы æмæ йæ фыр цинæй зæхмæ нæ уагътой. Уæддæр Сосланы ус йæ бынатæй нæ фезмæлыд.

Æмзор ын загъта:

— Хорз ус, куыд уæззау дæ, æппын уæлаемæ куы нæ стыс.

Ус ын загъта:

— Цы дын стон, мæ хур, исты мын, хурныгуылдæй æмбисæхсæвмæ дидинæг чи 'фтауы, æмбисæхсæвæй бонмæ рæгъæд чи кæны æмæ дьууæ хохы фырыгы хæст кæуыл кæнынц, уыцы бæлас мын мæ дуармæ, миййаг, куы нæ 'рхастай.

Æмзормæ хъыг фæкаст усы ныхас æмæ аздæхт уыцы бæлас хæссынмæ. Фæндагыл æй бæх фæрсы лæппуйы:

— Кæдæм цæуыс, хуыцауæн æнады гуыр, мæнаен дæр ма йæ зæгъ.

Æмзор ын загъта:

— Уæлæ дьууæ хохы фырыгы хæст цы бæласыл кæнынц æмæ хурныгуылдæй æмбисæхсæвмæ дидинæг чи 'фтауы, æмбисæхсæвæй бонмæ рæгъæд чи кæны, уыцы бæлас хæссынмæ.

Бæх æм дзуры:

— Ма дæ бафæндæд уыцы хъуыддаг. Уымæ къорд дæ хуызæттæ фæцыд хæссынмæ, фæлæ фæстæмæ сæ сæртæ дæр нал æрхастой.

Æмзор æм нæ байхъуыста:

— Нæй мын гæнаен, хъуамæ йæ æрхæссон.

Бæх ын загъта:

— Уæдæ мын ме 'хтæнтæ фидар балвас, мæ дымæг мын хъæбæр балхынцъ кæ, æртæ хъысы ма дзы æнæлхынцъ ныууадз. Стæй

мын ахæм к'æерцц фæкæ, æмæ агъды фарсæй уафсхор куыд фæхауа, дæ армы дзыхъхъæй — ехсы т'æепæнхор.

Дыгууæ хохы кæронмæ куы бахæццæ сты, уæд Æмзор бæхæн йе 'хтынгтæ фидар балвæста, йæ дымæг ын х'æабæр балхынцъ кодта, æртæ хъысы та дзы ныууагъта æнæлхынцъ, стæй йæ афтæ ныкъ-к'æерцц кодта йæ бæхы, æмæ йæ армы дзыхъхъæй ехсы т'æепæнхор фæхаудта, бæхы агъды фарсæй та — уафсхор.

Бæх уыцциу гæлп бакодта дыгууæ хохы 'хсæнмæ. Æмзор бæла-сы æд уидæгтæ стыдта, æмæ фæстæмæ фездæхтысты. Уалынджы сæ дыгууæ хохы æрбайæфтой æмæ ма бæхæн йæ дымæгæй æртæ хъысы аскъуыдтой.

Рацыдысты, æмæ бæх загъта Æмзорæн:

— Мæ мад ма мын æртæ боны дзидзи куы бадардтаид, уæд уыцы æртæ хъысы дæр нал аскъуыдаиккой.

Æрцыд Æмзор Нарты х'æуымæ æмæ уыцы бæлас ныссагъта Сосланы усы дуармæ. Нарт æрæмбырд сты Æмзорыл æмæ йыл цин кодтой, мæнæ нын, зæгъгæ, цы диссаджы бæлас æрхаста. Сосланы ус уæддæр нæ сыстад йæ бынатæй, æмæ йæм Æмзор дзуры:

— Гъе ныр та цæуылнæ сыстыс? Цы 'фсон ма кæныс?!

Ус ын загъта:

— Цы дын стон, исты мын Саумæрон Бурдзæбæхы куы нæ 'рхастай.

Æмзор йæ бæх фæзылдта фæстæмæ æмæ Саумæрон Бурдзæбæхы хæссынмæ ацыди.

Саумæрон Бурдзæбæх ахæм мæсыджы сæр бадти, æмæ йын йæ цъупп цæст нæ уыдта. Уый ахæм лæгæн куымдта, æмæ мæсыгæн йæ бынæй йæ сæрмæ йæ х'æр кæмæн фехъуыстаид. Уымæ бирæ усгуртæ фæцыди, фæлæ йæм никæй х'æр фехъуысти, æмæ-иу цавдаур фестадысты.

Æмзор дæр мæсыджы бынæй ныхъх'æр кодта, фæлæ йæ х'æр мæсыджы æмбисмæ дæр нæ фехъуыст, æмæ йæ уæрджытæй дæлæмæ цавдаур фестад. Дыккаг х'æр ныккодта, фæлæ та нæ фехъуыст йæ х'æр, æмæ астæуæй дæлæмæ цавдаур фестад. Стæй йæ цæстытæ доны азылдысты Æмзорæн, æмæ йæм бæх дзуры:

— Цы фæдæ? Уæддæр мын афтæ куы дзырдтай: «Ссарын аг'гомæ мын цъыфты тæрынаен бæздзынæ».

Æмзор ын загъта:

— Мæнæн мæ бон ницыуал у, фæлæ мæ дæ сæр бахъуыд.

Уæд бæх ныууасыд, æмæ мæсыджы цъуппæн йæ тигъ æркалди.

Саумæрон Бурдзæбæх базыдта, уый Æмзор кæй у, уый æмæ ра-раст мæсыджы сæрæй. Куы 'рцыд мæсыгæн йæ бынмæ, уæд дзуры:

— Æрхæццæ мæм дæ, Æмзор?

— Æрхæццæ дæм дæн, бæгуыдæр, фæлæ рацу ныр æддæмæ,— бадзырдта йæм Æмзор.

Саумæрон Будзæбæх рахызт мæсыгæй æмæ сбадти бæхыл Æмзоры фæсарц.

Æмзор æй фæарсы:

— Адон та цæй дуртæ сты?

Уый йын загъта:

— Уыдон, мæнмæ курæг чи фæцыд, уыдон мæрдтæ сты. Сæ хъæр мæм нæ хъуысти мæсыджы сæрмæ, æмæ цавдуртæ фестадысты.

Æмзор ын загъта:

— Уæдæ ма сæ райгас кæн!

Саумæрон Бурдзæбæх загъта Æмзорæн:

— Ма дæ бафæндæд сæ райгас кæнын. Кæд дæу дæ бæх сарæзта, уæддæр дзы дæуæй хуыздæр лæшпутæ уыди, æмæ, куы райгас уой, уæд мæн дæуæн нал ауадздысты хæссын.

— Нæй гæнæн, хъуамæ сæ райгас кæнай,— загъта йын Æмзор.

Саумæрон Бурдзæбæх йæ зæлдаг кæлмæрзæн рахизырæм разылдта, æмæ иууылдæр райгас сты мæрдтæ. Æмхуызонæй лæбурæг систы. Афтæмæй сæ иу, Æмзоры кардæй ныццавон, куыд загъта, афтæ Саумæрон Бурдзæбæх йæ зæлдаг кæлмæрзæн галиуырæм азылдта, æмæ та иууылдæр цавдуртæ фестадысты.

Æмзор Саумæрон Бурдзæбæхы рахаста уырдыгæй æмæ æрцыди Нарты хъæумæ. Нарты хъæу æмхуызонæй цин кодтой Æмзорыл æмæ сæ чындзыл, хастой сæм хуынтæ алырдыгæй. Сосланы ус дæр уæд æнæбары сыстад йæ бадæнæй, æмæ йæм Æмзор дзуры:

— Уæд æнæбары цæмæн сыстадтæ, хорз ус, бадтаис фæлтау.

Ус загъта:

— Цы дын стон, исты мын хуыцауы раз йæ гуырæй заргæ чи кæны, йæ дыстæй æмдзæгъд, йæ фæджджитæй кафгæ, уыцы кæрц, миййаг, куы нæ 'рхастай.

Æмзор ын загъта:

— Уыцы кæрц кæд ды бахуыдтай, уæд æй æрхæсдзынæн, кæн-нод йæ 'рхæссын мæ бон нæу.

117. Айсана æма Нокари фурт Æхсæ-Будай

Нокари фурт Æхсæ-Будай цардæй Уæрппи сæри 'ма адтæй берæ хъабакти хецау. Ци дзиллæ нæ басаста, уæхæн ин нæбал адтæй, нартæй фæстæмæ. Нокари фурт Æхсæ-Будай нарти басæтгун фæндæ искодта 'ма æ устур хъадирбæл ранæхстæр æй, бæхæн хъадир дардта. Сослан уой ку фегъуста, уæд рæуæнттæй рандæ 'й балци: Сослан рауон-цион адтæй.

Æхсæ-Будай и нартбæл æстæмæй-астмæ ниббадтæй: æхсæвæ гал равгæрдидæ, бонæ — гал, уотемæй сæ уодтæбæл искодта. Кизги

кизги æгъдаубæл нæ уагъта; ностæ ности фæлхæнбæл нæ уагъта. Тухæ син кодта алцæмæй дæр, 'ма 'й нарт сæ уодæн нæбал адтæнцæ.

Æхсинæ йеци бони æраиста Орузмæги фурти Айсанай; гъæдин саг ин искодта, раледзгæ куд адтайдæ, уотæ; никки ба ма йин Æхсинæ æ еу фарси ходгæ [цогæ] хор, йе 'ннæ фарси ба цогæ мæйрохс искодта, æ уонти астæу ба — сайнæг æстъалу 'ма 'й уотемæй рарвиста Уæрппи бунмæ; æхецæн ба йин ниффæдзахста:

— Æхсæ-Будайи уосæ дæ йесгæми ку фæууина, уæд дин цалинмæ хъæбæр балигъæст кæна, уалдæн имæ ма баздæхæ.

Айсана Уæрппи бунмæ бацудæй. Уоми ба Æхсæ-Будай [й] уосæ хонхи билæбæл бадуй æма æлвесуй: конгъæдæ — йе 'лхуйнæ, куронфид — æ уæдæртæ, рæвæйнæ ба — æ халæ, уотемæй йе 'лхуйнæ хонхи бунмæ хъæртуй.

Айсана расурдта и саг, фæ-'й-æхста, ба-'й-нисан кодта, цауæйнон куд фæууй, уотæ; лækъæф йе 'рагъи ракодта 'ма ранæхстæр æй. Уотæ ба 'й уосæ фæууидта 'ма йимæ дзоруй:

— Æлдар-Хуар[з]-Æфсатий мæ мади 'рвадæ 'й, никкидæр дин ракордзæнæн, æма æрбаздæхæ!

Уа-нæ-уа, ку нæ здахтæй, уæдта йибæл хуцауи багъардта, 'ма Айсана дæр баздæхтæй. И уосæ 'й æ уæдæртæбæл исиста уæлбилæмæ. Уоми кæрæдзей зæрдидуаг ку иссердтонцæ, уæд Æхсæ-Будайбæл маруни фæндæ искодтонцæ.

Уосæ загъта:

— Мæлæг ин нецæмæй йес, мæ сæри хецауæн, уæртæ и кири минкъи болат хъæмайæй ин æ тæрнихи уорс æстъæлфæ ку нæ рацæвай, уæд.

Айсана и кирæмæ хатиагау исдзурдта, кирæ байгон æй, 'ма исиста и хъæма. Уæдта 'й и уосæ æ уæдæртæбæл æруагъта зæнхæмæ.

Æхсæ-Будай нарти æ разæй куд ракодта 'ма Æхсини хæццæ еумæ куд бадтæй, уотæ нихъхæртæй Айсана дæр.

Нур мæмæ хицæ кæндзæнæй, зæгъгæ, уой баладæрттæй 'ма хуцауен искувта, сæ астæу устур бурæу куд фестадайдæ, уобæл.

Æхсæ-Будай Айсанай ку 'руидта, уæд æй расурдта, 'ма сæ астæу бурæу фестадæй. Æхсæ-Будай дæлгоммæ бахаудтæй бурæуи, Айсана дæр имæ фæццурд æй 'ма йин æ хъæмайæй æ тæрнихи уорс æстъæлфæ расæрфта. Уотемæй Æхсæ-Будай уоми ниххæрнæгъ æй.

Нарт æрбаздахтæнцæ. Айсана ба цæун байдæдта 'ма Уæрппи бæрзондмæ исцудæй. И уосæ фæгъгъæр кодта æ адæмбæл:

— Æхсæ-Будай и Нарты басаста æма æрбарвиста, цæрунмæ уордæмæ куд æрацæуайтæ, уотæ.

Айсана и уоси æхецæн бинонтæ искодта, адæми ба æракодта Нартмæ. Айсанайæн æ фиццаг фонсиконд дæр æма æ фæстаг фонсиконд дæр йе адтæй.

118. Аълбегн фурт минги Тотраз

Сослан будурмæ рацудæй æма уинуй:
 Фæндагбæл мегън пгæсту æрбацæуы,
 Мегън пгæстуæй æ сæрти тæхуй сау халæнттæ,
 А фæсте ба зиннуй готони ауæдзæ.
 Ни-йимæ-цæуы, æма разиннуй Аълбегн фурт минги

Тотраз.

Мегън пгæсту — æ бæхи коми тулфæ,
 Сау халæнттæ — æ бæхи къубарæ,
 Готони фæд — æ бæхарци фæд.
 Саргъбæл уæлгоммæ хуссуй сувæллон —
 Аълбегн фурт минги Тотраз.

Уæлæмæ йимæ схезуй Сослан æма йин
 А тæрних кардæй æрцæвуй.

Фиццаг цæфмæ йин неци сбæрæг уй,
 Дуккагмæ дæр неци бæрæг кæнуй,
 Артиккаг цæфмæ биццеу райгъал уй:

— Ци кæнис, Сослан,

Уæдæйардæмæ мин мæ тæрних

Дæ кардæй ку хуаис?!

— Аз ку неци, йарæби, мæхе фæндагбæл,—

Зæгъгæ, Сослан, хуарзау нæбал фæууы,
 Аълбегн фурт минги Тотраз æ бæхарцæбæл

Сослани æхе дæр, æ бæхи дæр ку исесуй.

Бæхарцæ йин æ саргъæй йе 'фтаугути астæу бацæвуй,
 Уотемæй æй дзæвгарæ ку фæеххæссуй.

Сослан разæгъуй:

— Ра-ма-уадзæ аци хатт,

Дæ хуарз фидистæн, Аълбегистæн.

— Аемгъуд нин фæууæд,— зæгъуй Аълбегн фурт минги
 Тотраз,—

Уæрппи бæрзондмæ, абони — майрæмбон,

Иннае майрæмбонмæ.— Сослан дæр æй,

Уасхæ нæ астæу, зæгъгæ, баууæндун кæнуй.

Сослан æрбацæуы æ хæдзарæмæ мæстгунæй,

А фур мæстæй ку 'рбадуй, уæд сире къелай бун

ниттонуй.

— Ци кæнис? — зæгъгæ 'й, бафæрсуй æ уосæ.

— Ци ма кæнон? Къаннæг биццеутæ дæр ма ми

Гириз кæнун байдæдтонцæ: Аълбегн фурт

Минги Тотразæн æмгъуд равардтон,

Абони — майрæмбон, иннае майрæмбони

Уæрппи бæрзондбæл куд фембæлæн.

Сослани уосæ зонæнгин адтæй:
 — Уомæн,— загъта,— неке неци кæндзæнæй,
 Бугур æндон болат æй æ фæсонтæй фæстæмæ.
 Æ фæсонтæ йин ку нæ ниццæвай,
 Уæд неке неци бафæраздзæнæй.
 Уомæн æ бæх дæлуймонти хаст æй.
 Æма, дæхе ку баримæхсай, дæ рæзти рафецаутæй,
 Дæ бæхбæл бабæттæ алихузи муртæ,
 Йе 'рух ратдзæнæй сæхердæмæ,
 Уæд базмæлæ дæ мурти хæццæ —
 Дæ мурти гъæрæй æ бæх нæбал фæллæудзæнæй.
 Æмгъуди бони Сослан
 Гъазæн туппури ауон къагъд ку скæнуй,
 Къагъд ку скæнуй, æхе ку баримæхсуй.
 Уалинмæ æрцæууй Æлбегуи фурт минги Тотраз,
 Рагъæуай-багъæуай,— ку некаæми 'й уинуй.
 Ард де 'рдиги фæууæд, Сослан, зæгъгæ, 'ма
 Сæхердæмæ ку раздæхуй,
 Йе 'рух ку ратгуй гъæуæрдæмæ,
 Уæд æ бæхи муртæ ку базмæлун кæнуй Сослан,
 Бæх дæр ку фæттæрсуй, минги Тотрази ку раскъæфуй,
 Хъæзи фæттæй æй цæвунтæ уæд
 Райдайуй нарти Сослан.
 Æлбегуи фурт минги Тотраз
 Æ идони ласæнтæ ку 'рбатонуй,
 Æ бæхи гъостæмæ уæд фæллæборуй,—
 Æ бæхæн баорамуни мадзал ку нæ йеруй,
 Уæд бæхæн йе 'фсæрикъæдзæмæ ку балæборуй,—
 Йе 'фсæрикъæдзæ йин ку сраæдовуй,
 Уалинмæ хъæзи фæттæй, Сослани цæфтæй
 Æ фæсонтæ ку байдзаг унцæ,
 Уæд рахауй Æлбегуи фурт минги Тотраз
 Æма æ уод ку исесуй.
 Æ мадæ рарветуй дууæ лæхъуæни æ фурти агорæг:
 — Абони Уæрппи бæрзондмæ син адтæй æмгъуд
 Мæ фурт æма нарти хуарз Сосланæн.
 Ба-мин-æй-бæрæг кæнтæ!
 Дууæ лæхъуæни Уæрппи бæрзондмæ схæццæ унцæ.
 Идардмæ сæ ниууинуй Сослан æма
 Баслæхъæй йæ сæр истохуй.
 Ба-сæ-фæрсуй: — Кумæ цотæ?
 — Абони Æлбегуи фурт Тотраз
 Уæрппи бæрзондмæ тохунмæ рацудæй
 Сослани хæццæ, 'ма си ка фæммард æй,
 Уой бæрæг есунмæ цæуæн мах.

— Дзæгъæл цуд ку кæнтæ, Æлбегн фург
 Æ бæхбæл гъазгæй урух будурти
 Ниффардæг æй уæдæйги, Сослани мард ба
 Уæлæ берæгътæн хуалиæн байзадæй.
 — Дæ цæрæнбон берæ, мах ба уой туххæй
 Дзæгъæл хъиамæт ку кодтан.
 Æраздæхунцæ фæстæмæ Тотрази мадæмæ.
 Хуæрзæнгорæггаги йимæ ку бацæунцæ.
 Зæронд уосæ син æрцæттæ кæнуй
 Нард фидтæй 'дзаг тумбул фингитæ,
 Дони арæхæн син али ниуæзтæ.
 Уæддæр мади зæрдæ зонæнгин кæми нæй!
 Æнцад нæ фæууй зæронд уосæн æ зæрдæ,
 Сæ уæллæй æрбабадуй æма сæ бафæрсуй:
 — Уæхуæдтæ 'й фæууидтайтæ æви уин еске загъта?
 — Мæнгæ зæгъун ходуйнаг æй, нæхуæдтæ 'й
 Нæ фæууидтан, фал нин йеци хуарз хабар
 Загъта еу бæхгин.— Циуавæр æй?
 Йеци бæхгини уи неке бафæсмардта?
 — Листæг имæ фæккастæн,— загъта еу,—
 Æма ниддеси дæн: баслæхъи тухт æ сæр,
 Фал æ еу цæсти дууæ гагуй адтæй.
 Æ ростæмæ февналуй, æ уæргутæ æрцæвуй
 Тотрази мадæ 'ма никкæуй:
 — Сослан адтæй, йе, Сослан! Уомæй æндæр
 Хуцауи скондæй дууæ гагуй æ еу цæсти
 Некæмæн йес. Фæццотæ йимæ, æма, кæд
 Разæй цæф æй, уæд æй уæлмæрдти байвæретæ:
 Хуцауи унаффæй уайтагъддæр
 Рабаддзæнæй фæстæмæ.
 Кæд фæстеккæй цæф æй, уæдта 'й
 Æрхæссетæ ардæмæ æма йибæл мæхе
 Кæунаей бафсадон.
 Фæццæунцæ, 'ма, Тотрази мард куд рахæссунцæ,
 Уотæ сæбæл Сирдон фембæлуй:
 — Кумæ 'й хæссетæ?
 — Дæлæ уæлмæрдтæмæ.
 — Уойбæсти 'й хæссетæ æ хæдзарæмæ.
 Йе лæги къохæй мард ка нæ фæцæй,
 Уæхæн æй, барæй æхе бæргæ рамардта
 Хъал биццеу, кæсетæ, æ бæхи æфсæртæ
 Куд рарæдувта. Хæссетæ 'й уойбæсти
 Æ зæронд мадæмæ, йе ма йин кæд йести
 Хуцауей ракора.— Уотемæй
 Æнæ хай фæцæй уæлмæрдтæй

Æлбеги фурт Тотраз. Нæбал ин адтæй
Аци дуйнемæ раздæхæн, æма æ зæронд мадæ
[Æ.] еунæг фурти мардбæл кæунæй æхе
Ниттушпуртæ кодта.

119. Сослан æмæ Тотырадз

Сослан быдыры уыд æмæ кæсы, æмæ уæртæ иу бæх æрбацæуы, йæ уæлæ ницы, афтæмæй. Уалынмæ æрбахæццæ, æмæ иу лæг уæлгоммæ йæ уæлæ фынайæ лæууы. Сослан кард фелвæста, фæмард æй кæнон æмæ бæх аласон. Сослан кардæй лæджы ных ныздзæхст ласта, æмæ кард баццула, æмæ лæг дæр йæхимидæг базмæлыд æмæ афтæ зæгты: «Цы мæ фæхъыг дардта, цы?»

Йæхæдæг ракаст æмæ, Сосланы куы ауыдта, уæд æй фæрсы:

— Ды мæм, миййаг, февнæлдтай?

— Нæ, æз дæм ницы бавнæлдтон.

— Ды мæм куы нæ бавнæлдтаис, уæд нæ сыхъал уыдаин, æмæ равзарæм ныр, Сослан,— загъта,— сау лæджы ми ма бакæнæм, фæлæ, кæд æнæ хæцгæ нæй, уæд æмгъуыд раттæм кæрæдзийæн.

Æмгъуыд радтой кæрæдзийæн, уыцы бон куыд хæцæм, афтæ, зæгъгæ.

Сау æрдиагтæнгæ бахæццæ Сослан йæ хæдзармæ: «Хорз лæгимæ не сбыцæу дæн».

Сатанамæ бацыд æмæ йын загъта:

— Мæ хъуыддаг хорз нал у. Тотырадзы кардæй ныццавтон, æмæ дзы нос дæр нæ фæкодта, æмæ кæрæдзийæн æмгъуыд радтам хæццымæ, æмæ мын цы амоныс, цы бакæндзынæн?

Сатана загъта:

— Уымæн хос скæндзыстæм, ма тæрс. Уый разæй топп нæ хизы, кард æй нæ кæрды, фæлæ фæсте хæрæгнастæй дæр фæлмæндæр у, æмæ йæ бæх у дæлимонты хаст, æмæ ды хæстмæ куы цæуай, уæд дæ уæлæ бирæгъдзæртты кæрц скæн æмæ дæ бæхыл мыр-мырæгтæ бафтау. Дæлимонты хаст бæхæн бирæгъдзæртты кæрцы раз лæууæн нæй, æмæ йæ дзæгъæл ахæсдæн, æмæ йын бауромæн нæ уыдæн, йæ хъустæ йын фæстæмæ куы æрбатона, уæддæр.

Сосланæн дæр иучысыл йæ зæрдæ фæлæууыд, стæй хæсты бон æрпыди, уæдæ цы кодта. Сатана куыд загъта, афтæ бирæгъдзæртты кæрц скодта, æмæ бацыдысты кæрæдзимæ. Тотырадзы бæхыл смаг куы бахаста æмæ йыл мыр-мырæгтæ куы смыр-мыр кодтой, уæд алыгъди бæх. Йæ идоны рохтæ йын æрбатыдта [Тотырадз], йæ дгууæ хъусыл ын фæхæцыд æмæ йын æ йæ барцмæ æрбастыгъта, стæй йын йæ дзоныгъмæ æрбавнæлдта æмæ йын æй æрбатыдта. Лæджы дæр уæдмæ Сослан хуыры хуыфийы хуызæн скодта. Æмæ бæхæй, лæгæй æмхауд акодтой.

Залихан, Тотырадзы мад, рарвыста:

— Ацæут æмæ ма бабæрæг кæнут, абон Сослан æмæ Тотырадзы хæцæн, æмæ кæддæра цы фесты.

Сосланы дыууæ лæшпуйы сæмбæлдысты æмæ йæ фарстой:

— Тотырадз æмæ Сосланæн ницы бамбæрстай?

Уый загъта:

— Сосланы амардта Тотырадз.

Лæшпутæ фæстæмæ хæрзæгтурæггаг фезгъордтой, Тотырадз Сосланы амардта, зæгъгæ. Хæрзæгтурæггæтæ сын фæлæвæрдтой уым. Уæд сæ Залихан фæрсы:

— Барæг цавæр барæг уыди, ницы бæрæгтæнæн ыл равзæрстат?

Иу дзы загъта:

— Æз дзы уый бæрæгтæнæн равзæрстон, йæ рахиз цæсты дыууæ гагуйы уыди.

— Мæ къона куыд фехæлди, уæдæ уый Сослан куы у!

Уæд сæ мардмæ ссыдысты æмæ йæ аластой. Баныгæдтой сæ мард.

120. Алымбеджы фырт Алымбег

Ацæтæ дæр уыдысты нæртон мытгаг. Алымбегæн авд фырты уыди. Нарты Хъазæн фæзмæ цыдысты. Нарты Созырыхъо уыцы авд фырты дæр амардта, хъазæнтæ æшпаргæйæ йыл тых кодтой, æмæ та-иу раст нæ рацыди йæ хъуыддаг, æмæ авдæй дæр уый къухæй фæмардысты.

Алымбегæн йæ ус базæронд, дыккаг ус æркодта, æмæ йын лæппу райгуырди.

Стæй зылдысты нарт. Хъазæгау Алымбеджы хæдзармæ бадзырдтой:

— Райсомбон у Хъазæн лæгъзмæ цæуæн бон, æмæ уæ исчи рацæуæд!

Гыщцыл лæшпуйы дыууæ мады кæрæдзимæ фесты:

— Айрæз, ахъомыл у, науæд нæ нарты хъалтæ хъазын фæнд скодтой.

Лæшпу бафарста:

— Чи нæ хъазы? Æрдæбон чи æрбадзырдта, цавæр уыди?

— Нарты хъазæнмæ, дам, уæ исчи рацæуæд.

Зæронд фыд Алымбег йæ зачъетæ йæ армыгъæппæнæй адаудта:

— Мæ амард хуыздæр у, мæ авд фырты мын амардта Созырыхъо. Нартæ мæм æрбадзырдтой.

Дыууæ мады кæуынд.

Алымбегæн йæ лæшпу дæр хуынд Алымбег. Уый нырма авдæны баст уыд. Йæ авдæны фæрстыл ахæцыд.

— Сисут мæ уæлæмæ,— дзуры сæм сабырæй,— уæхæдæг мæ суадзут уæ бæттæнтæй.

Куы нæ йæ уæгъд кодтой, уæд Алымбеджы фырт Алымбег авдæныл ахæцыд йæ базгугътæй æмæ йæ цыппар цыппæрæм хайы

фæкодта: йæ нывæрзæн уæлæрдæм ахауд, йæ фæрстæ — фæйнаердæм, йæ дæлфæдтæ — дæлæрдæм, афтæмæй баззад.

— Уæ, мæ зæронд фыд, кæугæ ма кæн. Кæд дын бæх уыд æмæ æгас у, уæд кæм и, уый мын бацамон.

Дыууæ мады æмæ фыд джихæй базадысты: «Ай цы хабар у?!»

— Дæлæ ныккæнды мæ бæх, йæ дыууæ хъусы ма зынынц,— сдзырдта фыд.

Мит уары, хъызт æхсæв. Бæх ныккæнды æфсæн æрттигтæ æмæ бæлас æд къалиутæ хордта.

Лæппу йæм ныццыди æмæ йæ уæлæмæ сæппæрста æмæ йæ аласта Теркмæ. Сау мæйдар æхсæв ихджын донæй йæ сæрттивын кодта. Æрбаласта йæ, пæлæзæй йæ æрæмбæртæ, фæстæмæ рацыдис, абæрæг æй кодта. Æххæст хус нæма бацц. Æнафоны йыл саргъ бавæрдта, йæ къæхтæм йедтæм ын куы азылди, уæд иурдæм-иннæрдæм азылдтытæ кодта æмæ йæ бахус кодта.

— Гъе, мæ фыд, гъе ныр æз цæуын. Дæ хæцæнгæртæ мын ратт. Дæ конд, дæ уынд кады аргъ куы у, ды сæнæ хæцæнгарз нæ уыдаис.

Æнкъардгомау æм бадзырдта:

— Саби, дæ бадæны куы бадтаис, уый мæ фæндыдис; аннæмæй та мæ афтæ фæнды, нартæй мæ маст куы райсис, цалынмæ ма æгас дæн, уæдмæ.

Нарт хæдзарæн лæгæй апыдысты Бæрæг обау Хъазæн лæгъзмæ. Æхсæв ма уыди, афтæ уыдысты уыцы ран, астæумæ миты мидæг. Æрбон, æмæ кæсынц. Къæйттæ скодтой. Нарты Созырыхъойæн æмбал нал уыд, æмæ ракæс-бакæс кæнынц: Созырыхъо сæнæ 'мбал баззад.

Дæлæ быдырты тъæпæны барæг æрбацæуы, мигъы къуымбил йæ сæрыл сбадтис. Дис кæнынц нарт: нæууыл цæуы, фæндагыл йæ фæстæ мит хусгæнгæ цæуы.

— Уæ, мæнæ диссаг! Ацæты бæх æрбацæуы, æмæ йæ уæлæ барæг куы нæй, уæд æй чи тæры, мигъы къуымбил æй сæрмæ куы сбадти.

Уалынмæ Ацæты бæх æрбахæццæ, Алымбеджы бæх. Æнгуылдзы йас барæг йæ уæлæ бадтис. Нарты алыварс æрзылди Хъазæн лæгъзы. Обауы сæрмæ ссыди.

— Нарт, мæнæн та ме 'мбал чи у?

Созырыхъо йæм дзуры

— Æз дæн сæнæ 'мбал. Æз дæ мæ сæрмæ нæ хæссын, хъуымыздзых!

— Ды лæг, æз дæр искуы слæг уыдзынæн,— лæппу йæм дзуры.

Гæнæн нал уыди, къæйттæ скодтой, йæ авд æфсымæры йын чи амардта, уыцы Созырыхъоимæ.

— Мæ сæрмæ дæ нæ хæссын, хъуымыздзых, фæлæ рацу.

Созырыхъо иу хъазæн раппæрста,— бæлон фестад, мигъы æв-рагъы астæу фæтæхы.

Лæппу йæ хъазæн ашпæрста,— дыууæ хъæрццыгъайы фæстад.

— Уæлæ бæлон фæтæхы, ма йæ ныгуадз!

Æмæ йæ æрхæццæ кодта.

Йæ сæр фæгуыбыр Созырыхъойæн.

Дыккаг хъазæн ашпæрста,— нæл хуы фæстади, сау хъæдмæ фæлидзы.

Алымбег-саби йæ хъазæн ашпæрста,— дыууæ къуыдыр куыдзы æмæ дыууæ егары фæстад, æмæ йæ æрбахæццæ кодтой хуыы.

Хорзау нал уыди Созырыхъо. Æртæ хъазæны йедтæмæ дзырд нæ уыд, æмæ ма йæм иу хъазæн уыд Созырыхъомæ, æмæ йæ ашпæрста. Хъазæнтæ ашпарыны æвæрд уыдис кæддæриддæр хистæр. Конд зæххы мæнæу голлаг фæстади похцийæ ластей.

Лæппу ашпæрста йæ хъазæн, æмæ фæстади зæххы цъарыл алы мытгаг [маргъ], æмæ йын рауыгътой æмæ йын йæ голлаг айдзаг кодтой.

Нарты Созырыхъо йын:

— Гъей, хъуымыздзых, нæ дыл æввæрсыдтæн, куы ницы æрхъуыды кæнон райсоммæ... [Райсом] уыдзæн нæ хъазæн бон.

Æрбацыд Созырыхъо уæнгтæхыл, сæргуыбырæй.

— Ацы сывæллон, Алымбеджы фырт Алымбег,— йæ хæдзары хъаст кæны,— мæ зæрдæ дзы фидар нæу, йæ авд æфсымæры хæс мæ куы айса, уымæй.

Афарста Сатанайы æмæ йæм дзуры:

— Тынг æвзæр у мæ хъуыддаг. Уыцы сывæллонæн йæ авд æфсымæры бахордон, æмæ мын сæ мæ фындзы хуынчъытæй ласдзæн.

— Бирæгъдзæрттæй зыгуыммæ кæрц бахуый, куыдзы къæбылатæ æмæ хуыйы хъыбылтæ дæ фæсарцы бабæтт æмæ рагацау ацу уыцы лæппуйы ацыдмæ æмæ, дæ бæх æмæ дæхицæн фаг куыд уа, афтæ бамбæхсæн обауы бакъах, æмæ уый куы бацæуа, уæд дæ куынаæ фена, афтæ. Куыдзы къæбылатæ æмæ хъыбылтæ фæсте баст куыд уой. Уый обауы сæрмæ схиздзæн æмæ, куы акæса, уæд дæ куынаæ фена [афтæ]. Уæд Ацæты Алымбеджы фырт Алымбег зæгъдзæн афтæ: «Гъей, Созырыхъо, кæм дæ, рацу, æмæ хæцæм!» Æмæ йæм куы нæ рацæуай, уæд зæгъдзæн: «Ард де 'рдыгæй, фæсайдта мæ, нæ рацыди хæстмæ». Стæй хъæуы 'рдæм куы разила, уæд æй фæсте расур, æмæ бирæгъдзæртты тæф, къæбылаты хъиу-хъиу, хъыбылты хъыс-хъыс,— æмæ йæ бæх фæтæрдзæн. Уый йæ бæх уромдзæн, хæцын йæ бон нæ уыдзæн, тарст бæх уромын кæм комдзæн, æмæ — дæ лæджыхъæд æмæ дæхæдæг.

Куыд загъта, афтæ рауади. Созырыхъо лæппуйы фæстейæ фаттæй фехста, æмæ уый бæхæй æрхауд. Лæппуйы амардта Сатанайы уынаффæйæ.

Нартæй фæстейæ цæфæй чи амардаид хæсты уæвгæйæ, уый ныгæдтой фаджысдзыхъхъы, уæлмæрдмæ йæ нæ хастой. Фаджысы йын

дзыхъхъ скъахтой Ацæты сывæллонаен. Хуыздæр фæуæд нарты Сыр-дон:

— Цы ми кæнут, нарты фæсивæд?

— Ацæты Алымбеджы фырт Созырыхъоимæ хæсты мидæг ралыгъди, æмæ йæ фæстейæ амардта.

— Фæлдыст ын фод, фæлдыст, мæнгард Сатана, йе 'фсымæры дæр чи 'рцахста. Уый йын бацамыдта: «Бирæгъдзæртæй кæрц скæн æмæ хуыйы хъыбылтæ æмæ куыдзы къæбыстæ [дæ фæсарц бабæтт] æмæ нымæхсæн дзыхъхъ бакъах; обауы сæрæй куы акæса, уæд уым куы нæ уай, уæд зæгъдзæн: «Мæнгард фæу, Созырыхъо». Хъæуы 'рдæм куы разылди, уæд æй фæстейæ расырдат. Бирæгъдзæртты смаг, хъыбылаты хъиу-хъиу, къæбысты хъист-хъистмæ йæ бæх уромын нал бакуымдта; æмæ йæ бæхы куыст кодтаид æви хæцгæ кодтаид. Сатана, йæ тиу Созырыхъо — уыдон æй афтæмæй амардтой. Нарты фæсивæд! Уыцы бæхмæ ракæсут ардæм: æфсæрыкъæдзæтæм дзых фаст, йæ бырынчъытæ йын æрбастыгъта цæстытæм, йе 'фсæрыкъæдзы царм зæбул-зæбул кæны. Акæсут-ма, нарты фæсивæд! Уый Сатана æмæ Созырыхъо сарæзтой, цæмæй уыцы бæх фæтæрса, уый куы нæ бакодтайккой, уæд æй нæ амардтаид. Уæд йæ бæх урæдтаид æви хæцгæ кодтаид?! Фаджысы дзыхъхъы кæй баныгæнат, Ацæты лæшпу ахæм нæу. Кæд æмæ дзы ничи уыд, уæд мæнæ бæхы бæрæггæнаентæ сты. Нарты кадджындæр уæлмæрд кæм и æмæ сæ хистæртæ кæм сты, Ацæты лæшпуйæн [уым] — йæ уæлмæрд, æмæ йын уым скъахут хæдзар æмæ йæ уым баныгæнын кæнут, нарты кадджынтæ, номдзыд хистæртæ кæм ныгæд уыдысты, уыцы ран.

Афæдзы фæстæ Алымбег бар ракуырдат мæрдты хицау Бара-стырæй:

— Мæ дыууæ мады æмæ зæронд фыд мæныл кæугæйæ мæгуырæй базадысты, æмæ мын хист цæмæй скæной, уый нæй, æмæ уый сагъæстæй æхсæв сыл бон нæ кæны.

Нарты хъæугæрон сæмбæлди нæртон цæуæгыл æмæ афарста гъе уый:

— Нартæй æддейæ змæлæг куы нæй, кæм сты?

— Нарты Созырыхъо куывд кæны, Хъазæн лæгъзы кæй басаста йæ къайы, уый тыххæй.

Æмраст бацыди Созырыхъойы дуармæ, бахъæр кодта, бадзырдта:

— Гъей, Созырыхъо, æддæмæ-ма ракæс!

Нæ ракасти. Дыккаг хъæр бакодта, æмæ афтæ тыхджын, — къонайы арты фæздæджы сæггæ хъæдыл кæм баныхæстысты, уыдон куывды нарты фынгыл æркалдысты. Нарт кæрæдзимæ бакастысты.

— Сыст, Созырыхъо, æкæс-ма, уый хуымæтæджы барæг нæу.

— Райсом цæуын хъæуы, Донбеттырты рæгъау ратæрæм, — загъта лæшпу.

Ныхасæй йын «нæ» зæгъæн нæ уыд. Бæрæггæнаен бынатмæ Со-

зырыхъо ацыди, æмæ ацыдысты [Алымбегимæ]. Иу боны балц нæ уыди, афæстиат сты даргъдæр рæстæджы.

Иу ран баурæдтой, æмæ йын [Алымбег] загъта:

— Ам лæуу. Æз рæгъау куы раскъæрон, уæд сæ аскъæр.

Ратардта Ацæты лæшпу, Алымбеджы фырт Алымбег.

— Скъæргæ, Созырыхъо, ацы рæгъау, уыйбæрц рæстæгмæ æз фæдисы бауромон.

Æмæ йæ æрбайæфта æмбисвæндагмæ:

— Æрлæуу, нарты хъæбатыр Созырыхъо: дæ рохтæ ма сыхал.

Æмæ йын йе 'рагъæй æртæ гæрзы рауагъта рахизырдыгæй.

— Скъæргæ кæн, æз та фæдисимæ хæцзынæн.

Хæцынтæ байдыдта лæшпу фæдисимæ. Аздæхта сæ фæдисы æмæ та Созырыхъойы æрбайæфта æмбисвæндагыл.

— Нарты хорз лæг, Созырыхъо, базæронд дæ, æвæццæгæн,— æмæ та йын йе 'рагъæй æртæ гæрзы рауагъта галиуырдыгæй. Нарты хъæугæронмæ куы бахæццæ сты,— рæгъауæн йе 'мбис ракъорд кодта æмæ сæ Созырыхъойæн радта:

— Уый дын мæ лæвар.

Бадзырдта Созырыхъойы хæдзармæ:

— Мæнæ уæ бæлццон æрбацыд йæ рæгъауы хаймæ.

Рацæуынмæ нæ фæлæууыд, дарддæр фæцæуы. Ацæтæм бадзырдта:

— Уæ кæстæр сывæллонæн, Алымбегæн, хист скæнут, мæнæ уын хистаг.

Сæ рацыдмæ нал фæлæууыд; йе 'мгъуыддзаджы æцæджы бæстæм ацыди.

XXXVI. АРÆХЦАУ [ЕРÆХЦАУ] БЕДЗЕНÆДЖЫ [ДЕДЕНÆДЖЫ] ФЫРТ

121. Деденæги фурт Ерæхцау æма нарти Сослан

Нартбæл фуддогæ никкодта; тар мегъæ сæбæл ниббадтæй 'ма сæ ракъесун нæ уагъта. Уæхæн рæстæг сæбæл никкодта. Нарти Сатана ка 'дтæй, йе æхсæвæ Гори фæдармæ цудæй, бонæ ба Нарти гъæумæ цудæй. Еу ку адтæй, уæд Сатана йеци мегъæй не 'риндиудта Нарти гъæумæ 'ма уоми бадтæй.

Еу æхсæвæ ба, нур сæумæ идзулдзæнæй, зæгъгæ, уæд фæстæмæ æриздахтæй Нарти гъæумæ. Ку 'рцудæй, уæд раст йеци сæумæ ба сæбæл хор ракастæй.

Загътонцæ Сатанайæн:

— Нæбал дæ рауадздзинан. Де 'рцуд нин хуасæ ку фæцæй, 'ма нин ку рахор æй! — Æма 'й æруорæдтонцæ уоми.

Ку 'ризæр æй, уæд æй Уасгерги базудта, гъе нур ами æризадæй, зæгъгæ, 'ма уайун байдæдта Будури изæдмæ 'ма йин зæгъуй:

— Гъе атæ 'ма атæ, 'ма мæ дæ хуарзæнкæ уæд, йести зунд мин баамонæ!

Йе ба йин загъта:

— Мадта дин æз унаффæ кæнун: ку 'ризæр уа, уæд дæхе æх-синæг фестун кæнæ, æз ба мæхе турмон-хъæрцигъай фестун кæн-дзæнæн 'ма дæ расордзæнæн, раст дууæизæриастæу къæразги куд фæммедæг уай, уотæ, Сатана кæми бадуй, уордæмæ.

Æризæр æй, 'ма 'й æ разæй фæккодта 'ма 'й къæразгæй фæм-медæг кодта. Сатана дæр фæстадæй 'ма æ дууæ къохи фергъувта, уосæн дæр иуазæг йес, зæгъгæ, 'ма хъæрцигъай фæстæмæ расурдта. Ку [ис] æнафонæ 'й, уæд æй гъæбесæй райста 'ма 'й къæразгæбæл æривардта, 'ма бабæй фæстæмæ æ гъæбесмæ батæхидæ. Къæразгæ-бæл æй февæридæ, ма, фæстæмæ ку батæхидæ, уæд Сатана фæггу-рускæ 'й, оххай, а цидæр æй, зæгъгæ.

Урузмаг ба афæй балций адтæй, 'ма Сатана Гори федармæ уой туххæй цудæй. Архайуй ибæл, æндæдуар цæмæй, фæууа, уобæл, 'ма йин æндæмæ нæбал комуй. Еу æй къæразгæбæл куд февардта, уотæ ба фæстæмæ æ гъæбесмæ батахтæй, 'ма, Уасгерги куд адтæй, уотæ фæстадæй 'ма загъта Сатанайæн:

— Уæхæн маргъ ма синтæсæд, мæн æ разæй ка скæна!

Йе ба йин загъта:

— Хуцау ди ма сбоз уæд! Мæхе ди фæгъгъæуай кодтон, нур ба мæ уæддæр басайдтай!

Уоми æризадæнцæ 'ма лæг æма уосæ адтæнцæ, 'ма бони уалæн-гæ уоми фæцæй Уасгерги, уæдта рацудæй 'ма рандæ 'й. И уосæ бауæззау æй 'ма бæнттæ нимайун байдæдта, 'ма, æ афæдзи бон ку æрцудæй, уæдта денгизи билæмæ рандæ 'й хъæпшæлтæ æхснунн рæуони, 'ма йин райгурдæй сугъæринæ æстуггин лæхъуæн. Лилагъзи 'й ниввардта, æ дзедзейæй бафсаста, уæдта 'й денгизи багæлста 'ма йин никкувдта хуцаумæ:

— А хуцау, æдта 'й сæхе мутгагбæл бафтуйун кæнæ [Æхсæртæг-гатабæл]!

Деденæг æзæнæг адтæй 'ма денгизи билæбæл цардæй; æхуæ-дæг ба Æхсæртæггатай адтæй. Цауæн кодта, æма, еу ку адтæй, уæд-та неци æ арми бафтудæй, 'ма 'й хуцау изæрæрдæмæ балердзаутæ-мæ бахаста.

Ку бахъæрттæй, уæд син балигъстæ кодта:

— Æнæхуæргæ дæн, нецæбæл фембалдтæн æма æнæ 'хсæвæр ахсæви байдзæдтæн. Нур ба мæн хатир[æй] фæууинетæ æма хизæ еу дард ракæнетæ, кæд йестæбæл мæн амондæй фæххуæст уайайтæ.

Хизæ радардонцæ, 'ма дзи йеци лилагъз бафтудæй; æр-имæ-кас-тæй 'ма загъта:

— Ци кæнон! Мæ нивæ уомæй хуæздæр н' адтæй. Нур ба мин а дæр согæн исæгъз уодзæнæй.

Æма кꝥудурон æ фæсабæрцæ бабаста 'ма ранæхстæр æй. Цæун байдæдта, 'ма уæдта æ фæсабæрцæй биццеуи кæун иссудæй. Ами цидæр йес, зæгъгæ, 'ма 'й æ гъæбесмæ æрбайста 'ма йимæ игъуста, 'ма дзи суваеллони гъæрзун цудæй.

Хуцау, ма мæ фесафæ, зæгъгæ, йести мин æй фæккæнæ, мæхе цæбæл рæвдаун, уæхæн!

Æрцудæй, сæ хæдзарæмæ 'й бахаста; ра-'й-игон кодтонцæ, 'ма дзи сугъæринæ æстуггин лæхъуæн райста, цийнæ ибæл кæнунцæ [æ уоси хæццæ] 'ма зæгъунцæ:

— Ку 'й' исгъæр кæнæн, уæд нин æй дзæгъæлзад хондзæнæнцæ. Фæлтау дæхебæл,— æ уосæн зæгъуй,— уæззауи кой рауадзæ, уæди уалæнгæ ба 'й не стъер кæндзинан 'ма 'й сосæгæй хæсдзинан.

Уосæ æхе нитгумбултæ кодта, къимбустæ, æндæртæ æхебæл ниттухта, 'ма нарти гъæутæбæл райгъустæй, Деденæги уосæ бауæз-зау æй, зæгъгæ.

Ци рацудæй, хуцау æхуæдæг зонуй, уæдта хабар рацудæй, Деденæгæн лæхъуæн райгурдæй, зæгъгæ, 'ма хуæрзæнгоргутæ рарвистонцæ. Сослан æ сагъæдахъи фелваста 'ма син фехста сæ хæдзарæ 'ма фати хæццæ рарвиста;

— Æз ибæл ном ивæрун — Ерæхцау.

Нарти медæг кувд кодтонцæ Алæгатæ, 'ма нарти адæм æмбурд кодтонцæ. Кувд ба уой туххæн кодтонцæ, 'ма Сайнæг [Алæгатæй] загъта:

— Æз мæ кизги, æмбурди медæгæ æхуæдæг ке равзара, уомæн радтзæнæн.

Æ кизгæ ба Агундæ хундтæй. Æримбурд æнцæ и адæм, 'ма Деденæги фурт дæр Ерæхцау, Деденæгæн уорс бæх адтæй, 'ма уобæл саргъ сивардта 'ма загъта:

— Цæуон, æз дæр бабæрæг кæнон ме 'рвадтæлти, некæд сæмæ адтæн, неке си зонун.

Над ин нийамудтонцæ:

— Цо, æма сæ дуармæ устур мæсуг уодзæнæй, 'ма уордæмæ ку бахъæртæй, уæд дин Сатана баамондзæнæй, куд дæ цæун гъæудзæнæй, уой.

Цæун байдæдта 'ма бахъæртæй 'ма мæсуги бунн балæудтæй. Ра-имæ-кастæй Æфсинæ-Сатана, ци дæ, циуавæр дæ, зæгъгæ.

Йе ба загъта:

— Деденæги фурт дæн 'ма фæуинуни туххæй æрбацудтæн ме 'рвадтæлтæмæ, 'ма кумæ цæуон, уой мин баамонæ.

Загъта йин Сатана:

— Дæлæ Алæгатæ кувд кæнунцæ, сæ кизги дæтгунцæ, æхуæдæг ке равзара, уомæн, 'ма цо уордæмæ.

Дзоруй и Æфсинæмæ:

— Æдта мæ дæ хуарзæнкæ ку фæууидæ, 'ма мин кегъæре йеске ку фæууидæ, кæми цæрунцæ, уой нæ зонун.

Хуарз, зæгъгæ, 'ма [Хæмици фурт Батраз æхсæвæ изæдти хæццæ тухта, бонæ ба фунуки бадтæй, æ къæхтæ дзингай къæхти хузæн, æ сæр ба цæгæр, уотемæй] 'ма йин уой рахудта, 'ма æ разæй фæйгагæйнаæ 'й:

— Рауай, хуарз иуазæг, ни-ддæ-хæццæ кæндзæнæн нуртæккæ. Йе ба йимæ дзоруй:

— Кæд измæлдзæнæ, уойбæсти мæ фæсабæрцæ рабадæ!

Йе ба йин æ бæхмæ ракастæй 'ма дзоруй:

— Дæ бæх дууæ ка фæхæсса, уæхæн нæй,— зæгъгæ.

— Мæ бæх ба дууæ куннæ фæххæсдзæнæй? Рабадæ!

Йе дæр рабадтæй, 'ма 'й еу-дууæ ампъези рауагъта, уæдта 'й æ уæргутæй фелхъивта, 'ма æ гъæлæсæй æ уæцъфи лæхæ искалдæй.

— Ци 'й а, ци мæрддзаг æй? Дæу уæзæй мæ бæх атæ 'й?

— Æма дин æз нæ загътон, дæ бæх дууæ ка фæхæсса, уæхæн нæй.

— Гæр, куннæ фæххæсдзæнæй, раздæр рабадай-ра!

Рабадтæй раздæр 'ма бабæй æй еумæнги рауагъта, уæдта 'й æ уæргутæй нæуæгæй фелхъивта, 'ма бæх æ уæргутæ æ буни рацавта разæй.

Рахизтæй Батраз 'ма 'й фестæгæй ниххудта. Ра-имæ-уадæнцæ, 'ма 'й бæл Æхсæртæгтатæ ниццийнæ 'нцæ, Деденæгæн ци фурт йес, зæгъгæ.

Сослан зæгъуй: «А хуцауи ку фæндæуа, уæд нин нур ба нæбал райервæздзæнæй [Сослан ба Агундæй курдта], 'ма, мæхе бон ку нецибал уа, уæд а йести фæрæзнæ кæндзæнæй».

Рабадун æй кодтонцæ, 'ма хуæрунцæ 'ма ниуазунцæ. Уæдта, йеци Сайнæг ка 'дтæй, йе Алæгатæй адтæй, 'ма рагæпп кæнуй æма зæгъуй:

— Гъæйтт, сау хуæрдæ 'ма сау ниуæзтæ кæнун нæ бæззуй, фал гъазун дæр гъæуй! — зæгъгæ.

Æма финги кæрæнттæбæл дæлæмæ кафгæ рацудæй, уæлæмæ дæр исæздахтæй 'ма æ бадæни æрбадтæй æнæ еу къæбæр фæззулун кæнгæй.

Ерæхцау дæр рагæпп кодта 'ма уомæй æндахдæр æрзелæн кодта 'ма æ бадæни æрбадтæй.

Хуæрунцæ, ниуазунцæ, уæдта бабæй йеци Сайнæг рагæпп кодта 'ма се 'гасемæн дæр сæ болат хъæматæ фелваста 'ма сæ зæнхи рацавта 'ма сæбæл кафгæ рæцудæй 'ма æ бунати æрбадтæй.

Ерæхцау дæр бабæй рагæпп кодта 'ма хъæматæн сæ фестонтæ бунмæ рацавта 'ма, еу хъæмай финдзæй иннемæ гæппгæнгæ, уотемæй сæбæл кафгæ æрцудæй 'ма æ бунати исбадтæй.

Сайнæг нæбал исфæразта 'ма зæгъуй:

— Деденæги дзæгъæлзад фурт ба мæ измæлун дæр ку нæбал уадзуй!

Йе дæр фестадæй 'ма рацудæй:

— Æдта хуарз! Æз кæд дзæгъæлзад дæн, уæд дин дзæгъæлзад исбæрæг кæнун кæндзæнæн!

Рабостæ кæнуй 'ма фæццæуы.

Сайнаг дзоруй:

— Ох-хай! Хуарз адæм мæхебæл не 'саразтон! — зæгъгæ, 'ма
Сосланæн зæгъуй:

— Цо, ра-'й-æздахæ, нæ кизгæ дæр [дин] лæвард фæууæд,—
зæгъгæ,— ма 'й рауадзæ бостæй.

— Гъе, ма мæ фæссайæ, æздахгæ ба 'й ракæндзæнæн,— зæгъгæ,
'ма æ фæсте уайун байдæдта 'ма 'й раййафта 'ма йин загъта:

— Раздæхæ, æ кизгæ Агундæй мин равардта, 'ма ди корун, ма
мæ фенамондгун кæнæ, 'ма раздæхæ!

Загъта йин:

— Сайдзæнæй нæ, 'ма фæлтау ма 'здæхæ!

— На, нæ нæ фæссайдзæнæй, ра-мин-æй-æвардта, 'ма ди корун,
раздæхæ!

— Æздахгæ кæнун,— зæгъгæ,— фал сайгæ ба нæ сайгæ кæндзæ-
нæй.

Раздахтæнцæ, 'ма, ку исхæрттæнцæ, уæд æмбурд рахæлеу æн-
цæ, 'ма син загътонцæ:

— Сайнаг æ федари бацудæй,— зæгъгæ.

— Нæ дин загътон, нæ, ба-нæ-сайдзæнæй,— зæгъгæ, йин загъта
Ерæхцау, 'ма йибæл æфсæдтæ кæнун байдæдтонцæ. Æфсæдтæ æрим-
бурд кодтонцæ 'ма йин неци амал ирдтонцæ.

Ерæхцау уæдта загъта:

— Дзалмадзани хурфи мæ бакæнетæ 'ма мæ хонхи сæрмæ фех-
сетæ 'ма йин кæд неци амал искæнон, уæд мæ зæнхæмæ ма 'руадзе-
тæ, авд дони сæрти мæ бахæссетæ, уæдта райгас уодзæнæн,— загъгæ.

Хонхи сæрмæ 'й фехстонцæ, 'ма сæ сæрæн нæбал адтæнцæ. Ку
исхъурмæ 'нцæ, уæд Сайнагмæ адтæй æртæ фати хуцауи скурдиа-
дæй, 'ма уонæй еу рауагъта 'ма искувта:

— А хуцау, æдта уæлæмæ еунæгæй цæуы, дæлæмæ ба дууемæй
куд æриздæха!

Ерæхцау дæр æхе æнæдон санс фестун кодта 'ма хонхи бунмæ
рандæ 'й. Фатæн дæр æнгъуд адтæй 'ма, йе 'нгъуд ку æрхæрттæй,
уæд хонхи билæбæл ницъцъæлæс æй. Йе дæр уой ку базудта, уæд
бабæй исистадæй 'ма сæбæл нæуæгæй тохун райдæдта 'ма сæ ис-
хъурмæ кодта. Сайнаг дæр бабæй дуккаг фат рауагъта 'ма никкувта:

— А хуцау, æдта фæстæмæ æнæ уой куд нæбал æриздæха,—
зæгъгæ, ра-'й-уагъта 'ма йин фулдæр æнгъуд искодта.

Йе дæр, фат ибæл ку рауагъта, уæд æхе борæмæз фестун кодта,
'ма æхе хонхи рауагъта. Хезун бабæй æй байдæдта, 'ма йе цæйбæр-
цæ, йе ба дууа уойбæрци фæллæудтæй, 'ма бабæй фат хонхбæл басас-
тæй. Йе дæр исистадæй 'ма бабæй сæбæл нæуæгæй тохун байдæдта.
Ку исхъурмæ бабæй æй, æ сæрæн ку нæбал адтæй, уæд Сайнаг æ
кизгæ дзоруй:

— Нæ дæ ниууаддзæнæнцæ нур Æхсæртæггатаæ.

И кизгæ дæр ин загъта:

— Кадæй мæ нæ равардтай, нур ба мæ æгадæй дæттунмæ гъавис,— зæгъгæ.

— Мадта ма син нур ци кæнæн? — фæрсуй Сайнæг и кизги.

Йе дæр ин фæстаг фат рауадзун кодта.

Сайнæг никкувта:

— А хуцау! Æдта йин, фатæн, æнгъуд дæр нæ кæнун, 'ма, кæд йеци лæгæн адзал йес, уæд æй æнæ уой рамаргæ мабал æруадзæ,— зæгъгæ, 'ма фат уотемæй рауагъта.

Йе дæр, цалинмæ фат цудæй,— дорти дæр фарста, къæдзæх дæр фарста, цæйбæрцæ æнгъуд ин йес, зæгъгæ, 'ма йин неке неци загъта.

Уæдта фат фæстæмæ раздахтæй 'ма æ тæккæ сæри астæу æруадæй 'ма йе скъелæй фелвæстæй. Рахаудтæй, 'ма йимæ дæллæй Сослан æ къохтæ бадардта 'ма 'й зæнхæмæ не 'руагъта. Давун æй байдæдта 'ма й еу-фондз дони сæрти ку бахаста, берæ йин ку нæбал адтæй, уæд ибæл Сирдон фембалдæй 'ма йимæ дзоруй:

— Уæу, мæнæ дессаг! Уæртæ фæххæлæф кодтонцæ 'ма Агундæй фæххæссунцæ, ду ба мард дæ уæле ци скодтай?

Нæ йимæ байгъуста Сослан 'ма фæххæссуй мард. Сирдон æндæрхузи æхе æрбакодта 'ма бабæй имæ дзоруй:

— Уæу, мæнæ дессаг! Уæртæ Агундæй фæххæссунцæ, ду ба ма мард дæ рагъи хæссис.

Сослан дæр бæласæ æртасун кодта 'ма 'й бæласи æнхæли февардта 'ма 'й фæстæмæ исуагъта, æхуæдæг ба уайун байдæдта, 'ма — некæми неци, адæм дæр фæххæлеу æнцæ. Æма фæстæмæ бабæй уайун байдæдта 'ма йе дæр уалинмæ ба рамардæй. Фæстæмæ бабæй уайун байдæдта 'ма Сайнæги хæдзарæмæ æхе хæстæг рауагъта 'ма æхе ниммæлæг кодта.

Ци рацудæй, хуцау æхуæдæг зонуй, уæдта Сайнæг загъта:

— Цотæ 'ма, ка рамардæй, ци рамардæй, уони бабæрæг кæнтæ.

Æма бæрæггæнæг рарвиста. Æма хатгæнцæ, 'ма сæ [мæрдти] халæнттæ хуардтонцæ, 'ма фæстæмæ баздахтæнцæ 'ма загътонцæ Сайнæгæн:

— Халæнттæ сæ хуæрунцæ.

Уæдта сæ фæрсуй:

— Сослан ба кæми 'й?

— Йей-йей! — загътонцæ,— Сослан уæлгоммæ лæууй, 'ма йин халæнттæ æ цæститæмæ æвналунцæ.

— Йе барæй æхе уотæ искодта.

— Гæр, мах 'й уингæ ку фæкодтан, уæд куд?

Нæ дзи æруагæс кодта, 'ма син загъта:

— Цотæ, 'ма йин мæнæ аци бурæу йе скъели низзелетæ æма, æ уæрагисæрæй ку искæса, уæдта 'й мæмæ фæстæмæ æрбахæссетæ.

Æрба-йимæ-хастонцæ фæстæмæ, ни-йин-æй-зилдтонцæ йе 'скъели, 'ма йимæ исисмуста [Сайнæг] æма загъта:

— А марди хъанзи смаг нæ кæнуй.

Агундæ загъта:

— А, уæу-уæй! Æ мардæй уойасæ кæмæй тæрсис, уомæ мæхе къахæй цæмæннæ цудтæн!

— Хуцау дин ма бакомæд,— зæгъгæ, загъта Сайнæг 'ма дуар фегон кодта 'ма рацудæй 'ма йимæ гъузун байдæдта мæнгæйгай, халæй хали ауон. Сослан æхе нигъгъос кодта, уæдта йимæ нæбал фæллæудтæй 'ма йимæ рагæшп кодта, церхъ имæ фелваста.

Йе дæр æхе фæстæмæ фездахта 'ма, нур дуар ницæвон, зæгъгæ, уотæ ба 'й Сослан фæстегæй церхъæй ниррæуигъта 'ма 'й дууæ 'мбеси рахаун кодта. Æ сæрти балæуирдта медæмæ 'ма кизгæ Агундæйæн загъта, гъе нур мæн бадæ, зæгъгæ, 'ма йибæл æрфедар æй.

Агундæ дæр ин загъта:

— Æз дæу бадæн! Хуæздæр лæг æз нæбал агорун, фал а мардæн йести унаффæ гъæуй, 'ма бал мæн ба исуадзæ.

Нæ йибæл æууæндтæй 'ма 'й расоми кæнун кодта, уæдта 'й исуагъта 'ма и мард исиста 'ма 'й уæлмæрдти астæу ниввардта 'ма хуцаумæ никкувта:

— А хуцау, æдта, а мин берæ зинтæ кад фæууинун кодта, уæддæр æй мæнæ кизги хатирæй ивæрун, 'ма йибæл хуарз уобай куд феста!

Æма йибæл хуарз уобай фестадæй.

Агундæ загъта:

— А æвæрд фæцæй, фал дæу туххæй æхецæн зин ка скодта, хонхи сæрмæ дзалмадзани фехстæй ка исхизтæй, уой мард ди байронх æй, 'ма уомæ цæуæн, 'ма уомæн ба æз йести унаффæ искæнон.

Цæун имæ байдæдтонцæ; ба-йимæ-хъæрттæнцæ, 'ма Сослан бæласæ æртасун кодта, ра-'й-иста 'ма 'й зæнхæбæл æривардта. Кизгæ æ сæргъи æристадæй 'ма никкувта хуцаумæ:

— А хуцау, еу уоди барæ мин равардтай, нур мæнæ а мæн туххæй æхе фесафта, 'ма ди, йа хуцау, уой корун, 'ма а, куд адтæй, уотæ куд феста!

Æма йе дæр рабадтæй:

— Охх-охх, цæйбæрцæ фæххустæн!

Загъта Агундæ:

— Мæнæн амæй æндæмæ æнсувæр куд уай, уотæ, хъиамæтбæл дæр, уæлæбæл дæр хуæрæ æма æнсувæрæй куд цæрæн, уотæ.

Сосланæн ба загъта:

— Абони уæнгæ мæ лæгмæ цæун дæр нæ уагътай, нур ба дæ уосæ дæн.

Æма гъе уæд æрхудта Сослан уосæ, уæди уалæнгæ ба йин уосæн' адтæй. Ерæхцау ба йин къохбæлхуæцæг адтæй.

122. [Бедзенæджы фырт Арæхдзауы райгуырæд]

Дæллаг нартæн лæшпу райгуырди, Уæллæгтæн — чызг. Дыууæ дæр иу æхсæвыл. Лæшпу-иу йæ авдæнæй сбырыди æмæ-иу ногтуырæ чызгмæ схъуызыди æмæ-иу æхсæв-бонмæ уыимæ фæци. Уыйадыл тыщыл чызгыл йæ авдæнбæттæнтæ нал æххæссыдысты. Дис кодтой: «Нæ чызг цæмæй дæнгæл кæны?!»

Ууыл чызгæн лæшпу райгуырди, йæ цокора — сызгъæрин.

Сатанæмæ фæуадысты:

— Нæ чысыл чызг лæшпу ныййардта.

— Быны хъæр уæ рацæуæд! Уый уæ Дæллаг нарт куы фехъусой,— фæндырты уæ фæцæгъддысты. Ныр Борæты аххæрæгæн йæ кæрон ныллыг кæнут, лагъз дзы бакъахут æмæ йæ уыцы ран цæвæрут, тæлытæ йыл бакæнут, дæлæ йæ фурдмæ фæхæссут æмæ йæ доны баппарут, цалынмæ уæ Дæллаг нарт нæ базыдтой, уалынмæ.

Гъе 'ма йæ донмæ фæхастой æмæ йæ доны баппæрстой. Æмæ йæ ласы уый, уæдæ цы кæны.

Быдыры кæмдæр царди Бедзенæг-æлдар. Уый уыди æнæзæнæг лæг. Уымæ фос бирæ уыд, хъомвос бирæ, ноджыдæр æм уыди кæфахсджытæ, йæ кæфахсджытæ та уыдысты хицæн. Иу ныхасæй, йæхæдæг хъæуы йас уыди.

Уыцы кæфдзаутæ уыцы лагъз раппæрстой, мæнæ цы дзæбæх лагъз и, зæгъгæ. Куы йæ схастой, уæд дзæбуг æмæ аркъау рахастой: «Куы йæ сæфтауиккам, цымæ йæ хуылфы цы уа?»

Рафтыдтой йæ, æмæ дзы сывæллон цъæхахст кæны хъуыллау-хъуыллаутæнтæ. Бедзенæг-æлдармæ барвыстой:

— Мæнæ диссаг: тагъд!

Уый сæм рацыди æмæ æркасти лæшпумæ:

— Гъæй, дæ рынтæ дын бахæрон хуыцауæн! Ай, цæрынæй-хæрынмæ цæмæ бæллыдтæн, уый куы у.

Базыдта йæ, нæртон мыптагæй кæй у, уый. Йæ дзыкъуылайæ йæ базыдта. Йæ усмæ фæуади:

— Тагъд æвгъæды ныббад!

Тых æвгъæды ныббадти, æмæ йын лæппу йæ быны цæвæрдта. Фидиуæгмæ фæдзырдта, дунейыл æрзил, Бедзенæгæн лæппу райгуырæд, зæгъгæ.

Дзыллæтæ æмбырдтæ кæнын байдыдтой, йæ уарзон адæм.

Чи загъта:

— Æз уым куы уыдтæн, иу къуыри мыл цæуы, афтæ, æмæ йæм сывæрджыны хабарæй куы ницы уыди.

Дзыллæтæ æмбырд кæнын байдыдтой. Урс галтæ, урс уæрыч-чыты хуызæн, æргæвды уый фыр цинæй. Дзыллæ цæуын байдыдтой æмæ къуыри иннабонмæ минас кæнынц. Дзыллæтæ цæуыныл куы сысты, уæд загътой:

— Æххæст ыл ном сæвæрæм ацы ногтуырдыл — минас куы фæкодтам.

Сæвæрдтой йыл Бедзенæджы фырт Арæхцæу.

Дзыллæ алчи йæ хæдзармæ афардæг.

Лæшпу бахъомыл и, адæмы æхсæнмæ цæуын байдыдта. Иуыздæм ацæуы, æмæ адæм нарты кой кæнынц, иннæздæм дæр ацæуы, æмæ адæм нарты кой кæнынц. Уый дис кæны: «Цавæр адæм сты?!»

Иухатт Бедзенæгæн афтæ дзуры:

— Дунейыл адæм нарты кой йедтæмæ ницы кæнынц, æмæ сæ куы фенин, уый мæ фæнды.

— Гъæй, дæ рынтæ дын бахæрон, ды мын балцæ цæуынхъом куы уай, уæд мæм уымæй хуыздæр цы кæсы! Дæлæ уазæгдонæй идон райс, æмæ, хъæугæрон мæ ламазгæнæн обау, уырдыгæй идон батил. Мæ рæгъæуттæ уым хизынц. Чи дæм æрбацуа фыццаджыдæр, уый-иу ралас.

Æрбацыди иу мæнтæгбарц, иу мæнтæгдымæг.

— Дарæг дæ ма баззайæд, дæуæй æвзæрдæр ацы рæгъаумæ куы нæ ис, дæуыл та куыд ацæуон! — Æмæ йæ идонæй ныххæфтытæ ласта, æмæ астъæлфыди уый дæр.

Дыккаг тылд æй ныккодта, æмæ та уый æрбацыди. Æмæ та йæ ныццавта:

— Дæуыл бадгæ мæ чи фена, уый мын цы зæгъдзæни!

Æртыккаг тылд ныккодта, æмæ та уæддæр уый æрбацыди. Раласта йæ уæд. Йæ саргъ ыл сæвæрдта, араст и Уæллаг нартмæ. Сæмбæлди йыл хъæугæрон к'уылбадæг ус.

— Дæ фæндаг раст, Бедзенæджы [фырт] Арæхцæу!

— Зæрдырай фæу, хуыцауы салам дыл сæмбæлæд.

— Кæдæм цæуыс, мæ хур?

— Дунейыл нарты кой йедтæмæ ницы ис, æмæ сæ куы фенин, уый мæ фæнды.

— Æмæ уый цыхуызæн бæхыл цæуыс? Уыдонæн кæрдзын хæссынæн сæ фиййæуттæн ахæмтæ куы и, дæ бæхаджы хуызæттæ. Уый дæ кард цыхуызæн у? Се 'фсинтæн цыхт сæттынмæ ахæмтæ куы и. Уый дæ топп цыхуызæн у? Сæ фиййæуттæн уадынзтæн ахæмтæ куы и. Ды Бедзенæджы фырт нæ дæ, кæцæйдæр дæ хæмпæлæй æрхаста. Йæхицæн буцæн цы бæх дары, уæд дын уый раттид. Уымæн йæ бæх у асткъахыг æмæ цыппæрхъусон, дæуæн йæ цæст кæй нæ уарзы, уыцы бæх. Æмбисонд йæ кард, йæ топп, хæстмондагæй цъæх арт чи уадзы.

Уый фæстæмæ раздæхти.

— Цæмæн раздæхтæ, мæ чысыл Арæхцæу?

— Æз дæ фырт нæ дæн.

— Цæуылнæ дæ?

— Уæд дын цæуынмондагæй æфсæн æрттигтæ чи хæры, уый мын раттис, хæстмондагæй дын цъæх арт чи уадзы, уыдон мын раттис.

— Гъай, дæ рынтæ дын бахæрон! Ды мын ууыл бадынхъом куы уаис, уæд ма мæнмæ уымæй хуыздæр цы кæсы. Фæлæ чысыл дæ, æмæ дæ искуыдæм куы ахæсса, куы да фæзиан кæна.

— Уый дæ хъуыддаг нæу, уый мæхи хъуыддаг у.

— Уæртæ ныккæнды, дыуадæс къамбецæй кæй фæлдахын, уый [къæй] йæ уæлæ ис; мæ гæртæ дæр уым цъæх арт уадзынц хæст-мондагæй. Цæджындыл ауыгдæй лæууынц.

— Цом-ма уæдæ, кæцы ран сты?

Æмæ бацыдысты, бакодта йæ.

— Мæнæ ам,— зæгъгæ йын æй бацамыдта.

Уый къæй йæ къахфындзæй стъæпп ласта, æмæ фæуæлгоммæ. Бæхæн ма фаджысæй зынынц йæ хъустæ, аннæ нал зыны фаджысæй. Уырдыгæй йæ сласта, хъæрæ сапон ахаста, хъæрæ. Теркмæ йæ ала-ста æмæ йæ пылыстæг цæппузыры хуызæн ныккодта. Йæ саргъ ыл сæвæрдта, сбадти бæхыл. Бæх æй иу æхст уæларвмæ фæласта, ныгъ-чъыллиш ласта, иу æхст æй дæларвмæ фæласта. Лæппу саргъы зæгæлæй уæлдай не 'нкъуысы.

Бæх æм йæ дзыхæй дзуры:

— Æнхъæлдæн, цалымæ хъомыл кæнай, уалымæ мын бæз-дзынæ.

— Æз дæр цалымæ хуыздæр бæх арон, уалымæ мæ хæссын фæраздзынæ.

Йæ гæртæ сбаста, араст и Нартмæ. Нарт сæ дзагтарзыл æмбырд кæнынц, кæрæдзимæ дзурынц:

— Цомут æмæ та минас кæнæм.

Уæд Уырымæг дзуры:

— Дæлæ нæ быдыры цыдæр фыдбылыз ссæуы: мигъ æмæ хур æмæ дунейы маргъ иумæ ссæуынц.

Кæсынц, æмæ йын ничи ницы иртасы. Нарт тасы бацыдысты, куывды мæт дæр сæ нал уыди.

Сатана мæсыджы бадти. Дыууæ лæджы Сатанамæ систой:

— Дæ хорзæхæй, дæ арвайдæнæй нын уыцы цоджы хабар раир-тас.

Уый акасти арвайдæнæй.

— Гъе, нарт, нарт, цæрынæй-хæрынмæ дзыллæйæн цы тых фæ-кодтат, ахæм фыдбылыз уын ныр уæхимæ ссæуы тых кæнынмæ. Мигъ кæй хонут, уый у йæ бæхы комы тæф; дуне маргъ кæй хонут, уый бæх æсткъахыг у, æмæ зæххæй фæрчытæ тоны йæ къæхтæй, æмæ йæ сæрты халæттау тæхынц; мæйтæ-хуртæ кæй хонут, уыдон — йæ гæртæ, цæстытæ сæм нæ лæууынц, афтæ æрттивынц; фæсте гу-тоны хахх кæй хонут, уый у гыццыл лæппу æмæ йæ кард, зæхмæ хæццæ кæны æмæ йæ гæрдгæ цæуы. Ныр фурдмæ кæсут, кæд ивы-лæн агура, уæд дзы тас нæу, кæд æмæ, цы ранмæ æрбахæццæ уа, уым рауайа комкоммæ, уæд уын уый, цы тыхтæ фæкодтат, уыдон уын уæхицæн бакæндзæн — йæ гыццылмæ йын ма кæсут.

Кæсынц, æмæ, цы ранмæ схæццæ, уым фурды цæхгæрмæ, кæсаг куыд æрбасыффытт кæна, афтæ æрбацыди — тæнæг дæр нæ, ивылæн дæр нæ.

— Мах дæ хорзæх, Сатана, цалынмæ нæм не схæцца, уалынмæ нын уынаффæ бакæн.

— Тагъд уæ куывдмæ цæутæут Алæгаты стыр хæдзармæ æмæ уæ дзагарзы алыфарс авд рæнхъæй сбадут. Алæгаты Умары уырдыг-лæууæг скæнут, нарты Созырыхъойы дæр уырдыг-лæууæг скæнут. Уый лæппу у, æмæ уæле бадын нæ комдзæн æфсæрмæй æмæ авд рæнхъы дымæгмæ сбаддзæн, æмæ авд рæнхъы дæр уымæ сиддысты: нозтæй йæ куы нæ амарат, уæд ын адзал нæй, ницы йын кæндзыстут. Дзæгъæл дзырд æм мачи кæнæд, уæд уæ сыхгæйттæ фæкæндзæн, ныссæрфдзæн уæ. Уымæн йе стыр ныфс йæ бæх у, баздæхут æмæ Уырызмæджы Хъулон[ы] авд хатты æнæдон сасмы стулут, авд хатты — змыс мидæг. Уыцы хуызæнæй-иу ын йæ бæх бабæттут Уырызмæджы Хъулонимæ иу бæхбæтгæныл. Уазæджы бæх змис тондзæн, Хъулон та буарæй тондзæн æмæ йын йæ фæрстæ фæхуынчтытæ кæндзæн. Хъæумæ куы схæццæ уа, уæд æм æз дзурдзынæн: «Раздæх, фысым дын дæн, цог лæппу куы дæ». Куы мæм æрбаздæха, уæд ын æз йæ хæринагыл ныккæндзынæн хин æмæ кæлæн, ныфс æм куыд нæуал уа, афтæ. Кæд æмæ мæм нæ æрбаздæха, уæд ын æз уæртæ уынды йæ размæ цæттæ фæткъуы фестын кæндзынæн, дæлæмæ куыд згъæла, афтæ. Уымæй куы бахæра, уæддæр хъауджыдæр нæу — ныфс æм нал уыдзæн.

Уый [Арæхцæу] æрбацыди, æмæ йæм Сатана хъæр кæны мæсыгæй:

— Æгас цу, Бедзенæджы фырт Арæхцæу, раздæх, фысым дын куы дæн.

— Мæ фыд дæр дæ хуызæн хъапхайтæм фысыммæ нæ цыд.

— Уæд та уæртæ дæ разы уыцы рæгъæд фæткъуыйæ дæ ком ауазал кæн, дæ дзыппытæ дæр дзы айдзаг кæн.

— Уæлæ хъапхай, кæс-ма дæ бæласмæ!

Ехсæй йæ ныццаф ласы, æмæ бæлас æд видæгтæ гыбар-гыбургæнгæ кæдæмдæр атахти.

Фæцæуы Нартмæ. Хæмыцы фырт Батрадзы йын йæ размæ фервыстой:

— Ауай, де 'мгар у, æмæ йæ ардæм æрбахон,— фæндаг нæ зондзæн.

Рацæуы йæм Хæмыцы фырт Батрадз.

— Æгас цу, Бедзенæджы фырт Арæхцæу! Мæ чысыл æмгар, æгас цу!

— Хуыцауы салам дыл сæмбæлæд! Ам нарт кæм сты? Нарты агурын.

— Мæн рарвыстой дæумæ «Ауай, уый фæндаг нæ зондзæн»,— æмæ дæ æз скæндзынæн.

— Ёрбабад мæ фæсарц, æмæ кæд тагъддæр схæццæ уайккам.

— Нæ мæм кæсы дæ бæх дыгæйттæ хæссæджы каст, фæлтау афтæ ацæудзыстæм.

— Йæ бындар фæци, ды дæр хызыны йас, æз дæр хызыны йас, мæлæты лæгтæ куы нæ стæм. Куыннае нæ афæраздзæн ай!

Цæрдæг лæппу Хæмыцы фырт Батрадз батæррæтт ласта бæхы фæсарцмæ.

— «Гъæй» зæгъ ныр, æмæ цом.

Араст сты. Иучысыл куы ауадысты, уæд йæ болат зæнгтæй бæхы тæнтæ кæрæдзимæ ныхъывта Хæмыцы фырт Батрадз. Бæх йæ аст къахы зæххы ныссагъта, уæлæмæ сæ нал исы.

— «Гъæй» зæгъ, æмæ тагъддæр схæццæ уæм,— дзуры йæм Хæмыцы фырт Батрадз.

— Æмæ ма куыд «гъæй» зæгъон, мæ бæх куы нæуал цæуы, уæд?

— Æмæ дын куы загътон: «Дæ бæх мæм дыгæйттæ хæссæджы каст нæ кæны».

— Фыдбоны гуыр дæ, ахиз!

Æмæ рахызти. Ссыдысты дыууæйæ дæр нарты æмбырдмæ. Ракалдысты йæм:

— Æгас цу, Бедзенæджы фырт Арæхцæ, у мæнæ нæм уазæг, дардбæстаг!

— Йæ бæх уал ын бæхбæттæныл абæттут — тæвд у æмæ ауазал уа. Дæлæ Уырызмæджы Хъулон дæр бæхбæттæныл баст. Йæ гæртæ йын сисут, уазæг у, æмæ йын сæ искуы æрцауындзут.

Йæ гæртæ йын систой æмæ сæ куы иу рагъæныл æрцауындзынц, куы иннæ рагъæныл æрцауындзынц, æмæ сæ уромын нæ фæразынц рагъæнтæ: æртонынц сæ.

— Гъæ, куйтæ нарт, уыдонæн сæ рагъæн æз мæхæдæг дæн: æриут сæ фæстæмæ!

Йæ уæлæ сæ æрбаста.

Уæле йæ бадын кæнынц, æмæ нæ комы. Авд рæнхы дымæгмæ æрбадти, йæхæдæг ракуырдат:

— Ам дæр мын æгъгъæд у, лæппу дæн.

Авд дæр сидынц, æмæ авд рæнхы сидт дæр уымæ цæуы. Цас нуазы, цас хæры,— йе 'гъдæуттæ хуыздæр цæуынц иннæтæй. Созырыхъо æмæ Умар уырдыг лæууынц æмæ нуазæн фæстæмæ нæ исынц, уæз ууыл куыд ацæуа, афтæ, Сатанайы уынаффæйæ.

Хуызы фырт Челæхсæртæг уым уыди рæбынæй бадæг. Сайнæгæлдар дæр уым уыди уæле хистæрæн. Созырыхъо-иу хистæртæм дзаг нуазæн куы фæцæйхаста, уæд-иу фынджы кæрæттыл кафгæ бацыд рæбынмæ, фынгтæй иу къæбæр нæ ахауд, дзаг нуазæнæй иу æртах не 'ркалд, афтæмæй.

Сайнæгæлдар Созырыхъомæ дзуры:

— Уæ нозытæй карздæр чи у, уымæй ма мын иу стыр дзæбидыры сыкъа æрбахæссут.

Уый йын ронг бахаста. Сайнæг-æлдар дæр аразы хинæй Арæх-цауæн марæн кард. Дынджыр галы сгуы систа.

— Гъе, Созырыхъо! Дæлæ нæм уазæг куы ис, Бендзенæджы фырт чысыл Арæхцау. Адзур-ма мын æм: æз дæр ын мæ нуазæн авæрон.

Адзырдта йæм, æмæ фæсæррæтт ласта Бедзенæджы фырт Арæх-цау. Фæсæррæтт ласы, йæ уæззау домбай гæртæ йæ уæлæ, афтæ-мæй. Фынгмæ схызти æмæ дунейæн æмбисонды кафгæ фæцæуы. Уырдыгæй цæхдæттæм схызт, æмæ цæхдæттæй иу æртах нæ акалд. Æцæг æмбисæндтæ уæд бакодта. Æппæты рæбын Сайнæг-æлдармæ бацыди:

— Мæнæ дын мæ нуазæн — уазæг дæ, æмæ дын æз дæр мæ нуазæн дæттын.

Уый, дæ нуазæн бирæ уæд, зæгъгæ, нуазæн ныххырхы йæ тæккæ бынæй. Галы сгуы дæр, мæнæ бирæгъ куыд сцæлхъ-цæлхъ кæны йе ссыртæй хæргæ-хæрын, афтæ мæлæты лæппу уайтагъд ахордта.

Сайнæг-æлдар æнхъæлмæ кæсы, кæд ма, ацы нуазæн куы бана-зид, уæд кæд ахауид.

Уый йын арфæ ракодта:

— Дæ нуазæн бирæ уæд, Сайнæг-æлдар.

— Куыдзы хъыбыл, дæ кæфы смагтæнгæ куы ссыдтæ: цы ныл хъæртæ кæныс, цы?! — загъта йын Сайнæг-æлдар.

— Æз æцæг куыдзы хъыбыл, абон майрæмбон, иннæ майрæмбон æз ацы уынгтæ бæхы лæх куы нæ фестын кæнон!

Базыдта, нозгæй йæ марынвæнд кæй кæнынц, уый: фæтæргай æмæ рацыд йæ бæхмæ. Бæхы куы федта, хæрз маст ын уæд уыдис. Уæддæр йæ бæх фæтыхджындæр Уырызмæджы Хъулоныл. Йæ бæхыл сбадт уыцы мæстыйæ, фæцæуы сæхимæ.

Сайнæг-æлдар загъта:

— Хуыцау мæ бабын кодта! Дзæбæх лæгæй мæхи нæ фæхæс-джын кодтон. Уый мын чи раздахид, уымæн стыр лæвар ракæнин.

Созырыхъо йæм бацыди:

— Æз æй раздахин, фæлæ мæнгард лæг дæ — нæ дыл æууæндын.

— Хуыцау æмæ зæхх ме 'вдисæн, — загъта Сайнæг-æлдар, — цы-дæриддæр мæ курай, уымæй дæ зæрдæхудт нæ расайдзынæн.

Уымæн уыди Бедухæ, зæгъгæ, йæ чызг, фыд рæсугъд.

— Уæдæ мын Бедухæ-рæсугъды ратт, æмæ дын æй æз раздахдзы-нæн.

— Уымæ мæ æрмæст бафидауын кæн, æмæ дæу фод.

Созырыхъо йæ хъандзал сæфтæг бæх раласы æмæ йæ суры фæсте.

«Ныр йæ разæй фæуин — æмæ мæ разыбадæг хондзæн, ныр æй фæсте сурын — æмæ мæ фæдисон хондзæн. Цæй, цыдæриддæр у, йæ иуфарс цон».

Æмæ йæ сæййæфта.

— Гъе, Бедзенæджы фырт Арæхцæу, курын дæ, æмæ нæ тæргайæ ма ацу. Дæу тыххæй нарт æддæг-мидæг систы, тæргай кæй ралыгътæ, уый тыххæй.

— Хуыцау уæ кæрæдзийы цæгъдæг скæнæд!

«Цæй æмæ ай лæшпу у, æмæ йын исты зæрдæлхæнæнтæй зæрдæ сæварон, кæд фосмæ бабæллит»,— ахъуыды кодта Созырыхъо.

— Куы раздæхис, уæд дын хорз лæвар ракаенин.

— Схъæр ма мын кæн, дæ лæвар циу, уый.

— Мæ бæх.

— Æмæ дын æм цы миниуæг и?

— Хуыцау, зæхх ме 'вдисæн,— хуры скæсæнæй йын хур ныгуылынмæ сахаты цыд йедтæмæ нæу.

— Гъе уæууæй, Созырыхъо, уый диссаг кæмæ кæсы: мах кæрæдзимæ махсымæ нуазынмæ ахæм бæхтыл фæцæуæм.

— Уæдта ма мæм иу лæвар ис ноджыдæр — мæ кард.

— Æмæ дын æм цы миниуæг ис?

— Хуыцау ме 'вдисæн,— дæ цæст цы фена хъæдæй-дурæй, цæуыл æй рауадзай — цыргъдæр йедтæмæ къуымых нæ кæны.

— Гъе, Созырыхъо, æмæ махæн не 'фсинтæн цыхт сæттынæн ахæм кæрдтæ ку и.

— Уæдæ ма мæм иу лæвар ис.

— Уый та дын циу?

— Мæ карды сæр — мæ хъуымбылæг*.

— Æмæ дын æм цы миниуæг и?

— Хуыцау, зæхх ме 'вдисæн,— сау мæйдар æхсæв мыл быдыры астæу куы ныккæны, уæд уый рускмæ мæ хæдзармæ сфардæг вæййын.

— Гъе, Созырыхъо, Созырыхъо! Ды нæртон лæг нæ дæ, уыдон диссæгтæ кæмæ кæсынц. Махæн нæ фыстæ æрæгмæ куы 'рцæуынц, уæд нæ чындзытæ сæ къæртатыл ахæмтæ дарынц, фыстæ дуцгæйæ мæйдары.

— Уæдæ мын дæ раздæхты тыххæй Сайнæг-æлдар Бедухæ-рæсутгъды дæтты.

— Æмæ мын уæдæйнырмæ цæуылнæ загътай, уæд æз раздæх-таин.

Æмæ раздæхти.

— Курын дæ, æмæ дын дæ хорз хæзнаты кæй фæфаудтон, уый дын хъыг ма уæд.

Æмæ фæцæуынц фæстæмæ Нартмæ.

Уазымы фырт Дзех дæлæмæ æрцæуы фæндагыл, уыдон та уæлæмæ фæцæуынц. Баиу сты æмæ кæрæдзийæн сæ хабæрттæ радзурынц.

— Мæ фыдыстæн, уæдæ æз дæр сымахæй нал фæцæудзынæн,— [загъта Дзех] æмæ аздæхт семæ.

* Хъуымбылæг — карды сæрыл ауыгъд аивдарæн. (таурæгъгæнæджы фиш).

Кæсы Сайнæг-æлдар æмæ, куы сыздæхтысты, уый куы базыдта, уæд йæ ард фæсайдта æмæ Бедухæйы к'ухыл ахæцъд æмæ Айнæджы фидармæ ссыд йæ хæдзармæ.

Загъта Сатана Бедзенæджы фырт Арæхцæуæн, Уазымы фырт Дзехæн æмæ нарты Созырыхъойæн:

— Абон — майрæмбон, иннæ майрæмбонмæ уæ æддæмæ мачи акæсæд: Сайнæг-æлдар уын исты фыдбылыз сараздзæн.

Уазымы фырт Дзех загъта:

— Мæн мæсыгмæ ауадзут фидардæры тыххæй, æз уым бамбæхсдзынæн.

Æмæ Бедухæ-рæсугъд загъта йæ фыд Сайнæг-æлдарæн:

— Ныр дæ зæрды цы и? Гъей-гъи, Сайнæг-æлдар, дæхи дзæбæх лæгтæй нæ фæхæсджын кодтай, дæхицæн фыдбылыз аразыс.

— Хъапхай, сæрæй æмæ дæ мой кæнын æрфæндыди.

— Ацу уæдæ, уæларвы Сафа де 'рдхорд у, æмæ уымæ ацу,— загъта йын Бедухæ.— Æртæ фаты йын скæнын кæн æмæ сæ мæнмæ ардæм æрхæсс. Æз æртæ фаты уæларвмæ арвитдзынæн; абон — майрæмбон, иннæ майрæмбонмæ афтæ арвыл куыд лæууой, стæй майрæмбонны зæхмæ куыд æрцæуой.

Сайнæг-æлдар уæларв Сафайæ æрхаста æртæ фаты, радта сæ Бедухæ-рæсугъдмæ. Уый сæ арвыста уæларвмæ:

— Абон — майрæмбон, иннæ майрæмбонмæ уым лæуут, æмæ, кæд уыцы æртæ лæгæй исчи æддæмæ ракæса, уæд зæхмæ æрцæут æмæ сæ сæргы нынныхсут.

Сатана загъта:

— Нæ уæ ауаддзынæн, æддæмæ, Бедзенæджы фырт æмæ Созырыхъо, цалынмæ уыцы фæттæ зæхмæ æрцæуой.

Майрæмбон изæрырдæм куы фæци, уæд Уазымы фырт Дзех мæсыджы рудзынгæй ракаст: «Цымæ уыцы фæттæ зæхмæ нæма æрхæццæ сты?»

Иу фат фæсыффыт ласта æмæ йæ бæрзæйыл æруагъта йæхи. Æртулы Уазымы фырт Дзехы сæр мæсыджы к'улыл дæлæмæ. Созырыхъо йæм хъæр кæны:

— У, Уазымы фырт, нарты хуытæм дæ уæздан сæр ма 'руадз! Уый уым фæмарди, уæдæ цы кодта.

Бедзенæджы [фырт] Арæхцæу йæ бæхыл абадт æмæ йæ хæдзармæ афардæг.

Созырыхъо хъыг кæны:

— Мæ фæндагтон æфсымæр мард фæци,— ныр ма æз мæ цардæй цы кæнын.

Сатана загъта:

— Ацу æмæ дæхи мард скæн æмæ доны ныххуыс.

Созырыхъо доны схуыссыд æмæ скæлм и. Дон-иу дæле ничиуал хаста, уæле йедтæмæ, смагæй мардта.

Бедухæ-иу донæй куы ссыди, уæд-иу загъта:

— Г'е уæууæй, мæ фыд, йæ мардæй уыцы тарст кæмæн кæныс, уымæн мæ цæмæн бахæлæг кодтай,— йæ тæссæй æддæмæ куы нæуал уæндыс!

— Уыдон гæды сты, мæнгард сты, афтæмæйты сайынц: мард нæу. Ай дын мæнæ бырау, æмæ, райсом дон хæссымæ куы ацæуай, уæд ын-иу йæ уæраджы кæхцы бырау ныззил æмæ-иу магъзæй схæсс.

Уый ацыд донмæ, бырау [уæраджы] кæхцы ныззылдта. Схаста дзы йæ магъзæй. Басмыста йæм Сайнæг-æлдар:

— Г'е æмæ мæрдон смагæй ницы, æгас ма у, сайгæ кæны æндæр.

— Г'е, Сайнæг-æлдар! Лæг амарди, к'уыдыркалм сси; йæ уæраджы йын бырау ныззылдтон, уæддæр нал змæлы. Ды йын йæ мардæй тæрсыс? Цæмæн мæ кодтай æвгъау ахæм лæгæн? Абонæй фæстæмæ дын æз нæ Айнагæй нал акæсдзынæн: дæ фосмæ дæр дæхæдæг зил, донмæ дæр дæхæдæг цу.

Сайнæг-æлдар раскъæрдта йæ фос донмæ. Созырыхъо фæсæрæтт ласта.

— Г'æ, мæнæ мæнгард! Æз дæу ахæм ранмæ куы агурын.

Уый йæ фыццаг лидзы, уый йæ фæсте суры. Айнагмæ куыд схæццæ, йæ сæр куыд фæгуыбыр кодта Айнаджы дуарыл, афтæ Созырыхъо кард фæдзæхст ласта æмæ Сайнæг-æлдары сæр ныцъыцъыкк ласта; сæры фахс зæххы абадт, афтæмæй фидармæ баирвæзт.

— Уый уал дын мæ иу маст,— загъта Созырыхъо.

Бедухæ загъта йæ фыдæн:

— Цæугæ тагъд уæларв Сафамæ, æмæ дын æрхуйы сæры фахс скæндзæн.

— Æмæ мын æдде зæгæлы сæр уый скæндзæни, фæлæ мидæгæй та уæд цы уыдзæни? — загъта Сайнæг-æлдар.

— Æз ам баддзынæн, мæ х'ус куырдадзмæ дардзынæн, æмæ дзæбугæй цал к'уырццы кæна, уал хатты æз мæ цæст нык'улдзынæн, æмæ уыйадыл мидæгæй та зæгæлы сæр рауайдзæн — сæры магъз куыннæ бахъыг дара.

Сцæттæ йæ сæры фахс. Фыццаг куыд уыди, уымæй уæлдай ницы хъыг дардта Сайнæг-æлдары.

Созырыхъо æмæ Сатана иумæ бабадтысты:

— Ныр Сайнæг-æлдарæн æрхуйæ сæры фахс ис, æмæ йын цы бауынаффæ кæнæм?

Сатана загъта:

— Ды дæр ныккув, æз дæр ныккувдзынæн: «Афæдзæй-афæдзмæ цы хур кæна, уый ацы æртæ боны куыд ныккæса». Уымæн йæ сæры магъз стæвд уыдзæн, æмæ амæлдзæн.

Уыдон ныккуывтой, æмæ æмбисонд фæци хуры каст уыцы æртæ боны; æддæмæ ракæсæн нæ уыди æнтæфæй. Сайнæг-æлдарæн йæ сæры магъз ныссау, æмæ ныммард.

Бедухæ загъта:

— Г'е, Созырыхъо, мæн хуыцау разæй дæр дæуæн лæвæрдтæ,

мæ фыд мæ нæ уагъта, уыйедтæмæ. Ныр мын мæ фыдæн ингæн скъахын кæн.

Уый йын ингæн скъахын кодта, фæсивæды хорз кæм уыд, уыдон æрæмбырд кодта, афтæмæй.

Ингæн куы сцæттæ, уæд Бедухæ баздæхт æмæ йæ болат хæсгард йæ дысы бакодта.

— Курын дæ, Созырыхъо, мæ фыды ингæн куы фенин,— адæмæн арфæ ракæнин.

— Цы кæны, ацу, фен.

Ацыдис æмæ адæмæн арфæ ракодта:

— Æллæх, æллæх, хуыздæр ма уæдæ куыд уызæни.

Уый болат хæсгард йæ дысæй раласта, йæ хурхыл æй æрбардта æмæ йæ фыды ингæнмæ ныххауд.

Бедухæ Созырыхъойæн адджын уыди, æмæ йын æндæр ингæн скъахын кодта: аккаг не скодта чызджы йæ фыды ингæны цæвæрын. Дыууæйы дæр баныгæдтой.

Созырыхъо загъта:

— Бедухæйы ингæн мын æнæ бахъахъхъæнын нæй æртæ боны æмæ æртæ æхсæвы.

Иубон кæсы, æмæ калм æрбабыры.

— Гъæ, ды Бедухæйы хæрынмæ цæуыс?!

Кард фелвæста æмæ йæ æрцъыкк ласта; йе 'рдæг уым азади, иннæ абырыди. Райсомы кæсы, æмæ уыцы калм фæстæмæ æрбабырыд, чи ацыд, уый. Калммæ кæсы, æмæ дыууæ цæфы баиу кодта æмæ сыл иутыщыл цыдæр фæрдыг æрæвæрдта, фæстæмæ йæ бакодта йæ дзыхы æмæ фæбыры фæстæмæ æнæхъæнæй.

— Гъе, Созырыхъо дын куыд амард, ай та циу? Æмæ Созырыхъойæ ахæмтæ куы нæ ирвæзы.

Калмæн йæ хъуырыл ныххæцы æмæ йын [æй] байсы йæ хъуырæй тыхæй. Æмæ Бедухæйы скъахта, расæрфы йæ [фæрдыг] мард буарыл.

— Уæууæй, мæнæ цæй бирæ фæхуыссыдтæн! — Бедухæ рабады.— Цæй, мæ фыды дæр мын райгас кæн æххæст.

— Ай æппæт фыдæбæттæ мын уый тыххæй уыдысты: уадз æмæ уал хуысса.

Уыдон дыууæ дæр цæргæйæ базадысты афонмæ дæр ма.

123. Бедзенæджы фырт Арыхъцау

Уæй, Алæгатаæ, дам,—
Цæрæг адæм,
Цæрæг адæм,
Хъæздыг адæм,—
Нарты хынцынвæнд.
Ыскодтой.

Гъе 'мæ, гъе 'мæ, зæггы,
Æцæг æмæ иннабонæй-
Иннабонмæ
Нарты хынцгæ
Кодтой.
Гъей, гъе 'мæ, зæггы,

Æцæг ма дын-иу,
Зæггы, иу аходæныл,
Дам-иу,
Иу аходæныл,

Гъæй 'мæ, гъе 'мæ, зæггы,
Уырымæг, зæггы,
Уæнмæ куы бавналы
Æмæ уæн куы растигъы,
Уæн куы растигъы.

Гъæй, асыгъдæг æй кæндзæн,
Асыгъдæг кæндзæн.
Æцæг дзы, зæггы,
Уæд куы акæсы,
Уæд куы акæсы, зæггы.

Гъей, æмæ йæ, гъæй, уæдæ,
Æцæгдзинад афтæ куы зæггы,
Афтæ куы зæггы:
— Ацы бон ныл кæнæ 'фсад цæудзæн,
Кæнæ æфсады аргъ иу лаг уыдзæн.
Уый Сатанамæ мидбынатмæ
Куы байхъуысти,
Куы байхъуысти
Сатанамæ уæд
Мидбынатмæ.

Гъе æмæ, гъе 'мæ, зæггы,
Æвдтаджы сæрмæ фæгæпп ласы,
Фæгæпп ласы
Æмæ арвайдæнæй
Кæсын куы райдайы.

Гъæ-гъай, уæдæ, кæсынтæ сисы,
Гъе 'мæ, гъе 'мæ, гъе, зæггы,
Дæлæ Гуымы быдыры
Барæг куы бауыдта,
Иучысыл сау цыдæр.

Гъе 'мæ, гъе 'мæ, зæггы,
Уалынмæ,
Куыд мидæмæ цæуы,
Куыд мидæмæ
Цæуы, гъе,—

Йæхи амонын куы байдыта.
Афтæ зынди:
Йæ бæх дам куы уыди
Уырыссаг раггы йас,
Уырыссаг раггы йас.

Гъе, стæй та
Ноджыдæр та кæсын райдайы,
Куыд цыди, афтæ,
Йæхæдæг та куы уыди
Хæххон мæсыджы йас.

Гъе уæд, гъе уæд, зæггы,
Куыд мидæмæ цыди,
Йæ сæрты сау халæттæ
Дыгуæрдæм тахтысты.
«Адон та цы уыдзысты?»

Уый гъе уыдоныл та
Дис кæнынтæ
Куы байдыта.
Сау халæттæ нæ уыдысты,
Фæлæ уыдысты

Йæ бæхы цæфхæдтæ
Нæууæй
Цы æппæрстой,
Уыдон куы уыдысты,
Йæ сæртыл тахтысты дыгуæрдæм.

Уалынды, зæггы,
Куы 'рбаввахс вæййы
Доны былмæ.
Сатана йæ кастæй
Куы кæсы.

Уæд Сатана афтæ дзуры:
— Хуыцауты хуыцау,
Кæд дæлæ уыцы
Барæг донæн йæ ивæн
Куы агура,— донласт æй фæкæн!

Донаен йæ ивылд
Куы агура,
Уæд æй, хуыцау,
Мæ уазæг фæкæн,
Мæ уазæг фæкæн!

Уалынджы донмæ
Куы 'рбахæццæ ис,
Кæдæм æрбахæццæ,
Уым донæн иннæрдæм
Куы æрбараст и, гъе.

Уæд та дын, уæд,
Мæ хæдзар,
Борæты уынджы
Сатанамæ, зæггы,
Куы ссыди, уæд,

Уæд Сатана йæм
Рагæпп ласы,
Рагæпп ласы:
— Уæй, æгас æрцæуай, уазæг!
Æгас цæуай, уазæг!

— Уæй, дæ бон хорз уа,
Дæ бон хорз уа,
Дзæбæх фæцæрай!
Нарт кæм сты?
Нарты куы агурын?

— Гъе, гъæй и, гъæй,
Фысым дын стæм,
Фысым дын стæм.
Кæд дæ фæнды,—
Фæздæгджын сихор,

Кæд дæ фæнды,—
Æвæздæг сихор,
Æвæздæг сихор.
Тагъд дæ уæд
Фæраст кæндзынæн.

Гъе уæд афтæ дзуры,
Афтæ йын дзуры:
— Нарты къуыбырдзидзи
Чызджытимæ æз хъазымæ
Куы нæ ссыдтæн!

Хъазынмæ куы нæ ссыдтæн,—
Зæггы,— куы нæ ссыдтæн.
Æз нартмæ
Куы ссыдтæн
Уазæгуаты.

Нарт мын кæм сты,—
Бацамон мын сæ.
Нартæй æддейы
Куы ничи зыны,
— Нарт хуынд сты.

Уæй, уый дæр ма дын
Æцæгдзинадæй
Сты уыдон ронг
Нозтмæ,
Æцæгдзинадæй.

— Уæй, ахæм нæй,
Æмæ сæм, зæггы,
Уæд чи суайа?
— Нæй,— зæггы,— уартæ
Мæм æрмæст иу ницæййаг лæшпу ис.

— Уæй, цума, дам,
Бадзур æм,
Бадзур æм.
Бадзырдта йæм æмæ
Куы рагæпп ласта фæныкгуыз лæшпу.

Уæд æй уазæг куы фæрсдзæни:
— Нарт кæм сты,
Уый кæд зонис,
Уæд мемæ рацу,
Мемæ рацу.

Гъе уæд та йæм, зæггы,
Афтæ дзуры:
— Æз сæ зонин.
— Мæ фæсарц æрбабад,
Чысыл лæшпу!

— Уæй, мæн чи афæраза,
Дæ бæх, мæн чи афæраза,
Ахæмы каст
Куы нæ кæны,
Куы нæ кæны...

124. [Субалци æма Соппари æртæ фурти]

Нартмæ адтæ зæронд Уæрхæг. Нарты æмбесхай мулкай дæр æма адæмæй дæр адтæнцæ Уæрхæги. Уосæ ба нæ курдта Уæрхæг. Æ адæн ка 'дтæй, йетæ йибæл авд сабаты авд мбурди æрцæнцæ æма йин загътонцæ:

— Уосæ ракорæ, Уæрхæг, кенæ ба де 'нхузон хъæлмæ рандæ уодзинан!

Уæрхæг фæттарстæй æма æхе уосæ корунбæл исефтигъта. Дууадæс баагурдта фæндурцæгъдгутæй, дууадæс ба — кафгутæй, дууадæс — хæгæлцæгъдгутæй, дууадæс ба — кафгутæй, уотемæй Болат-Хæмицмæ ранæхстæр æй.

Болат-Хæмицмæ ба адтæй тъæрæбæлбадæг кизгæ. Уæрхæг уой корунтæ исамадта. Баминæвар кодта Болат-Хæмицмæ 'ма, цидæр адтæй, и кизгæ нæ кумдта Уæрхæгмæ, зæронд лæгмæ куд фæццæуон, зæгъгæ.

Уæрхæг æрбадтæй йе 'мбалти хæццæ кегъоги медæг. Йе 'мбалтæ гъзтонцæ уоми, æхуæдæг ба сæ астæу бадтæй 'ма дини киунугути кастæй.

Æ унаут кизгæ бауадæй æма йин радзурдта:

— Ци фæйидтон! Ци фæйидтон нæ хецæути хæдзари! Ауæхæн дессаг ба нæма фæйидтон: уæртæ кегъоги адæм гъазунцæ, сæ астæу ба еу зæронд лæг бадуй æма дини киунугути кæсуй!

Бадæг кизгæ ракастæй къæразгæй. Уæрхæг имæ киунуги тегъæ фæххатта, æма и кизгæ фæстæмæ бахаудтæй. Йецифæдбæл и кизгæ барвиста æ фидæмæ, Болат-Хæмицмæ, æз уомæй æндæр некæмæ цæун, зæгъгæ.

Уæрхæгæн йе 'мбалтæ фæккиндзхон æнцæ 'ма 'й уотемæй алайбулайæй исхудтонцæ.

Ци йибæл рацудæй, хуцау зонуй, æма и кизгæ бауæззау æй. Уæрхæг ин æ бæнттæ нимайун байдæдта. Йе 'нгъуд ку 'рхъæрттæй, уæд ин (цорибадæг неке бауагъта, æхецæй фæстæмæ) райгурдæй лæхъуæн. Уæрхæг æй æ уормеги думæгтаги кæрони батухта. Хуцауæй ин искурдиадæ лæвæрд адтæй, æма искувта

— Уæ хуцаути, мæхе хуцау! Цалдæн аци биццеу тоги къубарæ festa, уалдæн ин мæлæт куд нæ уа, уотæ!

Ном ибæл исивардта Уæрхæги фурт Субæлци.

Уалдæнги Субæлци рацæппо-лæппо æй, æма йин Уæрхæг ракурдта уосæ æхе хузæн бонгини кигæ.

Субæлци рандæ 'й къуæре балци.

Еу бон кæми адтæй, уоми Уæрхæг æ дууæ æфсоргъи раласта донмæ. Уотæ рæхги æ уæллæйти æрбацудæнцæ Соппари æртæ фурти æма и дон ниллæкъун кодтонцæ. Дууæ æфсоргъи фæйнардæмæ райвазтонцæ æма райервазтанцæ Уæрхæгæй.

Уæрхæг син загъта:

— Мæ лæхъуæн уин ами ку адтайдæ, уæд уин дессæгтæ фæйинун кодтайдæ!

Соппари æртæ фурти йимæ æрцудæнцæ æма йин æ рагъæй гæрзæ растигътонцæ, æ уормег ба йин листæг къуæхтæ никкодтонцæ. Уæрхæг къæдз-къæдзити бацудæй сæ хæдзарæмæ.

И æхсæвæ Субæлци æрхъæрттæй æма æ уатмæ бадзурдта. Æ уосæ йимæ радзурдта:

— Цалдæн дин дуар æрбакæнон, уалдæн уоми бадæ!

Йе йимæ бадзурдта:

— Айгез æма Агузни æфсæдти хæццæ истухтон, хуфийни хузæн мæ никкодтонцæ, æма мæлун!

Æ уосæ йин дуар æрбакодта, æ хъæшпæлтæ йин фелваста, ни-'й-хуссун кодта, æхуæдæгта йин æ царæй фиди æхсæн ралæстæй, æма сагъадахъй фæттæ гæргæргæнгæ ракалдæнцæ.

Субæлци уойадæбæл æ мадæй райгургау иссæй æма фæрсун райдæдта æ уоси:

— Цæй тухæн мин нæ кодтай дуар?

Уосæ йин загъта:

— Ду балци рандæ дæ, дæ фидæ ба дууæ æфсоргъи донмæ раласта, æма йин Соппари æртæ фурти æ дон ниллæкъун кодтонцæ. Хъал æфсоргътæ ниххурруттитæ кодтонцæ æма фæйнердæмæ рагудтонцæ. Уобæл дæ фидæ бамæстгун æй æма сæмæ исдзурдта: «Мæ фурт уин ами ку адтайдтæ, уæд уин дессæгтæ фæйинун кодтайдæ!» Йетæ йимæ уобæл баздахтæнцæ æма йин æ рагъæй гæрзæ рауагътонцæ, сæхуæдтæ ба ма йимæ æрцудæнцæ æма, мæ сувæллонæй ме 'стури уалдæн ци уормегбæл фæккустон, уой мин никкъуæхтæ кодтонцæ.

Субæлци æ хъæшпæлтæ искодта фæстæмæ, мæнæн ами ниххуссун аккаг нæ 'й, зæгъгæ, æма æ фидæ Уæрхæги нæ фæйингæй æ бæхбæл рабадтæй 'ма рандæ 'й Соппари æртæ фуртей фæсте.

Йетæ Соппари мæри уосонгæ куд искодтонцæ, уотæ Субæлци сæ сæргъи балæудтæй æма син загъта:

— Корун уи, мæ фидæй мин ци гæрзæ рауагътайтæ, уой мин раттетæ!

Хестæр дзоруй кæстæрма:

— Цогæ æма и куйи бафснайæ!

Кæстæр рауадæй æма 'й сагъадахъй фехста. Сагъадахъ Субæлцийæн æ зæрди сæри исæмбалдæй æма 'й еу бæласæмæ равдузта. Субæлци æ иуæнгтæй рафаста и бæласæ, æхуæдæг ба фехста Соппари кæстæр фурти 'ма 'й фæттумбул кодта.

Хестæр дзоруй астæуккагмæ:

— Цогæ-уай, не 'рвадæ ку некæми зиннуй!

Астæуккаг рауадæй æма, йе 'рвади мардæй ку рауидта, уæдта фехста Субæлций. Фат æ зæрди сæри сæмбалдæй 'ма 'й еу бæласæй

рахаста дуккагмæ 'ма 'й ниффедар кодта. Субæлци бæласæбæл æ иуæнгтæй рахуæстæй 'ма и бæласи рафаста, сæрмæ 'рдо рагъавта, фæ-'й-æхста æма 'й фæтгумбул кодта.

Уотемæй Субæлци æртей дæр бафснайдта æма æхуæдæг дæр нæбал фæразта 'ма рахъан æй. Æ уодæй гъазта, мæлæт ба йин н' адтæй, цалинмæ тоги къубулойнæ festaдайдæ, уалдæн.

Мæрдтæмæ баигъустæй, Болат-Хæмиц, дæ хуæрифурт гъезæмарæ кæнуй, зæгъгæ.

Мæрдтæй рацæун фæтгæ н' адтæй медæгмæ бацæунæй фæстæмæ.

Болат-Хæмиц æ дзæбуртæн сæ фийтæ къелтæрдæмæ искодта, уотемæй рацудæй дуарбæл. Дуаргæстæ бабæрæг кæнионцæ, æма, медæгмæ фæдæй фæстæмæ æндæмæ фæд н' адтæй.

Болат-Хæмиц бахъæрттæй Субæлцимæ æма 'й æ мадæй райгургау искодта.

Субæлци дæр уæд, æ фидæй ин ци гæрзæ рауагътонцæ Соппари æртæ фурти, уой рахаста æма 'й æ фидæбæл банихаста.

Уотемæй йе дæр исдзæбæх æй, æма цæргæ баизадæнцæ нури уæнгæ.

125. Субалций мæлæт

Гъæздуг хæдзарæ адтæй Алæгатæ, зæгъгæ, æма нарт уонамæ æмбурд адтæнцæ. Баниуазтонцæ, уæдта æндæмæ рацудæнцæ 'ма дзубанди кодтонцæ лæхъуæнтæ, исон фонс кæнунмæ цæудзинан, зæгъгæ.

Субæлцийæн æ фидæ Уæрхæг хундтæй, æма лæхъуæнти æхсæн цудæй æма æ зæрдæй уотæ загъта: «Сумах неци фæццæудзинайтæ, фал исон ка фæццæуа, йе бæрæг уодзæнæй!»

Сæумæ Тотури 'гурд дууæ гали исефтигъта æма сæргун уæрдун искодта, къæвда дæр ин куд неци рахилæ кодтайдæ, уотæ, æма ранæхстæр æй. Цæун байдæдта, æма йибæл фиццаг уадæ уæхæн æрцудæй, æмæ æ сæрæн нæбал адтæй; уæдта йибæл уади фæсте æв-рагъ æрцудæй; уæддæр заманай галтæ размæ цæунцæ. Уæдта йибæл къæйтæ кæлун байдæдта. Йе дæр нигъгъос æй. Уæдта йибæл хор никкастæй. Уæрдунæй кæсуй æма цуппар бæхгини будури фæууидта. Бæхгинтæ — уой 'рдæмæ, йе — уони 'рдæмæ, уотемæй кæрæдземæ æрхъæрттæнцæ. Йетæ ба — Цоппари æртæ фурти, хатиаг æндургин сæ хæццæ кæстæрæн. Кæрæдземæн радзубанди кодтонцæ, уæдта [загътонцæ Цоппари фурттæ]:

— Уæрхæг ку дæ, æма ни хъалон ку дарис æма фæстæмæ раз-дæхæ!

Фæстæмæ раздахтæй, сæумæмæ йин æнгъуд искодтонцæ, Субæлци куд рацæуа, уой. Фæстæмæ ку исæздахтæй, уæд Субæлцийæн неци загъта, æма Субæлци ку некæми зиндтæй, уæдта [Цоппари фурттæ] Нарти гъæумæ иссудæнцæ æма сувæллæнтти цæгъдун байдæдтонцæ. Рацагътонцæ еу-æртинсæй, уæдта Уæрхæги нихæси бад-гæ иссердтонцæ æма 'й ракъуæрдтонцæ, дæ дзурд цæмæн не 'сæн-

хæст кодтай, зæгъгæ, дæ фурт Субæлци ами ку адтайдæ, уæд кæрæдзей хъарæ бавзурстайанæ!

Изæрæй Субæлци æрхъæрттæй, хæтуни адтæй, æма алли хæдзарæй дæр кæун цудæй, æма фæрсуй:

— Ци кодтайтæ, ци?

Æма йин загътонцæ:

— Цопшари æртæе фурти ами адтæнцæ æма нин нæ сувæллæнттæе ниццагътонцæ, хъалон ни даретæ, зæгъгæ; Субæлци ку адтайдæ, уæд кæрæдзей базудтайанæ.

Йе дæр [æхсæвæ] нæбал ниххустæй, бæх исефтигъта æма сæ фæсте рандæ 'й æма сæ сæумæ сехуарафони ба будури иссердта. Тугъд исамадтонцæ, æма Субæлцийæн æ уосæ уæларвон кизгæ адтæй, æма йимæ Елиай конд æртæе фати адтæй. Кæрæдзей æхстонцæ: йетæ æртемæй æхстонцæ, йе ба — еунæгæй.

Уæдта ци 'й а, аци фæгтæй ма ци кæндзæнæн, зæгъгæ, æма сæ Елиай конд æртæе фатемæй фехста æма сæ марардта.

«Ци дессаг æй,— зæгъгæ, загъта хатиаг-æндургин,— айсонккæй ку фæттухтан!»

Æма еуей исиста æма 'й Субæлцибæл фехста, æма Субæлци рамардæй. Баизадæй, мард ка 'дтæй, йе уоми; хатиаг æндургин Цопшари фурти фæлласун кодта.

Субæлций аласа ка 'и, йе йибæл нур зелæн кæнуй, неке йимæ кæнуй.

Мæрдтæмæе бахабар æй, Субæлций гъудгæнæг нæбал йес, зæгъгæ, 'ма йимæ Мæрдтæй рацудæнцæ æма 'й аласабæл исæвардтонцæ, æма 'й [аласа] сæ хæдзарæмæе фæххаста. Гъе уотемæй рацох æй Субæлци.

XXXVIII. КЪАНДЗЫ ФЫРТ СÆУУАЙ

126. Къандзи фурт Сæууайы [бæх] Гемудæ нарти догъи æрфиццаг æй

Æстур догъ адтæй Нарти, æма и догъи фиццагæн авд уацайраги адтæй, фæстагæн дæр æртæе, æма æрæмбурд æнцæе нарт се 'рфæнти хæццæ.

Сæууайи бæх мæнкъи аласа адтæй, уасæнги асæ, æма 'й сæе еу дæр искъуæридæ, иннæ дæр, а ци 'й, зæгъгæ.

Ни-'й-ласта Сæууай Едилмæе æма 'й уоми, дууæе суги еумæе кæми кæнунцæе, уоми хъуммæе баскъардта, æма йин бæх загъта:

— Кæркуасæнти мæмæе æрцо æма мæе куд исæууæрддай!

Уотæе бакодта æма йибæл Едили хурæбæл саргъ исæвардта æма 'й фæгъгъазун кодта. Бæх ин загъта:

— Цалдæн мæе къахи бунæй уорс зинг хаун райдайа, уалинмæе рæвдзæе нæ уодзæнæн.

Сæумæе, æхсæвæе æма бон ку нæ ма фæххецæн æнцæе кæрæдзæмæй, Æхсинæе ракастæй æма дес кодта:

— А хуцаути хуцау! Къантдзити мугтагәй ку некаәми бал хонунцә, уәд Едили хурәбәл йе ци уодзәенәй?

Загъта йин [Сәууайән] нәуәгәй бәх:

— Нә ма дән рәвдзә, әма мә нәуәгәй донмә баскъярә.

Әма 'й баскъярдта. Нәуәгәй йеци афони бабәй имә әрцудәй әма йибәл гъзун райдәдта, әма ә къахи бунтәй уорс зинг хаун байдәдта. Бәх загъта:

— Гъе нур рәвдзә дән, әма хуцау ке зәгъта, йе уодзәенәй.

Догъ нәхстәр кодта, әма йе дәр сә хәццә ранәхстәр әй, әма йибәл цәмәәннә айуан кодтонцә йетә дәр.

Аст бони каәми нищудайонцә, уордигәй адтәй се 'рбауайун. Цәунтә райдәдтонцә, әма сә фиццаг ә разәй искодта, уотемәй сә синдзи фәццәун кодта әхсәвә-бонмә, ә бонивайән ба син хурәмә ракодта әмә сә бон-сауизәрмә бабәй уоми фәххәтун кодта. И бәхтән сә фәрстә нилләгун әнцә, уотемәй и будурмә райервазтәнцә. Се 'нгъудмә рахъярдтәнцә. Әртә бони әма әртә 'хсәви уоми фәсалабәл әхе рауагъта әма уоләфтәй, йетә ба рауадәнцә. Әртиккаг сәумә ку 'рхъярттәй, уәдта йе дәр рабадтәй әма сә сорун райдәдта әма, ке куд әййафта, уотә син ә бәх каәмән бәхбадәги гъос тудта, каәмән ба бәхи гъос. Әртә бони раздәр исхъярттәй. Ку 'схъярттәй, уәд басабур әй әма син загъта:

— Мәгур ләг дән, әма мин мә хай раттетә, әз ба мә хәдзарә баагрон.

Нә йимә игъустонцә:

— Ду бабәй кәцәй әрфиццаг адтайсә?

— Әдта, кәд әцәг нә 'й, уәдта мин мә фиццаги бәсти мә фәстаги хай.

Еугай-дугай хъяртун райдәдтонцә, каәмән бәхбадәги гъос нә, каәмән бәхи гъос нә, уотемәйти исхъярттәнцә.

Фарстонцә сә:

— Ци кодтайтә?

— Магъа, ци кодтан? Гъе атә нә бакодта.

Әнәгъдау каәми адтәнцә? Әма йин ә фиццаги әма ә фәстаги хай равардтонцә, әма дәс уацайрагәй хәццә ә хәдзарәмә иссудәй Къантдзи фурт Сәууай.

XXXIX. НАРТ ӘМӘ САУ РУВАС

127. Нарти сау робас

Устур и нартә исфәндә кодтонцә: «Фәруә сог содзун нәбал фәразән, нур ба исон уәлбони сконди Тәгәри тъяпәнмә толдзә сог ласунмә ка нә фәццәуа, йе хъоди фәууәд!»

Сәумә Дәллаг синхи федеуәг Сибека, Уәллаг синхи федеуәг ба Тәразон сәбәл фәгъгъяр кодтонцә.

Нартә ранәстәр әнцә Тәгәри тъяпәнмә. Сог әрцәттә код-

тонца, æхсæвæ сæхебæл уæрдун-бурæу æркодтонца, 'ма сæбæл заути мет ниууардта. Алке æхе æнхуæрсун нæбал фæарзта. Сæ согтæ ракалдтонца. Нур ба нæ хæдзæрттæмæ ци мадзалæй бахъæртæн, зæгъгæ, 'ма Уорузмæги дууæ уорссиуæ сау гали сæ разæй ракодтонца. Æстæвд лæдзæг Алмуталхъ ба сæ галдæрæг адтæй.

Ранæхстæр Внцæ, уотæ рæхги ба сæ разæй и арф метæй сау робас фæгæпп ласта. Алмуталхъ дæр æралеуирдта æ фæсте, 'ма и робасæн æ думæг сугъзæринæ метбæл раизадæй, æхуæдæг ба ниффардæг æй.

Уорузмæги галтæ дæр нæбал фæарзтонца.

Аци фурт Ацæмæзмæ ба адтæй Тотури 'гурд саусиуæ дууæ уорс гали, 'ма уони сæ разæй ракодтонца, уотемæй исхъæрттæнца.

Алмуталхъ дзорæгмæ нæбал дзурдта, ходæгмæ нæбал худтæй. Æхсийнæ йин тумбул фингæ дардта, уæддæр нæ хуардта. Уæдта радзубанди кодта йе, цæбæл нæ хуардтай, уой.

Æхсийнæ йин загъта:

— Йеци робас, нæ фидтæлæтæ сæ биццеуæй ардæмæ ке агурдтонца, йе ку адтæй, нур ба бахуæрæ, уæдта йин йести мадзал кæндзинан.

Æхсийнæ рарæвдзæ кодта Уорузмæги, Хæмици 'ма Сослани.

Цæун райдæдтонца йетæ æма нихъхъæрттæнца денгизи билæмæ.

Агорун æй райдæдтонца денгизи синдзи, фæ-'й-агурдтонца æстæмæй-астмæ 'ма 'й нæ йирдтонца; хуаллаг дæр сæмæ нæбал адтæй, уæддæр ма сæ уæластæн æртæ бони хæтун райдæдтонца, 'ма сæ бæхтæ бастаæнца.

Еу сæумæ Сослан рагигомау рауæлæ 'й, æма робас сæ уосонги цорæй фæгæпп ласта. Сорун æй райдæдтонца, 'ма сæ бæхтæ бастаæнца. Уорузмæг æй æ Æрфæнбæл сорун райдæдта æма 'й Уæрппи бунди байиафта 'ма 'й рамардта. Нартæ æхсæвæ баизадæнца сæ бунати 'ма судæй мæлæтмæ æрифтудæнца. Сослан æртæ ухсти байдзаг кодта робаси фидæй. Фезонгутæ исфунх æнца, 'ма Сослан дзоруй Уорузмæг æма Хæмицмæ, бахуæретæ, зæгъгæ.

— Мах робаси фид бахуæрунмæ неци бакæндзинан.

Нæ бакумдтонца, 'ма Сослан æхуæдæг хуæрун райдæдта, уæдта иннетæ дæр райдæдтонца, уæддæр нарт робаси фидхуар, зæгъгæ, 'ма 'й игъаугидæр нæбал йес. Фал кæрæдзæмæн ба ниффæдзахстонца, маке маци зæгъæд, зæгъгæ, æндæра нæ Сирдон цард нæбал ниууадздзæнæй.

Сæумæ ранахстæр æнца 'ма робасдзарбæл нæ федудтонца.

Уорузмæг уотæ загъта:

— Мæнæн мæ бæх дæр фæхъхъиамæт кодта, мæхуæдæг ба уæ хестæр, 'ма йин мæммæ æмбæлуй и царæн.

Хæмиц ба уотæ загъта:

— Æз ба астæуккаг дæн, 'ма мæнбæл æмбæлуй.

Сослан бабæй загъта:

— Ӕз ба уин кæстæреуæг дæр ку фæккодтон, 'ма мæнбæл æмбæлуй.

Нæ адтæй, адтæй, уæддæр æй Сослан æ фæсабæрцæ ниббаста.

И нарт сæ хæдзарæмæ испудæнцæ 'ма и царбæл нæ федудтонцæ. Сæ тæрхон нарти устур судтæмæ рацудæй. Судтæй ка ке уарзта, уой фарс дзурдта. Сæ тæрхон ралух æй:

— Ка си хуæздæр тауæрæхъ ракæна, и робасдзар уой фæууæд! Уорузмæг хестæр адтæй, 'ма фиццагдæр зæгъуни барæ уой адтæй.

— Зæгъæ, Уорузмæг, дæ кезу æй,— зæгъгæ, зæгътонца нартæ.

Уорузмæг загъта:

— Ци мингий мæбæл рацудæй, уоми мæбæл дессагдæрæн æрцудæй аци гъуддаг. Рандæ дæн еунæгæй цауæни, фæххаттæн 'ма некæми неци иссердтон; хуаллаг дæр мæмæ нæбал адтæй, уæддæр уæластæн æртæ бони хæтун байдæдтон. Уæдта мæ изæр еу хæдзарæмæ æрхастон. Авари исбадтæн 'ма мæ зæрдæй загътон: «Тæходуй, арт мæ ку адтайдæ!» Арт мин фестадæй. Уæдта уотæ бакодтон: «Тæходуй, аци арти фарсмæ мин тумбул фингæ идзагæй ку фестидæ!» Фингæ мин фестадæй, 'ма мæхе бафсастон. «Гъæй-гиди! Нур ма мæ аци æфсесæй уат ку уайдæ!» Уат мин фестадæй 'ма ниххустæн. Уæдта еу уосæ æрбацудæй 'ма мæ дæллаей урундухъй ниххустей. Хуссæг мæмæ нæбал цудæй, мæхе раргъуфтон, 'ма уосæ исдзурдта: «Гъе, мæ 'фсес иуазæг, сабур!» Дуккаг хатт дæр уотæ; æртиккаг хатт ба æ сæргъи балæудтæн. Хуцау дин ма бакомæд, зæгъгæ, буйнагин æхсæ æ нивæрзæнæй исиста 'ма мæ уомæй æрсæрфта: «Мæнæн куд хуарз, уотæ Бегендий гал фестæ!» Гал фестадтæн. Мæ уæзæг рафхæлдæ, мæ зунд ба ма мæхемæ адтæй, 'ма æфсой æвæрун нæбал уагътон. Уæдта мæ бæх фестун кодта. Фæ-ммæбæл-куста, цалдæн мæ рагъ рафхалдæй, уæди уалдæн; уæдта мæ куй фестун кодта. Куйæй йин косун раидæдтон, мæ лаги зунд мæхемæ уогæй. Мæ хуарзи хабар раигъустæй. Еу кæми адтæй, уоми йимæ еу фиййаутæ æрцудæнцæ мæн корунмæ. Уонæн мæ равардта. Зæлдагин бæндæн мæ хъури, уотемæй мæ фæлластонцæ йетæ. Косарт мин никкодтонцæ 'ма мин æй мæ рази себури æривардтонцæ. Ӕз дæр еу иуонг исистон 'ма 'й бахсидтон, уæдта бабæй инней, уотемæй мæхе бафсастон, æхсæвæ ба кæронмæ нилæудтæн, мæ буни буйнаг нийтудтонцæ, уотемæй. Уæд дин берæгъбал æрбацудæнцæ. Ӕз дæр сæ расурдтон, 'ма, ке куд райафинæ, уотæ йин æ хæкъолæ истонинæ, уотемæй и дзогæ фæй-йервæзун кодтон, æма мæ и фиййаутæ борæнæлфуси хæццæ и уосонгæмæ фæстæмæ æрластонцæ.

Дуккаг хатт мæ æндæр фиййаутæ фæлластонцæ, гъесин бæндæн мин мæ хъури бафтудтонцæ. Ӕз дæр мæхе фæстæмæ нийвазинæ, 'ма мин мæ къуди ниннаемионцæ. Ӕрхъæрттæн бунатмæ, 'ма мин хъæсхъæр цæлæ никкодтонцæ, сæхуæгтæ ба мæ лæдзæгдзæфтæй ратардтонцæ кæронмæ. Фиййаутæ мæн устурзæрдæй æнасагъæсæй

исхустæнцæ. Берæгътæ дæр, æз уоми ке адтæн, уой куд нæ зудтай-онцæ æма тегътæй ниудтонцæ: «Уорузмæг, геруз ниууай нæ тæрегъæдæй! Мах хъурбæл ка ниххуæстæй, 'ма дин дæ аккаги цæлæ дæр бæргæ никкодтонцæ!» Æз дæр сæмæ нинниудтон: «Мæнæй ма тæрсетæ, рацотæ, уæ тæрегъæд уæхе!» Æстонг берæгъбал æрцудæй, æма син мæхуæдæг агъазгæнæг, уотемæй ниццагътан и фусту дзогæ. Сæумæ мæ фиййаутæ ниннадтонцæ, уотемæй и уосæмæ æрцудтæн.

Нæбал фæразтон еу рауæн бадунæй. Еу кæми адтæй, уоми ба къæсибадæг уосæмæ рафтудтæн. Къæсибадæг уосæ ба цардæй хæмпæли. Еу бон кæми адтæй, уоми уордæмæ ниццудтæн, бацудтæн ин æ хæдзарæмæ, 'ма æхуæдæг уоми н' адтæй, афæдзи хуаллагæн ба йин адтæй æртæ гудуни. Уони æрластон 'ма сæ мæ бунуи æркодтон. Уотæ рæхги ба къæсибадæг уосæ æрбацудæй 'ма нирдеуагæ кодта: «Дæ бунуи баизайæ, кæд куй нæ дæ, уæд дин ци зæгъон! Мæ афæдзи хуаллаг мин ку нæ бахуардтайсæ, уæд дин йести адтайдæ, нур ба дин ци кæнон!» Æз дæр фестадтæн, 'ма къæсибадæг уосæ æ гудунтæ ку 'руидта, уæдта загъта: «Цо уæхемæ, 'ма дæхе искъулух кæмæ. Ахсæви ба уæ урундухъи бунуи бæлæсæ, æма дин цидæр кæна, уордæгæй мабал ракомæ. Уоми хъес-хъес кæнæ 'ма 'й хуссун ма ниууадзæ. Сæумæрдæмæ рафунæй уодзæнæй, 'ма æ гъæлæсæй цалинмæ æхседæрфтæ (æхседæн зингитæ) кала, уæдмæ ди æ фунæй ма баруагæс уæд. Уæдта æ нивæрзæн буйнагин æхсæ, 'ма уомæй дæхе æрсæрфæ, уæдта, хуцауи ка фæндæуа, йе уодзæнæй». Æз дæр, къæсибадæг уосæ мин куд баамудта, уотæ мæхе искъулух кодтон æма и уоси урундухъи бунуи балæстæн. Æхсæвæ 'ндæргъцæ 'й хуссун нæ ниууагътон: хъес-хъес кодтон. Уосæ ку 'рфæлладæй, уой ку базудтон, уæдта æрсабур дæн. Бонивайæнтæбæл иссæй, уотæ ба и уосæ тарф рафунæй æй. Æз дæр буйнаг æхсæ æристон, мæхебæл æй æрхастон, 'ма, ци адтæн, уой фестадтæн. Уæдта уоси æрсæрфтон, мæнæн куд хуарз, уотæ егар гацца фестæ, зæгъгæ, 'ма егар гацца фестадæй. Мæ дууæ егари уомæй раигурдæнцæ. Уæдта 'й æфсæбæх фестун кодтон, 'ма мæ устур Æрфæн уомæй раигурдæй. Уони куд æцæг зæгъун æма радзурдтон, уа 'цæгæй робаси цар мæн æй, 'ма 'й мæнæн раттетæ!

[Уæдта] Болат-Хæмиц загъта:

— Дууæ уоси мин адтæй. Еубон мин сæдæ гъунемæй нимæт кодтонцæ 'ма мæбæл али зари сæр хастонцæ: «Аци нимæт уæхæн нивгун нимæт уодзæнæй, 'ма нин нæ сæри хецау Ауармæ цæудзæнæй, Ауари рæсугъд хъумæцтæй нин æ нахæтбæстæ идзагæй хæсдзæнæй. Ауари рæсугъд кизги ба нин æртиккагæн хондзæнæй». Мæхе исхуссæг кодтон къелабæл 'ма сæмæ фегъустон, уæдта син загътон: «Хуцау уин ма бакомæд! Мæ зæрди ка не 'фтудæй, уой мин мæ зæрди æрифгудтайтæ». Ауарæй хъумæцтæ хæссун раидæдтон, уæдта Ауари рæсугъд кизгæ уосæн ракурдтон. Уоститæй ба не 'руагæс кодта. Уанæ-уа исхонуй æй, зæгъгæ, уой мин ку базудтонцæ, уæдта цæхгун æртæ къерей ракодтонцæ, туппурмæ рауадæнцæ 'ма искувтонцæ

афæйсæйгæ 'ма некаед рабадгæбæл, æ афæдзи бони ба æ мæлæт куд фæцайдæ, уобæл. Ауари рæсугъд надбæл фæссæйгæ 'й, æ афæдзи бонмæ фæссадæй 'ма, нур мæлдзæнен, зæгъгæ, уæдта мин загъта: «Мæ хъиамæтæй дæбæл неци ес, фал мæ æртæ æхсæви багъæуай кæнæ». Ауари кизгæ рамардæй. Гъæуай кæнун æй баидæдтон, ме 'стур кæрцæ искодтон, уæлæфтауæй, мæ церхъ ба уой медаги баримахстон. Дууæ æхсæви багъæуай кодтон, æртиккаг æхсæвæ ба руймон æрбалæстæй уобайи дуари цъасæй 'ма, и мардмæ æ гъæлæс куд фæххæлеу кодта, уотæ ба 'й мæ церхъæй расæрфтон. Руймон дууæ 'мбеси рахаудтæй, 'ма фиццаг æрдæг лæсун раидæдта 'ма еу фæрдуг æрхаста. И дууæ лухи еумæ бакодта уотемæй 'ма сæбæл æй æрсæрфта 'ма ниццæфстæнцæ. Æз фæллæуирдтон 'ма фæрдуг барæмугътон 'ма 'й мардбæл сæрфун баидæдтон. Æма мард æрабадтæй. Уæдта мæ фиййаг-лæдзæгбæл еу сæри хъаболæ бакодтон 'ма йибæл уотемæй цагъд искодтон уобайи хурфи. Уæд изæрæй уоститæ сабатизæри æрцудæнцæ 'ма, фæндури цагъд уобайи хурфæй ку фегъустонцæ, уæдта фæстæмæ фæллигъдæнцæ. Адæм дессагмæ æрцудæнцæ æма уордигæй Ауари кизгæбæл дуккаг алай никкодтонцæ. И дууæ уосей ба æнæдæндти дунгутæбæл ниббастон, се 'стæги хъæзалæ ба син басугътон. Уой ца 'цæгæй зæгъун,— загъта Болат-Хæмиц,— уа 'цæгæй æй мæ лæхъуæнен раттетæ!

Сослан [ба] загъта:

— Æз ба мæ енцег æрвади хæццæ Фæснарт Хузæдзæгатмæ цауæни фæццудтæн. Æстæмæй-астмæ фæххаттæн 'ма некаæми неци иссердтон. Уæдта ма уæластæн æртæ бони æрхаттæн 'ма еу тæрхъос рамардтан. Нæ бунатмæ 'й æрхастан, ба-'й-гъуд кодтан. Уæдта æз рафунæй дæн, мæ енцег æрвадæ ба ухститæ баидзаг кодта фидæй, иссæ-бор кодта 'ма сæ мулдзуг-бæрзи никъкъуæрдта. Тæрхъос фæггæпп ласта 'ма ниффардæг æй. Æз дæр цæйбæрцæ хустайнæ, 'ма æригъал дæн. Фæрсун мæ енцег æрвади, кæми 'й нæ тæрхъос, маха йести бахуæрæн, зæгъгæ. Йе ба мин уотæ: «Мæнæ 'й мулдзуг-бæрзбæл байвардтон фезонæгæй, 'ма рагæпп ласта 'ма ниффардæг æй». Кæми ми баруагæс адтайдæ, 'ма рамæстгун дæн, æстонг лæги бæстæ ку нæ гъæуи, 'ма 'й рамардтон. Хæссон æй, зæгъгæ, куд загътон, уотæ ба мулдзуги бæрзмæ батухстæй и мард æма æригас æй. «Цæмæннæ мæ бауагътай, Мæрдти дин уосæн ку курдтон Барастури кизги!» — «Мадта мин мæхе рамарæ», — загътон ин æз дæр. Æ къох мæмæ нæ багастæй, 'ма мæхуæдæг мæхе рамардтон. Мæрдтæмæ бацудтæн 'ма мæрдти Барастури кизги уосæн ракурдтон. Уомæн мин лæхъуæн райгурдæй. Уæдта мæ мæ енцег æрвадæ мулдзуг-бæрзмæ батулдта, 'ма æригас дæн.

Уобæл Сослан æ енцег æрвади æвдесæнен бадардта 'ма загъта:

— Нур ба мин а сау робасдзар уомæн ходдагæн раттетæ!

Сослан æд æвдесæн ке радзурдта, уомæй нарти устур судтæ и робасдзар уомæн исагтаг кодтонцæ.

128. [Сослан æма сæри хъаболæ]

Нарти нæртон адæм еу кæми адтæй уоми рацудæнцæ хæтунмæ æмбурдæй: Орæзмæг, Хæмиц, Сослан, Уон, Сирдон æма Батраз.

Ци фæццудæнцæ, ка 'й зонуй, уæдта еу тæгæрсари æрбунат кодтонцæ. Сæгтæ æруæзтæй цæгъдунцæ.

Сослан зæгъуй:

— Цæй, Тари ком ма бабæрæг кæнæн.

Коми бацудæнцæ еу сахат. Уоми адтæй мæрдзæстæ æрдозæ. Æрдози астæу ба — хъæзæ. Хъæзгæрон æрдози — хæрнæгътæ, адæймаги æма алихузон. Æврагъ сæбæл æрцудæй. Æхсæземæй сæри хъаболи бацудæнцæ. Ехæврагъ раевгъудæй. Сæрæй зæлдæмæ рахизтæнцæ.

Сослан дзоруй:

— Мæ хестæртæ, ами дессаг цидæртæ ку йес. Листæг сæмæ æркæсета.

Сослан сæмæ [æхе] фæффест кодта. Бæхти истгутæ хецæнæй æрцурхта. Лæги истгутæ дæр рахецæн кодта, куд адтæнцæ, уотæ сæ æрсагъта. Хуи истгутæ дæр рахецæн кодта. Дууæ егарей истгутæ дæр рахецæн кодта. Æма дзоруй Сослан:

— Æз хуцауæй гъе нур кордзæнæн, аци дессæгтæ сæ дзамани куд адтæнцæ, уобæл.

Æма йимæ фæйнердиги дзорунцæ:

— Еугурæй нæ нецæмæн гъæунцæ.

Æма сæмæ уæддæр нæ байгъуста, аци лæги дессаг æнæ фæууинун нæййе [зæгъгæ], æма загъта:

— А хуцаути мæхе хуцау, аци адæймаг, æ дзамани куд адтæй, уотæ ци феста, цæститæ ба йибæл ци нæ уа! — Æма æ буйнаг цъæфсæ фелваста, уомæй æй æртæ дауди æркодта. Ци адтæй, уомæй æндагъдæр фестадæй. Рабадтæй 'ма нибберихтитæ кодта. Фæйнердигæй дес кæнунцæ, алаемæттæ. Дзоруй сæмæ:

— Ци айтæ, циуавæр айтæ?

Æма йимæ дзорунцæ:

— Мах ба ан адæм.

— Циуавæр адæми муттаг айтæ? — сæмæ дзоруй.

— Мах ба ан нарти адæм.

Æма сæмæ дзоруй:

— Нарти зонгæ номдзуд адæм сумах айтæ?

Йетæ дæр зæгъунцæ:

— Мах ан.

— Мадта Орæзмæг дæр ами 'й, Хæмиц дæр ами 'й, Сослан дæр ами 'й, Сирдон дæр ами 'й, Уон дæр æма Батраз дæр?

Дзорунцæ йимæ фæйнердигæй:

— Цæмæй нæ зонис?

Йе дæр сæмæ дзоруй:

— Нæ фидтæлтæй игъосгæ æрцудтæн: нарти адæм æнтæсдзæнæй, цæрдзæнæнцæ берæ рауæнти; æскъуæлхт адæм сæмæ уодзæнæй, йетæ ба фæйнаехуземай æнтæсдзæнæнцæ.

Æма йе 'ндæргъцæ исистадæй. Дзоруй сæмæ:

— Уæхе мин фæууинун кæнетæ.

Сослан дзоруй:

— Мах лæгтæ еудзæфон ан, 'ма уомæн гæнæн нæбал йес.

— Уæддæр мæмæ дæ къох æрхæсса. Дæ бауæрбæл дин бамбæлон.

Сослан имæ разæй банæхстæр æй, 'ма 'й æ коми тулфæй фæстæмæ рагæлдзидæ. Æма йимæ дзоруй:

— Ци фæдтæ? — æ къох имæ даруй.

Æма йимæ Сослан дзоруй:

— Дæ ком мард æсмаг кæнуй, 'ма дæмæ нæ бухсун.

Дзоруй имæ:

— Мадта мæмæ къилдунæрдигæй æрбацо.

Æ къох имæ равардта фæстæти, къилдунæрдигæй. Æма йин æ цонги гъолтæ, йе 'уæнгтæ йин рауидта. Æма йимæ дзоруй:

— Де 'уæнгти ку неци йес, ци листæг кæндтитæ дæ. Фал дæ фæлдесонд ба æндæр хузи 'й.

Сослани фæрсуй:

— Уæ цард цæмæй æй? Цæмæй цæретæ?

Æма йимæ дзоруй:

— Нартихуари кæрдзин 'ма сирди фидæй.

Æма загъта:

— Мадта уе 'сæфт ку æрцудæй.

Дзоруй сæмæ:

— Мадта уæмæ зинг йес?

— Йес нæмæ.

Сослан ба йимæ дзоруй:

— Мадта сумах цард ба куд адтæй?

— Мах цард ба адтæй зæнхи сойнай, сирди фид æма æндæр уæхæнттæй. Махæн арт, зинг н' адтæй, фал ин æ хабар ба игъустан: зинг æнтæсдзæнæй.

Сослан имæ дзоруй:

— Зæнхи сойнай кутемæй цардайтæ?

Æ цонг фæффест кодта 'ма 'й зæнхи рауагъта йе усхъи уалдæнгæ, 'ма сикъит æ къохидзаг исиста 'ма сæмæ дзоруй:

— Гъе нур уæ армитъæпæнтæ æрбадаретæ.

Сослан æ къох бадардта, æма йин æ армитъæпæнтæ райдзаг кодта 'ма йимæ дзоруй:

— Гъе нур уой бастæрай.

Ба-'й-æстардта, 'ма йин нард фидау æ зæрдæ ниццавта. Æма йимæ дзоруй:

— Гъе нур дæу хуæрун нæбал гъæуй æстæмæй-астмæ, дон ма ку баниуазай æндæр.

Сослан дзоруй:

— Ардæмæ кутемæй æрæфтудтæ, ами дессæгтæ ку йес?

— Ами адтæй сæйгæ нæл, æ хабар цудæй, æма йимæ æрбацæуионцæ, 'ма сæ бахуæридæ. Уомæ гæстæ æз дæр æрбацудтæн, мæ бæхбæл рабадтæн 'ма мæ егартти хæццæ. Егæрттæ мæбæл æй раскъæрæн кодтонцæ хъæзæй. Æма мин мæ бæхи ратъæпп ласта, 'ма æрхъан æй, 'ма егæрттæ дæр фæйнердæмæ рагæлста. Еунæг цæф æй никкодтон изазнæй. Уæдта мин мæхе зæнгитæ дæр ракъуæрдта. Фæрсæй ма йин йе уæнгтæ басастон мæ къохæй. Гъе уотемæй ами æрдæрæн дæн. Йе ба уин мæ хабар.

Сослан имæ дзоруй;

— Мадта лæг куд мариайтæ, сирд, уой нин баамонæ.

Æма йимæ уæйуг дзоруй:

— Уæртæ идæрдтæ бацæуай.

Дор истиста, дзæбæх тугул дор, 'ма йимæ дзоруй:

— Кæми дæ?

Фæ-йимæ-дзурдта:

— Мæнæ дæн.

Кæцæй дзурдта, уордæмæ 'й фехста. Дзоруй имæ:

— Ци фæдтæ? Нæ дæбæл рауадæй?

Æма йимæ дзоруй:

— Нæ мæбæл рауадæй, мæхе фæттилеф кодтон.

Дзоруй имæ:

— Мадта мах йеци тилефæн неци зудтан. Тилеф бабæй ци 'й? Уæдта бабæй æдкъуала бæласæ истудта 'ма 'й уомæй фехста.

Дзоруй имæ:

— Ци фæдтæ, нур дæр нæма нимморæ дæ?

Йе дæр имæ дзоруй:

— Мæ фалдзос дæр не 'рцудæй, мæхе фæттилеф кодтон.

Æма сæмæ дзоруй:

— Мах тилефæн неци зудтан. Сумах сайтантæ цидæр айтæ, 'ма мæ ниууагътæ, корун уи, 'ма мæ уомæй фулдæр мабал мæстæй маретæ.

Сослан имæ бацудæй буйнаг цъæфси хæццæ 'ма искувта:

— Кутемæй дæ иссердтон, йеци хузи фестæ!

Æма 'й буйнагин цъæфсæй æртæ дауди æркодта, 'ма, куд адтæй, уотæ хæрнæгътæ фестадæй.

Æма йибæл баздæхтæнцæ 'ма йибæл тушпур искодтонцæ, ни-'й-æмбарзтонцæ.

Ранæхстæр æнцæ сæхемæ, сæ сирди мæрдтæй уæргътæ искодтонцæ, уотемæй æрцудæнцæ сæ хæдзæрттæмæ, 'ма байзадæнцæ цæргæ-хуæргæ, алæмæттæ хастонцæ.

129. Нарты Æхсары кард

Æхсар æмæ Æхсæртæг хæрз æфсымæртæ уыдысты. Иуахæмы сфæнд кодтой афæдзы æмгъуыдмæ балцы фæцæуын. Æртæ фæндаджы ныхмæ бахæццæ сты æмæ зæгъынц:

— Цæуæм фæйнæ фæндагыл фæйнæрдæм, æмæ фæстæмæ цæуæгæйæ æртыккаг фæндагыл уæд нæ сæмбæлд. Чи нæ раздæр æрцæуа, уый-иу нысанмæ кæсæд æмæ йæм фæлаæууæд.

Фæцыдысты æфсымæртæ фæйнæ фæндагыл. Бирæ бонтæ рацыди, сæ афæдзы бон æрхæццæ. Æхсæртæг æрыздæхт фæстæмæ, фæдта нысан, æмæ æрдæгсау хъуына адардта. Æхсæртæг тынг фæтарсти йе 'фсымæрæн. Стæй йæхи цырда айста уыцы фæндагыл, кæцийыл абалц и Æхсар. Бирæ фæцыди хъæдты, быдырты, хæхты, уæддæр ыл бонасадæн райдыдта, уæдмæ бахæццæ иу Сау коммæ. Уым æрæхсæвиуат кодта. Æрфынæй ис иу хъæды к'охы æмæ фæдта фын, цыма йын йе 'фсымæр Æхсары æрцахстæуыди.

Æхсæртæг фæтæррæст кодта, нал бафынæй кодта æмæ цæуы дарддæр. Бон-изæрмæ та фæцыди æмæ бахæццæ Урс коммæ. Æрулаæфыди та хъæды к'охы, афынæй ис иучысыл æмæ та фæдта фыццаг фыны хуызæн. Фæстаг Æхсæртæг æмæ дарддæр цæуы. Бон-сауизæрмæ фæцыди æмæ изæрæй бахæццæ ис иу Сырх коммæ. Æхсар тынг бафæллади æмæ сыххормаг и. Фынæй нал бакодта, фæлаæ хъæды к'охыл азылди, кæд искуы миййаг сырдыл фембæлид. Бахæццæ ис иу цады былмæ. Цады кæрон арæст халагъуд, æмæ дзы рæстæгæй-рæстæгмæ рухс фертивы. Æхсæртæг ахъуыды кодта: «Кæд исты æрцыди ме 'фсымæрыл, уæддæр ам, ацы бынат хуымæтæджы нæ уызæни». Бацыди халагъудмæ æввахсдæр, фæдта дзы: æфсæн дуар йæхигъæдæй йæхи бакæны, стæй та сæхгæны. Дуар куы бакæны йæхи, уæд дзы рухс ракалы. Æхсæртæг фат фехста, куыддæр дуар бакодта йæхи, афтæ фæныхсти рухсы. Иу уысммæ ахæм хъæр фæцыди, æмæ йæ хъæрæй бæлæстæ нытгæстытæ сты, цад уылаентæй сурмæ акалди. Æхсæвиуат мæргътæ æмæ сырдатæ фæтарстысты æмæ кæрæдзи к'уырдытæгæнгæ фæлыгъдысты дарддæр рæттæм. Æлпын-фæстаг бæстæ æрсабыр и. Цад фæстæмæ байдзаг и, бæлæстæ та срæст сты сæ фыццаг бынатмæ. Сырдтæ æмæ та мæргътæ сабыргай æввæхстæм æрбацыдысты, сæ фыццаг бынæттæм. Бон дæр рухс кæнын байддыдта. Куыддæр æрбарухс и, афтæ фæдта Æхсæртæг зæронд усы, йæ иу цæстæй уыди сохъхъыр, иннæ цæсты та Æхсæртæджы фат ныффидар и, æмæ хъæрзы зæронд ус. Æхсæртæг æм æввахсдæр ба-

цыди æмæ ауыдта йе 'фсымæры фындзы кæлмæрзæн усы к'уыхты. Уæд æй Æхсæртæг фæрсы:

— Ай æмæ чи дæ, цы ми кæны ме 'фсымæры фындзы кæлмæрзæн дæумæ?

— Г'ей, лæшпу, чи дæ, уый æз нæ зонин, фæлæ Æхсарæй ды де 'фсымæр кæм зæгъыс, уым ме 'фсымæр дæр дæ. Æз дæн нæртон чызг, æрæджы ме 'рвадæлтæй иу ам уыди, ныр ахст у бценæгтæм, фæлæ йæ фындзы кæлмæрзæн мæнмæ ныууагъта æмæ мын бафæдзæхста: «Кæс æм, мæ хо! Кæд ацы фындзы кæлмæрзæнын тугхæццæ рахъара, уæд зон, уæззау уавæрты кæй дæн, кæннод мын мацæмæй фæтæрс». Æз æм æркастæн, æмæ уæззау уавæрты ис, фæлæ ма ныр цы, бынтондæр басаугуырм дæн æмæ йæм кæдæм фæцæуон.

— Æмæ дын хосгæнæн нал и, цæмæй ма дæ иу цæстæй ракæсай? — афарста йæ Æхсæртæг.

— Райсомы сæуæртæхтæ куы амбырд чындæуид, хъуазы æхсыримæ мын сæ фаты бынаты куы ныттагъдæуид, уæд та дзы скæсин.

Æхсæртæг хъæдмæ азгъордта, хъуаз æрцахста, радыхъта йæ, сæуæртæхтимæ йæ схæццæ кодта, стæй фат сласта усы цæстæй æмæ æхсыр уым ныттагъта. Ус ракасти æмæ Æхсæртæгыл ныццин кодта.

Æхсæртæг æй фæрсы усы:

— Ме 'фсымæр куыд бахауди быценæгтæм?

— Быценæгтæ уыдысты цуаны. Æвишпайды арвы дуар фегом и, æмæ дзы æрвæзгъæр æрхаудта. Быценæгтæй сæ хистæры сæрыл сæмбæлди æмæ дзы иннæрдæм ахызт. Уыдон æрвæзгъæр рацæйхастой. Æхсар сæ базыдта æмæ йæ хъуамæ байстайд. Уыдон ыл бæрцæй æртымбыл сты æмæ йæ сбастой. Акодтой йæ ахстæй, абонмæ мæхи цæттæ кодтон уырдаæм ныббырсынмæ, фæлæ дæ аххосæй бак'уыуылымпы дæн.

— Уæдæ ды нартæн куыд сæ чызг дæ, кæй хо сæ дæ, кæнæ æз иу æхсæв ардаæм кастæн, æмæ иу цыдæр ферттывта, уæд уый та цы уыди?

— Æз дæн Уæрхæджы хо, рагæй ам бадын. Мæ лæг Хуримæ æмвынг уыди, æмæ йын ралæвар кодта дзæгъæ фæрдыг *, алы изæр-иу æй мæ хъуыры бакодтон, æмæ мын мæ фæндаг рухс кодта, уый та уый уыди.

— Уæд дæ лæг та цы фæци?

Ус ын, халаг'уды цы лæгæт уыди, уымæ ацæмонгæйæ загъта:

— Мæнæ ацы лæгæты дуар алы сабат изæр фегом ваййы. Ардыгæй быценæгтæ æрбахизынц æмæ уæлæон лæджы хъуамæ сæхицæн аскъæфой, кæннод сæ иу амæлы. Мæ лæгы дæр мын ардыгæй аскъæфтой, фæлæ цы бацы, уый нал зонин.

Æхсæртæг æмæ ус сабаты изæрмæ банхъæлмæ кастысты. Сабат изæр дуар фегом и, Æхсæртæг æм йæхи фæбыцæу кодта, ратыдта

* Дзæгъæ фæрдыг — тынг чи рухс кæны, ахæм фæрдыг (таурæгъгæнæджы фипп).

дуары æд æвдузæнтæ æмæ йæ ныззыввытт ласта. Уыйфæстæ уси-
мæ бацъди лæгæты. Уынынц; иу ран иу лæгы фæйнардæм бабастой,
йæ боцъотæ æмæ йын йæ рихитæй хиласин бийынц уæлзæхмæ. Уæд
ус Æхсæртæгæн афтæ зæгъы:

— Ай у мæ сæры хицау.

Æхсæртæг кард фелвæста, лæджы бæттæнтæ алыгтæ кодта, стæй
йæ æрдаста. Лæг дæр ын арфæ ракодта. Уырдыгæй ацыдысты, æмæ
иу къулыл быценæгтæ Æхсары байтыгътой, фаттæй, йæ æхсынц,
кардæй йæ цæвынц, фæлæ йын ницы фæразынц йæ амарынæн.

Æхсæртæг сæ куы ауыдта, уæд йæхи рауагъта æмæ сæ цæгъдын-
тæ систа, чи сæ лыгъди, уыдон та Уæрхæджы хо æмæ йæ лæг цагъ-
той. Быценæгтæй ма иу хай аирвæзти, иннæтæ цагъды фесты. Суагъ-
той бастæй Æхсары.

Æхсар зæгъы Уæрхæджы хойæн:

— Ныр мын тас нал у, фæлæ цæут уæхимæ. Æз æмæ Æхсæртæг
дæр дæм тагъд зындзыстæм.

Æхсар æмæ Æхсæртæг быценæгты згъæруатмæ бацыдысты. Æрв-
æзгъæры систой æмæ йæ Куырдалæгонмæ бахастой. Уым дзы Æх-
сар кæрдтæ саразын кодта. Æхсары кард дывæдзыргъ * уыди, Æх-
сæртæгæн та-иуырдаем. Кæрдтæ ахæм уыдысты, æмæ дзы дур кæнæ
æфсæйнаг куы ныццавтаис, уæд дыууæ фæхаудтаид, къуымых нæ
кодтой. Уырдыгæй рацыдысты, ус æмæ лæг кæм цардысты, уырдаем.
Æрæйæфтой усы зыбыты иунæгæй.

Лæппутæ йæ фæрсынц:

— Цы фæци нæ сияхс?

— Цыфыддæр сæ хай дæлзæххон быценæгтæн, уе 'рцыдмæ ар-
дæм слæбурдтой æмæ йæ амардтой.

Æхсар æмæ Æхсæртæг зæгъынц:

— Уæдæ дын хъуамæ мах дæ туг райсæм.

— Ой, ницы райсдзыстут, уыдонæн раздæуæг Хъарæмæгъ у,
кард æй нæ кæрды, кæд æрвæзгъæрæй конд уа, кæннод.

Уыдон нæ бакоммæ кастысты æмæ дæлзæхх быценæгтæм ныб-
бырстой. Сæ раздзог Хъарæмæгъ уым нæ фæци, дыууæ дихы фæкод-
той быценæгты æмæ сæ цæгъдын байдыдтой. Æхсæртæджы къорды
Хъарæмæгъ ауыдта. Фасæ** цæф æй фæкодта сусæгæй, æмæ Æхсæрт-
æгæн йæ кард йæ къухæй фæхаудта. Хъарæмæгъ æй фелвæста. Рай-
дыдтой хæцынтæ Æхсаримæ. Уæд Донбеттыртæй сæ иу уым февзæр-
ди æмæ зæгъы Æхсарæн:

— Дæ карды комы æвæдз*** сæрдæнæй байсæрд æмæ йыл фæ-
тых уай.

* Дывæдзыргъ — ома дыууæрдыгæй дæр цыргъ хъамайы хуызæн (таурæггæнæджы
фипп.).

** Фасæ цæф — ома чылдымы'рдыгæй сусæг цæф (таурæггæнæджы фипп.).

*** Æвæдз сæрдæн — уыди Донбеттыртæм, ахæм сæрдæнæй сæрст кард нал хæлдæ
(таурæггæнæджы фипп.).

Æхсар йæ карды комы æвæдз сæрдæнæй байсæрста. Хъарæмæгъы карды нырриуыгъта, æмæ зæгæлгай бацц. Бабын кодта æгас быценæгты. Æхсæртæгы систра, Донбеттыр æй тæхгæ суадонмæ аскъæфта, уым æй æрæхсадта, æмæ райгас Æхсæртæг. Уырдыгæй рахастой быценæгты фæллоу, сæ комæ æрбаццыдысты, уымæн сæ радтой, сæхæдæг нартæм æрцыдысты.

Нарты айхъуысти Æхсары карды кой. Уынынмæ йæм цыдысты æмæ йыл дис кодтой. Нарты-иу исты тасы заман куы уыди, уæд-иу Æхсар сæ разæй бырста йæ кардимæ. Æхсары кард ахæм фидар кæй уыди, уыйадыл баззади йæ номыл. Абон дæр æй хонынц æхсаргард, ома Æхсары кард. Æхсары амарды фæстæ кард баззади йæ хистæр фырты номыл. Уæдæй фæстæмæ ис фæтк: кард — хистæр фырты, æмæ кæстæрæн та фæхай кæнынц бæх.

130. Созырыхъойы æртæ сызгъæрин нуазæны

Нарты Созырыхъо Æртæ Нартæн куывд кæнын æрымысыд. Сырдон сын уыдис фидиуæг æмæ схызти даргъ мæсыджы сæрмæ æмæ уырдыгæй ныхъхъæр кодта:

— Æртæ Нартæн! Созырыхъо уæ хоны. Цæуынхъом чи у, уый йæхæдæг рацæуæд, цæуынхъом чи нæ у,— уе 'ккойы йæ рахæссут.

Æртæ Нарты æмбырд кæнын байдайынц чыртæ-чыртæ, сыхтæ-сыхтæй. Созырыхъо сæ æрбадын кæны дывæрссæгтæй Борæты стыр чырыны. Нартæн сæ хуыздæрты бауromы уырдыгæууæг. Уырызмæг бады рæгъы сæр.

Æмæ йын загъта Созырыхъо Уырызмæгæн:

— Уырызмæг, цы рæгътæ зоныс, уыдонæй мын иу дæр ма фæрох кæ ме 'рхонгæ адæмæн.

Рæгъыгæ байдыдтой æмæ, æмбиснозт куы фесты, уæд Созырыхъо баццдис рæгъы сæрмæ. Фæдзырдта уырдыгæууæгмæ. Йæ дзыппмæ нывнæлдта 'мæ дзы систра иу сызгъæрин нуазæн 'мæ йæ байдзаг кæнын кодта уырдыгæууæгæн ронгæй. Æмæ скуывта 'мæ загъта:

— Уæ рынтæ бахæрæд Созырыхъо, абон йæ дзæбæх хæдзар чи ныууагъта 'мæ мæ цæхх æмæ мæ кæрдзыныл чи цин кæны. Фæлæ мын ацы нуазæнæй уыцы хæдзарвæндаджы цæрæнбон бирæ уæд, хъаруджын гуырд цы хæдзары ис. Гъерын, уыцы хъаруджын гуырд чи зоны, уый мын ацы нуазæн айсæд мæ къухæй. Йæ нозт ын хуыцауы хæлар уæд, æмæ йæ мигæнæн та йын мæнæй лæваргонд.

Æртæ Нарты сæргуырыгæй фынгмæ ныккастысты. Зæронд Уæлхæг бады бадты адæмы астæу йæ кæрцы къæриды мидæг æмæ сæм дыууæрдæм ракæс-бакæс кæны, адæммæ, йæ дæллаг фарсмæ дæр æмæ йæ уæллаг фарсмæ дæр. Æмæ куы ничи змæлыд уæлæмæ Æртæ Нартæй, уæд фестадис Уæлхæг, Созырыхъойы къухæй райста нуазæн æмæ загъта:

— ƒртæ Нарты! Абон Созырыхъойы цæхх æмæ кæрдзыныл чи цин кæны, уый Созырыхъойы дзæбæх куывдтытæй æрбауæд хайджын. Фæлæ мæнæн мæ хистæр лæппу фæцыди сæрысæфты бæстæм æмæ уæ уымæй хъаруджындæр гуыр д никæй хæдзарæй рацæудзæн.— Нуазæныл схæцыд æмæ йæ анызта æмæ йæ йæ кæрцы роны нывæрдта.

Уырызмæг та байдыдта йæ рæгъытæ. Иуахæм та куы фæбадтысты, уæд та Созырыхъо бацыди рæгъы сæрмæ 'мæ та йе 'ннæ дзыпмæ нывнæлдта 'мæ та систра дыккаг сызгъæрин нуазæн 'мæ та уырдыглæууæгмæ фæдзырдта 'мæ та байдзаг кæнын кодта ноджыдæр нуазæн ронгæй 'мæ та скуывта 'мæ загъта:

— Амæй мын уыцы хæдзары цæрæнбон бирæ фæуæд, æмæ сылы хорз цы хæдзары ис.

ƒртæ Нарты та сæргуырыгæй ныккастысты фынгтæм. ƒмæ та сæм зæронд Уæлхæг кæсы бадты астæуæй. Куы ничи та змæлыдис адæмæй уæлæмæ, уæд та зæронд Уæлхæг фесты 'мæ та Созырыхъойы къухæй райсы нуазæн.

Созырыхъо куыд скуывта, дыууæ ахæмы хуыздæр скувы Уæлхæг æмæ сын зæгъы:

— Мæ лæппу фæцыдис уæларвмæ, Авдиуагæн иунæг хо ис, æмæ гъе уымæ усгур, æмæ кæд уый йæ къухы бафтыд, уæд уæ уый хуызæн сылгоймаг никæй хæдзарæй ракæсдзæнис, ƒртæ Нарты.— Йæ нуазæн та аназы 'мæ та йæ йæ кæрцæн йе 'ннæ роны нывæры.

Байдыдта Уырызмæг йæ рæгъытæ.

ƒртыккаг хатт та бацыдис рæгъы сæрмæ Созырыхъо, систра йæ тары дзыппæй сызгъæрин нуазæн, байдзаг æй кæнын кодта ронгæй, скуывта 'мæ загъта:

— Цæй, ƒртæ Нарты, кæд уæ хорз нæ федтон, уæддæр мæ хъæстгæнæг ма ут. Фæлæ мын ацы нуазæнæй уыцы хæдзарвæндаджы цæрæнбон бирæ уæд, цæхх æмæ кæрдзыныл чи бæззы.

Уæд та ƒртæ Нарты сæргуырыгæй фынгтæм ныккастысты, сæхи хæдзары кæй бахордтой, уый дæр сæ ферох ис.

Созырыхъо та загъта:

— Лæг у, ус у, йæ хæдзары уæ цæхх æмæ кæрдзыныл чи бæззы, ахæм чи зоны, уый мын мæ нуазæн айсæд мæ къухæй. Йæ нозтын — хуыцауы хæлар, йæ мигæнæн та йын — мæнæй лæваргонд.

ƒмæ та ƒртæ Нартæй æппын уæлæмæ куы ничи змæлыди, уæд та фестадис зæронд Уæлхæг, Созырыхъойы къухæй райста нуазæн æмæ скуывта:

— Цæй, Созырыхъойæ кæй бакайттам, уый йыл бафтæд авдæвæрæй. Алчи уæ æнæмастæй йæ хæдзарыл сæмбæлæд. Фæлæ мæнæн мæ лæппу Авдиуаджы хойы кæд æрхаста, уæд уый хуызæн цæхх æмæ кæрдзыныл ничи сбæздзæн ƒртæ Нарты 'хсæн.

Йæхæдæг нуазæныл схæцыд 'мæ йæ банызта 'мæ йæ батыхта йæ кæрцы фæдджийы.

Инна абонæй инна абонмæ хорз федта Созырыхъо Аертæ Нарты. Сæ къуырийы бон куы сæххæст ис, уæд Аертæ Нартæй алчи фæццыд йæ хæдзармæ.

Созырыхъойæн йæ куывдыл куы рацыдис бирæ бонтæ, уæд иу изæрыгон, дыгуæизæрыастæу, нарты ныхасæй сыстад 'мæ загъта йæхимидæг: «Тут æруара Созырыхъойы сæрыл! Аертæ Нартæн мæ цæхх æмæ мæ кæрдзын хæлар уæнт, фæлæ мын Уæлхæджы хæрæг ме 'ртæ сызгъæрин нуазæны фæхаста, 'мæ уымæн ахæм лæппу кæцæй уыдзæнис, æмæ æз хъаруйæ кæмæй фæтæрсон, стæй йын ахæм чындз кæм уыдзæнис, мæнæн мæ фаг лæгтад чи бакæны 'мæ мын мæ гуыбын цæхх æмæ кæрдзынæй чи бафсада!»

Дыгуæизæрыастæу бауайы йæ лыгтæнд скъæтмæ, раласы уырдыгæй йæ сираг æфсургъ 'мæ йæ аифтындзы 'мæ Уæлхæджы дуармæ ссæуы. Хъæууынгæй фæхъæр кæны:

— Уæ, Уæлхæг!

Уæлхæджы кæстæр лæппу йæм рауади:

— Де 'зæр хорз уа, Созырыхъо!

— Хорз дæ хай уæд! Уæлхæг уын кæм и?

— Йæ дзауматæ раласта 'мæ уæртæ ныххуыссыди.

— Апу, мæ хур, фæдзур мын æм.

Лæппу фæстæмæ фездæхтис æмæ загъта Уæлхæгæн:

— Дада, дæлæ дæм Созырыхъо дзуры.

Уæлхæг загъта:

— Цы фыдбон йæ хай фæцис Созырыхъойæн! Абондæргъы кæм мæрдты уыд? Кæнæ йыл райсом нал бон кодтаид?

Йæ кæрцы зæронд йæ уæлæ æрбакæны, 'мæ йæм рауайы уæлхæдзармæ 'мæ йæм дзуры:

— Агас нæм фæцу, Созырыхъо!

— Хорз дæ хай, уæд, Уæлхæг!

— Цы хабæрттæ и, Созырыхъо?

— Ницы, дзæбæх йедтæмæ. Цымæ, Уæлхæг, иу аз куывд куы кодтон, уый нал зонис?

— Куыннаæ йæ зонын, арфæгонд фæу, Созырыхъо.

— Уæдæ мын, Уæлхæг, ме 'ртæ сызгъæрин нуазæны куы рахастай, уæд мын цæуылнæ фенын кæныс дæ хъаруджын гуырды?

— Фыдбон дæ хай фæуа, Созырыхъо, кæд абондæргъы кæм уыдтæ,— загъта йын Уæлхæг.

Рахызти йæм хъæууынгмæ, йæ бæхы рохыл ын ныххæцыд. Нарты фæскъуылдымæй йæ ахизын кодта 'мæ йын загъта:

— Цу, Созырыхъо, 'мæ дыл цалынмæ цæуæг амбæла, уалынмæ фæстæмæ ма раздæх. Фыццаг дыл чи амбæла, гъе уый уыдзæн мæ лæппу, 'мæ йын йæ хъару дæр фендзынæ 'мæ йæ тых дæр.

Созырыхъо йæ бæх æрцæфтæ кодта 'мæ ныккуывта:

— Хуыцауты хуыцау, ме сфæлдисæг хуыцау! Уæлхæгæн ахæм

хъаруджын фырт кæм разына, 'мæ ме 'ртæ нуазæны йæхицæн цы базайой.

Цæуын байдыдта. Фæцыди бирæ бонтæ 'мæ бирæ æхсæвтæ. Ахызти Нокары быдырмæ. Æмæ загъта йæхицæн: «Æнæ мард, æнæ дзуар фæуай, Уæлхæджы хæрæг, гъа, ме 'ртæ нуазæны мын йæ роны нывæрдта, уый йын æгъгæд нæ уыд, ноджы мын мæхи та бафтыдта сæрысæфты фæндагыл».

Йæ бæхы рохмæ авнæлдта, 'мæ, фæстæмæ аздæхон куыд загъта, афтæ йæм Саденджызæй, быдыры кæронæй, разындис иу цыдæр сау, маргъы йас.

Йæ бæх ныццафтæ кодта æмæ йæ комкоммæ байдыдта скъæрын. Куы йæм сæввахс ис Уæлхæджы фырт Созырыхъомæ, уæд æй йæ бæхы комы тæф ныццафта, æмæ Созырыхъойы бæх йæ бынатæй нал сызмæлыд. Æмæ йæм кард фелвæста Уæлхæджы фырт 'мæ йын загъта:

— Ай чи куыдз, чи хæрæг дæ, æз цы фæндагыл цæуын, уым маргъ атаехæг куы нæ уæнды, йе мæлдзыг абырæг, уæд ды куыд коммæ раскъæрдтай?

Гъа ныр æй кардæй ныццаева, афтæ йын йæ цæстытæм фæкоммæ Созырыхъойæн 'мæ йын загъта:

— Цы дын кæнон, дæ цæстытæ нæртон лæджы цæстыты хуызæн сты, æндæра дын дæ бæрзæй ахауын кодтаин.

Уый йын загъта:

— Æз дæ мад, дæ фыды уазæг, æз дæн нарты нæртон Созырыхъо.

Уæд Уæлхæджы фырт бæхæй рагæпп ласы, Созырыхъойы райсы йæ бæхæй 'мæ йæ йæхи бæхыл сæвæры Уæлхæджы фырт, йæхæдæг Созырыхъойы бæхы йæ фæдыл ласы 'мæ йæ разæй цæуы Созырыхъойæн.

Иудзæвгар куы ауадысты, уæд ын загъта Уæлхæджы фырт:

— Цом, Созырыхъо, 'мæ не взæр æфсины фенæм.

Араст вæййынц 'мæ бацæуынц Уæлхæджы фырты дуармæ. Куыдæр фахæццæ сты, афтæ сæм рауайы сæ размæ Авдиуджы хо, сæ бæхтæ сын сæ къухтæй айсы 'мæ сæ абæтты лыгтæнды скъæты æмæ сæм фæстæмæ рауайы 'мæ сæ къахæй-къухмæ абæгънæг кæны. Арыхъхъ сапон сæм радавы 'мæ сæ уымæй рынг æхсад æркæны. Авд фæлтæры сын сæ дзауматæ нæуæгæй-нæуæгмæ æрдавы сæ размæ 'мæ сын сæ уæлæ æрбакæны. Йæхæдæг сын хæдистгæ фынг æрдавы сæ размæ. Хуыцау йæ быны цы сфæлдыста хæринагæй, уыдон сын сæ разы æривæры 'мæ сæ разы ныллæууы уырдыг. Иннæ абонæй иннæ абонмæ не суадзы Созырыхъойы хæдистгæ фынгæй уæлæмæ стын.

Уæд йæ къуырийы бон куы сæххæст, уæд ын Созырыхъо загъта:

— Чындз, дæ рынтæ бахæрон, ныр æнæхъæн къуыри бадын ам,

'мæ мæм Æртæ Нарты фæфæдис уыздысты агурæг, фæлæ мын нæ-
химæ фæндаджы бар куыд радтай, афтæ.

Чындз ын скодта фæндагтæгтæ 'мæ йын радта авд фæлтæры йæ
дарæс к'бахæй-к'гъухмæ лæвар.

Созырыхъо сын арфæ ракодта:

— Цæй, чындз, дæ лæггад мын Мæрдты бæсты фиддæн мæ фæ-
уæд.

Рараст и 'мæ Нарты х'æумæ æрцыди. Уæлхæджы дуармæ та ба-
цыд дыгууеизæрыастæу æмæ мидæмæ бах'æр кодта. Æмæ йæм Уæл-
хæг рауад æмæ йын заг'та:

— Г'ы, цы бадæ, Созырыхъо?

Созырыхъо йын заг'та:

— Ме 'ртæ сызг'æрин нуазæны нæ, фæлæ Созырыхъойы бинон-
ты удтæ дæ нывонд, ахæм х'æруджын гуырæд кæмæн ис.

Рараст и æмæ Нарты ныхасмæ æрцыди Созырыхъо 'мæ сын заг'-
та:

— Зæронд Уæлхæг уæм куы 'рцæуы ныхасмæ, уæд уæ алы лæг
дæр йæ худ исæд 'мæ йын æй æвæрæд йæ к'æхты бын. Уæлхæгæн
ахæм х'æруджын гуырæд ис, æмæ Æртæ Нарты — иурдыгæй, уый йæ-
хæдæг — иннæрдыгæй.

131. Сослан æма Телбердий æртæ фурти

Нартæй еу Уæрхæг хундтæй æма фæсхонх Ауари ханмæ уинун-
мæ цудæй.

Мафта мæ æмбалтæ г'æуы, зæг'гæ, æма æ хæццæ фæххурдта
Сослан, Хæмиц, Орæзмæг æма Субалций. Уони ба уой тухæн худ-
та, æма Орæзмæг зæронд лæг адтæй æма к'уари уæллæй бабадунмæ
бæздзæнæй, зæг'гæ; Хæмиц ба дзуапп раттунмæ цурæд адтæй; Сос-
лан ба, бæхбæл исбадгæй, топп фехсгæй, лæгдзинадæй исбæздзæ-
нæй; Субалци ба, кæстæреуæг ку баг'æуа, уæд исбæздзæнæй æф-
сап'гæ раттунмæ, Тотури 'гурд галти сæрбæл рахуæцунмæ уой цур-
дæн некæми адтæй.

Г'е 'ма уæдта дууадæс Тотури 'гурд сау галæбæл ранæхстæр æн-
цæ. Уони уæрдуни ба аликузон хуарз ниуазуйнаг, хуæруйнаг куд
нæ адтайдæ!

Цæун раидæдтонцæ æма, ци бацудæнцæ, уæдта сæбæл тар мег'æ
æрбадтæй. Уæдта сæбæл г'æр уæхæн никкиндæ 'й, æма сæхецæн
сæ сæрæн нæбал адтæнцæ.

— Нæ авд анзей х'алон нин ку нæ ма бафистайтæ, нарт! Мах
Телбердий æртæ фурти ан æма уæмæ майрæнбони х'алон йесунмæ
цæудзинан æма раздæхетæ!

Орæзмæг заг'та:

— Ма кæнтæ, раздæхæн, нæ над хуарз нæбал æй!

Сослан ба загъта:

— Гъэй, нарти зæрæндтæ! Нур цæмæй тæрсæгæ уæхæн дзæгъæл гъæртæй?

Æма æ бæх ницæфтæ кодта, æма иннетæ дæр æ фæсте цæун байдæдтонцæ. Цæун раидæдтонцæ æма, ци рацудæнцæ, уæдта бабæй сæбæл нигъгъæр киндæ 'й:

— Кумæ цæуетæ, мах Телбердий æртæ фурти ку ан, æма нин нæ хъалон ку нæма бафистайтæ!

Æма зæнхæ расадæй уони гъæраей, æма Орæзмæг загъта:

— Нæма цæуæн нур дæр?

— Нæма,— загъта Сослан,— мæ фидистæн! Махбæл уæхæн гъудтæгутæ берæ æрцудæй.

Æма дзоруй Субалцимæ:

— Рахуæцæ дæ галтæбæл!

Æма рацудæнцæ æма, ци бацудæнцæ, уæдта бабæй сæбæл нигъгъæр киндæ 'й:

— Цал гъæри уæбæл кæнæн? Нæ авд анзей хъалон есунмæ Фæсцæгатмæ цæудзинан, æма раздæхетæ!

Гъæр кæстæр никкодта, æма зæнхæ сæлдæскъудтæ фæцæй.

Загъта бабæй Орæзмæг:

— Æдта нæма 'здæхæн нур дæр?

— Æздæхæн,— загъта Сослан, æма раздахтæнцæ.

Æрцудæнцæ сæ хæдзæрттæмæ, æма алке æ хæдзарæмæ бацудæй. Сæ хабар гъæубæл фæххæлеу æй, æма фæггузавæ 'нцæ.

Сослани мадæ Æхсинæ адтæй. Æхсинæ загъта Сосланæн:

— Фæсхонх уæхæн сауæдонæ йес, æма йимæ фонс, æндæр æрцæуæн нæййес. Уонæн сæ бæхтæ базургин æнцæ æма арвæй зæнхи астæу тæхгæ кæнунцæ. Уæ фидтæлти дæр уин мæстæй мардтонцæ, уæхе доги ба нæбал æрæндиудтонцæ; нур бабæй фæззиндтæнцæ. Æма фæццо йеци сауæдонæмæ æма дæхецæн бæлæгъ искæнæ, бæлæгъи дæхе нихъхъан кæнæ; сæ бæхтæ уордæмæ æртайунмæ фæлласунцæ; сæумæ дæмæ хестæр тæхгæ æрцæудзæнæй, æма дæхе марди æфсон никкæнæ, дæ топп дæ бунн, уотемæй; еу сахат дæбæл не 'ууæнддзæнæй.

Сослан дæр уотæ бакодта, æма йимæ хестæр тæхгæ æрцудæй æма йимæ хæстæг не 'ндиудта:

— Æ, гиаур, Сослани хузæн дæ æма барæй дæхе уотæ никкодтай.

Еу æртæ хатти йимæ уотæ не 'рæндиудта, уæдта йимæ æхе æрхæстæг кодта, æма 'й Сослан дæр фæммард кодта. Æ бæх ин æра-хæста, æхе ба йин, бунæттæ син конд адтæй, æма 'й раивардта.

Гъе уæдта дуккаг хестæр æрцудæй тæхгæ æма хæстæг не 'ндиудта:

— Сослан ку дæ æма барæй дæхе уотæ ку никкодтай. Топпи-хуаси æсмаг ку цæуй.

Уæдта йе дæр бабæй æрхæстæг æй, æма уой дæр рамардта; æ бæх дæр ин бафснайдта, æхе дæр ин баивардта: къæгъдтитæ син раздæр конд адтæй.

Æрæгиау ба кæстæр æрцудæй æма йимæ æппундæр хæстæг нæбал æндиудта:

— Сослан ку дæ æма дæхе марди æфсон ку никкодай. Фæддææхсинæ, æма мард фехсун сомигонд дæн, топихуаси æсмаг ба цæугæ ку кæнуы.

Йе дæр бабæй æрхæстæг æй уæдта, æма бабæй уой дæр рамардта. Нимæхсгæ дæр ма 'й кæми кодтайдæ æма син сæ бæхтæ еу рауæнмæ æрæмбурд кодта.

Уæдмæ майрæнбон æрхъæрдтæй, æма нарт æрæмбурд æнцæ Хузæдзæгатмæ æма дзурдтонцæ æма загътонцæ:

— Сослан ба кæми 'й?

Сирдон загъта:

— Йе кæми 'й? Æхе бабæй иснимахста, æндæра кæми 'й?

Уобæл ба сагъæс кодтонцæ, уæдта загътонцæ:

— Нæ сæрæн æгъдау ку нæ искæнæн, уæд нин нæ фонс нæ рахъæртдзæнæй.— Уотæ æнæгъдау берæ дардтонцæ авд анзей хъалон.

Уæдмæ Сослан дæр æртæ æнсувæремæн сæ хъæппæлтæ раласта æма сæ бæхи фæсабæрцæ бабаستا.

Уæдта син се 'ртæ сæри æркодта æма син алкæмæн æ сæр æ бæхи думæгбæл бакодта æма уотемæй æрбацудæй. Нарти астæумæ сæ баскъæрдта, æхе ба нæ равдиста, æма, ка уа, зæгъгæ, дес кодтонцæ æма гъуди кодтонцæ, æма, Сосланæй фæстæмæ уоми ка н' адтæй, уæхæн н' адтæй, æма, Сослан, адтæй, зæгъгæ, уобæл æй банимадтонцæ.

Сæ хъалон нартæн Сослани фæрци баизадæй.

132. Нарты Сидæмон

Нарт Лахъæндонмæ æрæмбырд сты æмæ сфæнд кодтой балцы фæцæуын. Дыууæ Нарты стырæй-чысылмæ уым уыдысты, фæлæ дзы Борæты сыхæй цъиуызмæлæг дæр нæ уыди.

Уыризмæг адзырдта кæстæртæм:

— Борæтæй ам цъиуызмæлæг дæр куы нæ уынын, уæд цы кæнынц, фæбæрæг-ма сæм кæнут.

Ацæмæз кæстæр уыди æмæ сæм рацыди. Фæрсы Борæты зæрæдты:

— Дыууæ Нарты Лахъæндоны сымахмæ кæсынц, æмæ цæуылнæ цæут?

— Цы кæнæм, мæ хур, дæндагцух фестæм, æмæ нæ афон нæ кайы *, Бцегы нын Схуали-уæйыг рамардта Уæрыппы цъуппыл, йæ

* Ома нæ амонь (таурæгъгæнæджы фипп.).

хъустæ йын слыг кодта æмæ сæ йæхимæ нывæрдта, ныр нæ марды уæнцухæй куыд бавæрæм, ууыл катый кæнæм, йæ фырт Сидæмон Цъогты хохы ис, æмæ йæм бæрæг кæнын хъæуы.

Ацæмæз рахабар кодта нартæн Бцеджы марды тыххæй, нарт дæр фегуыппæг сты.

Ацæмæз сын зæггы:

— Сымах уал цæут балцы, æз Сидæмонæн фехъусын кæндзынæн, æмæ уæ феййæфæм.

Нарт анкъуысыдысты, фæндагыл сæ арæхстæдинад æвдистгæйæ, арвыл цъиу куы фæцæйтæхы, уæд æй æрæппарынц милмæ.

Ацæмæз бацыди иу сау комыл, схызти рагъмæ, уырдыгæй акасти: Сидæмон галсагы басуры, ацахсы йæ, куы йæ адæйы, уæд сар мардæй æрхауы зæххыл. Ацæмæз хъуыды кæны: «Ныр цы бакæнон, куыд æм бацæуон миййаг мæ тыхгæнæг куы фæхона æмæ мæ мæ къабазæй хохыл куы фæхойа».

Ацæмæз хохы рындзыл галсаг суыдта, фатæй йæ фехста, æмæ ратылди бынмæ. Уый æфсон дæлæмæ, коммæ æрцыди, Сидæмон кæм уыди, уырдаем; галсаг Сидæмоны раз сæмбæлди, уæдмæ йæм Ацæмæз дæр бацыд æмæ йæм дзуры:

— Дæ бон хорз уа, Бцеджы фырт!

— Амондимæ цæрай, хорз бæлцзон, дæ хорзæхæй, кæцæй фæдæ, кæнæ кæдæм цæуыс?

— Нарты Ацæйы фырт бæргæ дæн.

— Уæдæ Æртæ Нарты уадынзхъуыр куы дæ!

— Афтæ мæ бæргæ хоныц, фæлæ ды ам цы ми кæныс, адæм — фæдисмæ, ды та — къæбицмæ.

— Æмæ цæй фæдис у, Ацæйы фырт?

— Мæ фæдыл рацу, æмæ дын æй зæгъдзынæн.

Сидæмон рацыд æмæ уыны: Борæты сыхы цыма исчи фæхаста, уыйау дзы хъыпп-сыпп нæ цæуы. Сидæмон бамбæрста хабар, ныздзынæзта, æмæ йæ хъæрæй цары сæгтæ æркалдысты, систы къултæ фæтасыдысты; цъынндзæст сабитæ сæ цæстытæй ракастысты, æмæ зæрæдтæ та сæ цæстытæй цæхæр акалдтой, дзидзидайтæн та сæ мылытыл сæ дæндæгтæ æрбырыдысты. Мæргътæ æврæгъты сæрты ахаудтой, сырдатæ сæ лæгæтты къуымты бандæгъдысты.

Борæтæ æрхуы хъустæ сарæзтой Бцегæн æмæ йæ бавæрдтой зæппадзы. Уыйфæстæ Борæты фæсивæд Ацæмæз æмæ Сидæмонимæ ратындзыдтой нарты балцмæ. Æрæййæфтой нарты. Æхсызгон уыди Уырызмæгæн, æгайтма Борæтæ дæр уым семæ сты, æмæ тæрхон кæнынц, чердæм фæцæуой балцы.

Сидæмон сын афтæ зæггы:

— Схуалийы уæйыг мын мæ фыды амардта, æз хъуамæ мæ тут райсон, йæ фæллоу та йын тæргæ æмæ хæстæ ракæнæм.

Сырдон сын афтæ зæггы:

— Цы кæнут, нартæ, Схуалийы уæйыгмæ цæуынай размæ цæу-

гæ-гуыргæ кæндзыстæм, фæлæ фæстæмæ — сæртæ-гуыртæ кæндзы-стæм.

Сидæмон фæмæсты Сырдонмæ, къух йæ цилхъæй æрриуыгъта-ид, фæлæ йæ Ацæмæз фæурæдта.

Нартæ сразы сты фæстагмæ Сидæмоны фæндыл. Фæцыдысты авд боны æмæ авд æхсæвы. Æстæм бон бахæццæ сты Хъырмызы бы-дырмæ, æмæ съл иу фиййау амбæлди. Фæрсынц æй нартæ:

— Дæ хорзæхæй, фиййау, ацы быдыртæ цæй дзыхъхытæ æмæ уæрмытæ сты, бæлæстæ цæмæн зæвæтдзагъд сты, сæ сæрмæ цавæр рыг у?

Фиййау сын зæгъы:

— Гъе, уæ бындар фæуат, ацы адæм, Схуалийы уæйыг ам нæртон лæгимæ карды ком æмæ зынгæй хæцъди. Кæрæдзийы, бæлæстæ скъуыдтой, æмæ уыдонæй цавтой, къæдзæхтæ æмæ дуртæ зæххæй скъуыдтой æмæ сæ кæрдзийыл пырх кодтой, сæ риуыгъдтыгæй зæхх уæрмытæ кодта, æмæ сæ сæрмæ рыг сбадти, нырма нæ батади.

Нартæ базыдтой сæ марæджы фæды æмæ та фæрсынц фиййауы:

— Уæртæ хохыл уый та цавæр лæгæт у?

— Уый та, Схуалийы уæйыг нæртон Бцеджы фехста, æмæ уым ныссагъд, уым ын йæ хъустæ ракодта, йæ дзыппы сæ нывæрдта, иннæ йын нарты уæзæгмæ фехста.

Нарт бамбæрстой, Схуалийы уæйыгмæ цавæр тых ис, уый æмæ та йæ фæрсынц:

— Æмæ ды та кæй фос хизыс?

— Схуалийы уæйыджы фос хизын, йæхæдæг цуаны ис, изæр-мæ не 'рцæудзæни.

Сидæмон æй фæрсы:

— Уæд йæ тых та циу, ды йæ зондзынæ?

— Æз æй цас зонын, уымæй йын мæлæт нæй ницæмæй. Йæ мæлæт ын йæ усы йедтæмæ ничи зоны.

Сидæмон Æцæмæзæн зæгъы:

— Абон мæн дæ сæр бахъуыди, фæлæ дæ сыгъзæрин уадындзи-мæ цом мемæ. Нартæ та ам кæсæнт не 'рцыдмæ.

Нартæ уым базадысты. Ацæмæз æмæ Сидæмон Схуалийы уæйы-джы усмæ ацыдысты. Усы хæдзари раз Ацæмæз сцагъта уадындзæй, йæ цагъдмæ кæрдæг, цы уыд, уымæй дыууæ ахæмы сырæзт, хус бы-дыртæ уымæл баисты, хъæды сыфтæртæ егъаудæр фесты, мæргътæ йæ сæрмæ æмбырдтæ кодтой, сырдатæ та дæрддзæф гæппытæ кодтой. Сабитæ та йæм худгæ кодтой. Схуалийы уæйыджы усы хъустыл аныдзæвыди уадындзы цæгъдын, йæхи мидæг дын куыннæ скафы-ди, рарвыста уайтагъд Ацæмæзмæ ус:

— Фысым мæм æркæн дæ хорз æмбалимæ.

— Кæд нын ныхасы бар уыдзæн, кæннод нæ цæуæм.

— Цас уæ фæнды, уыйас дæр дзурут.

Ссыдысты дыууæйæ усы хæдзармæ. Хорз сæ суазæг кодта, уæд-мæ æрizar и, стæй ус зæггы:

— Мæ лæг ис цуаны, йе 'рцыды афон у, тыхгæнæг уæ фенхæлдзæн æмæ уæ байсафдзæн, фæлæ уал æрлæуут хицæн уаты, тæргæ мацæмæй кæнут.

Лæшпутæ хицæн уаты æрулæфыдысты, уæдмæ уæйыг дæр æрцыды, фæрсы йæ усы:

— Аллон-биллоны тæф мыл кæлы.

Ус ын зæггы:

— Гъе, лæгай, ам нæ калак хъæуы абон дыууæ лæшпуйы уыди, сæ иу уадындзæй цагъта, иннæ та къахфындзтыл кафыд, ахæм диссаг' никуы ма 'рцыди, адæм сыл сæ цæст æрæвæрдтой. Æмæ гъе уыдон тæф баззад.

Уæйыг ницыуал цагъта, сыстад йæ бынатæй, цæджындзæй аххæрæджы 'хсæнæй райста иу къаннæг хъама, дзæбæх æй ныссæрфта, æмæ йæм цы тых уыд, авд ахæмы та йæм бафтыд, стæй та йæ сæвæрдта йæ бынаты.

Райсом та уæйыг цуаны ацыди. Лæшпутæ та усмæ бацыдысты. Фыццаг хатгæй хуыздæр сцагъта уадындзæй Ацæмæз, хъаматы цъуппытыл æркафыд Сидæмон. Калак хъæу та дисты бахауди: «Адон цавæр лæшпутæ сты, кæцæй æрцыдысты?» Уадындзы цагъдмæ Схуалийы уæйыджы фос сæрвæттæй ныхтхъылиппытæ кодтой æмæ кафгæ ныппырхытæ сты. Схуалийы уæйыг уый фенгæйæ тынг фæтарсти æмæ æрбатардта йæ бæхыл фæстæмæ. Йæ бæхы комы тæф нарты адæмы систа уæлдæфы, чи та сæ бæлæстыл наххæцыди. Цыдæр æгъдауæй Сырдон бахаудта Схуалийы уæйыджы размæ. Уæйыг æм дзуры:

— Чи куыдз, чи хæрæг дæ мæ фосы мын ды нæ уарзыс?

— Куыдз дæр æмæ хæрæг дæр дæхæдæг дæ, дæ фосы дын, дæ усимæ хъæбыс-хъæбыс чи хуыссы, уый нæ уадзы.

Уæйыг маестæй рафыхти, йæ хæдзары 'рдæм бæхы фездæхта. Цалынмæ уый цыд, уæдмæ фæрсы Сидæмон уæйыджы усы:

— Дæ лæджы мæлæт цæмæй у, уый нын зæгъ, æмæ дын уадзæм нæ уадындз.

— Мæ лæджы мæлæт йæ чысыл хъамайæ у, уымæй цъæррæмыгъддæр куы фæуа, уæд йæ мæлæт у.

Хъама райста Сидæмон æмæ зæггы Ацæмæзæн:

— Ды нартæм уайтæ, æмæ фос тæрут, уæйджы мæ бар уадз.

Ацæмæз нартæм рацыди. Уæйыг ныххæццæ сæхимæ. Сидæмонимæ уæлбæхæй хæцынтæ систой, фæлæ сæ ничи састы. Уæд уæйыг фелвæста Сидæмоны æмæ йæ æд бæх Уæрыппы сæрæй фехста, æмæ йæ бæхы зæнгтæ фæцъæлтæ сты. Уæйыг рахызти йæ бæхæй, кæрæдзийыл ныццавтой сæхи. Сидæмон æй фехста, æмæ цыфдзасты ныссагъди. Уырæм æм æрцыди, хæцынтæ та байдыдтой. Фæхæцыдысты æртæ боны æмæ æртæ æхсæвы, уæддæр сæ ничи састы. Си-

дæмон тынг стæвд и. Нартæ кастысты уæйыг æмæ Сидæмоны хæст-
мæ. Уæд Ацæмæз ныхъхъæр кодта:

— Схуалийы уæйыг, дæ фос дын фæтардæуы!

Уæйыгæн йæ уæнгтæ æркалдысты. Архайдта Сидæмоны к'рухтæй ирвæзыныл. Йæхи ратыдта, фæлæ йæ Сидæмон чысыл хъамайæ барæхуыста. Схуалийы уæйыг ныдздзойтæ кодта æмæ зæххыл сæмбæл-
ди мардæй.

Нарты цинаен кæрон нал уыди. Рамбырд кодтой уæйыджы фæл-
лой, зынаргъ дзаума, йæ фосы дæр ын ратæлæт кодтой. Ацæмæз дæр
йæ уадындзы нал радта уæйыджы усæн, æмæ хъазгæ-худгæ æрцы-
дысты сæхимæ.

Сидæмон уæйыджы фосæй йæ фыдæн хисты фаг рахицæн кодта,
иннæты та нартыл æмхуызон байуерста. Уыйфæстæ нарты 'хсæн
кадджынаей баззæди Сидæмон.

133. Уастырджи æмæ Мæргъуыцы кадæг

Уастырджийæн дыууæ усы уыди, æмæ дард балцы цæуын æр-
хъуыды кодта æмæ йæ дыууæ усмæ хуыинæгтæ радта, тагъд ах-
уыйут, цæугæ кæнын, зæгъгæ.

Дыууæ усы хуыдтой.

Уæд хистæр ус кæстæрмæ афтæ дзуры:

— Ахуый, ахуый, тагъд куы хъæуы, нæ лæг цæугæ куы кæны!
Уый йын афтæ зæгъы:

— Уагæры цас тæрсыс нæ лæгæй? Маргъуыц миййаг дын куы
нæ у!

Хистæр ус кæстæрæн афтæ зæгъы:

— Æмгар æмгарæн нæ лæгæй сомы куы кæны! Адæмы хæртæ
«нæ лæджыстæн» куы кæнынц, уæд Маргъуыз та цавæр у? Йæ кой
дæр ын куы ничи зоны.

Бон-изæрмæ хистæр ус кæстæрмæ дзургæ дæр нал скодта. Изæ-
ры Уастырджи æрцыди, æмæ уымæ дæр нал дзырдта.

— Цы кæныс, джиауыр, цæуыlnæ мæм дзурыс? — зæгъгæ йын
загъта Уастырджи.

— Куыд ма дæм дзурон? Абон дæлæ дæ джиауыр ус цы загъта!
Ахуый, зæгъгæ, йын загътон, нæ лæг цæугæ куы кæны. Уый афтæ
зæгъы: «Уагæры дзы цас тæрсыс, Маргъуыц миййаг дын куы нæ у!»

Æхсав ныххуыссыдысты. Райсом Уастырджи йæ бæхыл сбæдтис
æмæ араст. Уынджы сæмбæлд йæ кæстæр усыл æмæ йын афтæ
зæгъы:

— Уæ, джиауыр, знон та цытæ дзырдтай?

Уый афтæ зæгъы:

— Бæгуы фæдзырдтон! Фæлæуу, æмæ дын сæ дæхицæн дæр зæ-
гъон.

Нал æм фæлæууыд Уастырджы. Ацыди æмæ цæуын байдыдта. Иу ран иу бæхы рæгъау ссардта. Уыцы иухуызон цъæх бæхтæ уыдысты; йе дзы къах æндæрхуызон нæ уыди, йе хъус æндæрхуызон,— иу мадæй райгуыргæйы хуызæн. Сæ гæсты сын бафарста:

— Адон кæй бæхтæ сты?

— Адон сты Маргъуыцы бæхтæ,— зæгъгæ, загътой.

«Уæй, йæ хæдзары ахсджиаг амæла! — дис кодта Уастырджы.— Цавæр лæг у, пехуымпартимæ дæр æй куы нукуы федтон».

Уырдыгæй ацыди. Иу галрæгъау иу быдыры ахæм ссардта: иухуызон урсдзых æхсæнтæ. Дис кодта: «Адонæн та æнæ иу лæджы фос нæй!»

Бафарста сæ хицауы:

— Кæй фос сты адон?

Сæ гæстæ йын загътой:

— Адон Маргъуыцы галтæ сты.

Уæд Уастырджы дис кæны: «Цавæр лæг у, йе йæ пехуымпартимæ куы нукуы федтон, йе йыл зæххыл куы нукуы сæмбæлдтæн!»

Уæд уырдыгæй ацыди. Иу фос ахæм ссардта, æмæ зæххыл нæ цыдысты, фысвос. Иухуызон саусæр, цъæхтæ уыдысты. Дис кодта: «Адон дæр та æнæ иу лæджы фос амал нæй».

Бафарста фиййауты:

— Адон кæй фос сты?

Уыдон загътой:

— Уыдон Маргъуыцы фос сты.

«Цавæр диссаг у,— зæгъгæ, Уастырджы дис кæны.— Уыйбæрц хъару йæм цæмæй ис? Пехуымпартæй дæр уыйас куы никаемæ уынын, куы никаемæ зонын!»

Уæд уырдыгæй ацыди. Хъутрæгъау дæр гъе ахæм федта.

Иу хъæумæ цæввахс и, æмæ дыууæ зæронд лæджы иумæ бадынц, кæрæдзийæн ныхæстæ кæнынц; сæ иу родгæс уыди, се 'ннæ — гогызгæс.

— Уе 'зæр хорз уа! — зæгъгæ, сæм сдзырдта [Уастырджы].

— Хуыцауы хорзæх дæ уа, уазаг, æгас цæуай!

— Бахатыр кæнут, Маргъуыц кæм цæры, уый мын бацамонут. Дыууæ зæронд лæджы фæдис кодтой:

— Маргъуыц кæм цæры, уый чи нæ зоны, уый цавæр адæй-маг у?

Уый сын загъта:

— Ма мыл фæхудут, дардæй æрцæуæг лæг дæн.

Уæд сæ кæрæдзимæ бакастысты дыууæ зæронд лæджы æмæ загътой:

— Æвæццæгæн, Маргъуыц кæдæм нæ хæццæ кæны, ахæм бæстæтæ дæр ис.

Æмæ йын бацамыдтой:

— Дæ конд дзæбæх у, дæ уынд дзæбæх у, лæппу; дæ бæхарæзт

дæр дзæбæх у. Хъæуы астæу иу стыр уынгыл ссу; иу ран уызæни авд уазæгдоны; æшпæты уæллаг — пехуымпарты бынат; уый дæлейæ — æлдæртты бынат; уый дæлейæ — фæрссаг адæмы бынат; уымæй дæлæмæ — кæвдæсæрдтæ æмæ æндæрты бынагтæ. Пехуымпарты бынатæн бæхбæттæн уызæни сыгъзæринæй; бæхбæттæнæй уазæгдонмæ [фæндаг] авгæй конд уызæн. Уымæй дæлæмæ та æвзистæй бæхбæттæн уызæн; бæхбæттæнæй уазæгдонмæ æргъæуæй уызæн. Уымæй дæлæмæ та уæздан адæмы бынат; бæхбæттæнæй уазæгдонмæ æрхуыйæ уызæн. Æлпæты дæлейы бæхбæттæн хъæдæй; бæхбæттæнæй уазæгдонмæ хъæмп тыд уызæн. Дзæбæх лæппу дæ, æмæ пехуымпары бынатмæ сфардæг у.

Ацыди æмæ, куы схæццæ и, уæд бæстыхæйтты фæлгонцмæ куы бакасти, уæд йæхинымæры æрхъуыды кодта: «Мæхи ма растауон, кæвдæсæртты бынаты ныллæууон».

Уæд рахызти кæвдæсæрдты уазæгдоны цур. Бабаста йæ бæхы бæхбæттæны, йæхæдæг бацыди кæвдæсæрдты уазæгдонмæ æмæ уым сбадтис.

Уæд Маргъуыцæн йæ кæстæриуæггæнджытæ рауадысты æмæ бæхы фæдтой: сыгъзæринæй йын цæфхæдтæ уыди, йæ алы саргъы дзаума дæр алы зынаргъ дурæй конд уыдысты; æмæ, бæхы хабар куы фæдтой, уæд æм бакæсын нал бауæндыдысты æмæ Маргъуыцмæ ссыдысты. Маргъуыцæн бакуывтой:

— Бахатыр нын кæн,— зæгъгæ,— нæ кæвдæсæрдты уазæгдоны иу уазæг рахызти, æмæ йын йæ бæхы алыварс азылдыстæм, æмæ нæм пехуымпартæй дæр ахæм бæхыл ничи уыди.

Уæд сын загъта уый:

— Ацаут-ма æмæ йæм бацæут æмæ йæ бафæрсут, цавæр у, уый.

Рацыдысты йæм æмæ йæм бакастысты, мидæмæ цæуынмæ йæм нæ бауæндыдысты. Уазæгдоны цырагъ сыгъди, æмæ йæ дзауматæ уымæй тынгдæр æрттывтой. Фæстæмæ ссыдысты Маргъуыцмæ æмæ йын загътой:

— Бацæуын æм нæ бауæндыдыстæм, æнкъардæй бады, диссаг у йæ уынд.

Уæд Маргъуыц йæхæдæг фæдис кодта: «Ау, мæ кæстæриуæггæнджытæй ахæмтæ ис, æмæ пехуымпартимæ цæугæ чи кæны! Уыдон кæмæ нæ уæндынц, ахæм лæг куы никуы фехъуыстон. Уастырджи, зæгъгæ, дзурынц, æмæ йæ мæхæдæг никуы фæдтон. Цæй, уæдæ фæдис скæнон, æмæ, дам, фæдисмæ Уастырджи тынг хорз цæуы, æмæ, уый куы уа, уæд æй базондыстæм».

Ахæм сау рувас рауагъта Маргъуыц, æмæ йæ алы хъуын дæр хурау худгæ кодта, Бонвæрнонау тыбар-тыбур кодта. Фæсивæд æй асырдтой быдырмæ. Дыккаг лыгъд хъæуы кæрæтты æркодта; сывæллæтты дæр æмæ зæрæдты дæр йæ фæдыл асайдта. Æртыккæгæм хатт хъæуы астæуыл æрлыгъди.

Къæйных сылгоймæгтæ схъæр кодтой:

— Фæдис! Не 'рратæ кæдæм ацыдысты, мæнæ куы и уыцы сырд!

Уæд сылгоймаджы хъæр дардмæ кæм нæ хъуысы,— кæвдæсæрд-ты уазæгдонмæ фехъуысти. Ай цавæр фæдис у, зæгъгæ, разгъордта Уастырджы æмæ йæ бæхыл абадти.

Уæд æм иу ус афтæ дзуры:

— Уæ уаих фæуай, уæртæ лæппу! Адæм фæдисы куы ацыдысты, сырд та мæнæ куы фæлидзы, уæд ды фæстейæ цæмæн баззадта? Кæд нæ уæндыс, уæд дыл мæ кæлмæрзæн æркæнон.

— Фæлæуу, мæ хæдзар, хорз ус! Мæнæн мæ амал цы уа, уый кæндзынæн! Сылты хъæр цы хæдзары ацæуа, уыцы хæдзар фехæлæд!

Сылты хъæры тыххæй байуары хæдзар. Уый Уастырджийы арфæ у.

Азгъордта Уастырджы, айæфта рувасы æмæ йæ йæ джебогъыл систа æмæ йæ схæссы дæлæ. Адæм йæ фæдыл ссæуынц дисгæнгæ, цавæр у, зæгъгæ, уыцы уазæг. Маргъуыц дæр ыл дис кодта. Бæхыл йæ размæ араст и Маргъуыц. «Æгас цæуай» ын загъта быдыры. Ныхæстæнгæ ссыдысты Маргъуыцы бæстыхæйттæм Маргъуыц æмæ йæ уазæг.

Ныхæстыл æй фæкодта Маргъуыц, æмæ йæ фыццаг бынат ферох кодта, схæццæ и пехуымпарты уазæгдонмæ. Фæхъуыды кодта, ам куы нæ ныллæууыдтæн, зæгъгæ, æмæ йæ бæхы фæстæмæ фездæхта, æмæ йæ кæстæриуæггæнджыгæ нал ауагътой, бакодтой йæ пехуымпарты уазæгдонмæ.

Уым æнцад бады. Рахастой йын кæрдзын, æмæ загъта:

— Цалынмæ æз Маргъуыцы фенон, уалынмæ нæ бахæрдзынæн. Кæд лæппу дæн, уæддæр мын бахатыр кæнæд!

Сыхъуысти Маргъуыцмæ, æнæ дæу кæрдзын нæ хæры, зæгъгæ. Маргъуыц йæ пылыстæг к'алостæ йæ уæлæ бакодта, йæ кæрц æрбакодта æмæ йæм рацыди уазæгдонмæ. «Æгас цæуай» загъта уазæгæн.

Уæд хæрынц, нуазынц. Уастырджы йæхинымæры ныджджих и æмæ дис кæны: «Хуыцау, ды амонд кæмæн нæ ратдзынæ, ахæм нæй! Мæнæ амонд цæй мидæг ныттымбыл и, мæнæ! Ай дзы йе ас куы нæ и, йе дзы конд куы нæ и, уагæры йæм цавæр амонд ис, йæ цæсгоммыл фындз дæр куы нæ ис!»

Бахордтой, банызтой иумæ, фæлæ йыл уæддæр дис кæны. Маргъуыц дзы куры, хæтынмæ куы фæцæуиккам иумæ, зæгъгæ. Сразы и Уастырджы дæр. Маргъуыц дзырд радта йæ кæстæртæн, боныцъæхмæ мын дыууæ бæхы æрбахæццæ кæнут, зæгъгæ. Боныцъæхмæ сын дыууæ бæхы æрбахæццæ кодтой.

Маргъуыц Уастырджийæн загъта, мæ бæхтæй искæуыл рацу, дæ бæх фæллад уызæн, зæгъгæ. Уый загъта, мæхи бæхы йедтæмæ никæуыл базондзынæн, зæгъгæ.

— Уазæг, дæ бæх фæллад уызæн, мæ бæхыл ацу, дæ бæх уал йæ фæллад суадза.

Акасти Уастырджы бæхбæттæнмæ æмæ фæдта бæхбæттæныл саргъæвæрд бæх: гæбæрбарц, гæбæрдымæг, мæллæг бæх. Уæд Уастырджы загъта йæхинымæр: «Йæхицæн йæ бæхтæй, йæ рæгъæуттæй уымæй хуыздæр бæх йæ цæст кæмæн нæ уарзы, гъе уый мæнæн цæй бæх ратдзæни!»

Бафарста Маргъуыцы:

— Гъе уыцы бæхыл цæуыс?

Маргъуыц загъта:

— Гъе уыцы бæхыл.

— Ау, æмæ уыцы дзæбæх рæгъæуттæ дæ мад куы нæ ныйардта,— иу дзæбæх бæхыл цæуылнæ рацæуыс?

Уæд ын Маргъуыц афтæ зæгъы:

— Уæй, мæнæ æрра уазæг! Конд хъаруйæн æххуыс нæу.

— Ау, æппын дзы уый æммадæлон куыд ничи и? Иу ахæм хъаруджын дзы куыннаæ и?

Йæ дзырдтæ Маргъуыцы зæрдæмæ куы нæ фæцыдысты, уæд ын афтæ зæгъы:

— Сусæны мæй у, æмæ хорз бæхтыл ауæрдын хъæуы.

Ницыуал æм сдзырдта Уастырджы. Рараст сты æмæ цæуын байдыттой. Иу æртæ боны æнæбанцайгæйæ фæцыдысты.

Иу райсом раджы Маргъуыц загъта:

— Гъе ныр изæрмæ куы нæ бахæццæ уæм, уæд нæ балц фехæлдзæн.

Цæуын систой, æмæ Уастырджийы бæх бастайнымæ хъавыд. Æрцæфтæ йæ кæны йæ бæхы, æрбаййафы йæ, стæй та уæддæр аззайы. Ныр гæбæрбарц, гæбæрдымæг фæйлауын байдыдта (тынг цæуын).

Маргъуыц Уастырджийæн загъта:

— Æрцæфтæ йæ кæ, изæрмæ нæ бахæццæ хъæуы, дæ мад æй куы нæ ныйардта!

Æрбамбырдтæ йæ кæны, æрбаййафы йæ, стæй та уæддæр аззайы.

Уæд Маргъуыц афтæ зæгъы:

— Уæ, уæ бындар фæуат, ацы рæстæджы лæппутæ! Бæхыл ауæрдынмæ диссаг сты. Уæвгæйæ, ацы сыгъзæринцæфхадджын бæхтæ хæфсау хæлынвæд сты.

Уыцы ныхæстæм Уастырджы йæ сæр батилы: «Ай цы мыггаг сты бæхæй, лæгæй! Ахæмтæ пехуымпартæм дæр куы нæ фæдтон!»

Бахæццæ сты иу доны былмæ, æмæ, Уастырджы дон куы фæдта, уæд дзы мæт бацыди: «Кæд нæ ацы доны уайын хъæуы, гъе уæд мæ ацы фæллад бæхыл дон ласдзæни».

Куы бахæццæ сты, уæд Маргъуыц доны багæпп ласта, æмæ дзы йæ бæхы сæфтæг ныгъуылгæ дæр нæ кодта. Уастырджы дæр дзы æргæпп ласта, æмæ йæ дæлæ дон фæласы. Уæд æм Маргъуыц фæстæмæ æрбаздæхти æмæ йæ йæ фæсарцмæ æрбайста; йæ бæхы йын хъæд ласæгау аласта æмæ афтæ зæгъы:

— Уæ, уæ бындар фæуат, ацы рæстæджы лæппутæ! Доны гæдыйæу пыррыкк кæнынц.

Фаллаг фарс фенынц. Изæрæй иу хъæумæ фæкастысты, æмæ дзы иу дзаума зынд: хуры хуызæн æрттивгæ кодта, Бонвæрнонау тыбар-тыбур кодта.

Загъта йын Маргъуыц:

— Гъе уыцы дзаума уыныс? Гъе уый дзаума у, æмæ гъе уый нæ фыдæлты хæзна уыдис, æмæ нын æй тыхæй байстой. Уый аг у, æмæ дзы иу хæринаг куы скæнай, уæд ын авд азмæ хæринаг нæ хъæуы. Уый нæ фыдæлты хæзна уыд, æмæ нын æй байстой.

— Цы нæ амал уа, уый кæндзыстæм,— зæгъгæ, загъта Уастырджиджи.

Райсом куы сцъæх и, уæд Уастырджиджи ахæм сау рувас фестади, йæ алы хъуын дæр хъутазау уасгæ кодта, мыр-мырагау дзæгъ-дзæгъ кодта. Хъæутæрæтты æрлыгъд æмæ фæсивæды хæрзты быдырмæ йæ фæдыл асайдта. Дыккаг лыгъд æркодта æмæ сывæллæтты дæр æмæ зæрæдты асайдта.

Уæд ыл [агыл] Маргъуыц йæхи асæрфта æмæ йæ йæ уæхскыл бакодта æмæ йæ ахаста. Уастырджиджи дæр йæ бæхмæ фæзылди, æмæ ралыгъдысты.

Уастырджиджи бын фæллад бæх ницыуал кодта. Уæд æй Маргъуыц йæ фæсарцмæ æрбаргъæвта æмæ йæ доны фаллаг фарс фæкодта; йæ бæхы дæр ын идадзæй айста æмæ йын йæ тæнрæбынтæ ехсæй æрбадзæхстытæ ласта, æмæ уæд гæпп кодта. Доны фаллаг фарс æй фæкодта.

Уæд Маргъуыц афтæ зæгъы:

— Йа, хуыцау! Мæнæ мæ уазæгыл мæ зæрдæ куыд риссы, адæм лæг кæй хоной, уымæн йæ уазæгыл йæ зæрдæ афтæ рессæд!

Доны фаллаг фарс куы фесты, уæд Уастырджиджи йæхи бæхыл сбадты. Ницæмæйуал тарстысты.

Иу ран иу обаумæ æрбахæццæ сты. Уым рахызтысты. Сæ бæхтæ хизынмæ суагътой. Уастырджиджи уым лæууыди, фæлæ Маргъуыц обауы сæрмæ ссыди æмæ дзы ламаз скодта. Ламазгонд куы фæци, уæд нык-куыдта, йæ цæстысыгтæ зæхмæ хуылыдзы фаг æркалдысты.

Сæ бæхтыл сбадтысты æмæ рацыдысты.

Маргъуыцæн сæхирдæм хæстæгдæр фæндаг уыд. Уастырджиджи æн — сæхирдæм. Кæрæдзийæн басалам кодтой æмæ гъе уыцы фæндæгтыл кæрæдзийæ фæхицæн сты.

Уазæг буц у, зæгъгæ, уыцы аг Уастырджиджи радта Маргъуыц.

Уæд Уастырджиджи йæхинымæр дисгæнгæ цыди: «Цавæр хъаруджын у, пехуымпартæй ахæм куы никуы федтон! Цымæ уыцы хъаруджын лæгæн йæ фындз цы кодта? Уæ, куыд амардтæн, уый куы нæ бафарстон!»

Фæстæмæ йæ бæх фездæхта æмæ йæ баййæфта.

— Фæлæуу-ма мæм, мæ фысым,— загъта,— хуыцауы тыххæй, дæ фындз цы кодта, уый фæрсын дæм нæ бауæндыдтæн, æмæ мын бахатыр кæ.

— Уæ, мæ кадджын уазæг! Гъе уый мæм куы нæ бахатыдаис æмæ мæ куы нæ амардтаис! Ныр дын радзурдзынæн: дард балцы уыдтæн, æмæ мæм кæцæйдæр смаг цыди. Кæмдæриддæр смаг æмбæрстон, æмæ мæм мæ уатæй смаг цыдис, цыма мæ уаты искæй лæг хуыссы мæ усимæ. Афтæ смаг мæм куы цыди, уæд, ацы бæхты мыггаг хæйрæджытæй хаст у, æмæ йыл абадтæн æмæ мæ хæдзармæ æрхæццæ дæн. Мæ уатмæ бацыдтæн, æмæ лæг æмæ ус иумæ хуыссынц. Мæ кард фелвæстон æмæ [сæ] ныккъуыхтæ кодтон. Рабæрæг кодтон — æмæ мæ ус æмæ мæ хорз хæстæг, йе 'фсымæр. Æрдиаг æмæ сар фæкодтон: «Мæ хæдзар дæр куы фехæлдтон, мæ хорз хæстæджы хæдзар дæр куы фехæлдтон! Ай æппæт мын ды уыдтæ, мæ фындз!» Мæхи кардæй мæ фындз мæхæдæг мæхи къухтæй ныллыг кодтон. Уæлæгъе уыцы обауы уыдон ныгæд сты, ламаз кæм скодтон, гъе уым!

Уæд Уастырджы загъта:

— Цом, уыдон стджытæ мын æнæ фенгæ нæй! Уыдон рæсугъд уыдысты, се стджытæ дæр.

— Уый мын мауал сфæнд кæ, мæ уарзон уазæг!

— Амал нæй æнæ уыцы стджытæ фенгæ,— загъта Уастырджы. Аздæхтысты дыгуæ лæджы. Ссыдысты обаумæ. Ракъахтой обау æмæ райстой стджытæ. Уастырджы нымæтæй ехс рахаста стджытыл. Цы уыдысты уыцы ус æмæ лæппу, уымæй рæсугъддæрæй райгас сты. Нымæтын ехс дæр ын йæ фындзыл рахаста. Цы уыди, авд ахæмæй рæсугъддæр йæ бынаты абадт.

Цингæнгæ æрцыдысты Маргъуыцы хæдзармæ. Гъе уым куывдтæ фæкодтой. Уастырджийы фестыдтой:

— Ай цæй хорз уазæг у, цæй амондджын уазæг у!

Маргъуыц ын йæ бæхтæй æртиссæдз равзæрста æмæ йын сæ ралæвар кодта æд бæхгæс. Адæммæ сырх халас бæхтæ чи и, уыдон гъе уыцы цот сты, æмæ фæразаг уымæн сты.

Йæ хæдзармæ йæ сæмбæлын кодта Маргъуыц Уастырджийы.

Уæд йæ хæдзармæ куы 'рцыдис, уæд йæ кæстæр усæн загъта:

— Уæ джиауыр! Дæ дзырдмæ гæсгæйæ фыдæбонтæ дæр фæдтон, хъару дæр фæдтон.

Уæд ын йæ кæстæр ус загъта:

— Уый мæ хо уыди, уый та ме 'фсымæр, æмæ сыл æнæбары хъуыддаг сæмбæлди, æмæ ды адæмæн хостæ кæныс, æмæ, уыдонæн дæр кæд исты хос æрцæуид, уый тыххæй дын загътон.

Уæд ын Уастырджы загъта:

— Уæ, хуыцауы ард дæ куыд байæфта! Уый куы зыдтаин, уый ме 'мсиахс у, уæд ноджыдæр бузныгдæр фæцаин, стæй йæ фылдæр дæр бауарзтаин.

Уым Уастырджы цы 'ххуыс бакодта, уыцы 'ххуыс уе 'ппæтæн дæр бакæнæд.

ХІІ. НАРТ КУЫД ФЕСÆФТЫСТЫ

134. Нарти исæвд

Нарти адæм ку исхъал æнцæ, уæд хуцауи хæццæ буцæу кæнун байдæдтонцæ. Сæ хæдзæртти дугæртти тæрвæзтæ нæбал кодтонцæ, хуцау нæ æхецæн ковун æнгъæл уодзæнæй, зæгъгæ, дугæрттæбæл бацæугæй нæ сæр ку рагубур кæнæн, уæд.

Уотемæй сæхебæл хуцауи зæрдæ фæхходун кодтонцæ.

Стонг æнзтæ сæбæл растадæй. Зæнхæбæл тиллæги мутгаг нæбал задæй. Айдагъ ма син æхсæвигон уæларвбæл разиннидæ хуар, цирагъи хузæн содзгæ. Нарти адæм сагъиндахъæй æхстонцæ йеци хуар æма йин бонæ æ нæмуг уигътонцæ æма уомæй ма цардæнцæ. Уæдæй ардæмæ байзадæй «нарти хуар». Йе куддæр фæззиндтæй, уотæ нарт дæр фесавдæнцæ.

135. Нарт куыд фесæфтысты

Нарт æмбырды уыдысты кæйдæр хæдзары æмæ сæ кæрæдзийæн ныхæстæ кодтой, цымæ нæ чи хуыздæр фесгуыхти, зæгъгæ. Уæд Батрадз афтæ радзырдта:

— Авд хатты авд Уастырджийы амардтон, дыууæ хатты авд Уациллайы амардтон, пехуымпартæй кæй нæ амардтон, ахæм нæ баззад. Æппæты фæстаг Бурхоры фырт Алийы амардтон.

Бурхорæн та йæ фырты чи амардта, уый нæ зыдта, æмæ мæнæ махсымæйы фынчытæ нæ вæййы, уырдем ныббырыди æмæ уырдыгæй хъуыста. Стæй уый куы фехъуыста, уæд ныппæррæст ласта æмæ афардæг и. Æмæ сын, нартæн, уыйфæстæ сæ хоры байста: æхсæвиу акастысты, æмæ сæ хуымтæ кæрдинаг уыдысты, бон сæм-иу афыдысты, æмæ сæ уд дæр нал уыди. Саджил фат-иу акодтой æмæ-иу уымæй хуым æхстой нарт, æмæ-иу æфсиртæй кæй адафта, уыдон-иу райсом æруыгътой. Стæй Сатана цыдæр хъæд ныллытæ кодта, æмæ гъе уый ныссагътой æмæ дзы æрзади нартхор. Нартхор «нартхор» уымæн хонынц, æмæ нарты хор у. Уымæй дæр та бирæ фæцардысты, æмæ та сын Бурхор уый дæр байста, æмæ нарт стонгæй фесæфтысты.

136. Нартæ куыд фесæфтысты

Нарты тыхджынтæ иууылдæр фæшардысты хæшгæйæ. Басастой иууыл адæмты. Уыдысты хæшт ахуыр. Нал сын уыд, кæимæ схæшыдаиккой, ахæм.

Фæнд байдыдтой:

— Чемæ ма схæшæм, нал жы уынæм ахæм.

Сырдон сын уыд фыдбылызæн æмæ сын загъта:

— Куы базыдат уæ тыхджын, æмæ уын куы ничи нишы ра-
кæнджен. Хуышауыæн кувгæ куы кæнут, уæд ма уый бафæлварут
уæ тыхæй.

Нартæ йын загътой:

— Кæм и, нæ йæ зонаем, кæшæй ыл схæшæм?

Сырдон сын загъта:

— Куы йæ смæшты кæнат, уæд уæм йæхæдæг разынджен.

Нартæ загътой:

— О 'мæ йæ шæмæй смæшты кæнæм?

— Шагъды фæуат, нартæ,— загъта Сырдон.— Кæд искуы ис, уæд
ын йæ кувын ныууажут æмæ йын йæ ном ферох кæнут. Уæ дуæрттæ
бæрзонд саразут æмæ уæ сæр гуыбыр ма кæнут. Стæй уæ йæхæдæг
фæрсджен.

Бакастысты нартæ Сырдоны коммæ. Сарæзтой сæ дуæрттæ бæр-
зонд. Ныууагътой сæ кувын хуышауæн.

Хуышау сæм кæсы, сæ жырдатæ сын хъусы æмæ сæ æнчад ныу-
уагъта рæстæгмæ. Куы йæ нал хъуыды кодтой, уæд зæрватыджджы
сфæлдыста æмæ йæ рарвыста:

— Ныччу мын нартæм æмæ сын зæгъ: «Шы у уæ тæргай?!»

Зæрватыкк æршыди, нарты ныхасы талайыл абадт æмæ сын
хатиагау ражырдат:

— Æз уæм дæн минæвар. Шы лæгæн куывтат, уый мæ рарвыста:
«Шы кодтон, шæуыл мыл фæтæргай стут?»

Хатиагау Уырымæджы йедтæмæ ничи зыдта. Уырымæг сын
ражырдат:

— Фæдисæттæ, табу нæхишæн! Кæй агуырдам, уый нæм ми-
нæвар йæхæдæг æркодта. Ашы минæварæн мах ныр жуапп дæттын
хъæуы. Куыд жуапп ын раттон, уый æмжихæй зæгъут.

Фæдис ын загътой:

— О 'мæ нæ шы тæрхон хъæуы? Рагæй ыл йæ тæрхон куы кæ-
нæм. Мах ын лæггад бирæ фæкодтам, фæлæ нын йæхи дæр никуы
равдыста. Гъе ныр рашæуæд, æмæ нын æнæ схæшгæ нæй.

Ражырдой уый зæрватыккæн. Зæрватыкк атахт æмæ сфардæг
хуышаумæ. Ражырдат хуышауæн:

— Æлпындæр сæ фæнд нишы у. Арæзт дæм сты хæштмæ.

Хуышау ын загъта:

— Иу здæхт ма акæн мæн тыххæй æмæ сын зæгъ: «Миййаг уыл
куы фæтых уон, уæд уæ иууыл сыскъуынон æви уæ фыдвæтк ныу-
уажон». Æуымæй мын сæ бафæрс.

Раздæхт зæрватыкк æмæ нартæм æршыди. Ражырдат сын хуы-
шауы ныхас. Нартæ та бакастысты кæрæжимæ:

— Ай хорз ныхас нæу. Куыд бафæнд кæнæм?

Фæдисон адæм зæгъынч:

— Кæд æй уынгæ фæкæнæм, уæд æй нæхæдæг базонджыстæм.
Сæ зæнджынтæ зæгъынч:

— Мæнæ ашы жырдаен растæй зæгъæм.

Зæрватыкмæ журынч:

— Кæд нæ скъуыны — уæд бынтонæй. Æппын нæ мыггаг куыд никуыуал уа.

Се 'дыльтæ журынч:

— Бынскъуыдæй фыдвæтк хуыздæр уыжен.

Уырымæг сæм журы:

— Фыдвæткæй бынскъуыд хуыздæр у.

Уырымæджы жырдыл уæлдай нал загътой. Уæлæмæ æрвиты ноджы Уырымæг зæрватыккæн:

— Кæд ныл фæтых уай, уæд бынскъуыд, фыдвæтк нæ нæ хъæуы, нæ хæштæн уæддæр фехæлæн нæй. Разын нæм, шæуæм дæм хæштмæ.

Зæрватыкк стахтис хуышаумæ æмæ йын ражырда нарти ныхас.

Хуышау загъта зæрватыккæн:

— Фыдæбонь дæ баппæрстон, фæлæ ма иу хатт ныздæх мæн тыххæй. Æмæ мын сын зæгъ: «Майрæмбонь-иу рашæут уæ хæшæн — Хуызы быдырмæ, æппындæр уæ фæстийæ куыд ничи уа, æмæ уын гъе уæд равдисжынæн мæхи».

Зæрватыкк æртахтис æмæ сын æй ражырда. Нартæ ныппин кодтой:

— Æгайтма нæм шæуы йæхæдæг хæштмæ. Шиу, уый уæддæр базонджыстæм.

Алчи йæ бинонтæн зæгъы:

— Мачи фæлæууæд фæстийæ гыччылæй, стыраей.

Майрæмбон дын куы 'ршыди, уæд дын нартæ «æз фæразæй уон»-æй згъорынч. Иууыдæр нымбырд сты Хуызы быдырмæ. Уазы къуыпп уыди сæ фæлгæсæн.

Хуышау гъе уышы хох фæфæлдæхта, æмæ нарти иууыл йæ быны фæкода. Нарты мыггаг аскъуыд.

137. Нарты сæфт

Хуыцау æрæрвыста зæдты Нартмæ минæвар:

— Æртæ Нарты, бирæ уæ уарзын æмæ уын ратдзынæн кæнæ æнусы цард, кæнæ æнусы кой, дыууæйæ уын бар.

Уыдон загътой:

— Цы дзы кæнæм æнусы цардæй? Цæрдзыстæм уæддæр нæхуы-дтæг. Фæлæ нæ фæстагæттæн куы базайа нæ кой, уæд нæ ном уы-дзæн кадджындæр.

Зæдтæн загътой:

— Нæ нæ хъæуы æнусы цард, раттæд нын æнусы кой.

Зæдтæ ссыдысты уæларвмæ, 'мæ сæ хуыцау бафарста:

— Цы уын загътой нарт?

Уыдон загътой:

— Мах, дам, нæ хъæуы æнусы цард, фæлæ, дам, нын ратт æнусы кой.

Уæддæр сæ хуыцауæн йæ цæст нæ уарзта æвиппайды фесафын. Бакодтой-иу хуымтæ, 'мæ сын-иу бон цъæх кодтой, æхсæв — кæрдинаг. Æмæ-иу сæм æхсæв куы ацыдысты кæрдынмæ, уæддæр та-иу фестадысты цъæх.

Уæд сарæзтой хуымты уæлхъусты халагъудтæ æмæ дардтой сæ фæтты бырынчъыгыл сажил æрцытæ, 'мæ-иу уымæй фехстой, 'мæ-иу уый кæй алыг кодта, уый-иу уыдис райсоммæ дæр æфсир. Æфсирæн йæ хъæды арх ссадтой йæ нæмыджимæ, æмæ гъе уымæй фæцардысты афæдзæй-афæдзмæ. Стæй загътой:

— Нæхуыдтæг куы радтам хуыцауæн дзырд æнусы цардыл, нæхи дзыхæй ныл куы сымбæлд не сæфты хабар.

Æмæ къахын байдыдта алчидæр йæхицæн акъалдау, æмæ гъе уым сæхи калын байдыдтой.

Афтæ æрцыд нартæн се сæфт.

От редакции	5
В. И. Абаев. Нартовский эпос осетин	7

КАДДЖЫТÆ. ТЕКСТЫ

Нарты развæрд. Уæрхæг æмæ йæ фыртгæ

I. Нарт куыд развæрдысты	78
1. Гуымырыты тыгхæй	78
2. Нартæ	78
3. [Цавæр адæм цард нарты агъоммæ]	78
II. Уырымæг æмæ Хæмыцы райгуырд. Сатанайы райгуырд	79
4. [Нарты бæлас]	79
5. Нарты рантæссæн	84
6. Æлхæртæггати Уæрхæг æма æ цæуæт	86
7. Хсарт æмæ Хсæртæг	93
8. Уырымæг, Хæмыц æмæм Сатана	96
9. Сатана куыд райгуырди	98

УЫРЫМÆГ ÆМÆ САТАНА

III. Сатана Уырымæджы ус куыд сси	100
10. Æлдий тъæппи тауæрæхъ	100
11. Нарты Сатана	101
12. Уырымæг Сатанайæ куыд бау	103
13. Уырымæг Сатанайы йæ цæгатмæ куыд арвыста	105
14. Орæзмæги балци æма Сатана	106
15. Сатана æмæ Борæгъанты чызг	107
16. Бæгæныйы развæрд	110
17. Бæгæныйы зарæг	110
18. Нарты Сатана æма Орæзмæги зар	111
19. Уонайи зар	112
20. Не 'фсинæ Сатанай зар	113
IV. Уырымæг æмæ Сатана нарты адæмы æххормаг заман куыд фервæзын кодтой	114
21. Нарты магуыр бæнтгæ	114
22. Уырымæджы кадæг	115
23. Схуалийы мæликк	116
24. Нарты Уырымæджы кадæг	117

25. Уырымæджы сенаenom лæшпу	125
26. Урузмæг æма йе 'наenom лæхъуæн	128
V. Нарты Уырымæг Уырымæг æмæ сохъхъыр уæйыг	134
27. Нарти Урузмæг æма уæйуг	134
28. Уырымæг æмæ сохъхъыр уæйыг	137
VI. Уырымæджы фæстаг фосы кодн	139
29. Уырымæджы фæстаг балц	139

СОСЛАН/СОЗЫРХЪО

VII. Сослан/Созырыхъойы райгуырн æмæ йæ байсæрт	143
30. Сослан Сос-дорæй игурн	143
31. Сослан æма Сирдони райгуруни тауæрæхъ	144
32. Сос-дорæй игурн нарти Сослан	145
33. [Созырыхъо]	146
VIII. Сослан Уырымæджы куыд фервæзын кодтн	147
34. Орæзмæги Борæатæ куд фæррсут кодтонцæ	147
35. [Сослан Орæзмæги куд фæййервæзун кодтн]	148
IX. Дауджыты лæвæрттæ Сосланæн æмæ нартæн	151
36. Нарты Сослан	151
X. Сослан тыхагур	152
37. Нарты Сослан тыхагур	152
XI. Созырыхъо ус куыд æрхастн	156
38. Нарты Созырыхъо куыд æрхастн Æхсæртæгтаты рæсугъд Бедухайы	156
39. Созырыхъо ус куыд ракуырдатн	159
XII. Созырыхъо æмæ гуымаг лæг	160
40. Созырыхъо 'мæ гуымаг лæг	160
41. Нарты Созырыхъо цуаны куыд ацыд	162
XIII. Сослан/Созырыхъойы кæрц	169
42. Созырыхъо	169
43. Сослан æма Кæркæ-Мæркæ Уæре	173
XIV. Сослан/Созырыхъо Хызы [Гори, Сайнæджы] фидар куыд басастн	174
44. [Созырыхъо æмæ Челæхсæртонны хæст]	174
45. Гори федари æфсæдтæ	179
XV. Сослан/Созырыхъо æмæ Мукарн	183
46. Тары дыууæ фырты — Мукарн æмæ Дибыц	183
XVI. Созырыхъойы хъæзтытæ	187
47. Нарты Созырыхъойы таурæгъ	187
XVII. Сослан Сатанайы зындонны цадæй куыд фервæзын кодтн	190
48. Сослан æма нарти адæн	190
49. Зындони цадæ	193

XVIII. Сослан/Созырыхъо Мæрдты бæсты	198
50. Нарты Созырыхъо	198
51. Нарти Сослан уодагасæй Мæрдти куд адтæй 'ма дзенет 'ма зиндонæ куд фæууидатæ, уой тауæрæхъ	205
XIX. Сослан/Созырыхъойы мæлæт	210
52. Сослани мæлæт æма Ойнони Цалх	210
53. [Созырыхъойы мæлæт]	213
54. Нарты Сосланы мæлæт	218
55. Сослан Мæрдтæмæ кутемæй цудæй	222

СЫРДОН

XX. Сырдоны райгуырд	224
56. Сырдоны тыххæй	224
57. [Сырдоны райгуырд]	224
58. [Сырдоны райгуырд хæйрæгæй]	226
59. Сырдон куыд райгуырдæ	227
XXI. Сырдон нарты гуышпырсарты куыд фервæзын кодта	227
60. Уырызмæг, Хæмыц æмæ Созырыхъойы кадæг	227
XXII. Сырдон Хæмыцы хъуг куыд радавта æмæ нартмæ дыууадæстæнон фæндыр куыд фæзындис	233
61. [Нартмæ дыууадæстæнон фæндыр куыд фæзындис]	233
62. Нарты Хæмыцы хъуджы дава	235
63. Нартæ иумæйаг ныхасдон хæдзар арæзтой	236
64. [Сырдоны уоснат]	238
65. Сырдон дзенети 'й	238

АНЕКДОТОН РАДЗЫРДÆ СЫРДОНЫ

66. Сырдоны тохъхъылы аргæвст	239
67. Сырдон æма æхсири кыбила	239
68. «Дæ тын дæ къух ссардта»	240
69. Сырдон уазæгуаты куыд уыд	240
70. Сырдон йæ сыхаджы аг куыд расайдта	241
71. Сырдон æртæ æфсымæры куыд фæсайдта	241
72. Сырдон нарты адæмы куыд сайдта	242

ХÆМЫЦ ÆМÆ БАТРАДЗ

XXIII. Хæмыцы усракуырд, Батрадзы райгуырд æмæ йæ байсæрст	246
73. Батрадз куыд райгуырдæ	246
74. Батрази райгурæн (кадæнгæ)	248
75. Нарты Хæмыцы усракуырд, Батрадз æмæ Сырдоны райгуырд	250
76. Нарты Батыраж куыд райгуырд	253
77. Хæмыцы фырт Батрадз æмæ Деденæджы фырт Сарæхъцæу	254
XXIV. Батрадз Уырымæджы куыд фервæзын кодта	256
78. Зæронд Уырымæг æмæ Батыраж	256
79. Зæронд Уырымæджы куыд мардтой	259

XXV. Батрадз нарты адæмæн тыхст заманы куыд æххуыс кодта	261
80. Батрадз æмæ Бæдзæнæг	261
81. Къуышпыл цæрæг æлдары фырт æмæ Батыраж	262
82. Батраз нарты гушпургинти куыд фæййервæзун кодта	264
83. Бытыраж æмæ Тары фырт Мукара	265
84. Кадзиты Сатана 'мæ нарты Сатана	268
XXVI. Батрадз Хызы [Сайднæджы] фидар куыд басаства	271
85. Батрадз æмæ Хуызы фырт Челæхсæртæг	271
86. [Батырадз Сайнæджы фидар куыд басаства]	271
87. Уырызмæг æмæ Созырыхъо	272
XXVII. Нартæ «æз хуыздæр»-ыл куыд дзырдтой: нарты Уацимонгæ æмæ нарты æртæ хæзнайы	275
88. Нарти Уацимонгæ	275
89. [Нартæ «æз хуыздæр»-бæл дзурдтонцæ]	277
90. [Нартæ «чи хуыздæр»-ыл дзырдтой]	278
91. Нарти синд	280
92. Нарты æмбырд	286
XXVIII. Нарты Хæмыцы Æрхъызы дæндаг	289
93. Хæмыц, Созырыхъо æмæ Уырызмæг	289
94. Нарты Хæмыцы дæндаг	290
XXIX. Хæмыцы мæлæт. Нарты Батрадз йæ фыды тут куыд райста	293
95. Батырадзы фыд Хæмыцы куыд амардтой	293
96. Хæмыцы мæлæт	295
97. Батырадз йæ фыды тут куыд райста	295
98. [Нарты Батрадз Хæмыцы тут куыд иста]	296
99. Хæмыцы фырт Батрадз йæ фыды тут куыд райста	298
XXX. Батрадзы мæлæт	303
100. Хуыцау Батрадзы куыд амардта	303
101. Хæмици фурт Батрази тох хуцæутти хæццæ	304
102. Хæмици фурт Батрази мæлæт	306
103. Нарты Батрадз куыд амарди	308
104. Батыражи кадæг	311
105. Хæмыцы фырт чысыл Батырадзы кадæг	313
АЦÆМÆЗ	
XXXI. Ацæйы фырт Ацæмæз æмæ Насран-æлдар	317
106. Насиран-æлдар	317
XXXII. Ацæйы фырт Ацæмæз ус куыд ракуырдат	320
107. Нарти Ацæмæжи зар	320
108. Уази фурти зар	328
109. Нарти кæстæр Уазими фурт мингий Ацæмæзи зар	331
110. Аци фурт мингий Аæмæз	333
111. Аци фурт мингий Ацæмæз æма Æнзорай фурт	335

ЧЫСЫА ЦИКАТÆ

XXXIII. Æхсæртæгтæгæ æмæ Борæты 'хсæн тох	339
112. Сослан æмæ Уырымæг	339
113. Уырымæг йæ лæшпуйы туг куыд райста	342
114. Бориагæ æмæ Æхсæртæгтæгæ [Айсанайы мæлæт]	346
115. Æхсæртæгтæгæ æма Бориагæ [Зевæг æма Ауари-рæсутгæ]	350
XXXIV. Уырымæджы фырт æмæ агурæ æфсад	354
116. Уырымæджы фырт Æмзор	354
117. Айсана æма Нокари фург Æхсæ-Будай	360
XXXV. Алымбеджы фырт чысыа Тотырадз	362
118. Æлбегæ фург минги Тотраз	362
119. Сослан æмæ Тотырадз	365
120. Алымбеджы фырт Алымбег	366
XXXVI. Арæхцау [Ерæхцау] Бедзенæджы [Деденæджы] фырт	370
121. Деденæги фург Ерæхцау æма нарти Сослан	370
122. [Бедзенæджы фырт Арæхдзауы райгуырд]	377
123. Бедзенæджы фырт Арæхдзау	386
XXXVII. Нарты Сыбæлц	391
124. [Субалци æма Соппарæ æртæгæ фурти]	391
125. Субалций мæлæт	393
XXXVIII. Къандзы фырт Сæууай	394
126. Къандзы фург Сæууайы [бæх] Гемудæ нарти догъи æрфиццæг æй	394
XXXIX. Нарт æмæ сау рувас	395
127. Нарти сау робас	395
XL. Нарт уæйыджы куыд райгас кодтой	400
128. [Сослан æма сæри хъаболæ]	400

ХИЦÆН ТАУРÆГЪТÆ

129. Нарты Æхсары кард	403
130. Созырыхъойы æртæгæ сызгæрин нуазæны	406
131. Сослан æма Телбердий æртæгæ фурти	410
132. Нарты Сидæмон	412
133. Уастырджи æмæ Мæргъуыцы кадæг	416
XLI. Нарт куыд фесæфтысты	423
134. Нарти исæвд	423
135. Нарт куыд фесæфтысты	423
136. Наргæ куыд фесæфтысты	423
137. Нарты сæфт	425

Литературно-художественное издание

НАРТЫ

Осетинский героический эпос

Редактор *Р. Ф. Мажокина*

Младший редактор *Г. А. Бурова*

Художник *Л. С. Эрман*

Художественный редактор *Э. Л. Эрман*

Технический редактор *Г. А. Никитина*

Корректор *А. В. Шандер*

ИБ № 16581

Сдано в набор 04.03.88

Подписано к печати 22.11.89

Формат 70×90^{1/16}. Бумага типографская № 2

Гарнитура «Балтика». Печать высокая

Усл. п. л. 31,59. Усл. кр.-отг. 31,59

Уч.-Изд. л. 30,11. Тираж 20.000 экз.

Изд. № 6514. Зак. 835. Цена 2 р. 90 к.

Ордена Трудового Красного Знамени
издательство «Наука»

Главная редакция восточной литературы

103051, Москва К-51, Цветной бульвар, 21

Набрано в ордена Трудового Красного

Знамени типографии «Известий Советов

Народных Депутатов СССР»

имени И. И. Скворцова-Степанова

Москва, Пушкинская пл., 5

Отпечатано во 2-й типографии
издательства «Наука»

121099, Москва Г-99, Шубинский пер., 6

Заказ № 4068

